فهرست مطالب

□ روضة المیم

مولانا جلال‌الدّین محمّد البلخی ۱۹۷۹

قاضی مجدالدّین النّسوی ۱۹۸۷

مجدالدّین بن ضیاءالدّین عدنان سُرخَکَتی ۱۹۸۸

مجدالدّین عوفی ۱۹۸۸

مجدالدّین محمّد الپاییزی النسوی ۱۹۸۸

شیخ مجدالدّین شرف بغدادی ۱۹۸۹

شیخ مجدالدّین طالبه ۱۹۹۱

مجدالدّین چرپادقانی ۱۹۹۱

خواجه مجدالدّین همگر ۱۹۹۲

خواجه مجیرالدّین بیلقانی ۱۹۹۳

خواجه محمود ورّاق ۱۹۹۶

حجّة الاسلام والمسلمین امام محمّد الغزّالی... ۱۹۹۷

سیّد محمّد بن ناصر العلوی الغزنوی ۱۹۹۸

شمس‌الدّین محمّد الکاتب البلخی ۱۹۹۸

محیّ‌الدّین یحیی ۱۹۹۹

محمّد بن بدیع النسوی ۱۹۹۹

سلطان محمّد خوارزم شاه بن تکش ۱۹۹۹

شیخ محمود شبستری ۲۰۰۰

حکیم مختاری الغزنوی ۲۰۰۴

حکیم رفیع‌الدّین مرزبان الفارسی ۲۰۱۰

امیر فخرالدّین مسعود بن ابی بهمن الکرمانی .. ۲۰۱۱

مسعود الرّازی ۲۰۱۱

مسعود سعد سلمان ۲۰۱۲

سعدالدّین مسعود دولتیاری ۲۰۱۷

ابوالفضل مسرور بن محمّد طالقانی ۲۰۱۸

مولانا مطهّر مشهور به گجراتی ۲۰۱۸

مطهرالدّین فوشنجی ۲۰۱۸

معین‌الدّین حسین بن علی الاصم ۲۰۱۹

ابو عبدالله محمّد بن الحسن المعروفی البلخی.. ۲۰۱۹

امیر ابوعبدالله المعزّی ابن عبدالملک النشابوری ۲۰۱۹

سدیدالدّین معزّی الغزنوی ۲۰۲۵

خواجه معین‌الدّین چشتی السجزی ۲۰۲۵

سلطان جلال‌الدّین ملکشاه ۲۰۲۷

اوستاد منوچهری ۲۰۲۷

خواجه مودود چشتی ۲۰۲۸

بیجه مهستی ۲۰۲۸

مولانا مانی ۲۰۳۰

مولانا مانعی ۲۰۳۱

مایلی ۲۰۳۲
مولانا مبارک ۲۰۳۲
مولانا مجازی ۲۰۳۲
مولانا مجلسی هروی ۲۰۳۲
درویش مجنون ۲۰۳۳
مجنون چپ نویس ۲۰۳۳
مولانا مجنون ۲۰۳۳
محیی لاری ۲۰۳۴
محمود لنگرودی ۲۰۳۴
محمود چشتی ۲۰۳۴
نجم‌الدّین محمود ۲۰۳۵
سیّد محمّد گیسو دراز ۲۰۳۵
مولانا محمّد تبادکانی ۲۰۳۵
مولانا محرمی ۲۰۳۶
محمّد مؤمن میرزا ۲۰۳۶
محمّد حسین میرزا ۲۰۳۷
مولانا محمّد خراسانی ۲۰۳۷
مولانا محمّد حاجی ۲۰۳۸
مولانا محوی هروی ۲۰۳۸
محمود پرلاس ۲۰۳۸
محمود سیف ۲۰۳۹
محمود یعقوب ۲۰۳۹
محمّد مشهور به لولی ۲۰۳۹
خواجه مسعود بک ۲۰۴۰
امیر مسعود کابلی ۲۰۴۱
مسعود ترکمان ۲۰۴۱
امیر سلطان مسعود سبزواری ۲۰۴۲
مست تبریزی ۲۰۴۲
مشیّد ۲۰۴۲
مولانا مشتری استرآبادی ۲۰۴۳
معینی جامی ۲۰۴۳
معین‌الدّین دادا ۲۰۴۳
مولانا معین مسجدی ۲۰۴۴
مولانا معینی شیرازی ۲۰۴۴
معین‌الدّین جوینی ۲۰۴۴
معین‌الدّین فراهی ۲۰۴۴
خواجه معظّم ۲۰۴۵
معین‌الدّین هروی ۲۰۴۵
شیخ مغربی ۲۰۴۵
میر مُفلسی ۲۰۴۶
مُفلسی ۲۰۴۷
مقول عبدالوهاب ۲۰۴۷
درویش مقصود تیرگر ۲۰۴۸
میر مقبول ۲۰۴۸
مولانا مُقیمی ۲۰۴۹
مولانا مکتبی شیرازی ۲۰۴۹
خواجه منصور طوسی ۲۰۵۰
مولانا مؤمنی ۲۰۵۰
بی‌بی مهری جلایر ۲۰۵۰
پهلوان محمّد مهدی ۲۰۵۱
مهدی رازی ۲۰۵۲
مولانا مهدی استرآبادی ۲۰۵۲
قاضی میرزاده ۲۰۵۲
مولانا میر کرمانی ۲۰۵۲

مولانا میرکی شیرازی ۲۰۵۳
مولانا میر سبزواری ۲۰۵۳
مولانا میرخان زرکوب ۲۰۵۳
میرم سیاه قزوینی ۲۰۵۴
مولانا مایل مشهدی ۲۰۵۴
مبارک شیرینکار ۲۰۵۵
مثالی کاشی ۲۰۵۵
مولانا مجدالدّین خوافی ۲۰۵۵
مجنون یزدجردی ۲۰۵۶
مجید شیرازی ۲۰۵۶
مجلسی تبریزی ۲۰۵۶
ملاّ مجلسی خراسانی ۲۰۵۶
ملاّ مجلسی صفاهانی ۲۰۵۷
مجنون ۲۰۵۷
میرزا محمّد حکیم شیرازی ۲۰۵۷
مولانا محتشم کاشی ۲۰۵۸
موسوی ۲۰۷۲
ماهی ۲۰۷۲
الفِ ابدال ۲۰۷۳
میر ابوتراب محروم ۲۰۷۴
میر اسماعیل مُنشی ۲۰۷۴
مولانا علی قلی معانی ۲۰۷۵
غیاث‌الدّین منصور هروی ۲۰۷۵
حسن بیگ شکر اوغلی ۲۰۷۵
شمس‌الدّین مبارک شاه سگزی الغوری ۲۰۷۶
امیر شاه حسین ۲۰۷۶
ابوعبدالله محمّد بن موسی الفرالاوی ۲۰۷۷
ابو السعادات مسعودِ سعد سلمان ۲۰۷۷
قاسم خان موجی بدخشانی ۲۰۷۷
قلیخان بیگ مجرم ۲۰۷۸
خواجه لطیف معنوی ۲۰۷۹
میر مغیث‌الدّین محوی همدانی ۲۰۷۹
مولانا عبدالعلی محوی اردبیلی ۲۰۸۰
میر محوی صفاهانی ۲۰۸۱
مولانا محمّد رستمداری ۲۰۸۱
مولانا محمّد صوفی مازندرانی ۲۰۸۲
مولانا محمّد رازی ۲۰۸۴
مولانا محمّد حسین خطّاط محزون تبریزی ۲۰۸۴
حکیم محمّد رضای مشهدی ۲۰۸۵
مولانا محمّد هادی ۲۰۸۵
قاضی محمّد امامی ۲۰۸۶
قاضی محمّد رازی ۲۰۸۶
میر محترم ۲۰۸۶
بیجه محترم ۲۰۸۷
آقا محمّد قمی ۲۰۸۷
مولانا محمّد جامی ۲۰۸۷
مولانا محمّد علی ۲۰۸۸
مولانا محمّد علی کاشی ۲۰۸۸
محمّد علی بن غیاث تبریزی ۲۰۸۹
محمّد مکّی ۲۰۸۹
خواجه محمود ۲۰۸۹
میر محمود گیلانی ۲۰۸۹
مولانا محمّد علی ۲۰۹۰
مولانا محمّد مصطفی ۲۰۹۰

مير سيّد محمّد گجراتي ۲۰۹۰
بابا محبّ مدّاح ۲۰۹۱
قاضي محمود قزويني ۲۰۹۱
محمود بيگ حلوايي ۲۰۹۱
مولانا محمّد مشكك ۲۰۹۲
مولانا محمّد سمرقندي ۲۰۹۲
مولانا محبّ علي ۲۰۹۲
خواجه شيخ محمّد سبزواري ۲۰۹۳
مير محمّد كَسكَن سبزواري ۲۰۹۳
محبّي شيرازي ۲۰۹۴
مولانا محبّي ۲۰۹۴
مولانا محبّي شاملو ۲۰۹۴
سيّد محمّد پرده‌دار بلخي ۲۰۹۵
محمود رازي ۲۰۹۵
محمّد علي بيگ تركمان ۲۰۹۵
مير محمّد مؤمن سماكي ۲۰۹۶
محمّد قطب شاه ۲۰۹۶
حافظ محمّد ۲۰۹۶
محمّد محسن رازي ۲۰۹۷
محسن همداني ۲۰۹۷
محسن لاري ۲۰۹۷
ميان محمّد كالا پهار ۲۰۹۸
مولانا مُخلصي ۲۰۹۸
مخدوم لطيفه ۲۰۹۸
پهلوان مذاقي صفاهاني ۲۰۹۹
مردمي مشهدي ۲۰۹۹
مير مرادي استرآبادي ۲۱۰۰
مولانا مرادي بافقي ۲۱۰۰
مولانا مراد قزويني ۲۱۰۰
مولانا محمّد مرشدي زواره‌اي ۲۱۰۱
سيّد مرتضي شريفي ۲۱۰۱
مير مرتضي سمناني ۲۱۰۲
سيّد شاه مرتضي آرتيماني ۲۱۰۲
مرشد خان بروجردي ۲۱۰۲
مرشد قليخان استاجلو ۲۱۰۳
ملاّ مسلمي شوشتري ۲۱۰۳
مسيحي ۲۱۰۴
مسيّب خان تكلو ۲۱۰۴
حكيم ركن‌الدّين مسيح كاشاني ۲۱۰۴
مولوي معزّالدّين ملاّ امان الله ۲۱۱۷
مير محمّد معصوم كاشي ۲۱۲۰
راي منوهر ۲۱۲۲
نجم‌الدّين مسعود هروي ۲۱۲۴
مسعود ۲۱۲۴
مسعود بيگ قزويني ۲۱۲۴
ملاّ مسعود صفاهاني ۲۱۲۵
مولانا محمّد امين مستغني ۲۱۲۵
مولانا مُشفقي بخاري ۲۱۲۶
شيخ مكهن مشقي ۲۱۲۶
درويش مشكي صفاهاني ۲۱۲۷
ميرزا مشربي تكلو ۲۱۲۷
ميرزا ملك مشرقي ۲۱۲۸
مير مشتري فراهاني ۲۱۳۰
سلطان مصطفي ميرزا بن طهماسب صفوي

ماضی ۲۱۳۰
میر مصطفی ۲۱۳۱
مصطفی خان بن مسیّب خان ۲۱۳۱
ملاّ حسن غبارنویس مصاحب تخلّص ۲۱۳۲
مطربی قزوینی ۲۱۳۲
مظفّر کاشی ۲۱۳۲
سیّد مظفّر ۲۱۳۳
مولانا مظهری کشمیری ۲۱۳۳
خواجه معین‌الدّین عبداللّه شیرازی ۲۱۳۵
شیخ معین‌الدّین اوحدی الدقّاقی البَلْیانی ۲۱۳۵
مولانا معینی ۲۱۳۵
میرک معین سبزواری ۲۱۳۶
مولانا معروف بغدادی ۲۱۳۶
میر معزّالدّین محمّد خطّاط کاشانی ۲۱۳۶
معجزی یزدی ۲۱۳۶
محمّد یحیی معنی تخلّص ۲۱۳۷
مولانا علی معانی تخلّص ۲۱۳۷
مولانا مفیدی ۲۱۳۷
مولانا مقصدی ساوجی ۲۱۳۸
مولانا مقصود خُرده کاشی ۲۱۳۸
مقصود بیگ اوارجه ۲۱۳۹
مولانا مکارم ۲۱۳۹
مولانا مکینی ۲۱۴۰
ملک خوافی ۲۱۴۰
مولانا ملک قمی ۲۱۴۰
آقا ملک معرّف اصفهانی ۲۱۴۳
ملک طیفور انجدانی ۲۱۴۳
مولانا ملک محمّد تونی ۲۱۴۴
ملک مجد ۲۱۴۴
ملک عطّار ۲۱۴۴
ملک محمود بن ملک شاه هندی ۲۱۴۵
زمانای مشهور ۲۱۴۵
مولانا مُلهمی تبریزی ۲۱۴۸
مُلهم ۲۱۴۹
مولانا ملیحی بافقی ۲۱۴۹
ملیحی ۲۱۵۰
مولانا ملالی سبزواری ۲۱۵۰
خواجه ملاّی کازرونی ۲۱۵۰
میر مُنهی زواره‌ای ۲۱۵۱
منصور ۲۱۵۲
مولانا عبدالحقّ مُنصف قهپایه‌ای ۲۱۵۲
موسی رضا نقّاش همدانی ۲۱۵۲
مولانا مونس ۲۱۵۳
محمّد سلطان ترکمان ۲۱۵۳
میر محمّد مؤمن سبزواری ۲۱۵۴
مؤمن بن آقا حاجی اصفهانی ۲۱۵۴
مولانا مؤمن حسین یزدی ۲۱۵۵
مؤمن ابرقوهی ۲۱۵۶
موجی رشتی ۲۱۵۷
موسی بیگ ساوجی ۲۱۵۷
مولوی سیستانی ۲۱۵۷
موالی ۲۱۵۸
موالی بیگ ترکمان ۲۱۵۸
مهابت خان ۲۱۵۸

میرزایا مغورچی.......... ۲۱۵۹
میرزا میرک بیگ.......... ۲۱۵۹
میرک تنّه‌ای.......... ۲۱۵۹
ملاّ میر تربتی.......... ۲۱۶۰
میرکی کُور.......... ۲۱۶۰
میرزا خان.......... ۲۱۶۰
میی کَلال.......... ۲۱۶۰
میر غیاث‌الدّین محمّد میر میران.......... ۲۱۶۲
میلی معمّایی.......... ۲۱۶۲
میرزا قلی میلی.......... ۲۱۶۳
مولانا مجتبی همدانی.......... ۲۱۶۵
خواجه مروی.......... ۲۱۶۶
مُلکی سرکانی.......... ۲۱۶۸
خلیفه میر اسدالله اصفهانی.......... ۲۱۶۹
مظفّر حسین میرزا.......... ۲۱۶۹
میرزا مهدی.......... ۲۱۷۰
مرتضی قلیخان.......... ۲۱۷۰
مرتضی قلیخان.......... ۲۱۷۰
سیّد مبارک‌خان مدهوش.......... ۲۱۷۱
مرتضی قلیخان.......... ۲۱۷۱
مرشد قلی بیگ.......... ۲۱۷۲
محمّد خان بیگ.......... ۲۱۷۲
فضلعلی بیگ ممتاز.......... ۲۱۷۳
مسیّب بیگ.......... ۲۱۷۳
مرتضی قلی بیگ.......... ۲۱۷۴
میرزا زین العابدین.......... ۲۱۷۴
میرزا مُقیم.......... ۲۱۷۴
سیّد مرتضی.......... ۲۱۷۵
میرزا مهدی.......... ۲۱۷۵
میرزا معصوم.......... ۲۱۷۵
اوستاد علی قلی ماهر.......... ۲۱۷۶
بابا حسین مطلعی.......... ۲۱۷۶
مظفّر حسین کاشانی.......... ۲۱۷۷
ملاّ میرک جان.......... ۲۱۷۷
میرزا محمّد مجذوب.......... ۲۱۷۸
نصیرای مشتاق.......... ۲۱۷۹
میر معزّ کاشی.......... ۲۱۸۰
میر محمّد.......... ۲۱۸۰
میر عطا مُنهی تخلّص.......... ۲۱۸۰
اسماعیل مُنصف شیرازی.......... ۲۱۸۱
مُقیمای شیرازی.......... ۲۱۸۱
مولا مخفی رشتی.......... ۲۱۸۲
محمّد حسن بیگ معلوم.......... ۲۱۸۳
میر مَشرب قمی.......... ۲۱۸۳
ملاّ مُفرد.......... ۲۱۸۴
محضری همدانی.......... ۲۱۸۴
ملاّ مصاحب نایینی.......... ۲۱۸۴
میر محمّد مؤمن.......... ۲۱۸۵
مقیمای مقصود.......... ۲۱۸۵
محمّد کاظم.......... ۲۱۸۵
ملاّ مُشفقی قمی.......... ۲۱۸۵
محسنا.......... ۲۱۸۶
مسیح شیرازی.......... ۲۱۸۶
ملاّ محمّد علی مفرد اصفهانی.......... ۲۱۸۶

میر سیّد علی مهری ۲۱۸۷
میرزا مُقیم ۲۱۸۸
برخوردار بیگ متخلّص به منصور ۲۱۸۸
حاجی محمّد شریف منشور ۲۱۸۸
محمّد صالح زرکش شیرازی ۲۱۸۹
مسعود ولدِ آقا زمان زرکش ۲۱۸۹
ملاّ مُونسی ۲۱۸۹
ملاّ مسکین ۲۱۹۰
میرزا عبدالرّحمن بُخاری ۲۱۹۰
میرزا محمّد علی ماهر ۲۱۹۰
سعدالله مسیحا ۲۱۹۱
مُنعم حکّاک شیرازی ۲۱۹۱
میرزا قطب الدّین مایل دهلوی ۲۱۹۱
محمّد باقر ۲۱۹۲
ولی محمّد خان مسرور ۲۱۹۲
ماهرا ۲۱۹۳
آقا محمّد ۲۱۹۴
میرزا محمّد [مُنشی] ۲۱۹۴
میر محمّد سعید محیط ۲۱۹۷
میرزا محمّد مهدی ۲۱۹۸
میر سیّد علی مُشتاق ۲۱۹۸
قاضی مجد الدّین ۲۱۹۹
محمّد علی خان ۲۲۰۰
شیخ عبدالرّضای متین ۲۲۰۴
میرزا جانجانان مظهر ۲۲۰۴
مُفید بلخی ۲۲۰۵
منیر لاهوری ۲۲۰۶
مُخلص کاشی ۲۲۰۶
رای آنندرام مُخلص ۲۲۰۹
آقا عبدالمولیٰ ۲۲۰۹
محمّد حسین بیگ محفوظ ۲۲۱۱
میرزا مجید شوشتری ۲۲۱۲
مهر علیخان مظهر ۲۲۱۵

□ روضة النون

خواجه ناصر خسرو ۲۲۱۷
آصفِ زمان صاحبِ اجل قوام الدّین نظام الملک
ابو علی حسن بن علی بن اسحاق ۲۲۱۹
مولا اخی زهگیر تراش ۲۲۲۰
محمّد امین ۲۲۲۰
نصر استغنایی نیشابوری ۲۲۲۰
شمس الدّین نیازی ۲۲۲۱
مولانا عبدالعلی نجاتی ۲۲۲۱
خواجه عبدی بیگ مُفرده‌نویس شیرازی ۲۲۲۱
ملاّ علی نیازی ۲۲۲۲
مولانا علی احمد نشانی ۲۲۲۲
خواجه ناصرالدّین بن قطب الدّین سرخسی ۲۲۲۴
ناصر [لئوی] ۲۲۲۴
صدرالاولیا شیخ نجم الدّین کبری ۲۲۲۵
حکیم نورالدّین صندوقی ۲۲۲۸
شیخ نجم‌الدّین رازی المعروف به دایه ۲۲۲۹
نجم الدّین حسن ۲۲۳۰
حکیم نجم الدّین محمود بن الیاس ۲۲۳۱
نجم الدّین سمنانی ۲۲۳۱

نجم الدّین زرکوب ۲۲۳۲
نجیب الدّین جرپادقانی ۲۲۳۲
صاحب حمیدالدّین نصرالله بن عبدالحمید ۲۲۳۳
نظام الملک نصیرالدّین [محمود بن] ابی توبه .. ۲۲۳۴
خواجه نصیرالدّین محمّد بن الحسن الطوسی .. ۲۲۳۴
شیخ نظامی گنجوی ۲۲۳۶
شیخ نظام الدّین خالد الدهلوی معروف به شیخ
نظام الدّین اولیا ۲۲۳۹
نظام الدّین محمود قُمری صفاهانی ۲۲۴۰
نظام الدّین اعرج ۲۲۴۰
درویش ناصر بخاری ۲۲۴۱
محمّد ناصر میرزا ۲۲۴۲
مولانا نادری مروی ۲۲۴۲
مولانا صدر نامی ۲۲۴۲
سیّد نورالدّین نعمت الله ولی ۲۲۴۳
مولانا نعمتی ۲۲۴۶
حافظ ندایی ۲۲۴۶
مولانا نرگسی ۲۲۴۷
حکیم نزاری قهستانی ۲۲۴۷
نسایی ۲۲۴۹
سیّد نسیمی شیرازی ۲۲۴۹
نصیر کاتب شیرازی ۲۲۵۰
بابا نصیبی گیلانی ۲۲۵۰
نصیبی نوربخشی ۲۲۵۲
مولانا نظمی ۲۲۵۲
مولانا نظام استرآبادی ۲۲۵۲
قاضی نظام الدّین ۲۲۵۳
نظام الدّین یحیی ۲۲۵۳
قاضی نظام الدّین عثمان قزوینی ۲۲۵۳
قاضی نظام الدّین کاشی ۲۲۵۴
سیّد فضل نعیمی ۲۲۵۴
مولانا حاجی نگاهی ۲۲۵۵
قاضی نورالله ساوجی ۲۲۵۵
نورالله ۲۲۵۶
نور محمّد ۲۲۵۶
مولانا نور ۲۲۵۶
نویدی تربتی ۲۲۵۷
نویدی رازی ۲۲۵۷
نویدی ۲۲۵۷
نیازی بلخی ۲۲۵۷
امیر یوسف نیازی ۲۲۵۸
نادری سمرقندی ۲۲۵۸
نادری شوشتری ۲۲۵۸
نادری سیالکوتی ۲۲۵۹
شمسی نامی ۲۲۵۹
مولانا نامی ۲۲۵۹
میر محمّد معصوم خان نامی ۲۲۶۰
خواجه محمّد صادق ناظم تبریزی ۲۲۶۱
مولانا نامی کشمیری ۲۲۶۲
نامی ۲۲۶۲
نورای نامی ۲۲۶۳
علیخان نامی ۲۲۶۳
مولانا ناظمی ۲۲۶۳
مولانا ناطقی استرآبادی ۲۲۶۴

مولانا ناطق ۲۲۶۴
شیخ ناصر ۲۲۶۵
شاه ناصر خواجه ۲۲۶۵
مولانا نادم گیلانی ۲۲۶۵
مولانا ناظری مشهدی ۲۲۶۶
ناقد گیلانی ۲۲۶۷
ناقد هروی ۲۲۶۷
ملاّ نثاری تونی ۲۲۶۷
نثاری تبریزی ۲۲۶۸
مولانا نجمی ۲۲۶۸
مولانا نجاتی گیلانی ۲۲۶۹
نجیب ۲۲۷۰
میر نجدی ۲۲۷۰
شیخ صالح ندایی ۲۲۷۰
ندایی معرّف یزدی ۲۲۷۱
ندیمی بدخشانی ۲۲۷۱
ندیمی سوزنگر اصفهانی ۲۲۷۱
مولانا نذری کاشی ۲۲۷۲
مولانا ضیای نزهتی ۲۲۷۲
مولانا نسیم هندی ۲۲۷۳
مولانا نسبتی مشهدی ۲۲۷۳
ملاّ نشاطی ۲۲۷۴
مولانا نصیری ۲۲۷۴
خواجه نصیرالدّین همدانی ۲۲۷۴
نصیرای همدانی ۲۲۷۵
نطقی بن غازی بیگ تبریزی ۲۲۷۶
نظام کلاغ قزوینی ۲۲۷۶
خواجه نظام الملک ۲۲۷۷
سیّد نظام غرّه ۲۲۷۷
میرزا نظام دست غیب شیرازی ۲۲۷۷
حکیم نظام الدّین علی کاشانی ۲۲۷۹
مولانا نظیری نیشابوری ۲۲۸۰
مولانا نظیر مشهدی ۲۳۱۷
میر نظام طباطبایی ۲۳۱۸
مولانا نظمی بلخی ۲۳۱۸
نعمت الله نجّار لاهوری ۲۳۱۸
نعیم خیّاط قزوینی ۲۳۱۹
سیّد نعمت الله نارنولی ۲۳۱۹
میر نفر ۲۳۱۹
مولانا نفیسی ۲۳۲۰
شیخ علی نقی کمره‌ای ۲۳۲۰
نقیب‌خان قزوینی ۲۳۲۳
نکهتی ۲۳۲۳
امیر نورالله رازی ۲۳۲۳
رئیس نورالدّین هرموزی ۲۳۲۳
قاضی نورالله شوشتری ۲۳۲۴
قاضی نورالدّین محمّد اصفهانی ۲۳۲۵
نوری بیگ خان ۲۳۲۸
نوری لاری ۲۳۲۸
نوری نیشابوری ۲۳۲۸
نوری اردبیلی ۲۳۲۹
نوربخش ۲۳۲۹
مولانا محمّدرضا نوعی خبوشانی ۲۳۲۹
نوعی صفاهانی ۲۳۳۱

مولانا نورس ۲۳۳۲
بيجه نهاني قاييني ۲۳۳۳
نهاني ۲۳۳۳
نهاني ۲۳۳۴
نهاني ۲۳۳۴
مولانا نيكي صفاهاني ۲۳۳۴
نيازي بدخشاني ۲۳۳۶
تقي عصّار نيازي ۲۳۳۷
نسيمي هراتي ۲۳۳۷
نجف قليخان ۲۳۳۷
ميرزا نورالله اصفهاني ۲۳۳۸
ميرزا نصير طهراني ۲۳۳۸
مير نايب ۲۳۳۸
مولانا عبّاس ناسخ ۲۳۳۹
ملاّ مؤمن تبريزي ۲۳۳۹
نجيبا ۲۳۳۹
بابا سلطان نوايي قمي ۲۳۴۰
ملاّ نويدي ۲۳۴۰
ملاّ نطقي نشاپوري ۲۳۴۰
نجيباي استرآبادي ۲۳۴۱
ملاّ ناظم هروي ۲۳۴۱
مير نجات ۲۳۴۳
نادرا ۲۳۴۸
محمّد صالح نسبت ۲۳۴۹
ناجي تبريزي ۲۳۴۹
نافع قمي ۲۳۴۹
محمّد طاهر نقشبند كاشاني ۲۳۵۰
نوراي كاشاني ۲۳۵۰
مؤمنا ۲۳۵۱
سراجا ۲۳۵۱
محمّد حسين نورس ۲۳۵۲
نزهت ۲۳۵۲
ملاّ نشاطي دماوندي ۲۳۵۲
قاضي ناصر ۲۳۵۲
ملاّ نخلي بخاري ۲۳۵۳
آقا حسين ناجي ۲۳۵۳
محمّد تقي نشئه ۲۳۵۴
مولانا نورالله گيلاني ۲۳۵۴
محمّد عليخان ۲۳۵۵
مرتضي قليخان نامي سعدلو ۲۳۵۹
محمّد رضا ۲۳۶۲
ميرزا عبدالرزّاق تبريزي ۲۳۶۲
ميرزا محمّد بيگ نكهت ۲۳۶۳
شاه قاسم ناجي ۲۳۶۳
مير زين العابدين نشئه ۲۳۶۴
قاضي نظام الدّين خوانساري ۲۳۶۴
امير عليشير نوايي ۲۳۶۵
ميرزا زكي ۲۳۶۶
مير محمّد سميع نيازي ۲۳۶۷
شاه نسبتي تهانيسري ۲۳۶۸
مير زين العابدين نيّر ۲۳۶۹
□ روضة الواو
فضل الله وصّاف ۲۳۷۱
والهي هروي ۲۳۷۱

خواجه والهی بخاری ۲۳۷۲
شیخ واحد ۲۳۷۲
خواجه ابن علی واقفی مشهدی ۲۳۷۲
وفایی مشهدی ۲۳۷۲
وفایی شیرازی ۲۳۷۳
مولانا ولی قلندر ۲۳۷۳
میر ویسی ۲۳۷۳
ویسی هروی ۲۳۷۴
واحد اصفهانی ۲۳۷۴
واحد کرمانی ۲۳۷۴
مولانا واحدی ۲۳۷۵
میر والهی قمی ۲۳۷۵
وارثی اردبیلی ۲۳۷۷
ملاّ وارثی سبزواری ۲۳۷۸
محمّد امین وجدی کرمانی ۲۳۷۸
مولانا وجهی تفرشی ۲۳۷۸
مولانا وجهی کُرد ۲۳۷۹
وجهی هروی ۲۳۷۹
مولانا وحشی بافقی ۲۳۸۰
مولانا وحشتی جوشقانی ۲۴۴۷
وحدتی خراسانی ۲۴۴۹
میر عبدالله وصفی مشکین قلم ۲۴۴۹
مولانا وصفی ۲۴۵۰
وصفی ۲۴۵۰
وصلی رازی ۲۴۵۰
میر وصلی صفاهانی ۲۴۵۱
ملاّ وصالی همدانی ۲۴۵۱
مولانا وفایی هروی ۲۴۵۲
مولانا وفایی صفاهانی ۲۴۵۲
مولانا وقوعی تبریزی ۲۴۵۳
معزّالدین وقاری ۲۴۵۴
ولایی اردستانی ۲۴۵۵
ولایی سیستانی ۲۴۵۵
ولایی استرآبادی ۲۴۵۵
ولیخان گرجی ۲۴۵۶
مولانا ولی دشت بیاضی ۲۴۵۶
طهماسب قلی بیگ وهمی ۲۴۵۹
محمّد شریف وقوعی ۲۴۵۹
میرزا غازی وقاری ۲۴۶۰
میرزا طاهر وحید ۲۴۶۰
میرزا امام قلی وحشت ۲۴۶۴
میرزا یوسف واله ۲۴۶۴
محمد حسین بیگ بروجردی ۲۴۶۵
میرزا حسن واهب اصفهانی ۲۴۶۵
مولانا رجب علی واحد تبریزی ۲۴۶۷
میرزا شاه تقی ۲۴۶۷
مولانا محمّد امین وقاری ۲۴۶۷
ملاّ مهدی واثق ۲۴۶۸
ملاّ واثق نیشابوری ۲۴۶۸
ملاّ وارسته رازی ۲۴۶۹
ملاّ واصب قندهاری ۲۴۶۹
میر جمال الدّین محمّد وحشت ۲۴۷۰
آقا زمان واضح ۲۴۷۰
ملاّ محمّد امین واصل ۲۴۷۱

نجف قلی بیگ والی ۲۴۷۱
حکیم عبدالله وحدت ۲۴۷۲
ملاّ محمّد علی واحد قمی ۲۴۷۲
میرزا افضل بخاری ۲۴۷۲
محمّد اخلاص وامق ۲۴۷۳
ملاّ واقف خلخالی ۲۴۷۳
علیمردان‌خان بیگ وفا ۲۴۷۳
ملاّ محمّد کاظم ۲۴۷۴
میرزا شرف الدّین علی قمی ۲۴۷۴
مرتضی قلی بیگ والا ۲۴۸۱
میرزا محمّد علی وفا ۲۴۸۱
میرزا علی اصغر واضح ۲۴۸۲
میرزا ابراهیم وفا ۲۴۸۲
میرزا محمّد رفیع واعظ قزوینی ۲۴۸۳
□ روضة الهاء
خواجه هارون ۲۴۸۵
خواجه همام الدّین تبریزی ۲۴۸۵
هیبت الله همگر ۲۴۸۶
مولانا غیاث بلخی ۲۴۸۶
امیر هاشمی مشهور به شاه جهانگیر ۲۴۸۷
هاشمی کوفته‌گر ۲۴۸۸
مولانا عبدالله هاتفی ۲۴۸۸
هجری ۲۴۹۱
مولانا هراتی ۲۴۹۲
مولانا بدرالدّین هلالی ۲۴۹۲
امیر همایون اسفراینی ۲۴۹۹
همایون پادشاه ۲۵۰۱
میرزا هندال ۲۵۰۲
مولانا هوایی ۲۵۰۲
مولانا هوایی تونی ۲۵۰۳
هوایی هندی ۲۵۰۳
امیر هاشمی کاشی ۲۵۰۳
هاشمی دارالمرزی ۲۵۰۴
هاشمی قندهاری ۲۵۰۴
محمّد هاشم ۲۵۰۴
میر هاشم ۲۵۰۵
امیر ابوالهاشم ابرقویی ۲۵۰۵
میر هادی یزدجردی ۲۵۰۵
میر هادی قزوینی ۲۵۰۶
خواجه محمّد شریف هجری ۲۵۰۶
هجری شمشیرگر قمی ۲۵۰۷
مولانا هراتی ۲۵۰۷
خواجه هدایت الله رازی ۲۵۰۸
مولانا هلاکی همدانی ۲۵۰۹
همایی استرآبادی ۲۵۱۰
همدم کوکه ۲۵۱۱
همدمی شیرازی ۲۵۱۱
میرزا همّت ۲۵۱۱
میرزا هادی ۲۵۱۲
میرزا محمّد هادی ۲۵۱۲
هدایت حسین ۲۵۱۲
محمّد زمان بیگ همّت ۲۵۱۲

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

محمّد عاشق همّت ۲۵۱۳
میرزا ابو علی هاتف ۲۵۱۳

□ روضة اللام الف

ملاّ لا ادری و ملاّ لا اعلم ۲۵۱۵

□ روضة الیاء

محمّد بن عثمان یمینی ۲۵۱۹
حاجی اسماعیل ۲۵۱۹
مولانا یاری استرآبادی ۲۵۲۰
مولانا یاری شیرازی ۲۵۲۰
یار محمّد رخنه ۲۵۲۰
قاضی یحیی لاهجی ۲۵۲۱
ملاّ یحیی جان گیلانی ۲۵۲۲
میر یحیی قزوینی ۲۵۲۳
خواجه یحیی قزوینی ۲۵۲۳
سلطان یعقوب بن اوزون حسن آق قُویونلو ۲۵۲۳
قاضی عبداللّه یقینی لاهجی ۲۵۲۵
مولانا یقینی هروی ۲۵۲۵
مولانا یوسفی طبیب ۲۵۲۵
خواجه یوسف ۲۵۲۶
مولانا یاری یزدی ۲۵۲۶
یحیی اوزبک ۲۵۲۷
یعقوب میرزای استاجلو ۲۵۲۷
شیخ یعقوب کشمیری ۲۵۲۷
مولانا یمینی سمنانی ۲۵۲۸
یمینی گُرجی ۲۵۲۸
امیر یوسف اصم استرآبادی ۲۵۲۸
میر یونس ابهری ۲۵۲۹
یوسف بیگ چاوشلو ۲۵۲۹
شیخ یوسف پتنی ۲۵۲۹
محمّد یوسف کشمیری ۲۵۳۰
میرزا یوسف‌خان ۲۵۳۰
محمّد یوسف جرپادقانی ۲۵۳۱
میر یحیی ۲۵۳۲
میر یحیی ۲۵۳۲
یوسف خوانساری ۲۵۳۲
جلالای یقین تخلّص کاشی ۲۵۳۳
محمودا متخلّص به یتیم ۲۵۳۳
ملاّ یگانهٔ بلخی ۲۵۳۳
احمد یارخان یکتا ۲۵۳۳
یحیی خان ۲۵۳۴
علیقلی داغستانی المتخلّص به واله ۲۵۳۵

□ تصاویر اشعار ترکی ۲۶۰۹

□ کتابنامه ۲۶۲۱

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة المیم

[۱۸۹۱]

مولانا جلال‌الدّین محمّد البلخی ـ قدّس الله تعالی سرّه ـ

از اکابر اولیا و اماجد اصفیا بوده. ولادت آن جناب در بلخ[۱]، تاریخ ششم ربیع الاوّل سنهٔ ششصد و چهار واقع شده[۲] و به مؤدّای السّعیدُ مَنْ سَعُدَ فی بَطْنِ أُمِّهِ آثارِ کرامت و انوار ولایت در صغر سنّ از او ظاهر می‌گشت، 242a چنانچه منقول است که حضرت ایشان را در پنج سالگی با صُوَر روحانی و اشکال غیبی ملاقات و مکالمه دست می‌داد. مولوی عبدالرّحمان جامی ـ رحمه الله ـ در *نفحات الانس* می‌آرد که

> به خطّ مولانا بهاءالدّین ولد نوشته‌ای یافته‌اند که جلال‌الدّین محمّد در بلخ شش ساله بود که با اطفال بر پشت بام سیر می‌کرد. یکی از آن کودکان با دیگری گفت: بیا تا از این بام به آن بام بر جهیم! جلال‌الدّین محمّد گفت: این نوع حرکات کار دَد و دام است، حیف باشد که آدمی مرتکب چنین حرکت[۳] شود و اگر در نفس شما قوّتی هست بیایید تا سوی آسمان پرواز نماییم و هم در آن وقت از نظر کودکان غایب شد. کودکان فریاد برآوردند. بعد از لحظه‌ای باز آمد، امّا چشمش متغیّر و رنگ روی دیگرگون شده بود. با کودکان گفت: آن وقت که با شما در

---

۱. S «بلخ» را ندارد
۲. S, A: هشصد و چهار
۳. H: حرکات

سخن بودم، جماعتی سبز قبایان[1] مرا از میان شما برگرفتند و به گِرد آسمانها گردانیدند و عجایب ملکوت را به من نمودند و چون آواز فریاد شما برآمد، بازم به اینجا فرود آوردند[2].

گویند در وقتی که جناب مولانا همراه والد بزرگوار خود از بلخ عازم مکّهٔ معظّمه ـ زادها الله شرفاً و تعظیماً ـ بوده، در نشاپور صحبتِ قبلهٔ احرار شیخ فریدالدّین عطّار ـ قدّس سرّه ـ دریافته و شیخ از مصنّفات خود کتاب *اسرارنامه* را به وی داده بوده است و آن کتاب مستطاب را پیوسته با خود می‌داشته است.

در اوایل حال تربیت از والد ماجد خود یافته، امّا پیر طریقتش در حقیقت مولانا شمس الدّین محمّد تبریزی است ـ قدّس الله سرّه[3] ـ چنانچه اشعارش تمام مشعر بر این معنی است. گویند در وقت رحلت به چلبی حسام الدّین فرمود که یاران ما را این طرف می‌کشند و مولانا شمس‌الدّین از آن طرف می خواند.

ملاّ جامی ـ رحمه الله ـ در *نفحات* می‌آرد که روزی جناب مولوی در سماع بودند. درویشی را در خاطر گذشت که از خدمت مولانا حقیقت فقر را سؤال کند. آن قدوهٔ عارفان بر ارادهٔ او مشرف شده. این رباعی را در اثنای سماع انشاد فرمود:

أَلْجَوهَرُ فَقْرٌ وَ سِوَی الْفَقْرِ عَرَض   أَلْفَقْرُ شِفَاءٌ وَ سِوَی الْفَقْرِ مَرَض
أَلْــعَالَمُ کُــلُّهُ خِـدَاعٌ وَ غُــرُوْر   وَ الْفَقْرُ مِنَ الْعَالَمِ سِرٌّ وَ غَرَض[4]

گویند در مرض اخیر به اصحاب خود فرمود که از رفتن من غمناک مشوید که نور منصور ـ رحمه الله علیه ـ بعد از صد و پنجاه سال بر روح شیخ فریدالدّین عطّار تجلّی کرد و مرشد او شد. در حالتی که باشید با من باشید و مرا یاد کنید تا من ممّد شما باشم در هر لباسی که باشم. راقم حروف گوید که بر عارف محقّق حقیقتِ حال جناب مولانا از اینجا معلوم می‌گردد که در چه رتبه بودند. فهم من فهم.

---

۱. H سبز پوشان
۲. نفحات الانس، ۴۶۱ (با پاره‌ای اختلاف).
۳. H روحه
۴. نفحات، ۴۶۴.

خلاصه، جلالت قدر[1] و علوّ مرتبه حضرت مولانا زیاده از آن است که در قالب تحریر و تقریر گنجایش پذیر باشد. کلام هدایت انجامش کاشف حال او بس است:

آفتاب آمد دلیل آفتاب

وفات آن جناب در خامس جمادی الآخر سنهٔ ششصد و هفتاد و دو واقع شده. دیوان و مثنوی معنوی او مریضان جهل را نسخهٔ شفا و تشنه[2] لبانِ وادی طلب را زلالِ بقاست. هر بیتش بیت الله است و هر لفظش روح بخشِ دلِ آگاه. گاهی **خمش** و گاهی **خاموش** و گاهی **شمس** و گاهی **مولوی** تخلّص می‌فرمایند، لیکن چون به مولوی زیاده اشتهار دارد لهذا تابع شهرت گردیده به جهت سهولت انتقال اذهان در روضة المیم مذکور کردیم و این چند شعر را از دیوان هدایت بنیانش تیمّناً و تبرّکاً مرقوم نمودیم:

- هر تن که سری دارد در پای تو افتاده است / هر جان که دلی دارد در کار تو می‌بینم
- کلوخی بر لب خود مال با خلق / شکر را گیر در دندان و میرو
- برو پهلوی قصرش خانه‌ای گیر / که تا ایمن شوی از درد پهلو
- دانی چرا چون ابر شد از گریه چشمِ عاشقان / زیرا که آن مه بیشتر در ابر پنهان می‌شود
- مرا چون کم فرستی غم، حزین و تنگدل باشم / چو غم بر من فرو ریزی ز لطفِ غم خجل باشم
- مرا رنج تو نگذارد که رنجوری به من آید / مرا گنج تو نگذارد که درویش و مُقِلّ باشم
- صباح تو مرا نگذاشت تا شمعی برافروزم / عیان[3] تو مرا نگذاشت تا من مستدلّ باشم
- لاف محبّت زنم تا نفسی است در تنم / گر به تمام عمر خود بی تو دمی زنم زنم[4]
- بعد هزار سال اگر بر لحدم گذر کنی / مُشک شود همه گِلم، روح شود همه تنم
- به کوی عشق تو من نامدم که باز روم / چگونه قبله گذارم چو در نماز روم
- مرا گر تو نخواهی منت به جان خواهم / ور گر درم نگشایی مقیم درگاهم[5] 242a

---

1. M شأن
2. S بسته
3. M عنان
4. S, A این بیت را ندارد
5. S, A این بیت را ندارد

- تا نقش خیال دوست با ماست / ما را همه عمر خود تماشاست[1]
چون در سر زلف یار پیچم / اندر شبِ تار قدر با ماست[2]
چون عکس جمال یار تابد / کُهسار و زمین حریر و دیباست
- همچون کمان کجیم که زه در گلوی ماست / چون راست آمدیم چو تیر از کمان رویم[3]
- امروز آن کسی که مرا دی بداد پند / چون روی تو بدید ز من عذرها بخواست
از عقل[4] شرم دارم اگر گویمش بشر / می‌ترسم از خدای، اگر گویم این خداست
- نو ز کجا می‌رسد کهنه کجا می‌رود / گر نه ورای نظر عالم بی منتهاست
- بیدلی و دلبری اسرار ماست / کار کار ماست چون او یار ماست
- نوبت کُهنه فروشان در گذشت / نوفروشانیم و این بازار ماست
- هر عقلی را از او فریب است[5] / هر باغی را از او بهاری است
در هر کویی از او فغانی است / در هر راهی از او غباری است
در هر حُسنی از او نشانی است / در هر چشمی از او خماری است[6]
- آن روح را که عشق حقیقی شعار نیست / نابوده به، که بودن او غیر عار نیست
عاشق شهنشهی است دو عالم برو نثار / هیچ التفات شاه به سوی نثار نیست
بر نقد قلب زن تو اگر قلب نیستی / این نکته گوش دار، گرت گوشوار نیست
- به صد وعده نباشد عشق خرسند / که مکر دلبران بسیار باشد
- نرم نرمک سوی رُخسارش نگر / چشم بگشا چشم خمّارش نگر
گر ندیدی عشقِ رنگ‌آمیز را / رنگ روی عاشق زارش نگر
- چون گلشکر من و او در همدگر سرشته / من خوی اوگرفته او آن من گرفته[7]
- جانِ جهان دوش کجا بوده‌ای؟ / نی غلطم در دل ما بوده‌ای
رشک برم کاش قبا بودمی / چون تو در آغوش قبا بوده‌ای

---

۱. S از این بیت تا آغاز قصاید را ندارد.
۲. دیوان: شب قدر قدر
۳. S ,A این بیت را ندارد
۴. دیوان: عشق
۵. دیوان: هر نفسی را از او نصیب است
۶. دیوان: این بیت را ندارد
۷. S ,A این بیت را ندارد

ـ عقل بندِ رهروان است ای پسر / بند بگسل، ره عیان است ای پسر
سینهٔ خود را هدف کن پیشِ دوست / بین که تیرش در کمان است ای پسر
ـ دست ناپیدا گریبان می‌کِشد / من پی دست و گریبان می‌روم
ـ عشق آمد و بر گِرد دل می‌تاخت، گفتم: چیست این / گفتا: قرق می‌سازمش، ییلاق سلطانی است این
ـ روم به خانهٔ خیّاط عاشقان فردا / منِ دراز قبا با هزار گز سودا
ـ نوشته است خدا گِرد چهرهٔ دلدار / خطی که فأعتبروا منه یا أولی الأبصار
ـ بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست / بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
یک دست جامِ باده و یک دست زلفِ یار / رقصی چنین میانهٔ میدانم آرزوست
گفتی ز ناز بیش مرنجان مرا، برو / آن گفتمت که بیش مرنجانم آرزوست
دی شیخ با چراغ همی گشت گِرد شهر / کز دیو و دَد ملولم و انسانم آرزوست
گفتند یافت می‌نشود، جسته‌ایم ما / گفت آنچه یافت می‌نشود آنم آرزوست
ـ خنک آن قماربازی که بباخت هرچه بودش / نه بماند هیچش الاّ هوس قمار دیگر
ـ تا خموشم من ز گلزار تو ریحان می‌برم / چون بنالم عطر گیرد عالم از ریحان من[1]
ـ ملاحتهای هر چهره از آن دریاست یک قطره / به قطره سیر چون گردد کسی کش هست استسقا؟
ـ کیست که بنمایدم راه خرابات را / تا بدهم مُزد او حاصل طامات[2] را
کاش دهندم بهشت، عاریتی زاهدان / تا به گرو کردمی راه[3] خرابات را
خاک سگان دَرت، تُحفه فرستم به چشم / تا ببرم زیر خاک بهر مباهات را
ـ طمع مدار که عمر تو را کران باشد / صفات حقّی و حق را حد و کران ز کجا[4]
ـ ببستی چشم یعنی وقت خواب است / نه خواب است این حریفان را جواب است
ـ فراق دوست اگر اندک است اندک نیست / درون دیده اگر نیم تار موست بد است
ـ از کنار خویش یابم هر زمانی بوی یار / چون نگیرم خویشتن را هر زمانی در کنار
ـ شب آمد و جوش خلق بنشست / برخیز کزان ماست سر جوش
ـ بنمودمی نشانی ز جمال او و لیکن / دو جهان به هم برآید سر شور و شر ندارم

١. S, A این بیت و بیت بعد را ندارد
٢. M طاعات
٣. M کردمی پوه چه
۴. S, A این بیت را ندارد

- ای خداوند یکی یار[1] جفاکارش ده
دلبر عشوه‌گر سرکش عیّارش ده

چند روزی ز پی تجربه بیمارش کن
به طبیبان دغل پیشه سر و کارش ده

تا بداند که شب ما به چه‌سان می‌گذرد
درد عشقش ده و عشقش ده و بسیارش ده

- حاصل عمرم سه سخن بیش نیست
خام بُدم، پخته شدم، سوختم

- تهمت دزد بر نهم هر که نشانت آورد
کاین ز کجا گرفته‌ای، وین ز کجا خریده‌ای

- از چشم چو بادامت در مجلس یکرنگی
هر نقل که پیش آرند بادام کنی حالی[2]

- در روی یار بنگر تا رنگ زندگانی
بر روی تو نشیند ای ننگ زندگانی

- آنها که اهل صلح‌اند بردند زندگی را
وین ناکسان بماندند در جنگ زندگانی

- پاکان به گِرد دل به تمنّا نشسته‌اند
دل را و خویش را ز عزیزان خجل مکن

- بی‌خودی خوش ولایتی‌است چه شُود
زیر فرمان کس نمی‌آید

- این شبِ هجران دراز با تو بگویم چراست
فتنه شد آن آفتاب بر رخِ[3] مستور خویش

- هر عود تلف شود ز آتش
در آتش توست عید هر عود

- من از عالم ترا تنها گزیدم
روا داری که من تنها نشینم؟

- ز هر غبار که آوازها به هو شنوی
بدانکه ذرّهٔ من اندران غبار بود

- زمین را بهر تو[4] گهواره کردند
فسردی تختهٔ گهواره گشتی

- از تو دل من نمی‌شکیبد
بسیار[5] مَنَش بیازمودم 243a

- اگر نه روی دل اندر برابرت دارم
من این نماز حساب نماز نشمارم

- مرا غرض ز نماز آن بود که پنهانی
حدیثِ درد فراق تو با تو بگذارم

وگرنه آن چه نمازی بود که بی‌یادت
نشسته روی به محراب و دل به بازارم

- همه جمال تو بینم چو چشم باز کنم
همه شراب تو نوشم چو لب فراز کنم

- کز گُم شدگان روزگاریم
ره یافتگان کوی یاریم

آن مرگ که خلق لقمهٔ اوست
یک لقمه کنیم و غم نداریم

۱. S کار
۲. S, A این بیت را ندارد
۳. M بر سر
۴. S تن
۵. M صد بار

ـ با کدامین دعات بتوان یافت — بروم آن دعا بیاموزم
ـ گویند رفیقانم از عشق بپرهیزی — از عشق بپرهیزم پس با که در آمیزم
ـ بشنو ز زبان سبز هر برگ — کز غیب بروید آنچه کاری
ـ به سرپنجه هجر با چون منی — روا نیست، زور آزمایی مکن[1]
ـ روز ار دو هزار بار می‌آیی — هر بار چو جان به کار می‌آیی
از خلق جهان کناره می‌گیرد — آن را که تو در کنار می‌آیی
ـ گر به‌خوبی چون گلِ روی‌تو بودی خوی تو — ای بسا گلها که من از باغ وصلت چیدمی
ـ درین خانه نمی‌یابم کسی را — تو هشیاری درآ، شاید بیابی
ـ ای دل من باده بخور فاش فاش — حدّ نزنندت چو تو بی حدّ شوی
ـ ز ما رنجورتر آخر که باشد — که در چشمت نیاییم از نزاری
ـ من بیش ازین می‌خواستم گفتار خود را مشتری — واکنون همی خواهم که تو از گفت خویشم واخری[2]
ـ در جمال و حُسن و خوبی در جهانت یار نیست — شکّرستانی و لیکن ترش‌رویی اندکی
ـ رخِ چون ارغوانش آن کند آن — که صد خُمّ شرابِ ارغوانی
ـ نه من مانم، نه دل ماند، نه عالم — اگر فردا به این صورت بر آیی
ـ ز عرش و کرسی و لوح و قلم فزون باشد — دل خراب که او را به هیچ نشماری
ـ دیر آمده‌ای مرو شتابان — ای رفتن تو چو رفتن جان
دیر آمدن و شتاب رفتن — آیین گل است در گلستان
گویی چونی چنانکه ماهی — افتاده میان دیگِ سوزان
ـ اگر روزی به عقلستی و دانش — چرا هر دام و دَد روزی خورستی
اگر رفعت به استحقاق بودی — چگونه دُود ز آتش بر نرُستی
ـ ما را مبین تو مست چنین بر کنار بام — داند کنار بام که ما بی کناره‌ایم
ـ خدایا مطربان را انگبین ده — برای ضربْ دستِ آهنین ده
جگرها را ز نغمه آب دادند — ز کوثرشان تو هم ماه معین ده.

---

۱. S ،A این بیت را ندارد

۲. S ،A این بیت را ندارد

ـ مرا گوید چرا چشم از رخِ من بر نمی‌داری
از آن در پیشِ خورشیدش همی دارم که نم دارد
ـ عطّار روی[1] بود و سنایی دو چشم او
ما از پس سنایی و عطّار آمدیم
ـ یا صورتِ خود نُمای تا نقش کنیم
یا عزمی ده که پای در کفش کنیم
یا هر یک را جدا جدا بوسی ده
یا یک بوسه که با همه بخش کنیم
ـ گر هیچ تو را میل سوی ماست بگو
اکنون که تو را عاشق شیداست بگو
گر هیچ مرا در دل تو جاست بگو
گر هست بگو، نیست بگو، راست بگو
ـ امروز ندانم به چه دست آمده‌ای
کز اوّل بامداد مست آمده‌ای
گر خون دلم خوری ز دستت ندهم
آن را که به خون دل به دست آمده‌ای

قصیده[2]

کیخسرو و سیاوش و کاووس و کیقباد
گویند کز فرنگس افراسیاب زاد
رمزی خوش است گر بنیوشمی بگویمت[3]
احوال خلق و قدرت شاهی و علم[4] و داد
ز ایران جان سیاوش عقل معاذ روی
از بهر این نتیجه به توران قدم[5] نهاد
پیران فکر پیشه که عقل معاش[6] بود
آمد به رسم حاجب و در پیشش ایستاد
تا بُرد مرو را سوی[7] افراسیاب نفس
بس سعی کرد و دختر طبعش به زن بداد
تا چند گاه در ختنِ کام و آرزو
بیچاره با فرنگس شهوت ببود شاد
گرسیوز حسد ز پی کینه و فساد[8]
آمد[9] میان آن دو شه نامور فتاد
تدبیرهای باطل و اندیشه‌های زشت
کردند تا هلاک، سیاوش از آن بزاد
زیر سفال سفله درخشنده گوهرش
پنهان نشد که داشت ز تخم دو شه نژاد[10]

---

۱. S شخص

۲. این قصیده در دواوین چاپی نبود. آن را با نسخهٔ خطی شمارهٔ ۱۱۹۸۰ آستان قدس مقابله کردم و اختلافات آن را با رمز /K/ نشان دادم.

۳. M بیان کنم

۴. K عدل

۵. K تن

۶. K مکر

۷. K بر

۸. K فتنه و فساد

۹. K اندر

۱۰. M این بیت را ندارد

کیخسرو وجود ز تزویج عقل و نفس / موجود گشت و بال بزرگی همی گشاد
گیو طلب بیامد و شهزاده برگرفت / از ملک تن ببرد به ایران جان چو باد
زآنجاش باز برد به زابلستان دل / دادش به زال عَلَم که او بودش اوستاد
سیمرغ قاف قدرتش از دستِ زالِ علم / بستد به لطف و چشم جهان بینش برگشاد

[۱۸۹۲]

قاضی مجدالدّین النّسوی

از افاضل زمان و اماجد دوران است. محمّد عوفی که صاحب تذکرهٔ *لباب الالباب*[۱] است گفته که وی به حسب تقدیر در قصبهٔ مینا به شغل قضا اشتغال می‌نمود. جمهور خلق را به حسن سلوک راضی و شاکر می‌داشت. در زهد و ورع مسلّم جهان بود. این رباعی را در وقت نزع گفته است:

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند / در دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهیمی خبرت نیست مگر / کز روح طبیعی رمقی بیش نماند

در وقتی که قاضی شمس الدّین قاضی شد. وی این رباعی را در تهنیت به قاضی شمس الدّین نوشت:243b

ـ خواهی که میان خلق قاضی باشی / باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلق خدا حُکم چنان کن که اگر / آن بر تو کند کسی تو راضی باشی

همو راست:

ـ تا چند هوای روی چون ماه کنی / تا کی طلب مرتبه و جاه کنی
ای پای دراز کرده بر فرش امل / وقت است که دست از همه کوتاه کنی
ـ ما نام خود از لوح هوس بستردیم / وین عُمر گرانمایه به آخر بردیم
سرمایه بباختیم و شه مات شدیم / بدنام بزیستیم و مُفلس مردیم[۲]

---

۱. A: لبّ اللباب

۲. لباب الالباب، ۱/۲۴۴.

[۱۸۹۳]

مجدالدّین بن ضیاءالدّین عدنان سُرخَکَتی[۱]

از دانشمندان روزگار بوده. محمّد عوفی همشیره‌زادهٔ اوست و مجدالدّین مزبور در علمِ طب گوی از میدان همگنان می‌ربوده. این رباعی او راست:

ای چون دل لاله چشم خونخواره تو را — چون جور جهان[۲] دل ستمکاره تو را
افتد که مرا به چاکری بپذیری — آخر نبود ز چاکری چاره تو را

[۱۸۹۴]

مجدالدّین عوفی

دیگر بوده، غیر از محمّد عوفی. او راست:

آمد بهار، خَه خَه[۳] آن نوبهار من کُو؟ — هر سو شکفت گلها، آن گلعذار من کو؟
خوش خوش نوای بلبل در صحنِ بوستان در — من غمزده به کنجی، آن غمگسار من کو؟
گلها شکفت هر سو، هرکس به باغ در شد — من در خزانِ هجران ماندم، بهار من کو؟
یاران به باغ رفته، گلگشت و عیش کرده — بیچاره مجد عوفی نالان که یار من کو؟

[۱۸۹۵]

مجدالدّین محمّد الپاییزی[۴] النسوی

از شعرای زمان بوده. محمّد عوفی گوید که از شعرای عهد سلطان سکندر است. در شهور سنهٔ ستّمائه[۵] او را در نسا دیدم که وقایع زمان خوارزم شاه را به نظم در آورده، شاهنامه

---

۱. A، M سرخسی؛ S این شرح حال را ندارد، با توجّه به متن لباب الالباب ۱/۱۷۹ تصحیح شد.
۲. H چون دوزخیان
۳. S چه چه
۴. H الباهری
۵. M ۶۰۰

می‌ساخت. این دو رباعی او راست:

- در پیش تو گر بگریم ای دلدارم / تا ظنّ نبری که از تو در آزارم
خطّ تو که دود آتش نیکویی است / در چشم من آمد آب، از آن می‌بارم
- اشک من اگر ستردی ای عهد شکن / بس منّت نیست ز آستینت بر من
چون کار تو آبروی بردن باشد / بر روی من آب کی توانی دیدن[1]

[1896]
شیخ مجدالدّین شرف[2] بغدادی

در نفحات مسطور است که کُنیت وی بوسعید است و نام وی مجدالدّین شرف بن المؤیّد بن ابی الفتح البغدادی و بعضی گفته‌اند از بغدادک است و بغدادک قریه‌ای است از قرای خوارزم و قول اوّل اصحّ است.

و نیز در همان کتاب آمده که شیخ مجدالدّین با جمعی درویشان نشسته بود، سُکری بر وی غالب شده. گفت: «ما بیضهٔ بطّ بودیم بر کنار دریا و شیخ ما شیخ نجم‌الدّین مرغی بود. بالِ تربیت به سر ما فرود آورد تا از بیضه بیرون آمدیم. ما چون بچّهٔ بط بودیم در دریا رفتیم و شیخ برکنار بماند.» شیخ نجم‌الدّین ـ قدّس سرّه ـ به نور کرامت آن را دانست. بر زبان ایشان گذشت که «در دریا میراد!» و شیخ مجدالدّین آن را شنید بترسید. پیش شیخ سعدالدّین حمّویی[3] آمد و تضرّع بسیار کرد که «روزی که حضرت شیخ را وقت خوش باشد مرا خبر کن تا به حضرت آیم و عذری خواهم.» وقتی شیخ را در سماع حال خوش شد، شیخ سعدالدّین شیخ مجدالدّین را خبر کرد. پای برهنه بیامد و طشتی پر آتش کرد و بر سر نهاد و به جای کفش بایستاد. شیخ به وی نظر کرد و بفرمود که «چون به طریق درویشان عذر سخن پریشان می‌خواهی، ایمان و دین به سلامت بردی، امّا سرت برود و در دریا میری و ما نیز در سر تو شویم و سرهای سرداران و مُلک خوارزم در سر تو شود و عالم خراب

۱. لباب الالباب، ۲/۳۴۵.
۲. H: شریف
۳. S, M: حموی

گردد.» شیخ مجدالدّین در قدم شیخ افتاد و به اندک فرصتی سخن شیخ به ظهور آمد. شیخ مجدالدّین در خوارزم وعظ می‌گفت و مادرِ سلطان محمّد خوارزم شاه ـ عورتی بود به غایت جمیله ـ به وعظ شیخ مجدالدّین می‌آمد و گاه‌گاهی به زیارت وی می‌رفت. مُدّعیان فرصت جستند تا شبی که سلطان به غایت مست بود، عرضه داشتند که «مادر تو به مذهب امام ابوحنیفه ـ رحمه الله ـ به نکاح شیخ مجدالدّین در آمده است.» سلطان بسیار رنجه شد فرمود که شیخ را در دجله اندازند، انداختند. خبر به شیخ نجم‌الدّین رسید متغیّر گشت و گفت: «﴿إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾(البقرة ۲/۱۵۶). فرزند مجدالدّین را در آب انداختند و مُرد.» پس سر به سجده نهاد و زمانی نیک در سجده بود. پس سر از سجده برآورد و گفت: «از حضرت حقّ درخواستم تا به خونبهای فرزندم مُلک از سلطان محمّد باز ستاند، اجابت فرمود.» سلطان را از آن خبر دادند، به غایت پشیمان شد و پیاده به حضرت شیخ آمد و طشتی پر زر بیاورد و شمشیر و کفن بر سر آن نهاد و سر برهنه کرد و در صفِ نعال بایستاد و گفت: «اگر دیت می‌باید اینک زر، و اگر قصاص می‌کنید اینک شمشیر.» شیخ در جواب فرمود که «﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾(الإسراء ۱۷/۵۸)، دیت او جمله مُلک توست و سر تو برود و سر بسی خلق و ما نیز 244a در سر شما شویم.» سلطان محمّد نومید بازگشت و عنقریب چنگیزخان خروج کرد و رفت آنچه رفت. این رباعی در *نفحات* به نام وی مسطور است:

در بحر محیط غوطه خواهم خوردن — یا غرقه[1] شدن یا گهری آوردن
کار تو مخاطره است خواهم کردن — یا سرخ کنم روی بدان یا گردن[2]

و این دو رباعی دیگر را تقی اوحدی به نام وی نوشته:

ـ چرخ و مه و مهر در تمنّای توأند — سرو و گل و لاله در تماشای توأند
ارواح مقدّسان عِلْوی شب و روز — ابجد خوانان لوح سودای توأند
ـ فردا که شود مدّت عالم کم و کاست — سرها همه از خاک برآید چپ و راست
بیچاره تن شهید من غرق به خون — از خاک سر کوی تو برخواهد خاست

---

۱. H غرق

۲. نفحات، ۲۹ ـ ۴۲۸.

و این چند رباعی در *مجالس العشّاق* ابوالبقا سلطان حسین میرزا به نام وی ذکر شده:

ـ از شبنم عشق، خاک آدم گِل شد | صد فتنه و شور در حاصل شد
سر نشترِ عشق بر رگ روح زدند | یک قطره فرو چکید و نامش دل شد
ـ شمعی است رخ خوب تو، پروانه منم | دلْ خویشِ غمِ تو گشت، بیگانه منم
زنجیرِ سر زلفِ تو در گردن توست | بر گردن بنده نِهْ که دیوانه منم

و نیز در *نفحات* مذکور است که چون شیخ مجدالدّین را در سنهٔ سبع و ستّمائة و قیل سنهٔ ستّة عشر و ستّمائة شهید کردند. خاتون وی که از نشاپور بود [وی را] به نشاپور نقل کرد و در سنهٔ ثلاث و ثلاثین و ثمانمائه وی را به اسفراین نقل کرده‌اند[1].

[۱۸۹۷]
شیخ مجدالدّین طالبه[2]

از عارفان کامل بوده و تصنیفات عالیه دارد. او راست:

باید غم عشق او تو را خو باشد | گر دست دهد غمش چه نیکو باشد
مردی کن و در میان جان[3] دار غمش | تا در نگری خود غم او او باشد

[۱۸۹۸]
مجدالدّین چرپادقانی

از فضلا و دانشمندان روزگار بوده. او راست:

قدرت چو قدم بر سر آفاق نهاد | خاک قدمت چرخ بر اطباق نهاد
آنی که رواق چرخ تا صدر تو دید | دعوی بزرگی همه بر طاق نهاد

۱. نفحات، ۴۳۱.
۲. H، S طالب
۳. S دل

جز دست عطایت به زمین در که گشاد؟ قـفلی کـه فـلک[1] بـر در ارزاق نـهاد

[۱۸۹۹]

خواجه مجدالدّین همگر

مولد و منشأ وی فارس است. در فضل و دانش یگانهٔ دهر و در جامعیّت کمالات وحید عصر بوده. گویند نسب وی به شهنشاه زمان انوشیروان مـی‌رسد، پـیوسته مـصاحبت و مجالست با سلاطین می‌کرده، از جمله اتابک اعظم سعد بن زنگی است. مدح خواجـه شمس‌الدّین صاحب دیوان و پسرش کرده است. ملک الشّعرایی فارس و عراق در آن زمان به نام وی بوده و مدّتها به سبب فتورات زمن و حوادثِ زمان چنانچه تفصیل آن در تواریخ مسطور است در حبس به سر برد و این ابیات او راست:

ـ دلم دیوانه گشت از تاب زنجیر تنم بگداخت زین زنـدان دلگیر
زبـونم کـرد ایّـام تـبه کـار تـباهم کـرد گـردون زبون گـیر
ـ به قدر خود وفا با هر کـه کـردم مکـافاتم جـفا آمـد بـه تـقدیر
به هـم مشفق‌ترند از آدمـی زاد به دریـا مـاهی و در کـوه نـخجیر
ـ چو عکس روی تو پرتو بر آسمان انداخت زمانه را بـه دو خـورشید در گـمان انـداخت
جهان ز زحمت تاریکی شب ایمن شد چو آفتاب رخت سایه بر جهان انداخت
فـزود رونـق بُستان عـارضت کـامسال بنفشه سایه بر اطراف ارغوان انـداخت[2]
ـ تا داشتم چو جان و دلت داشتم عـزیز تا داشتی چو خاک رهـم خـوار داشـتی
ـ ای چـهرهٔ تـو آیـنهٔ صُـنع خـدایـی جان چهره گشاید ز تو چـون چهره گشایی
آیینه همه چیز نـماید بـه جز از جـان تو هیچ به جز صـورت جـان مـی‌نمایی
با من نشوی رام مگـر گـردش چـرخـی بر کس نکنی رحـم مگـر حکـم قـضایی
نـه نـام و نشـان تـو و نـه جـای تـو دانـم آخـر تـو چـه نـامی، چـه نشـانی و کـجایی؟

---

۱. S ملکی

۲. S بقیّه ابیات را ندارد.

ـ عالم پر از حکایت دردِ دل من است ‌‌‌‌‌‌ در قبضهٔ من‌اند اگر مرد، اگر زن است
اینم بتر که با همه تشنیع و گفتگو ‌‌‌‌‌‌ تو دوست نیستی و جهانیم دشمن است
ـ ز ضعفْ سایهٔ من بر زمین نبیند کس ‌‌‌‌‌‌ اگر برهنه بداری در آفتاب مرا
ـ روا مدار که با این همه امید مرا ‌‌‌‌‌‌ ز دور در تو به حسرت نظاره باید کرد
ـ ز من ز روی تعصّب معاندی پرسید ‌‌‌‌‌‌ پدر ز روی چه معنی نداشت روح الله؟
جواب دادم و گفتم که او مُبشّر بود ‌‌‌‌‌‌ به احمد قرشی جمیع خلق را ز اله
ـ مبشّر از پی آن را که مُژده زود آرد ‌‌‌‌‌‌ روا بود که دو منزل یکی کند در راه
ـ خرّم به تو داشتم دل بی غم را ‌‌‌‌‌‌ هجر تو حزین کرد دل خرّم را
من تلخی عالم به تو خوش می‌کردم ‌‌‌‌‌‌ با تلخی هجرت چه کنم عالم را؟
ـ می‌آمد و دزدیده به ما می‌نگریست ‌‌‌‌‌‌ می‌رفت و دگر باره قفا می‌نگریست
یا از عشوهٔ[1] خویشتن خوشش می‌آمد ‌‌‌‌‌‌ یا از ره[2] مرحمت به ما می‌نگریست؟
ـ افسانهٔ شهر قصّهٔ مشکل ماست ‌‌‌‌‌‌ دیوانهٔ دهر این دل بی‌حاصل ماست
بر ما نکند رحم اگر دل دلِ توست ‌‌‌‌‌‌ وز تو نشود سیر اگر دل دلِ ماست
ـ ایّام بر توأم اگر بگذارد 244b ‌‌‌‌‌‌ دانی که درین هجر چه حکمت دارد؟
آهن‌دلی ای نگار و من سنگین‌جان ‌‌‌‌‌‌ ترسد چو به هم رسیم آتش بارد
ـ ای دل چو گل تو خفت صد خار افتاد ‌‌‌‌‌‌ بگسل که چنین حادثه بسیار افتاد
آن نان چه خوری که سگ برو کرد دهن ‌‌‌‌‌‌ وان آب چه نوشی که درو مار افتاد

[۱۹۰۰]

خواجه مجیرالدّین بیلقانی

به غایت فاضل و دانشمند و عالی‌مرتبه بود. در زمان اتابک ایلدگز به مهمّات دیوانی اشتغال کرده و مکرّر به وزارت اصفهان معزّز[3] گردیده است. گویند میانهٔ وی و جمال الدّین

۱. M شیوه ‌‌‌‌‌‌ ۲. M سر
۳. S مقرّر

و شرف‌الدّین شفروه[1] مکرّر مدایح و مهاجات واقع شده. و محمّد عوفی ذکر کرده است چون مجیر از خدمت سلطان قزل ارسلان تخلّف ورزید، سلطان مزبور آن اثیر اخسیکتی و جمال‌الدّین اشهری را طلب کرده عَلی الرغم او تربیت نمود[2]. اگر چه مشهور است که وی شاگرد خاقانی است و این معنی ازکلام خاقانی نیز مستفاد می‌شود[3]، لیکن او را از این معنی اباست، چنانچه در بعضی قصاید طعنه‌ها به حکیم خاقانی کرده و غافل از این که هیچ تعریفی از برای وی به از این نبود که مردم او را شاگرد خاقانی گویند، چه به اعتقاد راقمِ حروف شاگرد وی بودن[4] بهتر از اوستاد دیگران بودن است. وفاتش در سنهٔ پانصد و شصت و هشت بوده[5]. او راست:

- ای به حسن آفتاب جان که تویی / که شناسد تو را چنانکه تویی
از تو دُور اوفتادنم عجب است / این چنین در میان جان که تویی
گر به درد تو شاد نیست مجیر / بی وفا باش آن چنان که تویی
- غمی دارم که هرگز کم نگردد / دلی دارم که گِرد غم نگردد
ز لب صفرای من بشکن مَیندیش / که سوز هیچ کس ماتم نگردد
چنان سازی به مویی کار صد دل / که از حسن تو مویی کم نگردد
مجیر از هیچ کس خرّم نگشته است / تو خوش بنشین که از تو هم نگردد
- روزی فلکم دید به کوی تو فتاده[6] / گفتا که نگویی که‌بدین روز فکندت؟
گفتم‌که‌دو چشمِ‌خوش‌او،گفت‌که‌هیهات / مستان خرابند مبادا بکشندت
- گر تو را جانِ جهان می‌گویم / آشکارا، نه نهان می‌گویم
من تو را جان و دل ای عهد شکن[7] / از میان دل و جان می‌گویم
گر بگویم که دلم زانِ تو نیست / مشنو کان به زبان می‌گویم
به غمم شاد شوی، می‌دانم / غم دل با تو از آن می‌گویم

---

۱. H شفرده
۲. لباب الالباب، ۲/۲۲۳.
۳. H «و این معنی از... می‌شود» را ندارد
۴. M, H شدن
۵. در تاریخ فوت مجیر اختلاف بسیار است.
۶. M نهان
۷. M + می‌گویم

دوش گفتی که مجیر آنِ من است — ایــن بــه گُســتاخی آن مــی‌گویم[1]

ـ سینه به اندوه ده که مرغ طرب را — دانــه بــه پهلوی نــوک بــاب زن افتاد

ـ چه پرسم از تو حال دل چو می‌دانم که می‌دانی — غم خود با تو چون گویم چو می‌دانم که می‌دانی[2]

ـ ز من خون می‌خورد چشمش، ولی چون بینمش گویم — نکو چشمی است این یارب، ز چشم بد نگهدارش

ـ بس پُر بهاست عمر و لیکن شکسته به — آن جام گوهری که در او خون دل خوریم

ـ ربود لعل تو از چشم من گُهر ریزی — گــرفت زلف تــو از کــار من پریشانی

ـ ز من جان خواستی جان را چه قدر است — تو بنشین کز سر جان بر تـوان خـاست

ـ آن‌چنان از خوشدلی دورم که اندیشم که من — خوشدل و آسوده کی بودم مرا خود یاد نیست

ـ خــیالت آتشــی در جــانم افــروخت — کــه هست و نیستم در یکدگر سوخت

ـ در خون کشم آن دل را کو از سرِ ناا‌هلی — جز پیش تو جان دادن، چیز دگر اندیشد

ـ ای شب چه کنم چاره من از بهر خدای — تــنهایی و بــی‌کسی و بــندی بــر پــای

گر عمر منی ای شب، ازین بیش مپای — در جــان مــنی ای نــفس صــبح بــر آی

ـ تا دل بــه کــف تــو رایگــان افتاده است — صد گونه مرا به جــان زیــان افتاده است

جــز بــا اجــلم صــلح نــخواهــد دادن — زینسان که غم تو در میان افتاده است

ـ زان روز که چشم من به رویت نگریست — نگذشت شبی که در غمت خون نگریست

بشتاب که بی تو دل نمی‌داند ساخت — دریاب که بی تو جان نمی‌داند زیست

ـ گــفتم ز صــفاهان مــددِ جــان خــیزد — لعلی است مــروّت کــه از آن کــان خــیزد

کــی دانســتم کــه اهــل صــفاهان کــورند — بــا ایــن هــمه شُــرمه کــز صــفاهان خــیزد

بر سر این رباعی شعرای اصفهان خصوص جمال الدّین عبدالرّزاق اصفهانی و کمال‌الدّین اسماعیل و شرف‌الدّین شفروه[3] هجوهای رکیک او را مدوّن نمودند، چنانچه این دو بیت از آن جمله است:

هجو می‌گویی ای مجیرک هان! — تا ازین مر تو را به جان چه رسد

کــــیر عــالم بــه کــون خــاقانی — تــا بــه تــو خــام قــلتبان چــه رسد

---

۱. S بقیّه ابیات را ندارد.

۲. S ،A «سینه به... که می‌دانی» را ندارد

۳. H شفرده

این قصیده به حکیم خاقانی رسید. در معذرت این، قصیده‌ای در مدح اهل صفاهان و گله از طور ایشان که جرم دیگری را انتقام از دیگری می‌گیرند گفته به اصفهان فرستاد. خلاصه مردم اصفهان به آنقدر اکتفا نکرده مجیر را که از قِبَل اتابک ایلدگز محصِّل[1] وجوه دیوانی ایشان بود کشتند و مبالغ کثیر به جرمانه به سرکار دیوان دادند:

چون سایه نه نیستم نه هستم بی‌تو | وز سایهٔ خویشتن گسستم بی‌تو
تا سایهٔ وصل برگرفتی ز سرم | چون سایه به خاک برنشستم بی‌تو

[۱۹۰۱]

خواجه محمود ورّاق

بعضی از مورّخین وی را با بهرام شاه بن سلطان مسعود معاصر دانسته‌اند[2] و صاحب *طبقات ناصری* و غیره ذکر کرده‌اند که وی با محمّد بن طاهر ذوالیمینین معاصر بوده، چنانچه در حینی که 245a محمود را افلاس دریافته بود و کنیزک مغنّیه که معشوقهٔ او بود به محمّد بن طاهر فروخت و محمّد را اطّلاع شد که محمود و این کنیزک عاشق یکدگرند و بی هم آرام ندارند دو بدرهٔ زر دیگر علاوهٔ قیمت کنیزک نموده، او را به محمود فرستاد ـ رحمة الله علیه.

تقی اوحدی نوشته است که در *تاریخ بیهقی* آمده که محمود ورّاق در سنهٔ خمس و ثلاثمائه تاریخی نوشته و احوال چندین هزار سال را تا سنهٔ چهارصد و نود[3] هجری در آنجا ذکر کرده است. از این سخن و آن روایات بوی آن می‌آید که دو محمود ورّاق بوده باشند ـ و الله أعلم ـ و اشعاری که منسوب به محمود ورّاق داشته‌اند، این است:

ـ نگارینا به نقد جانت ندهم | گرانی در بها ارزانت ندهم
گرفتستم به جانْ دامان وصلت | دهم جان از کف و دامانت ندهم

---

۱. M محلّ

۲. S بقیّهٔ شرح احوال را ندارد.

۳. H نه

ـ در خراسان ز آل مصعب شاه   طاهر و طلحه بود و عبدالله
باز طاهر دگر محمّد آن   که به یعقوب داد تاج و کلاه

[۱۹۰۲]
حجّةالاسلام والمسلمین[۱] امام محمّد الغزّالی

شرح عظمت شأنش زیاده از آن است که در این اوراق و مختصرات گنجد. کتاب *احیای علوم* و *کیمیای سعادت* و دیگر تصنیفات و تألیفات او را هر که دیده باشد بر حالت و جلالت شأن وی مطّلع شده خواهد بود. در هر علم دریای بیکران و در هر فنّ یگانهٔ زمان بود. گویند جمیع علوم را تحصیل نمود، چنانچه نادر چیزی از علوم باقی مانده باشد که امام غزّالی او را ندانسته. شیخ اکبر در *فتوحات* بعضی جا سند از وی آورده گفته که قال ابو حامد هکذا و هکذا.

منقول است که وی را از تحصیل و دریافت این همه علوم گشایش حاصل نشد، چون رجوع به صوفیّه کرد. از خدمت شیخ ابوعلی فارمدی حلّ غوامض او شد، لهذا سخنان صوفیّه را در کسوت شریعت به جلوهٔ ظهور در آورد[۲]. ایّام حیات و وفات او بدین موجب است که گفته‌اند:

نصیب حجّة الاسلام زین سرای سپنج   حیات پنجه و چار و ممات پانصد و پنج

در *نفحات* و جای دیگر از وی شعر به نظر نرسیده است، لیکن تقی اوحدی در *تذکرهٔ کعبهٔ عرفان* نوشته که این اشعار در میانهٔ وی و برادرش شیخ احمد غزالی ـ قدّس سرّه ـ و دیگران مشترک است و الله علم:

ـ گفتم: دلا تو چندین بر خویشتن چه پیچی   با یک طبیب محرم این راز در میان نه

۱. H «حجّة الاسلام و المسلمین» را ندارد.
۲. S «در هر علم... ظهور در می‌آورد» را ندارد.

گفتا که هم طبیبی فرموده است این را — گر مهر یار داری صد مُهر بر دهان نه

ـ ما جامه نمازی به سر خُم کردیم — در[1] خاک خرابات تیمّم کردیم

شاید که درین میکده‌ها دریابیم — آن یار که در صومعه‌ها گُم کردیم

ـ خاک در کس مشو که گَردت خوانم — گر خود همه آتشی که سردت خوانم

تا تشنه‌تری به خلق مُحتاج تری — سیر از همه شو تا سره مردت خوانم[2]

[۱۹۰۳]

سیّد محمّد بن ناصر العلوی الغزنوی

از افاضل زمان بوده. محمّد عوفی گفته که وی برادرِ بزرگ سیّد حسن غزنوی است[3]. او راست:

ای به یک حمله گرفته ملکت روی زمین — ز آسمان بر دست و تیغت آفرین باد آفرین

نُه فلک[4] درهم شکسته سهم تو دریک مصاف — هفت کشور برگشاده تیغ تو در یک کمین

هر که خواهد تا ببیند آفتاب زرفشان — گو بیا و مر ترا در مسند شاهی ببین

[۱۹۰۴]

شمس‌الدّین محمّد الکاتب البلخی

مدّاح عین الملک است. با محمّد عوفی مخصوص بوده[5]. او راست:

ای لبِ لعلت مزاج آب حیوان یافته — بر جهان دلبری حسن تو فرمان یافته

روز عید از گردِ یک رانت مشام عاشقان — نکهت مشک تتار از خاک میدان یافته

---

۱. S از

۲. S این رباعی را ندارد

۳. *لباب الالباب*، ۲/۲۶۷.

۴. *لباب الالباب*: دو ملک را

۵. *لباب الالباب*، ۲/۴۲۰.

[۱۹۰۵]

محیّ‌الدّین یحیی

ابن محمّد یحیی است که در جنگ کفرهٔ غزنین شهید شده. محمّد عوفی گفته که از افاضل زمان بوده[۱]. او راست:

ظالم که کباب از دل درویش خورد — چون در نگری ز پهلوی خویش خورد
دنیا عسل است هر که زو بیش خورد — خون افزاید، تب آورد، نیش خورد

[۱۹۰۶]

محمّد بن بدیع النسوی

محمّد عوفی گفته که وی از اماجد دهر و اعاظم عصر بوده. در عهد عمادالدّین زنگی دیوان انشا به وی مفوّض گردید. او را ترسّلی است مشهور. آخر بر خدمات و عوایق دنیوی دامن افشانده در کُنج عزلت متوکّلانه نشست. خوارزم شاه و ملک مازندران تفقّد احوال وی می‌نمودند و او التفات به ایشان نکرد و دست از دامن طلبِ مطلوب حقیقی برنداشت[۲]. او راست:

ـ چون رایحهٔ مشک و چو بوی سمن آمد — هر باد که از ساحل جیحون به من آمد
بر یاسمن تازه مگر روی نهاده — این باد کزو رایحهٔ یاسمن آمد
ـ رو در صف دوستان ما باش و مترس — خاک ره[۳] آستان ما باش و مترس
گر جمله جهان قصد به جان تو کنند — دل فارغ دار از آنِ ما باش و مترس[۴]

[۱۹۰۷]

سلطان محمّد خوارزم شاه بن تکش

پادشاه عالیجاهی بوده که در سلسلهٔ خوارزمشاهیه به آن شوکت و ابهّت پادشاهی نیامده.

---

۱. لباب الالباب، ۱/۲۲۹.
۲. لباب الالباب، ۱/۲۴۰.
۳. M خاکستر
۴. S «رو در صف ... باش و مترس» را ندارد.

بعد از تسخیر عراق و 245b آذربایجان به بغداد نهضت نموده. پادشاهان و سرکشان حلقهٔ اطاعتش درگوش و غاشیهٔ متابعتش بر دوش کشیدند. احدی را با وی مجال مقاومت و یارای مخاصمت نماند. بعد از مراجعت کوکب اقبالش راجع گردیده، چنگیزخان بر وی خروج کرد، چنانچه در تواریخ مسطور است. در اندک روزی تمام مُلک از دست وی بیرون رفت فی الواقع احوال وی که در تواریخ به نظر رسیده است عبرت نامه‌ای است به جهت اهل دانش و هوش که ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ﴾ (الحشر ۵۹/۲) ﴿تُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَن تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (آل عمران ۳/۲۵) و به هر حال این دو رباعی منسوب به اوست:

ـ دشنام گزان لبان دلکش باشد ‌ ‌ دُرّی شمرش که آبش آتش باشد
لبهای تو چون گل‌است و دشنام تو باد ‌ ‌ هر باد که بر گل گذرد خوش باشد
ـ در رزم چو آهنیم و در بزم چو موم ‌ ‌ بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم
از حضرت ما برند انصاف به شام ‌ ‌ وز هیبت ما بُرند زُنّار به روم

[۱۹۰۸]
شیخ محمود شبستری[1]

قدوهٔ واصلان و زُبدهٔ عارفان، پیشوای اهل طریق، رهنمای ارباب تحقیق است. شرح جلالت شأنش در حوصلهٔ تقریر نه و وصف علوّ جاهش در حیطهٔ تحریر نیست. مثنوی *گلشن راز* در شرح علوّ فطرتش محضری[2] است مبرهن. دقایق و حقایق مندرجهٔ آن بر ضیای آفتاب جبلتش[3] حجّتی است روشن:

آن کس که ز شهرِ آشنایی است ‌ ‌ داند که متاع او کجایی است

در *مجالس العشّاق* به نظر رسیده که شیخ را با یکی از اقربای شیخ اسماعیل سیسی[4]

---
۱. A شوشتری؛ S محمّد شوشتری
۲. M مختصری
۳. S حسنش
۴. M ,H بستی

تعلّقی به هم رسیده بود که نام وی شیخ ابراهیم بود. *رسالهٔ شاهد* نام در شرح حال عاشق و معشوق به نام وی نوشته و در نظم گلشن نیز مطمح نظرش او بوده. جماعتی او را از عشق آن جوان منع می‌کردند، در جواب ایشان فرمودند این رباعی را:

جز آتش عشق در دلم سوز مباد | جز عارض او شمع شب افروز مباد
روزی که دلم شاد نباشد به غمش | در گردش ایّام من آن روز مباد

در سنهٔ هفصد و بیست رحلت نموده در شبستر مدفون شد. این ابیات ازگلشن راز اوست:

بود در ذات حقّ اندیشه باطل | محال محض دان تحصیل حاصل
چو آیات است روشن گشته از ذات | نگردد ذات او روشن ز آیات[1]
همه عالم به نور اوست پیدا | کجا او گردد از عالم هویدا
رها کن عقل را با حقّ همی باش | که تاب خور ندارد چشم خفّاش
در آن موضع[2] که نور حقّ دلیل است | چه جای گفتگوی جبرئیل است
فرشته گر چه دارد قرب درگاه | نگنجد در مقام لی مع الله
چو نور او مَلَک را پر بسوزد | خرد را جمله پا و سر بسوزد
بود نور خِرد در ذات انور | به سان چشم سر در چشمهٔ خور
چو مُبصر در بصر نزدیک گردد | بصر ز ادراک او تاریک گردد
سیاهی گر بدانی نور ذات است | به تاریکی درون آب حیات است[3]
سیه جز قابضِ نور بصر نیست | بصر بگذار[4] کاین جای نظر نیست
چه نسبت خاک را با عالمِ پاک | که ادراک‌است عجز از درک ادراک
سیه‌رویی ز ممکن در دو عالم | جدا هرگز نشد والله اعلم
سواد الوجه فی الدّارین درویش | سواد اعظم آمد بی کم و بیش
چه می‌گویم که هست این نکته باریک | شب روشن میان روز تاریک

۱. گلشن راز: به آیات
۲. گلشن راز: مشهد
۳. S «سیه جز قابض... کتاب حق تعالیست» را ندارد.
۴. گلشن راز: نظر بگذار

درین مشهد که انوارِ تجلّی‌است / سخن دارم ولی ناگفتن اولی است
اگر خواهی که بینی چشمهٔ خور / تو را حاجت فتد با جرم دیگر[1]
چو چشم سر ندارد طاقت و تاب / توان خورشید تابان دید در آب
چو از وی[2] روشنی کمتر نماید / در ادراک تو حالی می‌فزاید
عدم آیینهٔ هستی‌است مطلق / کزو پیداست عکس تابشِ حق
عدم چون گشت هستی را مقابل / درو عکسی شد اندر حال حاصل
شد آن وحدت ازین کثرت پدیدار / یکی را چون شمردی گشت بسیار
عدم در ذات خود چون گشت[3] صافی / از او با ظاهر آمد گنج مخفی
حدیث کُنت کَنزاً را فرو خوان / که تا پیدا ببینی سرّ[4] پنهان
عدم آیینه، عالم عکس و انسان / چو چشم عکس در وی شخص پنهان
جهان انسان شد و انسان[5] جهانی / از این پاکیزه‌تر نبود بیانی
چو نیکو بنگری در اصل این کار / هم او بیننده هم دیده‌است و دیدار
حدیث قدسی این معنی بیان کرد / و بی یسمع و بی یبصر[6] عیان کرد
جهان را سر به سر آیینه‌ای دان / به هر یک ذرّه در صد[7] مهر تابان
اگر یک قطره را دل بر شکافی / برون آید از او صد بحر صافی
بداین خردی که آمد حبّهٔ[8] دل / خداوند دو عالم راست منزل
ز هر یک نقطه زین دور مسلسل / هزاران شکل می‌گردد مشکل 246a
ز هر یک نقطه دوری گشته دایر / هم او مرکز، هم او در دور سایر
اگر یک ذرّه را برگیری از جای / خلل یابد همه عالم سراپای
چه می‌گویم حدیث عالم دل / تو را ای سر نشیب[9] و پای در گِل

۱. گلشن راز: چشم دیگر
۲. گلشن راز: از او چون
۳. گلشن راز: چون بود
۴. S سرّ
۵. گلشن راز: جهان انسان و انسان شد
۶. گلشن راز: بی یبصر و بی یسمع
۷. S یک ذرّه‌ای صد
۸. S خردهٔ
۹. گلشن راز: تو را سر در نشیب

جهان آنِ تو و تو مانده عاجز / ز تو محروم‌تر کس دیده هرگز
دلیران جهان آغشته در خون / تو سر پوشیده ننهی پای بیرون
خلیل آسا برو حقّ را طلب کن / شبی را روز و روزی را به شب کن
ستاره با مه و خورشید اکبر / بود حسّ و خیال و عقل انور
بگردان از همه[1] ای راهرو روی / همیشه لا اُحبُّ الآفلین گوی
به نزد آنکه جانش در تجلّی است / همه عالم کتاب حقّ تعالی است
عرض اعراب و جوهر چون حروف است / مراتب همچو آیات وقوف است
از او هر عالمی چون سوره‌ای خاص / یکی زان فاتحه وان دیگر اخلاص
نخستین آیتش عقل کل آمد / که در وی همچو بای بسمل آمد
دوم نفس کل آمد آیت نور / که چون مصباح شد در[2] غایت نور
سیوم آیت در او شد عرش رحمان / چهارم آیةُ الکُرسی همی خوان
پس از وی جرمهای آسمانی است / که در وی سورهٔ سبع المثانی است
نظر کن باز در جرم عناصر / که هر یک آیتی هستند باهر
پس از عنصر بود جرم سه مولود / که نتوان گفت این آیات معدود
به آخر گشت نازل نفس انسان[3] / که بر ناس آمد آخر ختم قرآن

از کنز الحقایق

بهشت و دوزخت با توست در پوست / چرا بیرون ز خود می‌جویی ای دوست
اگر تو خوی خوش داری به هر کار / از آن خویت بهشت آید پدیدار
وگر خوی بدت اندر رباید / از آن جز دوزخت چیزی نیاید
دهان تو کلیدانی است هموار / زبانِ تو کلید آن نگهدار
بهشت و دوزخت را یک کلید است / کلید این چنین هرگز که دید است
کزو گه گُل دمد در باغ وگه خار / گهی جنّت گشاید رو[4]، گهی نار

---

۱. گلشن راز: زین همه
۲. گلشن راز: از
۳. گلشن راز: ایشان
۴. M: زو

زبـــانت را کـــلید هـــمچنان دان / بـــدان کِت آرزو بـــاشد بگـــردان
به خیری گر بگردانی نعیم است / به شرّی گر بجنبانی جحیم است
دریـن عـالم مـزن از نیک و بد دَم / کـه هـم ابـلیس مـی‌باید هـم آدم
جهان چون خطّ و خال و چشم و ابروست / که هر چیزش به جای خویش نیکوست

[۱۹۰۹]

حکیم مختاری الغزنوی

اعلم علمای زمان و افصح فصحای جهان بوده. نام وی عثمان بن محمّد است. در بدایت حال عثمان و عثمانی تخلّص می‌کرده، آخر طبعش از آن نام متنفّر شده، تخلّص مختاری اختیار کرد. گویند که عمادی غزنوی پسر اوست. جمیع اوستادان زمان وی را بر همهٔ سخنوران ترجیح می‌داده‌اند. گویند حکیم سنایی ـ قدّس سرّه ـ از تربیت یافته‌های اوست و همین فضل او را کافی است. مدّتها در خدمت سلطان ابراهیم بن مسعود شاه بوده و سالها در ظلّ عاطفت سلاطین سلاجقه در کرمان آسایشها[1] کرده است. وفاتش در غزنین واقع شده در شهور سنهٔ چهار صد و سی و چهار. این اشعار او راست:

ـ گره زده سر زلفین و بر نهاده به دوش[2] / چو صد هزار نگار از درم در آمد دوش
خمارناک به چشم و به لب خمار شکن / شراب خوی[3] به طبع و به سر سماع نیوش
شبانه انـدر مـغز و مـغانه در دیـده / چغانه اندر دست و چمانه[4] در آغوش
مرا ز روی شگرفی به خود کشید که بوس / پیاله از سر مستی به من نمود که نوش
ـ بر نامه بند موی و به نزدیک من فرست / تا جان خود به نامه فرستم به سوی تو
ـ مـرا بـه غـزنین بسیار دوستان بـودند / بـه نـامه از مـن آن قـوم را نـیامد یـاد
مگر که جمله بمردند و نیز شـاید بـود / خـدای عـزّ و جـلّ جـمله را بـیامرزاد
ـ هـر کـه را تـا بـه خـایه بـفشردم / آســـمان مـهتری بـدو بسـپرد

1. S ریاستها
2. دیوان: به گوش
3. M جوی
4. S مغانه

ای دریـغا کـه مـن بـنتوانـم — خویشتن را یکی به کون در برد[1]
ـ ز ماه روزه به ماه مـن، انـدر آمـد تـاب — نـماندش آتش رخسـار آبـدار پـر آب
ز درد گفتم هر ساعتی به مزلب خویش — کـه بـا عـقیق نـباشد ز تشنگیت عـذاب
به طنز گفت مگر مذهب شما این است — که روزه نشکند، ار کام ترکنی به شراب
ـ نهاد، حـزم تـو در طینت جبال درنگ — سرشت، عزم تو در خلقت شمال شتاب
ـ چو تیغ او لب دشمن[2]، کبود خواهد گشت — چو چتر او رخ حاسد[3]، سیاه خواهد بود
رجـوع مـاه سـر رایت مـخالف شاه — بسـان مـاه مـقنع بـه چـاه خـواهـد بـود[4]
ـ همیشه خصم تو در سایهٔ هـمای بـود — ز بس‌که بر سرش از بهر استخوان آیـد
ـ بیگاه، مست پیش من آمد، سـلام کـرد — دزدیـده چـشمکم زد و رای خـرام کـرد
رخ سوی حجره کرد چو از در درون شدیم[5] — من قصد بوسه کردم[6] واو قصد جام کرد
در برگرفت بربط و نقل و شراب خـواست — در حـال، کـار مـجلس مـا بـا نـظام کـرد
سـودای بـوسه دادن او بـود در دلم — بـوسی نـداد کـار دل مـن تـمام کـرد
من بودم ای عجب که ندیدم به کام خویش — کـان تیر غـمزه، تیغ جفا در نیام کـرد
ـ شد مستحق بـوسه و مستوجب کنار — یاقوت مشک بـوی تـو و سـرو لاله بـار
ـ چو من به قوّت اسـلام و نـصرت داور — نه بهر خدمت بستم کمر بـه عـزم سـفر
مـدیح بـود مـرا رهـبر و سخن مـونس — امـید بـود مـرا هـمره و خـرد یـاور
بـخواستم ز مجمز جمازه‌ای و آورد — یکی هیونی صحرانورد کوه سپر 246b
سـتبر گـردن و آکـنده ران و پـهن قـفا — بلند قامت و بسیار مـوی و کـوچک سـر
چـو بـاد، پـای به کـوهان او در آوردم — ز جـای بـرجست آن بـاد پـای کُـه پیکر
رهی به پیش گـرفتم کـه از مـخافت او — بر او نگشت فلک تاش خون نگشت جگر
ز حد کوهش در صدر آسمان، شمسه[7] — ز نـوک خـارش در عـرق اژدهـا، نشتر

---

۱. S ،A «بر نامه... در برد» را ندارد
۲. دیوان: حاسد
۳. دیوان: دشمن
۴. S ،A «نهاد حزم... خواهد بود» را ندارد
۵. دیوان: ره باز حجره داد و، هم از ره که در شدیم
۶. دیوان: من دست بوسه بردم
۷. دیوان: شمشیر

محلّ[1] پشتهٔ او دیده را نشد محسوس   مضیق بیشهٔ او وهم را نداد گذر
خیال آن شب تاریک پیش چشم من است   که آسمان را در بحر قیر بود ممر
در آن مصاف که از حرص جنگ و فتنه و کین[2]   فرو نشیند گُرز پدر به مغز پسر
فلک بود متحیّر ز شورش عالم   زمین بود متحرّک ز جنبش لشکر
اگر گذر کند آن ساعت از بر تو سحاب   ز هول، خون شود اندر دل سحاب، مطر
به پیش تیر تو بر تن، چه پوست چه جوشن   به زخم گرز تو بر سر، چه موی چه مغفر
چو شست بیند در حلق خود سنان تو خصم   اگر چو ماهی با درع زاید از مادر
اگر نهال نشانی به فرّ[3] دولت خویش   دَمَد ستاره به جای شکوفه‌ها ز شجر
ـ زبان رمح تو، برگشته[4] بر دهان بلا   گشاد شست تو، بربسته راه پیش حذر
به زیر رانت یکی باد پای خاک درنگ   نهنگ و صرصر[5] گشته در آب و در آذر
سبک تکی که نگردد ز سُم او بیدار   اگرش باشد بر پشت چشم خفته گذر
بهار، صدر تو و جود تو در او باران   بهشت، بزم تو و دست تو در او کوثر
کنی ز شاعر، شادی چو مادر از فرزند   شوی ز سایل، خرّم چو عاشق از دلبر
خدا اگر ز محلّ تو آفریدی چرخ   در او نمودی هفت آسمان چو هفت اختر
ـ خرد بی‌رای او ناقص، وفا بی‌قول او قاصر   سخن بی‌مدح او عاجز، سخا بی‌دست او مضطرّ[6]
مهان آسوده تن باشند ز اکرام تو در دنیا   سران افکنده سر خیزند ز انعام تو در محشر
ز تاب نعل شبدیز و غُبار سُمّ یک رانت   بسوزد گوهر خاک و بنالد گنبد اخضر
بتازد با قضا همره، بخیزد با صبا همدل   بتابد با نظر هم تک، بپوید با گمان همبر
مرا مدح تو بر جان‌است زآن دیگران بر لب   که دریا دُر نهد در قعر و خاشاک آورد بر سر
ـ فکنده سایه دو زلف تو بر دو عارض حور   گزند چشم بد از زلف سایه‌دار تو دور
اگر نگردد بر نور، سایه مستولی   چرا شب تو همی سایه گُسترد بر نور
در آن زمان که بخندد چو کبک دشمن تو   عقاب جُره بر آید ز بیضهٔ عصفور

۱. دیوان: مجال
۲. دیوان: جنگ و کشتن مرد
۳. S عزّ
۴. دیوان: ترگشته
۵. دیوان: آذر
۶. S از اینجا تا اوّل رباعیات را ندارد.

- ماهی اگر ماه را ز سرو بود قد سروی اگر سرو را از ماه بود بر
رای منیرش به آفتاب دهد نور بخت جوانش به نوبهار دهد فر[1]
- ای سلسلهٔ مشک فکنده به قمر بر وی قفل زمرّد زده بر دُرج گهر بر
وصل تو کلید در شادی است و لیکن من مانده‌ام از وصل تو چون حلقه به در بر
ز آن عنبر پر تاب یک اندر دگر تو دریای غمم موج زند یک به دگر بر
آنی که چو از حُجره به درگاه خرامی مه منتظر روی تو باشد به گذر بر
وآنگه که ببندی به میان بر کمر زر خورشید زند بوسه بر آن بند کمر بر
- نگار من که ندارد چو او[2] نگار بهار بهشت جان من است از رخ بهار نگار
منش به عمر به مقدار ساعتی دیدم ز عمر خویش همی نشمرم جز آن مقدار
- زهی به صدر تو دانا بلند و نادان پست زهی به نزد تو دانش عزیز و خواسته خوار
- اگر بدخواه جاهت را دل از آهن بود در بر ز تیغت چون بیندیشد شود اندیشه سوهانش
- کشیده تیر مژهٔ نرگس سپه شکنش که تا بنفشه نگیرد ولایت سخنش
چه آینه است بناگوش او بنامیزد که تیره می‌نکند صد هزار آه منش
چو یاسمن رخش از شیر و می سرشته شده است مغاکهای رخ از خنده ناف یاسمنش
دو صد ستاره به دامن فرو شود ز رخم چو آفتاب برآید ز جیب پیرهنش[3]
- در تن دشمن پیکان تو را طبع همای در صف لشکر شمشیر تو را خوی پلنگ
- چو شاه چرخ مشرّف شود به برج حمل صدا برد به دل از بارگاه صدر اجل
- تو نور صرفی و گردون غبار مستعلی تو بحر پاکی و دریا غدیر مستعمل
- میان تیغ تو و سر مودّتی است شگرف میان دست تو و زر عداوتی است عظیم
- روی پر گَرد و دیده پر آبم سیرم از جان و تشنهٔ خوابم
گه به مژگان چو پای ملاّحم گه به ناخن چو دست قصّابم
زان غریبم که کان اکسیرم زان یتیمم که درّ خوشابم
- لعبتان داری به طبع اندر ز معنیهای بکر ماه‌وش، برجیس رخ، ناهید فر، خورشید شأن

---
۱. S ،A «ماهی اگر... دهد فر» را ندارد
۲. دیوان: چنو
۳. دیوان: «کشیده... پیرهنش» را ندارد

دلنشان و دلگشای و دلزدای و دلربای دلنواز و دلفریب و دلفروز و دلستان
- با چمن نامهربان شد باز باد مهرگان مهرگانی باده پیش آر ای نگارِ مهربان
گر گلِ مِی رنگ رفت و گلستان بی‌بوی کرد از مِی گلبوی کن مجلس به رنگ گلستان
جان من بستان به بوسی و به بوسی باز ده تا به لب هم جان ده من باشی و هم جان ستان
ظلّ چترش آسمان دولت است اندر زمین عکس تاجش آفتاب ملّت است اندر جهان
برق تیغش چشم[1] شاهان کرده چون ابر بهار باد گرزش روی گردان کرده چون برگ خزان
- نیک بختان را ثباتی نیک بختی را سبب پادشاهان را حیاتی پادشاهی را روان
تیزی شمشیر دینی سبزی باغ امید قوّت بازوی عدلی سرخی روی امان
- چون از وصال درع بخندد لب حسام چون بر فراق تیر بنالد دل کمان
از پنج حس برون شود آثار چار طبع در هشت گنبد اوفتد آشوب هفت خوان
پولاد پرنیان صفت آبگونش را یکسان شود بریدن فولاد و پرنیان
از کوه گاه زخم گرانتر کند رکاب وز باد وقت حمله سبکتر کند عنان
برقی گرفته در کف و ابری به پیش روی ماهی نهاده بر سر و چرخی به زیر ران
ای سینهٔ سران شده تیر تو را هدف وی خود سروران[2] شده تیغ تو را فسان
افکندم از پی تو سخن را در انتظام[3] آوردم از پی تو خرد را در امتحان
تا شد بدیهه‌های مرا سحر پیشکار تا شد قصیده‌های مرا عقل ترجمان
در طبعها نشاطی و در چشمها بصر در جسمها حیاتی و دز نفسها توان
پیش دل من‌است که چون رخ به ره کنم بی‌خدمت تو بر چه صفت باشم و چه‌سان
بر حسرت تو فکرت و بر مدح تو ضمیر بر صورت تو دیده و بر مهر تو روان
از دیده در هوای تو پر گل کنم کنار وز طبع در ثنای تو پر گل کنم دهان
- چه شادیها کند رضوان اگر فرمان دهد یزدان که رو بنشین به دربانی به دولتخانهٔ سلطان
زمین از آسمان باران پذیرفتی و می‌بارد بدین فوّاره‌ها اکنون زمین بر آسمان باران
گذشت از گوهر تاجش‌نباشد ملک‌را دیده برون‌از سایهٔ چترش نباشد چرخ را دوران

---

۱. دیوان: خشم
۲. دیوان: خسروان
۳. دیوان: انتظار

حسودش هر شب اندر خواب تخت عاج از آن بیند   که روزی گیردش ناگاه پیل شاه در دندان

ـ ای فلک داده تو را در بزمگاه و رزمگاه   فرّهٔ بازِ سفید و زهرهٔ شیرِ سیاه
ماه عزمت هر کجا خرمن کند بر چرخ ملک   آفتاب ار کهربا گردد نیارد برد کاه
بر فنای خصم تو قهر تو واضح‌تر دلیل   بر بقای ملک تو عدل تو صادق‌تر گواه

ـ خداوند شاهان گیتی که دارد   به شمشیر هندی قوی دین تازی
سپهر است گویی کمانش از بلندی   امید است گوییش رمح از درازی

ـ چون کبک شسته لب به شراب مروّقی   کبکی از آن به طوق معنبر مطوّقی
بر آفتاب طنز کنی و مسلّمی   بر مشتری و ماه بخندی و بر حقی
ماند همی به روشنی[1] ماهتاب از آب   سیمین برت به زیر به غلطاق[2] فستقی

ـ چو دل را به مدح تو آهنگ خیزد   ز خاطر سخن پر ز نیرنگ خیزد
به شب هر که بر یاد مدح تو خسبد   دگر روز فهرست فرهنگ خیزد

ـ هرگز که شنیده‌است که خفتان بود از تیغ   و آن تیغ به هر حادثه خفتان جهان است

ـ در کار تو هر که دل زبان کرد   جان تو و سر که سود جان کرد
صد محنت روزگار ناخوش   با چشمِ خوش تو خوش توان کرد
رخسار چو آتشت بدیدم   گفتم که بسوزدم، همان کرد

ـ گر بنده به خدمت نرسیده‌است سفه نیست   دریا چو برآشفت از او دور شدن به

ـ دریای غم غذای دل تنگ من شده است   دریا کشی به چشمهٔ سوزن گرفته‌ام
در آب چشم غرقم و از سوز مهر تو   گویی میان آتش مسکن گرفته‌ام
یک روز دامن تو بگیرم که چند شب   در دوری[3] تو اشک به دامن گرفته‌ام

ـ روزگاری خوشتر است از شکر و عنبر تو را   تا سمن در عنبر است و لاله در شکر تو را
نیکویی بر روی نیکویت همانا عاشق است   کز نکورویان کند هر روز نیکوتر تو را
جان من بستان و جانی ده مرا از بوسه‌ای   تا دهم باز از برای بوسه‌ای دیگر تو را

ـ ببسته‌ای سر زلفین دلربای که چه   گشاده‌ای گره تُکمهٔ قبای که چه

---

۱. دیوان: تا بدهمی به خوبی چون
۲. غلتاق = غلطاق؛ نوعی جامه.
۳. دیوان: بوبه؛ به معنی آرزومندی

دو چشم شوخ به یک شهر برگماشته‌ای غنی به کبر و به دل خواستن گدای که چه

رباعیّات

-ای بحر به محنت از تو و کان به عذاب بـرده کـف تـو ز بحر و کـان قیمت و آب
از جود تو بحر و کان خراب‌است و به تاب[1] بحر از تـو بـه گـل رسید و کـان از تـو بـه آب

-بـی سیمی و عـاشقی مـرا کـرد هـلاک بـا سـیم ز عـاشقی کـه را بـاشد بـاک
از تـنگی دسـتم ای نگـار چـالاک افسوس که از دست بخواهی شد پاک

-دوشم همه دوش دیده بـر گـردون بـود بـالینم از آبِ دیـدگان جـیحون بـود
خُـرسند بُـدم بدین که گوید یک روز ای خستۀ روزگـار حـالت چـون بـود؟[2]

-رنج سفر و هجر تو ای راحت جان 247a بـر مـن کـردند چـون دهـان تـو جـهان
از نـاخن و دست رنجه کـردم رخ و ران فـریادرس غـمت نـه ایـن بـود و نـه آن

[۱۹۱۰]

حکیم رفیع‌الدّین مرزبان الفارسی

از فصحا و بلغای روزگار بوده. محمّد عوفی گفته که مدّاحی قزل ارسلان کرده است[3]. تخلّص وی مرزبان است و این اشعار او راست:

گـل در رخ مـی چنان بخندید کش مغز در استخوان بـخندید
سـاقی لب چـون عقیق بگشاد تـاگـه بـه همه دهـان بـخندید
شد باغ ز خنده‌اش چنان خوش کـاندر تـن لاله جـان بـخندید
از خـندۀ ایـن دو یـار هـمدم جان تـازه شـد و جهان بـخندید
چون چشم من ابر زار بگـریست چـون روی تـو بـوستان بـخندید

۱. دیوان: سراب
۲. دیوان این رباعی را ندارد.
۳. لباب الالباب، ۲/۳۹۸.

[۱۹۱۱]
امیر فخرالدّین مسعود بن ابی بهمن[۱] الکرمانی

در بعضی کتب لقب وی عزّالدّین به نظر رسیده. جامع کمالات جزوی و کلّی بوده. محمّد عوفی گوید که به لغت فارسی و عربی شعر می‌گفت و در هر دو زبان گوی از میدان همگنان می‌ربود[۲] و این رباعی که با یک دیوان شعر برابر است از آن امیر دوران است:

کافر بچه‌ای که عشق او دین من است — هم جان من‌است و هم جهان بین من است
کس بنده نشد بندهٔ خود را هرگز — این بندهٔ بنده بودن آیین من است

و این رباعی راکه به نام دیگران نیز نوشته‌اند بیشتر به وی منسوب می‌دارند:

ای بر دل من نهاده باری غم تو — وی در دل من فکنده ناری غم تو
گفتی که بگو غم منت کرد چنین — آری غم تو، غم تو، آری غم تو

[۱۹۱۲]
مسعود الرّازی

از افاضل روزگار و محدّثین عالی‌مقدار و مُحبّان خاندان نبوّت و غلامان دودمان ولایت بوده. در اصفهان به شرف شهادت رسد. محمّد عوفی گوید که مدّاحی سلطان مسعود کرده[۳]. او راست:

ای بد ندیده[۴] هر چه توانی همی کنی — میدان فراخ یافته‌ای گوی زن هلا
عشق تو را وفا ز تو بیش است زانکه تو — از من جدا شدی و نشد عشق تو جدا

و در **تاریخ بیهقی** آمده که چون اطرافِ مملکت بر سلطان محمود شوریده و آتش فتنه از

---

۱. لباب الالباب: ابی الیمن
۲. لباب الالباب، ۱/۵۹.
۳. لباب الالباب، ۲/۶۳.
۴. لباب الالباب: ای دل برنده

هر طرف بالا گرفت، وی این قطعه را گفت. سلطان را خوش نیامده او را محبوس نمود و بعضی این قطعه را به مسعود سعد نسبت داده‌اند. و الله اعلم.

مخالفان تو موران بدند و مار شدند — بر آر از سر مورانِ مار گشته دمار
مده امانشان زین بیش و روزگار مبر — که اژدها شود از روزگار، ماند مار[1]

[۱۹۱۳]

مسعود سعد سلمان

رستم میدان فصاحت، تهمتنِ عرصهٔ بلاغت است. محمّد عوفی گوید که از افاضلِ صدور عالیقدر روزگار بوده. همّتش در مرتبه‌ای بود که بارها به رباعی یا بیتی کاروانهای نعمت و مال [به سایلان] بخشیدی. گویند او را سه دیوان است: فارسی و عربی و هندی[2]. به اعتقاد راقم حروف از دیوان هندی غرض وی [عوفی] همین نام است، چه لغت هندی را ممکن نیست که غیر از متولّد آن دیار تواند حاکم شد، زیراکه دریایی است بی پایان و احصای آن امری است در نهایت صعوبت. بر فرض محال که آن لغت راکسی آموخت، ممتنع است که غیر از متولّدین آنجا که از طفولیّت زبانشان عادت کرده باشد دیگری چنانچه باید تکلّم تواند کرد و روزمرّه آن را تواند به دست آورد، چه دانستن لغت امری است جدا و تکلّم بر آن کردن امری است جدا، آری مگر تولّد او در هند شده باشد.
به هر حال نظامی عروضی گفته که در سنهٔ چهارصد و هفتاد و دو سلطان ابراهیم[3] به گفتهٔ اهل غرض که غالباً ابوالفرج[4] رونی بوده وی را محبوس کرد و از اشعار ایشان نیز همین استنباط می‌شود. اصل مسعود از همدان است و مدّتها در لاهور به سر کرده، چندین بار به حبس افتاده است. این مرتبه دوازده سال مقیّد بود و در زمان مسعود بن ابراهیم به سبب قربت[5] ابو نصر پارسا بیست سال در حبس ماند که مجموع سی و دو سال باشد. نظامی

۱. تاریخ بیهقی، ۷۸۹.
۲. لباب الالباب، ۲/۲۴۶.
۳. M + مسعود
۴. S ابوالفتح
۵. S قریب

عروضی گوید که تا سنهٔ پانصد و پانزده در حیات بود. آخر ثقة الملک طاهر مشکانی او را از حبس نجات داد[1] و این اشعار او راست:

ـ اگر مواجهه آید عدوت نشناسی   که هیچ وقت ندیدی ازو مگر که قفا
ـ سنان تست قدرگر[2] مجسّم است قدر   حسام تست قضا گر مصوّر است قضا
ـ زهی سخای مصوّر به روز بزم و نشاط   زهی قضای مجسّم به روز رزم و وغا
هزار شیری بر باره روز جنگ[3] و نبرد   هزار بحری بر تخت روز جود و سخا
برفت کین تو بر آب از او بجاست[4] غبار   گذشت مهر تو ز آتش[5] ازو برست گیا 247a
ـ سپاه ابر نیسانی ز دریا رفت زی صحرا   نثار لؤلؤی لالا به صحرا برد از دریا
گهی مانندهٔ دودی مسطّح بر هوا[6] شکلش   گهی مانندهٔ کوهی معلّق گشته اندر وا
زمین چون روی مه‌رویان به رنگ دیبهٔ رومی   هوا چون زلف دلجویان به بوی عنبر سارا
ز پستی لاله شد خندان چو روی دلبر گلرخ   ز بالا ابر شد گریان به سان عاشق شیدا[7]
ـ زلفین سیاه آن بت زیبا   گشته است طراز روی چون دیبا
آن سرو که نیستش کسی همسر   وان ماه که نیستش کسی همتا
دیدمش به راه دی کمر بسته   مانند مه دو هفته در جوزا
این جور مکن که از تو نپسندد   سلطان زمانه خسرو والا[8]
ـ گه وداع بُت من مرا کنار گرفت   بدان کنار دلم ساعتی قرار گرفت
به رویش اندر چندان نگاه کردم تیز   که دیده‌ام همه دیدار آن نگار گرفت
ـ گر خسی افتدت به دیده منال   سوی آن کس نگر که نابیناست[9]
ـ ملک را گر[10] قرار خواهی داد   تیغ را بسی قرار باید کرد
مملکت را به تیغ تابنده   صافی و بی غبار باید کرد

---

۱. چهار مقاله، ۷۲.
۲. M کز
۳. M تنگ
۴. دیوان: بخاست
۵. دیوان: مهر تو بر نار
۶. S زمین
۷. S ابیات این قصیده را ندارد.
۸. S ،A «زلفین سیاه... خسرو والا» را ندارد
۹. S ،A این بیت را ندارد
۱۰. دیوان: چون

- ای آنکه نهال شریف نصرت / از کـنیت و نـام تـو بـار دارد
تـا بـارهٔ تو بـر زمین خرامـد / بـر چـرخ زمـین افـتخار دارد
- بستهٔ طـاعت تـو گـردون بـاد / گـیتی از نـعمت تـو قـارون بـاد
هـر کـه انـدر حساب تـو نـاید / از حـساب زمـانه بـیرون بـاد[1]
- شکـوفهٔ طـرب آورد شـاخ دولت بـار / که بوی نصرت و فتح آمد از یمین و یسار
گرفت جام طـرب عیش بـا هـزار نشاط / نـمود روی فـرح روی بـا هـزار نگـار
دریـن بشـارت مطـرب نـوای نـغز بـزن / بـدین سعادت ساقی نبیند لعل به یار
کـه بـازگشت بـه پیروزی[2] از جهاد و غزا / عـلای دولت مسـعود شـاه دولت یـار
بـنازد از شـرف نـام او سـر مـنبر / بـخندد از طـرب مـهر او رخ دیـنار[3]
کشیده خنجر مـصقولش[4] آفتاب نـهاد / گشـاده چـتر هـمایونش آسـمان کـردار
خـزانـه‌ها را در هـند بـازگشت بـدوست / چـو بـازگشت هـمه رودهـا بـه دریـا بـار[5]
شهاب سطوت و دریا شکوه و باد نهیب[6] / زمانه بسطت و گـردون تـوان و کـوه یسـار
- چون باد قادر آمد و چون دهر کـامکار / خسـرو عـلای دولت سـلطان روزگـار
بـهرام روز کـوشش و نـاهید روز بـزم / برجیس روز بخشش و خورشید روز بار
عادل زمانه داری و قـادر جـهان ستان / بـایسته پـادشاهی و شایسته شهریار[7]
زان نهنگ کوه شخص و زان هژبر چرخ دَور / زان هَیون ابـر سیر و زان عقاب باد سـار[8]
کوه با مغز کفیده، چـرخ بـا روی سیاه / ابـر بـا بـال شکسته، بـاد بـا پـای فگـار
- زهی در بزرگی زمـین را شـرف / زهـی از بـزرگان جـهان را خـلف
- نمایی به جود آنچه عیسی به دم / نمایی به رای آنچه موسی به کف
- همیشه دشمن مـال‌است شـاهِ دشـمن مـال / یکی هست او را در بزم و رزم دشمن و مـال
هــمای رامش در بـزم او بـر آرد پـر / هـژبر فـتنه بـه رزمش بیفکند چـنگال

---

۱. S ،A «ملک را ... بیرون باد» را ندارد
۲. S ،A نیروی
۳. دیوان: همی دینار
۴. M مقتولش
۵. S ،A این بیت را ندارد
۶. دیوان: دریا نهیب و باد شکوه
۷. S ،A «چون باد... شایسته شهریار» را ندارد
۸. S این بیت را ندارد.

ـ از ضعیفی دست و تنگی جای / نیست ممکن که پیرهن بدرم
یا ز دیده ستاره می‌بارم / یا به دیده ستاره می‌شمرم[1]
ـ نهاد زلف تو بر مه زکبر و ناز قدم / کراست دست بر آن گونِ مشکِ غالیه فم
بهای روی تو از زلف تو فزون گشته است / بهای دیبا آری فزون شود به علم
چو پر شود به دماغم ز تف عشق بخار / ز ابر چشم فرود آیدم چو باران نم
نشاط را به دل و دولت تو باد امید / امید را به سر همّت تو باد قسم
ـ تخم گشت ای عجب مگر سخنم / که پراکنده بر زمین فکنم
از فنای سخن همی ترسم / که به غایت همی رسد سخنم
ـ بر بارهٔ زمانه گذار و زمین نورد / تندر صهیل و اختر سیر و قضا توان
راندی چنانکه خاک نشورید بر زمین / رفتی چنانکه مرغ نجنبید ز آشیان
وان کوه را که خاصه تو را جنگ جای بود / در پیش سجده کرد همی گنبد کیان
نمرود ساخت کرکس و آگه نبود از آنک / دارد سپهر گردون زانگونه نردبان

در وصف تیغ

ـ نه ببینند روی او به یقین / نه بدانند حدّ او به گمان
ظلمت حرب را زدوده شهاب / دهن رزم را کشیده زبان
بر کند جان و نیستش چنگال / بخورد عمر و نیستش دندان
بوده گردون عدل را خورشید / گشته دعوی ملک را برهان
ـ بیار ای مه دیده و مهر جان / که بنده است چاکر تو را این و آن

در وصف اسب

ـ بدش آنچه بردارد از شم او / دگر اسب را نعل بستن توان
بجنبد چو کوه ار بداری رکاب / بپرّد چو باد ار گذاری عنان

۱. S ,A «از ضعیفی... می‌شمرم» را ندارد

- با من بتافت یار و بتابم ز تاب او
طاقت نماند بیش مرا با عتاب او
از رشک آن نقاب که بر روی او رسد
گشت این تن ضعیف چو تار نقاب او
- اگر سپهر بگردد ز حالِ خود تو مگرد
زمانه با تو نسازد، تو با زمانه بساز
- شد ز مردم تهی کنار جهان
خاک را پر نشد هنوز شکم
- سپهر هشت شود چون کنند چتر تو باز
بهشت نه شود آنگه که گسترندت خوان
زمین دو پیکر گردد ز بس که در حمله
ز سر دو نیمه کند خنجر تو تا میان
ز بهر تیغ تو دشمن قوی کند گردن
ز بهر شیر همی پرورد گوزن سرین
- جداگانه سوزم ز هر اختری
مگر هست اختری اخگری
حوادث ز من نگسلد زانکه هست
یکی را سر اندر دم دیگری
- تات نپرسند همی باش گنگ
تات نخواهند[1] همی باش گنگ[2]

رباعیّات

- نام تو کنم نقش چو نی برگیرم
سوی تو کنم گذر چو پی برگیرم
یاد تو کنم نوش چو می برگیرم
با عشق چنین، دل از تو کی برگیرم
- نه هست مرا به شادی دست رسی
نه گفت توانم این غمِ دل به کسی
صد غم دارم نهفته در هر نفسی
در من ببینید و شکر گویید بسی
- لرزان ز بلا چو برگ داند یارم
و آنگاه همی به برگ خواند کارم
اشکی که همه تگرگ راند بارم
عمری که همی به مرگ ماند دارم[3]
- در عشق تو جانم اندُهِ ناب خورد
وز دیدهٔ من فراق خوناب خورد
چون ز آتش هجر تو دلم تاب خورد
غمهات چنان خورم[4] که ریگ آب خورد
- رو کآیینهٔ بخت تو نزداید کس
روزیت نکاهد و نیفزاید کس
با آنچه کند خدای برناید کس
وان در که خدای بست نگشاید کس[5]

۱. دیوان: نخوانند
۲. S ،A «شد ز مردم... باش گنگ» را ندارد
۳. S ،A «لرزان ز بلا... ماند بارم» را ندارد
۴. دیوان: خورد
۵. S این رباعی را ندارد.

ـ ای خدمت[1] تو فرض و دگر نافلها — وز بخشش تو[2] قافله در قافلهها
حصنی که بهصد تیغ کس آن را نگشاد — کلک تو کند عالیها سافلها[3]

ـ در ماه چه روشنی که در روی تو نیست — در خلد چه خرّمی که در کوی تو نیست
مشکِ خُتنی چو زلفِ خوشبوی تو نیست — یک سر هنری عیب تو جز خوی تو نیست

ـ گر زر کردی جفا، عیار تو شود — ور گُل کردی برگ تو، خار تو شود
ای دشمن آنکه دوستدار تو شود — بی یار بود هر آنکه یار تو شود[4]

ـ آن کو دارد ز شیر و شکّر لب و بر — عیشی دارد ز شیر و شکّر خوشتر
با یار دگر بساخت چون شیر و شکر — بگداخت مرا چنانکه در شیر شکر[5]

ـ در آرزوی روی گل نوروزم — در حسرت آن نگار عالم سوزم
از شمع سه گونه کار میآموزم — میگریم و میگدازم و میسوزم

ـ بر دیده خیال دوست بنگاشتهام — دیدار به آن خال بگماشتهام
هر مرحلهای که رخت[6] برداشتهام — صد دجله چون دیده[7] بگذاشتهام

[۱۹۱۴]

سعدالدّین مسعود دولتیاری[8]

از هنرمندان و موالیان خاندان نبوّت است. محمّد عوفی گوید که پدر مسعود دولتیار آتش پرست بود، به شرف اسلام مشرّف شد و مسعود را 248a در اسلام به هم رسانید[9]. او راست:

ـ به صانعی که تصاویر کاینات حدوث — ز کلک قدرت بر روی آب[10] میبندد
که دست فرقت تو ای نظامِ دولت[11] و دین — مرا به هر مژهٔ درِّ ناب میبندد

---

۱. دیوان: مدحت
۲. دیوان: در وصلت تو
۳. S ،A این رباعی را ندارد
۴. دیوان: این رباعی را ندارد.
۵. دیوان: این رباعی را ندارد.
۶. S بار
۷. دیوان: صد حوض ز خون دیده
۸. H دولت آبادی
۹. *لباب الالباب*، ۲/۳۸۷.
۱۰. لباب الالباب: به یک قطره آب
۱۱. لباب الالباب: که دست فرقت تو ای فلان دولت

- بر کس ز وفا چو می رقم نتوان زد / زین پس به ره مهر قدم نتوان زد
جز آینه روی همدمی نتوان دید / آن نیز چه فایده چو دم نتوان زد

[۱۹۱۵]

ابوالفضل مسرور بن محمّد طالقانی

محمّد عوفی گوید که از شعرای نامدار زمان سلطان محمود غزنوی است[1]. او راست:

چنانم که مجنون عامر نبود / به تیمار لیلی به لیل و نهار
وفادار مهر توام تا زیم / تو خواهی وفا دار و خواهی مدار

[۱۹۱۶]

مولانا مظهر[2] مشهور به گجراتی

از ایران آمده در گجرات توطّن نموده. طبعی در غایت قدرت و روانی داشته. او راست:

ای دلبری که زلف تو دیو است و رخ پری / در زیب و زینت از مه و خورشید بهتری
خورشید را کجاست لبِ لعلِ جانفزای؟ / مه را کجاست سلسلهٔ زلفِ عنبری؟
گر بایدت که زنده کنی تشنگان[3] خویش / بر خاک ریز جرعهٔ جامی که می‌خوری

[۱۹۱۷]

مظهرالدّین فوشنجی[4]

اشعار بسیار دارد[5]. او راست:

---

۱. لباب الالباب، ۲/۴۲.

۲. همهٔ نسخه‌ها: مظهر؛ برای شرح حال او نگاه کنید به مقالهٔ مرحوم زنده یاد احمد گلچین معانی در مجلهٔ دانشکده ادبیات مشهد، سال دوم (۱۳۴۵)، شمارهٔ دوم و سوم، صص ۱۲۵ - ۱۰۱.

۳. M کشتگان

۴. M ،H توشنجی

۵. M ،H «اشعار بسیار دارد» را ندارد

زانگه که غم کار مجالم بگرفت — یعنی که تمنّای وصالم بگرفت
عهدی کردم که سر به بالین ننهم — کز خُفتن بیهوده ملالم بگرفت

[۱۹۱۸]

معین‌الدّین[۱] حسین بن علی الاصم

از کتّاب مقرّر و مقرّب سلطان سنجر بوده. او راست:

ـ سگ درین روزگار بی فرجام — بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح نماند — خنک آن را که چنگ و دف دارد
ـ زمان ما راگر درمی یافت — زمان خود را فراموش می‌کرد[۲]

[۱۹۱۹]

ابو عبدالله محمّد بن الحسن المعروفی البلخی

از مدّاحان آل سامان است. این دو بیت که از اوستاد رشیدی مشهور است[۳] به وی نیز منسوب داشته‌اند:

گر سری یابد به عالم کس ز نیکو شاعری — رودکی را بر جمیع شاعران زیبد سری
شعر او را بر شمردم سیزده ره صد هزار — هم فزون آید اگر چونان که باید بشمری

[۱۹۲۰]

امیر ابوعبدالله المعزّی ابن عبدالملک النشابوری

از فصحای زمان و بلغای دوران است. در عهد سلطان سنجر سلجوقی امیرالامرا

---

۱. M معین الملک
۲. M این بیت را ندارد
۳. لباب الالباب، ۲/۷.

و ملک الشعرا بوده. گویند قوّت حفظش در مرتبه‌ای بود که قصیده را به یک شنیدن حفظ می‌کرد و بعضی او را نسوی گفته‌اند به نسبت معزّالدّین ملکشاه معزّی تخلّص کرده. تفصیل احوالش درکتب تواریخ مسطوراست. وی را در خدمت سلطان سنجر همان عزّت و مرتبه بود که عنصری را در خدمت سلطان محمود غزنوی و رودکی را در جناب نصر سامانی و سوای این سه کس دیگری را از این طبقه در خدمت هیچ یک از سلاطین این تقرّب و حشمت و ثروت میسّر نشده. نظامی عروضی گوید که امیر معزّی به من نقل کرد که چون پدرم اوستاد برهانی به وسیلهٔ آن قطعه که

من رفتم و فرزند من آمد خلف الصّدق او را بـه خـدا و بـه خـداونـد سـپردم

به ملکشاه سفارش من کرده سپرد. مدّتی در خدمت آن پادشاه به سر برده، محنت بسیار کشیدم تا به وسیلهٔ علاء الدّوله امیر علی فرامرز[1] در حضرت او ترقّی عظیم کردم. اوّل ترقّی من بر سر این رباعی بود که در شب عید گفتم:

ای ماه! چو کمان شهریاری گویی یا ابروی آن طرفه نگاری گویی[2]
نـعلی زده از زرّ عـیاری گـویی در گوش سپهر گوشواری گویی

و چون به جایزه[3] اسبی علاء الدّوله مذکور به جهت من گرفت، این رباعی را گفتم:

چـون آتش خـاطر مـرا شـاه بـدید از خـــاک مـرا بـر زبـر مـاه کشـید
چـون آب یکـی تـرانـه از مـن بشـنید چون باد[4] یکی مرکب خاصم بخشید[5]

باعث فوتش تیر سلطان سنجر است که به حسب اتّفاق و قضای فلکی دو کمانه شده بر مقتلش رسیده، کشت. در مرثیهٔ او اوستادان اشعار بلند گفته‌اند و این ابیات امیر معزّی راست:

---

۱. H امیر علاءالدّین
۲. چهار مقاله: ای ماه چو ابروان یار گویی / یا نی، چو کمان شهریاری گویی
۳. A جائزه
۴. H ماه
۵. چهار مقاله، ۶۸ ـ ۶۶.

ـ دیدم شبی به خواب درختی بزرگوار / از علم و فضل و عقل برو شاخ و برگ و بار
از قندهار سایهٔ او تا به قیروان / وز قیروان شکوفهٔ او تا به قندهار
نزدیک او نشسته جوانی گشاده طبع / با صورتی بدیع و زبانی سخن گزار
آثار تازگی و نشان خجستگی / بر صورت مبارک او گشته آشکار
گفتم که کیستی تو چنین شاد و تازه‌روی / باز این درخت چیست چنین سبز و آبدار؟
گفت این درخت دین خدا و پیمبر است[1] / من دولتم گرفته به نزدیک او قرار
تا در چهار فصل بپیرایم این درخت / چون راد سروِ مردِ کشاورز در بهار
گفتم که تا به سعی تو پیراسته است دین / دین را به اهتمام تو آراسته است کار؟
گفتا همیشه نصرت دین است کار من / در روزگار ناصرِ دین شاه روزگار 248b
گفتم بپرسم از تو درین حال چند چیز / فرزانه وار پاسخ هر پرسشی بیار
گفتا هرآن سؤال که از من کنی کنون / آن را دهم جواب به توفیق کردگار
گفتم که چیست آنکه نه آب و نه آتش است / چون آب و آتش است به وادی و کوهسار
روی[2] زمین ز رفتن او هست پُر ملال[3] / روی فلک ز جنبش او هست پُر غبار
بادی‌است کوه پیکر و کوهی‌است باد سیر[4] / برقی‌است ابر گردش و ابری‌است برق بار
هامون همی گذارد و گردون ازو خجل / صحرا همی نوردد و دریا بر او سوار
اندر جهد به دیدهٔ شیران گه نبرد / واندر رسد به آهوی دشتی گه شکار
گفتا به این صفت که تو پُرسی همی ز من / اندر جهان ندانم جز اسب شهریار
گفتم که چیست آنکه به لون[5] سپهر هست / شکل سپهر دارد و گه‌گه کند مدار
هنگام جنگ در صفِ هیجا بر آورد / ناگه دَمار او ز سر سرکشان دمار
گاهی چو جوی آب بود، گه چو برگ بید / گاهی چو لوح مینا، گه چون زبانِ مار
زنگارگون چو سبزه بود در مکان خویش / شنگرف‌گون چو لاله شود روزگار زار
آید دلاوران عجم را از او عجب / چونان که سرورانِ عرب را ز ذوالفقار

۱. دیوان: درخت دین خدای پیمبرست
۲. دیوان: پشت
۳. دیوان: هلال
۴. دیوان: بادپای
۵. دیوان: به شکل

گفتا که هیچ چیز ندانم بدین صفت | جز تیغِ پادشاه عجم شاه کامگار
گفتم که چیست آنکه به‌گوهر چو مرغ نیست | چون مرغ ازین دیار بپرّد به آن دیار
از چوب و آهن‌است چو از شست شد برون[1] | بیرون جهد ز چوب و ز آهن کند گذار
شکلی خمیده گیردش اندر کنار خویش | چون عاشقی که گیرد معشوق در کنار
از دست شیر مردان هر ساعتی به پای | چرم گوزن را بکشد تنگ استوار
چون پای را به چرم گوزن اندر آورد | از بیمِ چون گوزن شود شیر مرغزار
گفتا بدین مثال مگر تیر خسرو است | آن خسروی که هست کریم و بزرگوار
فرمانده زمانه ملک سنجر آنکه او | مُلک زمانه را ز پدر هست یادگار
دانی چرا ستاره نبیند کسی به روز | بیند[2] بر آسمان به شب تیره صد هزار
زیرا که هر ستاره که پیدا شود به شب | خورشید بامداد کند بر سرش نثار
ـ آن زلف مشکبار بر آن روی چون بهار | گر کوته است کوتهی از وی عجب مدار
شب در بهار میل کند سوی کوتهی | آن زلف چون شب آمد و آن روی چون بهار
ـ صنما آن خط مشکین که فراز آوردی | بر گل از غالیه گویی که طراز آوردی
چون خط آرند بتان ناز فراوان آرند | تو عجبتر که خط آوردی و ناز آورد
ـ ماه دو هفته بر سر سرو روان که دید | بر ماه سنبل و سمن دارد آن که دید
زلف چو مشک و روی چو ماه و لب چو قند | بسیار دیده‌اند و لیکن چنان که دید
رنجه شود دهان تو از گفتن سخن | کوچکتر از دهان تو هرگز دهان که دید
ـ مشک نقاب قمر خویش کرد | سیم حجاب حجر خویش کرد
ـ به هر صفت که تو داری مرا روا دارم | ز بهر آنکه من اندر جهان تو را دارم
ـ از عشق دوست دست به سر بر همی زنم | و آتش به صبر و هوش و خرد در همی زنم
تا عشق دوست بر دل من گشت پادشاه | بر رخ به‌نام او همه شب زر همی زنم[3]
ـ دوش دستم زلف او بگرفت وآنگه نرم نرم | از میان مجلس اندر بستر و بالین کشید
ـ بوسی ندهد تا ز کسی جان نستاند | یک بوسه هم آخر بخرم گرچه گران است

۱. دیوان: از دست شد رها
۲. دیوان: باشد
۳. S ,A «صنما آن خط... زر همی زنم» را ندارد

ـ ای عاشق جفا زده فریاد شرط نیست / گر دوست غایب است غم دوست حاضر است
ـ از دورهای گردون وز صنع‌های یزدان / زیباترین عالم فرخ‌ترین کیهان
از رنگهاست خورشید وز طبعهاست آتش / از سنگهاست یاقوت وز فصلهاست نیسان
از ماه‌هاست روزه از روزهاست جمعه / از خانه‌هاست کعبه وز نامه‌هاست قرآن
از انبیاست احمد وز خسروان ملک شه / ز اقلیمهاست رابع وز شهرها صفاهان
ـ گه رزم جز تیغ تیز تو نیست / دهان اجل را زبانی دگر
ـ تا هست جهان دولت سلطان جهان است / وز دولت او امن زمین است و زمان است
دریا دل و گوهر سخن و صاعقه دست است / باران سپه و ابر کف و برق سنان است
ـ تو اندر جهانیّ و بیش از جهانی / چنان کز صدف بیش باشد گهر[1]
ـ ای ز روی تو جهان را همه فیروزی و فرّ / وی ز رای تو شهان را همه تأیید و ظفر
همه عالم به دو دست تو سپرده است خدا / که به یک دست قضایی و به یک دست قدر
در جهانی تو و لیکن ز جهان قدر تو بیش / راست گویی که جهان چون صدف است و تو گهر

و این قصیده را دولتشاه الی آخر در تذکرهٔ خود به نام مظفّر هروی که مدّاح ملوک کرت سیّما ملک معزّالدّین بوده ضبط کرده است و میرزا صایب در بیاض خود به اسم معزّی نوشته. در هنگام تسطیر دیوان معزّی در نظر نبود که تحقیق آن کرده شود و شعری دیگر از مظفّر که لایق نگارش باشد میسّر نیامد[2]، لهذا ترک ذکر وی کرده شد و به این ابیاتِ مشتبه لایق ایراد ندانست، اگر چه ظنّ غالب این است که از مظفّر باشد:

ـ ای بر سمن از مشک به عمدا زده خالی / مسکین دلم از خال تو گشته است به حالی
مه بدر نماید چو ز خورشید شود دور / من کز تو شوم دور نمایم چو هلالی
ای از بر من دور همانا خبرت نیست / کز مویه چو مویی شدم از ناله چو نالی
در معرکه بستاند و در بزم ببخشد / ملکی به سواری و جهانی به سؤالی
عالم‌تر و عادل‌تر ازو هیچ ملک نیست / الاّ ملک العرش تبارک و تعالی

---

۱. S ,A «از دورهای ... باشد گهر» را ندارد
۲. M به دست نیامد

کیوان سخطی، مهر اثری، چرخ محلّی
باران حشمی، بحر کفی، ابر نوالی

ـ گر گنهکار نشد زلف تو بر عاض تو
چون پسندی که همه ساله نگونسار بود

در گنهکار بود یافت بجنت ز چه جای
خلد آراسته کی جای گنهکار بود

گر چه در عالمی ای شاه تهی از عالم
گر چه در نار بود نور به از نار بود

ـ دست اقبال تو را گر ساختندی خاتمی
آسمانش حلقه بایستی و خورشیدش نگین

در هنر بیش تو ایشان وز زمان بودند بیش
هست بیشی در هنر به زانکه بیشی در زمان

ـ ای سیمتن مکن تن من چون میان خویش
ای سنگدل مکن دل من چون دهان خویش

گر چون دهان خویش دلم تنگ کرده‌ای
باری تنم نحیف مکن چون میان خویش

ـ دلم چون دهان کرد کوچک دهانی
تنم چون میان کرد لاغر میانی

ز عشّاق آفاق جز من که دارد
تن چون میانی، دلی چون دهانی

چو تیر است و من از غمش چون کمانم
که دیده به فرمان تیری کمانی

ـ آفتابی را همی ماند رخش اندر نقاب
هیچکس دیده‌است عنبر را نقابی آفتاب؟

ـ یک روز نگه داشتن مصلحت خلق
بهتر بود از طاعت صد سالهٔ ابدال[1]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

رباعیّات

ـ ای کوی ذقن، سخن ز کویت گویم
وی موی میان ز عشق مویت مویم

گر آب شوم گذر به جویت جویم
ور سرو شوم به پیش رویت رویم 249a

ـ ای شاه زمین بر آسمان داری تخت
پیری تو به تدبیر جوان داری بخت

حمله سبک آری و گران داری لخت
سست است عدو تا تو کمان داری سخت[2]

ـ باز این همه شرم چیست ای کافر کیش
باز آی و حجاب شرم بردار از پیش

کرده است فراق تو دلم خسته و ریش
هان تا نکنم لبِ تو همچون دلِ خویش

ـ گر نعل سمند تو بر آهن ساید
زو چشمهٔ خضر در زمان بگشاید

ور خصم تو در آیینه نماید روی
دستِ اجل از آینه بیرون آمد

---

۱. S ،A «دست اقبال... ابدال» را ندارد

۲. S این رباعی و دو رباعی بعد را ندارد.

ـ از بخل به خلق هیچ چیزی ندهی / ور جان بشود به کس پشیزی ندهی
سنگی که به او در آسیا آس کنند / گر بر شکمت نهند تیزی ندهی
ـ هرگز ز ضمیر من گُلِ هجو نرست / وین گفتن هجو را کنون جرم ز تُست
تو چون سگی و هجای من چو شمشیر / شمشیر به سگ بیازمایند نخست

وقتی که ملکشاه تاج الملک را به جای نظام الملک نشانید، گفته:

نشناخت مَلِک سعادت اختر خویش / در منقبت وزیر خدمتگر خویش
بگماشت بلای تاج بر لشکر خویش / تا در سر تاج کرد تاجِ سر خویش[۱]

[۱۹۲۱]

سدیدالدّین معزّی الغزنوی

محمّد عوفی گوید که دیوان معزّی غزنوی رشک بتخانهٔ آزری و ارژنگ مانوی است. از مدّاحان خسرو ملک بوده[۲]. او راست:

رخ به نفاذ[۳] قمر آورده‌ای / لب بگشاد و شکر آورده‌ای[۴]
زلف تو برگوش همانا شبی است / کش به نظاره سحر آورده‌ای
ای چو گلت عارض و چون سرو قد / سروی و گلنار بر آورده‌ای
روی تو چون رایت شه شد که باز / روی به فتح و ظفر آورده‌ای

[۱۹۲۲]

خواجه معین‌الدّین چشتی السجزی

سلطان الاولیا و برهان الاصفیاست. شرح مقامات و کرامات آن عالی‌مقدار زیاده از آن

۱. S از اینجا تا آخر شرح حال ملاّ مجلسی صفاهانی افتادگی دارد.
۲. *لباب الالباب*، ۲/۴۰۷.
۳. M ,H فساد
۴. H رخ به فساد قسمی آورده‌ای / ای لب به فساد شکر آورده‌ای

است که به دستیاری خامهٔ الکن در این اوراق شمّه‌ای از آن تواند نگاشت. از چشت به هندوستان آمده در زمان رای پتهورا در اجمیر ساکن گردیده، به یمن مقدم شریف و ذات مبارک لطیفش رفته رفته ملّت اسلام و کیش محمّدی در کفرستان هندوستان رواج یافت و تفصیل این بیان طول دارد لهذا حواله به کتب تواریخ نموده، اطناب نداد.

خواجه قطب‌الدّین بختیار اوشی ـ قدّس سرّه ـ از خلفای آن بزرگوار است. گویند سلطان شمس‌الدّین و سلطان شهاب‌الدّین غوری و مولانا ضیاءالدّین بلخی نیز از مریدان اویند. گاهی شعر می‌فرمود و معین تخلّص می‌نموده است. این اشعار از نتایج فکر آسمان پیمای اوست:

ـ عاشق همه دم فکر رخ دوست کند — معشوق کرشمه‌ای که نیکوست کند
ما جرم و گنه کنیم و او لطف و عطا — هر کس هر چیز لایق اوست کند

ـ ای بعد نبی بر سر تو تاج نبی — وی داده شهان ز صولتت باج نبی
آنی تو که معراج تو بالاتر شد — یک قامت احمدی ز معراج نبی

ـ ز پیش خویش برافکن نقاب دعوی را — ببین به دیدهٔ صورت جمال معنی را
به حقّ او که به کونین چشم نگشایم — که تا نخست نبینم جمال مولی را
اگر در آتش عشقت بسوختم چه عجب — که کوه تاب نیاورد یک تجلّی را
معین به‌چشم خرد حسن دوست ننماید — ببین به‌دیدهٔ مجنون جمال لیلی را[1]

ـ ای تو را بر طور دل هر دم تجلّی دگر — طالب دیدار تو هر گوشه موسی دگر
یک دو حرفی خوانده‌ام در پیش استاد ازل — تا ابد بر دل رسد هر لحظه معنی دگر

ـ من چه گویم که مرا ناطقه مدهوش آمد — بر دلم ضابطهٔ عقل فراموش آمد
سیل را نعره از آن‌است که از بحر جداست — وانکه با بحر در آمیخته خاموش آمد
نکته‌ها دوش لبم گفت و شنید از لبِ یار — که نه هرگز به زبان رفت و نه در گوش آمد
هرکه را هوش و قرار است می‌اش ده ساقی — که معینی[2] ز ازل بی خود و مدهوش آمد

---

۱. در حاشیه نسخه، استاد گلچین معانی چنین نوشته: این اشعار از معین مسکین فراهی معاصر امیر علیشیر است.

۲. M معینم

[۱۹۲۳]

سلطان جلال‌الدّین ملکشاه

ابن الب ارسلان محمّد بن جعفر بیگ داود بن میکائیل سلجوقی از پادشاه عالیجاه خورشید کلاه سلاجقه است و تفصیل احوالش در کتب تواریخ مسطور. این رباعی را تقی اوحدی به اسم وی ذکر کرده است:

بوسی ز دیار دوش بر دیدهٔ من — او رفت و بماند تر دیدهٔ من
زان داد برین دیده نگارینم بوس — کو چهرهٔ خویش دید در دیدهٔ من

[۱۹۲۴]

اوستاد منوچهری

اسم وی احمد بن یعقوب بن احمد المنوچهری المشهور به شست کُلَه است. از حکما و فصحا بوده از شعرای زمان سلطان محمود غزنوی و از ندمای خاص اوست. سبب شهرت شست کله کثرت مواشی و غنیمت که او را بوده و بعضی گفته که چون به انگشت ابهام وی آسیبی رسیده شکسته بود به این نسبت به شست کُلَه به ضمّ کاف و فتح لام مشهور شده بود. بعضی او را از بلخ دانسته‌اند و خود می‌گوید که

آمد منوچهری دامغانی 249b

وگویند منوچهری تخلّص دیگری بوده و خاقان منوچهر شیروان شاه نیز منوچهر تخلّص می‌کرده و این اشعار از منوچهر شست کلّه است[1]:

ای نهاده بر میان فرق جان خویشتن — جسم ما زنده به جان و جان ما زنده به تن
گر نه‌ای کوکب چرا پیدا نگردی جز به شب؟ — ور نه‌ای عاشق چرا گریی همی بر خویشتن؟

---

۱. برای شرح حال این منوچهری و تفاوت او با منوچهری دامغانی به مقالهٔ استاد علاّمه محمّد قزوینی در شمارهٔ دوم سال اوّل مجلّهٔ یادگار صص ۷۰ ـ ۵۲ مراجعه شود.

کوکبی آری ولیکن آسمان توست موم　　عاشقی آری ولیکن هست معشوقت لگن
چون بمیری آتش اندر تو زنم زنده‌شوی　　چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن
بشکفی بی‌نوبهار و پژمری بی‌مهرگان　　بگریی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی به عینه، من تو را مانم به عین　　دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجمن
هر دو گریانیم و هر دو زرد و هر دو در گداز　　هر دو سوزانیم و هر دو فرد و هر دو ممتحن
آنچه من در دل نهادم در سرت بینم همی　　و آنچه تو در سر نهادی در دلم دارد وطن
راز دار من تویی، امروز یار من تویی　　غمگسار من تویی من زانِ تو، تو زانِ من
تو همی مهتابی و من بر تو همی خوانم به‌مهر　　هر شبی تا روز دیوانِ ابوالقاسم حسن
اوستاد اوستادان زمانه عنصری　　عنصرش بی‌عیب و دل بی‌غش و جانش بی‌فتن

ـ جهانا چه بدمهر و بدخو جهانی　　چه آشفته بازار و بازارگانی
غمین‌تر کس آن کِش غنی‌تر کنی تو　　فروتر کس آن کِش تو برتر نشانی

[۱۹۲۵]

خواجه مودود چشتی

از اولیای زمان بوده. احوالش در نفحات مسطور است[۱] و این بیت او راست:

ای لعلی از رخسار تو از لاله پر رنگ آمده　　پیش لب تو نامِ گُل بردن مرا ننگ آمده

[۱۹۲۶]

بیجه[۲] مهستی

در حُسن و جمال یگانهٔ آفاق و به دلبری در عالم طاق بود. گویا این ابیات میر شمس‌الدّین فقیر دهلوی ـ سلّمه الله ـ وصف حال اوست:

۱. نفحات الانس، ۳۳۱.
۲. بیجه: معشوقه و این مصغّر است و مخفّف بی‌بی است. غیاث اللغات، ذیل بیجه

ز سر تا پای او حُسن و لطافت / چنان پیدا که از آیینه صورت
قدش بگرفته از سرو چمن باج[۱] / رعونت را رسانیده به معراج
ریاضِ دلبری را سرو موزون / قد خوبان به پیشش بید مجنون
نهالی رُسته از باغ نکویی / برومند آمده از خوبرویی
تماشایی به باغ دهر کم دید / سهی سروی که بار اوست خورشید
خمِ گیسوی آن شیرین شمایل / کمندی بود بهر بستنِ دل
پریشان زلف بر طرف بناگوش / سحر با شام گردیده هم آغوش

هر چند که مهستی از فواحش بوده، لیکن دست فلک به دامن وصلش نمی‌رسید. عالمی را کُشته و مردهٔ غمزه و عشوهٔ خود کرده بود. اگر چه معشوقهٔ سلطان سنجر است، لیکن همچون آفتاب پرتو حُسنش بر همه کس می‌تافته و از ساغرِ نظارهٔ ماهِ رخسارش شهری کام دل می‌یافته‌اند. سلطان را بر وی تعلّق تمام بوده است. نقل است که در شبِ برفی مهستی از در درآمد. سلطان از وی احوال هوا پرسید. او در بدیهه این رباعی را خواند:

شاها فلکت اسب سعادت زین کرد / وز جملهٔ خسروان تو را تحسین کرد
تا در حرکتْ سمند زرّین لعلت / بر گِل نرود روی زمین سیمین کرد

و این رباعیات نیز او راست:

- قصّه چه کنم که اشتیاق تو چه کرد / با من دلِ پُر زرق و نفاق تو چه کرد
چون زلف دراز تو شبی می‌ناید / تا با تو بگویم که فراق تو چه کرد
- بر عارض یار من سپهر از انگشت / منشور زوال حسن او خواست نوشت
پیش اندیشی نمود آن حور سرشت / زان پیش که دوزخی شود، شد به بهشت
- در دام غم تو خسته‌ای نیست چو من / وز جور تو دل شکسته‌ای نیست چو من
برخاستگان عشق تو بسیارند / لیکن به وفا نشسته‌ای نیست چو من

۱. M باز

- برخیز و بیا که حُجره پرداخته‌ام وز بهر تو پرده‌ای خوش انداخته‌ام
با من به شرابی و کبابی در ساز کاین هر دو ز دیده و ز دل ساخته‌ام
- اندر دل من ای بُت عیّار بچه مرغ غم تو نهاده بسیار بچه
این پیچش و شورش دل از زلف تو[1] زاد از مار چه زاید به جز از مار بچه

یک رباعی او را که با هزار دیوان شعر خوب برابری می‌کند راقم حروف تا شش ماه وِرد خود کرده بود به حدّی که در خواب هم می‌خواندم و هرکس که نزدیک من خوابیده بود می‌شنید و از خواب بیدار می‌شد. الحقّ این رباعی از آن جمله اشعار است که مثل حکیم خاقانی شاعری را در مدّت عمر یک بار به حسب اتّفاق شاید به خاطر برسد و صدق این مقال بر سخندانی روشن خواهد بود که به مزمار سلیقه راست چنگِ فصاحت و قانونِ 250a بلاغت را نواخته باشد. خلاصهٔ کلام رباعی مزبور این است:

من عهد تو سخت سست می‌دانستم بشکستن آن درست می‌دانستم
هر دشمنی ای دوست که با من کردی[2] آخر کردی، نخست می‌دانستم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۹۲۷]

مولانا مانی

کلکِ سحر آیینش رقم نسخ به صورتخانهٔ چین کشیده و رنگ از روی نگارخانهٔ ارژنگ برده. معاصر شاه اسماعیل است و این ابیات او راست:

- مرا به ظلم بکُشتی، طریق داد این بود؟ ز پادشاهی حُسن توام مراد این بود
خالش که زیر نرگس جادو فتاده است مانند نافه‌ای است کز آهو فتاده است
- کسی که بهر تو میرد چرا غمش باشد که چون تو سروقدی نخل ماتمش باشد
- خودفروشی تا به کی ای نافه پیشِ زلف یار آخر از موی سفید خویشتن شرمی بدار

---

۱. دیوان: زلفت

۲. دیوان: این دشمنی ای دوست که با من ز جفا

ـ بر کاکلت گره مزن ای سرو ناز من کوته مساز رشتهٔ عمرِ دراز من
ـ میلم به استخوانِ سگ آن کو نمی‌کند سگ استخوان سوخته را بو نمی‌کند
گر من بمیرم از غم عشقش عجب مدار مردن چه می‌کند که غم او نمی‌کند؟
ـ جمال نیکوان را چشم بدبینان زیان دارد بیا در چشم من بنشین و منشین چشم من باکس
ـ چه شد که از مژه درّ خوشاب می‌ریزی ستاره بهر چه بر آفتاب می‌ریزی؟
هزار دیده برای تو اشک ریزان است تو اشک همچو سحاب از چه باب می‌ریزی؟
مکن که دودِ دل خلق می‌رود به فلک چو تو بر آتش رخسار آب می‌ریزی
ـ تیرت مه من جز به دل چاک میناز زنهار سخن بشنو و بر خاک میناز
ـ تیغ کین برکش و بشکاف دل افگارم تا بدانی[1] که چه از دست تو بر دل دارم
ـ چون‌نشینم با تو رشک آید مرا از خویشتن با تو می‌خواهم که بنشینم جدا از خویشتن
چون تو می خوردی به بزم عیش ای ساقی چرا من چنان مستم که نشناسم تو را از خویشتن؟
ـ ماه نو است اینکه شد از آسمان پدید یا نونِ آخر رمضان است و عینِ عید
ـ طغرا نویس چرخ به آبِ زر از هلال بنوشت نامه‌ای که زمان طرب رسید
ـ فکن ز زلف نقابی به روی من دم مردن که مرغ روح چو بیرون رود به دام تو افتد
ـ گر چنین خواهد گشودن بال طاووس خطت بیضهٔ خورشید را در زیر پر خواهد کشید
ـ تو بیرون آمدی از خانه من چون دیدمت مُردم چگونه زنده ماند هر که او را جان برون آید؟
ـ صورت نعل به دل زان بُت مهوش دارم بهر زود آمدنش نعل در آتش دارم

[۱۹۲۸]

مولانا مانعی

او راست:

ما را خیال ابروی او چون هلال کرد گشتم چنان ضعیف که نتوان خیال کرد

---

۱. M: ببینی

[۱۹۲۹]

مایلی[1]

او راست:

رخ نمودی و مرا بی سر و سامان کردی — آفرین باد عجب کار نمایان کردی

[۱۹۳۰]

مولانا مبارک

او راست:

گر ز گیسو کمند خواهی کرد — ای بسا دل که بند خواهی کرد
بنده از جور تو به جان آمد — جور بر بنده چند خواهی کرد
دل ز من برده‌ای و می‌دانم — که بر آن رخ سپند خواهی کرد

[۱۹۳۱]

مولانا مجازی[2]

او راست:

طعمهٔ شهبازِ عشقش شد دلم، با من که گفت — مرغ جان را بی سبب در رهگذارِ باز دار
ـ گفتمش نیک ساقها داری — خاطرش رنجه شد ز گفتن من
سخنی پاک و صاف می‌گویم — گر بدی گفته‌ام به گردن من

[۱۹۳۲]

مولانا مجلسی هروی

اوّل غریبی تخلّص کرده، آخر به مجلسی قرار یافته. او راست:

---

۱. H ملاّ مایلی
۲. M مجاری

هر زمان گَردی ز کوی دوست سر بر می‌کند تا کدام افتاده آنجا خاک بر سر می‌کند

[۱۹۳۳]
درویش مجنون

از سمرقند بوده، بی تعیّن و بی پروا بوده. او راست:

هیچ کس با منِ مجنون نشود همخانه که جنون مَنَش آخر نکند دیوانه

[۱۹۳۴]
مجنون چپ‌نویس

از خوشنویسان مشهد بوده. او راست:

ـ به وعظ می‌روم و زار زار می‌گریم بدین بهانه ز هجران یار می‌گریم
ـ روزم از فرقت رویت چو شبِ غم گذرد شبم از هجر تو تا روز به ماتم گذرد

[۱۹۳۵]
مولانا مجنون

ولد مولانا کمال‌الدّین رفیقی بوده. او راست:

ـ بی‌وفا بودی ز اوّل من تو را نشناختم حیف اوقاتی که در کوی تو ضایع ساختم
ـ فیروزهٔ سپهر در انگشترین توست روی زمین تمام به زیر نگین توست[1]

۱. استاد گلچین معانی در حاشیه نسخهٔ A چنین نوشته است: «هر دو مجنون یکی است». مراد یک تن بودن مجنون چپ‌نویس و مولانا مجنون ولد کمال‌الدّین رفیقی است. نقل ایشان در این مورد صحیح است.

[۱۹۳۶]

محیی[۱] لاری

از شعرای زمان سلطان یعقوب است تا زمان شاه طهماسب مغفور ماضی بوده. به غایت فضیلت و کمال داشته قصیدهٔ *تائیّهٔ* ابن فارض را شرح کرده. بعد از مراجعت از سفر حج مثنویی به نام سلطان مظفّر بن محمود شاه گفته مسمّا به *فتوح الحرمین* و صد هزار سکندری جایزه یافته. این بیت او راست: 250b

چون من از رشک نمیرم که چو آیم بر تو؟ پُرسی اوّل ز من سوخته، حالِ دگران

[۱۹۳۷]

محمود لنگرودی[۲]

او راست:

محمود اگر ز اهل دلی، پندت این بس است با اهل دل وفا و ز نااهل احتراز

[۱۹۳۸]

محمود چشتی

او راست:

تو نازنین و نازکی، خلقی به رویت مبتلا هر چند افزون ناز تو، بیچاره خلقی در بلا
دانم سعادت یار شد، اقبال اندر کار شد ورنه کجا افتد تو را، میلی سوی این مبتلا

---

۱. S ،A. محبّی. با توجّه به ضبط *تحفهٔ سامی*، *هفت اقلیم* و نسخ دیگر *ریاض الشعرا* اصلاح شد.
۲. مرحوم خیّامپور در *فرهنگ سخنوران* محمود منکرودی ضبط کرده و یک بیت از اشعار محمود چشتی را برای وی به اشتباه شاهد آورده است.

[۱۹۳۹]

نجم‌الدّین محمود

فرزند ملک العلما رکن‌الدّین محمّد بن عبدالله الحسین المشهور به صاحب اللوح است که در محاربهٔ شاه شجاع و شاه منصور در پای اصطخر کشته شد. در صفتِ جود حاتم ثانی بوده. او راست:

- من رندِ لوندِ عاقبت محمودم   جز وادی رندی نبود مقصودم
گر عارف عاشقم وگر مست خراب   در هر دو جهان یکی بود مقصودم
- من خار تو راگل چمن دانستم   خاک در تو مشک ختن دانستم
دردا که من آنم که توام دانستی   شرما که تو آن نه‌ای که من دانستم
- گفتم به صلاح کوشم و مستوری   وز یار جفا پیشه گُزینم دوری
جانم به چنین قصّه چو راضی گردد   بیچاره دلم نمی‌دهد دستوری

[۱۹۴۰]

سیّد محمّد گیسودراز

مشهور به غریب نواز. ارادت به شیخ نصیرالدّین مشهور به چراغ دهلی داشته. از مشاهیر اولیای هندوستان است. در گلبرگهٔ دکن می‌بوده، مضجعش نیز آنجاست. در طریق گفتگو چندان رعایت بحر و قافیه نمی‌فرموده. این دو بیت او راست:

از چشمهٔ لاهوتیم هر سو روان بحری ببین   وز قطرهٔ ناسوتیم در هر طرف نهری ببین
دختر چو مادر شد مرا، من مادر خود را پدر   او زاده از خود این پسر، در هر سری سرّی ببین

[۱۹۴۱]

مولانا محمّد تبادکانی

از خلفای شیخ زین‌الدّین است. قصیدهٔ بُرده را مخمّس کرده و *منازل السّابرین* خواجه

عبدالله انصاری را ـ قدّس سرّه ـ شرح نوشته. او راست:

آنان که به جز قدّ تو جایی نگرانند کوته نظرانند و چه کوته نظرانند

[۱۹۴۲]
مولانا محرمی[۱]

در زمان سلطان حسین میرزا بوده. او راست:

بی رخت روز و شبم در الم و غم گذرد بی الم بر من مسکین نفسی کم گذرد
بی مه روی تو هر صبحِ سعادت که دَمَد بر من غمزده همچون شب ماتم گذرد
خاکساری که به خاک سر کوی تو نشست در دلش کی هوس سلطنت جم گذرد

[۱۹۴۳]
محمّد مؤمن میرزا

ابن سلطان حسین میرزا. مستجمع کمالات و صاحب حالات و اخلاق حمیده و اطوار پسندیده بوده. حسن صورت را علاوهٔ حُسن سیرت نموده، محسود برادران گردیده بود. به وساوس چند خاطر پدر را از وی رنجانیده، چندی محبوس شد. آخر روزی در مستی فرصت یافته به تقریبی از پدر حکم قتلش گرفته، همان ساعت چون کافران سنگدل آن مؤمنِ مظلوم را شهید کردند، امّا بعد از آن که سلطان حسین میرزا از بادهٔ غفلت به هوش آمد ندامت سُود نداشت و در این باب شعرای خراسان همگی میرزا را هجو کردند و مراثی خوب به جهت آن مظلوم گفتند. باعث خون ریختن محمّد مومن میرزا، ابوالحسن میرزا بود و برادران دیگر مثل محمّد حسین میرزا و یک دو دگر کس از این معنی کباب شدند و به آن برادر نامحسن در مقام مخاصمت و مخالفت برآمدند. این بیت را در وقت شهادت گفته:

---

۱. H مجرمی؛ M محرومی

ناجوانمردی که بی‌جرمم درین بِین می‌کُشد　　کافرِ سنگین دلی گشته است و مؤمن می‌کُشد

و این دو بیت را در ایّام حبس گفته:

ـ رو به دیوار غمم بی تو و غیر از نفسی　　آمد و رفت ندارد به من خسته کسی
ـ ز رفعت خواستم پا بر رکاب ماهِ نو سایم　　رکاب دولت اکنون حلقهٔ بند است بر پایم

و این بیت نیز او راست:

کشد به روی زمین دامن قبایش را　　که چشم غیر نبیند نشان پایش را

این بیت به نام وی و به نام عبدالله‌خان هر دو به نظر رسیده:

خوش آن زمان که به رویت نظرکنان روم از خود　　زمان زمان به خود آیم، زمان زمان روم از خود

[۱۹۴۴]
محمّد حسین میرزا

برادر محمّد مؤمن میرزای شهید است. به غایت شجاع و باذل و دانشمند و صاحب کمال بوده، میانهٔ وی و برادر شهیدش کمال خصوصیّت و اتّحاد بوده. بعد از شهادت او این ابیات را به برادر منحوسش ابوالحسن میرزا فرستاد:

ـ منم دیوانهٔ ژولیده مویی پیرهن چاکی　　نه از کُشتن مرا بیمی، نه از خون ریختن باکی
ز کُشته پشته خواهم ساخت بهر خاطر یاری　　که خون مؤمن مسکین طلب دارم ز بی‌باکی
ـ مَه من بی‌گل رویت دلم خون‌گشته چون لاله　　جگر هم از غم هجران شده پرگاله پرگاله
چو رخسار تو از نوشیدن می لاله‌گون گردد　　درون من صُراحی وار تا لب غرق خون گردد

[۱۹۴۵]
مولانا محمّد خراسانی

در اوایل حال از رندان 251a لاأُبالی بوده. آخر به خدمت مولا محمّد تبادکانی رسیده به

سلوک در آمد، ترقّیات کرد. او راست:

یک چند ز دوستان جدا خواهم بود — با محنت و درد مبتلا خواهم بود
تا یار نسازد آشنای خویشم — بیگانه ز خویش و آشنا خواهم بود

[۱۹۴۶]

مولانا محمّد حاجی

از مخصوصان و مصاحبان تقی اوحدی بوده است. او راست:

ای بسا توبه که چون توبهٔ دیرینهٔ من — خوبرویان بشکستند به یک چشم زدن

[۱۹۴۷]

مولانا محوی هروی

از شعرای مقرّر زمان بوده. او راست:

دُودی که از دل من در شام غم برآید — بر یاد طرّهٔ او پُر پیچ و خم برآید

[۱۹۴۸]

محمود پرلاس[1]

ده نامه از اوست و این ابیات نیز از اوست:

- ما جام می گرفته به میخانه می‌رویم — پیمان شکسته بر سر پیمانه می‌رویم
- مگو که هست رخ من ز آب روشنتر — که هست پیش من از آفتاب روشنتر

---

۱. H برلاس

[۱۹۴۹]

محمود سیف

از یکّه‌تازان معرکهٔ سخنوری بوده. او راست:

ـ زلف از رخ دلستان برانداز از ظلمتِ شب نشان برانداز
بگشای به خنده شکّرین لب بنیادِ غم از جهان برانداز
ـ تنت را گویی از جان آفریدند لبت از آب حیوان آفریدند
ز لعلت پرتویی در ساغر افتاد ز عکسش جوهر جان آفریدند
کجا سامان پذیرد کار عاشق کز آغازش پریشان آفریدند

[۱۹۵۰]

محمود یعقوب

نکهت شناس یوسفِ معنی بوده. او راست:

ما را نه هوای دلبران است امّا چه کنم که دل بر آن است
ای آب حیات من کجایی؟ دل بی تو چو ماهی تپان است
طعنه چه زنی به عشق ما را بس پیر که عاشق جوان است

[۱۹۵۱]

محمّد[۱] مشهور به لولی[۲]

از واصلان حقّ بوده. او راست:

ـ ای آنکه طلبکار الٰهید الٰهید کم هیچ نگردید چه خواهید چه خواهید

---

۱. M محمود ۲. H لونی

موجود خدایست جز او نیست، همه اوست بیرون ز شما نیست، هرآن چیز که خواهید

ـ ما لولکیان دین فروشیم بیرون ز دو کون در خروشیم
آن یار که سالها بجستیم چون دیده ز روی او بپوشیم
ـ ما لولکیان کوچه گردیم سر تا به قدم میان گردیم
هر نیک و بدی که در جهان است از ما بطلب چو مست گردیم

[۱۹۵۲]

خواجه مسعود بک

گویند که بک از توابع بخاراست. خواجه مسعود از محقّقان کامل واصل و دانشمندانِ جامع فاضل بوده. مدّتها به استقلالِ تمام در ماوراءالنّهر سلطنت کرده. گویند چند دیوان شعر دارد. در مطالب[۱] صوفیّه صاحب تصانیف عالیه است، مانند: *امّ الصّفایح* و غیره. دیوان *نورالعین* او مشهور است، لیکن به نظر راقم حروف نرسیده است. سیّد جعفر مرحوم پسر زادهٔ عارف ربّانی سیّد جلال دهلوی ـ قدّس سرّه ـ قدری راه از میرزا قطب‌الدّین بختیار اوشی دورتر قبری کهنه به راقم حروف نمود که این قبر مسعود بک است. ظاهراً در دهلی وارد شده و دردِ طلب دامنگیر حالش گردیده، دست ارادت به ذیل متابعت شیخ نصیرالدّین معروف به چراغ دهلی ـ که از کبار خلفای شیخ نظام الدّین اولیا بوده ـ زده، به مدارج عرفان ترقّی نمود.

کتاب *مرآت العارفین* از تصنیفات اوست. در آنجا می‌آرد که این ضعیف روزی همراه پیر خود می‌رفت، ناگاه گذرش بر سر مجذوبی افتاد که هر چه پیش او می‌آمد (هذا ربّی) می‌گفت و به حسب شهود سجده می‌کرد و چون سر برمی‌داشت می‌گفت: (اَللّهمّ إنّی أعوذ بک مِن أن أشرک بک شیئاً). با خود گفتم: ای عجب! قولش این و فعلش آن. پیر بر خاطر من مشرف شده، فرمود که انکار به حالش روا نیست که جز حق تعالی نمی‌بیند و

---

۱. A مثالب

نمی‌داند. تقی اوحدی این ابیات را به نام وی نوشته است:

- چند رانی تیغ مژگان بر دلم — خون من خواهد گرفتن دامنت
چون کُشی یک بوسه‌ام ده خونبها — تا نماند خون من در گردنت
- بر یاد بست باده حلال‌است، حلال — می نیست تجلّی جلال‌است، جلال
جز طلعت زیبای تو ای مایهٔ جان — هر چیز که دیدیم خیال است، خیال
- سلطان حقیقت دلِ جان‌بخش من است — ملکِ دو جهان زیرِ پی رخش من است
آن‌چیز که نیست هست و آن چیز که هست — بی شرکتِ اغیار همه بخش من است

[۱۹۵۳]

امیر مسعود کابلی

او راست:

می‌سوزد از غمت دل و جانِ حزین مرا — رحمی بکن به گوشهٔ چشمی ببین مرا
تا در بهشت کوی تو گلگشت می‌کنم — خاطر نمی‌کشد سوی خلد برین مرا

[۱۹۵۴]

مسعود ترکمان

از امرای سلطان یعقوب است. صاحب السّیف و القلم بوده. مثنوی مناظرهٔ تیغ و قلم 251b از اوست. تقی اوحدی نوشته که بعضی او را همان خواجه مسعود قمی که در مجالس مذکور است دانسته‌اند. یحتمل که مولدش قم و اصلش ترکمان باشد. او راست:

- مُشتاقم و دُورم[۱]، غمِ جان‌کاهم ازین است — مشتاقتران دُورترند، آهم ازین است
- کجاست قابل داغ غمت دل هم کس — گل است اینکه نمی‌روید از گِل همه کس

---

۱. H درد

[۱۹۵۵]

امیر سلطان مسعود سبزواری

از بزرگان[1] زمان بوده. او راست:

رو دیده بدوز تا دلت دیده شود وز دیدهٔ دل رازِ دلت دیده شود
چشمی باید بهر سر موی تو را ورنه به دو دیده دوست کی دیده شود

[۱۹۵۶]

مست تبریزی

از موزونان بوده. او راست:

داغ هجرانت کشیدم، آه دردآلود هم آتشی در جانم افتاد و بر آمد دُود هم

[۱۹۵۷]

مشیّد

گویند از شعرای قدیم هندوستان بوده، و الله أعلم. این غزل او راست:

عشقبازی چیست جان در راه جانان باختن بر سر کوی محبّت کفر و ایمان باختن
بر سر میدان عشقت سر چو گویی ساختم یک نظر بر حال من کن وقت چوگان باختن
با من مسکین چه بازی نرد عشق ای پاکباز مور مسکین کی تواند با سلیمان باختن
گر مشیّد عاشقی هم دین و هم دنیا بباز ورنه هر طفلی تواند بی گروگان باختن

---

۱. M نیکان

[۱۹۵۸]

مولانا مشتری استرآبادی

اختر فلک سخنوری بوده. او راست:

محتسب در زیر ابرو چشم مستش دید و گفت	ای مسلمانان درین محراب مستی خفته است

[۱۹۵۹]

معینی جامی

مستجمع نیکوییها بوده، از طرف والده به سلطان سنجر می‌رسد، لهذا گفته:

گر نسبتم به سنجرِ سلجوق می‌کنند	هستم شهی که خواجه و مخدوم سنجرم

و نیز او راست:

- از صد سخن به حیله یکی گوش می‌کنی	آن هم نگفته‌ام که فراموش می‌کنی
- خوی خوش تو، نهال باغ تو بس است	تسلیم و رضا چشم و چراغ تو بس است

در زانکه نعوذ بالله این وصفت نیست	محرومی این صفات داغ تو بس است

[۱۹۶۰]

معین‌الدّین دادا[1]

از متوطّنین یزد بوده. او راست:

خون می‌چکدم به جای آب از دیده	کارِ دل من هست خراب از دیده
برخیز و بیا که تا تو رفتی رفته است	رنگ از رخ و صبر از دل و خواب از دیده

---

۱. A دادار

[۱۹۶۱]

مولانا معین مسجدی

از افاضل است. این رباعی را به وی منسوب می‌دارند:

آن‌کس که خلاگفت محال است کجاست تا کیسهٔ من ببند و داند که خطاست
از کیسه‌بران بپرس احوال مرا شرمندهٔ این طایفه‌ام مدّتهاست

[۱۹۶۲]

مولانا معینی شیرازی

از جوانان آدمی‌وش بوده. او راست:

شد دلقِ ملمّع گرو باده و شادیم کآخر به سر کوی مغان جامه نهادیم

[۱۹۶۳]

معین‌الدّین جوینی

صاحبِ نگارستان است. شرح فضایل وکمالاتش از حدّ بیان بیرون و تفصیل حالاتش از حوصلهٔ تحریر افزون است. از مریدان شیخ سعدالدّین حُموی بوده و در تحصیل علوم شاگرد مولانا فخرالدّین خالدی است در قریهٔ آوه متولّد شده. تألیفات خوب دارد. این دو بیت او راست:

در کوی تو سرگشته چو باد سحرم من وز زلفِ پریشان تو آشفته‌ترم من
تا بو که بیابم ز گلستان تو بویی عمری است که چون باد صبا دربدرم من

[۱۹۶۴]

معین‌الدّین فراهی

او راست:

مگر فصل بهار آمد که عالم سبز و خُرّم شد　　مگر وصل نگار آمد که دل با عیش توأم[1] شد

[۱۹۶۵]
خواجه معظّم

او راست:

هست عشق پری رخان چگل　　هست مهر بُتان یغمایی
موجب صد هزار بدنامی　　باعث صد هزار رسوایی

[۱۹۶۶]
معین‌الدّین هروی

در زُمرهٔ صوفیّه بوده. او راست:

چو من ز بادهٔ شوق تو مست و بی‌خبرم　　همه جمال تو بینم به هر چه می‌نگرم
تو هر حجاب که خواهی فروگذار که من　　به نعره‌ای که زنم صد حجاب را بدرم
درخت عمر مرا بر امید دیدن نیست　　اگر به غیر تو بینم ز عمر بر نخورم

[۱۹۶۷]
شیخ مغربی

نامش محمّد شیرین است. آفتابِ مشرق حقیقت و بدر اُفق طریقت بوده، از فرطِ اشتهار محتاج به تعریف نیست. تقی اوحدی نوشته که مولدش قریهٔ نایین[2] و مرقدش در اصطهبان فارس است و ابوالبقا سلطان حسین میرزا در *مجالس العشّاق* نوشته که قبرش در سرخاب

---

۱. M همدم
۲. حافظ حسین بن کربلایی در *روضات الجنان* ۱/۶۶ مولد و منشأ مغربی را قریهٔ انبند از قُرای رودقات تبریز دانسته است. به نقل از مقدّمهٔ دیوان به تصحیح لئونارد لوئیزان.

تبریز است بر سر مزار بابا مزید و در هشتصد و هفت از عالم رفته[1] و مولوی جامی در *نفحات* وفات وی را هشتصد و نُه ضبط کرده است[2]. این ابیات او راست: 252a

- نهان به اسم مکن چهرهٔ مسمّا را ز روی ذات بر افکن نقاب اسما را[3]
نقوشِ کثرتِ امواجِ ظاهر دریا حجابِ وحدتِ باطن شده است دریا را
- دل همه دیده شد و دیده همه دل گردید تا مرادِ دل و دیده ز تو حاصل گردید
دل که دیوانهٔ زنجیرِ سر زلف تو بود هم به زنجیرِ سر زلف تو عاقل گردید
- زد حلقه دوش بر دَرِ دل یارِ معنوی گفتم که کیست، گفت که در باز کن تویی
- چون عکسِ رخِ دوست در آیینه عیان شد بر عکسِ رخ خویش نگارم نگران شد
شیرین لبِ او تا که به گفتار در آمد عالم همه پُر ولوله و شور و فغان شد
ای مغربی آن یار که بی‌نام و نشان بود از پرده برون آمد و با نام و نشان شد
- در روی پری رخان چو در می‌نگرم جز روی تو می‌نیاید اندر نظرم
هر لحظه ز هر پری رخی حُسنِ رخت در دیده کند جلوه به وجه[4] دگرم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۹۶۸]
میر مُفلسی

از اغنیای زمان و اولیای دوران است. از سادات مشهد مقدّس بوده، ناگاه جذبهٔ حقّ تعالی به وی رسیده، عقل و هوش مستعار را درباخت و مجذوب شد. حلقه‌ها در انگشتان خود کرده، خود به خود حرف می‌زد. آری غیر از خودی نمی‌دید که با او سخن کند، لهذا خطابش به خود بود. مولانا سلطان علی مشهدی خطّاط در رسالهٔ *آداب الخط*[5] خود منظوم کرده که اوّل بار الف بی مفردات را میر مُفلسی که از ابدال و اولیای زمان بوده به من

۱. *مجالس العشّاق*، کمال الدّین گازرگاهی، ۲۱۱
۲. نفحات الانس، ۶۱۰.
۳. دیوان: دو مصرع جا به جا شده‌اند
۴. دیوان: وجهی
۵. عنوان این رساله صراط السّطور است.

داد. از یُمن توجّه او خوشنویس شدم[۱]. اشعار بسیار دارد، این چند بیت از آن جمله است:

- ای کمان ابروت پیوسته مقصودِ دلم تیر مژگانت زیانِ جانم و سود دلم
- ای ورق رخ تو را میم یکی و لام دو از رخ و زلف مر تو را صبح یکی و شام دو
گفت که بوسه از لبم نسیه و نقد چون خری گفتم اگر کَرَم کنی نقد یکی و وام دو
گه سگ خویش خوانیَم، گاه گدای مُفلسی دولتِ خواجگی نگر بنده یکی و نام دو

[۱۹۶۹]

مُفلسی

دیگر بوده سوای او، که این بیت از اوست:

چند گویی مفلسی دیوانه شد لاجرم دیوانگی از مُفلسی است

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۹۷۰]

مغول عبدالوهاب

از ملازمان محمّد خان شیبانی بوده. او راست:

- شهری است پُر ز فتنه و پُر فتنه یار من وه چون کنم به فتنهٔ شهری است کار من
- از آن قَلّاش در میخانه می‌خواهم درون آیم که خود را رهن می گردانم و بی‌خود برون آیم

---

۱. سلطان علی مشهدی در *صراط السطور* چنین آورده: در جوانی به خطِّ بُدی میلم / عشق خط راندی از مژه سیلم / بر سر کوی کم قدم زدمی / تا توانستمی قلم زدمی /گه ز انگشتها قلم کردی / به خیالی خطی رقم کردی / از قضا میر مُفلسی روزی / پیشم آمد بسانِ دلسوزی / قلم و کاغذ و دواتم جست / بیست و نه حرف را ز حرفِ نخست / بنوشت و روان به دستم داد / شدم از التفات او دلشاد / زان که ابدال بود و صاحب حال / گشته حالش مبدّل الاحوال / زین سبب عشقِ خط زیاده شدم / دل گرفتار مردِ ساده شدم...

[۱۹۷۱]

درویش مقصود تیرگر

پیوسته کمانِ فکرتش در چلّه و شهبازِ همّتش یله[۱] بوده. بعضی او را از بخارا دانسته‌اند و بعضی گفته‌اند هروی است. این ابیات او راست:

- ای دل غم یار و نالهٔ زار خوش است / خون در جگر و دیدهٔ خونبار خوش است
غیر از غم یار هر چه حاصل کردی / حاصل همه هیچ است و غمِ یار خوش است
- در عشقِ کسی قصاص کردم خود را / افسانهٔ عام و خاص کردم خود را
چون از تو وفا ندیدم ای عمر عزیز / دل سوختم و خلاص کردم خود را

این رباعی که خواهد آمد تقی اوحدی به نام وی ذکر کرده، در *تذکرهٔ سام میرزا* به نام میر شوقی خبوشانی است:

جانا همه از تو تُندخویی آید / وز خوی بد تو فتنه‌جویی آید
گویی که به جز جفا نیاید از من / بالله که از تو هر چه گویی آید[۲]

[۱۹۷۲]

میر مقبول

اشعار آبدارش مقبول طبایع خاصّ و عام است. مولدش قم بوده. از شعرای زمانِ سلطان حسین میرزاست:

- مقبول انتظارِ رفیقان بهانه‌ای است / می‌دانم از برای چه اینجا ستاده‌ای[۳]
- از برای تو به هرکس که شدم سخت سخن / تو شدی یار وی و دشمنیش ماند به من

مصراع اوّل اگر چنین خوانند بهتر است: از برای تو به هرکس که شدم من دشمن

---

۱. H به زِه   ۲. تحفهٔ سامی، ۳۱۹.
۳. H مصرع دوم را چنین آورده: عاشق شدن خوش‌است به هر صورتی که هست

- هر دم به صورتی دگرم دل رود ز دست / عاشق شدن خوش‌است به هر صورتی که هست
- پُر از خونابِ حسرت شد دو چشمِ اشکبار من / یکی بر روز من گرید، یکی بر روزگار من
- کشید تیغ و ندانم که از جفا چه کند / نهاده‌ام سرِ تسلیم تا خدا چه کند
همیشه تیره درون باشد آنکه عاشق نیست / دلی که عشق ندارد در او صفا چه کند؟
- وقتِ نماز پهلوی او جا گرفته‌ایم / باشد گه سلام نگاهی به ما کند
- عاشق که هر زمان به برش بی‌خبر رود / چندانکه جور بیش کند بیشتر رود
از خوشدلی بدان که بگریم به حال خود / ترسم که نقش روی تو از چشمِ تر رود
- چون عزم رفتن از برم آن سیم‌تن کند / من دانم و دلم که چه با جان من کند
رو با رقیب کرده و دشنام می‌دهد / من می‌کنم دعا که مگر رو به من کند

[۱۹۷۳]

مولانا مُقیمی

از ارباب کمال بوده. او راست:

افسوس که اهل هنر و هوش شدند / وز خاطر همدمان فراموش شدند
آنها که به صد زبان سخن می‌گفتند / آیا چه شنیدند که خاموش شدند؟

[۱۹۷۴]

مولانا مکتبی شیرازی 252b

از شعرای مقرّر زمان است. اقسام شعر را خوب می‌گفتی و گوهر ابکار را به مثقبِ اندیشه خوش می‌سُفته. مثنوی *لیلی و مجنون* وی مشهور است. الحقّ اشعار خوب در آن مثنوی به نظر رسیده. او راست:

- شده روز بی‌خود آن‌کس که شبت شراب داده / چو نخفته باغبانی که به گلشن آب داده
- بستر راحت چه اندازیم بهر خواب امن / ما که چون دل دشمنی داریم در پهلوی خویش

ـ آلوده گردی ز پی صیدِ که گشتی؟ غرقِ عرقی از دل گرم که گذشتی؟

[۱۹۷۵]

خواجه منصور طوسی

از ارباب دانش و کمال بوده. دولتشاه نوشته که در عهد شاهرخ میرزا به ملازمت شاهزاده علاءالدّوله اشتغال داشته[۱]. وفاتش در سنهٔ ۸۵۴ بوده. او راست:

ـ رمقی بیش نمانده است به بیمار غـمت قدمی رنجه کن ای دوست که در میگذرد
ـ ای چشم خوشت بلای مردم در دیده تویی به جای مـردم
چندم بکُشی و زنـده سـازی آخـر نـه تـویی خـدای مـردم
منصور ز غم بـمرد و وارست از جـور تـو و جـفای مـردم

[۱۹۷۶]

مولانا مؤمنی

سمرقندی بوده. او راست:

بگشا دهن که نوش لبی، نوش خند هم تا قیمت شکّر شکنی، نرخِ قند هم

[۱۹۷۷]

بی‌بی مهری جلایر

فصیحهٔ زمان و شاعرهٔ دوران است. صاحبِ *تذکرة النّسا* گفته که وی زوجهٔ حکیم عبدالعزیز بود. بعضی وی را تبریزی دانسته‌اند. به هر حال در زمان شاهرخ میرزا در عرصهٔ وجود بوده و با گوهرشاد بیگم نسبت داشته. گویند وقتی در سیرگاهی یکی از اکابر که به حسب سن

---

۱. خواجه منصور قرابوقهٔ طوسی، *تذکرة الشّعرا*، ۵۱۲.

پیر بوده اظهار نیاز و تعشّق به وی می‌کند، وی بدیهه در جواب او این رباعی را می‌گوید:

ـ یا رب که سرشتم از چه آب و چه گِل است؟ میلم همه سوی گُلرخان چِگِل است
گر میل مرا به سوی پیران بودی زان پیرِ ضعیف ناتوانم چه گِل است؟
ـ بیخ هر خاری که آن از خاک من حاصل شود زاهد ار مسواک سازد مستِ لایعقل شود
ـ حلّ آن نکته که بر پیر خرد مشکل بود آزمودیم به یک جُرعهٔ می حاصل بود
گفتم از مدرسه پرسم سبب حُرمت می درِ هر کس که زدم بی‌خود و لایعقل بود
دوش تا وقت سحر در چمن از گِریهٔ من لالهٔ دلشده خون در دل وپا در گِل[1] بود
آنچه از بابل و هاروت روایت کردند سحرِ چشم تو بدیدم همه را شامل بود
دولتی بود به وصل تو شبی مهری را حیف، صد حیف که آن دولت مستعجل بود
ـ آن خالِ عنبرین که نگارم برو زده دل می‌برد از آنکه به وجه نکو زده
قصّاب‌وار مردم چشمت به چابکی مژگان قَنّاره کرده و دلها برو زده
در کوزه آب پیش لبش در چکی‌چکی است ورنه ز دسته دست چرا در گلو زده؟
ـ هرگز کامی ز خفت و خوابم ندهی شب با تو سخن کنم، جوابم ندهی
من تشنه‌لب و تو خضرِ وقتم گویی از بهر خدا چه شد که آبم ندهی
ـ در خانهٔ تو آنچه مرا شاید، نیست بندی ز دل رمیده بگشاید، نیست
گویی همه چیز دارم از مال و منال آری همه هست آنچه می‌باید، نیست
ـ شوی زن نوجوان اگر پیر بود چون پیر بود همیشه دلگیر بود
آری مثل‌است این که زنان می‌گویند در پهلوی زن، تیر بِه از پیر بود

[۱۹۷۸]

پهلوان محمّد مهدی

در *مجالس* مذکور است که وی مستجمع فضایل و کمالات بوده. در موسیقی و کُشتی‌گیری نظیر نداشت[2]. او راست:

---

۱. M: گله
۲. نام این شاعرِ پهلوان در ترجمهٔ محمّد فخری هراتی از *مجالس النفائس* پهلوان محمّد ابوسعید و در ترجمهٔ حکیم

نیست ره پیشِ سگان او منِ آواره را   تا بدیشان گویم احوالِ دلِ بیچاره را

[۱۹۷۹]

مهدی رازی

او راست:

با تبسّم چو بگذری در باغ   دهنِ غنچه پر گُلاب شود

[۱۹۸۰]

مولانا مهدی استرآبادی[۱]

او راست:

ساقی، نبود بی‌ادبی ها عجب از ما   ما مردمِ مَستیم نیاید ادب[۲] از ما

[۱۹۸۱]

قاضی میرزاده

جوانی بوده خوش طبیعت، مثنویی گفته در نهایت خوبی. او راست:

که گوید بر سریر مُلک خوبی پادشاهی را   که بر در نالهٔ زاریست مسکین دادخواهی را

[۱۹۸۲]

مولانا میر کرمانی

از شعرای زمان است. با سلمان و ناصر بخاری و مظفّر هروی معاصر بوده. او راست:

شاه محمّد قزوینی، پهلوان محمّد آمده است. مجالس النفائس، ۸۹، ۲۶۴.

۱. وی برادر مولانا نظام معمّایی است که در سال ۹۲۴ فوت کرده است. تحفهٔ سامی، ۲۲۲.

۲. M عجب

بـــی روی دلآرام دل آرام نـــدارد　　　مسکینِ دل آنکس که دلآرام ندارد

[۱۹۸۳]

مولانا میرکی شیرازی

او راست:

جانا مباش در پی آزار و کین همه　　　کاین عالم خراب نیرزد به این همه

[۱۹۸۴]

مولانا میر سبزواری

تقی اوحدی نوشته که شیخ الاسلام آنجا بوده. با کمالِ صلاح و وفورِ کمال بسیار لجاجت و خودپسندی داشت. او راست: 253a

گـر لایـق دولت وصـال تـو نیَم　　　یـا قـابل دیـدن جـمال تـو نـیَم
امّا به همین خوشم که هرگز نفسی　　　مـحروم ز خـدمتِ خیال تـو نـیَم

[۱۹۸۵]

مولانا میرخان زرکوب

ماوراء النّهری است. بسیار خوش سلیقه و هنرمند بوده. او راست:

ـ چشم خود را دم به دم از گریه گلگون می‌کنم　　　کاسه‌ها بهر سگ کوی تو پر خون مـی‌کنم
ـ یا رب که ز دوستانْ جدا بـاد فـراق　　　پـیوسته بـه دشـمنْ آشـنا بـاد فـراق
هر لحظه اسیر صـد بـلا بـاد فـراق　　　یـعنی بـه فـراق مـبتلا بـاد فـراق
ـ از مُلک عدم چو آمدم سوی وجود　　　جـز عشـق مـرا هـیچ رهـاورد نـبود
زیـن کشـور بـی‌بقا بـه اقـلیم فـنا　　　چون باز روم تحفه همان خواهد بود

[۱۹۸۶]

میرم سیاه قزوینی

از فرقهٔ ملامتیهٔ صوفیّه است. مرید بابا علیشاه ابدال بود، به جهت اخفای احوال به مضاحک و هزل و درشت گویی میل می‌کرده. او راست:

- از موج خیز کُس که جهان را گرفته است؟ — نُه قبّهٔ سپهر نماید چو یک حباب
راهِ دراز کُس به نهایت نمی‌رسد — گر صد هزار سال زند کیر ما طناب
- آن روز که چرخ این سرانجام نهاد — بر مسندِ عیشِ هر کُسی گام نهاد
بر بست ز سیم هیأت خفتهٔ صاف — نیمی ز شکم برید و کُس نام نهاد
- بستند ز سیم طاق آن گنبد گُون — طاق است به خوبی و لطافت اکنون
هرگه که رود کیر در آن خفته درون — از غایتِ لطف می‌نماید ز برون
- خواهم که فلک کیر مرا سازد خاک — وان خاک ز آب دیده گردد نمناک
در گردش ایّام کلوخی گردد — شاید که بدان کلوخ کون سازد پاک
- این ریش تو سخت زود بر می‌آید — گر چه نه مُراد بود بر می‌آید
بر آتش رخسار تو دلهای کباب — از بس که بسوخت دُود بر می‌آید
- آن کونِ چو کوه در نظر بایستی — وین دست در آن گِرد کمر بایستی
گر کیر برای گادنِ کُس بودی — بر هیأت و اندام تبر بایستی

[۱۹۸۷]

مولانا مایل مشهدی

او راست:

بی لبِ لعلت به بزمی جام نتوانم گرفت — بی تو ای آرامِ جان، آرام نتوانم گرفت

[۱۹۸۸]

مبارک شیرینکار

فرهادِ بیستون سخنوری بوده. او راست:

زمانْ زمانْ ز فراقِ تو زار می‌گریم / کنم چو یاد تو بی‌اختیار می‌گریم

[۱۹۸۹]

مثالی کاشی

او راست:

مده ای خضر فریبم به حیاتِ جاودانی / من و خاک آستانش، تو و آب زندگانی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۹۹۰]

مولانا مجدالدّین خوافی[1]

مدّتی در خدمت اکبر پادشاه به سر کرد. کتابِ *روضة الخلد* از اوست. *جواهر اللّغة* جار الله علاّمه را منظوم ساخته. این دو رباعی مشهور را بعضی به وی نسبت داده‌اند و بعضی از خواجه محمّد خوافی دانسته‌اند که قبل از وی بوده و رباعیّات این است:

ـ مجنون به زبان حال دایم در دشت / لیلی گویان به گِرد وادی می‌گشت
می‌گشت همیشه بر زبانش لیلی / لیلی می‌گفت تا زبانش می‌گشت

ـ پیوسته به یاد لعلِ شیرین فرهاد / می‌کرد ز تلخکامی غم فریاد
جان داد و نیافت کامِ دل از شیرین / شیرین می‌گفت و جان به تلخی می‌داد

---

۱. H خانی

[۱۹۹۱]

مجنون یزدجردی[۱]

او راست:

- زخم ما مرهم راحت نپذیرد، بگذار / گلِ این باغچه پژمرده ز شبنم گردد
- چشمِ یوسف را خبر از کاوکاو غمزه نیست / ناز می‌داند چه با جانِ زلیخا می‌کند؟
- رقصِ مرغ نیم‌بسمل در میانِ خون خوش‌است / قصد جانم کن اگر میل تماشا کرده‌ایم

[۱۹۹۲]

مجید[۲] شیرازی

او راست:

ما را ز سرو و لاله نصیبی نمی‌رسد / ای نوبهار در دلِ ما درد و داغ ریز
امشب که کلبه‌ام ز تماشای او پُر است / ای چشمِ بخت، نورِ بصر در چراغ ریز

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۹۹۳]

مجلسی تبریزی

او راست:

قدّت نهالِ طوبی و طوبی در آن خوش است / خدّت در آن خوبی و خوبی در آن خوش است

[۱۹۹۴]

ملاّ مجلسی خراسانی

مصاحبت و مجالست با سلطان ابراهیم میرزا جاهی مغفور کرده. او راست:

---

۱. H بروجردی

۲. A محمّد

دایم ز دیده ما را، خونِ دل است حاصل — حاصل که در عذابیم، از دستِ دیده و دل
سر رشتهٔ محبّت در گردنِ ارادت — آسان نمود اوّل، آخر فتاد مشکل

[۱۹۹۵]
ملاّ مجلسی صفاهانی

شاگردِ مولانا محتشم کاشی بوده، در اصفهان کارخانهٔ جولاهی داشت به هند آمده، قدری مؤنت و جمعیّت به هم رسانید و همانجا فوت شد. او راست:

ـ از جاودان خویش چه دزدی نگاه را؟ — سر ده به عشوه آن دو بلای سیاه را
بیداد کن مترس که چشمت به روز حشر — بندد به یک نگه لب صد دادخواه را
ـ آنچنان سوخته از داغِ جنون پیکر ما — که غباری نتوان یافت ز خاکستر ما
ـ ای دل خموش باش که زنجیرهای غم — در گردن ملایکه از دودِ آه توست 253b
ـ سینه بنمود آن گل و بند قبا را باز بست — وه چه بر رویم درِ لطفی گشاد و باز بست
ـ ما و عشقْ آتش مزاجیم و وجود ما یکی است — هر دو آتشخواره مرغیم و سمندر زاده‌ایم
ـ در جهان هرجا بلایی بود از ما درگذشت — غیر بختِ بد که همچون سایه در دنبال ماست

[۱۹۹۶]
مجنون

تخلّص دیگر بوده، سوای آنکه گذشت. او راست:

چون نباشد ز جفای تو گریبانم چاک — که به عهد تو درستی ز گریبان رفته است

[۱۹۹۷]
میرزا محمّد حکیم شیرازی

بقراط عهد و جالینوس دهر بوده. حکیم صدرای مخاطب به مسیح الزّمان نو باوهٔ شجرِ

وجود اوست و این رباعی او راست:

ای لطفِ تو مایهٔ طربناکی ما
فیض تو روان بخش تنِ خاکی ما
گر عفو کنی گناه ما باکی نیست
چون عفو تو شد باعث بی‌باکی ما

و این رباعی را که به دیگران نیز نسبت دهند از وی دانسته‌اند. و الله یعلم:

ساقی اگرم می ندهی می‌میرم
ور جام طرب ز کف نهی می‌میرم
پیمانهٔ هر که پُر شود می‌میرد
پیمانه من چو شد تهی می‌میرم

[۱۹۹۸]
مولانا محتشم کاشی

از شعرای مکرّم معظّم و از فصحای محترم محتشم است. در ایّام شاه اسماعیل و شاه طهماسب ماضی، کوسِ یکتایی در عالم نواخت. دیوانش معروف و اشعارش مشهور است. مرثیه‌ای که به جهت سیّد الشهدا قرّة العیون حیدر و زهرا، شاهِ کربلا ـ سلامُ الله علیه ـ گفته مشهور و در السنهٔ عالم مذکور است. قبولی که در آن مرثیه است هرگز هیچ نظمی[1] را نصیب نشده. گویند چون پسر مولانا محتشم وفات یافت، مرثیه‌ای به جهت او گفت که این دو بیت از آنجاست:

روا بود که تو در زیر خاک باشی و من
سیاه پوشم و بر سر کنم ز ماتم خاک
چرا تو جامه نکردی سیاه در غم من؟
چرا تو خاک نکردی به سر ز ماتم من؟

شبی حضرت اسدالله الغالب امیرالمؤمنین حیدر علیّ بن ابی طالب ـ علیه السّلام ـ را در خواب دید که فرمود ای محتشم از برای فرزند خود مرثیه‌ای گفتی، چرا برای قرّة العین من نگفتی؟ صبح بیدار شد و در اندیشهٔ این خواب بود که شب دیگر باز خواب دید که

۱. H: کسی

مرثیه‌ای به جهت فرزندم حسین بگو. عرض کرد: فدایت شوم چه بگویم؟ حضرت فرمودند که بگو:

باز این چه شورش است که در خلق عالم است

بیدار شد. مصراع در خاطرش بود. همان ساعت به یُمن توجّه نظر مکرمت شاه اولیا شروع در گفتن مرثیه کرد تا رسید به این مصرع که

هست از ملال گر چه بری ذات ذوالجلال

مصراع دیگر به خاطر نمی‌رسید. چند روز بر این گذشت. شبی حضرت صاحب الزّمان ـ صلوة الله علیه ـ را در خواب دید که فرمودند:

او در دل است و هیچ دلی نیست بی ملال

غرض این که شبهه‌ای در این نیست که مرثیهٔ آن مرحوم قبول جناب رسول مختار و ائمّه اطّهار ـ صلوات الله علیهم اجمعین ـ شده، لهذا این قبولیّت را به هم رسانیده و الاّ بهتر از آن اشعار می توان گفت، لیکن آن قبولیّت کجاست؟

قبولِ خاطر دلها خداداد است، می‌دانم — حزین آسان گرفتم می‌شود ربط سخن حاصل

احوال مولانا محتشم در تواریخ صفویّه مسطور و مذکور است. لفظِ (درد محتشم / ۹۹۶) و (محتشم درد / ۹۹۶) تاریخ رحلت اوست و این اشعار آبدار او راست:

ـ دگر دل در صف مژگان سیاهی می‌زند خود را — که تنها تُرک چشمش بر سیاهی می‌زند خود را
ـ سپهرم مایهٔ بازیچهٔ خود کرده پنداری — که باز از گریه‌ام در خنده دارد نوشخندی
ـ چو دی ز عشق من آگه شد و شناخت مرا — به اوّلین نگه از شرم آب ساخت مرا
به یک نگاه مرا گرم شوق ساخت ولی — در انتظار نگاه دگر گداخت مرا
سواد اعظم اقلیم عافیت بودم — خراب ساخت سواری به نیم تاخت مرا

ـ شوم هلاک چو غیری خورد خدنگ تو را   که دانم آشتی در قفاست جنگ تو را
ـ ای نکهت تیغ تیر غمزهٔ غمّاز را   بست به چشم تو کرم قافلهٔ ناز را
ـ بزم پُر فتنه از آن طرز نگاه است امشب   فتنه در خانهٔ آن چشم سیاه است امشب
دوشم از عشق نهان هر گهر راز که بود   پیش آن بُت همه در رشتهٔ آه است امشب
به نظربازی من گر نه گمان برده چرا   کار چشمش همه دزدیده نگاه است امشب
بر چو من پر گنهی، دم به دم از گوشهٔ چشم   نگه او اثرِ عفو گناه است امشب 254a
ـ همچو شمعم هست شبها، بی‌رخِ آن آفتاب   دیده گریان، سینه بریان، تن گدازان، دل کباب
بسته‌اند از چار حدّ بر من ره وصلش که هست   دل غمین، خاطر حزین، تن در بلا، جان در عذاب
چون گرفتم دامنش مُردم ز ناکامی که بود   دست لرزان، دل تپان، من منفعل، او در حجاب
سر مبادم کز گمانهای کجم آن سرو راست   سر گران ،لب پر گِله، گُل پر عرق، نرگس پر آب
محتشم دارد بتی بی‌رحم کاندر کیش اوست   رحم ظلم،احسان سیاست،مهر کین،گرمی عتاب
ـ حُسن روز افزون نگر، کان خسرو زرّین رکاب   دی هلالی بود و امشب ماه و امروز آفتاب
جرأت من بین که در جولانگهش بوسیده‌ام   دی زمین، امروز نعلِ باد پا، امشب رکاب
قتل من کز عشق پنهانم به کیش یار بود   دی گناه[1]، امروز خواهد شد روا، امشب[2] ثواب
ـ حُسن آخر به رخ شاهد یکتای ازل   عجب آیینه‌ای از صورت انسانی داشت
دلم آن خاصه چمن ناشده ز آن شوخ[3] هنوز   حکم ییلاقِ قرق کرده سلطانی داشت
ـ گوی میدانِ محبّت سر اهل نظر است   گِرد این عرصه مگردید که سر در خطر است
چه هنر سوز تو گر دود بر آرد ز جهان   گر بسوزی تو و دود از تو نخیزد هنر است[4]
گشت دیر آمدن صبح وصالم گویی   که شب هجر مرا صبح قیامت سحر است
ـ چو ناز او به میان تیغ بدگمانی[5] بست   سر نیاز به فتراک سرگرانی[6] بست
تو از طلب به همین یأس لب مبند که ناز   زبان یک أرنی گو به لن ترانی بست
کمند مهر چنان پاره کن که گر روزی   شوی ز کرده پشیمان به هم توانی بست

۱. S گنه
۲. S فردا
۳. S امروز هنوز
۴. S «گشت دیر آمدن... اندازهٔ درد است» را ندارد.
۵. دیوان: دلستانی
۶. دیوان: بد گمانی

ـ با بد آموزت مگر قانون الفت ساز نیست / کامشبت تیر تغافل در کمان ناز نیست

ـ بیمار دل به ترک تو صحّت پذیر نیست / امّا بلاست این که نصیحت پذیر نیست

ـ وادی رشک، مقامی است که از بوالعجبی / لیلی آنجا به صد آشفتگی مجنون است

ـ آهوی چشم بُتان، چشم تو را نخجیر است / چشم صید افکن تو آهوی آهوگیر است

ـ درین کز دل بدی با من، شکی نیست / که خوبان را زبان با دل یکی نیست

نه از غالب حریفی‌های حُسن است / که یک عالم حریف کودکی نیست

ـ نخل خم گشته که پروردهٔ درد است / بارش دل پر خون و گلش چهرهٔ زرد است[1]

صد ساله وصال تو مرا می‌رسد ای ماه / گر مرهم هر خسته به اندازهٔ درد است

ـ زهی طغیان حسنت بر شکست کار من باعث / ظهورت بر زوال عقل دعوی دار من باعث

گره بر رشتهٔ ذکر ملایک می‌تواند زد / سر زلفی که شد بر بستن زُنّار من باعث

ـ دوش گفتند سخنها ز زبان تو صریح / لله الحمد که شد کین نهان تو صریح

بود عاشق کُشی اندر همه عهدی پنهان / آخر آن رسم نهان شد به زمان تو صریح

با تو هم دشمنی غیر شد امروز عیان / بس که سوگند غلط خورد به جان تو صریح[2]

ـ برد آن چنان دلم که نخستین نگاه را / در دلبری مدد به نگاه دگر نکرد

تیر کرشمهٔ تو که با دل به جنگ بود / کرد آشتی چنانکه مرا هم خبر نکرد

ـ تَر است دامن پاکت بگو که مستی عشق / به گریه روی که پیش تو بر زمین دارد

ـ رفتن ناقه گهی جانب مجنون نیکوست / که به تحریک نشینندهٔ محمل برود

ـ به پیش اخترِ حسن تو، مهر تاب ندارد / جهان به دور تو حاجت به آفتاب ندارد

زمام کشتی دل تا کسی نداده به عشق / خبر ز جنبش دریای اضطراب ندارد[3]

ـ مرا خیال تو شبها به خواب نگذارد / چو تن به خواب دهم اضطراب نگذارد

خیال آرزویی می‌پزم که می‌ترسم / گر تو هم بگذاری، حجاب نگذارد

به طرف جوی اگر بگذری به این حرکات / خرامش تو تحرّک در آب نگذارد

ز ناز بسته لب امّا به غمزه فرموده / که یک سؤال مرا بی جواب نگذارد

---

۱. S, A این بیت را ندارد

۲. S «برد آن چنان ... زمین و آسمان دارد» را ندارد.

۳. S, A «به پیش ... اضطراب ندارد» را ندارد

- به گوشم مژدهٔ وصل از در و دیوار می‌آید
دلم هم می‌تپد البتّه امشب یار می‌آید

به سوی در ز شوق افتان و خیزان می‌روم هرگه[1]
تصوّر می‌کنم کان سرو خوش رفتار می‌آید 254b

مدام از انتظار وعدهٔ او مضطرب بودم
ولی هرگز نبود این اضطراب این بار[2] می‌آید

-گر از جمال جهانتاب او نقاب کشند
جهانیان رقم رو بر آفتاب کشند

برای نیم نگه سرکشان خواب غرور
هزار منّت از آن چشم نیم خواب کشند

غبار راه جبینت کشان حسن تو را
بود دریغ که در چشم آفتاب کشند

- دگر یا رب چه حرف است اینکه آن مه بر زبان دارد
که می‌گوید به بدخواه من و از من نهان دارد

ز جمعی می‌کند بهر فریب من کنار امشب
که با ایشان مُهمّ کشتنِ من در میان دارد

عداوت بین، که گر دشمن‌ترین دشمنان وی
شود خصم من، او را دوست‌تر از دوستان دارد

ازو پست و بلند دهر شد زیر و زبر وان مه
هنوز از ناز، منّت بر زمین و آسمان دارد

شراب تلخ پندش چون دهم، کان شوخِ نازک‌خو
از آن می جرعه‌ای ناخورده خود را سرگران دارد

- سرو خرامانِ من، طرّه پریشان رسید
سلسلهٔ عشق را، سلسله جنبان رسید

چاک به دامن رسید، جیب شکیبم که باز
سرو قباپوش من، بر زده دامان رسید

- چشم زلیخای عشق باز شد از خواب خوش
هودج یوسف فتنه ز کنعان رسید

- به قدّ فتنه‌گر چون در خرام آن نازنین آید
ز شوق آن قد و رفتار جنبش در زمین آید

بتی گفتند خواهد گشت در آخر زمان پیدا
کزو صد زخم بر دل، از نگاه اوّلین آید

اگر این‌است آن بُت محتشم با خود مقرّر کن
کزو صد چشم زخم دیگرت در کار دین آید

- به دشت و کوه چو از داغ عشق گریم و نالم
ز خاک لاله بروید ز سنگ ناله برآید[3]

ز خانه ماه به ماه، آفتاب من به در آید
من آفتاب ندیدم که ماه ماه بر آید

هزار حرف گر از من کند سؤال چه حاصل
که من ز نطق بر آیم چو او به حرف در آید

- هیچ می‌گویی اسیری داشتم حالش چه شد؟
خستهٔ من نیم جانی داشت احوالش چه شد؟

ملک عیش محتشم یا رب چرا شد سرنگون
گشت بختش واژگون، برگشت اقبالش چه شد؟

- آخر ای پیمان‌گسل، یاران به یاران این کنند؟
دوستان بی‌موجبی با دوستداران این کنند؟

---

۱. دیوان: می‌دَوَم هر دم
۲. دیوان: اِنبار
۳. S ,A این بیت را ندارد

در ره رخشت فتادم، خاک من دادی به باد
شهسواران در روش با خاکساران این کنند؟

مرهم از تیغ تو جستم، زخم بیدادم زدی
دلنوازان، جان من با دلفگاران این کنند؟

خواستم تسکین، سپند آتشت کردی مرا
ای قرار جان و دل، با بی‌قراران این کنند؟

من غمت خوردم تو بر رغمم شدی غمخوارِ غیر
با حریفان غم خود غمگساران این کنند؟[1]

ـ چو غافل از اجل صیدی سوی صیّاد می‌آید
نخستین رفتن خویشم به آن کو یاد می‌آید

بتان را هست جانبداری پنهان که خسرو را
به آن غالب حریفی، رشک بر فرهاد می‌آید

ـ جدایی تو هلاکم در اشتیاق تو کرد
تو با من آنچه نکردی غمِ فراق تو کرد

به مرگ تلخ شود کام ناصحی که چنین
شراب صحبت ما تلخ در مذاق تو کرد

ـ عرق از برگ گل انگیختنش را نگرید
آب و آتش به هم آمیختنش را نگرید

آنکه از غیرتش آیینهٔ گل راست غبار
مشک در دامن گل بیختنش را نگرید[2]

دامن افشاندن و برخاستنش را بینید
ساغر افکندن و می ریختنش را نگرید[3]

ـ آن که اشکم در پیَش منزل به منزل می‌رود
وه که با من وعده می‌فرمود و با دل می‌رود

با وجود آنکه ضبط گریهٔ خود می‌کنم
ناقه‌اش از اشک من تا سینه در گل می‌رود

نو گلی کآزارش از جنبیدن باد صباست
آه، کز آه من آزرده غافل می‌رود

محتشم بهر نگاه آخرین در زیر تیغ
می‌کند عجزی که خون از چشم قاتل می‌رود[4]

ـ نماید در زمان عشق ما بازیچهٔ طفلان
فلک گر دور عشق لیلی و مجنون ز سر گیرد

به بالینش سحر آن زلف و عارض را چنان دیدم
که زاغی بیضهٔ خورشید را در زیر پر گیرد

ـ به جانان می‌نویسم شرحِ سوز خویش و می‌ترسم
کز آتشناکی مضمون زبانِ خامه در گیرد

ـ مهی که شمع نور دیدهٔ من بود
ز دیده رفت و مرا سوخت این چه رفتن بود

ـ دلی دارم که از تنگی درو جز غم نمی‌گنجد
غمی دارم ز دلتنگی که در عالم نمی‌گنجد

ـ قدّت به سرو آزاد تشریف بندگی داد
این جامه بر قد او ترسم دراز باشد

ـ دی صبحدم که عارض او بی نقاب بود
چیزی که در حساب نبود آفتاب بود[5]

---

۱. S «چو غافل... مذاق تو کرد» را ندارد.
۲. S این بیت را ندارد
۳. دیوان: این بیت را ندارد
۴. S «چشم قاتل میرود... سامان دیر می‌آید» را ندارد.
۵. S ،A «مهی که... آفتاب بود» را ندارد

- صد ناز کرد، لیک مرا در میانه کُشت — نازی که در میانهٔ لطف و عتاب بود
از دام غیر جسته ز پرکاری که داشت — می‌آمد آرمیده و در اضطراب بود
در صد کتاب یک سخن از سر عشق نیست — گفتیم یک سخن که درو صد کتاب بود[1]
در بزم، کس نماند که لطفی ندید ازو — جز محتشم که دیدهٔ بختش به خواب بود
- به‌هر مجلس که‌باشد چون من‌آیم او رود بیرون — که ترسد محرمی در بند صلح انگیختن باشد
چو بوی آشتی در مجلس آید ترک آن مجلس — مرا لازم ز بیم خوی آن گل پیرهن باشد[2]
- می‌شود صیاد پنهان، می‌کند آنگاه صید — می‌کند آن ماه صید، آنگاه پنهان می‌شود
- به قتل ما شده گرم و کشیده تیغ چو آب — میان آتش و آبیم تا خدا چه کند
کُشی به جورم و گویی که خونبهای تو چیست — شهید خنجر جور تو خُونبها چه کند
- بهتر است از هر چه دهقان در چمن می‌پرورد — آنچه آن نازک دهن در پیرهن می‌پرورد
زان دو زلفم عارضم پیوسته در حیرت که چون — بیضهٔ خورشید را زاغ و زغن می‌پرورد
- کار من دامن گرفتن کار او دامن کشی — آنچه بر من می‌نمود آسان برو دشوار بود
هرچه ما را در دل‌است‌او را به‌خاطر می‌گذشت — بی‌نیاز از گفتن و مستغنی از اظهار بود[3]
- رهی دارم که از دوری به پایان دیر می‌آید — سوی کز بی‌سرانجامی به سامان دیر می‌آید
به پیراهن دریدن زود دستم می‌رود امّا — ز ضعفم چاک پیراهن به دامان دیر می‌آید
صبا از کشور آن پاک دامان دیر می‌آید — ز یوسف بوی پیراهن به کنعان دیر می‌آید
مگر از سیلِ اشکم پای قاصد در گل‌است آنجا — که بر بالین این بیمار گریان دیر می‌آید[4]
- ازین لیلی‌وشانم[5] خاطر ناشاد نگشاید — به‌جز شیرین کسی بند از دلِ فرهاد نگشاید
- چو گریم بی‌تو چندان اشکم از مژگان فرو ریزد — که چون خیزم ز جا سیلابم از دامان فرو ریزد
- خبر از رفتن آن سرو روانم مدهید — بی‌خودم من، خبر از رفتن جانم مَدهید
یا مجویید نشان از من سرگشته دگر — یا به آن راه که او رفته نشانم مَدهید
ترسم افتد ز زبانم به تَر و خشک آتش — نام آن سرو خدا را به زبانم مَدهید

---

۱. S, A «از دام... کتاب بود» را ندارد
۲. S, A «به هر مجلس... پیرهن باشد» را ندارد
۳. S, A «بهتر است... اظهار بود» را ندارد
۴. S, A «به پیراهن... گریان دیر می‌آید» را ندارد
۵. A شیرین‌وشانم

بعد از این بودن من موجب بدنامی اوست خون من گرم بریزید و امانم مَدهید[1]
ـ زین بیشتر رکاب ستم را گران[2] مدار در راه وصلم این همه کوته عنان مدار
داری گمان که می‌شکنم عهد چون تویی ای بدگمان به همچو منی این گمان مدار
ای باغبان چو باغ ز مرغان تهی کنی کاری به بلبلان کهن آشیان مدار[3]
ـ تا غیر بمیرد ز شعف یک شبم از وی پنهان کن و در شهر ز قتلم خبر انداز
ـ حسْن را تکیه‌گه آن طرفِ کلاه است امروز ناز را خوابگه آن چشم سیاه است امروز
ـ به من که آتش عشقم نکرده دود هنوز 255a فشاند دامن کاین وقت آن نبود هنوز
ز صبر او دل من آب شد که دی ره صلح گشوده بود و به من لب نمی‌گشود هنوز
تحمّلم به جفا آزمود تا می‌خواست دگر غلط نکنم خواهد آزمود هنوز[4]
ـ آخر ای بی‌رحم، حال ناتوان خود بپرس حرف محرومان خویش از محرمانِ خود بپرس
چون طبیب شهر گوید حرف بیماران عشق گر توان حرفی ز درد ناتوانِ خود بپرس
من نمی‌گویم بپرس از دیگران احوال من از دل بی‌اعتقادِ بدگمانِ خود بپرس
شرح آن زاری که من بر آستانت می‌کنم از کس دیگر مپرس از پاسبانِ خود بپرس
یا مپرس احوال من جایی که باشد مُدّعی یا به تغییر زبان از همزبانِ خود بپرس
ـ ز مهی است داغ بر دل که ندیده‌ام هنوزش ز گلی است خار در کف که نچیده‌ام هنوزش
ز دریچهٔ محبّت به دلم فتاده پرتو ز مه جهان‌فروزی که ندیده‌ام هنوزش[5]
ـ رخش شمعی‌است دود آن کمند عنبرآلودش عجب شمعی که از بالا به پایان می‌رود دودش
ـ چو گنجشکی‌است مرغ دل به دستِ[6] طفل بی‌باکی که بیش از جان عزیزش دارد امّا می‌کشد زودش
ـ آهوی او بود بیشهٔ دل سیر گهش می‌گدازد جگر شیر ز طرز نگهش
از بدآموزی آن غمزه نمی‌گردد سیر ناز کافتاده به دنبالهٔ چشم سیهَش[7]
دو جهان گشته به حُسنی که اگر در عرصات به همان حسن در آید گذرند از گنهَش[8]

۱. S «تا غیر بمیرد... نمی‌گشود هنوز» را ندارد.
۲. دیوان: ستم سرگران
۳. S ،A «زین بیشتر... آشیان مدار» را ندارد
۴. S ،A این بیت را ندارد
۵. S ،A «ز مهی ... ندیده‌ام هنوزش» را ندارد
۶. M چنگ
۷. دیوان: به دنبال دو چشم سیهش
۸. S این دو بیت غزل را ندارد.

مه جبینی ز زمین خاسته کز قوّت حسن　　پنجه در پنجهٔ خورشید فکنده است مهش

ـ مهی که زینت حسن‌است گرمی خویش　　طپانچه بر رخ خورشید می‌زند رویش

هزار خنجر زهر آب داده نرگس او　　کشیده بهر دلیری که بنگرد سویش

ز راه دیده به دل می‌رسد هزار پیام　　به نیم جنبشی از گوشه‌های ابرویش

ـ روزی که گشت بر همه عالم نماز فرض　　شد ناز بر تو واجب و بر من نیاز فرض

تا به وجود آمدی ای کعبهٔ مراد　　شد سجدهٔ تو بر همه کس چون نماز فرض

نتوان به هیچ وجه شمرد از بتان تو را　　باشد میان باطل و حق امتیاز فرض[1]

ـ صبر در جور و جفای تو غلط بود غلط　　تکیه بر عهد و وفای تو غلط بود غلط

پیش ابروی کجت سجده خطا بود خطا　　سر نهادن به رضای تو غلط بود غلط

با تو شطرنج هوس چیدن و بودن ز غرور　　ایمن از مغلطه‌های تو غلط بود غلط

درد بر درد خود[2] افزودن و صابر بودن　　به تمنّای دوای تو غلط بود غلط

چون به ناشادیم ای شوخِ بلا بودی شاد　　شاد بودن به بلای تو غلط بود غلط

بود چون رای تو آزار من از بهر رقیب　　دیدن آزار برای تو غلط بود غلط

ـ رفتن از ره به زبان تو غلط بود غلط　　گوش کردن سخنان تو غلط بود غلط[3]

از تو هر جور که شد ظاهر و کردم منِ زار　　حمل بر لطف نهان تو، غلط بود غلط

با خود از بهر تسلّی شب یلدای فراق　　هر چه گفتم ز زبان تو، غلط بود غلط

در وفای من و بدعهدی خود[4] گر چه رقیب　　خورد سوگند به جان تو غلط بود غلط[5]

ـ تا کی کشی به بی‌گنهان از عتاب تیغ　　ای پادشاه حُسن مکِش بی‌حساب تیغ

از بس‌که بهر کُشتنم افتاده در شتاب　　ترسم به دیگری زند از اضطراب تیغ

قتلم فکند دوش به صبح و منِ اسیر　　مُردم ز غم که دیر کشید آفتاب تیغ

ـ ای به من صدق و صفای تو دروغ　　مهر من راست وفای تو دروغ

نالش غیر ز جور تو غلط　　بر زبانش گله‌های تو دروغ

---

۱. S ,A «مه جبینی... امتیاز فرض» را ندارد

۲. M: بر

۳. S «چون به ... سخنان ... غلط» را ندارد.

۴. دیوان: وفای خود و بدعهدی من

۵. S ,A این بیت را ندارد

چند اصلاح جفای تو کنم | چند گویم ز برای تو دروغ[1]

وعدهٔ بوسه چه می‌فرمایی | می‌تراود ز ادای تو دروغ

- به دشمن یاری‌ای در قتل خویش از یار می‌فهمم | اشارتها که هست از هر طرف در کار می‌فهمم

چه پُرکارانه طرح قتل من افکنده آن بدخو | که آثار غضب در چهره‌اش دشوار می‌فهمم

- تو چون رفتی به سلطانِ خیالت ملک دل دادم | غرض کز چشم اگر رفتی نخواهی رفت از یادم

اگر روزی غباری آید و گِرد سرت گردد | بدان کز صرصر هجر تو دوران داده بر بادم

وگر بر گرد سروت مرغ روحی پر زند می‌دان | که افکنده‌است از پا، حسرت آن سرو آزادم[2]

نهی چند ای فلک بارِ فراقِ آن پری بر من | ز آهن نیستم جان دارم، آخر آدمیزادم

نهادم محتشم بنیاد صبر، امّا چه دانستم | که تا او خواهد آمد هجر خواهد کَند بنیادم

- گر من به مردن دل نهم آسوده جانی را چه غم | وز مهر اگر من جان دهم نامهربانی را چه غم

از تلخی هجرم چه باک آن شوخ شکّرخنده را | از لب به زهر آلوده‌ای شیرین دهانی را چه غم

دل خون شد و غمگین نشد آن خسرو دلها بلی | یک کلبه گر ویران شود کشورستانی را چه غم[3]

چون نیست هیچت محتشم، زآشوب دوران غم مخور | گر عالمی برهم خورد، بی‌خانمانی را چه غم[4]

- بس‌که چشم امشب به چشم عشوه‌سازش داشتم | از نگه کردن به‌سوی غیر بازش داشتم

غیر جز تیر تغافل از کمان او نخورد | بس‌که پاس غمزهٔ مردم نوازش داشتم

تا به قصد نیم نازی ننگرد سوی رقیب | گوشهٔ چشمی به چشم نیم بازش[5] داشتم

گشت راز من عیان بس کز اشارات نهان | با رقیبان در مقام احترازش داشتم[6]

داشت او مستغنیم از ناز دیگر مهوشان | از نیازِ غیر من هم بی‌نیازش داشتم

زور عشقم بین که تا زان می‌گذشت آن شهسوار | از کششهای کمند شوق بازش داشتم

- ز بس‌که مهر تو با این و آن یقین دارم | به دوستی تو با کاینات کین دارم

تو اجتناب ز غیر از نگاه من داری | من اضطراب به بزم از برای این دارم

---

۱. S, A «ای به من... برای تو دروغ» را ندارد

. دیوان: می‌تراود

۲. S, A «تو چون... سرو آزادم» را ندارد

۳. S, A «گر من به... کشورستانی چه غم» را ندارد

۴. S «داشت او مستغنی‌ام ... پندارم گنهکارم» را ندارد.

۵. دیوان: نازش

۶. S, A «بس که چشم... احترازش داشتم» را ندارد

تو واقف خود و من واقف نگاه رقیب
تو پاس خرمن و من پاس خوشه‌چین دارم

چنان به فکر[1] تو مستغرقم که همچو تویی
ستاده پیشم و من چشم[2] بر زمین دارم

به دوره‌گردی من از غرور می‌خندد
حریف سخت کمانی که در کمین دارم

به پیشِ صورت او ضبط آه خود کردن
گمان به حوصلهٔ صورت آفرین دارم

هزار تیر نگاهم زد و گذشت[3] امّا
هنوز چاشنی تیر اوّلین دارم

بس‌است این صلهٔ نظم محتشم که رسید
به خاطر تو که من بنده‌ای چنین دارم

- به صلح یار در هر انجمن می‌خواند اغیارم
فتد تا در زبانها کز نظر افتادهٔ یارم

نخواهم عذر او صد لطف پنهان گر کند با من
که ترسم بس کند گر از یکی گویم خبر دارم

به من چندان گناه از بدگمانی می‌کند[4] نسبت
که من هم در گمان افتاده پندارم گنهکارم

- اگر می‌بینمت با غیر، غیرت می‌کشد زارم
و گر چشم از تو می‌پوشم[5] به مردن می‌کشد کارم

تو خود آن نیستی کز بهر همچون من سیه‌بختی
نمایی ترک اغیار و ز یکرنگی شوی یارم

مرا هم نیست آن بی‌غیرتی شاید تو هم دانی
که چون بینم تو را با دیگران نادیده انگارم

نه آسان دیدن رویت نه ممکن دوری از کویت
ندانم چون کنم در وادی حیرت گرفتارم

به هرحال آنچنان بهتر که از درد فراق تو 255b
به مُردن گر شوم نزدیک خود را دُورتر دارم

تویی آب حیات و من خراب افتاده بیماری
که با لب تشنگی هست احتراز از آب ناچارم

مکن بهر علاجم شربت وصل خود آماده
که من بر بستر هجران به سعی خویش بیمارم

از آن مه، محتشم غیرت مرا محروم می‌دارد
چه سازم آه کز طبع غیور خود در آزارم

- مفتونِ چشم کم نگه پر فنت شوم
مجنونِ آهوانه نگه کردنت شوم

از صد قدم به ناوکی انداختی مرا
قربان دست و بازوی صید افکنت شوم

- خونم آمیخته با مهر غیوری که اگر
بیند این واقعه در خواب بریزد خونم

- به مجلس بحث از آن خصمانه با اغیار می‌کردم
که جانبداری فهم از ادای یار می‌کردم

ز بختم[6] بر حریفان کار مشکل شد که پی در پی
به تعلیم اشارات نهانش کار می‌کردم

---

۱. دیوان: عشق
۲. دیوان: پیش من و چشم
۳. S نگاهت ز دل گذشت
۴. M می‌دهد
۵. M می‌بندم
۶. M بحثم

سخن می‌گفتم اندر بزم با پهلو نشینانش / نظر را در میان مشغول آن رخسار می‌کردم
ـ به من حیف‌است شمشیر سیاست‌دار عبرت هم / که بردم جان ز هجر و می‌برم نام محبّت هم
کسی کز بیم من در صحبت او لال بود، اکنون / زبان کرده‌است پیدا، دارد آهنگ نصیحت هم
ز محرم بودن بزمش مَلاف ای مدّعی کانجا / مرا پیش‌از تو بوداین‌محرمی، بیش‌از تو حرمت هم
ـ مهر بیگانگی آغاز تو را بنده شوم / میل آمیخته با ناز تو را بنده شوم
من خورم تیر نظر گر چه به غیر اندازی / التفات غلط انداز تو را بنده شوم
صد جهان پرده دریدی و همان راز مرا / محرمی محرمی راز تو را بنده شوم[۱]
محتشم ساختی او را به سخن رام آخر / معجزِ طبع سخن ساز تو را بنده شوم
ـ خوش آن‌ساعت‌که‌خندان‌پیشت‌ای‌سیمین‌بدن‌میرم / تو باشی بر سر بالین من گریان و من میرم
ـ زخم نگهت نهفته خوردم / پنهان نگهی دگر که مردم
تیر نگهم زدی چو پنهان / راهی به نوازش تو بردم
ـ ز لطف و قهر او در خنده‌های گریه‌آلودم / نمی‌یابم که مقبولم نمی‌دانم که مردودم
به قول ناکسانم بیش از این مانع مشو زین در / که در خیل کسانت[۲] پیش ازین من هم کسی بودم
ـ چند غیرت بیند و گویند با من کاشکی / کم شود حُسن تو یا او کور یا من کر شوم
صحبت ما و تو شد موقوف تا روزی که من / با دل پر خون دُچارت، در صف محشر شوم[۳]
ـ ز دلدار دگر خواهم دوای درد دل کردن[۴] / که هرچند از تو جستم چاره‌ای بیچاره‌تر گشتم
ـ در ورطهٔ عشق بتان ناکرده خود را امتحان / کشتی در آب انداختم تا چون ز آب آید برون[۵]
ـ مُردم که وقت پرسش حالم به محرمی / پنهان اشاره کرد که تغییر حال بین
ـ ای به بالا فتنه سرگردان بالای تو من / وی سراپا ناز قربان سراپای تو من
با وجود جلوهٔ تو خلق حیران منند / بس‌که حیران مانده‌ام[۶] بر قدّ رعنای تو من
تا نیفتد[۷] خواری من بر ملا پیش کسان / می‌نوازی بنده را ای بندهٔ رای تو من

۱. S ،A «مهر بیگانگی ..راز تو را بنده شوم» را ندارد
۲. دیوان: سگانت
۳. S «چند غیرت... محشر شوم» را ندارد
۴. دیوان: جستن
۵. S ،A «ز دلدار... آید برون» را ندارد
۶. دیوان: گشته‌ام
۷. دیوان: نگردد

- در دل تنگی و این طرفه که نه گردون را | صدف گوهر یکتای تو نتوان کردن
گر سراپا چو فلک دیده توان گشت هنوز | سیر خود را ز تماشای تو نتوان کردن
- شبم ز روز گرفتارتر ز مشغلهٔ تو | که تا سحر به خیال تو می‌کنم گلهٔ تو
نظر در آینه داری و اضطراب نداری | تو محو خویشی و من محو تاب حوصلهٔ تو
سئوال کردی و گفتی بگو که برده دلت را | دلم بده که بگویم جواب مسألهٔ تو[1]
- ای گردن بلند قدان در کمند تو | رعنایی آفریدهٔ قدّ بلند تو
من چون کنم که طورِ بد ناپسند من | گردد پسند خاطرِ مشکل پسند تو
چندم فتاده بینی و پُرسی که کیست این | بیمار تو، شکستهٔ تو، دردمند تو[2]
- حرف در مجلس نگویم جز به هم‌زانوی او | تا به‌چشمی سوی او بینم به چشمی سوی او
- زلف تو جادویی است بر آتش گرفته جا | چشم تو آهویی به مردم گرفته خو
- پندگوی تو چه‌ها تا به تو فهمانیده | کز منت باز به این مرتبه رنجانیده[3]
- کلفتی[4] داری و پنهان داری از من گویا | این که با غیر الفتت فهمیده‌ام، فهمیده‌ای[5]
چون نمی‌رنجی تو از کس جز به جرم دوستی | حیرتی دارم که از دشمن چرا رنجیده‌ای
- گفتن چه احتیاج که غیری نبوده است | در خانهٔ دلم که تو پیوسته بوده‌ای
- از برای یک نگه بر روی آن عابد فریب | می‌توان رفتن به زیر بارِ یک عالم گناه
- نوشتم نامه وز گمراهی طالع نمی‌دانم | که خواهد ره به آن مه برد مرغ نامه‌بر یا نه
- خدنگ غمزه‌اش تا نگذرد بسیار تند از دل | کمان ناز او را آهم آتش کاریی کرده
- گوش بد بر سخنم می‌نهی ای گل امروز | خورده بر گوش تو گویا سخن بدگویی[6]
- باز بر من نظر افکنده شکار اندازی | به شکار آمده در دشت دلم، شهبازی
خونبهای دو جهان‌است در اثنای عتاب | از لبش خنده‌ای و از گوشهٔ چشمش نازی
- توسن حسن کرده زین طفل غیور سرکشی | تا تو نگاه کرده‌ای گشته بلند آتشی
سکّهٔ عشق می‌شود تازه که باز از بتان | نوبت حسن می‌زند کودک پادشه‌وشی

---

۱. S ،A «ای به بالا... مسألهٔ تو» را ندارد
۲. S «حرف در مجلس... یک عالم گناه» را ندارد.
۳. S ،A «زلف تو... رنجانیده» را ندارد
۴. M گفتنی
۵. M نهمیده‌ام
۶. S ،A «نوشتم نامه... بدگویی» را ندارد

گشته به قصد بیدلان مایل خانهٔ کمان — صید فکن خدنگی از پادشهانه ترکشی

ـ بر در درج سخن قفل زدم یک چندی — عاقبت داد گشادش بت شکّر خندی

اگر از مادر دوران همه یوسف زاید — ننشیند چو تو بر دامن او فرزندی

تا به نزدیکترین وعدهٔ وصلت برسم — از خدا می‌طلبم عمر ابد پیوندی

دارم از مرغ شب‌آویز دلی نالان‌تر — من که دارم ز دل‌آویز کمندی بندی[1]

ـ این است که خوار و زارم از وی — در هم شده کار و بارم از وی

این است این است آن که امروز — افسانهٔ روزگارم از وی

این است این است آن که بی‌بند — پا بست در این دیارم از وی[2]

ای ناصح عاقل[3] آن کمر بین — این است که من نزارم از وی

آن زلف ببین بر آن بناگوش — این است که بی‌قرارم از وی

ـ دلا زان گل بریدی خاطرت آسود پنداری — تو را با او دگر کاری نخواهد بود، پنداری

ـ شوق می‌گرداندم بر گِرد شمع سرکشی — همّتی یاران که خود را می‌زنم بر آتشی

ـ مجنون چو افشاند آستین بر وصل تا روز جزا — دامان لیلی پاک ماند از تهمت آلودگی

از دیدن او پند گو یکباره منعم می‌کند — در عمر خود نشنیده‌ام پندی به این بیهوده‌گی[4]

ـ دل را اگر ز صبر به جان آورد کسی — به زان که درد دل به زبان آورد کسی

پیدا شود ز اهل جهان ثانی‌یی تو را — گر باز یوسفی به جهان آورد کسی

ـ از بهر حسرت دادنم، هر لحظه منشین با کسی — اوقات خود ضایع مکن، بر رغم چون من ناکسی

از شوخیت بر قتل خود دارم گمان امّا کجا — پروای این ناکس کند مثل تو بی‌پروا کسی

اقبال و ادبارم نگر کامشب به راهی آن پسر — تنها دُچارم گشت و من همراه بودم با کسی

ـ ای آتش دل با آن کز دست تو می‌سوزم — چون از تو کنم شکوه تو خوی کسی داری

هر گل که به‌باغ آید می‌بویم و می‌گویم — در پای تو میرم من، تو بوی کسی داری

ای دل ز سجود تو محراب به تنگ آید — در مدّ نظر گویا ابروی کسی داری

ـ چنان مکن که مرا همنفس به آه کنی — جهان به یک نفس از آه من سیاه کنی

---

۱. S ،A «توسن حسن... کمندی بندی» را ندارد

۲. دیوان و M : این بیت را ندارند

۳. S غافل

۴. S ،A «مجنون چو... بیهوده‌گی» را ندارد

چرا من این همه بر درگه تو داد کنم / اگر تو گوش به فریادِ دادخواه کنی
- رفتی و رفت بی‌رخت از دیده روشنی / در دیده ماند اشکی و آن نیز رفتنی
آن تن ز پا فتاده که در زیر بار عشق / از کوههای درد نکردی فروتنی
آن قدّ که بود خیمهٔ عشق تو را ستون / از بار هجر گشت به یک بار منحنی
چشمی که دل به دامن پاکش زدی مثل / از گریه شُهره گشت به آلوده دامنی

[۱۹۹۹]

موسوی

مشهور به خواب بین. نامش میر محمّد افضل و از سادات موسوی بوده، چنانچه از تخلّصش هویداست و وی پسر سلطان علی است. او راست:

تو را تا سبزهٔ خط گشت بر دور قمر پیدا / به دور عارضت شد فتنهٔ دور قمر پیدا
گهی از تاب آن رخ سوزم و گه ز آتش هجران / بهر وجهی مرا می‌سوزد اگر پنهان و گر پیدا

[۲۰۰۰]

ماهی[1]

آفاق نام دارد. همشیرهٔ محمّد علی جلایر 256a نثاری تخلّص است. گویند بهتر از برادر خود بوده هم در سخن و هم در اطوار و مردانه‌وار معاش می‌کرده. او راست:

- آه از آن زلفی که دارد رشتهٔ جان تاب از او / وای از آن لعلی که هر دم می‌خورم خوناب از او[2]
- اشکی که سر زگوشهٔ چشمم برون کند / بر روی من نشیند و دعوی خون کند
- آبی که فلک به لب چکاند ما را / سرگشته به بحر و بر دواند ما را
ای کاش به منزلی رساند ما را / کز هستی خود باز رهاند ما را

---

۱. H بی‌بی ماهی

۲. S «اشکی که سر... بدیهه گفته است» را ندارد.

و صاحب *تذکرة النّسا* گوید که وی حرم درویش علی کتابدار شد که برادر امیر علیشیر بوده. مدّتها در بلخ حکومت داشته و هم اوگوید که وقتی از شراب توبه کرده و بدیع الزّمان میرزا از این ادای او استبعاد می‌فرموده است در بدیهه گفته است:

من اگر توبه ز می کرده‌ام ای سرو سهی　　تو خود این توبه نکردی که مرا می ندهی

و گویند که این دو بیت از مهری است که به وی منسوب داشته‌اند:

ـ بیخ هر خاری‌که آن از خاک من حاصل شود　　زاهد ار مسواک سازد مستِ لایعقل شود
ـ غربت چه وطن چه داستان است　　هر جا که خوشی وطن همان است

و این رباعی از اوست:

شویی دارم که هرگزم سیر نگاد　　یک شب به مُراد دل من کام نداد
ور زانکه به دیگری دهم منع کند　　کافر به چنین روزگرفتار مباد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۰۰۱]
الفِ ابدال

مطیعی تخلّص کردی و چون الف مجرّدانه روزگار گذرانیدی. بسیار دانشمند و خجسته اطوار بوده. گویند مدّتها در خدمت سلطان یعقوب بود، چون به اصفهان آمد در آنجا اقامت گزید تا آنکه موکب پادشاه پناه شاه اسماعیل غازی صفوی ـ انار الله بُرهانه[1] ـ واردِ آن شهر گردید و آنجا مفتوح شد. حبشی از اهل لشکر وی را گرفته، زر می‌طلبد. او در جواب گفت: هر طفلی می‌داند که الف هیچ ندارد. ظرفا و ندیمان این سخن او را در خدمت اقدس مذکور نموده. شاه او را طلب فرمود و این دو مطلع را در مدح آن حضرت گذرانید:

۱. M «انار الله برهانه» را ندارد

- تاج شاهی که شرف بر سر قیصر دارد | هر که این تاج ندارد تنِ بی سر دارد
- دارم حکایتی و نه جای خوشامد است | شاهی چنین به معرکه هرگز نیامد است
- دارِ دنیا نه مقام منِ ثابت قدم است | من و آن دار که دروازهٔ ملک عدم است[1]
- چون الف چیزی ندارم در جهان | تا به کف آرم تذروی خوشخرام
ای دریغا کاشکی بی[2] بودمی | تا یکی در زیر من بودی مدام

گاهی الف هم تخلّص می‌کرده، لیکن چون اکثر مطیعی تخلّص کرده است به رعایت تغلیب در اینجا مذکورش کردیم.

[۲۰۰۲]
میر[3] ابوتراب محروم

پسر کهتر قاضی مسعود رازی است. به فهم و دانش شهرت داشته، در عهد پادشاه مزبور مغفور شاه عبّاس ماضی بوده است. او راست:

- فکندی خویش را ای دل دگر در دام رسوایی | چه محنتها که خواهی دید در ایّام رسوایی
در آغاز هوس ای دل چنین خواری نمی‌دانم | چه خواهی کرد ای بیچاره در انجام رسوایی؟
- دل ما را به جفا یا به وفا نتوان برد | تا ادا خاص نباشد دل ما نتوان برد

[۲۰۰۳]
میر اسماعیل مُنشی

او راست:

تصوّر کن که از تو دُور بودن | ز وصل چون تویی مهجور بودن
چه پر محنت بلایی بوده باشد | چه درد بی دوایی بوده باشد[4]

---

۱. S این بیت را ندارد.
۲. S می
۳. H میرزا
۴. S این بیت را ندارد.

[۲۰۰۴]

مولانا علی قلی معانی

بسیار غیور و پر شرّ و شور بوده. با حکیم شفایی مرحوم منازعات و مشاعرات داشته. او راست:

زحمت مکش و روی مگردان ز نگاهم — بر دیدهٔ من پرده بود بخت سیاهم

[۲۰۰۵]

غیاث‌الدّین منصور هروی[1]

دو مرتبه به هند آمده و مراجعت کرده است. در خدمت رستم میرزای صفوی به سر کرده است. آخر در هندوستان از غصّه خود را به تریاک هلاک کرد. او راست:

- ما به ذوق خود به دام دوستی افتاده‌ایم — منّتی بر صید مرغ ما نباشد دانه را
- بنیاد وفاداری ما بر سر آب است — از کوی تو خواهیم شدن این چه شتاب است
- دیری‌است که لب را به فغان ریش نکردیم — بیگانه دلی را به غم خویش[2] نکردیم
مـا را بـه شـفیعان نبود کار که هرگز — جُرمی که ز عفو تو بود بیش نکردیم
- هر شراری را که بینی آفتِ صد خرمن است — می‌تواند سوختن یک شمع صد پروانه را
- یک لحظه فرو آ به مکانی که ندارم — تا پیشکش آرم به تو جانی که ندارم

[۲۰۰۶]

حسن بیگ شکر اوغلی

مقیمی تخلّص می‌کرده. تقی اوحدی نوشته که از بزرگان سلسلهٔ ترکمان است و با او بسیار

---

۱. S شرح حال غیاث الدّین منصور هروی را ندارد؛ M هرندی؛ H هیرمذی.

۲. M به غمی ریش

صحبت داشته به نسبت خویشی خانخانان در سنهٔ ۹۹۸[1] عزیمت هند نمود و مدّتها در هند به سر کرد و همانجا درگذشت. او راست:

- ذوق یک لحظه وصال تو به آن می‌ارزد 256b
که کسی تا به قیامت نگران بنشیند[2]
- قرار مرگ با خود داده رفتم از سر کویت
به حسرت مُرده‌ای هرگه که بینی یاد کن ما را
- سفر کردم شکیبم رفت از دل، هوشم از تن هم
وصالی بود با دلدار در یک شهر بودن هم
- در تمنّای تو بر بسته زبانِ طلبم
گر کنم گریه و گر خنده ترا می‌طلبم
- گوشهٔ نا اُمیدیم داده ز صد بلا امان
هست قفس حصارِ تن، مرغ شکسته بال را
- بر سر کوی تو جمعیّت اغیارم سوخت
چه شد امّا فلک تفرقه‌انگیز کجاست؟

[۲۰۰۷]

شمس‌الدّین مبارک شاه سگزی الغوری[3]

سلطنتِ نیمروز متعلّق به وی بوده. تخلّصش مبارک است. اشعار در مدح سلطان غیاث‌الدّین بسیار گفته. او راست:

- بی تیغ تو فتنه کامرانی دارد
اسلام ز کُفر ناتوانی دارد
سر بر کن و بنگر که ز مرگ تو جهان
در پای بلا چه زندگانی دارد
- در دور زمانه بُخل ازین مطعونان
شد فاش چنانکه حکمت اندر یونان
گر رستم دستان به مَثَل زنده شود
یک نان نستاند به سنان زین دونان

[۲۰۰۸]

امیر شاه حسین

از شجعان فرقهٔ چغتا بوده. تخلّصش محرم و شعرش این است:

---

۱. M ۹۹۹

۲. S از اینجا تا شرح حال مولانا معروف بغدادی را ندارد.

۳. لباب الالباب: شمس الدّین مبارک شاه ابن الاعزّ السّنجری ؛ H النوری.

سیل اشک من ز کوی یار برد اغیار را — بوده است آری اثرها گریهٔ بسیار را

[۲۰۰۹]

ابوعبدالله محمّد بن موسی الفرالاوی[۱]

از شعرای آل سامان است و با اوستاد ابوالحسن شهید معاصر بوده و حکیم رودکی زمان ایشان را دریافته و بر اوستادی و تقدّم آنها قایل شده و اشعار او نایاب است. این یک بیت او راست:

همی شفیع نیارم از او به عُذر گناه — کریم طبعی او نزد او شفیعِ بَسَم

[۲۰۱۰]

ابو السعادات مسعودِ سعد سلمان[۲]

ثمرِ شجرِ نخلستانِ سخنوری و بلبلِ گلستانِ معنی پروری بوده. وی راست:

همزادِ رخِ نگار ما بُوست، نه گُل — زین روی رخ نگار نیکوست، نه گُل
ما را رخ دوست باید ای دوست، نه گُل — زیرا که به چشم ما رخ اوست، نه گُل

[۲۰۱۱]

قاسم خان موجی بدخشانی

از ارباب کمال بوده و در خدمت همایون پادشاه به سر می‌کرده. او راست:

ـ ز بازو سیم را ساعد شکسته — به ساعد از سمن گلدسته بسته
ـ میانش برتر از حدّ بیان است — که اینجا نازکیها در میان است

---

۱. A الادیبی؛ M موسوی الاسوی؛ H الادسی. با توجّه به متن *لباب الالباب* ۲/۵ و دیگر مآخذ اصلاح شد.
۲. شاید این شخص پدر بزرگ مسعود سعد سلمان باشد.

- از قال و یقول غیر حیرانی نیست وز صحبت خلق جز پریشانی نیست
دست از همه شستن و نشستن کُنجی چیزی است که آخرش پشیمانی نیست

[۲۰۱۲]
قلیخان بیگ مجرم[۱]

ابن حسن سلطان شاملو است. از مستعدّان زمان و اعاظم دوران است. مستجمع کمالات و صاحب اخلاق حمیده بوده، خطّ شکسته را درست می‌نوشته و عود را خوب می‌نواخته است. در همّت و شجاعت سرآمد روزگار بوده. تقی اوحدی نوشته که به اتّفاق همدیگر به هند آمدیم در سنهٔ ۱۰۲۰ درگذشت و من دیوانش را به حسبِ وصیّت وی ترتیب دادم. به خاطر راقمِ حروف می‌رسد که تقی اوحدی اشعار بلندی که از خود ذکر کرده است، اکثر از آن بیچاره خواهد بود که به حقّ وصایت متصرّف شده، چه از تذکرهٔ اوحدی آنچه استنباط شد حرف در این می‌رود که سواد فارسی هم داشته باشد یا نه. هر کس که تذکرهٔ مذکور را دیده و به فصاحت آن آشنا باشد، غور این حرف را خواهد کرد. به هر حال این ابیات را به نام وی ذکر کرده است:

- زانگونه غریبانه به زندان تو مُردیم کایّام نشد آگه و تقدیر ندانست
- زخمی نیافت دل ز تو کز چاک سینه‌ام آغوش باز از پی زخم دگر نکرد
- در حوصلهٔ دیده نگنجد رخش ای دل از دیدهٔ هر داغ، نگاهی به سلم گیر
- ز دوریش نخورم غم که طفل، رشتهٔ مرغ به خود چو رام بیابد، درازتر گیرد
- رشکم رسیده‌است به جایی که وقت شد استغفرالله از سر کویت سفر کنم
کاری بکن که با دل پر شکوه روز حشر آتش به جای خاک ز دستت به سر کنم
- چه سود از نامه گر در ابر بندم، دانم از سوزش به او تا می‌رسد خاکستر از طومار می‌ماند

---

۱. A محرم

[۲۰۱۳]
خواجه لطیف معنوی

ظاهراً از اولاد خواجه احرار است ـ قدّس سرّه ـ بسیار بلند فطرت و عالی طبیعت است. در عهد جهانگیر پادشاه در هند بوده، گویا تولّد وی در بخارا شده است و این ابیات او راست:

ـ نه به شیخ اندر نسب نه بر برهمن می‌رسم ‌‌ ‌ زادهٔ چاک گریبانم به دامن می‌رسم
ـ رفت معنی ز میان تا ز لب آمد به بیان ‌ ‌ ‌ کُهنه گردید سخن تا ز دل آمد به زبان
ـ آسوده ز منزل شده‌ام بی تو درین راه ‌ ‌ ‌ چندان به سر راه نشستم که وطن شد
ـ مرا ز هر مژه بر هم زدن به هر آنی ‌ ‌ ‌ صدای طبل رحیلی به گوش می‌آید
ـ از ناخن غم پاره نشد رشتهٔ جانم ‌ ‌ ‌ معلوم نکردیم که پیوند که دارد

[۲۰۱۴]
میر مغیث‌الدّین[۱] محوی همدانی

از شعرای مقرّر زمان 257a شاه عبّاس ماضی مغفور است. چند محوی تخلّص دیگر بوده‌اند، لیکن وی از همه ممتاز است و اکثر اشعارش رباعی است. به هند آمده مراجعت نمود و در سنهٔ یک هزار و ده درگذشت. او راست:

ـ محوی که ز کوی عقل بیرون می‌گشت ‌ ‌ ‌ سرگشته‌تر از هزار مجنون می‌گشت
دُور از تو ز دور دیدم آن دل شده را ‌ ‌ ‌ در بادیه‌ای که باد در خون می‌گشت
ـ عاشق پی دل به آشنایی نبرَد ‌ ‌ ‌ وز هیچ طرف بوی وفایی نبرَد
گفتی عشقم نمود راه، این غلط است ‌ ‌ ‌ عشق آن باشد که ره به جایی نبرَد
ـ چشمت مرغی‌است کرده بال از مژه باز ‌ ‌ ‌ دارد نظری به جانب اهلِ نیاز
چون قبله‌نما دیدهٔ سرگردانم ‌ ‌ ‌ می‌گردد و رو سوی تو می‌آرد باز

---

۱. A معیب الدّین

- صد ره شده‌ام به بیخ و بن جویی خویش / یک زشت ندیده‌ام به نیکویی خویش
بی یار نشسته‌ام ز بدخویی خویش / با خویش نشسته‌ام به بدگویی خویش
- صد تجربهٔ و صد آزمون در کار است / صد عقل برای یک جنون در کار است
تو طالع ارجمند داری، بگذر / کاینجا همه بخت واژگون در کار است
- گفتی که به عالمم تمنّایی نیست / از من بشنو که از تو پروایی نیست
زان ساکن کربلا شدستی کامروز / در مقبرهٔ یزید حلوایی نیست
- محوی دستی به آشنایی بردار / در بادیه نالهٔ درایی بردار
منزل دور است و شب بس نزدیک است / ای کندهٔ پای خویش، پایی بردار

این رباعی که دیگران به نام وی ضبط کرده‌اند در کشکول شیخ بهایی به نام شیخ آذری ثبت است:

من گریهٔ آتشین نمی‌دانستم / من سوز دل حزین نمی‌دانستم
نه نام به من گذاشت عشقت، نه نشان / من عشق تو را چنین نمی‌دانستم

[۲۰۱۵]

مولانا عبدالعلی محوی اردبیلی

وی نیز در همان زمان بوده، از شعرای مقرّر آن عهد است. مدّتی در سند ملازمت میرزا غازی [بیگ ترخان متخلّص به وقاری] کردی، از آنجا به هندوستان آمده به دکن رفت. در سنهٔ یک هزار و بیست و پنج در نواحی برهانپور درگذشت و این ابیات او راست:

- چو چشم باز کنی فتنه کامیاب شود / وگر نهی مژه بر هم اجل به خواب شود
شوم فدای رخی کز نظر نهان نشود / اگر سیاهی بخت مَنَش نقاب شود
- به ناخن می‌خراشم روی بخت تیرهٔ خود را / گمانم آنکه چون داغش سیاهی می‌توان بردن
- در خم زلف تو دلها به هم افتند ز رشک / به میان گر شکنی یا گرهی پا ننهد

ـ چه پروا از تماشای گل و سرو چمن داری؟ که بوی[1] یاسمین و رنگ گل با خویشتن داری
ـ چو در آیینه بر یاد تماشایت نظر کردم ز عکس چشم تر آیینه را لخت جگر کردم
صفیری سر نزد در هیچ حال از من، مگر وقتی که در دام آمدم، صیّاد غافل[2] را خبر کردم
ـ غمم در دل چو سودا در دل اهل جنون پیچد دلم در سینه چون خس بر سر گرداب خون پیچد
جدا از رویت آن برگشته روز واژگون بختم که مکتوب مرا هر کس گشاید، واژگون پیچد
ـ هلاک حسرت آغوشت ای سیمین بدن گشتم به جای موی سر در ماتمم بند قبا بگشا
ـ خواهم ز بُتان شعلهٔ داغی بلحد برد این هم دل من نیست که با من بگذارند
ـ تا آگهیَم داد، دل از سرّ مکافات از مرغ کبابی نشکستم سر بالی
ـ آنقدر در گذر حادثه افشردم پای کآسمان عذر ثبات قدمم می‌خواهد

[۲۰۱۶]

میر محوی صفاهانی

در عهد شاه طهماسب بوده. او راست:

ـ ز جُرم باده خدایا مسوز محوی را عذاب او به جهان دوزخِ خمار بس است
ـ می‌کرد زبان در دهن محوی و می‌گفت این را مکن اظهار نگهدار زبان را

[۲۰۱۷]

مولانا محمّد رستمداری

از افاضل زمان است. معاصر شاه طهماسب بوده و در ریاضی به غایت مهارت داشته. او راست:

باد از طرف تو لاله گون می‌آید وز خاک درِ تو بوی خون می‌آید

---

۱. M روی ۲. A عاقل

در جـلوه‌گـه تـو از دل هـر ذرّه / صد چشمهٔ خورشید برون مـی‌آید

[۲۰۱۸]

مولانا محمّد صوفی مازندرانی[۱]

جامعیّت و فضیلت خوب داشته. به هند آمده، مدّتها در کشمیر به سر بـرده. جـهانگیر پادشاه او را از کشمیر طلب نموده، در سرهند[۲] به جوار رحمت حق پیوست. این مصراع تاریخ فوت اوست:

(مجرّدانه یکی شد بحق محمّد صوفی / ۱۰۳۵)

اشعار خوب دارد از آن جمله است:

- از آنـم مـلک درویشی خـوش آمـد / کـه مـلک بـی نـزاع پـایداری است
- بر مـی‌نهاد گـردش گـردون مـدار مـا / بیکاری و گدایی و مستی[۳] است کار ما

سرّ خـدای در سر انسان نـهفته است / سـیمرغ بـچّه دارد در کـوهسار مـا

پـروردگار بـد نکـند لیک بـد کـند / گـردون سـفله پـرور پـروردگار مـا

- مرا به وقت جدایی چـو شـمع مـردن بـه / که زنده بـاشم و بـی دوست بنگرم جـا را
- دانی از چیستم چنین مـفلس؟ / خودفروشی ز من نمی‌آید 247b
- حاصل دنیا و دینم در سر میخانه رفت / در سرم اکنون خمار و درکفم اکنون هواست
- نمی‌بینم در اقبال خـود پـرواز بُستانی / هم آخر بال مرغ ما درین ویرانه می‌ریزد
- فـدای پـای او سـر مـی‌توان کـرد / ز خـاک پـایش افسـر مـی‌توان کـرد

سـر او چـون شـود گرم از مـی لعل / چـراغ از روی او بـر مـی‌توان کـرد

- مرا کسی که به کـوی[۴] تـو راهـبر بـاشد / مگـر فـغان شب و نـالهٔ سـحر بـاشد

چه سود ازین که عتاب تو خنده‌آلود است / که زهر کـارگر است ار چـه در شکـر بـاشد

---

۱. A مازندری
۲. A شهر مذکور
۳. A سستی
۴. M سوی

ـ تو را دیدم قرار از دست من رفت عنانِ اختیار از دست من رفت
تو ای آه سحرگاهی در آن دل بکن کاری که کار از دست من رفت
ـ دوستم دشمن جان پندارد آنچه هستم آنچنان پندارد
آنکه این گریهٔ من در غم اوست گریه را آب روان پندارد[1]
ـ مرا در زیر این گردنده گردون چراغی دان نهفته زیر سرپوش
ـ مُتا در بند زلف دلبرستم ز دل عود و ز سینه مجمرستم
نه کار آخرت کردم نه دنیا یکی بی سایه نخل بی برستم[2]
ـ مرا چشمی‌است دور از چشم یاران همی آتش به جای آب باران
چنانم با رفیقان در ره عشق که مور لنگ با چابک سواران
ـ به خواری در رهش افتاده بودم سحرگه آن قرار بی قراران
ز من بگذشت چون بادِ بهاری مرا بگذاشت چون ابر بهاران
ـ مجلسِ عاشقان مفلس را شیشه هم مطرب است و هم ساقی
ـ دلا راه تو پر خار و خسک بی گذارت بر سر چرخ و فلک بی
گر از دستت برآید پوست از تن بیفکن[3] تا که بارت کمترک بی[4]
ـ آن خوی همچو آتش تو هرچه می‌کند آن روی چون بهشت بود عذرخواه تو
ـ کفن بسی به ازآن پیرهن که بر تن مرد نه از ترشّح خوناب دیده تر باشد
ـ از بس سرِ سران که فتاده‌است در گذر خورشید پا برهنه رود در دیار ما
ـ شب آمد زنخدان یارم به دست تو گفتی که خورشید دارم به دست
ـ جهان را به درد آورد درد من خدا گیر گردد هم آورد من
ـ نبرده است ز من کسی کو نباخت دل آزردن من کسی را نساخت
ـ نمی‌ماند این باده اصلاً به آب تو گویی که حلّ کرده‌اند آفتاب

---

۱. S ،A «دوستم... پندارد» را ندارد
۲. S ،A «دوستم ... بی برستم» را ندارد
۳. دیوان: بیوکن
۴. S ،A «دلا راه تو... کمترک بی» را ندارد

رباعیّات

- سوزنده بسان اخگرم ساخته‌اند / آیا ز کدام گوهرم ساخته‌اند
هرگز نرسم به هیچ مقصد گویی / هم طالع تیرِ بی پرم ساخته‌اند

- در کشور هند جز تن بی سر نیست / مرد سَره در تمام این کشور نیست
خُردان اینجا بقدر هوشی دارند / جز فیل بزرگی که نباشد خر نیست

- ای دوست که گفته‌ای محمّد چونی / عمرت بادا همیشه در افزونی
بنشسته به زیر آسمان چونانم / کاستاده به زیر دار باشد خونی

- ای شاه نه تخت، نه نگین می‌ماند / آخر به تو یک دوگز زمین می‌ماند
صندوق خود و کاسهٔ درویشان را / خالی کن و پر کن که همین می‌ماند[1]

- شیطان که شده است در بدی افسانه / بیچاره سگی است بر در جانانه
گر بیند اهل و آشنا، مانع نیست / مانع شود آن را که بود بیگانه

[۲۰۱۹]

مولانا محمّد رازی

به هند آمده، مدّتها در گُجرات مانده، از آنجا به زیرباد[2] رفته درگذشت. او راست:

بیا ای کَفَت مطلع آفتاب / که خون می‌خورد بی تو جام شراب

[۲۰۲۰]

مولانا محمّد حسین خطّاط محزون تبریزی

خلف الصّدق ملاّ غیاث‌الله شیخ الاسلام آنجاست. به وفور فضل و کمال[3] مشهور و

---

۱. M این رباعی را ندارد
۲. M،A زیر آباد. با توجّه به متن عرفات العاشقین اصلاح شد. کاروان هند ۲/۱۲۴۳.
۳. H + و دانش

معروف و در خوشنویسی مسلّم زمان و در هنرمندی یگانهٔ دوران بوده. خطِّ نستعلیق را به درجه‌ای رسانیده که اگر اجل فرصتش می‌داد گویِ سبقت از میدانِ مولانا میرعلی در می‌ربود. این ابیات او راست:

- به جز یاری ز ما ای شوخ بی‌پروا نمی‌آید / به تو آنها که مردم گفته‌اند از ما نمی‌آید
چنان از حرف بدگو بدگمان گردید یار من / که هرگز سوی محنت خانه‌ام تنها نمی‌آید
- چرا بیهوده شادی در دل من خانه می‌سازد / که اینک سیل غم می‌آید و ویرانه می‌سازد
- من بودم و دوش آن بُت بنده‌نواز / از من همه لابه بود و از وی همه ناز
شب رفت و حدیث ما به پایان نرسید / شب را چه گنه قصّهٔ ما بود دراز

[۲۰۲۱]

حکیم محمّد رضای مشهدی

او راست:

در معصیتم عمر تبه می‌گذرد / روزم چو شب تیره سیه می‌گذرد
امّا به‌همین خوشم‌که در حضرت دوست / نامم به وسیلهٔ گنه می‌گذرد

[۲۰۲۲]

مولانا محمّد هادی

در زمان شاه طهماسب بوده. او راست:

- چو خواهم از سرکویت دمی کناره کنم / به دانه‌های سرشک خود استخاره کنم
- حدیث خود به تقریبِ پیام دیگری گویم / که خواهد گوش کردن گر به نام دیگری گویم
- بسته‌ام لب از حدیث عشق، خاموشی ببین / گفتگویم رفته از خاطر، فراموشی ببین

[۲۰۲۳]

قاضی محمّد امامی[1]

وی نیز در همان عصر بوده. او راست:

گفتمش گلگل شکفته رنگ رخسارت ز مُل   غنچهٔ او در تبسّم شد که از گلها چه گل

[۲۰۲۴]

قاضی محمّد رازی

بسیار خوش طبع و با مزه بوده. با شاه طهماسب مغفور مصاحبتها کرده. خمسهٔ نظامی و اشعار دیگر از این مقوله از هرکس بسیار در خاطر داشته. او راست:

ـ در صحبت رندان دُو سه روزم گذر افتاد   خالی ز ریا بود مرا نیز در افتاد

ـ در ری دو جوان تازه گشتند امیر   با نالهٔ کرنای و با بانگ نفیر

القصّه به صد ننگ و ملامت ری را[258a]   آن بر سر کون نهاده، این بر سر کیر

[۲۰۲۵]

میر محترم

المشهور به میر هاشم قصّه‌خوان. مدّتها در هند در خدمت خانخانان می‌بود. تتبّع *دیوان بابا فغانی* کرده و در برابر *حدیقه*، مثنویی گفته مسمّا به *مدیقه*. گویند ابیات خوب در آن هست به نظر راقم حروف نرسیده. او راست:

ـ در آفرینش تو قدسیان درین غلط‌اند   که آفریده کدام، آفریدگار کدام

ـ به گلبن دست بازم، گل به دستم خار می‌گردد   محبّت چون فزون شد مرحمت آزار می‌گردد

---

۱. M شرح حال و اشعار قاضی محمّد رازی را برای وی آورده است

ترحّم گر کنی آزار می‌یابم من آن صیدم
که گر تأخیر در بسمل کنی مردار می‌گردد

ـ خیال یار من از وصل دلفروزتر است
خمار صبح ندارد می به سینهٔ ما

ـ به جای اشک نشاط آن زمان که می‌خندید
کرشمه از سر مژگان چکیده ماهِ مرا

دیده جز بر روی یوسف ناگشودن دولت است
گر نمی‌بیند تأسف نیست یعقوب مرا

ـ ز آه ما سزد ارکوی عنبرین گردد
ستاره گر گذرد بر فراز منزل ما

ـ شاگرد پیر عشقم و استاد من دل‌است
شاگردی چنین هم از استادی من است

[۲۰۲۶]

بیجه محترم

دختر میر علی اکبر مشهدی و زوجهٔ میرزا مرتضی آرتیمانی بوده. اوّل **صراحی** تخلّص می‌کرده. او راست:

صراحی گر غمی داری ز بخت سرنگون خود
قدح را همدم خود ساز و خالی کن درون خود

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۰۲۷]

آقا محمّد قمی

ولد میر مکّی است. تقی اوحدی نوشته که به غایت خوش خُلق و لطیف الطبع بوده. او راست:

تا روی ز خدمت تو بر تافته‌ام
از نیش تأسف رگ جان کافته‌ام

وقت است اگر جُرم مرا عفو کنی
چون از دوری سزای خود یافته‌ام

[۲۰۲۸]

مولانا محمّد جامی

برادر کوچک مولوی جامی بود. امیر علیشیر در مجالس خویش نوشته که تکمیل علوم

ظاهر نموده بود. به اخلاق و صفات درویشانه می‌زیست و در علم موسیقی مهارت تمام داشت و این رباعی را به نام وی ذکر کرده‌اند:

این باده که من بی‌تو به لب می‌آرم — نی از پی شادی و طرب می‌آرم
زلف سیه تو روز من کرده سیاه — روز سیه خویش به شب می‌آرم[1]

این رباعی در *دیوان* مولوی جامی هم به نظر راقم حروف رسیده، لیکن اشتباه کتّاب است اعتبار را نشاید، چه ترقیم کتاب با ضبط امیر علیشیر برابری نمی‌کند.

[۲۰۲۹]

مولانا محمّد علی

نام شخصی بوده. او راست:

ز من دزدیده رمزی داشتی با غیر در مجلس — غرض گر زان اشارت رفتن من بود برخیزم

[۲۰۳۰]

مولانا محمّد علی کاشی

او راست :

- از کوی تو هیچ کس بدر می‌ناید — مشتاق ترا ز تو خبر می‌ناید
ما را به سر آمد ز تو این مُدّت عمر — وین مدّت هجر تو به سر می‌ناید
- ای دیده گرت خون بخورد تنهایی — زنهار به روی غیر در نگشایی
معشوق به هرجا که رود معشوق است — عاشق نبود آنکه بود هر جایی

۱. *مجالس النّفایس*، ۲۳.

[۲۰۳۱]

محمّد علی بن غیاث تبریزی

او راست:

تسلّی ار ندهد یاد بی‌وفایی تو چگونه صبر کنم در غم جدایی تو

[۲۰۳۲]

محمّد مکّی

او راست:

ترسم که شادکامی دشمن فزون شود ورنه فغان کنم که دل سنگ خون شود

[۲۰۳۳]

خواجه محمود

معاصر شاه طهماسب[1] مغفور ماضی و مدّاح ائمهٔ اطهار بوده. او راست:

ـ بس‌که خاک سر کوی تو بود دامن‌گیر نتوانست برد گریه ز کوی تو مرا
زلف بر چهره مَیفکن، بگشا پرده ز روی تا بود روشنی دیده ز روی تو مرا
ـ از مو مَفکن پرده به رخسار نگارا بگشای نقاب از رخ و بنمای خدا را
بر دیده بنه پا مکن اندیشهٔ مژگان کز خارِ تَر آزار نباشد کف پا را
ـ قدم از دو دیده سازم چو روم به جستجویت که ز پای رشکم آید که نهم به خاک کویت

[۲۰۳۴]

میر محمود گیلانی

معاصر شاه طهماسب بوده[2]. تقی اوحدی نوشته که در مساحت اراضی بی‌مثل و عدیل

۱. A شاه عبّاس ۲. A معاصر شاه طهماسب بود

بوده. در زمان اکبر پادشاه زمین هند را به قدم مساحت پیموده. او راست:

هنگامهٔ من ز کینه بر هم زده‌ای — رخت هوسم به نیل ماتم زده‌ای
در نوبت هر کس زده‌ای فال سرور — جز نوبت من که قرعه بر غم زده‌ای

[۲۰۳۵]
مولانا محمّد علی

ابن مولانا عنایت[1] تبریزی و برادر مولانا محمّد حسین خوشنویس مذکور است:

از غنچهٔ لبش اثر خنده ظاهر است — هر چند از حجاب تبسّم نمی‌کند

[۲۰۳۶]
مولانا محمّد مصطفی

از اهل هند است و این دو بیت او راست:

ـ به دو دیده کی توانم که رخ تو سیر بینم — دو هزار دیده باید که تو را کنم نظاره
ـ به یک وفا که نکردی ز منّتم کُشتی — خوشا جفا که در او منّتی نمی‌باشد

[۲۰۳۷]
میر سیّد محمّد گجراتی

از طبقهٔ علّیهٔ صوفیّه بوده. او راست:

ـ می نگاهِ بُتانْ را شگرف خاصیت است — ز راه دیده در آید به دل اثر بخشد
ـ در میکده زن بانگ توکّلت علیک — با مُغبچه در سرود گو تُبتُ الیک
با کفش و عصا راه خرابات مَپوی — رو الق عصا بشنو و فاخلع نعلیک

۱. H غیاث

[۲۰۳۸]
بابا محبّ مدّاح[1]

شیرازی بوده. بعد از شهادت مولانا ابوالقاسم امری 258b گریخته به هند آمده، سکونت نمود. او راست:

ـ زنـــهار قـدم ز بـردباری نکشـی / سر از ره عجز و خاکساری[2] نکشـی
بسیار مگـو کـه شـرمساری نکشی / دیدار عزیز کـن کـه خـواری نکشی
ـ در راه مـــحبّت و وفـا مــردانـند / کـاسرار حقیقت بـه حـقیقت دانـند
هر نکته کزان سر هوایت پیداست / از نسـخهٔ وجـه آدمـیّت خـوانـند
ـ عشق آمد و نفسِ کافرم را بشکست / او من شـد و زود پیکرم را بشکست
فالی کـه زدم بـه اختر طـالع عشق / حسن آمد و فـالِ اخترم را بشکست

[۲۰۳۹]
قاضی محمود قزوینی

او راست:

شمع من پرتو بـه بـزم دیگـران مـی‌افکـند / وه که این گرمی مرا آتش به جان می‌افکند

[۲۰۴۰]
محمود بیگ حلوایی

او راست:

ـ ای من به قربان سرت، رحمی که کار از دست رفت / طاقت ندارم بیش ازیـن، صبر و قـرار از دست رفت
من داده بودم صبر را در عشق او با خـود قـرار / چون دیدم آن روی نکو، صبر و قـرار از دست رفت

---

۱. M بابا محبّ علی
۲. H خاکرهی

بگرفته بودم دامنش تا دادِ خود خواهم ازو　　بیهوش گشتم از شعف، دامان یار از دست رفت

[۲۰۴۱]

مولانا محمّد مشکّک

از افاضل عالی مقدار و علمای نامدار است. در مشهد مقدّس رضویّه به سر می‌کرده. جواب مکتوب علمای اوزبک را وی نوشته است و آن مکاتیب در *عالم آرا* ثبت است[1].
این بیت او راست:

به جرم عشق مراکُشتی و چه خواهی گفت　　جواب خونِ شهیدان که بیگناهانند

[۲۰۴۲]

مولانا محمّد سمرقندی

او راست:

ما سیه‌بختیم و بد روزیم و اختر سوخته　　شمعِ مقصودی به عمر خود شبی نفروخته

[۲۰۴۳]

مولانا محبّ علی

اصلش [از] برلاس[2] است. تولّد وی در تته شده، لهذا به ملاّ محبّ علی سندی اشتهار یافته. از جرعه‌نوشان خمخانهٔ وحدت بوده. معاصر اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه است. با خانخانان و فرزندانش خصوصیّت داشته. او راست:

ـ چون آینه‌ام هست همه چیز و لیکن　　از هر چه بپرسی همه را هیچ جواب است

---

۱. *عالم آرای عباسی*، ۶۲۱ ـ ۶۰۹/۲.

۲. برلاس: یکی از چهار قبیلهٔ بزرگ جغتای که پدر تیمور از این قبیله است. *لغت‌نامه دهخدا*، ذیل برلاس.

ـ گـــدایـی در بـیگانه مـنفعت دارد
رهم غلط شد و در کوی آشنا رفتم

ـ عشـق را خـانه‌ای‌است بـر سر دار
نــه درش بســته، نـه کســی را بـار

ـ یکـی عکس خـورشید در آب دید
روان بـــر ســرش دام مـاهی کشـید

ـ چـو از جنبش آب در هـم شکست
بـه غـوّاصی آمـد کش آرد بـه دست

ـ فـرو رفت نـاگـه بـه کـام نـهنگ
تـــرازوی مـا را هـمین است سـنگ

[۲۰۴۴]

خواجه شیخ محمّد سبزواری

در حساب و سیاق به غایت ماهر بوده. این رباعی او راست:

رُخسار تو مُصحفی‌است بی‌سهو و غلط
کِش کِـلک قـضا نـوشته از مشک فـقط

چشـم و دهـنت آیـه و ابـروی تـو مدّ
مژگانت اعراب و خال و خطّ حرف و نقط

[۲۰۴۵]

میر محمّد کَسکَن[۱] سبزواری

پسر شمس‌الدّین سلطان است. به وفور حشمت و جاه ممتاز بوده و در خدمت شاه طهماسب ماضی مغفورکمال عزّت و حرمت داشته. عبدالله خان اوزبک را نیز دیده است، بعد از آنکه به او خصومتها کرده بود از وی نیز اعزاز یافت. او راست:

ـ اسیرانت چو مرغانِ گـرفتار
نـمی‌دانـند بـا هـم آشـنایی

ـ گل نیم شب شکفته شود در حریمِ باغ
تعلیم گلرخان به حیا این قدر بس است

ـ اوّل عشق‌است و از حیرت ندارم تاب وصل
مرغ دام افتاده یک چندی نخواهد دانه را

ـ در مـذهب مـا تـقیّه و تـوریه نیست
در ترک و شروع کـار مـا طوطیه نیست

---

۱. M سبکتکین

از گردش چرخ شاد و غمگین نشویم / در خانهٔ ما عروسی و تعزیه[1] نیست!

[۲۰۴۶]

محبّی[2] شیرازی

از خوش خیالان عصر بوده. او راست:

آمیزش ناز با عتابت ز کجاست؟ / وین عربده با منِ خرابت ز کجاست؟
من در همه عمر خواب نادیده به چشم / تو چشم منی این همه خوابت ز کجاست؟

[۲۰۴۷]

مولانا محبّی[3]

نامی غیر از محبّی[4] شیرازی بوده. او راست:

- باز آشفته‌ام از گیسوی عنبر بویی / بسته شد جان و دلم درِ گره ابرویی
آه ازین دل که شد آشفتهٔ زلفِ سیهی / داد ازین دیده که آموخته شد بر رویی
- او به صد ناز درونِ دل من جلوه‌کنان / من دیوانه نظر می‌کنم از هر سویی
خلق پرسند دل و جان محبّی که ربود / راست گویم که فسونهای لبِ دلجویی

[۲۰۴۸]

مولانا محبّی شاملو

مُلبّس به لباسِ فقر گردیده، درویشانه اوقات می‌گذراند. تقی اوحدی نوشته که پیش از تغییر لباس هم دیده بودمش. او راست:

---

۱. M تازِیه
۲. H محی
۳. H محی
۴. H محی

ـ خواهم به زلف یار کنم آنقدر نگاه / کز عکس او سفیدی چشمم شود سیاه
شب تا به روز حسرتِ زلفِ سیاه او / پیچیده بر گلوی دلم چون کمندِ آه
از زلف سوی غمزه گریزد دلم به عجز / مظلوم من همیشه به ظالم برد پناه
ـ کردم به سر گردش چشم سیهت / ناز است که می‌چکد تمام از نگهت
از بس که به ناز می‌روی نیست عجب / کز سبزه خاک روید از خاک رهت

[۲۰۴۹]

سیّد محمّد پرده‌دار بلخی 259a

پرده‌دار حجلهٔ معانی و حاجبِ دولتسرای سخندانی بوده. او راست:

عیسی کلام من که دم از من دریغ داشت / بیمار او شدم، قدم از من دریغ داشت

[۲۰۵۰]

محمود[۱] رازی

او راست:

آنم که غم تو را به جان می‌خواهم / پیوسته لبت شکر فشان می‌خواهم
تا دورهٔ خوبی تو بر سر ماند / بندی بر پای آسمان می‌خواهم

[۲۰۵۱]

محمّد علی بیگ ترکمان

کمان فکرتش پر زور بوده. او راست:

ـ بحمدالله که از کویت نرفتم / به کار آمد مرا پای شکسته
ـ شبها بر آستانش الماس ریزم از چشم / تا بوالهوس نپوید آن خاک آستان را

---

۱. M محمودی

[۲۰۵۲]

مير محمّد مؤمن سماكى

از اعاظم روزگار است در گلكنده تشريف مى‌داشته و معاصر جهانگير پادشاه بوده. او راست:

- عاشق آن‌قدرت كجا دارد كه گردد گِرد دوست ما نمى‌دانيم عاشقْ بلبل و پروانه را
- اثر ملاحت او منِ زخم‌خورده دانم كه نمك‌فشان همه شب به دلم گذار دارد
- گره‌هاى دلم جز آه آتشبار نگشايد كسى‌را همچو من يا رب گره از كار نگشايد
ز صد لشكر نديدم آن‌خرابى كز غمش ديدم الهى كاروان عشق جايى بار نگشايد
- كمينه مرتبهٔ عشق، عشقِ مجنون است محبّتى كه كم از اين بود محبّت نيست
- اى كه گفتى عشق را درمان به هجران كرده‌اند كاش مى‌گفتى كه هجران را چه درمان كرده‌اند
- به نوعى جان دهم گر در مقام امتحان باشى كه باشى تا قيامت شرمسارِ امتحان خود

[۲۰۵۳]

محمّد قطب شاه

به تقدّسِ ذات و محامد صفات آراسته بود. فرمانفرماى مستقل مملكتِ گلكنده دكن و به همّت و دانش معروف بوده. تربيت ارباب كمال بسيار كرده است و اين دو بيت او راست:

من غم عالم ندارم عاشقى كار من است پادشاهِ كشور عشقم خدا يار من است
چون محمّد قطب شاه از عشق مى‌گويم سخن عاشقان را آرزوى طرزِ گفتار من است

[۲۰۵۴]

حافظ محمّد

او راست:

مريض عشق را نازم كه از بهرِ علاج او را مسيح ار بر سر بالين رود بيمار مى‌آيد

[۲۰۵۵]

محمّد محسن رازی

مثنوی خسرو و شیرین گفته و مدّتها در هند می‌بوده. در سنهٔ یک هزار و بیست هجری در بنارس درگذشت. او راست:

-ای چرخِ زبون گیر زبونم کردی رنگین چو سر انگشت به خونم کردی
از دایرهٔ عقل برونم کردی بازیچهٔ روزگارِ دُونم کردی
-در هر بُنِ مو ز دوریت چشم تَری است از سوز دلم دوزخ آتش شرری است
هر سنگ ازین بادیه بر دل گرهی است هر خار ازین دشت به جان نیشتری است

[۲۰۵۶]

محسن همدانی

پسر مَلاّ شراری[1] است. تقی اوحدی نوشته که در احمدآبادش دیدم. او راست:

غرور حسن نگذارد که یاد دوستان آری الهی تیرگی بخشد خسوفی آفتابت را

[۲۰۵۷]

محسن لاری

در دکن می‌بوده. این بیت منسوب به اوست:

برهنه پای مَنه بر زمین که از هر سو به رهگذار تو دلها چو اخگر افتاده است

۱. H شراری

[۲۰۵۸]

میان محمّد کالاپهار

در لغت هندی کالا پهار یعنی کوه سیاه و ایشان معاصر اکبر پادشاه بوده. او راست:

گَرَم عشقت عنانِ دل نگیرد	دلم کوی بلا منزل نگیرد
دوانم اشک را هر دم به کویش	که دانم راه بر سایل نگیرد

[۲۰۵۹]

مولانا مُخلصی

او راست:

- مُردم ز غمِ رخ نکویت	رفتم ز جهان ندیده رویت
فریاد که عاقبت به صد درد	مُردیم به خاک آرزویت
در حشر چو سر برآرم از خاک	هر سوی روم به جستجویت
در چهرهٔ حور عین نبینم	افتد چو مرا نظر به سویت
در دیدهٔ مخلصی دو عالم	نبود بهایِ نیم مویت

- چنان گردیده‌ام رسوا اگر بیند مرا یاری	کند بیگانگی هر چند باشد آشنای من

[۲۰۶۰]

مخدوم لطیفه

از زنان صاحب طبیعت یزد بوده. گویا لطیفه اسم مادر اوست که به نسبتِ او به مخدوم لطیفه اشتهار داشته. او راست:

شب عربده با محنتِ هجران کردم	با او جان را دست و گریبان کردم
چون دیدم ازو روی خلاصی مشکل	جان دادم و کار بر خود آسان کردم

[۲۰۶۱]

پهلوان مذاقی صفاهانی

از رندان و پهلوانان و یتیمان آنجا بوده. در زمان شاه طهماسب ماضی مغفور درگذشته. او راست:

ـ عاشق خستهٔ تو را بسکه جفا رسیده است / تا تو به او رسیده‌ای او به خدا رسیده است
ـ به سفر می‌روم و همره من آن ماه است / خطری نیست درین راه خدا همراه است
ـ می که خود را به خُم از لعل تو پنهان دارد / همه تن خُون شده و سر به گریبان دارد
گر ندارد سر پابوس خدنگ تو چرا؟ 259b / دل خون گشتهٔ من صورت پیکان دارد
ـ اگر چشمت پرد سویم نگاهی می‌توان کردن / مرا هم اعتبار برگِ کاهی می‌توان کردن
ـ فغان از بیستون در ماتمِ فرهاد می‌آید / بلی روز جدایی سنگ در فریاد می‌آید
ـ تو و آب حیات ای خضر ره ما و سر کویی / که آب زندگی جان می‌دهد در حسرت خاکش
ـ در انتظار مقدمِ آن شهسوارِ حُسن / چشمی به راه مانده ز هر سو رکاب را
ـ از خُون شهیدانِ تو فردای قیامت / آلوده بود دامنِ صحرای قیامت
ـ تا چند به یاد تو هم آغوش شوم / تا کی به خیالی ز تو خاموش شوم
ترسم که ز امتداد ایّام فراق / یکباره ز خاطرت فراموش شوم

[۲۰۶۲]

مردمی مشهدی

نامش محمّد هاشم بوده، معاصر شاه عبّاس ماضی است و این دو بیت از اوست:

به سینه زخم غمت را نشان نمی‌باشد / زبان شکوهٔ ما را بیان نمی‌باشد
ز بس که گوش تو پُر گشت سنگدل شده‌ای / نه آنکه هیچ اثر در فغان نمی‌باشد

[۲۰۶۳]

میر مرادی استرآبادی

او راست:

ـ قاصد مسکین ز کوی دوست می‌آید ملول[1] گوش بر حال دلم آن سنگدل گویا نداشت
ـ شراب شب به خمار سحر نمی‌ارزد هزار نشئه به یک درد سر نمی‌ارزد
ـ قضا ز مشک خطی بر عذار یار نوشت نیازمندی ما را بران کنار نوشت

[۲۰۶۴]

مولانا مرادی بافقی

برادر بزرگ مولانا وحشی است و مولانا وحشی را او تربیت کرده و هر دو شاگرد مولانا شرف الدّین علی بافقی بوده‌اند. او راست:

ـ چون گردباد عمری در هر گل زمینی گردیدم و ندیدم مثل تو نازنینی
ـ بعد مردن تربت ما را عمارت گو مباش بر سر قبر شهیدان گنبد گردون بس است
ـ ای نازکی ز روی تو گل را و لاله را ماند غزالِ چشمِ تو، چشمِ غزاله را

[۲۰۶۵]

مولانا مراد[2] قزوینی

گویند آنچه به خاطرش می‌گذشته به ظهور می‌آمده. او راست:

ـ زبان من مگشا و ز من بترس که من زبان به هر که گشودم دگر نبست کمر
ـ ای مولوی از کبر دماغت گنده هرگه که کند بر تو سلام این بنده
چندان حرکت بکن که از روی قیاس معلوم شود که مُرده‌ای یا زنده

---

۱. A برون
۲. M مرادی

[۲۰۶۶]

مولانا محمّد مرشدی زواره‌ای

از رهروان وادی طریقت و معتکفان کوی حقیقت بوده. برادر مولانا سپهری است. در سنهٔ یک هزار و بیست درگذشته. او راست:

ـ لطف تو نسبت به ما بگذشت وکین هم بگذرد	آنچنان بگذشت ما را، اینچنین هم بگذرد
مرشدی در راه عشقت فتنه‌ها بر سر گذشت	باش تا آن فتنهٔ روی زمین هم بگذرد
ـ چو عکس روی ساقی در می افتاد	هر آن کس خورد آتش در وی افتاد
ـ گاهی ز لب تو همچو می در جوشم	وز چشم تو همچو می کشان مدهوشم
در ذکر توام اگر دمی گویایم	با یاد توام گر نفسی خاموشم
ـ نقش خم ابروی تو را در محراب	عکس لب میگون تو را در می ناب
زاهد چو بدید بی‌خود آمد به سجود	میخواره چو یافت مست گردید و خراب
ـ ما دل به غم تو بسته داریم ای دوست	درد تو به جان خسته داریم ای دوست
گفتی به دل شکسته ما نزدیکیم	ما نیز دل شکسته داریم ای دوست
ـ در مذهب عشق علم و دانش رندی است	دانشمندی مایهٔ هر خرسندی است
یک چهره ز روی عجز بر خاک نیاز	بهتر ز هزار گونه دانشمندی است
ـ ما نفس خسیس را ملامت کردیم	در بقعهٔ نیستی اقامت کردیم
از نیک و بد زمانه یک سو رفتیم	وز خلق کناره تا قیامت کردیم
ـ زنّار پرستِ زلف عنبر بویت	محراب نشینِ گوشهٔ ابرویت
یا رب تو چه قبله‌ای که باشد شب و روز	روی دلِ کافر و مسلمان سویت

[۲۰۶۷]

سیّد مرتضی شریفی

از سادات شیراز است. چون از طرف والده[۱] به میر سیّد شریف جرجانی فاضل مشهور

---

۱. H مادر

نسبت می‌رسانند، سلسلهٔ ایشان منسوب به این لقب شده‌اند. در عهد همایون پادشاه به هند آمده، در سنهٔ ۹۳۵ فوت شده. او راست:

خاطرِ جمع ز اسباب میسّر نشود   تخم جمعیّت دل تفرقهٔ اسباب است

[۲۰۶۸]

میر مرتضی سمنانی

مدّتها در هند شمشیر زده و اکثر بلاد دکن را مفتوح ساخته. در آخر عمر از دکن به خدمت اکبر پادشاه آمد و در زمان جهانگیر پادشاه فوت شد. او راست:

ای از رخ تو ما را صد عیش و کامرانی   در عیش و کامرانی صد سال زنده مانی [۱]

[۲۰۶۹]

سیّد شاه مرتضی آرتیمانی

شیخ الاسلام آنجا بوده. او راست:

همنالهٔ نای و همدم جامم من   ناحق بر یاد زهد بدنامم من
تا میکده هست رو به مسجد نکنم   زندیقم من نه شیخ الاسلامم من

[۲۰۷۰]

مرشدخان بروجردی[۲]

به تتّه آمده 260a در خدمت میرزا غازی اعزاز و ترقّی یافت. او راست:

ـ آخر فتاد سوی مغیلان گذار من   پای برهنه عاقبت آمد به کار من

۱. M زندگانی

۲. M یزدجردی

خاکسترش به آتش طور آبرو دهد
پروانه‌ای که سوخته شد بر مزار من
ـ بسیار ز حدّ می‌گذرد گرمی مجلس
دلسوخته‌ای در پس دیوار نباشد؟
ـ در شیشه جُرعه‌ای ز شراب شبانه ماند
اسباب فتنه باز به دست زمانه ماند
ـ از دل به دلت راهی، می‌خواهم و دیگر هیچ
مکتوب نمی‌فهمم و پیغام نمی‌دانم
ـ گهی که غمزهٔ او در دلم گذار کند
درون دل نفسم کار ذوالفقار کند
درون ذرّه ز خجلت نهان شود خورشید
چو آفتابِ رخش خوبی آشکار کند[1]
ـ گیرم که روز حشر سر از خاک بر کنم
آن دیده کو که جانب قاتل نظر کنم؟
گیرم به عزم شکوه توانم رهش گرفت
آن دستم از کجاست که خاکی به سر کنم؟
ـ شُرین صاف آدابی است غلطان
که می‌آید به موج از باد دامان
ـ چنان ز خویش تهی گشته‌ام که همچو حباب
بر آب خیمه توانم زد از سبکساری
ـ ز رشک مُدّعی چندان شکستی خار در جانم[2]
که مردم را ز نام من زبان افکار می‌گردد
در آن کو بس‌که راه غیر بستم بعد مُردن هم
غبارم در رهِ اهل غرض دیوار می‌گردد

[۲۰۷۱]

مرشد قلیخان استاجلو

از اعاظمِ امرای نامدار قزلباش و للهٔ شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. احوالش در تاریخ *عالم آرا* مفصّل مذکور شده. او راست:

از حُقّه دهان تو کامم فلک نداد
تا مُدّعای این فلک حقّه‌باز چیست

[۲۰۷۲]

ملاّ مسلمی شوشتری

در عهد شاه طهماسب بوده. او راست:

---

۱. M «گهی که... آشکار کند» را ندارد
۲. A: پایم

استاد کاینات که این کارخانه ساخت مقصود عشق بود، جهان را بهانه ساخت
روزی که مرغ عشق به عالم گشود پر جایی ندید در دل ما آشیانه ساخت

[۲۰۷۳]
مسیحی

نام شاعری است. در زمان قدیم بوده، *ساقی نامه‌ای* گفته، این ابیات از آنجاست:

- ساقی وحدت قدحی از خم آر باز رهان جان مرا از خُمار
باده ز جان ده به من بی‌خبر تا کنم از باغ هوس بیخ و بر
دست طلب چون به غمت در زدم حلقه صفت روی به هر در زدم
- مژده به جان باد که دلبر یکی‌است روی به هر جانب و دل بر یکی است

[۲۰۷۴]
مسیّب‌خان تکلو

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

از اُمرای عظیم القدر شاه طهماسب ماضی مغفور است. تا زمان شاه عبّاس ماضی مرحوم در حیات بوده تا آخر عمر روز به روز عزّت و حرمت وی زیاده می‌شد. او راست:

- زلفت به هم بر آمده از دود آه کیست افروخته رخ تو ز تاب نگاه کیست
- غنچه را خون در جگر لعلِ سخنگوی تو کرد فتنه را در گوشه، چشمِ مست جادوی تو کرد
- یک‌دم که تماشای تو با چشم ترم ساخت مستانه نگاه تو ز خود بی خبرم ساخت
- تلخی محنت یک‌روزه و صدساله یکی‌است می‌کُشد زهر اگر اندک اگر بسیار است

[۲۰۷۵]
حکیم رکن‌الدّین مسیح کاشانی

خلف الصّدق حکیم نظام‌الدّین علی است. آبای ایشان از شیراز آمده، در کاشان توطّن

اختیار کرده‌اند. حکیم مزبور در خدمت شاه عبّاس مغفور ماضی کمال عزّت و حرمت داشته. روزی در حضور شاه بر سر مسأله‌ای با یکی از فضلا طرف شده، شاه جانبداری طرف ثانی کرده. حکیم از این معنی آزرده شده، ترک ملازمت و مصاحبت شاه نموده خانه‌نشین گردید. بعد از آن که شاه به طرف مازندران و خراسان تشریف فرمود، حکیم مرحوم به سرعت برق و باد خود را به سواحل رسانیده به هند آمد. از رفتن او شاه متغیّر گردید و حکیم را در خدمت اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه نهایت تقرّب و اعتبار حاصل شد. بعد از رحلت شاه عبّاس مغفور در سنّ یک صد و پنج سالگی مراجعت به ایران کرد. در آن وقت به یکی از خوبان اصفهان گرفتار شد. گویند دو عینک می‌گذاشته و تماشای جمالِ معشوق می‌کرده. میرزا حسن واهب اصفهانی در تاریخ عاشقی او گفته است:

عشقبازان پیر پیدا کرده‌اند / ۱۰۴۴

میرزا صایب مرحوم شاگرد اوست. قریب هفتصد بیت از دیوان او انتخاب کرده که هر بیت با هزار بیت خوب برابری می‌کند و باقی اشعار دیوانش به کار نمی‌آید. الحقّ میرزا صایب مرحوم از انتخاب آن اشعار ادای حق اوستادی او کرده است، چنانچه به عینه این کار را مولوی جامی به دیوان اوستاد خود امیر شاهی کرد که یک هزار بیت آن را انتخاب کرده، نگاه داشت و باقی را شُست و آن هزار بیت گویا هزار دیوان شعر است. فی الواقع انصاف این است که در عالم خود شعر خوب حکیم رکنای بهتر از شعر همه کس است و تصدیق این حرف 260b آن کس خواهد کرد که به حقیقت آن رسیده باشد. وی راست:

من غزلیّاته[1]

ـ نیارم گفت ذکر بر دوام و بر مُراد او را	به این آلودگی شرم آیدم کارم به یاد او را
ـ درد سر بود بسی افسر ما بر سر ما[2]	شد کلاه نمدی صندل دردِ سر ما
ـ هرگز از یاد نبردم من مدهوش تو را	تو نه آنی که توان کرد فراموش تو را

۱. اوراق نسخهٔ A از اینجا تا چند برگ بعد به واسطهٔ افتادگی و جابجایی اشعار مغشوش است.
۲. H دردسر بود بسی بر سر ما افسر ما

عاقبت تیر تو خواهد کشت نخجیر تو را / رد نباشد همچو تقدیر خدا تیر تو را
ـ پیش قدت به آب دهم سرو باغ را / پیش رخت به باغ سپارم چراغ را
ـ نالهٔ زار است کارم تا نفس باشد مرا / ناله هم فریاد و هم فریادرس باشد تو را
ـ چشم بر هر جا فکندم در نظر دارم تو را / دشمن جانی و از جان دوست‌تر دارم تو را
ـ گذار افتد مبادا بر بساطم پای جانان را / به آب دیده باید شستنم شیرینی جان را
ـ هر شب چو خس به کوی تو آرد صبا مرا / نزدیک صبح باز رساند به جا مرا
ـ به صفات آدم اکنون که خدا ستود ما را / چه غم‌است از این که شیطان نکند سجود ما را
ـ ز نشان سنگ طفلان تن ما گرفته‌تر نیست / فلکیم خوش نماید بدن کبود ما را
ـ خوش بر جگر شکفته گلستانِ داغ ما / یک بار خود بیا به تماشای باغ ما
محکم چو عهد ماست که با دوست بسته‌ایم / عهدی که بسته خون جگر با ایاغِ ما
سر بر گرفته از ستم دهر می‌رویم / جایی که روزگار نیابد سُراغ ما
ـ یار به کام اگر نشد زین چه گنه رقیب را / نیست نصیب کامِ دل، عاشق بی نصیب را
عمر اگر امان دهد وقت خزان درین چمن / نیم شبی قضا کنم نالهٔ عندلیب را
وصلِ تو گر ز آسمان نامزد کسی شود / تیزی تیغِ غیرتم باز برد نصیب را
ـ عجب نبود اگر دانسته‌ام قدر وصالت را / که روشن کرده‌ام از آهِ خود شمع جمالت را
شکاف سینه‌ام باز است دایم چون درِ رحمت / دلی از رشتهٔ جان بسته‌ام پای خیالت را
ـ ز جورت می‌کنم بر خویش آسان مشکل خود را / به هر صورت که باشد از تو می‌گیرم دل خود را
غمت‌جا در دلم‌کرده‌است و من‌زین غصّه می‌سوزم / نبیند هیچکس یارب در آتش حاصل خود را
ـ نگار کُشت به می دامنِ نمازی ما / رسید بار دگر وقت پاکبازی ما
گداختیم ز غم عمر عشرتش کوتاه / که خواند فاتحه از بهر جان درازی ما
ـ بیهوده از عدم به وجود آمدی مسیح / کردی عبث طی، این ره دور و دراز را
ـ از خود برون فکند تمنّای او مرا / وز دل برون نمی‌رود این آرزو مرا
ـ زان تیره‌تر شدم که توان کرد روشنم / زان کهنه‌تر شدم که کند کس رفو مرا
ـ بیا بنما درین صبح ای نگارین، صبح خوبی را / ز پیش ماه خود بردار این ابر جنوبی را
دلا گر امتحان روز فقر و سلطنت خواهی / به چینیهای فغفوری بزن کشکول چوبی را

ـ خداوندا به رندان بی‌عبادت مغفرت بخشا
منه در معرض بیع و شرا کالای رحمت را

ـ چو با دیوانگی در دامن صحرا نهی پا را
به شوقی رو که لرزد کوه بر هرجا نَهی پا را

گرانبار از غم امروز یا فردا مکن خود را
سبک رو آنچنان کامروز بر فردا نَهی پا را

ـ دارم از شوق تو دایم ساغر پر مُل به دست
صد بیابان خار در پا، صد خیابان گل به دست

ـ با من آمیخته و از تو اثر پیدا نیست
همه شیر است درین کان شکر پیدا نیست

ـ قطره‌ها جمع شد از دیدهٔ من دریا گشت
ناله‌ها پهن[1] شد از سینهٔ من صحرا گشت

ـ بس‌که از جعدش گره بر جمله اعضای من است
سایه‌ام پیوسته چون زنجیر بر پای من است

ـ خار خاری که از او در دل افکار من است
گل باغ من و خار سر دیوار من است

ـ در غبارِ خط مشکین، خال جانان گم شده‌است
در میان لشکر موران، سلیمان گم شده‌است

ـ جسمم ز بس ضعیف شد از بارِ جان شکست
در سایهٔ هما و به سرم استخوان شکست

ـ هست در سینهٔ ما گر غم عالم، غم نیست
وسعت سینهٔ ما هیچ کم از عالم نیست

پیش از آن دم که فراموش شوی زین عالم
آن چنان زی که بگویند که در عالم نیست

ـ عشرت مردم عالم همه در غم بگذشت
عشرت آن کرد که مردانه ز عالم بگذشت

عید و نوروز ندیدیم و به حسرت ما را
عمر ده روزه چو ده روز محرّم بگذشت[2]

ـ با یاد روی او نفس آتشین خوش است
هر کس که لاف مهر زند، این چنین خوش است

عشقی که رفته رفته جنون آورد چه سُود
دیوانه گشتن از نگه اوّلین خوش است

ـ پیش از این در کشتن من بخت تقصیری نداشت
دیر می‌آمد فراقت مرگ تدبیری نداشت[3]

با وجود وصل، دردِ دوری از جانم نرفت
نوش‌دارو در مزاج مرگ تأثیری نداشت

ـ از آب دیده‌ام گل خورشید نم گرفت
وز درد سینه‌ام نفس صبحدم گرفت[4]

خون حلال ما ز چه بر خود حرام کرد
شهباز غمزهٔ تو که صید حرم گرفت

ـ سوزم همه دم گرمی بازار من این‌است
من آتشم، آتش چه کنم؟ کار من این‌است

بر رشتهٔ جان صد گِرهم پیش فتاده‌است
هم سبحه و هم رشتهٔ زُنّار من این است

ای دل تو نسازی به من و من به تو هرگز
بفروش به عشقم که خریدار من این است

---

۱. M جمع
۲. S ،A «عشرت مردم ... محرّم بگذشت» را ندارد
۳. S ،A این بیت را ندارد
۴. S ،A این بیت را ندارد

- ای گل چراغ مهر تو افروختن نداشت / در سینه نقد درد تو اندوختن نداشت[1]
زان رخنه گاهگاه برون می‌شدی غمی / ای همنشین شکاف دلم دوختن نداشت
آن مکتب‌است و هر که بایست از آن گریخت / وان ابجد است نطق که آموختن نداشت[2]
- آنقدر خاک که باید به سر از دست تو کرد / چه کنم آه که در دامن این صحرا نیست[3]
- از دودهٔ آدم دو سه کس بیش نمانده است / ماییم و مثالی که در آینه و آب است
- این دیده نیست قابل بزم وصال دوست / کو چشم لایقی که ببینم جمال دوست
- سهل است کار خواری ما لیک درهمیم / از انبساط دشمن و از انفعال دوست[4]
- آن که می‌گرید به حالم چشم گریان من‌است / وانکه می‌خندد به من چاک گریبان من‌است
تا گریبانم به دست دردِ بی‌دردی فتاد / هر کجا دردی بود دست و گریبان من‌است
- هر که بیند روی خوبان گر به دوزخ می‌رود / زاهد بیچاره خواهد ماند تنها در بهشت
- آخر عمر و اوّل کار است / این چنین کار سخت دشوار است
بی‌وفا خوانده است ما را یار / لیک ما را از این سخن عار است
- نه هر که حسن فزوده‌است بی‌وفا شده‌است / میان حسن و وفا هم گهی صفا شده است
ز جبهه می‌دمدش آفتاب پنداری / دری ز روی تو بر روی صبح وا شده است
- ما را کدام وقت و چه احوال مانده است / جان رفته پیش و جسم ز دنبال مانده است
در روز و هفته می‌گذرد حرف عمر ما / دیگر کجا امید مه و سال مانده است
- چون رشتهٔ امیدم از آن سیمتن گسیخت / ای دل بگو که رشتهٔ جان از بدن گسیخت
کلکم چو وصف نازکی آن کمر نوشت / شد نظم و نثر من که میان سخن گسیخت[5]
- وصیّتی که به من پیرِ می فروش کند / به آب زر بنویسم که بِه ز آبِ زر است
- تو مپندار که هر چیزی که داری از تست / تخم جودی که در این مزرعه کاری از تست

---

۱. S ،A این بیت را ندارد
۲. S ،A این بیت را ندارد
۳. کاتب نسخهٔ /A/ ابیات دیگر حکیم رکنای مسیح را ذیل مدخل دیگری با عنوان «راجه میر حکیم شیخ کاشی» آورده است؛ با توجّه به متن نسخهٔ /M/ و وجود برخی از ابیات مذکور در کتاب «*شرح احوال، بررسی آثار و گزیدهٔ اشعار مسیح کاشانی (حکیم رکنا)*» این ابیات از سروده‌های «حکیم رکنا» است.
۴. S ،A این بیت را ندارد
۵. S ،A «هر که بیند ... سخن گسیخت» را ندارد

ـ خانهٔ پیکرم خراب شده است
همه جا جای آفتاب شده است

سایه‌ام بر زمین سفید افتد
بس‌که خون در تن من آب شده است

ـ هزار سرو به قربان نیم جلوهٔ نازت
سر بلند قدانی که باد عمر درازت

مباش منکر بی‌رحمی ار اشاره نمایی
هزار کبک برون آورم ز چنگل بازت[1]

ـ لاف معشوقی مزن کی داشتی یک دل نگاه
خوب صیّادی که صیدی هرگزت در دام نیست

ـ مرا آن گَرد از هستی بر آمد
که خاک از کلفت پستی بر آمد

ـ دل من آتش طور است افسردن نمی‌داند
چراغی کز دلم روشن شود مُردن نمی‌داند

ـ سحرگه دامن ما ز لب دیده دریا بود
سفیده دم کف دریای دیدهٔ ما بود

ـ این دل مشکل پسند آب و هوای خوش نکرد
گرد عالم گشت و همچون باد جایی خوش نکرد

ـ جامی بنوش تا رخ گل بی صفا شود
چین از جبین گشا که در صبح وا شود

ـ دلم از کار به لبهای شکر بار بَرَد
زانکه شیرینی بسیار دل از کار بَرَد

ـ مرا راه سخن در پیش آن شیرین دهن باید
سخن خود کار خود سازد همین راه سخن باید[2]

ـ گر نمُردم بی‌وصالت از گران جانی نبود
کز فراقت نیز دل کندن به آسانی نبود

ـ کردم نظر به روی تو جای نگاه ماند
بر گردن نظارهٔ من این گناه ماند

ـ آنکه این آب طراوت به گلستان تو داد
صبح را شیر بهای لب خندان تو داد

ـ هر مایهٔ خوشدلی که جهان خراب داد
بختم به خواب بود که چشمم به آب داد

ـ گَرَم تو زنده گذاری سزای من که دهد؟
و گر مرا بکُشی خونبهای من که دهد؟

ـ خرده‌بینی نیست تا نی زان دهن بیرون برد
چشم آن دارم که این نی را سخن بیرون برد

ـ چشم شوخت چون زمانی بر سر باز ایستد
فتنه‌ای خیزد که از رفتن زمان باز ایستَد

ـ نبایدم غم بیهوده بهر عالم خورد
دلی نمانده به من تا ببایدم غم خورد

ـ مرا از طرّهٔ مشکین او یک تار می‌باید
همه سامان کفرم شد همین زُنّار می‌باید

دل هُشیار من پاس دو چشم مست او دارد
بلی هرجا که مستانند یک هشیار می‌باید

ـ بر زبان گر نام خاکم بگذرد آزر شود
ور در آید در دلم خورشید خاکستر شود

۱. S ،A «خانهٔ پیکرم ... چنگل بازت» را ندارد
۲. S ،A «دلم از ... سخن باید» را ندارد

همنشینْ مرهم مَنِه بر زخمهای سینه‌ام | سخت بدبختم، مباد این زخمها بهتر شود
- مگر خواهم شهید خنجر او شد که در گوشم | ز دیـــوار و در آواز مــبارکباد مــی‌آید
- دلم بـارِ نـفس از سینهٔ افکـار مـی‌بندد | ولی هرکس مسافر گشت اوّل بار مـی‌بندد
- به کُشتنم چو شتابی ز رشک پوشم چشم | کـه خـونبهای مـرا دیـده از مـیان نـبرد
- مـا را مـجال کـار نـدادند و کـار مـاند | گفتیم صد حدیث ولی صد هزار مـاند
اکسیر عـافیت مس مـا را طـلا نسـاخت | سـیماب بـی قـراریَ مـا بـر قـرار مـاند
از راه راست مـا و غـم او روان شـدیم | دنـــیا و آخـرت زمـین و یسـار مـاند[1]
هر مصرع تو عمر درازی‌است ای مسیح | رفـتی و عـمرهای ابـد یـادگار مـاند
- بی تو خود نیست تمنّای دگر | بـا تـوکس را چـه تـمنّا بـاشد
- گـوهر اشک مـرا بـر مـژهٔ تـر بـندند | رخنه چون رخنهٔ دریاست به گـوهر بـندند
نـامه بر بال کبوتر به هوس بستن نیست | غیرتِ عشق چه شد بـال کـبوتر بـندند
- پـایم ز کـوی او بـه سـلامت نمی‌رود | از پیش چشمم آن قـد و قـامت نـمی‌رود
در پـای سـرو، قـامت او خـاک مـی‌شود | ایـن سـر بـه وعـده‌گـاه قیامت نـمی‌رود
- در زمینی که حدیثِ سر زلف تو گذشت | گر چه مستش گـذرد، قـافله گـمراه شـود
- دل جمع کن فرشته که ایمان چـون منی | تـا زلف یـار هست بـه شیطان نـمی‌رسد
- چنان به باغ در آیم ز باده مست و خراب | کـه رنگ بـر رخ گـلهای پـارسا شکـند
- از آبله بـر عـارضِ آن مـاه نشـان نـیست | هر چشم که بر روی وی افتاد نشان مـاند
- ارزان ز بـاده کـند عـمر را خـرامشِ تـو | که چون خرامی عمر از شتاب مـی‌ماند
- خوشم که قیمت من هیچ آشـنا نشـناسد | که مشت خاکم، قدرم به جز صبا نشناسد
- دل به عهد غمزهٔ او خونِ اعضا می‌خورد | هرکه در عهدش غم سر می‌خورد، پا می‌خورد
کهکشانی راکه بر دوش فـلک بینی درست | مار ضحّاک است، امّا مغز دانـا مـی‌خورد
- در دل من آسمان بشکست هر نیشی که داشت | بعد از این در پای کس حاشاکه خاری نشکند
- اگر از ابر چشمم حسرت دیدار مـی‌بارد | ز مژگان خونِ دل می‌بارد و بسیار مـی‌بارد

۱. S ،A: «ما را مجال ... یسار ماند» را ندارد

قفس از موم می‌سازم برای آتشین[1] مرغی
که در خاریدن پر شعله از منقار می‌بارد

ـ کاهم چرا سپهر به بادم نمی‌دهد
چشمم چرا زمانه به خوابم نمی‌دهد

ـ بس‌که پر شد از غبار دل سراپا پیکرم
هر نفس کارم برون در پیش دیواری شود[2]

ـ چو موج از سرکشی بر دامنم دنیا نمی‌چسبد
چو مرغان به من خار و خس دنیا نمی‌چسبد

به عالم مژدهٔ وصل تو کس باور نمی‌دارد
عجب کاین نکته شیرین‌است بر دلها نمی‌چسبد

ـ اساس هستیم روزی که چون جم خاک خواهد شد
ز فیضِ می کشی رگهای جانم تاک خواهد شد

ـ اگر مانم بنای دوستی بر باد خواهد رفت
وگر میرم طلسم دوستی بر خاک خواهد شد 262a

ـ خواه روز و خواه شب هرگاه رفتی از برم
خانه تاریک است گر مشرق گریبانم شود

ـ از عدم بار وجود آورده‌ام زان عاجزم
سُست گردد هر که بار از ره دور آورد

ـ ز سُست عهدی گل آگه است پنداری
که باغبان درِ باغ استوار می‌بندند

ـ ز چشمت هر نگاهی خونبهای صد چو من باشد
بمیرم پیش چشمانت گرَم گور و کفن باشد

سخن پنهان نمی‌باشد ز لبهای خموش تو
مگر لبهای خاموش تو پنهان در سخن باشد

ـ ابر و برق و باد و آتش مرکب ناز توأند
بلبل و گل هر دو از عشّاق جانباز توأند

ـ کارپردازان عالَم تا شود گیتی خراب
در کمین جلوهٔ عالم بسرانداز توأند

ـ کس نمی‌داند که خواهد در کجا مُردن ولی
بنده می‌دانم که خواهم در ته پای تو مُرد

ـ هنوز از گَرد کوی او غباری در کفن دارم
بهشت آن بِه که بر من جلوهٔ دیدار نفروشد

ـ صفاهانی از سرمه شد چشمِ یار
مرا زنده‌رود است از آن بر کنار

ـ کارم افتاده به یک آه سحرگاه دگر
آه کز سینه تحمّل نکند آه دگر

ـ از تاب می‌ات چهره چو گلرنگ برآید
آتش به تماشای تو از سنگ برآید

ـ گر سوی دلی بنگرم از آه بماند
ور سایه به سیل افکنم از آه بماند[3]

ـ فضایی نیست در روی زمین حبس نفس بهتر
ز پروازی که زیر آسمان باشد قفس بهتر

ـ بُتم از شرم شکرخنده نکرده است هنوز
پای موری دل من بند نکرده است هنوز

ـ گر چه من دردِ دلم، راحتِ جان گردم باز
گر چه من موج کنارم، به میان گردم باز

---

۱. A: بستن

۲. A، S: «کاهم چرا ... دیواری شود» را ندارد

۳. A، S: «از تاب ... آه بماند» را ندارد

سر دل باد سلامت، چه شد ار پیر شدم ‌‌ ‌‌ آنقدر عشق بورزم که جوان گردم باز
- با آن که جان بشد، بوَدَم صد خطر هنوز ‌‌ ‌‌ با آنکه سر برفت، کشم درد سر هنوز
بی‌دوست یک‌دو روز صبورم که از فراق ‌‌ ‌‌ چون شاخ نو بریده ندارم خبر هنوز
- به چشمم آشنا می‌آید آن زلفِ سیه آری ‌‌ ‌‌ شبی با بُت‌پرستان دیده‌ام در کافرستانش
- دلا به خلق و مروّت نگویمت چون باش ‌‌ ‌‌ ز خویش کم کن و از جمله خلق افزون باش
- گر فلک یک صبحدم با من گران باشد سرش ‌‌ ‌‌ شام بیرون می‌روم چون آفتاب از کشورش
- چون قطره به آن گوهر یکتا نرسیدیم ‌‌ ‌‌ از ابر فتادیم و به دریا نرسیدیم
- وصیّت است ز من می‌کشان که بعد هلاکم ‌‌ ‌‌ به جای شمع صُراحی نهید بر سر خاکم
- بس‌که در دهر گرانی زِ مَه و سال کشم ‌‌ ‌‌ کوه بر سایهٔ خود بسته به دنبال کشم
- خوش سخنها با تو دارم بندهٔ جانت شوم ‌‌ ‌‌ حرف بسیار است اوّل اینکه قربانت شوم
- رود بیرون نهنگ از قعر دریایی که من گنجم ‌‌ ‌‌ نیارد دیگری گنجید در جایی که من گنجم
- ما نه آنیم که ساعت پی کاری بینیم ‌‌ ‌‌ ساعتی خوشتر از آن نیست که یاری بینیم
- دلم ز آتش و چشمم ز آب لبریز است ‌‌ ‌‌ ستاره سوز شوم یا ستاره بار کدام؟[1]
- به کام دل ندیدم یک نفس در مُدّت عمرش ‌‌ ‌‌ کنون چشمی که دارم بر نگاه واپسین دارم
- ما درد عشق صندل هر درد سر کنیم؟ ‌‌ ‌‌ تا عشق هست بهر چه کار دگر کنیم
شد سنگلاخ حادثه یکسر جهان کجاست ‌‌ ‌‌ یک کف زمین ساده که خاک به سر کنیم[2]
- تا کی ز بیم خوی تو افغان فرو برم ‌‌ ‌‌ تا کی نفس بر آرم و پیکان فرو برم
هنگام مرگ[3] تا تو نیایی برابرم ‌‌ ‌‌ صد بار اگر به لب رسدم جان فرو برم
- چون بحر موج خورده ز غوغا نشسته‌ام ‌‌ ‌‌ کارم ز دست رفته و از پا نشسته‌ام
جمعم ز دست رفته و چون مهرهٔ گشاد ‌‌ ‌‌ در شاه راه حادثه تنها نشسته‌ام
- بگذشت وز بگذشتنش آگاه نگشتم ‌‌ ‌‌ چون هاله به گرد سر آن ماه نگشتم[4]
- صحبت گرم من و آن بُت سر مست به هم ‌‌ ‌‌ خوش بهشتی‌است اگر زود دهد دست به هم
با فلک دست و بغل می‌روم ای خواجه ببین ‌‌ ‌‌ که تماشاست تلاش دو زبر دست به هم

---

۱. S ,A «رود بیرون ... بار کدام» را ندارد
۲. S ,A «ما درد ... به سر کنیم» را ندارد
۳. M: نزع
۴. S ,A «چون بحر ... ماه نگشتم» را ندارد

ـ شبی با یاد موی او به صحرای ختن رفتم   فتادند آهوان دنبال در هرجا که من رفتم

عجب ار زاهد از وسواس نزدیکِ بهشت آید   به باغ خلد چون بیند که منِ خونین کفن رفتم

ـ ندارد پیکرم آرام، بسمل کردهٔ عشقم   نمی‌گردد تنم افسرده هرگز، مُردهٔ عشقم

نخواهم چشمهٔ حیوان که آب من بود آتش   چو شمع از شعله می‌بالم، بلی پروردهٔ عشقم

ـ گشت گِل خاک زمین یک سر ز آب دیده‌ام   بعد ازین خاک از غبار دل مگر بر سر کنم

ـ بر آن سرم که دگر ترک مدّعا گیرم   ز هر دو کون یکی گوشهٔ جدا گیرم

زبان خود بگزم آن چنانکه خون بچکد   اگر گهی به غلط نام آشنا گیرم

برهنه می‌شوم از مدّعای خود تا چند   به هر ذرّهٔ بوم و بر، عرش در دعا گیرم

ـ با یار کهنه عشق نو از سر گرفته‌ایم   مانند شمع کشته ز نو در گرفته‌ایم

یکدم که رفته با تو به سر در تمام عمر   با نعمت دو کون برابر گرفته‌ایم[1]

ـ از دور تماشای تو کردن به از آن است   کآییم به نزدیک و به حسرت بگذاریم

ـ من رسوا که در هر کوچه و بازار می‌گردم   پی دینار حاشا کز پی دیدار می‌گردم

ز ضعف تن زمانی سایه بر من بار می‌گردد   ز بار دل گهی بر سایه من هم بار می‌گردم

ـ خواهد اگر کسی فکند تیر سوی ما   ما از قد خمیده به دستش کمان دهیم

ـ یک عمر در سفر شد و از کوی او هنوز   چندان نرفته‌ایم که رو بر قفا کنیم

ـ کجا ز بخت بد از وصل امید داشته باشم   چسان امید گل از شاخ بید داشته باشم

به گور خود برم از نقش ابروی تو تمثالی   که از پی درِ جنّت کلید داشته باشم[2]

ـ در انتظار اجل چشم بر قفا داریم   بس است زندگی ناقصی که ما داریم

گدایی در میخانه پادشاهی ماست   به هرزه چشم چه بر سایهٔ هما داریم

مگر سری به سلامت توان برون بردن   ز خویشتن بگریزیم تا که پا داریم

ـ من که از زخم دم تیغ تو مرهم گیرم   ندهم یک سر مویت که دو عالم گیرم

تن من مرد دلم زندهٔ جاویدان است   بهر این مرده دل زنده چه ماتم گیرم

ـ نطق من باشد خموشی سیر من باشد سکون   چون برهمن می‌کشم پا سر به عالم می‌نهم[3]

۱. S ,A «بر آن سرم ... برابر گرفته‌ایم» را ندارد

۲. S ,A «خواهد اگر ... کلید داشته باشم» را ندارد

۳. S ,A «من که از ... عالم می‌نهم» را ندارد

- به پای همّت من این دو عالم‌است دو کفش ‌ ‌ که صبح پوشم و پیشین برهنه پا گردم
- کی همچو آگره باشد تبریز یا صفاهان ‌ ‌ صد دلبرِ خطایی قربانِ این سیاهان
- گر تو باشی می‌توان صد سال بی‌جان زیستن ‌ ‌ بی‌تو گر صد جان بود یک لحظه نتوان زیستن
من به غیر از عشق با شغلی نیارم زیستن ‌ ‌ ور توانم زیست هم ناید به کارم زیستن
- چند یک لحظه نباشی رضای دل من ‌ ‌ من ندانم تو چه دادی بهای دل من
- مرا گم کرده‌است از خویش و می‌تازد سوار من ‌ ‌ به خویش آهسته می‌گوید دریغا از شکار من
چنان روشن ز یاد روی او شد خانهٔ گورم ‌ ‌ که بتوان سرنوشتم خواند از لوح مزار من
- بس‌که از دهر شکست آمده با من، بیم‌است ‌ ‌ کاستخوان ریزهٔ من با نفس آید بیرون 262b
- سخت ما را ساختی بدخو به وصلِ خویشتن ‌ ‌ یا نمی‌بایست آمد یا بباید آمدن
- ای که جای مغز باشد در سرم سودای تو ‌ ‌ خیز تا گِرد سرت گَردم، فتم در پای تو
شرم می‌دارم که گویم با قدِ همچون کمان ‌ ‌ باد سر تا پای من قربان سر تا پای تو
- دست قدرت بر مه روی تو ابرو ساخته ‌ ‌ طرفه طاقی بر فراز آتش از مو ساخته
- چرخ داند خدمتم را بنده زانم داشته ‌ ‌ خونبهای من ندارد زنده زانم داشته
- مه را به پای حُسن لگدکوب کرده‌ای ‌ ‌ جان مزدِ دست گیر که بس خوب کرده‌ای
از صفحهٔ رخ همه خوبان دلفریب ‌ ‌ خوبی به آن صف مژه جاروب کرده‌ای
- آب خضر اگر چه دهد عمر جاودان ‌ ‌ گر کام تر نسازی از آن نیم خورده به
- خوش بی‌تو زنده مانده‌ام از بی‌سعادتی ‌ ‌ من چون کنم نمی‌کشد این زهرِ عادتی
- گر ز پیش چشم من رفتی که دل را خون کنی ‌ ‌ قدرتِ از یادِ من رفتن نداری، چون کنی
- چرا این روی زردم را نبینی ‌ ‌ ز روی زرد دردم را نبینی
ز من با آنکه گردی مانده باقی ‌ ‌ روم زانسان که گَردم را نبینی
بهار خرّمی یا رب که هرگز ‌ ‌ خزانِ آه سردم را نبینی
- گلی به دست گلی پیش ما فرستادی ‌ ‌ دو گل به تهنیت یک گیا فرستادی؟
بهای خون من ار بنگری یکی خس نیست ‌ ‌ تو خود به لطف دو گل خونبها فرستادی[1]

---

۱. A، S «آب خضر ... خونبها فرستادی» را ندارد

ـ بسیار در دل منجلی، بسیار در دل منجلی نازکتری از گل ولی، چون خار در دل می‌خلی

من قصایده

ـ هر چند که من قُمری بیهوده سرایم بلبل رود از هوش چو در باغ در آیم
هرگاه ز شادی به خود آیم روم از خود هرگاه که بی‌خود شوم از غم به خود آیم
ـ رویم به زلیخای طرب باز نگردد هر چند درو پیرهن من ز قفایم
با آنکه همه روی زمین قیمت من نیست حیف است اگر خاک دهد کس به بهایم
زندانی زندان غمم گر چه ز گرمی زنجیر گدازد نفس سلسله خایم
بگذار که از ملک تو بیرون روم ای چرخ ای سفله نگویی که چه دادی به بهایم
ـ عمرها شد تا چو خَس خواری کش هر گلخنم رفته از سر همچو خاکستر هوای گلشنم
دوستم با دشمنان از بس‌که با او دوستم دشمنم با دوستان از بس‌که با خود دشمنم
ـ شعلهٔ شمع محبّت سوخت از پا تا سرم هر که آبی گرم کرد آتش گرفت از پیکرم
آنقدر داغ‌است در جانم که چون خیزم ز خواب داغ بتوان رفت همچون برگ گل از بسترم
ـ مادرِ گیتی نزاییده‌است یک صاحب کرم نطفهٔ احسان امانت مانده در صُلب عدم
ـ منم در کشور معنی مسلّم ز هر بیش وکمی هم بیش و هم کم
ـ مرا زاید همی مریم ز عیسی اگر چه زاده بُد عیسی ز مریم
به من زان توسن گردون نشد رام که از بختِ سیاهم می‌کند رم
ز کلکم کم مبادا آب معنی مبادا ناودان کعبه بی نم
ـ کو دست آنکه دست به یغما بر آورم هر جا بود غم تو ز دلها بر آورم
زینسان که پا و دیده یکی گشت در رهت در دیده خار چون خلد از پا بر آورم
شاهین غمزهٔ تو چو گیرد هوای صید من آن کبوترم که پر از پا بر آورم

من مقطّعاته

ـ آنقدر بار ندامت ز وجودم جمع است که اگر پایم ازین پیچ و خم آید بیرون
لنگ لنگان در دروازهٔ هستی گیرم نگذارم که کسی از عدم آید بیرون

- منبع فضل شفای سخن آرای جهان / که فلاطون و ارسطو نبود اقرانش
دو جهان قیمت او بود اگر پرسی راست / اصفهان نصف جهان است خریدارانش

من رباعیّاته

- شبهای وصال تو دلم ریشتر است / بر سینهٔ نسیم سحری نیشتر است
در صد شب هجر یک سحر پیدا نیست / دریک شب وصل، صد سحر بیشتر است

- بگذشت بهار و دیده نمناک بماند / وز خنجر آرزو دلم چاک بماند
هر تخم که بود سر بر آورد ز خاک / جز تخم امید ما که در خاک بماند

- گر آتش دوزخم نشیمن گردد / دوزخ، حیرانِ سینهٔ من گردد
گر پنبهٔ داغ من شود رشتهٔ شمع / هر چند کُشند باز روشن گردد

- خوبان که چراغ حُسن افروخته‌اند / وز آتش هجر خرمنم سوخته‌اند
بسیار دراز است شب هجر مگر / روزِ سیه مرا بر آن دوخته‌اند

- زاهد گوید که مست فردا چه کند / تا رحمت ایزدی تقاضا چه کند
رحمت دریا و باده یک قطرهٔ آب / یک قطرهٔ آب پیش دریا چه کند؟

- آن آهن تفته‌ام که جوشم بردند / آن کهنه درایم که خروشم بردند
چون خار ترنجبین درین عالم تلخ / نیشم بگذاشتند و نوشم بردند

- جز خون جگر ندیده‌ام حاصل خویش / یارب به که در میان نهم مشکل خویش
خواهم که ز هر تنی بر آرم سر خویش / صد نیزه فرو روم به خون دل خویش

- از مهر چو خون در رگ دشمن باشم / ور برق شود ز کینه خرمن باشم
گر بر سر من دست بمالند به مهر / صد نیزه فرو روم به خون دل خویش

- ای سینه بیا که دادِ فریاد دهیم / فریاد و فغان به بلبلان یاد دهیم
یک شعله ز آه خود فرستیم به چرخ / خاکستر آفتاب بر باد دهیم

- ای خواجه که رخ چو بدر آراسته‌ای / تا در نگری چو ماه نو کاسته‌ای
امروز بکش باده که فردا چون گَرد / از دامن روزگار برخاسته‌ای

- آن کو گل سوری ز سمن بشناسد / صوت زغن از مرغ چمن بشناسد

نشناخت کسی گوهر پاکم در دهر
کو همچو منی که قدر من بشناسد[1]

ـ عالم که کنون طنطنهٔ ماست در او
ز آوازهٔ ما هزار غوغاست در او

گر دیدهٔ انصاف دو بینی نکند
یک عالم و یک حکیم رکناست در او

ـ از باغ رخت که رشک باغ ارم است
مانند نسیم رزق من دم به دم است

می‌گردم و می‌کشم ز گلزار تو بوی
چون باد بهار روزیم در قدم است

ـ زلف تو که کار او به بازی نبود
کفری است حقیقی مجازی نبود

گویند که زلف نیست عمری است دراز
بیهوده سخن به این درازی نبود

ـ آنانکه علم ز دود بر پا دارند
با تنباکو مدام سودا دارند

دارند همیشه آتش و عنبر و نی
اسباب شکنجه را مهیّا دارند

ـ با آنکه به کار عالمم کاری نیست
بر هیچ دلی ز کار من باری نیست

هر لحظه به تن گزند دیگر دارم
این عمر دراز من کم از یاری نیست[2]

ـ پیوسته به روی تو تماشا دارم
دل در خم آن زلفِ چلیپا دارم 263a

بند است به هر یک سر موی تو دلم
من یک سر و صد هزار سودا دارم

ـ گویند که میوه در عراق ارزان است
شفتالوی سبز خاصّهٔ ایران است

در هند اگر چه هست شفتالوی سبز
شفتالوی سبز، بوسهٔ سبزان است

ـ دل بی‌تو مرا ز عمر خود دلگیر است
وین گرسنهٔ شوق تو از جان سیر است

در آمدن ای نگار تأخیر مکن
هر چند که زودتر بیایی دیر است

[۲۰۷۶]

مولوی معزّالدّین ملاّ امان الله

علاّمهٔ جامعِ کمالات صوری و معنوی، ثمرهٔ شجرهٔ فضل و کمال بود که در ولایت کشمیر جنّت نظیر نهال شده و فروع و اغصان به اوجِ سما به دقیق و تحقیق رسانیده. در بلدهٔ دارالخلافه دهلی بر وجه اتمّ ظهور نموده، چاشنی بخش کامِ طالبان و شفا ده ارواح

۱. S ,A این رباعی را ندارد
۲. S ,A «زلف تو که ... یاری نیست» را ندارد

گرفتارانِ 261a مرضِ جهل گردید. نیّر عرش بلند فطرتی و ذکا بود. کُتب تحصیلیّه محفوظ در حافظه داشته، هر چند در نظرش در آمده بود کم از حافظه بر آمده باشد. از نجبای کشمیر بود. می‌فرمودند که به فضل لاریبی در سنّ شانزده سالگی از تحصیل علوم کسبیه در خدمت والد ماجد خود[1] خیرالدّین فارغ گردیده و در صحبتِ فضلای زمان و محقّقان اوان مثل زبدة المحقّقین شاه ابوالبقا و ملاّ محمّد امین و ملاّ محمّد محسن و شیخ‌الدّین محمّد چشتی ـ رحمهم الله ـ رسیده فیوضات گرفته، تکمیل واقع شد و استعداد تألیف و تصنیف محصّل گشت. شب در تألیف و تصنیف و روز در تدریس صرف می‌شد به کمالِ کرمه در فنون علوم درجهٔ تدقیق و قدم تحقیق حاصل گردید.

در سنهٔ ۱۱۲۷ بنای ظهور بعضی بواعث و خسران در تجارت اختیارِ سفر دهلی کردند و سن در آن وقت سی و هفت سال بود و ملازمت ایشان با امیر الامرا نوّاب صمصام الدّوله خان دوران اتّفاقاً واقع شد. نوّاب مذکور را ذوق تحقیق مصطلحات تصوّف خصوص از کتب شیخ محی‌الدّین عربی ـ قدّس سرّه ـ بود. مولوی علاّمی را اکثر عبارات فتوحات، وقفِ حافظه به اتّفاق معانی حاصل بود. در اوّل مجلس نوّاب معزّالیه شایق شده، فایق بر اقران گردید و معظّم و مکرّم شدند و به رتبهٔ شیخ الاسلامی رسیدند. بی‌صرف علاّمی نوّاب مسطور اظهار به سنن نموده، دیگر تا زمان فوت نوّاب صمصام الدّوله از حیص و بیص معرکهٔ قهرمان ایران هرگز جدا نشده.

با راقم حروف صحبتها واقع شده، از اخلاق کریمهٔ مولوی حلّ مشکل جمّ غفیر و از حُسن سلوکش غنی و فقیر کامیاب و بهره‌گیر [بودند]. تصانیف در علوم متفرّقه مثل *حواشی بر تفسیر بیضاوی* و *حاشیهٔ قدیم شرح تجرید* و *فصوص الحکم* و *مطوّل* و *شرح خلاصة ـ الاخبار* و *رسالهٔ منتخب هنه* (؟) و *شرح حلّ حدیث* و غیره بسیارند.

در بعضی اوقات فراغ قصیده و مثنوی و رباعی هم به خاطر دریا مقاطر می‌آوردند، اکثر به مذاق صوفیه بوده باشد و دانشمندانه راقم حروف را مخاطب می‌ساخته می‌گفتند که ذوقِ شعر بسیار داریم، امّا فرصت کم است. شب و روز مصروف مباحثهٔ علمیه بود. روزی

۱. A جای یک کلمه بیاض مانده است

محسن خان و لطف الله صادق شرح *تجرید جدید* و حواشی آن به خدمت مولوی می‌گذرانیدند و ایشان را به سبب بیداری شب خواب غلبه کرده بود. در خواب تقریرات مدقّقانه می‌کردند و جرح به عمل می‌کردند. لطف الله خان سؤالی عرض داشت. تقریر جواب آن به سه وجه فرمودند و بیدار شدند و گفتند وجه اوّل جوابِ سؤال است، تتمه خیال خواب است. فی الواقع که علاّمی را نفس قدسیّه بود و علمای پای تخت [او را] ثانی میر سیّد شریف جرجانی می‌گفتند. گاهی در بیست و سه سال در مباحثهٔ علمیّه در محافل خطا نخورده و هدف تیر الزام و طعن نشده، رتبهٔ تفهیم و تدقیق و منقّح‌گویی ختم بر ذات شریف ایشان شد.

راقم الحروف رسالهٔ *عیون الحکمه* شیخ رئیس را به خدمت ایشان گذرانیده، اکثر انظار بر شرح *امام رازی* متوجّه می‌کردند و بعضی تقریرات به خط خود بر هامش می‌نوشتند که فضلای محقّقین زمان از مهمّ آن معترف به عجز و قصورند.

در محاربهٔ قهرمان ایران همراه امیر الامرا صمصام الدّوله بالای فیل اذان می‌خواندند که گولهٔ توپ به گوش رسید و جام شهادت چشید. سنّ شریف ایشان شصت و یک بود. یاران از فوت جناب علاّمه ـ که در تحقیق و تدقیق علوم عقلیّه و نقلیّه در شاهجهان آباد که مجمعِ اهل کمال است وحید و فرید بود ـ تأسّف و حسرت خوردند و خاک بر سر ریختند. روزی در حضور فیض گنجور حضرت ظل الله به تقریبِ مذکور [صحبت] علاّمی شهید آمد، فرمودند که حجّت فطرت و دانش اهل کشمیر بود. قبل از این ما معتقد کمالات مردم آن ولایت نبودیم و این بیت بر زبان مبارک راندند:

فتنه‌ها دور آسمان گردد   تا چو او اختری عیان گردد

در معرکهٔ جنگ قتلی را امتیاز ممتنع شد. شب سیوم در واقعه، آدمِ محرم خود را گفتند که در فلان موضع و به چنین علامات و زخم چنین افتاده هستم، بردار! صبح او رفته، همچنانکه گفته بودند یافت و در متّصل مقتل مدفون ساختند که بعد دو سال در واقعه‌ای

محمّد واله[1] ولد بهادر را گفتند که مرا از مدفن بر آر و متّصل قبر والد خود که مسافت بعید در میان بود دفن کن! همچنان کردند و وقت برآوردن از مدفن اوّل نوری برآمد و تا آسمان روشن شد، هر که حاضر بود متعجّب و متحیّر گشت. او راست:

- کلیم الله نخواهد گشت ملزم / کند گوساله‌اش گر همزبانی 261b
- نادان به عمارت بدن مشغول است / دانا به کرشمهٔ سخن مشغول است
صوفی به فریب مرد و زن مشغول است / عاشق به هلاک خویشتن مشغول است
- تا علم یار و سیف داری با قلم همدم(؟) / چه قدرت دشمنت را اینکه بر روی تو می‌آید
- می‌شود محروم هر کس می‌کند کسب شرف / هر که آدم می‌شود بیرون ز جنّت می‌شود
- مکن کسب کمال ای بی‌خرد زین پس / که من از جوهر خود پیچ و تاب طرفه‌ای دارم

[۲۰۷۷]

میر محمّد معصوم کاشی

پسر میر حیدر معمّایی و برادر کوچک میر هاشم بوده. او راست:

- مرا گشایش خاطر نه از گلستان است / کلید قفل دلم پرّهٔ بیابان است
- ای که همراه موافق به جهان می‌طلبی / آنقدر باش که عنقا ز سفر باز آید
- شتابی ندارد به راه عدم / اگر زندگی هست خواهیم رفت
- به گوش پنبه نهم از صدای خندهٔ گل / دماغ نالهٔ بلبل درین بهار کجاست؟
- ازین حجاب که در دامِ دست و پا زده‌ام / سر از شکافِ قفس بر نمی‌توانم کرد
- خراب همّت خویشم که صبح چون گردون / گر آفتاب به دستم فتاد شام بماند
- فغان که بند قبای تو باز خواهد شد / که باده بی‌ادب افتاده و هوا گستاخ
- ای که گویی چه به کام دل خود می‌خواهی / بعد درویشی اگر هیچ نباشد شاهی
- دلیل قافلهٔ عشق این نوا دارد / که نیست همره من هر که نقش پا دارد

---

۱. در نسخه «والد» خوانده می‌شود

ـ دو بار سیر گلستان دماغ می‌طلبید	ازین بهار گذشتیم تا بهار دگر
ـ به سوی تربت مجنون بَرید تابوتم	که هست بادیه را جای یک مزار دگر
ـ برون می‌آورد از سنگ عاشق نخل بالایش	ز شاخ و برگ قمری می‌تراشد سروِ رعنایش
ـ ای حور پیش من کمر لاغری مَبَند	زنجیر می‌نهد بر هم، نقشِ پای تو
ـ ای گل به رنگ و بو نشناسد کسی تو را	مدح تو این بس است که معشوقِ بلبلی
ـ ای گل آن زر که تو داری اگر از من باشد	می‌دهم کز قفسی بلبلی آزاد کنم
ـ افزود آب و رنگ گل، از رنگ و بوی دوست	بلبل یکی هزار شد از گفتگوی دوست
ـ نام قاصد چون برآمد قالبِ ما شد تهی	مرغِ روح ما جواب نامهٔ دلدار بُرد
ـ ما سفر کردن ز بوی پیرهن داریم یاد	کاروان تا بار بندد ما به منزل می‌رویم
ـ بمال صندلِ این دردسر به پیشانی	که من صداع ازین آستان نخواهم برد
ـ بود تا بر تنْ سَرَش، از دردسر افکار بود	صندل پیشانی منصور چوب دار بود
ـ اگر به حال دلم وا نمی‌رسد زلفش	ازو چه شکوه کنم عالم پریشانی است
ـ گویند پیشش آید از هر چه کس گریزد	شاید که پیشم آید، از یار می‌گریزم
ـ همه جا دایره سیلی خورِ هر معرکه است	من ندانم ز چه سیلی خور این دایره‌ام
ـ عمر طبیعی کند شراب که ما را	از غم صد سالهٔ زمانه بر آورد
ـ به کیش دوستان سدّ سکندر بستن آسان است	ولی کاری است بس مشکل، دو دل بر یکدگر بستن
ـ در جهان هیچ قماری چو نظربازی نیست	هر که یک بار نظر باخت دگر می‌بازد
ـ خوش آنکه با تو به راه وصال می‌رفتم	میان ما و تو دوری نصیب منزل بود
ـ هیچکس در پیش چشمِ خویش چون من زشت نیست	سخت می‌ترسم که دشمن همچو من بیند مرا
ـ بدتر از نانِ گدایی است سر راه بُتان	هر که یک بار گرفته است، دگر می‌گیرد
ـ ز آیینه این صفت خوشم آید که خوب و زشت	صدبار اگر به خانه‌اش آیند تازه روست
ـ دماغ کینه گذاری کراست پنداری	که انتقام ز دشمن کشیدن آسان است
ـ فلک از ساده‌لوحی می‌کند با من زبردستی	نمی‌داند که من در زیر دستیها زبردستم

- کمتر از ارض مقدّس نیست کوی می فروش / هر که آمد می‌گذارد سر به جای ما در او[1]
- گاه مدح طرّه می‌گوییم و گاهی وصفِ زلف / ما پریشان روزگاران را چه‌کار افتاده‌است؟
- سبز کردم دانه را گر در قفس صیّاد ریخت / گریه بر من گلستانی کرد زندان مرا
- دانه‌اش مردمکِ چشم غزالِ حرم است / جای رحم‌است بر آن صید که در دام تو نیست
- نشینیم و ز گردون کام گیریم / که دست ما بلند و شاخ پست است
- نه با توبه مزه می‌بخشد ای شراب نه سیب / چه چیز با تو توان خورد کز تو بِه باشد
- از ضعیفی چو در آیینه نظر اندازم / عکس بعد از نفسی چند برون می‌آید
- درون سینه دلی نیم مرده‌ای دارم / فسرده‌تر ز چراغی که در عزا سوزد 263b
- شهید عشق از جیبِ کفن مکتوب جانان را / به جای نامهٔ اعمال در محشر برون آرد
- من نمی‌گویم که ساغر کی مگیر و کی بگیر / لیک می‌گویم که هر کس گفت بستان، می بگیر
- زبس ضعیف شدم‌در خزان گلستان را / رسد به‌گوش صفیری که در بهار کشم
- ای‌خواجه‌که از عقل به مجنون نرسی / نمرود اگر شوی به گردون نرسی
زنهار فرو مرو به دنیا که اگر / صد سال فرو روی به قارون نرسی
- بگذار سراب تا به آبی برسی / بگذر از دُرد تا به تابی برسی
چون بدر ز خویشتن تهی کن پهلو / شاید که به وصل آفتابی برسی

[۲۰۷۸]
رای منوهر

از رایان صاحب رایت هندوستان است. در زمان اکبر پادشاه امارت داشته و لوای حشمت بر فلک می‌افراشته است. جمالِ عرایس افکارش چون حُسنِ سبزان هندوستان نمکین و زبانِ اشارت ابروی شاهدانِ اشعارش مانند تکلّم خوبان شیرین است. تقی اوحدی نوشته که در آگره چند رباعی به نزد من فرستاده بود، جواب آنها را گفتم و به جهت وی فرستادم و این اشعار را تقی اوحدی در کعبهٔ عرفان از وی نوشته است:

۱. M جای پا دروست

ـ از اثــرِ یک نگــه اوست مست | هم بت و هم بتکده هم بُت‌پرست
ـ یگانه گشتن و یکجا شدن ز چشم آموز | که هر دو چشم جدا و جدا[1] نمی‌نگرند
ـ زاهدا کعبه‌پرستی تو و ما دوست پَرست | تو به این عقل مسلمانی و ما برهمنیم
ـ در دل ز هوات‌های و هوی دگراست | در سینه ز شوق گفتگوی دگر است
هجران چه و وصل چیست در مذهب عشق؟ | ایــن هــر دو بـلند آرزوی دگر است
ـ روزی که سموم حشر افزون گردد | وز آتش غم دو چهره گلگون گردد
ما در دوزخ چنان به ذوقی سوزیم | کز رشک دلِ بهشتیان خون گردد
ـ آنان که ز کیش هندوان عار کنند | تشنیع بر اهل دیر و خمّار کنند
گر دام تعصّب از میان بر دارند | صد خرقه نثارِ تارِ زنّار کنند

مثنوی گفته که در آن نعت و منقبت بسیار هست، این ابیات از آنجاست:

الهی سینه کن با عشق دمساز | دلی دهِ معدنِ گنجینهٔ راز
بــه دل داغ مـحبّت جاودان نِـه | نشان مهر خود بر فرق جان نِه
امـید مـن ز تـو انـعام عـام است | که نومیدی ز درگاهت حرام است
ز بـحر وحـدتم گـر تـر کنی لب | چه کم گردد تو را زان بحر یا رب
بـه وصـف خـویشتن گـویاییم ده | بــه کـوی خـویشتن پـوپاییم ده
نمی‌دانم خدایا کفر و دین چیست | گـرفتارِ کـمند آن و ایـن کـیست؟
اگـر مـن کـافرم دیـن از تـو خـواهـم | یقینم ده که مـن ایـن از تـو خـواهـم
اگر ایـمان همین کـعبه پـرستی‌است | پـرستاران بت را طـعنه از چیست؟
بــه کـافر کـفر و بـا دیـندار دیـن ده | دلم را نشــئهٔ نــور یــقین ده
بـه مـا کـفر است کـفر آمیزش غیر | تـویی مـقصود مـا از کعبه و دیر[2]
بـه سـوی خـویشتن بـنمای راهـم | بشــوی از لطــف، طـومارِ گـناهم
مــن ســرگشته را از مــهربانی | سوی خود ران به هر راهی که دانی
تــعالی‌الله عـجایب بـارگاهی است | که غیر از کعبه و بتخانه راهی‌است

---

۱. M دو جا و دو جا

۲. M این بیت را ندارد

علی بگزیدهٔ لطف آله است   به محشر محرمان را عذرخواه است
نگنجد وصفِ حیدر در بیانها   بود در منقبت قاصر زبانها

[۲۰۷۹]

نجم‌الدّین مسعود هروی

معاصر شاه طهماسب ماضی است. طبعش به هجو گفتن بسیار مایل بوده، چون معلوم نشد که مسعود اسم پدر اوست یا اسم خودش و احتمال قوی می‌رفت که نجم‌الدّین لقبش باشد لهذا در روضة المیم ذکرش نمودیم. او راست:

- دریغِ وصل، جوانانِ گلعذار دریغ   نه یک دریغ که هر دم هزار بار دریغ
- ای زلف تو از ابجد خوبی جیمی   وز میم عدم دهان تنگت نیمی
اوراق گل و لاله به دور رخ تو   افتاده زکار چون کهن تقویمی

[۲۰۸۰]

مسعود

نام شخصی است، احوالش معلوم نشد:

آن مه به من دلشده مکتوب نوشته‌است   خوانده‌است مرا بندهٔ خود، خوب نوشته‌است
کرده است بیان حالِ پریشانی آن زلف   حالِ دل من بین به چه اسلوب نوشته‌است
از مردمک دیده گرفته است سیاهی   مسعود پیامی که به محبوب نوشته است

[۲۰۸۱]

مسعود بیگ قزوینی

او راست:

بیچاره آن کسان که غمت آرزو کنند   خود را به دست خویش به خون شست و شو کنند

[۲۰۸۲]
ملاّ مسعود صفاهانی

از خویشان نزدیک و فرزند خوانده و داماد ملاّ نیکی صفاهانی است، لهذا مشهور به ملاّ مسعود نیکی شده. جوان قابلِ صاحب کمالی بوده، در سنهٔ یک هزار و بیست درگذشته. او راست:

ـ خوش بود گل که بچینند و گلابش گیرند / گُل که در بار بماند به گلستان ریزد 264a
ـ ز هر مویش هزاران شعله سر بر می‌زند یا رب / به حسرت مرده او را کسی چون در کفن پیچد
دلش از طور من آزرده‌است امروز می‌ترسم / نمی‌گویم سخن با او مبادا در سخن پیچد
ـ ما خشک لب از ساغر آب عَنَبیم[۱] / خمخانه تهی کنانِ بزمِ طربیم
سیراب ز آب زندگانی نشویم / تا آب در این سبوست ما تشنه لبیم

[۲۰۸۳]
مولانا محمّد امین مستغنی

از شعرای کشمیر و فرزند صیرفی[۲] است. درست طبیعت و صاحب فهم بوده. تقی اوحدی نوشته که او را در مندو دیدم، هفتاد سال عمر داشت و صاحب ده پسر رشید و قابل بود. هم در آن اوان درگذشت. او راست:

ـ فرو رفتی تو از بار وجود خویشتن، ورنه / کدامین خار و خس بر روی این دریاکم از نوح است؟
ـ رسیده دستم بر عارضی و در خورِ آنم / که آفتاب سر از آستین من به در آرد
ـ دردی که یافت دل به جنون است آشنا / آبی که ریخت دیده به خون است آشنا
بر ما مَخند، گریه مبیناد چشم تو / فریاد ما به دردِ درون است آشنا
ـ من خنده نِیَم به طبع عاشق ناساز / یا گریه که بر روی رَوَم چون غمّاز
یا ناله که سر به گوش بیگانه نهم / من درد دلم، خلوتی پردهٔ راز

---

۱. M غیبیم
۲. A صرفی

[۲۰۸۴]
مولانا مُشفقی بخاری

در زمان عبدالله‌خان ملک الشّعرای ترکستان بوده. او راست:

- ز خاک مور بر آید برای دانه و من / روم به خاک و برم آرزوی خالِ تو را
- دل گم کرده‌ای را رفتم که دریابم / نه دل را یافتم نه خویشتن را
- مرغان نیم بسمل کویت به اهل ذوق / تعلیم می‌دهند طریق نشست و خاست
- تا چمن در تب اشک از رخ او افتاده‌است / همچو تبخالِ سمن بر لب جو افتاده‌است
  دهنش یک سر مویست و به لب خال سیاه / به مثال گرهی بر سر مو افتاده‌است
- نبات از بس‌که حیرت زان لبِ شکّرفشان دارد / ز چوب بید انگشت تحیّر در دهان دارد
- ره عشقت که آنجا کشته‌ای در هر قدم باشد / درو هر استخوان موجی ز دریای عدم باشد
- غم زلف پریشان تو گر در نامه بنویسم / چو نال خامه در رگهای جانم پیچ و تاب افتد
- عاشق شدم، اسیر شدم، مبتلا شدم / تا آرزوی روی تو کردم چها شدم
- ای دختر ملاّکه چو مَه می‌تابی / گوهر نبود مثل تو در نایابی
  تا عکس تو از دریچه‌ای در آب افتاد / می‌جنبد و جلق می‌زند مرغابی

[۲۰۸۵]
شیخ مکهن مشفقی

از مشایخ هند و از اکابر قصبهٔ سنبهل است. قصبهٔ مزبور از مضافات صوبهٔ شاهجهان آباد است و الحقّ نسبت به امکنه دیگر خوش آب و هوا واقع شده. در هنگامی که علی محمّد خان افغان سرِ گردنکشی افراخته و آیینهٔ خاطر انور اقدس را غبارناک ساخته بود به تقریب تنبیه آن غول بیابان گمراهی اتّفاق ورود راقم حروف به قصبهٔ مزبور افتاد، اگر چه در آن وقت آفتاب در برج سرطان و از گرمی هوا سنگ و آهن می‌گداختند، معهذا نکهت هوای سرد سیر به مشامِ جان می‌رسید. الحقّ هوای آن کنارِ دریای گنگ نسبت به این طرف

تفاوت زیاده از حدّ دارد. خلاصه آنکه شیخ مکهن از ارباب طریقت و سلوک بوده، معاصر اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه است و این دو رباعی او راست:

ـ آن‌کس که به عشق بسته پیمان درست / در کعبه نهان ساخته ایمان درست
دارد به خلاف روش بوالهوسان / صد پاره دلی زیر گریبان درست[۱]
ـ از سینه غبار غم نمی‌باید شست / وز دل رقم الم نمی‌باید شست
پایی که به راه عشق شد خاک آلود / از آب حیات هم نمی‌باید شست

[۲۰۸۶]

درویش مشکی صفاهانی

اشعار بسیار از هرکس در خاطر داشته و پیوسته با ارباب کمال محشور می‌بوده. او راست:

جانِ مشکی بی خط مشکینِ تو / همچو عنبر بر سر آتش بود
ـ می‌دهی با همه‌کس کاش به من هم بدهی / وعدهٔ وصل خود ای سروقدِ لاله عذار
ای خوش آن‌دم که زنم بر در تو تا به صباح / نعره‌ها همچو سگان و تو نباشی بیدار
چه شود گر به من دل شده یک بار دهی / وعدهٔ بوسه از آن لعلِ لب شکّر بار
طفل بودی که من زار نهادم بر تو / دل چو مشکی و تو را نیست چو من عاشق زار

[۲۰۸۷]

میرزا مشربی تکلو

در زمان سلطان محمّد خدابنده ابن شاه طهماسب مغفور با مسیّب خان می‌بوده. آخر به هندوستان افتاد و در آنجا فوت شده. او راست:

ـ به جان تو که خلل در محبّتم نشود / اگر در آتشم اندازی و بسوزانی

---

۱. A این رباعی را ندارد

- پریشانم چنان، کز خاطر من — پریشانی، پریشانی کند وام
- هست ازین میخانه جای باده خونم در ایاغ — می‌رسد زین چشمه جای آب، سنگم بر سبو
در خیالِ زلف و رویت شد ز اشک و آه من — آب دریا لاله‌گون و باد صحرا مشکبو
- بر لبم نام تو و در نظرم صورت توست — نام هر کس که برم، جانب هر کس نگرم
گرچه هر لحظه ز بیداد تو خونین جگرم — هم به جان تو که از جان به تو مشتاقترم
تا نپوشم ز رخت دیده، نیارم به تو دید — ز تو هر چند که دورم، به تو نزدیکترم

و این رباعی که منسوب به اوست به مشربی قمی نیز نسبت داده‌اند. الله یعلم.

آنیم که ما را همه از روزِ نخست — قسمت شده بخت سرکش و طالع سست
گر آب دهند از گل ما می‌روید — تا حشر دل شکسته و عهد درست

[۲۰۸۸]

میرزا ملک مشرقی

از محرّران دارالانشای شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. مشرق خاطرش آفتاب زا و مطلع طبعش خورشید ضیاست. در موسیقی نیز کمال مهارت داشته، صاحب تصنیف است. او راست:

- همچو خورشید قدم بر سر دنیا دارم — عالمی در تهِ یک آبلهٔ پا دارم
- دلم ز سیر چمن دل شکسته می‌آید — چو داغ لاله بر آتش نشسته می‌آید
ز کعبه آیم و رشک آیدم به خونابی — که از زیارت دلهای خسته می‌آید
- باکم از آشوب محشر نیست می‌ترسم که باز — همچو شمع کشته باید زندگی از سر گرفت
- دل تاب گران باری تعمیر ندارد — تا گرد براین خانه نشسته‌است خراب‌است
- در دیده چراغ گل افتاد عاقبت — از بس‌که در مصیبت پروانه خون گریست[1]

---

۱. S ,A این بیت را ندارد

ـ چو عمر ما همه بر یک وَتیره می‌گذرد / هزار سال اگر زنده‌ایم یک نفس است

ـ اگر به سیر چمن می‌روی قدم بردار / که چون خزانِ حنا می‌رود بهار از دست

ـ یا رب آن کس که دم تیغ تو را آبی داد / زحمت تشنگی روز قیامت نکشد

ـ ما چون گل چراغ در آتش شکفته‌ایم / بر دامن کسی نخلیده است خار ما

ـ خاریم و در برابر آتش فتاده‌ایم / ما را اگر رسد مددی از صبا رسد

ـ ز گریه‌ام دلت آزرده است چون باشم / در آن چمن که ز شبنم غبار گیرد گُل

ـ چند خاکستر شود در دیده مژگانم چو شمع / تا به کی گرداب خود گردد گریبانم چو شمع؟

ـ پرتو آیینهٔ صافم به هر چشم آشناست / روشناس خانهٔ گبر و مسلمانم چو شمع

ـ از دل صد پاره‌ام هر پاره در عالمی‌است / جمع می‌سازم ز صد جا دود آهی می‌کشم

ـ به‌کام خویش هرگز در فضایی بال نگشودم / چو مرغ دیده دایم در قفس پرواز می‌کردم

ـ دوستان چون برگهای غنچه در یک جلوتیم / تا جدا گردیده‌ایم از هم پریشان می‌شویم

ـ ای دوست مرا اشک پری بی‌تو ضرور است / یک‌دم بنشین پیشم و خون در جگرم کن 264b

ـ مصیبت‌دیدگان را نیست بختِ خواب آسایش / چو شمع اینجا به آتش گرم می‌سازند دامانی

ـ عشق بالادست را نازم که از کنعان به مصر / می‌رود در خواب و بر دلها شبیخون می‌زند

ـ هر که گَرد افشاند از دامن نشیند[1] بر دلم / چند گویم دلنشینم نیست خاک این دیار

ـ پرتو آتش رخی افتاد در غمخانه‌ام / مونس یاقوت شد خاکسترِ پروانه‌ام

مرغ آتشخواره‌ام روزی نمی‌خواهم ز خلق / شوق می‌آرد برون از سنگ آب و دانه‌ام

ـ در گلستانم و پریشانم / کو دل جمع و گوشهٔ قفسی

ـ بریده رای تو بر قد مهر خلعتِ نور / چنان بلند که بر خاک می‌کشد دامن

ـ مبادا هیچکس را این سر و کار / که باشد در گرفتاری گرفتار

ـ دلم را آرزوی هند خون کرد / که خون بادا دل هند جگرخوار

ـ زنند آتش اگر خاکِ تربت ما را / دمد گلی که کند تازه داغِ گلها را

ـ مگر شنیده حدیث سرشک ما کز شرم / عرق نشسته به رخ از حباب دریا را

---

۱. M نشسته

- ز بس گَرد غمم بر دل نشسته — غبار آلوده از دامن رود خون
- به این خطا که دو گام از تو بیشتر رفتم — به چون منی ز تو چندین خطاب می‌باشد
- شها! ستارهٔ صبحم من و ستارهٔ صبح — همیشه پیشرو آفتاب می‌باشد
- آشفته‌تر از دل پریشانم — بر هم زده‌تر ز خیل مژگانم
از من دل جمع خواستی از نو — جمع است دلم به دامانم[1]
- برهان کلیم مشنو ای دل زین پس — روح القدسی به خون میالای نَفَس
بگذشته‌ای از قافله صد میل اکنون — بیهوده منه گوش بر آواز جرس
- زین بزم چو اسباب سفر ساز کنم — مشکل که دگر روی به کس باز کنم
خورشید نیَم که شب، دل افسرده روم — روز آیم و باز گرمی آغاز کنم

[۲۰۸۹]

میر مشتری فراهانی

او راست:

- حرف محبّت است همهٔ داستان ما — جز بر حدیث عشق نگردد زبان ما
زخمی نه و چو لاله به خون جوش می‌زنم — بی نوبهار می‌شکفد گلستان ما
- فیض خواهی طی وادی کن که در اقلیم عشق — صد شرف بر چشم باشد پای ره پیموده را
- نیستم آگه که دربند کِه و قید کی‌ام — اینقدر دانم که یک مو بر تنم آزاد نیست
- نیازمند تو با هر که گفتگو دارد — چو چشم حسرت من گریه در گلو دارد

[۲۰۹۰]

سلطان مصطفی میرزا بن طهماسب صفوی ماضی

پادشاهزادهٔ صاحب کمالی بوده که دیدهٔ فلک مثل او ندیده. در همّت از حاتم بیش و در

۱. S ,A «آشفته... دامانم» را ندارد

شجاعت از رستم در پیش بوده. با ده برادر نیکو سیرِ عالی گهر در دست برادرِ بد اختر خویش که شاه اسماعیل ثانی باشد شهید شدند. او راست:

- عاشق اگر قرار دهد مرگ را به خود / مسکین به شادکامی دشمن چه می‌کند؟
- به جرم این گنهم می‌کشد مسلمانان / که خون گرفته دلم را سر محبّت اوست
- سرت گردم زمانی گوش نِه بر ناله‌های من / گرت دردسری باشد مرا بر گِرد سر گردان
- بی لطفی او بینم و یاد آرم و سوزم / لطفی که به من داشت در آغازِ محبّت
- ای دل غم آشنا به تو شد دست ازو مَدار / هر روز با کسی نتوان آشنا شدن

این بیت که به وی منسوب است به عبدالرّحیم خانخانان نیز نسبت داده‌اند:

به جرم عشق توام می‌کشند و غوغایی‌است / تو نیز بر سر بام آکه خوش تماشایی‌است

[۲۰۹۱]
میر مصطفی

نام شخصی بوده. او راست:

ای آنکه ز دوریت به جانم شب و روز / وز هجر تو با آه و فغانم شب و روز
یک لحظه ز خاطرم فراموش نه‌ای / جز نام تو نیست بر زبانم شب و روز

[۲۰۹۲]
مصطفی‌خان بن مسیّب‌خان

تقی اوحدی نوشته که در عنفوان جوانی به شعلهٔ برق غضب شاه عبّاس ماضی مغفور خرمن وجودش سوخت. در همهٔ کمالات از پدرش پیش بود، مگر در علم موسیقی که مسیّب خان بر وی راجح می‌آید. او راست:

ـ آمد به عیادتْ غمِ او بر سرم امشب — با این همه درد از همه شبْ بهترم امشب
ـ ز دوریت شب و روزم به آه و ناله گذشت — دو روزه هجر تو بر من هزار ساله گذشت

[۲۰۹۳]

ملاّحسن غبارنویس مصاحب تخلّص

او راست:

ـ نامه‌بر نامه من بُرد، ولی می‌ترسم — که فراموش کند آنچه زبانی دارد
ـ چون باد صبا مشک فشان می‌گذرد — می کش که دم عمر روان می‌گذرد
امروز بکن آنچه دلت می‌خواهد — فردا چو ندانی که چسان می‌گذرد

[۲۰۹۴]

مطربی قزوینی

تقی اوحدی نقل کرده است که شاگرد فروغی عطّار است. دکانش مجمع شعرا و فضلا بود. رفته رفته در موسیقی نادرهٔ زمان شد و به خدمت شاه عبّاس ماضی رسید. تصانیف خوب ساخت. آخر از فرطِ شوم طمعی به قطع اُذنین رسید. او راست:

ـ جان به کف راه تو پیمودم و غافل بودم — که طلبکار تو وارسته ز جان می‌بایست
ـ صبرم به غایتی است که با این همه ستم — یک بار شکوه تو کَسَم بر زبان ندید 265a
ـ از ترحّم نیست با من وعده‌های لطف او — گر خلاف وعده می‌خواهد دلم را خون کند
ـ دل از بزمت گران جانی به در بُرد — به ناکامی ز کویت درد سر برد
از آن درد تو را با خویش بردم — که بی‌درد دلی نتوان به سر برد

[۲۰۹۵]

مظفّر کاشی

او راست:

جدا دل من از آن زلف پر شکن باشد　　چو آن غریب که آوارهٔ وطن باشد
خوش‌است چاشنی درد عاشقی یا رب　　همیشه درد محبّت به کام[1] من باشد

[۲۰۹۶]
سیّد مظفّر

از اطّبای زمان بوده. او راست:

ما نقد عمر صرف ره یار کرده‌ایم　　حاصل به عمر خویش همین کار کرده‌ایم

[۲۰۹۷]
مولانا مظهری[2] کشمیری

از شعرای مقرّر مشهور بلند فطرت بوده. با مولانا محتشم و مولانا وحشی معاصر بوده به عراق رفته با ایشان صحبت داشته، باز به هندوستان مراجعت کرده. چون وی شیعی مذهب و پدرش از اهل سنّت بوده نفرین و دشنام بسیار به یکدیگر گفته‌اند بلکه مظهری را در هجو پدر اشعار بسیار است، ایراد آن لایق نبود. وفاتش در محرّم یک هزار و هژده واقع شده. او راست:

ـ چه حالت است ندانم جمال سلمیٰ را　　که بیش دیدنش افزون کند تمنّا را
ببست دیدهٔ مجنون ز خویش و بیگانه　　چه آشنا نگهی بود چشم لیلی را
اگر به کشتن من مایلی من از رغبت　　به خون خویش نویسم هزار فتوا را
گَرَم به تیغ جفا کشته‌ای عفاک الله　　مده به خاطر خود ره جزای عقبی را
که‌کشتهٔ تو همان‌دم ز صفحهٔ خاطر　　به خون خویش فرو شست حرف دعوی را
ـ چنان ز لطف هوا جرم خاک شد به‌صفا　　که تن چو آب توان شست بعد ازین به غبار

---

۱. M نصیب　　۲. M مظفّر

- ز دیدهٔ تَرَم ار خون رود چه غم داری — که گر به جام تو ریزند باده انگاری
- به ناز گفتی دل را به دیگری دادی — به دیگری دهم آری اگر تو بگذاری
- کسی که زهر ز دست تو چون شکر بخورد — حرام باد بر او لذّت گرفتاری
- آتش‌به‌جای خون جهد از زخمِ ناحقِّ کشتگان — یارب به دامانت مباد از خونشان آلودگی
- ما سر به سر جراحت و دردیم مظهری — رحم است بر دلی که در او یاد ما رود
- مردم دیده فتد هر نفسی در پایم — که مرا نقطهٔ حرفی کن و با نامه فرست
- چرا به حال اسیران نظر نداشته باشی — ز آه گوشه نشینان خبر نداشته باشی
وفا خجسته متاعی‌است در دوکان، نگویی — چرا تو از همه کس بیشتر نداشته باشی
- تو گر طبیب دلخسته‌های عشق شوی — مسیح را بکشی ز آرزوی بیماری
- کو خلوتی که عزلت عنقا بر آورم — تا بام آسمان در دنیا بر آورم
چون کودکی که خوی وی از شیر وا کنند — من دیده را ز ذوق تماشا بر آورم
- لطفی نکرده دهر ز دیوانه پر شده‌است — حرفی نگفته شهر ز افسانه پر شده‌است
یک قطره از قرابهٔ ساقی فرو چکید — چندین هزار ساغر و پیمانه پر شده‌است
- گلعذاران که لب از شکّرشان نتوان بست — هیچ طرفی ز بهار و بَرِشان نتوان بست
- چه گشاید دل ازین مردم بیگانه منش — کآشنایی به دل کافرشان نتوان بست
جام جمشیدِ دلِ مظهری آسان مشکن — که دگر باره به یکدیگرِشان نتوان بست
- زنجیر پای حُسن تو شد خط عنبرین — اعجاز بین که موی نگهبان آتش است
- گفتم ز تو خواهم آرزویی — تو حاضر و آرزو فراموش
- هلاکِ آینه کردم که دلستان مرا — درون خانه به گلگشت بوستان دارد
- در عشق به آه و ناله می‌باید زیست — دل کرده به غم حواله می‌باید زیست
آماده کفن فکنده در گردن جان — کم مهلت‌تر ز لاله می‌باید زیست

و این ابیات که به نام وی به نظر رسیده به اسیری مشهدی نیز منسوب داشته‌اند:

به غیرتم غم این می‌کشد که مبادا — بمیرم و تو ز حالم خبر نداشته باشی

[۲۰۹۸]
خواجه معین‌الدّین عبدالله شیرازی

از خوبان روزگار بوده. او راست:

ایّـام بـقا چـو بـاد نـوروز گـذشت　　روز و شب ما به محنت و سوز گذشت

[۲۰۹۹]
شیخ معین‌الدّین اوحدی الدقّاقی الحسینی البَلْیانی

از اهل تواجد و حال و از ارباب هنر و کمال بوده. از اولاد شیخ ابو علی دقّاق و والد تقی اوحدی است. در سنهٔ ۹۷۱ 265b در قزوین به صحبتِ شاه طهماسب ماضی مغفور شده، مجلسِ تذکیر داشت به انعام و وظیفه و تشریف فرامین اختصاص یافته به شیراز مراجعت کرد و از آنجا به هندوستان آمده در سنهٔ نهصد و هفتاد و نه در مُلک دکن به حق پیوست. گاهی متوجّه شعر می‌شد، این ابیات او راست:

ـ گر چه بختم به کمند تو نژند افتاده است　　همّتم راست چو نخل تو بلند افتاده است

ـ در عشق به جز خون جگر هیچ مخور　　تا زهر توان خـورد شکـر هـیچ مـخور

از نعمتِ خوان عیش لذّت خـواهـی　　زنهار که غم خـور و دگـر هـیچ مـخور

[۲۱۰۰]
مولانا معینی

در همان زمان بوده. او راست:

اگر از خواب غفلت سر بر آری آن زمان بینی　　که خورشید تجلّی بر در و دیوار می‌تابد

[۲۱۰۱]

میرک معین سبزواری

از عالی فطرتان بوده. در عهد اکبر پادشاه به دکن آمده، در خدمتِ سلاطین قطبشاهیه می‌بوده. او راست:

در ظلمت فراق چنان گم شدم که وصل — با شمعِ روی دوست نیابد نشان من

[۲۱۰۲]

مولانا معروف بغدادی

او راست:

ز ترک چشم تو هر تیر غمزه کآمد راست — درون سینه نشست آنچنان که دل می‌خواست

[۲۱۰۳]

میر معزّالدّین محمّد خطّاط کاشانی

هیچ هنری نبود که وی را در آن مهارت نباشد، حتّی[1] شبگردی و عیّاری و در عاشق‌پیشگیهای خود یگانهٔ زمان بوده. به خبّاز پسری عاشق می‌شود و مدّتها در دوکان او خمیرگری می‌کند. او راست:

- به یک نظر[2] ز تو گشتیم قانع و نگذارید — زهی قناعت عاشق، زهی مروّت مردم
- نمی‌دانم چه واقع شد که هر چند از من مسکین — تنزّل بیشتر دیدی، تغافل بیشتر کردی

[۲۱۰۴]

معجزی یزدی

با تقی اوحدی معاصر بوده. او راست:

---

۱. H: جز — ۲. S: نگه

ـ فدای کاکلی گردم که هر گه می‌کشد شانه / دل روح الامینش پایمال شانه می‌گردد
ـ خیال روی آن گل آن چنان آمیخت با جانم / که بعد از سوختن خاکستر من بوی آن دارد

[۲۱۰۵]
محمّد یحیی معنی[۱] تخلّص

تقی اوحدی این ابیات را به نام او نوشته:

ـ وقت است که تبخاله صفت سر زند از لب / آن اشک که در دیدهٔ بی‌خواب شکستیم
ـ دست ما در نازکی چون روی اوست / بس که از حسرت به هم مالیده‌ایم
ـ در بیستون سینه ز شوق تو ناخنم / کار هزار تیشهٔ فرهاد می‌کند[۲]

[۲۱۰۶]
مولانا علی معانی تخلّص

وی اوّل غباری[۳] بوده، آخر معانی کرد. او راست:

ـ در کوی جنون چاک گریبان نَخَرد کس / کانجا جگر پاره به خروار فروشند
ـ هوا مگیر کزین دامگه رهایی نیست / قضا به غفلت اگر رشتهٔ دراز کند

[۲۱۰۷]
مولانا مفیدی

در مسجد جامع اصفهان به درس و افاده مشغول بود. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام،

---

۱. A معینی
۲. S از شرح حال «مولانا علی معانی تا مولانا مکتبی» را ندارد
۳. A عیّاری

پیرِ مبارک رویِ فرخنده فالی بود. او راست:

به هرزه دردسرِ خویش می‌دهد ناصح		مفید نیست نصیحت دگر مفیدی را

[۲۱۰۸]
مولانا مقصدی ساوجی

از شعرای معزّز[1] آن شهر بوده و این ابیات او راست:

ـ فغان که از حرکات سپهر کج رفتار		فتاده طرح جدایی میانهٔ من و یار
زمانه پیش من آورد آن چنان روزی		که روشنم شد از آن روز معنی شب تار
مهی که بی‌رخ او یک دمم قرار نبُود		برفت و کار مرا بر فراق داد قرار
ـ به ناحق کشتگان چون من بسی داری و می‌ترسم		که نگذارد کسی با من تو را روز قیامت هم
ـ به غیر از بی‌خودی در چشم پر خوابت نمی‌بینم		به جز آشفتگی در زلفِ پر تابت نمی‌بینم
نمی‌دانم وصالت چون دهد دستم که سوی من		به بیداری نمی‌آیی و در خوابت نمی‌بینم
ـ برو با هر که می‌خواهد دلت گشت چمن می‌کن		اگر خاری بگیرد دامنت را یاد من می‌کن
ـ غمزه‌ای در کار ساقی کرد چشمِ مست یار		شد چنان بی‌خود که می در جام نتوانست کرد

بعضی این بیت را که خواهد آمد از وی و بعضی از ابوالواحد فارغی دانسته‌اند:

از بس‌که آن جفاجو آزار می‌نماید		اندک ترّحم او بسیار می‌نماید

[۲۱۰۹]
مولانا مقصود خُرده کاشی

در اوایل حال در شهر خویش خرده فروشی می‌کرده، لهذا ملقّب به مقصود خُرده شده

---
۱. H مقرّر

است. با مولانا محتشم و غیره معاصر بوده. او راست: 266a

ـ من گرفتم که ز مقصود نمی‌آید هیچ | دوست باشد به ازین نیست که دشمن باشد
ـ از آن‌لب یک‌سخن، یک‌حرف و یک‌دشنام می‌خواهم | تکلّف بر طرف امروز از آن لب کام می‌خواهم

به اعتقاد راقم حروف اگر مصرع اوّل را چنین بخوانند بهتر است:

از آن لب یا سخن یاخنده یا دشنام می‌خواهم

از آن دل رحم می‌جویم بیا و ساده‌لوحی بین | که من در کافرستان رفته‌ام، اسلام می‌خواهم
ـ شب وصل‌است گلو گیر شو ای مرغ سحر | پاسی از شب نگذشته‌است، چه افغان‌است این
ـ ای سپهر انصاف با فرهاد و مجنون رفته‌اند | همچو من دیوانه‌ای در کوه و صحرا یافتی
ـ چند گویی که بیا و دل خود باز ستان | آن دلی کش تو بخواهی من از آن بیزارم
ـ ز یک‌دم با تو بودن دل تسلّی کی شود هرگز | تو را با خویشتن می‌خواهم و بسیار می‌خواهم

[۲۱۱۰]

مقصود بیگ اوارجه[1]

احوالش معلوم نشد. این رباعی را به او نسبت داده‌اند:

زنهار مجو یار که دل را بار است | آسوده زید کسی که او بی یار است
ور زانکه دل خویش به یاری بستی | از وی مگسل که بی‌وفایی عار است

[۲۱۱۱]

مولانا مکارم

در زمان شاه طهماسب بود. این بیت را که به وی نسبت داده‌اند به فخری قزوینی نیز

---

۱. H اوراجه

منسوب است:

به هر جا که آن جامه گلگون نشیند چو من کشته بسیار در خون نشیند

[۲۱۱۲]

مولانا مکینی

مکین عالم[1] امکان بوده. او راست:

ـ شب از تاب فراقم آنچنان سوخت که بر حالم دل پیر و جوان سوخت
ز آهی کامشبم از دل بر آمد ملک را بال و پر در آسمان سوخت
دلم می‌سوزد و پروا ندارد چه پروای دل است آن را که جان سوخت
چو دل گرم محبّت شد مکینی دو عالم را به آهی می‌توان سوخت

[۲۱۱۳]

ملک خوافی[2]

قاضی آن ولایت بوده. او راست:

تبخاله نیست بر لب آن نازنین نگار ز آمد شد نفس شده لبهای او فگار

[۲۱۱۴]

مولانا ملک قمی

مَلِک مُلک سخنوری و شهریار کشور بلاغت گستری بوده. به دکن آمده در آن مملکت سکونت اختیار کرده و مدّت چهل سال در آنجا گذرانید. سلاطین دکن شفقت بر احوالش

۱. S نگین خاتم
۲. H خافی

داشتند و تفقّد بسیار به وی می‌فرمودند. مولانا ظهوری فرزند خوانده و داماد او بوده و تربیت از وی یافته. مولانا ملک را دو سه مثنوی خوب هست، لیکن به نظر راقم حروف نرسیده است. در سنهٔ یک هزار و بیست و شش هجری در دکن به جوارِ رحمتِ حق پیوسته است:

- خوشا احوال گلچینان این باغ / که ما زین باغ جز دامان نچیدیم
- دستی ز آستین بدر آمد که پاره کرد / چندین هزار خرقهٔ پرهیزگار را
- به این لطفِ زبانی درد دل تسکین نمی‌یابد / اگر این‌است مرهم تازه می‌سازد جراحت را
- رحم اگر نیست ملک در دل او شکوه مکن / نیست او را گنهی نالهٔ ما بی‌اثر است
- فراموشی ببیند و طریق بی‌وفایی را / که هر ساعت ز سر باید گرفتن آشنایی را
- هر برگ گیاهی به ثنای تو زبانی است / گِرد سر هر ذرّه شوم کز تو نشانی است[1]
- گذشت گرم غضب، باز تا کجا می‌رفت؟ / که خیل فتنه سراسیمه از قفا می‌رفت
عنان به دست مدارا سپرده بود، ار نه / صف ملایکه در زیر دست و پا می‌رفت
- ندارم قوّت رفتن به کویش، بخت آنم کو / که گوید ناتوانی داشتم، او را چه پیش آمد
- آرزوی گفتن حرفی شد و رخصت نداد / باز می‌پنداشت ما را قوّت[2] گفتار نیست
- آه ازین زورین کمانان کاندرین نخجیرگاه / بال جبریل ار بدست افتد پر تیرش کنند
- صد ستم دیدی ملک یکبار سر کن شکوه‌ای / نیستی شرمندهٔ لطفی، زبانت لال نیست
- کنند خویش و تبار تو ناز و می‌زیبد / به حسن یک تن اگر صد قبیله ناز کنند
- ای که داری هوس صحبت ما، خوش باشد / جگر سوخته و دیدهٔ خونباری هست[3]
- دلی‌است در برم از آبگینه نازکتر / که گر غبار برو نشیند شکسته شود[4]
- نخلی که نشاندم گروِ دل ثمر آورد / تخمی که فشاندم جگرِ پاره بر آورد
- رفتم که خار از پاکشم، محمل نهان شد از نظر / یک لحظه غافل گشتم و صد ساله راهم دور شد
- یار عاشق‌گشت دردی بر دل شیدا رسید 266b / منّت ایزد را که یار ما به درد ما رسید

---

۱. S ابیات دیگر را ندارد
۲. M طاقت
۳. کاروان هند: جگر پاره‌ای و سینهٔ بریانی هست
۴. A این بیت را ندارد

- تو از من چند بگریزی،بترس آخر از آن‌روزی   که چون پیدا شوی از دور،من نیز از تو بگریزم
- سپند سوخته‌ام بر سیاه روزی طالع   که یادگار ز زلف کسی است بخت سیاهم
- تو حاضر و گِله بسیار و باز گرم حکایت   تمام گوش و سراپا زبان و جمله نگاهم
- دو جهان پی سپُر توست دلیرانه در آی   یک قدم بر سر خود نه ز دو عالم به سر آی
- خویشتن را کُشتم و کردم دوای درد خویش   ور نه درد دُوری او با دل من کار داشت
- دوشینه مَهی بودی و امروز هلالی   آزردن یک روزهٔ ما خوش اثری داشت
دوش کردی حذر از همنفسی‌های ملک   خوب کردی که عجب سینهٔ سوزانی داشت
- بوی لُطف از در و دیوار تو می‌آید باز   در ضمیر تو مگر حرف وفا می‌گذرد؟
- قبول از طاعتم برخاست تا قرب آرزو کردم   اثر رفت از دعا تا حرفِ خواهش در میان آمد
- غرض این بود که از ذوق بمیرم، ورنه   این ستمدیده سزاوار پیام تو نبود
- دل از نگاه نخستین وداع هستی کرد   هنوز تا به کجاها کشد سرانجامش
- درازی شب هجران به تنگ آورده چندانم   که می‌ترسم به ذوقِ نالهٔ مرغ سحر میرم
- وصل تو گر نصیب نشد از سعی ما نبود   گردون تلافی ستم خویش می‌کند
- شدم به باغ که تسکین دل دهم، دیدم   میان بلبل و گل گرمیی که داغ شدم
- خواهی از یاد ببر، خواه فراموشم کن   که فراموشیم از یاد تو در خاطر نیست
- شوق بین کز نظرم یک دو قدم ناشده دور   می‌دوم باز سراسیمه که پیدا کنمش
- ما هیزم آتشکدهِ دوزخ هجریم   اندیشه نداریم ز گرمای قیامت
- به اندک سوزشی پروانه زد لاف گرفتاری   وفای شمع را نازم که می‌سوزد سراپایش
- سر حلقهٔ کیش بت پرستان ماییم   غارت زدهٔ متاع ایمان ماییم
این طرفه که راه دل و دین آورده است   کافر ماییم و نامسلمان ماییم
- عاشق به هوس گر سر و کاری می‌داشت   جا در حرم چون تو نگاری می‌داشت
ای کاش ملک بوالهوسی می‌آموخت   تا در نظر تو اعتباری می‌داشت
- با جرأت من حوصله بی دردی کرد   گلزار شکیب روی در زردی کرد
بر قلب جدایی زده بودم خود را   غم بی جگریّ و صبر نامردی کرد

[۲۱۱۵]

آقا ملک معرّف اصفهانی

از هنرمندان زمان و سخنوران دوران است. در علم سیاق و حساب یگانه بوده و در اکثر کمالات عَلَم تفوّق افراخته. در سنهٔ یک هزار و دو در مشهد مقدّس به جوار رحمت حق پیوسته. او راست:

ـ در جهان هیچ دلی نیست که افگار تو نیست — هیچ آزاد ندیدم که گرفتار تو نیست
نه گرفتار تو را دیده تواند دیدن — نه کسی را که تو را دید و گرفتار تو نیست[۱]
ـ غمگین نیم ز صحبت گرم تو با رقیب — دانسته‌ام که مهر و وفای تو تا کجاست
ـ عشقی خواهم، چه عشق؟ عشقی همه درد — دردی خواهم که تابِ آن نآرد مرد
ـ تا دیر بماندم از این نام و نشان — وان زود بر آورد ز بنیادم گرد
ـ چندانکه غم جان و تنت باید خورد — چون من ز توام، غم مَنَت باید خورد
ترسم که گر امروز غم من نخوری — فردا غمِ غم نخوردنت باید خورد
ـ حاتم که سخاش اسم همّت حَی می‌کرد — وز جود زمانه ساغرش پُر می‌کرد
می‌خواست که با تواش بود شرکتِ اسم — این بود که روزگار نامش طی کرد

[۲۱۱۶]

ملک طیفور انجدانی

فاضل و سخنور و هنرمند بوده. تخلّص وی ملک است. برادرِ کوچک داعی انجدانی است. پیوسته در کاشان به سر می‌کرده. تقی اوحدی نوشته که در شهر مزبور او را دیدم، در اوستادی و سخن‌شناسی مسلّم بوده. او راست:

ـ خون چکان است ملک تیغ ستم، می‌ترسم — که پی آخر به درِ خانهٔ قاتل برود
خواهم آن مه به صد آیین ستم ریزد خون — کز سر بوالهوس این دعوی باطل برود

---

۱. S ابیات دیگر را ندارد

-امـــروز صـــبا گَـــرد ره يـار نـدارد — گويا كه بر آن راهگذر چشم تَرى هست

-طالع نگـر كـه ميرد مـا را چـراغِ اميّد — از روغنى كه گـردد روشـن چـراغِ مـردم

نيرنگ بين كه ساقى از يک قرابه ريـزد — خـون در پـيالهٔ مـا، مـى در اياغِ مـردم

-گُل نمى‌گوييم، خارى هم نصيب ما نشد 267a — ازگلستانى كه مـردم‌گُـل بـه دامـان مـى‌برند[1]

-ايـن بـار دلم بـه خـويش در مـى‌ماند — ايـن كـاوش غـصّه در جگـر مـى‌ماند

اين درد نه همچو دردهاى دگر است — و اين غم نه بـه غـمهاى دگـر مـى‌ماند

[۲۱۱۷]
مولانا[2] ملک محمّد تونى

از مستعدّان بوده و اكثر خطوط را خوب مى‌نوشته. وى نيز از اهـل هـمان زمـان است . او راست:

زانم به گـلو گـريه گـره كـرد نـفس را — تا درد دل خويش نگويم همه كس را

[۲۱۱۸]
ملک مجد[3]

در همان عهد بوده. او راست:

بعد صـد بـى‌التـفاتى بـاز از يک حـرفِ گـرم — دل به‌او دادم، نمى‌دانم كه چون خواهم شدن

[۲۱۱۹]
ملک عطّار

از رندانِ زمان بوده[4]، به طفلى تعشّق داشته و هم اسم خود رقيبى او را نيز بوده است. اين

---

۱. S «امروز صبا گَرد... به دامان مى‌برند» را ندارد
۲. H ملاّ
۳. A ملک محمد
۴. M از مازندران بوده

رباعی را در هجو آن معشوق گفته است:

آقا مَلِکت برد به حمّام و نهاد / وز تو ملکِ لَنگِ کچل هم شد شاد
ای کافر بی رحم نه من هم مَلِکم / ای ناکسِ خس پرست، لعنت به تو باد

[۲۱۲۰]
ملک محمود بن ملک شاه هندی[1]

او راست:

رفتی و نقش روی تو از دل نمی‌رود / باز آکه صورتت ز مقابل نمی‌رود

[۲۱۲۱]
زمانای مشهور

از شیرین زبانانِ مشهور زمان و جادو دَمان معروف دوران بوده. اشعارش در نهایت عذوبت و روانی واقع شده. او راست:

- خاطر ز گرانباری غم داشت غباری / کاندر تَه دیوار مرا سایهٔ من داشت
- ما را دماغ گلشن و باغی نمانده است / ای بوی گل برو که دماغی نمانده است
- بی‌تابی من بر دل جانانه گران است / بر شمع، نسیمِ پر پروانه گران است
ای بال هما بر سر من سایه بینداز / بر موی پریشان من این شانه گران است[2]
- فتنه بر گوشه کمین ساخته جنگی برخاست / کز کمانخانهٔ زین تو خدنگی برخاست
نام فرهاد بر آوازهٔ شیرین گُل کرد / ورنه صد کوهکن از هر بن سنگی برخاست
- مرا که صحبت یُوسف ملال چاه دهد / ز اختلاط عزیزان خدا پناه دهد
- آب حیوانی ندارم آرزو، کاش آسمان / در گلوی تشنه تیغِ آبدارم بشکند

۱. S ملکشاه هندی را منسوب داشته‌اند. والله یعلم.
۲. S دیگر ابیات را ندارد

- ز چاه آمد برون تا یوسف من، از میان گم شد
نمی‌دانم که گُرگش بُرد یا در کاروان گم شد

- شبِ غم گر کشم سر در گریبان خیال او
نسیم صبح با یوسف به یک پیراهنم گیرد

- عقل اوّل نتواند قدم از جا برداشت
هر کجا جرأت پرواز قدم پیش نهد

- اگر آتش شوم دودم ز روزن بر نمی‌آید
اگر دریا شوم ابر از کنارم بر نمی‌خیزد[1]

- ز بس خشک است خون در پیکرم، گر گِل زنی بر من
صدا همچون شکستِ شیشه‌ام در استخوان خیزد

- بی‌خواست سر زد از لب ما العطش، ولی
تا خضر می‌رسید به فریاد، سوختیم

- نظر به خطّ تو ای نازنین سرشت افتاد
رهم به حاشیهٔ گلشنِ بهشت افتاد

- اگر بر من نسیمی می‌وزد، دشوار می‌آید
اگر گُل می‌زنی بر خاطر من خار می‌آید

- چسان شکفته شود خاطر از بهار مرا
که ناشکفته خزان کرد روزگار مرا

- چیست مانع در هلاکم تیغِ بیداد تو را
از تو شیرین‌تر که خواهد گشت فرهاد تو را

- بس که از روزگار خوردم نیش
بدگمانم به عیبی از سوزن

- خوبت ربوده، کشتهٔ آن خوبرو شوم
گِرد سر تو گردم و قربان او شوم

- پیچیده بر مشام چمن بس که بوی گل
گردد گلاب قطرهٔ شبنم به روی گل

- با خبر باش که از شکوه زبانی دارم
خون‌چکانتر ز کبابی که نمک سود کنند

- دیر شد بهار عمر و غم دیر ساله ماند
چون داغ لاله درد می‌ام در پیاله ماند

- نمی‌رسد مژه بر یکدگر چو سوفارم
که از خیال تو خوابم به دیده پیکان است

- آنکه روی گرم ازو دیدم ازین ویرانه رفت
با که این شب را به روز آرم که شمع از خانه رفت[2]

- طی شد بهار عمر و غمِ دیر ساله ماند
چون داغِ لاله دُردِ میَم در پیاله ماند

- جوشن چه کند پُر دلِ میدانِ محبّت
عُریان تنِ این معرکه، چون تیغ شجاع است

- ز بس که زلف به آن چهره مایل افتاده است
به صد هزار پریشانی دل افتاده است

- در پر آتش زن و بالِ دگر از شعله بر آر
که پر و بال تو مانع شده پرواز تو را

- بهار شُست به می چهرهٔ گلستان را
رساند لاله به آتش کباب مستان را

- کوی عشق است که خون می‌چکد از خاک آنجا
زده بر تیغ شبیخون جگر چاک آنجا

---

۱. A «عقل اوّل... بر نمی‌خیزد» را ندارد

۲. A «پیچیده بر مشام... خانه رفت» را ندارد

ـ ما را به خُلد نسیهٔ کس احتیاج نیست	باشد به نقد وقت خوش ما بهشت ما
ـ منّت عمر ابد از آب حیوان چون کشم	اینکه عمری بوده‌ام از زندگی ممنون بس است
ـ چراغ شام غریبان شدم به صبح وطن	خوش آنکه در سفرم حسرت وطن می‌سوخت
ـ آتش زکِشت و برق ز خرمن بلند شد	ابر این زمان به تربیت دانه می‌رود
ـ دیدمش در خواب چون بخت اندکی بیدار شد	این‌قدر زین بختِ خواب‌آلود هم بسیار بود[1]
ـ تنت پیراهن گل بر نتاند	ز گُل صد پیرهن نازکتری تو
ـ ما را به شیر مهر نپرورد روزگار	در شیر ما نه آب که خون کرد روزگار
ـ عیار چاشنی بین، بوس داروی محبّت را	که بود از کامِ خُسرو، حسرت فرهادِ شیرین، زهر[2]
ـ در کار ما تهیّهٔ سامان چه احتمال	ما را ز روزگار بر آورد روزگار
ـ غزال چشم بتانم که اختیارم نیست	به آرمیدن خویش و نیآرمیدن خویش
ـ لب تشنه ساختیم به موج سراب خویش	شستم روی خویش چو گوهر به آب خویش[3]
ـ ما را چه نسبت است به طرّاح بیستون	او تیشهٔ زد به خاره و ما بر جگر زدیم
ـ چون گنج پی به خاک‌نشینان کسی نبرد	با آنکه شب چراغ به ویرانه سوختیم
در آتش است ابر ز باران اشک ما	او سبز کرد دانه و ما دانه سوختیم[4]
ـ گر از آلودگی دریای رحمت شُست دامانم	همان از شرمساری دامن تر بود در دستم
ـ از ضعف پیش پای نبیند نظر مرا	گردد گره به گوشهٔ ابرو نظاره‌ام 267b
ـ بی قیامت بهشت را دیدم	که تو حوری سرشت را دیدم
ـ بلند افتاده استغنای دل، مشهور می‌ترسم	شود دریوزهٔ دل از درِ دلها فراموشم
ـ با چون تویی برهنه به یک تای پیرهن	پوشم چو غنچه پوست به بالای پیرهن
ـ خزان در این چمن آن قدر نگذاشت	که پای لاله به دامان باغ گرم شود
ـ از نشئهٔ افیون به می ناب گذشتیم	صد شکر کزان خاک به این آب گذشتیم

۱. A «منّت عمر... بسیار بود» را ندارد
۲. M این بیت را ندارد
۳. A این بیت را ندارد
۴. A این بیت را ندارد

[۲۱۲۲]
مولانا مُلهمی تبریزی

در خدمت پیر بُداق خان حاکم شهر خویش بوده. میرزا طاهر نصرآبادی در تذکرهٔ[۱] خود آورده که مولانا در تماشای ارباب حسن، خود را ضبط نمی‌توانست کرد و با پیشخدمتانِ خان که اکثر صاحب حُسن و جمال بودند نظری می‌داشت. هر چند خان او را از این حرکت منع کرد سودمند نشد و چون خان از صحبت او محظوظ بود، علاج آن را منحصر در این دید که در مجلس تماقه‌ای از چرم بر سر او کشند تا از تماشای آن جماعه باز مانده، صحبت ندارد. آخر الامر وی را از حرکتِ خان حوصله تنگی کرد به شیراز گریخت. به وساطت شخصی به ملازمت امام قلیخان بیگلربیگی فارس رسید. سبب آمدنش را پرسید. وی حقیقت خود و کیفیّت مجلس پیر بُداق خان را به عرض رسانید. خان از این نقل بسیار مشعوف و محظوظ گردیده، وی را رعایتها نمود و در همان شهر درگذشت. ملاّ مقیم جعفری شیرازی تاریخ وفات او را چنین یافته است:

شد ازین ویرانه گنجِ اهلِ معنی ملهمی / ۱۰۴۸

تقی اوحدی نوشته که وی را در شیراز دیدم به تحصیل علوم مشغول بود. این ابیات او راست:

- نظّاره را تلف مکن ای چشمِ بد معاش | شاید به وصل او برسی کار عالم است
- دمی ز خدمت چشمِ تَرم نیاسودند | نشست اگر به زمین دامن، آستین برخاست
- هم به صحراش سری هم به گلستان نظری | سوخت جانم حسد خارِ سر دیواری
- بر دوشِ من خسته مکن دست حمایل | عاقل نکند تکیه به دیوارِ شکسته
- دل شکستهٔ ما را ز راه خود بردار | اگر ملول شوی باز می‌توان انداخت
- از آن به جانب خورشید ننگرم که مباد | بهانه‌جوی من از وصل خود حساب کند[۲]

۱. تذکرة‌الشعرا، ۱/۳۷۶.

۲. S ،A این بیت را ندارد

ـ گرفتار حیات خضر باد آن بی خبر کو را / فریبِ زندگانی بی نصیب از تیغ او دارد

ـ چرخ نادان که تو را حرف جفا یاد دهد / همچو طفلی‌است که سرمشق به استاد دهد

ـ تا فرستد پی هم نامه به گل مرغِ اسیر / کِشد از تن پر خود یک یک و بر باد دهد

ـ تا گرفتم دامنت صد شعله در جانم گرفت / بخت من هم طبعِ آتش کرده دامان تو را

ـ از آن پیمان‌شکن از بس شکستم بر شکست آمد / شکسته استخوانی چند در کار کفن کردم

ـ همخوابهٔ عشقم، آتش آلود خوشم / همزاد جراحتم، نمک سود خوشم

ای دوست تو سرگرم طرب باش که من / کاشانهٔ حسرتم، غم اندود خوشم[1]

ـ هر موی مرا ز عشق شور دگر است / وز هر نفسم ز غم سرور دگر است

هر اشک به دیده‌ام جدا مردمکی است / هر درد درون سینه جور دگر است

[۲۱۲۳]

مُلهم

برهمن پسری بوده در ولایت کوکن دکن. در واقعه‌ای حضرت علی بن ابی طالب ـ علیه السّلام ـ را دیده، مسلمان شده، سر و پا برهنه می‌گشت. او راست:

در هجر تو کار دل به سختی بگذشت / امّید به صد گشاده رختی بگذشت

عمرم همه چون مَردم چشم از غم تو / در دایرهٔ سیاه بختی بگذشت

[۲۱۲۴]

مولانا ملیحی بافقی

تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام. او راست:

تماشای چمن با آن گُل رخسار بایستی / بهار آمد چه سود از گشتِ گلشن، یار بایستی

---

۱. S این رباعی را ندارد

[۲۱۲۵]

مليحى

تخلّص شاعرى ديگر بوده، هم در آن عصر. وى راست:

خونين دل است مشک ز سوداى خالِ تو — مه نيمه‌اى نمانده ز رشکِ هلال تو
در خانقاه و ميکده هرجا که بُوده‌ام — هرگز نبوده‌ام نفسى بى خيال تو

[۲۱۲۶]

مولانا ملالى سبزوارى

مشهور به مير خرد[1] از افاضل و اماجد زمان است، از سادات آنجا بوده. او راست:

ـ چنان خو کرده‌ام شبهاى هجران با خيال او — که در خاطر نيايد ذوقِ ايّام وصال او
ـ چون در آخر واقف از عهد و قرار من شوى — ترسم از بدعهدى خود شرمسار من شوى
هر زمان پيش تو بى دَردانه آهى مى‌کشم — تا مرا هم بوالهوس دانى و يار من شوى 268a
سادگيها بين که از لطف تو منّت مى‌کشم — ناگهان روزى به راهى گر دُچار من شوى
بى‌وفاييهات هر ساعت نويدم مى‌دهد — کآخر از اغيار بر گردى و يار من شوى
ـ دل شيشه است باده درو مِهر روى دوست — صد ره شکست شيشه و مى همچنان در اوست
ـ ز نالۀ تو ملال، درون من خون شد — دگر براى خدا اين ترانه ساز مکن

[۲۱۲۷]

خواجه ملاّى کازرونى

تقى اوحدى نوشته که از فرزند زادگان خواجه ملاّست که در قديم بوده، از نسلِ خواجه

۱. M, H: مير خورد

عبدالله بلیانی است. در فضیلت و هنرمندی یگانهٔ زمان بوده. او راست:

دی نغمه‌سرایان چمن با دف و چنگ / این قول عزیز کرده بودند آهنگ
کای بی‌خبران یار عزیز است، عزیز / دامانِ وصالش مگذارید ز چنگ

[۲۱۲۸]

میر مُنهی زواره‌ای

از عالی فطرتان زمان و هنرمندان دوران[1] بوده. در زمان شاهزادگی جهانگیر پادشاه به هندوستان آمد و در خدمت آن شهریار[2] ترقّی یافته، ضابطِ بندر لاهوری شد. شبی در خیمه‌اش کشته یافتند. او راست:

ـ مرد عقلم نه طفل نادانم / طاقِ عرش است طاق ایوانم
اخترم، نور چشم افلاکم / گوهرم آب روی عمّانم
رنگ سبزانِ هند را نازم / که ز دل بَرد یاد ایرانم
ـ دور از توام ز گشت گلستان فراغ باد / گلهای باغ با همه گلهای داغ باد

رباعی

ـ بازی است جهان نقشِ سپنجش ماییم / نازک طبعان زود رنجش ماییم
در باطن ما به چشم ظاهر منگر / ماییم خرابه‌ای که گنجش ماییم
ـ برخیز که ساقی و شرابت آمد / واندر شب تیره آفتابت آمد
تو کِرم شب افروز طلب می‌کردی / خورشید به خانهٔ خرابت آمد
ـ ساقی ز کدام باده بردی هوشم / کز ناخن پای تا به سر در جوشم
ای بس که تو را تنگ در آغوش کشیم / چون در نگرم خودم در آغوش کشم

---

۱. M ,H جهان
۲. H شهزاده

[۲۱۲۹]
منصور[1]

نام شاعری در عهد اکبر پادشاه در هند بوده، مولد و منشأش معلوم نشد. او راست:

ـ نمی‌کنم به تو اظهار ناتوانی خویش		خوشم به درد دل و محنت نهانی خویش
رسید جان به لب و دَم نمی‌توانم زد		به جان رسیده‌ام از دست بی‌زبانی خویش
ـ کی ز دل مهر رخ آن بتِ چالاک رود		این نه حرفی است که از صفحهٔ ادراک رود

[۲۱۳۰]
مولانا عبدالحقّ مُنصف قهپایه‌ای

تقی اوحدی نوشته که اشعارش در کمال بی رتبگی بوده. *لیلی و مجنون* گفته که در بی مزگی و مضحکی از تحایف روزگار است. این بیت از نوادر اشعار اوست که به حسب اتّفاق وارد شده:

زان نرخ جنس غمزه گران بسته‌ای که من		محتاج این متاعم و آن در دکان توست

[۲۱۳۱]
موسی رضا نقّاش همدانی

در سنهٔ یک هزار و ده کُشته شد. او راست:

ـ سبُک آن چنان شد گران پیکرم		که چون پشّه‌ای بگذرد بر سرم
توانم گرفتن اگر پای او		سبک، سیر کردم چو پرهای او
فتد سایهٔ مرغ اگر بر سرم		به هم در نشیند تن لاغرم

۱. S ،A نام وی بیاض مانده است

ـ بهانه‌جو شده زانگونه، زندگی با من | که گر به جامه زنم چاک، جان برون آید

[۲۱۳۲]
مولانا مونس

معاصر تقی اوحدی است. در هند سیاحت[1] می‌کرده. او راست:

ز شادی گم کنم خود را چو با من در سخن باشی | نیابم خویش را آن دم که در پهلوی من باشی
در آن مجمع که خوبان جلوه خوبی دهند آنجا | تو را زیبد که بنشینی و شمع انجمن باشی
اگر خواهی بسوزی ز آتش غیرت، دل مونس | مبین در روی غیر آن دم که با او در سخن باشی

[۲۱۳۳]
محمّد سلطان ترکمان

برادر کوچک محمّد امین سلطان ترکمان است. نسبتِ قرابت به سلاطین صفویّه داشته‌اند. هر دو برادر بسیار مستعدّ و صاحب ادراک بوده‌اند. تقی اوحدی گفته که به خدمت ایشان رسیده. او راست:

ـ بریز خون مرا ساقی و به ساغر کُن | چه می‌شود تو هم از خون ما لبی تَر کُن
ـ صدای بال مرغی برنمی‌خیزد درین وادی | مگر پیک محبّت در میان دوستان گم شد
ـ دستی که در پیالهٔ حُسنت شراب کرد | دُردی که ماند در قدح آفتاب کرد
ـ بس که بر یاد قدت بگریستم در پای سرو | سرو را از منّت آب روان کردم خلاص[2]
ـ کرده خیال کاکلت، رفته به کُنج خلوتی | با مژه شانه می‌کنم، جعد شب دراز را
ـ چشم بیننده نداریم، از آن محرومیم | ورنه هر سو که نظر می‌فکَنی دیدار است
ـ تا غیر هست بایدم اندوهگین نشست 268b | جز صبر چاره نیست، چو نقش این چنین نشست

---

۱. S سیّاحی

۲. S اشعار دیگر را ندارد

ـ هر جا که می‌روی برو ای دل، خوش آمدی | یاری تو هم که بهرِ تو باید غمین نشست؟
ـ سنگِ ستم تو شب مرا بالین است | آن هم ز جراحت جگر رنگین است
مِن بعد ز من حذر کن ای مایهٔ ناز | کآزرده دلم، دعای من نفرین است

[۲۱۳۴]
میر محمّد مؤمن سبزواری

تقی اوحدی نوشته که غالبا همان میر محمّد مؤمن سمّاکی است که گذشت و الله یعلم. این بیت و رباعی به نام اوست:

ـ چراغ دل که نمی‌داد روشنی هرگز | تمام نور شد از پرتوِ محبّت تو
ـ اوّل همه جام آشنایی دادی | آخر ز پیَش زهر جدایی دادی
چون کشته شدم نگفتی این کشتهٔ کیست؟ | داد از تو که دادِ بی وفایی دادی

[۲۱۳۵]
مؤمن بن[1] آقا حاجی اصفهانی

تقی اوحدی نوشته که به اتّفاق همدیگر به هند آمدیم. در خدمت جهانگیر پادشاه در فرقهٔ احدیان نوکر شد. تقصیری از وی واقع شد، مدّتها محبوس ماند. آخر نجات یافته به عراق رفت و باز به هند آمد. او راست:

ـ گرچه خارم، نکهت گل می‌دهم ای عندلیب | می‌توان نازم کشید، آخر گلستان زاده‌ام
ـ مانند شعله بر زده دامان گذشت و رفت | گرم از برم چنانکه به دل اضطراب سوخت
ـ امشب ستاره ریز براه تو دیده را | بنشاندم آنقدر که بدیدم سپیده را
ـ از شوق گلشن تو به خون غوطه داده‌ام | در آشیانه مژه مرغ نگاه را

---

۱. H مؤمن بن آقاجی؛ M «بن» را ندارد

[۲۱۳۶]

مولانا مؤمن حسین یزدی

از افاضل زمان و سرآمد تلامذهٔ ملاّ میرزا جان شیروانی است، امّا همه جا رأیش مخالفت با رأی اوستادش کرده و همین معنی دلیل راستی سلیقه و علوّ ادراک اوست. گویند آخر ترک تحصیل علوم نموده به صحبت مشغول شد. قبل از ارادهٔ شاعری در شیراز با مولانا عرفی بر سر شعر فهمی مباحثات کرده و الحقّ از سخن‌فهمان زمان بوده. بعد از مدّتی وی را ذوق شاعری به هم رسید و اشعار خوب گفت. اکثر و اغلب اشعارش رباعی است. مولانا حسین مورّخ کاشی شخصی تخلّص، تاریخ وفات وی را از (رباعیّات مولانا مؤمن حسین / ۱۰۷۶) یافته. او راست:

- دادیم عنان به دست مشرب / رَستیم ز گفتگوی مذهب
آفاق ز قیل و قال پر گشت / معلوم نشد که چیست مطلب
- از جنّت و میوه‌های جنّت / واعظ مگشای پیش ما لب
دانی ثمر بهشت ما چیست؟ / عنّاب لب است و سیب غبغب
- فعلِ بد ما قضیهٔ بوالعجب است / روز همه در فکرت این قضیه شب است
تهمت نتوان به قدرت ناقص کرد / حق هم نتوان گفت که ترک ادب است
- نبود گِله از سپهر و از مهر و مه‌ام / من تیر بلا خورده شست دگرم
دانم که نشانده‌است به روز سیه‌ام / تهمت ز چه بر سپهر و بر سیاره نهم[۱]
- از خنجر مژگان تو ای صید افکن / و از گرمی خویت ای بتِ عهد شکن
جان بر سر جان ریخته دامن دامن / دل بر سر دل ریخته خرمن خرمن
- از ره نروی به جعد و گیسو از زن / مار سیه است بر سر مو از زن
از پهلوی مرد زن پدید آوردند / یعنی که تهی نکوست پهلو از زن
- شبها که فراق بر دلم داغ نه‌است / گویم که به کعبه، روی مقصود به‌است

۱. S ,A این رباعی را ندارد

سجّاده ز خونابهٔ حسرت سازم / تسبیح ز غصّه‌ها که در دل گره است

ـ نتوان به خدا رسیدن از علم کتاب / حجّت نبرد راه به اقلیم صواب

در وادی معرفت براهین حکیم / چون جاده است در چراگاه دواب

ـ تن چیست غم و درد و بلا را هدفی / دل چیست درون سینه سوزی و تفی

القصّه به قصد جان ما بسته صفی / مرگ از طرفی، زندگانی طرفی[1]

ـ ما حرص به نیروی قناعت شکنیم / واندر دل خلق، خار منّت شکنیم

پا بر سر تاج کیقبادی ننهیم / آنجا که کله گوشهٔ همّت شکنیم[2]

ـ از پهلوی دل وثاقم از ناله پر است / جانم ز تب و تنم ز تبخاله پر است

از دیدهٔ خونبار که چشمش مرساد / دامان و کنارم از گل و لاله پر است

ـ قد خم کند و چهره زریری، پیری / در هم شکند صولت شیری، پیری

گفتم که چه بدتر است، پیری یا مرگ / پیر خِردم گفت که پیری، پیری

[۲۱۳۷]

مؤمن ابرقوهی

پسر عبدی[3] کوچک است. تقی اوحدی گفته که جوانِ قابلِ مستعدّی بود و در اصفهان به خدمت و صحبت شعرا و فضلا می‌رسید. او راست:

جان صرف غمان بی‌شمارت کردم / سر بر سر راه انتظارت کردم

عالَم عالَم اشک وفا باریدم / دریا دریا گهر نثارت کردم

اگر بیت اخیر رباعی را چنین بخوانند به اعتقاد راقم حروف بهتر است:

دریا دریا اشک وفا باریدم / کِشتی کِشتی گُهر نثارت کردم 269a[4]

---

۱. S اشعار دیگر را ندارد

۲. A این رباعی را ندارد

۳. H عبیدی

۴. S «موجی رشتی... مهابت خان» را ندارد

[۲۱۳۸]

موجی رشتی

او راست:

ما شراب آلودگان را توبه، محضِ کافری‌است ‏ ‏ ‏ لب به استغفار نگشاییم، رندانیم ما
پیش ما دنیا و دین وابستهٔ یک جلوه است ‏ ‏ ‏ بی‌نیاز از دین و دنیاییم، رندانیم ما

[۲۱۳۹]

موسی بیگ ساوجی

او راست:

ـ زهر غم می‌جوشد از سرچشمهٔ حیوان ما ‏ ‏ ‏ خار حرمان روید از شاخِ گلِ بستان ما
رشتهٔ بازار رسوایی ز ما دارد رواج ‏ ‏ ‏ جنس بدنامی بود آرایشِ دوکّان ما
ـ شبی که مِهر جمال تو در نظر دارم ‏ ‏ ‏ صد آفتاب به هر ذرّه جلوه‌گر دارم
به یاد روی تو در خواب رفتم و دیدم ‏ ‏ ‏ که گرد تابش خورشید زیر سر دارم
ـ بشکفد گل بر امید گوشهٔ دستار ما ‏ ‏ ‏ آفتاب آمد به پابوسِ سر دیوار ما

[۲۱۴۰]

مولوی سیستانی

اسم وی حاجی احمد است. از شعرای مقرّر بود. در میانهٔ وی و ولی دشت بیاضی مشاعرات و مهاجات واقع شده. او راست:

ـ به بالینم رقیب از جانب دلدار می‌آید ‏ ‏ ‏ اجل از بهر پرسش بر سر بیمار می‌آید
ـ تیمّم کی شدی در مذهبِ اهل یقین واجب ‏ ‏ ‏ به خاک ار پای ننهادی علی ابن ابی طالب
ـ من کیَم گر ستم همچو تویی داد کنم ‏ ‏ ‏ که کند حرف مرا گوش که فریاد کنم
خلق را بزم طرب حلقهٔ ماتم گردد ‏ ‏ ‏ هر کجا شکوه بیداد تو بنیاد کنم

[۲۱۴۱]

موالی

نام شخصی بوده، احوالش معلوم نشد. او راست:

به سویم یک نظر ناکرده دامن در کشید از من / نمی‌دانم چه بد کردم، نمی‌گوید چه دید از من
موالی می‌کشم شرمندگی زین جانِ محنت‌کش / که عمر آخر شد و آسایشی هرگز ندید از من

[۲۱۴۲]

موالی بیگ ترکمان

او راست:

در آتش غم سوختم و یار ندانست / حاشا که محبّت اثری داشته باشد

[۲۱۴۳]

مهابت خان

اسم اصلش زمانه بیگ است. در زمان جهانگیر پادشاه در غایت اقتدار و اعتبار سرآمدِ امرای هندوستان شده، کوس انا و لاغیری نواخته. پادشاه مزبور را تا مدّتها مجبور و محکوم خود داشته، کامرانیها کرد. آخر جهانگیر پادشاه او را به تدبیر مغلوب خود کرده از اختیار او بر آمد و او را دیگر مجال توقّف در حضور نمانده، ناچار صلاح خود در رفتن دکن دیده روانه شد. شرح این احوال مفصّل در *تاریخ جهانگیری* ذکر شده. وی راست:

ـ صحرانشین ز سیل حذر کن که آستین / پُر کرده‌ام ز گریه و افشرده می‌روم
از خود به دلت راهی می‌خواهم و دیگر هیچ / من نامه نمی‌دانم، پیغام نمی‌خواهم[۱]
تا نیایی در گلستان و نگردی در چمن / چشم بلبل کی شود بیدار و بختِ باغبان

---

۱. S ابیات دیگر را ندارد

ـ هر کس که دلی خراب دارد — از ذوق مـــرا کـبـاب دارد
ـ چون دیو هوا، زده‌است راه همه کس — مـــعذور هــمی دار گـناه هــمه کس
حاجت نبود به عذر تقصیر که هست — اوضــاع زمــانه عـذر خـواه هـمه کس

[۲۱۴۴]
میرزایا مغورچی[۱]

ماوراءالنّهری بوده. این رباعی که منسوب به اوست به ولی بیگ نام شخصی هم نسبت داده‌اند:

افسوس که آن در زلف چون دام نماند — وان دانـهٔ خــال عـنبرین فـام نـماند
دل در سر زلف او سـرانجامی داشت — آن سلسله رفت و آن سـرانجام نـماند

[۲۱۴۵]
میرزا میرک بیگ

نام شخصی بوده. او راست:

ـ در روز ازل خاک مرا آنکه سرشت — بـر فـرق سـرم نـامهٔ انـدوه نـوشت
در بحر اگر قدم نهم، خشک شـود — دوزخ گـردد اگـر بَـرَندم به بـهشت[۲]

[۲۱۴۶]
میرک تتّه‌ای

او راست:

ـ این جمله که رفتند یکی باز نیامد — انـدر عـدم آسـودگی هست هـمانا

۱. H میرزا بامغورچی؛ S این شرح حال را ندارد
۲. S «میرک تته‌ای... میرزا خان» را ندارد

-با طالع ناساز چه سازیم که یکبار دستی نفشاندیم، سبویی نشکستیم

[۲۱۴۷]

ملاّ میر تربتی

او راست:

نیست آیین محبّت کردن از یاری گِله ورنه زان بد عهد می‌کردیم بسیاری گِله

[۲۱۴۸]

میرکی کُور

او راست:

دردا که گل امیدم از باغ مراد هرگز به مراد دل غمگین نگُشاد
افسوس ز جورِ یار جانی، افسوس فریاد ز دست نامرادی، فریاد

[۲۱۴۹]

میرزا خان

نام شخصی راست:

دیشب از کوی تو با غم، دوش بر دوش آمدیم نا امیدی در بر و حسرت در آغوش آمدیم

[۲۱۵۰]

میی کَلال

کلال به فتح کاف نام قومی است در هندوستان. وی از حجّاب جهانگیر پادشاه و جدّش در زمان اکبر پادشاه بوده، چون مشارالیه متعیّن دروازهٔ حرم بوده 269b از فرط خدمتگزاری و راست کیشی او نور جهان بیگم را نظر عنایتی به احوالش می‌بوده. روزی عریضه‌ای به

جناب بیگم که معشوقهٔ جهانگیر پادشاه بوده، نمود و التماس کرد که از جناب پادشاه درخواست کنند که حکم شود بنده چند شعری از خود در حضور اقدس بخوانم. نور جهان بیگم مطلب او را به پادشاه عرض کرد و التماس قبول و حصول رخصت از پادشاه نمود. جهانگیر پادشاه فرمودند که کار شعر به اینجا رسیده که چوبداران هم شاعر شده‌اند و می‌خواهند با سلاطین به این تقریب متکلّم شوند، خوب از برای خاطر شما چاره‌ای نداریم که بشنویم. فردای آن روز حکم شد که شعر خود را بخواند. کُرنش و آداب به جا آورده، این بیت را خواند:

من می‌روم و برق زنان شعلهٔ آهم ای همنفسان دور شوید از سر راهم

پادشاه فرمود که در شعر هم رعایت پیشهٔ خود کرده، دیگر نخواند. روزی دیگر باز به التماس نور جهان بیگم اجازت یافته این شعر را خواند:

میی به گریه سری دارد ای نصیحت‌گر کناره گیر که امروز روز طوفان است

پادشاه فرمودند که ببینید باز پیشه خود را از دست نداد[1]. تقی اوحدی که به تقریبِ اسمِ میی او را شراب‌دار پادشاه و اجدادش را شراب فروش نوشته، محض غلط کرده و سبب غلط او این است که کَلال در هندوستان شراب فروش را هم می‌گویند، چون نام و تخلّص وی میی بوده یقین دانسته که به تقریبِ شراب فروشی این تخلّص اختیار کرده است، اگر چه قایل چوبداری[2] او نیز شده، بلکه گفته که در سنهٔ یک هزار و بیست و پنج وی را در اجمیر دیدم. خلاصهٔ کلام او راست:

ـ چو غنچه لبِ لعلِ تو در سخن بشکفت گلِ نشاط به بار آمد و چمن بشکفت
تو هم به خنده لبی باز کن به صحبت جام کنون که پهلوی گل، شاخ نسترن بشکفت
هوای دیر مگر گشت هم مزاجِ بهار که نقش سجده بت در جبین من بشکفت
صبا ز کوی تو بر کُشتگان وزید مگر که کشته را گلِ امید در کفن بشکفت

---

۱. S بقیّه شرح حال را ندارد. ۲. A تحویلداری

- چون بر دل شکسته‌دلان بگذری به ناز / از شیشهٔ شکسته نگه‌دار پای را
- بس که بستم کمر به کینهٔ خویش / نشترم در خراش سینه خویش
همه در پای خویشتن شکند / دستِ بخت من آبگینه خویش
- زنده نشود دلی که از حرص بمرد / هرگز ندهد شرارِ اخگر که فسرد
- جامی‌است جهان و چرخ سرنوش برد / صافش می عاشقی‌است باقی همه دُرد

[۲۱۵۱]

میر غیاث‌الدّین محمّد میر میران

از اولاد و احفاد شاه نعمت الله ولی و از اعاظم دوران است. موطن ایشان بلدهٔ یزد بوده، به وفور حشمت و ابّهت از همگنان امتیاز داشته. شرح احوال وی از *تاریخ عالم آرا* و دیگر کتب معلوم است. در وقتی که شاه عبّاس ماضی مغفور از اصفهان به قصد زیارت امام ثامن - علیه السّلام - پیاده به مشهد مقدّس رفته بود، میر میران این دو رباعی گفت:

- با آبله بودم به سخط در گفتار / کآخر ز چه بر پای شَهَت بود گذار
گفتا که شه آسمان عزّ است و وقار / بی انجم، چرخ را نباشد رفتار
- از بهر طواف شهِ گردون مقدار / چون پای مبارک تو شد آبله دار
فردا به بهشت عدن دُر خواهد بود / بر دُرّ ثمینت به همین سان رفتار

[۲۱۵۲]

میلی معمّایی

از مردم حصار است. این بیت او راست:

جفا همین نه از آن شوخ بی‌وفا دیدم / ز هر که چشم وفا داشتم، جفا دیدم

[۲۱۵۳]
میرزا قلی میلی

از اعاظم طبقهٔ جلایر قزلباش و از شعرای مشهور زمان شاه طهماسب است. سلطان ابراهیم میرزای جاهی وی را تربیت کرده، ترقّی عظیم داد و بعد از شهادت میرزای مغفور به هندوستان آمده سیاحت می‌نمود تا به حقّ پیوست:

ـ دانسته‌ای که مِهر تو با جان نمی‌رود / کز خاکِ کشتگان گذری سرگران هنوز
زار نهانیَم شده افسانه در جهان / وین طرفه‌تر که می‌کنم از خود نهان هنوز[1]
ـ میرم و بر زندگانم رحم می‌آید که تو / خو به آن بیدادها داری که با من کرده‌ای
ـ چون کُنی دورم، نگاهی کُن که بهر احتیاط / رشته می‌بندند بر پا، مرغ دست‌آموز را
ـ با غیر رسیدی و ز غیرت جگرم سوخت / صد بار ز ناآمدنت بیشترم سوخت 270a
ـ بسیار بی ملاحظه‌ای در جفا مگر / دانسته‌ای که از تو دلم را گزیر نیست
ـ خاطرم جمع است از بدگویی دشمن که یار / گوش بر حرفش نیندازد چو نام من برد
ـ چشمان تو هرجا که درِ فتنه گشایند / گویند اجل را که بروگوشه نشین باش
ـ دلم به وصل تسلّی نمی‌شود امروز / اگر غلط نکنم هجر یار نزدیک است
ـ حذر کنید ازآن چشم، کین همان چشم است / که روزگار مرا این چنین سیه دارد
ـ از جهان با کفن غرقه به خون خواهم رفت / که کُند عشق تو رسوای جهانِ دگرم
ـ دلا به حالت مرگم تو را بشارت باد / که بعد ازین بود ایّام آرمیدن تو
ـ دی شدی مست می ناب و خرابم کردی / داغ بر دست نهادی و کبابم کردی
چون درِ خانهٔ غارت زدهٔ چشمم باز است / تا سیاه مژه را رهزن خوابم کردی
بود ایمن ز خلل، عافیت آبادِ دلم / تو به یک چشم زدن خانه خرابم کردی
ـ منم و دل خرابی، به تو می‌سپارم او را / به چه کار خواهد آمد که نگاهدارم او را
دم آخر است دشمن به مَنَش گذار یک دم / که به صد هزار حسرت، به تو می‌گذارم او را

۱. S دیگر اشعار را ندارد

ـ چو همرهی به من آن سرو خوشخرام کند ... ز بیم طعنه به هر کس رسد سلام کند
نه آشنا و نه بیگانه‌ای نمی‌دانم ... که اختلاط چنین را کسی چه نام کند
ز دیدن تو دلم یافت لذّتی که فلک ... نعوذ بالله اگر فکر انتقام کند
ـ هر چند وقت کشته شدن دست و پا زدم ... یک بار دامن تو نیامد به چنگ من
ـ کدام بت شده رهزن دل چو سنگ تو را ... که آفتاب محبّت شکسته رنگ تو را
ـ دلم ز زخم تو آسوده است و می‌نالم ... که غیر پی نبرد لذّت خدنگ تو را
ـ تا نمی‌میرم نمی‌آید به پرسش ای طبیب ... از سر بالین من برخیز و فریادی مکن
ـ با وصالم بیشتر خو می‌دهد ... تا فراقش بیشتر سوزد مرا
ـ ز ناامیدیم ای ناله شرم باد تو را ... کزین زیاده گمان داشتم سرایت تو
ـ گرم آمدم به مهر تو، افسرده می‌روم ... یعنی که زنده آمدم و مرده می‌روم
بی‌رحمیت اجازت یک مُردمی نداد ... با آنکه یافتی که دل آزرده می‌روم
ـ گِرد سر دستار پریشان تو گَردم ... مفتون نگه کردن پنهان تو گَردم
در خواب من آیی و نماند مژه‌ام باز ... از بس‌که در آن واقعه حیران تو گَردم
ـ بخت بد نشو و نُما داد مرا در چمنی ... که گل و سبزه همان است، خس و خار همان
ـ به طعنه مژدهٔ وصلی که داده غیر مرا ... ز سادگی سببِ انتظار من شده است
ـ افکنده‌ام تو را به زبانها و خوش‌دلم ... گر شرم آن نگاه به مردم نمی‌کنی
ـ میرم از شوق به سوی تو به پایم که مباد ... بی‌خودی‌های دلم پیش تو شرمنده کند
ـ نومیدی از تغافل قاصد مرا فزود ... با آنکه انتظار پیامی نداشتیم
ـ غمگین‌تر از آنم که مرا شاد کند کس ... بی‌کس‌تر از آنم که مرا یاد کند کس
ـ ای قافله‌سالار غمت راه عدم را ... وی سلسله جُنبان خمِ زلف تو ستم را
هر گه گذری از درِ بتخانه خرامان ... در پرده برد برهمن از شرم صنم را
ـ غافل به من رسید وفا را بهانه ساخت ... افکند سر به پیش و حیا را بهانه ساخت
رفتم به مسجد از پی نظّارهٔ رخش ... دستی برو گرفت و دعا را بهانه ساخت
ـ نمی‌کنی شبم از ناله منع تا ندهم ... به خود قرار که گوش تو بر فغان من است
ـ این رشک تو را کشت که یاران به شفاعت ... در کُشتن من دست تو خونخوار گرفتند

- کسی به پرسش من گو میا که منّت نیست / مرا به حال چنین دیدن از مروّت نیست
- تو با رقیبی، میلی تغافلی دارد / تغافلی که کم از صد نگاه حسرت نیست
- تا آنکه به پرسیدن ما آمده، مُردیم / کان یار که پرسیده ره خانهٔ ما را
- از بس که زهر خنده‌ام آید به بخت خویش / ترسم گمان برند که خشنود می‌روم
- بی‌طاقتی و شوق نگر کز برم هنوز / نگذشته روی بر سر راه دگر کنم
- من بی‌گناه و یار به کین می‌کُشد مرا / این می‌کُشد مرا که چنین می‌کشد مرا
میلی هلاک گشتم و آن مست پر غرور / گوید تو را نمی‌کُشم، این می‌کُشد مرا

[۲۱۵۴]

مولانا مجتبی همدانی

تقی اوحدی نوشته که به هند آمده بود، در 270b سنهٔ یک هزار و بیست و چهار در آگره وی را دیدم. این بیت را از برای خواجه بیگ میرزا گفته شد:

- منفعل زان نامناسب مدح و بیجا کور نشم / می‌توانم اینکه وا مدحم چنان وا کور نشم
- رفتم و راه ندادند ز ننگم در دیر / راه بی‌فایده رفتم و در بیهود زدم
- خوی بدت ظاهر است از رخ خوبت / آینه عیب کسی نگاه ندارد
- از زندگی به تنگم و از مرگ در هراس / دنیا و آخرت همه بر باد داده‌ام
- جوش زد خون دل و سر نگشودم گِله را / من و این صبر نیارم دلِ بی‌حوصله را[1]
- دارند گِله از تو اگر حوصله داری / امّا تو کجا حوصلهٔ این گله داری
- ببندید و برون آرید یاران از چمن گل را / به دست من دهید آن خوبی بسیار بلبل را
- جان‌است کمین بخششِ رندانِ قدح‌نوش / کو خضر کزین باده دماغی برساند
- چنان افروخته عارض، چنان افراخته قامت / که پروردند گویی در کنار شمع و مهتابش

۱. M صبر نبازم جگر حوصله را

[۲۱۵۵]

خواجه مروی

اسمش خواجه حسین بن جلال‌الدّین منصور است. اصل وی سمنانی بوده، در زمان همایون پادشاه به هند آمده. این چند بیت از دیوانش انتخاب نموده شد:

- دی آمدیّ و تند گذشتی ز پیش من / آموختی به عمر طریقِ شتاب را
- سنبل زلفت گشود از زلف سنبل تاب را / مردم چشمت ربود از چشم مردم خواب را[1]
- خندهٔ دزدیدهٔ لعل لبت کرد آشکار / از عقیق ناب عقد گوهر نایاب را
- از صفای چهره‌ات بر خلق روشن شد که هست / تاب ماه عارضت خورشید عالمتاب را
- باز مکن به دست خود طرّهٔ مشک ناب را / شانهٔ زلف شب مکن پنجهٔ آفتاب را
- مژه مانع نشد از گریه منِ شیدا را / نتوان بست به خاشاک رهِ دریا را
- نمود روی به خواب و ربوده است مرا / غریب واقعه‌ای رو نموده است مرا
- به یارب یاربم رحمی نکردی، چون کنم یارب / که تأثیری ندارد در دل سخت تو یا ربها
- بر دوش آسمان عَلَم دود آه ماست / عالم پر از علامت روز سیاه ماست
  جور رقیب و سرزنش خلق و طعن غیر / چندین هزار خارِ ملامت به راه ماست
- شب جا دلِ دیوانه در آن زلف سیه داشت / نتوانمش امروز به زنجیر نگه داشت
  در دُور خط عارض او در قلم آورد / ایّام غباری که ز آیینهٔ مه داشت
  می‌داد صبا وعده غباری ز ره او / عمری به همین وعده مرا چشم به ره داشت
  گاهی چه شود گر نظرش سوی من افتد / دایم نتوان جانب اغیار نگه داشت
- شب از هجوم گریه که خوابم نمی‌برد / در حیرتم که بهر چه آبم نمی‌برد
  مویم سفید گشت و هوای تو کم نشد / آثار شیب، شوقِ شبابم نمی‌برد
- جانِ من در دمِ آخر مرو از پیش نظر / نفسی باش که ما را به تو کاراست هنوز
- خود را به ما چنانکه نبودی، نموده‌ای / افسوس آن چنانکه نمودی، نبوده‌ای
- از دهان تو ندیدم کامی / هیچ اگر نیست بده دشنامی

---

۱. S از اینجا تا آغاز شرح حال مرتضی قلیخان قزلباش حاکم بندر عبّاسی را ندارد

عمرها شد که صبا زان سر کوی — نرسانید به ما پیغامی
عید شد از سر خاکم بگذر — بعد عمری و پس از ایّامی

ترجیع بند

ایّام فراق دُورم افکند — از گلشن وصلت، ای گل اندام
خوش آنکه به دولت وصالت — یک بار دگر به رغم ایّام

بنشینم و با تو راز گویم
غمهای گذشته باز گویم

ای شادی دل جدا ز رویت — دیوانه شدم درین غم آباد
باز آی و انیس جان من شو — تا با دل جمع و خاطر شاد

بنشینم و با تو راز گویم
غمهای گذشته باز گویم[1]

فرخنده شبی که باز جویم — از فرش درت فراش سنجاب
با شعلهٔ آه پیش رویت — فارغ ز فروغ شمع و مهتاب

بنشینم و با تو راز گویم
غمهای گذشته باز گویم

کوی تو و اهل راز هر شب — آهنگ ترانه‌ای ز هر سو
کو آنکه شبی ز بخت فیروز — من هم به ترانه‌ای در آن کو

بنشینم و با تو راز گویم
غمهای گذشته باز گویم

دارم ز جدایی تو فریاد — فریاد ز محنتِ جدایی
آن کز شب غم گذشته بر من — روزی که به خلوتم در آیی 271a

بنشینم و با تو راز گویم
غمهای گذشته باز گویم

---

۱. A این بند را ندارد

[۲۱۵۶]
مُلکی سرکانی

ادراک بلند و طبع عالی داشته، جمیع اسباب و اموال خود را صرف فقرا و درویشان کرده به کربلای معلّی رفته سکونت نموده و در سنهٔ یک‌هزار و دو به حق پیوسته و در آنجا مدفون شد. زهی طالع بلندی که وی را بوده. او راست:

- هرگز به من ای دیدهٔ روشن ننشینی / با من ز بد آموزی دشمن ننشینی
من رندم و تَر دامن و بی‌باک عجب نیست / امّید که هرگز به دل خوش ننشینی
آن کس که تو را گفت که با من ننشینی / با من اگر از دامن پاکی ننشینی
چون برق ز من بگذری ای آتش سوزان / یک دم به من سوخته خرمن ننشینی
بزم طرب و زمزمه چنگ چه جویی / مُلکی تو که بی‌ماتم و شیون ننشینی
- گر چون رُخش گلی از گلستان برآمدی / جانها به جای ناله ز مرغان بر آمدی
گر تیغ او به قتل کسی داشتی سری / هر دم هزار سر ز گریبان بر آمدی
- امروز آتش دگرم بر جگر زدی / صد فکر داشتم همه بر یکدگر زدی
- عشقم از پردهٔ ناموس به در برد[1] و هنوز / شهرت من به صلاح است، زهی رسوایی
- درد جانم به لب آورد، ندارد جانان / خبر از درد من و می‌کُشد این درد مرا
- گفتی نگه دار دلت را برای من / جان از برای کیست که دل از برای توست
- از روز فراق تو چه گویم که چه روزی است / روزی است که از وی به شب تار گریزند
- آن گروهی که نه با داغ تو در خاک شدند / لالهٔ خاک همه داغ پشیمانی داشت
- توقّف چیست در قتلم، تأمّل چیست در خونم؟ / که می‌پرسد گناه از من که می‌خواهد گواه از تو؟
- روزی که بهر یار بمیری هزار بار / آن روز را ز عمر شمردن نمی‌توان
- عذرِ بیداد وی ای دل تو هم از خویش طلب / او محال است که از کرده پشیمان باشد
- گل عذاری که به خون جگرش پروردم / لاله‌سان چشم سیه سرخ به خونم کرده است

---

۱. M برون

ـ ز لعل نوش لبانم امید کام نباشد　　مرا که پختهٔ عشقم امیدِ خام نباشد
میانه دل و جانم بر آستان تو جنگ است　　بگو کدام یکی باشد و کدام نباشد

[۲۱۵۷]
خلیفه میر اسدالله اصفهانی

متخلّص به ملولی. جدّ خلیفه سلطان وزیر اعظم مشهور است. در زمان پادشاه دین پرورِ دشمن‌کاه شاه طهماسب ماضی ـ علیه الرّحمه ـ تولیّت مشهد مقدّس کرده. این رباعی را تقی اوحدی به نام وی ذکر کرده است:

ـ شمعی که بسوخت جان غم پروردم　　تا گفت که پروانهٔ خویشت کردم
می‌میرم اگر نمی‌روم نزدیکش　　می‌سوزم اگر به گِرد او می‌گردم
ـ تا چند چنین چو خاک راهم داری　　وز آتش دل به سوز و آهم داری
گویم سوی من نگاه کن، گویی خوش　　تا کی به زبان خوش نگاهم داری
ـ طرفه حالی‌است که آن آتش سوزان زبرم　　دورتر می‌روم و بیشترم می‌سوزد

[۲۱۵۸]
مظفّر حسین میرزا

خلف سنجر میرزا است که از طرف والد به سلطان المحقّقین شاه نعمت الله ولی کرمانی و از طرف والده به مفخّر السّلاطین شاه طهماسب ماضی می‌رسد. نعم ما قیل:

به روزگار از آن رو سر آمدند ایشان　　که از نسب به دو جانب به آفتاب رسند

نهایتِ وسعت خلق و بی‌تعلّقی داشته. در زمان شاه صفی به سعایت معاندین با والدش از نعمت دیدن محروم گردیده. گاهی فکر شعر می‌کرد و این دو بیت از افکار اوست:

بر سر کوی تو آمد شیشه‌ام را پا به سنگ　　سنگدل رحمی که آمد پای نابینا به سنگ
صافدل را از گرانجانان کجا نقصان رسد　　قدر گوهر نشکند گر پر کنی دریا به سنگ

[۲۱۵۹]

میرزا مهدی

خلف مرحوم میرزا حبیب الله صدر بوده. بعد از پدر به همان منصب سرافـراز و بـعد از چندگاه وزیر اعظم شد و در سنهٔ یک هزار و هشتاد و یک به رحمت الهی پیوست[۱]. مولانا محمّد شریف ورنوسفادرانی در تاریخ فوت او گفته است:

آفتاب از سر کـلاه افکـند در تـاریخ و گـفت   آصف دوران شد از بزم سلیمان[۲] زمان / ۱۰۸۱

این دو بیت از نتایج طبع اوست: 271b

ـ بهر دو روز کسی را ز خاک بر دارد   ندیده‌ایم چو دولت عـزیز در بـدری
ـ تـیغ او پـیوسته دارد آن کـمر را در میان   می‌رسد آخر به جایی هرکه صاحب جوهر است

مرتضی قلیخان

از اعاظم امرای شاملو بوده، در دولت صفویه به مناصب عمده سرافرازی یافته، چنانچه در عهد شاه عبّاس ثانی بعد از قتل جانی‌خان به منصب قورچی‌باشی‌گری معزّز گردید. در مردمی و همّت یگانهٔ زمان بوده. میرزا طاهر نصرآبادی نوشته است که دیوان وی مشتمل بر چهار هزار بیت است به نظر من رسیده و مع هذا دو بیت از وی ذکر کرده است[۳]، چون فقیر دیوان او را ندیده‌ام اگر به یک بیت اکتفا نمایم می‌تواند بود و آن این است:

ز خمار می‌گریزی به پناهٔ شیشه مـی   دل نازکت ندارد خبر از خمار دیگـر

[۲۱۶۰]

مرتضی قلیخان

خلف الصّدق حسن خان شاملو است. به دستور پدر و جدّ و برادران مجموعهٔ کمالات

---

۱. M فایز گشت
۲. «الف» سلیمان محاسبه نمی‌شود
۳. تذکرة الشعراء، ۱/۳۴.

صوری و معنوی بوده، خطّ شکسته‌اش بازار جوهریان را شکسته و لآلی نظمش سلک دُرر را به خاک سیاه برابر ساخته. در زمان شاه سلیمان مغفور به خدمت شمشیر برداری اقدس و حکومت دار المؤمنین قم سرافراز بوده. این چند بیت از واردات خاطر اوست:

- چون نی مَنال کز تو نوایی شود بلند — هر دم صدای ناله ز جایی شود بلند
- معمار خود مشو که کنی خانه‌ها خراب — ویرانه باش کز تو بنایی شود بلند
- خبر از خود ندارم،همچو بلبلِ مست می‌نالم — نفس در سینهٔ تنگم چو نی تا هست می‌نالم
- من نمی‌گویم سمندر باش یا پروانه باش — چون به فکر سوختن افتاده‌ای مردانه باش
- تا توانی سخن از مردم بی‌درد مکن — گر همه کوه شود، تکیه به نامرد مکن
- آن چنان منتظرم در ره شوق — که اگر زود بیایی دیر است

[۲۱۶۱]

سیّد مبارک‌خان مدهوش

از ولات عربستان و اعاظم سادات حویزه است. از طرف والده به امام قلیخان بیگلربیگی فارس نسب می‌رساند. قامت قابلیّتش به تشریف کمالات صوری و معنوی آراسته بوده. او راست:

- درد ما راکس به عالم چاره نتوانست کرد — خواب امّیدی که ما دیدیم بی‌تعبیر ماند
- اتّحادی است وفا راکه زبان من و او — گاهِ تقریر سخن همچو قلم هر دو یکی است
- عشق آن روز به سر حدّ کمال انجامید — که پدر عاشق فرزند شد و عار نبود

[۲۱۶۲]

مرتضی قلیخان

از امرا زاده‌های [1] قزلباش بوده. اوّل به منصب قهوه‌چی باشی‌گری پادشاه و در سنهٔ یک هزار

---

۱. S امرا و اهالی

و هشتاد و هفت[1] به ایالت بندرعبّاسی سرافراز گردیده، به آن مملکت که نمونهٔ جهنّم است رفته و از آنجا به جنّت عدم شتافت. او راست:

- با خزان دست به‌دست است بهاری که تو راست / حیف و صد حیف که چون رنگ حنایی در خواب[2]
- ز بس خاموش بود از حرف قتلم لعلِ خندانش / تکلّم سبز شد از پشت لبهای سخندانش
- پیداست عکس دوست ز هر قطرهٔ سرشک / ز آیینهٔ شکسته، دل ناتوان پُر است
- عمری‌است که شد دیدن روی تو خیالی / چون نقش نگین در نظرم جای تو خالی است

[۲۱۶۳]

مرشد قلی بیگ

ولد عبّاس قلیخان حاکم هرات است که در روضةالعین ذکر شده. بسیار قابل و نا مراد[3] بوده، در عین جوانی به سرای جاودانی شتافت. او راست:

- دل از فروغ حُسن تو دریای آتش است / این داغهای تازه که بینی حباب اوست

[۲۱۶۴]

محمّدخان بیگ[4]

ولد رستم بیگ داغستانی است که در خدمت شاه عبّاس ثانی کمال تقرّب داشته و بعد از پدر، محمّد خان بیگ نیز در خدمت آن شهریار مغفور نهایت اعتبار به هم رسانید. مستجمع خوبی و کمالات بوده، در فنّ مصوّری و نقاشی مانی و بهزاد را در گوشهٔ حیرت نشانیده و در طرز سخنوری گوی از میدان امثال و اقران ربوده. بعد از شاه عبّاس ثانی در خدمت پادشاه مغفور شاه سلیمان می‌بوده. این چند بیت از نتایج طبع اوست:

---

۱. نصرآبادی: ۱۰۷۸.

۲. S از اینجا تا آغاز شرح حال محضری همدانی را ندارد.

۳. A با مزه

۴. M محمّد بیگ خان

- چین ابرو خط آزادیست مجنون تو را / نازِ بی‌جا باطل السّحر است افسون تو را
- از رسایی باخت مدّ آه من تأثیر را / سوخت بال و پر ز صافی عاقبت این تیر را
- به تکلیف هوا تا ساغر سرشار بردارم / چه منّتها ز لطف ابرِ گوهر بار بردارم
- چنانچه سایه شود محو در میان دو شمع 272a / ز جا روم چو به آیینه روبرو گردد
- دو دل گردیده‌ام در اختیار لطف و بیدادش / من و نازش که در معنی همین باشد همان باشد

[۲۱۶۵]

فضلعلی بیگ ممتاز

از اولاد اصلان بیگ است که از اعاظم گرجستان و در سلک غلامان خاصّهٔ شاهی منسلک بوده. او راست:

- تا گرمی رخسار تو را دید نگاهم / در چشم تَرَم چون مژه خشکید نگاهم
از دیده برون یکسرِ مژگان ننهد پای / تا گشت ز دیدار تو نومید نگاهم
عکس تو به ذرّات جهان تافته چون مهر / بر هر چه نظر کرد تو را دید نگاهم
- ای مغزِ نوبهار معطّر ز بوی تو / گل سرخ رو، ز نسبت روی نکوی تو
زلفِ بتان ز شانه دکان تخته می‌کند / از شرم حلقه‌های خط مشکبوی تو
- آنقدر صبح وصال تو نگردید سپید / که کسی پنبهٔ داغ شب هجران سازد
- چو در آیینه می‌بینم، نفس در سینه می‌دزدم / ز من نتوان فزونتر داشت، پاس آشنایی را

[۲۱۶۶]

مسیّب بیگ

از ملازمان شاه سلیمان بوده و اجدادش در خدمت اجداد آن پادشاه مغفور به سر می‌کرده‌اند. او راست:

- ز پهلوی گدایی پادشاهی می‌توان کردن / به ترک هرچه خواهی، هرچه خواهی می‌توان کردن

- بس‌که در راه تو نازِ زشت و زیبا می‌کشم جای گُل بر سر زنم، خاری که از پا می‌کشم
- در راه دوست خضر ره مدّعای ماست هر صیدِ آرزو که جهد از کمند ما

[۲۱۶۷]

مرتضی قلی بیگ

از زمرهٔ غلامان خاصّهٔ شاه سلیمان مغفور بوده و به تحویلداری یکی از کارخانجات شاهی مأمور. او راست:

- تا گشت حُسن او چمن آرا درین چمن شد خار، غنچه در نظر ما درین چمن
- سنگ راه قیمت ما گشت استغنای ما از گرانی، روزگار از خاک ما را برنداشت

[۲۱۶۸]

میرزا زین‌العابدین

مُنشی[۱] تخلّص داشته. از اولاد خواجه نصیرالدّین است. در زمان شاه سلیمان مغفور بعد از پدر بالارث و الاستحقاق منصب دارالانشا به وی مفوّض گردید. مستجمع کمالات و فضایل بوده. او راست:

کس ندیدیم به همواری خود زیر فلک گویی این سنگ همین بر سر ما می‌گردد

[۲۱۶۹]

میرزا مُقیم

اصفهانی است. در زمان شاه سلیمان مغفور کتابدار سرکار اقدس بوده و کمال تقرّب داشته. او راست:

---

۱. M ,H: مستی

می‌توانی که به مطلب رسی و ناز کنی / اگـر افشـاندن دامـان، پَرِ پـرواز کـنی
بس‌که ز آمد شد پیغام چکد خونِ نیاز / از دلم تا بـه دل یـار خـیابان گُـل است
ز آشیان شـده‌ام دل گـران و مـی‌ترسم / گـمان بـرند کـه دنـبال دانـه مـی‌گردم

[۲۱۷۰]

سیّد مرتضی

از سادات اصفهان است. در زمان شاه سلیمان مغفور به هند آمده. او راست:

دلم از فراق خون شد، تو فراق دیده باشی / به رهت غبار گشـتم ز صـبا شـنیده بـاشی
نه تـبسّمی نـه حـرفی، نـه حکـایتی مـبادا / ز زبان بریده ناصح، سخني شـنیده بـاشی

[۲۱۷۱]

میرزا مهدی

والدش از تجّار معتبر قم بوده. بعد از پدر اموال او را صرف ارباب احتیاج نموده به مکّهٔ معظّمه مشرّف شده، از آنجا مراجعت نموده، دست ارادت به درویش مخلص مغفور داده، ترک علایق دنیوی نموده به سلوک مشغول گردید. معاصر شاه سلیمان مغفور است و این ابیات او راست:

ـ آیـینه‌دار عشـق بـود حُسـن بی‌مثال / پـیداست دل شکستگی مـا ز رنگ تـو
ـ جایی که بود شمع رخت انجمن افـروز / خورشید چراغی‌است که پـروانـه نـدارد

[۲۱۷۲]

میرزا معصوم

از اکابر تبریز بوده، در زمان شاه سلیمان دو سه مرتبه به هند آمده مراجعت کرد. او راست:

پـدرِ پـیر ز عـیبِ پسـران مـی‌لرزد   تیر چون گشت خطا، پشت کمان مـی‌لرزد

[۲۱۷۳]

اوستاد علی قلی ماهر

از مردم دامغان است به اردبیل آمده، دستِ ارادت به حاجی ابراهیم داده، از آنجا به تبریز آمده سکونت کرد. در قطّاعی و نقّاشی و خطّاطی نادرهٔ زمان بوده به قلم مو خطّ نسخ تعلیق[1] را در مرتبه‌ای خوب می‌نوشته که دست خوشنویسان را بر تختهٔ حیرت بسته. با آنکه امّی بوده سلیقهٔ شعر به هم رسانیده، اشعار خوب از وی سر زده. او راست: 272b

- چون فتیله سوخت داغ او ز سر تا پا مرا   برگرفت از خاکِ ره آن آتشین سیما مرا
مرهمی بود از برای التیامِ زخم من   آنکه مهر خامشی زد بر لب گویا مرا
- از غنچهٔ لعلش هوس بوسه نمودم   خندید چو گل گفت، زیاد از دهن توست
- به درد و داغ نسازد خدا مرا محتاج   به آشنا نشود هیچ آشنا محتاج

[۲۱۷۴]

بابا حسین مطلعی

در قزوین بابای محلاّت حیدری خانه بوده. در ظرافت و خوش طبعی و بذله‌گویی نظیر نداشته. اعزّهٔ اردوی شاهی وی را چون گُل از دست یکدیگر می‌ربوده‌اند. از ظرافتهای او یکی این است که حاکم قزوین یکی از فواحشِ صاحب جمال را به علت امری ناشایسته امر به قتل می‌فرماید. بابا حسین به نزد حاکم رفته مبالغه می‌کرده است که زن او را در عوض آن فاحشه بکشند و آن فاحشه را به او ببخشد. این بیت از اوست:

پیچده پا به دامن گشتیم عالمی را   قالیچهٔ سلیمان دامان ماست گویی

---

۱. H نستعلیق

[۲۱۷۵]

مظفّر حسین کاشانی

از ارباب سلوک و طریقت بوده، پیوسته با شور مستی به سر می‌کرده. مشرب وسیعی داشته. معاصر شاه عبّاس ماضی مغفور است و این رباعیّات او راست:

- زاهد به کرم تو را چو ما نشناسد — بیگانه تو را چو آشنا نشناسد
گفتی که گنه مکن بیندیش از من — این را به کسی گو که تو را نشناسد
- بر بُختی من بساط عالم تنگ است — سرتاسر آفاق کم از فرسنگ است
از راست نرنجم که مظفّر لَنگ است — لَنگی‌است که در قطار پیش آهنگ است
- بد باطن و چابلوس می‌باید گشت — خواهان کنار و بوس می‌باید گشت
حیف‌است چو پروانه به گِردت گردم — بر گِرد تو چون خروس می‌باید گشت[1]

طوفان نام قهوه‌چی در اصفهان بوده با کمال صباحت که قهوهٔ[2] او مجمع شعرا و ارباب کمال می‌بوده، به جهت او گفته است:

در قهوهٔ طوفان که سر خوبان است[3] — صد عاشق پا شکسته سرگردان است
آن رفت مظفّر که سمندر بودی — مرغابی شو که کار با طوفان است

[۲۱۷۶]

ملاّ میرک جان

بلخی است به ایران آمده، در خدمت شاه عبّاس ماضی مغفور کمال عزّت داشته در فضیلت و کمالات یگانهٔ آفاق بوده به سبب وسواس و غوطه‌های هر روزهٔ متواتر در آب سرد در سنهٔ یک هزار و شصت و یک فوت شد. او راست:

---

۱. این بیت از تذکرة الشعرای نصرآبادی افزوده شد. ۲. H قهوه‌خانه
۳. M در قهوهٔ خوبان که سر طوفان است

ندیده قطرهٔ خون از جگر بر آورده　　به دیدن تو دل از دیده سر برآورده
به دور دیده نه مژگان بود که خار غمت　　به پا خلیده و از دیده سر برآورده
ز قدّ و چشم تو حیران صنع بی‌چونم　　که چون ز سرو تو بادام تر برآورده
پی نثارِ سگت میرکی ز دیده و دل　　هزار دانه لعل و گهر برآورده

[۲۱۷۷]

میرزا محمّد مجذوب

از فضلای تبریز است به تصوّف مربوط بوده و در شهر خود به افادهٔ طلاّب علوم اشتغال داشته. مثنویی دارد مسمّا به *شاهراه نجات* که این بیت تاریخ اتمام آن مثنوی است:

بهر تاریخش آنکه دُرها سفت　　شاهراه نجات دلها گفت/ ۱۰۶۸

این دو بیت در منقبت از آن کتاب است:

در دلم مهر دلگشای علی　　کرده حفظم چو مصحف بغلی
آمد از خانهٔ خدا به جهان　　همچو نام خدا ز دل به زبان

ایضاً در تعریف عشق از آن مثنوی گوید:

عشق از آن زهر در پیاله کند　　که تو را گرم آه و ناله کند
عشق با آه و ناله خوش دارد　　مست با هم پیاله خوش دارد

مثنوی دیگر گفته که این ابیات[1] از آنجاست:

آتشی اندر نیستانی فتاد　　سوخت چون عشقی که در جانی فتاد
شعله چون مشغول کار خویش شد　　هر نیی شمع مزار خویش شد

---

۱. M,H: سه بیت

گفت با آتش که این آشوب چیست؟ | از شکست دل تو را مطلوب چیست؟
گفت آتش بی سبب بفروختم | دعوی بی مسمنیت را سوختم
اینکه میگویی نیَم با صد نمود | همچنان در بند خود بودی که بود
با چنین دعوی چرا ای کم عیار | برگ خود میساختی بر نوبهار273a
همچو نی مجذوب برگ خود مساز | چون حریفانِ زبانی کج مباز
مرد را دردی اگر باشد خوش است | درد بیدردی علاجش آتش است

این بیت از غزلیات اوست:

خانقاهی که به خرجش نکند دخل وفا | صرفهٔ وقف در آن است که میخانه شود

و این دو رباعی نیز او راست:

ـ در جیب دلم چاک و رفو بر سر هم | چون غنچه نشسته تو به تو بر سر هم
کوتاه نشد رشتهٔ طول املم | هر چند گره شد آرزو بر سر هم
ـ هر چند علی را ز نبی رنگ بر اوست | گر فرق نهی میان ایشان نه نکوست
شمعی که کنند روشن از شمع دگر | هر چند از اوست روشن، امّا چون اوست

[۲۱۷۸]
نصیرای مشتاق

از تویسرکان است به اصفهان آمده، در مدرسه جدّه میبوده و از خدمت آقا حسین خوانساری استفاده میکرده. او راست:

ـ به خاک من نظر کی افتد آن سرو خرامان را | زگرد سرمه بالا میزند دامان مژگان را
ـ شاید آن سنگین دل از خاک تو روزی بگذرد | از تف دل شیشه کن سنگ مزار خویش را
ـ گاهی پی دلسوزیم ای شعله برون آی | در خرمن ما سوختگان مشتِ خسی هست

[۲۱۷۹]
مير معزّ كاشی

خطّ نسخ تعليق را خوب می‌نوشته. در زمان شاه عبّاس به هند آمده، فوت شد. او راست:

آن گل ز داغ دست خود افگار کرده است / هرگز کسی به دست خود این کار کرده است

[۲۱۸۰]
مير محمّد

از طبقهٔ عليّه صوفيّه و خليفهٔ شيخ محمّد علی مشهدی بوده. مدّتی در اصفهان سکونت داشته. او راست:

ز من نمانده بجا هيچ يار جانی من / تمام برده مرا آب زندگانی من

[۲۱۸۱]
مير عطا مُنهی[1] تخلّص

طهرانی است. در زمان شاه سليمان مغفور در عرصه بوده. وی راست:

ـ مُردم و نيست به جز دل به برم غمناکی / غير ابرو به سرم نيست گريبان چاکی
ـ زلفت ز هر کناری در قصد[2] عاشقان است / چيزی نمی‌توان گفت روی تو در ميان است
ـ شد زلف را نصيب که بوسيد پای تو / عمر دراز بهر چنين روزها خوش است
ـ هوای زلفش از من تاب برده است / خيال چشمش از من خواب برده است
ـ چنان در گريه مشغول است چشمم / که پندارم جهان را آب برده است
ـ شمع اگر مرده‌است همچون قد دلجوی تو نيست / ماه اگر بر آسمان رفته‌است چون روی تو نيست

---

۱. همه نسخه‌ها: منتهی
۲. A: خونريز

[۲۱۸۲]

اسماعیل مُنصف شیرازی

مشهور به طهرانی. وی و مقیما و شریفای کاشف، پسرانِ شمسای شیرازی‌اند. مُنصف مزبور در زمان شاهجهان پادشاه به هند آمده، مدّتی مانده به وطن مراجعت نموده و اوقاتش به تجارت می‌گذشته. او راست:

ـ با زشتی عمل چه کند کس بهشت را   ماتم سراست خانهٔ آیینه زشت را
ـ در ره سیل فنا پامال گردیدن چه سود   خویشتن را بر کناری کش که دنیا بگذرد
ـ امروز هم گذشت بهر محنتی که بود   در انتظار محنت فردا نشسته‌ایم
ـ فکر جمعیّت دل تفرقه می‌آرد بار   قطره چون جمع شود میل چکیدن دارد
ـ خدا ز آفت چشم بدت نگه دارد   تو می‌خرامی و من ناز بر زمین دارم
ـ شاه باید مهیب و بی آزار   همچو تصویر شیر بر دیوار
ـ ما نمی‌دانیم گویا از گرفتاران کیست   دعوی آزادی سرو چمن را بنده‌ایم
ـ ما پشت و روی آینه را صاف کرده‌ایم   آیینه‌دار ما بود آیینه دار ما
ـ اگر به کلبهٔ ما بی‌تو آفتاب آید   ز ما مَرَنج که این کوتهی ز دیوار است
ـ چون شرر یافته‌ام لذّت تنهایی را   خانه‌ای بایدم از سنگ که بی در باشد
ـ چون کمان گر تنگ سازد عرصهٔ ما روزگار   گوشه‌گیری راکسی از دست ما نگرفته است
ـ بنای عمر ما سست و ز حرص زندگی ما را   چو تار سبحه بر بالای هم صد خانه می‌باید

[۲۱۸۳]

مُقیمای شیرازی

پسر شمسا و برادر مُنصف مشهور به طهرانی است. چون در طهران سکونت داشته‌اند مشهور به طهرانی شده‌اند. او راست:

راه عقل آبادیی دارد ولی دور است دور   راه نزدیکی جنون دارد بیابان باش گو 273b

ـ ما را غرور عافیت از راه برده بود — ناسازی زمانه به فریاد ما رسید
ـ گفتگوی تو درین انجمن از یادم رفت — بس که خاموش نشستم، سخن از یادم رفت
ـ سیر گُل و چمن مرا بی‌تو هلاک می‌کند — سایهٔ بید در رهم دشنه به خاک می‌کند
ـ از کثرت وصال ندانم وصال چیست — چون باغبان پُر است دماغم ز بوی گل
ـ تا[1] گشته است گوشهٔ میخانه منزلم — آبی نمی‌خورد دگر از هیچ جا دلم
ـ بی‌جامِ باده سیر گلستان تمام نیست — دستی که بی‌پیاله بود شاخِ بی‌گل است
ـ ای گل شکفته شو که نثار تو کرده‌ام — آن گریه‌ها که ابر بهاران نکرده است

[۲۱۸۴]
مولا مخفی رشتی

سام میرزای مغفور در تذکرهٔ خود تحفهٔ سامی این قطعه را از وی ذکر کرده[2]:

مخفیا دختران خطّهٔ رشت — چون غزالان مست می‌گردند
از پی مشتری به هر بازار — بند تنبان به دست می‌گردند

و میرزا طاهر نصرآبادی در تذکرهٔ خود ذکر وی کرده به این طرز که در خدمت امام قلیخان بیگلربیگی فارس می‌بود، چون بسیار حقیر جثّه بود و به کوکنار عادت مفرطی داشت که آن نیز علاوهٔ ضعف و کاهش بدنش گشته بود. روزی خان به وی می‌گوید که بیشتر موجب کاهش بدن شما مداومت کوکنار است. وی در جواب به عرض می‌رساند که به سبب کوکنار نیست، جهت آن این است که از بس مردم در صدور مکاتیب به یکدگر می‌نویسند مخفی نماناد، لهذا به نفرین خلق من به این صورت شده‌ام[3].
و تقی اوحدی در تذکرهٔ کعبهٔ عرفان نوشته که در این اوقات در هند می‌باشد. جمع در صحّت اقوال آنها به این نحو می‌تواند شد که از زمان شاه طهماسب مغفور تا زمان شاه

---

۱. M چون
۲. تحفهٔ سامی، ۲۷۸.
۳. تذکرة الشعرا، ۱/۳۹۵.

عبّاس مبرور باقی مانده باشد و بعد از مصاحبت امام قلیخان به هند آمده باشد. او راست:

ز سوز عشق تو زانگونه دوش تن می‌سوخت — که هر نفس ز تفِ سینه پیرهن می‌سوخت
حدیث هجر تو بر نامه ثبت می‌کردم — سپندوار نقط بر سر سخن می‌سوخت
شهید عشق تو را شب به خواب می‌دیدم — که همچو شعلهٔ فانوس در کفن می‌سوخت
ز سوز سینهٔ مخفی شد اینقدر معلوم — که همچو خس مژه‌اش در گریستن می‌سوخت

[۲۱۸۵]

محمّد حسن بیگ معلوم

تبریزی بوده. در زمان شاه سلیمان مغفور صفوی به تجارت اوقات به سر می‌کرده.
او راست:

کی می‌رسد به قاصد دل مرغ نامه‌بر — منشور نامه‌ها ز کبوتر گرفته‌ایم[۱]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۱۸۶]

میر مَشرب قمی

ولد میر حسین[۲] شیشه‌گر. اگر چه کاشی است، لیکن به سبب توطّن در قم مشهور به قمی شده. خطوط را خوب می‌نوشته. گویند وقتی پدرش در حضور شاه عبّاس ماضی تعریف وی می‌کرده که طالب علم و صالح است، چنانچه هرگز به مغیّرات حتّی حلال ارتکاب ننموده و بند زیر جامه‌اش هم به حلال وانشده. شاه می‌فرماید که مگو پسری دارم، بگو

---

۱. M ،H ،A + مشهوری/ گویند اصفهانی بوده و به رمّالی اشتغال داشته. معاصر شاه عبّاس ثانی بود. او راست: گر به مثل ریخته باشد نشاط / دست و دلی کو که فراهم کنیم. این شرح حال مربوط به «میر حسین شهودی» است که پیش از این در مدخل مولانا شهودی در روضة الشین با توضیحات و شواهد شعری بیشتر آمده است.
۲. H محمّد حسین

کُرّه خری دارم! وفاتش در تبریز بوده. او راست:

ـ تُرک خونریزی که باشد قتلِ مردم کیش او | پیش پا افتاده مضمونیست سر در پیش او
ـ هرچه می‌خواهی طلب کن مشرب از شاه نجف | گر کسی منّت کشد از مرد می‌باید کشید

[۲۱۸۷]

ملاّ مُفرد

همدانی است. در زمان شاه سلیمان در اصفهان بوده. او راست:

بی‌خود از زمزمهٔ مرغ گرفتار شدم | دیگری یاد تو می‌کرد من از کار شدم
دوش در خواب تو را بر سر بالین دیدم | سایه گل به سرم بود که بیدار شدم

[۲۱۸۸]

محضری همدانی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

در زمان شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

عمرت به شب گذشت بیا محضری بگو | ای خانمان خراب چه کردی به روز خویش؟

[۲۱۸۹]

ملاّ مصاحب نایینی

با نهایت پیری درکمال زنده‌دلی و خوش خلقی بوده. در علم رمل نظیر نداشته است. در زمان شاه سلیمان در اصفهان به سر می‌برده. او راست:

مصاحب در ره عشقِ جهانسوز | محبّت را از آن کودک بیاموز
که مادر هر چه در جورش ستیزد | همان در دامن مادر گریزد 274a

[۲۱۹۰]

میر محمّد مؤمن

اصلش از دامغان بوده. او راست:

بتی به لوح مزارم نوشته‌است به خونم	که این شهید نگاه من‌است محضرش این‌است

[۲۱۹۱]

مقیمای مقصود

چون اسم پدرش مقصود علی بوده وی به اضافهٔ اسم پدر شهرت یافته. از مخصوصان شیخ بهاءالدّین محمّد عاملی بوده ـ قدّس سره ـ و مقیما در بدایت حال در وادی رندی سراسر روی کرده و آخر پای هوس در دامن ندامت کشیده بقیّهٔ عمر خود را به صلاح و پرهیزگاری گذرانیده. او راست:

گل مطلب توانی از بهارِ آرزو چیدن	به جای بار اگر دل از نهال دهر برداری

[۲۱۹۲]

محمّد کاظم

از اهالی قم بوده، کمال اهلیّت و آدمیّت داشته. معاصر شاه سلیمان مغفور صفوی است و این بیت او راست:

یک نالهٔ مستانه ز جایی نشنیدیم	ویران شود آن شهر که میخانه ندارد

[۲۱۹۳]

ملاّ مُشفقی قمی

نامش محمّد رضاست. از بزّازان آن شهر بوده، در زمان شاه سلیمان به اصفهان آمده، در

آنجا با شعرا هم صحبت بوده است. او راست:

شمع را در سر نمی‌دانم هوای روی کیست — بوی گل می‌آید از دود پر پروانه‌ها

[۲۱۹۴]

محسنا

شیرازی بوده و با مولانا صبوحی خصوصیّت بسیار داشته. این ابیات او راست:

- خیال بوسه بر آن گردن بلند مَبَند — لبی که می‌رسد آنجا لب گریبان است
- گر نداند نمک چشم منش باد حرام — این نمکها که من از دیده به دریا کردم
- به دیده چون تو خیال تو هم به خونریزی است — که شخص هر چه کند عکسش آن کند در آب
- از هجوم گریه نتوانم به کوی یار رفت — گَرد از جا کی تواند خاست چون باران شود

[۲۱۹۵]

مسیح شیرازی

خُرده فروشی می‌کرده. با آنکه بی سواد بوده شعر خوب می‌گفته. میرزا طاهر نصرآبادی این بیت را به وی منسوب داشته است:

از پریدنهای رنگ و از تپیدنهای دل — عاشق بیچاره هر جا هست رسوا می‌شود[۱]

[۲۱۹۶]

ملاّ محمّد علی مفرد اصفهانی

از فرط حجاب شعر خود را به کسی نمی‌خوانده است مگر گاهی بندرت کسی از وی

۱. تذکرة الشعرا، ۱/۵۵۰.

شعری شنیده باشد. این ابیات از اوست:

ـ چه حسرتها[1] که خرمن کرده‌ام از دانهٔ خالت سلیمانِ قناعت، مور را درویش نگذارد
ـ طُرّه‌اش پای دل هر دردمندی بسته است این پریشان هرکرا دیده است بندی بسته است

[۲۱۹۷]
میر سیّد علی مهری

خلف سیّد مساعد جبل عاملی است. درکمال صلاح و پرهیزگاری می‌زیسته. در زمان خاقانِ مالک رقاب به منصب ملک الشّعرایی سرافراز گردید. الحقّ در فنّ سخنوری نهایت قدرت و مهارت داشته، اشعار خوب از وی بر زبانهاست. گاهی سیّد هم تخلّص می‌کرده، لیکن اکثر تخلّص وی **مهری** است. این ابیات او راست:

ـ شکفت غنچه و خندید لعل یار امروز دو گل به گوشهٔ دستار زد بهار امروز
ـ آشنایی می‌شود سدّ ره نظّاره‌ام بعد از این بیگانگی باشد به خوبان چاره‌ام
ـ به روی تازه جوانان به مذهب سیّد نگاه واجب عینی و بوسه تخییری است

چون فارسی[2] گفتن اعراب بسیار شیرین و نمکین است میر سیّد علی مرحوم به آن روش اشعار خوب دارد و الحقّ که سحر کرده است دیگری را مقدور نیست. از آن جمله است:

ـ فی اللّیل شو چو روی تو مع الغیر شراب است شد روی تو آتش جگرِ ماست کباب است
یک قُول به جیب و بغل ماست نماندی فی العشق تو واله شدی و خانه خراب است
ـ گفتمش مع نالهٔ زارست یا عاشق شماست گفت اوف امشب توکُشتی ما شرا خاموش نیست
ـ گفتمش یا ساقی امشب مِی شما سر جوش نیست گفت لالا صاف صاف و شیز دیگر توش نیست

و در این بیت جواب مخاطب را به ترکی و فارسی عربانه ادا کرده:

ـ گفتم جان می‌دهد با قیمت یک بوسه، گفت گِت جهنّم یخ یمه ما بوسه را بفروش نیست

---

۱. H حیرتها
۲. همهٔ نسخه‌ها: قاری گفتن

- الا یـا ایّـها السـاقی ادرِ کأساً و نـاولها   خمار البادة الدوشینه گشتی اهل محفلها
همه فی الشّرت و الخمیازه مثل الکوکنار بون 274b   دهن‌وازی و ششمان بر همی للموت مایلها
به روز الگریه ما رفتی الی عند النگار آخر   رقیب الخرس ماندی عاقبت کالخرّ فی گِلها

[۲۱۹۸]

میرزا مُقیم

از تبارزهٔ ساکن عبّاس آباد اصفهان بوده. در زمان ساروتقی وزیر اعظم رباعی‌های سنّهٔ[1] ملاّ محتشم را جواب گفته و این ابیات از اوست:

- از سینهٔ پر خونم با آه برون شد دل   با بوی گل این گلبن از ریشه برون آید
- چنان ز غیر تو بیگانه‌وار می‌گذرم   که گر به خویش روم از کنار می‌گذرم
- تا کار نیفتد به مددکاری گردون   بی دردی این سفلهٔ نامرد ندانی

[۲۱۹۹]

برخوردار بیگ متخلّص به منصور

نابینی بوده. در زمان شاه سلیمان مغفور در خدمت مرتضی قلیخان به سر می‌کرده است. او راست:

غیر چشم تو که خونِ دل احباب خورد   کس ندیده است که بیمار می ناب خورد

[۲۲۰۰]

حاجی محمّد شریف منشور

از قنّادان اصفهان و شیرین زبانان زمان بوده در زمان شاه سلیمان[2] مغفور وفات یافته.

۱. A رباعی سنهٔ ۱۰۰۷؛ S رباعی ملاّ محتشم   ۲. M طهماسب

او راست:

ـ چون کمان حلقه بیکاریم با چندین هنر　　زور بازو دست ما را بر قفا پیچیده است
ـ حسرت یک دَمِ آبِ دگر از تیغ تو داشت　　بر لبِ تشنهٔ هر زخم که انگشت زدیم

[۲۲۰۱]

محمّد صالح زرکش شیرازی

در زمان شاه سلیمان در اصفهان فوت شده. این رباعی او راست:

دریا طلب آمدم، سرابم کردند[۱]　　تعمیر طلب شدم، خرابم کردند
گفتم بنمایید به من خصم مرا　　هم صحبت آیینه و آبم کردند

[۲۲۰۲]

مسعود ولدِ آقا زمان زرکش

اصفهانی بوده. در تاریخ گویی کمال قدرت داشته. تاریخ جلوس شاه سلیمان مغفور را وی گفته بود. این بیت او راست:

گوهر خویش همان به که به خاک اندازم　　نتوان این همه منّت ز خریدار کشید

[۲۲۰۳]

ملاّ مُونسی

از مردم بخارا بوده و این شعر منسوب به اوست:

بهار آمد و از اشتیاق صحبت تو　　شراب در خُم و گُل در قبا نمی‌گنجد

۱. تذکرةالشعرای نصرآبادی: در آتش عشق او کبابم کردند

[۲۲۰۴]

ملاّ مسکین[۱]

وی نیز از آن شهر است در خدمت پادشاه می‌بوده. او راست:

قطرهٔ اشکیم امّا در درونِ دل نهان　　گر به سوی دیده ره یابیم دریا می‌شویم

[۲۲۰۵]

میرزا عبدالرّحمن بُخاری

احتساب آنجا با وی بوده. تخلّصش مُنعم و شعرش این است:

ز بس که ضبط نگه می‌کنم ز رخسارش　　گمان برند که جای دگر گرفتارم

[۲۲۰۶]

میرزا محمّد علی ماهر

درویشِ قلندر وضعِ صاحب کمالی بوده، با قدسی و کلیم و دیگر شعرای عهد جهانگیر پادشاه و شاهجهانِ پادشاه و عالمگیر پادشاه صحبت داشته. دیوان و مثنویات او خالی از کیفیّتی نیست. محمّد افضل سرخوش در فنّ شعر تلمیذ اوست. وی راست:

ـ حاسد اهل سخن داغ ز حُسن[۲] سخن است　　انتقام پدر از خصم پسر می‌گیرد
ـ چشمم چگونه دیدن رویت هوس کند　　نظّاره بر چراغ تو کار نفس کند
ـ آمد شد نفس که بر او شد مدار عمر　　باشد دو اسبه تاختن شهسوار عمر
ـ تنزّلت چو ترقّی به اختیار مدان　　که این نفس زدن شخص روزگار بود[۳]

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: مسکن
۲. S اهل
۳. S این بیت را ندارد.

[۲۲۰۷]
سعدالله مسیحا

در پانی‌پت توطّن داشته و با شیدا هم صحبت بوده، چنانچه خود می‌گوید:

در من و شیدا نماند اندر حقیقت امتیاز   من به شیدا مانم و ماند به من شیدای من

قصّهٔ *رام و سیتا* را از هندی به فارسی نظم کرده و خالی از مزّه نیست. این بیت در تعریف عفّت[۱] سیتا از آنجاست:

تنش را پیرهن عریان ندیده   چو جان اندر تن و تن جان ندیده

و این بیت نیز از اوست:

در بزم عاشقان چو بر آرم ز سینه آه   چون هیزمی که دود کند دُورم افکند

[۲۲۰۸]
مُنعم حکّاک شیرازی

در عهد شاهجهان به هند آمده بود. مثنوی خوبی در تعریف اکبرآباد گفته. در اوایل جلوس عالمگیر پادشاه به عالم باقی شتافت. وی راست:

ـ در خُمارم روز و شب با آنکه صهبا می‌کشم   خشک لب چون ساحلم هر چند دریا می‌کشم
ـ آن را که زور بازوی کسب و هنر بود   دست پُر آبله صدف پُر گهر بود

[۲۲۰۹]
میرزا قطب‌الدّین مایل دهلوی

طالب علم و خوشنویس بوده. مدّتی در ملازمت عالمگیر پادشاه به سر می‌برده، آخر عمر

---

۱. A: عصمت

ترک نوکری نموده 275a در دارالخلافهٔ دهلی عزلت گزید. در سنهٔ هزار و صد و هشت درگذشت. طبعش در نظم خالی از دُرستی نبود. وی راست:

- پاک طینت را ز دنیا دوریی در کار نیست   می‌توان چون آب گوهر از سر گوهر گذشت
- بزم ما بر هم ز سنگ محتسب کی می‌شود   شیشهٔ ما چون گر بشکند می می‌شود

[۲۲۱۰]

محمّد باقر

اوّل مناسب تخلّص می‌کرد و آخرها **مشتاق** قرار داده بود. در اوایل جلوس عالمگیر شاه به اجل طبیعی درگذشت. این بیت از اوست:

به خواب عدم راحتی داشتیم   ازین خواب ما را که بیدار کرد؟

[۲۲۱۱]

ولی محمّدخان مسرور

از امرای سلسلهٔ علیّه شاملوست. والد مرحومش در زمان خاقانِ مالک رقاب مرحوم ایشیک آقاسی دیوانِ اعلی بوده و ایشان بعد از چند گاهی در ایّام فتورات ایران از جانب سلطان صاحبقران بیگلربیگی کرمان بوده. بعد از عزل از آن خدمت مدّتی هم در رکاب اقدس به سر می‌برد تا اینکه بعد از جلوس عبّاس میرزا و وقوع واقعات مشهور به حکومت لار سرافرازگردید و در آنجا به سبب تعدّی و ظلم که در این وقت شیوهٔ حکّام ولایات ایران و آن مرز و بوم است، مردم شهر تاب نیاورده. بعد از آنکه چند ماه حکومت کرده بود شب بر سرش ریخته نخلِ حیاتش را از پا در آوردند. خانِ مذکور جامع اکثر کمالات بود، از جمله خطّ شکسته را خوب می‌نوشت و طبعش به گفتن شعر میل تمام داشت. در هنگام تحریر از نتایج طبع آن مرحوم این چند بیت که در نظر بود قلمی گردید:

- بود پیچیده طوماری زبان شکوه آلودم
تو هم بگشا سر او را که من دانسته نگشودم

به بام دولت دنیای دون پر مضطرب بودم
به پستیها قسم، زین رتبه تا افتادم آسودم

- تو که ای نسیم داری ز وفای او نشانی
برسان غبار ما را به جوار آستانی

منم آن غریب مرغی ز قفس برون فتاده
نه سراغ دام دارم، نه گمان آشیانی

خبرم نشد ز مسرور و ولی ز دور دیدم
که فتاده بود گَردی به قفای کاروانی

- من کیستم از شوق تو سرگرم فنایی
پروانه صفت سوختهٔ بی سر و پایی

قربانِ حریفی که نیازرده دلی را
گَرد سر خاری که نرفته است به پایی

چون آه ضعیفی که نیاید به لب از دل
فریاد که خود را نرساندیم به جایی

- تا قافلهٔ اشک روان می‌شود ای آه
برخیز که خود را برسانیم به جایی

از شمع سحرگاه شنیدیم که می‌گفت
از ما برسانید به پروانه دعایی

جستیم تو را در حرم و دیر نبودی
ای نور دل و دیدهٔ مسرور کجایی؟

از شخصی شنیدم که مقطع این غزل از علیمردان بیگ وفاست. لفظِ عشّاق را تبدیل به مسرور فرموده، صاحبی کرده‌اند. و الله اعلم.

[۲۲۱۲]
ماهرا[۱]

مولد و مسکنش بلدهٔ رشت است. خطّ و سواد نداشت، لیکن صاحب فطرت رسا و حافظهٔ قوی بود. شعر بسیاری از اوستادان به خاطر داشت. دیوان اشعار خودش قریب به بیست هزار بیت بوده، انصاف آن است که با وجود امّی بودن شعرش کمال سلاست داشت. اگر چه رطب و یابس درهم بود، امّا ابیات درست و شایسته بسیار به دست می‌آمد. یک دیوان شعر او را که تدوین نموده و نسخهٔ منحصر به فرد بود، جمعی از جوانان شوخ طبع احمق دزدیده، سوخته بودند و آن بیچاره تا بود کباب همان بود. در سنِّ کهولت در آن بلده فوت

---

۱. H: ماهر رشتی

شده. شعرش این است:

آن نغمه سرا[1] بسلبلِ اعجاز بیانم — کز آتشِ طور آب خوردْ تیغِ زبانم
عمریست که در محفلِ هجران تو چون شمع — می‌سوزم و یک حرف نیاید به زبانم

[۲۲۱۳]

آقا محمّد

اصلش کاشی است و در اصفهان به شغل شعربافی مشغول بود. بسیار مسکنت و آرمیدگی داشت. عمرش از هشتاد تجاوز کرده بود. چند سال قبل از این شنیده شد که وفات یافته. گاهی فکر شعری می‌کرد. تخلّصش **معاف** و شعرش این است:

ـ گیرم کسی نسازد با بی وفایی تو — آخر فدات گَردم کو آشنایی تو 275b
از قهر اگر بسوزی و از لطف اگر ببخشی — چیزی نمی‌نماید پیش خدایی تو
ـ عنان گریه گرفتن به چشم خود منّت — بگو شکستگی رنگ را چه چاره کنم؟
ـ قانع به طمع بر در هر دون نرود — یک گام ز حدّ خویش بیرون نرود
چون مردم چشم در نظرهاست عزیز — از خانهٔ خود کسی که بیرون نرود

[۲۲۱۴]

میرزا محمّد [مُنشی]

اصلش از تبریز و تولّدش در سنهٔ هزار و نود و چهار در دارالسّلطنهٔ اصفهان شده. مستجمع کمالات صوری و معنوی بود، حقّا که اگر خامهٔ دو زبان با هزار زبان خواهد که به شرح محامد صفاتش پردازد عمرها از عهدهٔ آن بر نمی‌تواند آمد. در جمیع علوم و همهٔ کمالات و هنرها سرآمدِ روزگار و فرید عصر و یگانهٔ آفاق بود، خصوصاً در فقه و حدیث و حکمت

---

۱. S از نغمه مرا

و تصوّف و موسیقی و ریاضی و علم حساب و جفر و رمل و سیاق و سایر علوم جزویّه و کلّیّه که گوی مسابقت از معاصرین و اقران خود ربوده، عَلَم یکتایی می‌افراخت. قوّت حافظه‌اش به مرتبه‌ای بود که هر چیزی که یک مرتبه به سمع شریف و نظر دقیقش می‌رسید، دیگر محتاج تکرار نمی‌شد و در اکثر علوم تصانیف و تألیفات دارد و سیزده قسم خطوط را در مرتبه‌ای خوش می‌نوشت که دیدهٔ خرده‌بین از مشاهدهٔ آن منوّر و متحیّر می‌شد. به چهار پنج زبان تکلّم می‌فرمود. به لغت افغانی که لغتِ مُغلقِ مشکلِ مکروهی است کتابی منظوم فرموده که مقام تعجّب است و این لغت را در اندک فرصتی فرا گرفته بود. در لغتِ ترکی کمال استحضار داشت. در عربی و فارسی خود بی‌عدیل بود.

راقمِ حروف در خدمت آن مرحوم تربیت شده، چندگاه معلّم فقیر بود. بعضی کُتب را در خدمت ایشان مطالعه نموده و مشقِ نسخ تعلیق نیز در خدمت آن مرحوم کرده. *کلّیات نوایی* و چند رسالهٔ معمّا نیز در خدمت ایشان خوانده. الحقّ آنقدرها حقّ تربیت و نوازش به این ناچیز دارد که به شرح در نمی‌آید، لیکن چون احقر در اصلِ فطرت ناقابل و نامستعدّ بود تربیت آن خورشیدِ سپهرِ کمال مؤثّر نشد و سودمند نگردید. در صفتِ وفاداری و پاس آشنایی و طریق مروّت و حیا و روش مردمی و کوچک‌دلی و حُسن خلق مَثَل ندیده و نشنیده شده است. وسعتِ مشربش بی نهایت و رنگینی صحبتش به مرتبه‌ای بود که قلم از بیانِ آن معترف به عجز است و در امور دنیوی به حدّی وقوف داشت که اگر فی المثل مدار مهمّات عالم متعلّق به او می‌شد در نهایت سهولت و آسانی به نحوی سرانجام می‌داد که عقلای زمان غلطی به ساخته و پرداختهٔ وی نمی‌توانستند گرفت.

مردم همه از حُسن سلوکش راضی و شاکر و از صمیم قلب دعاگو و معتقدش بودند. در حین اخراج افاغنه از اصفهان و فتح آن شهر فردوس نشان میرزای معزّالیه بدون واسطه به ملازمت قهرمان ایران رسید و به تقریبی این دو بیت فردوسی را به آن شاه جمجاه که در آن وقت از جانب سلطان صاحبقران سپه‌سالار و وکیل الدّوله و مختارِ جمیع مهمّات بود، خواند:

فریدون فرّخ فرشته نبود ‌‌‌‌‌‌ ز مشک و ز عنبر سرشته نبود

به داد و دهش یافت آن نیکویی[۱] تو داد و دهش کن، فریدون تویی

بسیار مستحسنِ طبعِ آن قدرت کردگار گردیده، خزانه‌داری سرکار خود را به میرزای معزّالیه تفویض فرمود و همچنین رفته رفته در خدمت آن پادشاه فلک بارگاه روز بـه روز تـرقّی نموده، نهال اقبالش بالا گرفت و اقتدارش به حدّی رسید که در امور مالیات که متعلّق به رکاب بود و تمام کارخانجات مختار گردید، چنانچه هیچ امری نبود کـه بـدون اطّلاع و فرمودهٔ او انجام توانست یافت و تقرّبش نیز در خدمت آن پادشاه به مرتبه‌ای رسیده بود که اکثر امور را گستاخانه به عرض می‌رسانید و در اجرای آن مبالغه‌ها می‌نمود و این امر از غرایب احوال بوده، چه در خدمت آن پادشاه جمجاه احدی از امرا حتّی پادشاهزادگان والا جاه را یارا و جرأت عرض نیست، چه جای آنکه تصرّف و مبالغه در امری توانند نمود و بعضی اوقات نیز در حضور اقدس 276a نقلهای گستاخانه و خوش طبعیهای به مزّهٔ دلیرانه می‌کرد.

از آن جمله شنیده شد که در حوالی قندهار روزی به عرض رسانید که اگر پای غضب در میان نیاید، محمّد التماسی دارد. بعد از یافتن اجازت عرض کرد که در خدایی و پادشاهی و پیغمبری ولی‌نعمت بنده را شبهه است که از این سه کدامند، زیراکه اگر خدا باشد خدا را بنده باید تا پرستش او کنند و پیغمبر را امّتی تا پیروی او نمایند و پادشاه را رعیتی و امرایی و مردمی ضرور است تا هر کس به مناسبت احوال و مقدار خود متوجّه امور و خدمات پادشاهی گردند و این بنایی که ولی‌نعمت گذاشته‌اند که هر روزه خرمنِ عمر جمعی از امرا و سپاه و رعیّت و غیره را به برق غضبِ جهان سوز می‌سوزانند عنقریب است که از اولاد آدم اثری در صفحهٔ روزگار باقی نخواهد ماند و در هر سه صورت قباحت لازم مـی‌آید، امیدوارم که رفع شبهه از خاطر بنده بفرمایند. قهرمان ایران در جواب فرمودند که من از این هر سه هیچیک نیستم، بلکه غضب خدایم و این مردم نظر به اعمال خود مستحقّ عقوبات الهی شده‌اند، لهذا حق تعالی مرا بر اینها گماشته که به سزای اعمال خود برسند.

---

۱. M: این برتری

خلاصهٔ کلام آنکه در شاهجهان آباد پیمانهٔ حیاتش لبریز گردیده بدون صدور تقصیر که در آن وقت به سبب سعایت شخصی با وجود اینکه امر سهلی بود و آن هم از دیگری به وقوع آمده بود، آتشِ قهر قهرمان مزبور زبانه کشیده، خرمن حیاتِ آن مرحوم را با جمعی دیگر سوخت و عالمی از این واقعه غریق بحرِ افسوس و اندوه شدند. احدی از اعالی و ادانی سپاه ظفر پناه نبود که پشت دست به افسوس نمی‌خایید، گویا در تمام معسکر فیروزی اثر ماتمی حادث شد، چنانچه شاعری گفته:

یاد داری که وقت زادن تو — همه خندان بُدند و تو گریان
آن چنان زی که وقت مردن تو — همه گریان شوند و تو خندان

چون در فنّ انشا[۱] بی‌نظیر آفاق بود، لهذا مُنشی تخلّص می‌فرمود. این یک بیت از نتایج طبع آن یگانهٔ روزگار در خاطر بود، ثبت نمود:

عشقت به رنگی از دل هر کس ظهور کرد — در جیب غنچه پوشد و در برگِ لاله داغ

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۲۱۵]

میر محمّد سعید محیط

در سلک طالب علمان دارالسّلطنهٔ اصفهان و موزونان تازه خیال و جوانان خوش سلیقهٔ صالح حمیده خصال بود. از فرطِ رغبت به شاعری از تحصیل علم باز مانده. خلاصهٔ اوقاتش به صحبتِ موزونان و فکر شعر می‌گذشت. اگر اجل مهلتش می‌داد ممکن بود که ترقّی کلّی حاصل کند. در محاصرهٔ اصفهان درگذشت. این رباعی از اوست:

ای آه بیا دامن آن ماه بگیر — وی ناله گریبان سحرگاه بگیر
دلبر ز در خانهٔ ما می‌گذرد — ای اشک برون آه و سر راه بگیر

---

۱. M: شعر و انشا

[۲۲۱۶]

میرزا محمّد مهدی

از اجلّهٔ سادات عظام و نجبای کرام و ولد مرحوم میرزا محمّد شفیع مستوفی موقوفات است. در انشای نظم و نثر و حسن خطّ و سایر کمالات مسلّم جمهور بوده. به مصاهرت مرحوم میرزا داوود متولّی مشهد مقدّس اختصاص داشته. در اوایل جلوس خاقانِ مالک رقاب ـ اناراللّه برهانه ـ به خدمت استیفای موقوفات ممالک محروسه سرافراز و در سنهٔ یک هزار و یکصد و بیست و یک به علاوهٔ منصب مذکور به نیابت صدارت ممالک محروسه نیز ممتاز گردید. ارباب رجوع و سایر ناس از حسن سلوکش راضی و شاکر بودند. تخمیناً در عشر خمسین در سنهٔ هزار و یکصد و بیست و پنج داعی حقّ را لبیک گفته در جوار تکیهٔ متبرّکه و مقبرهٔ منورّهٔ قدوهٔ اربابِ سلوک السیّد الاجل الاکرم میر ابوالقاسم فندرسکی ـ قدّس سرّه ـ مدفون گردید. در شأن ایمّهٔ هدیٰ قصاید غرّا انشا نموده. هنگام تحریر در نظر نبود به این یک رباعی نمکین که در خاطر مانده بود، اکتفا نمود:

از زهـر تـغافلم قـدح نوش مکن — حرفِ بد من بگو، ولی گوش مکن
هـر چـند ز سـاغرِ رقیبان مستی — تریاکی خویش را فـراموش مکـن

[۲۲۱۷]

میر سیّد علی مُشتاق

از جملهٔ سادات عبّاس آباد اصفهان و جوان مستعدّ صاحب طبع لطیف است. این چند بیت از آن سخن طراز صحیفهٔ دانشوری است که ثبت نموده شد:

ـ به گوش پنبه نهادم، به دیده میل کشیدم 276b — به این وسیله تو را دیـدم از تـو راز شـنیدم
ـ رو تـافتم از دل بـه سراغ حـرم دوست — غافل که ازین خانه به آن خانه دری نیست
ـ خود را به یاد وصل تسـلّی کـنم ز وصـل — آن تشـنه‌ام کـه ریگ بـه زیـر زبـان گـرفت
ـ نباشد آگه از خاموشی مـن یـار از حـالم — به رنگ نامهٔ سربسته پـنهان است احـوالم

ـ به امّید وفا تا کی لگدکوب جفا باشم — مکن ظالم چو خون بی‌کسان زین بیش پامالم
ـ من کز قفس نجات ندارم، چه حاصلم — گیرم بهار آمد و فصل خزان گذشت
ـ به رنگ نخل دادی میوه‌ام، رزق زمین باشد — ثیم بی‌حاصل امّا، طالعِ بی‌حاصلی دارم

خانلر نام فاحشه را میر سیّد محمّد شعله هجو کرده است. میر سیّد علی مزبور از برای تسلّی خاطر خانلر مذکوره این رباعی را به معرض بیان در آورده:

خانلر ره خوبی تو کی طی گردد؟ — هر لحظه فزون نشئهٔ این می گردد
گر شعله مذمّتِ کُست کرد مَرنج — دریا به دهان سگ نجس کی گردد

[۲۲۱۸]

قاضی مجدالدّین

مولد و منشأ ایشان قصبهٔ دزفول که از مضافات شوشتر است بوده. به قضای آنجا مشغول بود و کمال احتیاط در آن امر مرعی می‌داشت. در خدمت جمعی از فضلای اصفهان و عربستان تحصیل علوم نموده، در معانی و بیان و فقه و حدیث و کلام و سایر فنون مهارتِ تمام حاصل کرد. بسیار متتبّع به سیر و اخبار و در انشای عربی و فارسی طبعش کمال قدرت و چاشنی داشت. منشآت لطیفه از ایشان در میان است و گاهی به شعر نیز میل نموده. عربی و فارسی را نیکو می‌گفت و بسیار خوش صحبت و شیرین کلام و در حُسن اخلاق ممتاز بود. آخر الامر در مرحلهٔ ستّین رضا به شغلِ خطیر قضا نداده، ترک آن اختیار و از صحبت خلق نیز اجتناب نموده، کمتر از خلوت و عزلت بر می‌آمد تا آنکه به سبب اختلال احوال روزگار ملال بسیار به خاطرش راه یافته، خبط عظیم به دماغش رسیده شبیه به مالیخولیا طاری گردید و بالمرّه ترکِ مکالمه نموده، خاموشی اختیار کرد و در همان بلده در گوشهٔ انزوا خزید. کتاب مبسوطی مسمّا به درّ نجف در امامت و مناقب حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب ـ علیه السّلام ـ و احوالِ نجف اشرف به طریقهٔ *ابواب الجنان* تألیف نموده، نکات و فواید بسیار در آن درج بود. قبل از حرکت راقمِ اوراق

از ایران به سمت هندوستان در حیات بود، الحال معلوم نیست. این چند بیت از ایشان ثبت افتاد:

- تکیه بر دوستی اهلِ جهان نتوان کرد   تا چو پُشتی نکنی پُر شکم ایشان را
- ز بس که باب بود در زمانه ناصافی   حرام می‌شود ار مرغ می‌زند پر صاف
- گر چه فرش خانهٔ زاهد به ظاهر بوریاست   نیست فارغ باطنش از خار خار سوزنی

این رباعی نیز از ایشان است:

رنگم کاهی ز رنج و اشکم یمنی است   سرگشتگیم به عالم از بی‌وطنی است
جا بر سر خوان دهرم از بی‌دهنی است   این نیز که زنده‌ایم از بی‌کفنی است

[۲۲۱۹]

محمّدعلی خان

والد راقم حروف [است]. این ذرّهٔ بی مقدار را کجا یارای آن است که زبان قلم را به تعریف و توصیف آن مهرِ سپهرِ دانش و کمال و بدر فلک عزّت و اقبال تواند گشود و اگر با وجود عدم لیاقت و استعداد خود به شرح شمّه‌ای از کمالات و اخلاق و صفات حمیدهٔ آن ملایک خصال خامه را رخصت جولانگری دهم، بیم آن است که به نظر هر کس رسد حمل به اغراق نماید:

شرح او غبن است با اهل جهان   همچو راز عشق دارم در نهان
قدر او بگذشت از درک عقول   عقل اندر شرح او شد بوالفضول
گر چه عاجز آمد این عقل از بیان   عاجزانه جنبشی باید در آن
إنّ شیئاً کلّه لا یدرک   اعلموا انْ کلّه لا یترک
گر چه نتوان خورد طوفان سحاب   کی توان کردن تبرّک خورد آب
آب دریا را اگر نتوان کشید   هم به قدر تشنگی باید چشید

مجملاً والدِ مرحوم خلف اصغر مهر علی بیگ امیرشکار باشی بن الخاص میرزای بن الدارخان میرزای شمخال‌اند. در سنّ صبی از والد مرحوم مغفور خود مانده به یمنِ تربیت برادرِ مهترش لطف علیخان مرحوم تحصیل کمالات صوری و معنوی نموده، کتب متداوله را دیده و در خوشنویسی 277a صاحب دستگاه شد و در میدان سپاهیگری گوی مسابقت از جمیع امثال و اقران ربوده یگانهٔ آفاق گردید، چنانچه در کلّ ایران در سواری و تیراندازی و سایر فنون سپاهیگری آن مرحوم را مسلّم و احدی را برابر و مقابلش نمی‌دانستند. هنرهای ایشان در فنون متعلّقی سپاهگری مشهور آفاق و در افواه و السنهٔ جمهور مذکور است، شرح آنها مناسب مقام نیست و احتیاط از تهمتِ اغراق نیز می‌نماید.

بالجمله در سنّ صبی به منصب یساولی صحبت مجلسِ بهشت آیین سرافراز و بعد به بیگلربیگی شروان و به ضمیمه آن به بیگلربیگی گنجه که جماعه آنجا سر به فساد آورده با بیگلربیگی خود که محمّد رضاخان کنگرلو بود سلوک بی‌ادبانه کرده اخراج نموده بودند نیز ممتاز، چنانچه شش ماه در گنجه و شش ماه در شروان می‌بود و بعد به بیگلربیگی‌گری ایروان مفتخر و بعد به منصب عظمای سپهسالاری به ضمیمه بیگلربیگی‌گری ایروان و کلّ آذربایجان لوای عظمت و اقتدار به فلک افراخته، دبدبهٔ کوسِ دولتش گوش گردون را کر ساخت. در سنهٔ هزار و یکصد و بیست و هشت هجری که از ایروان به قصد تنبیهٔ افاغنه عازم قندهار بودند در بلدهٔ نخجوان به مرض استسقا به جوار رحمت ایزدی پیوستند. نعش مطهّرش در جوار حضرت امیرالمؤمنین اسد الله الغالب شاه مردان علی بن ابی طالب ـ علیه السّلام ـ مدفون گردید.

از عجایب و خوارق احوال ایشان یکی این است که در مدّت حکومت‌ها و امارت و فرمانفرمایی‌ها احدی را قتل و نسق نفرمودند و این امر به خلاف هندوستان در ایران بسیار مستبعد است، چه مردم ایران سرکش و تنبیه طلب و خیره و خونخوارند، خصوصاً ایلات و مردم سرحدّات و اتراک که انحراف و خلاف جبلی ایشان است. با وجود آن سپاه و رعیّت را به مرتبه‌ای در حساب داشتند که به مجرّد شنیدن نام نامیش از بیم قالب تهی می‌کردند و با مردم به نحوی سلوک می‌داشتند که از جمیع بلاد ایران از سپاه و رعیّت عرایض به خاکپای اقدس اعلی می‌نوشتند و استدعای آن می‌کردند که محمّد علی خان را

به ما امیر و حاکم نمایند. در مجالس و محافل بلکه در خلوت نیز خنده نمی‌کرد و در گفتگو هم هر کسی را مخاطب نمی‌نمود مگر کسی را که لایق می‌دانست آن هم به قدر ضرور و اختصار کلام و هرگز احدی را یارای آن نبود، حتّی امرای عظیم القدر و برادران از خود بزرگترش را که کلبعلی‌خان مغفور و حسنعلی‌خان مرحوم باشد در خدمت و حضورش زیاده از ضرورت تکلّم نمایند. و احدی را هر چند از اعیان باشد یا برادران و اقوامِ قدرت آن نبود که به مضاحک و ملاعب حتّی به ایما و اشاره در مجلسش توانند مبادرت نمود یا بدون جامه و دستار و موزه و کمربسته به حضورش توانند آمد.

از کلمات ایشان است که ادب روح انسان است. مردهٔ در لحد بهتر از زنده بی‌ادب است که در مسند باشد. قال العارف الرومی:

از خـدا خـواهـیم تـوفیقِ ادب بی‌ادب محروم ماند از فضلِ رب
بی‌ادب تنها نه خود را داشت بد بـــلکه آتش در هـمه آفـاق زد

و نیز می‌فرموده‌اند که پادشاهان و امرای ایران را در این عهد عدم مبالات در ضبط احوال خود موجب حقارت شأن گردیده و این معنی بزرگان را در نظرها خفیف و ذلیل می‌کند و رعب و هراس از دلهای خلق بیرون می‌رود تا اینکه به حدّی می‌رسد که اگر خواهند تدارک آن نمایند به کشتن صد هزار کس بی‌گناه و هزار هزار کس گنهکار صورت نمی‌بندند و کار امارت و پادشاهی که فی الحقیقه چوپانی و نگاهبانی خلق است بـه قصّابی و جلاّدی می‌انجامد و خود گرگ رمهٔ خود می‌باید شد و رفته رفته مردم عادت به سیاست کرده خیره می‌شوند. هراس این امر نیز به سبب کثرت وقوع و بسیاری دیدن و عادت شدن نظرها از دل خلق بیرون می‌رود. آخر الامر هیچ علاجی ندارد و خُسران دنیا و آخرت عاید احوال خواهد گردید.

و صدق این اقوال شریف مکرّر معلوم شده و به تجربه رسیده است و از آن جمله 277b
مرحوم لطفعلی خـان عـموی مـهین راقـمِ حـروف کـه بـعد از والد مـرحـوم بـه مـنصب سپهسالاری سرافراز شد و صیت سطوتش عالم را فروگرفت و خوانِ همّتش از قاف تا قاف آفاق گسترده، ابواب بذل و بخشش بر روی اعالی و ادانی و اصاغر و اکابر عالم گشوده و

همچنین در صفت قهّاری مظهر اتمّ شده. کثرت سپاه و وفور خزانه و سامان از آن بیشتر بود که شرح آن توان کرد. روزی نبود که جمعی کثیر از اعلیٰ و ادنیٰ به‌گناه و بی‌گناه به سیاسات مخترعهٔ عجیبه نرسند، مع هذا عشری از اعشار سطوت و صولت برادر کهتر خود را نداشتند، اگر چه ایشان نیز در آن وقت رعایت فنون ادب را مرعی می‌داشتند، لیکن مستمر نبود. ارباب طرب و مضاحک را علی رئوس الاشتهار در مجلس عالیش بار بودی و منهیات رایج، و صحبتش با مردم نه بر وفق برادر کهترش بود. طبعش فی الجمله به ارباب هزل مایل بود. اگر چه فضلای عالی مقدار و هنرمندان روزگار نیز منظور نظر عنایت و الطافش بودند، لیکن احوالش همیشه به این منوال نبود، لهذا در تدارک آن هر چند می‌کوشیدند چندان حصول مطلب به عمل نمی‌آمد و در این عهد نیز جمعی دیده شده که همین حال دارند و آنقدرها فایده که باید نمی‌کند و همان علّتها که مرحوم خان می‌فرموده‌اند معاینه می‌شود بی‌زیاده و نقصان.

به هر حال گاهی طبعِ مبارکش میل به انشای شعر می‌فرمود، لیکن آن را نیز به مردم نمی‌خواند و می‌فرمود که بعد از آنکه امیر و سپهسالار[1] شهرت به شاعری و ملاّیی و از این مقوله کمالات بکند ارباب قلم را دغدغهٔ مصاحبت و تصوّر مناسبت مزاج و حالات خطور در خاطر نمی‌کند و به این سبب گستاخ می‌شوند، پس یا تبعیّت ضرور می‌شود یا تنبیه ایشان به گردن می‌افتد و در نظر سپاه و ارباب سیف حقیر و ذلیل می‌گردد و باز در تدارک آن سعیها باید کرد و اغلب که کمتر فایده کند، لهذا افکارِ بلاغت آثارشان در افواه و السنه مشهور نشده و اگر جایی نوشته بودند به سبب فتورات زمن مفقود گردیده، غیر از این یک رباعی که در پشت دیوان شوکتای بخارایی به نام خود به خطّ شکسته در نهایت خوشی نوشته بودند و آن کتاب تا حال باقی مانده بود. دیگر شعری در نظر و خاطر از آن مرحوم مغفور نبود:

جانْ تاب ز زلفِ تابداری دارد — دلْ داغِ غـمِ لاله عـذاری دارد
تـن حسرتِ تیغ آبـداری دارد — سر هم سر فتراک سواری دارد

۱. H سپه‌دار

[۲۲۲۰]

شیخ عبدالرّضای متین

اصلش عرب و مولدش اصفهان است. به صحبتِ میر نجات و دیگر موزونان آنجا رسیده. در اوایل سلطنت پادشاه عالم پناه به دارالخلافهٔ دهلی وارد شده، غلغله‌ای در موزونان آنجا انداخت. میان او و میر محمّد افضل ثابت مشاعرات واقع شده که ذکر آن طول دارد و آخر الامر نقشِ مرادش در دارالخلافه ننشست. از آنجا عزیمت اوده نموده، ملازمت برهان الملک مرحوم اختیار کرد و بعد از فوت آن مغفور نوّاب صفدر جنگ که قایم مقام اوست مرسومش را به حال گذاشته تا حال تحریر در لکهنو سکونت دارد. از مشرب فقر و تصوّف بهرهٔ وافی یافته و پیوسته صحبت این طایفهٔ علیّه را جویا می‌باشد. در حُسن خلق و معاشرت و بشاشت وجه و طلاقت لسان نظیرش کم است. مشقِ شعر بسیار کرده، دیوانش از ده هزار بیت متجاوز است. او راست:

- چون از برش روم که به هنگام گفتگو — حرفِ مسلسلش شده زنجیر پا مرا
- بختِ آنم کو که با این ناقبولیهای عشق — از در آید یار و غافل در بغل گیرد مرا
- بی‌تو خونِ دلِ من بر سرِ مژگان من است — چشم واکردن من زخمِ نمایان من است
- به عزم گلشن امشب برق بی‌تابانه می‌آید — خسی باقی‌است پنداری ز خار آشیان من
- صورت دردم بر احوالم چه می‌پرسی، مپرس — در شبیهم خامهٔ نقّاش شیون می‌کند
- از بهشت و حور و کوثر دوست‌تر دارد متین — گوشهٔ امن و شراب ناب و روی ساده را
- چو دریایی که از موجِ نسیمی مضطرب گردد — کشیدم از جگر آهی و بر هم خورد احوالم

[۲۲۲۱]

میرزا جانجانان مظهر

اصلش از سادات علوی است، امّا چون اهل سنّت امیرالمؤمنین علی ـ علیه السّلام ـ را سیّد نمی‌دانند میرزای مزبور 278a نیز خود را داخل سادات نمی‌شمارد. وضعش درویشانه

است و با حافظ سعدالله که از سلسلهٔ شیخ احمد سهرندی[1] بوده دست بیعت داده، اگر چه طنطنهٔ شاعریش به گوش اکابر و اصاغر این شهر رسیده، امّا در شعر بی‌مایه است و با محاورهٔ فارسی چندان آشنا نیست. در زبان هندی شعرهای خوب دارد. این چند بیت منتخب اشعار فارسی اوست:

ـ نام آسایش نمی‌دانم که از طفلی چو دل | در کنار خویش پرورده است بی‌تابی مرا
بی‌کسی مشهور کرد آخر به یکتایی مرا | داد تشریف خدایی فیضِ تنهایی مرا
ـ در حیرتم که بهر چه بردی ز دست من | آن دل که هیچ پیش تواش اعتبار نیست
ـ باز خواهم گِله از جور تو بنیاد کنم | زیر دیوار تو بنشینم و فریاد کنم
ـ یار از گریهٔ شبهای غمم می‌ترسید | ناگهان ابر سیاهی ز مقابل برخاست

[۲۲۲۲]
مُفید بلخی

در زمان عالمگیر پادشاه به هند آمده در ملتان درگذشت. محمّد افضل سرخوش این قطعه در تاریخ وفاتش گفته:

مُرد ملاّ مفید در مُلتان | این سخن چون به‌گوش سرخوش خورد
برکشید آه و سال تاریخش | گفت:(ملاّ مفید بلخی مُرد)/ ۱۰۹۱

اشعارش خالی از مزه نیست. او راست:

ـ از رهایی مگو که چون طاووس | پر و بالم به مهر صیّاد است
ـ به آن چشم سیه نسبت ندارد | ز سرمه تا به او یک میل راه است
ـ تا از خطّ مشکین توام حال تباه است | چون خامه روان از مژه‌ام خون سیاه است
ـ کم ز شمع انجمن در مجلس افروزی نیَم | همدم من هرکه شد از صحبتم گل چید و رفت

---

۱. S ،H سرهندی

ـ ما را نخست بهر محبّت سرشته‌اند / مانند صبح در دل ما مِهر کِشته‌اند
ـ چون‌کنم عرض خاکساری خویش / کــــه دل او غـبار مـــی‌گیرد
ـ تکـــمه در پـــیرهن نـمی‌گنجد / از هـــم آغـــوشی گـــریبانش
ـ شاید ز رحم بر سر بالین من رسد / خود را بهانه ساخته بیمار مـی‌کنم
ـ از هیچکس غبار غمی نیست بر دلم / مانند غنچهٔ خود گرهِ خاطر خـودم

[۲۲۲۳]

منیر لاهوری

در زمان عالمگیر پادشاه بوده. در نظم و نثر قدرت داشته. او راست:

ـ تا به‌کی بگشاید از هم طرّهٔ جانانه را / بعد ازین بر چوب باید بست دستِ شانه را
ـ به نازگفت که آیم شبی به خواب تو من / درین خیال همه عمر من به خواب گذشت

[۲۲۲۴]

مُخلص کاشی

در زمان خاقان مالک رقاب ازکاشان به اصفهان آمده، نشو و نما کرد و با موزونان آنجا هم طرح شده، کار سخن را بقدر رونقی داد. اشعارش خالی از ادا و کیفیّتی نیست. دیوانش به دو سه هزار بیت می‌رسد. او راست:

ـ هست هر دم با سر زلف بُتی سودا مرا / کـرده سـرگردان پـریشان اخـتلاطیها مـرا
حالتم با دانهٔ تسبیح در گردش یکی‌است / هر کـه نـامش بـر زبـان آرد، بـرد از جا مـرا
ـ کـــرد بـی‌جا دلم از طـرّهٔ جـانانه جـدا / دست مشّــاطه الهـی شـود از شـانه جدا
بــرق در جــانِ هـواداری فـانوس افـتد / تا به کی شمع جدا سوزد و پروانـه جدا
کارم از عشق رسیده است به جایی مخلص / که به من خویش جدا گرید و بیگانه جدا

ـ گر کشد خنجر به قتلم غیر امشب باک نیست
زانکه بر خود می‌زند با من چو بیند یار را

ـ حشمت و جاه جهان نقش بر آب است مرا
به نظر تاج و کمر موج و حباب است مرا

هیچ حاجت به میَم نیست کزان گردش چشم
آب گردیدن دل عالم آب است مرا

ـ ز وصلش گر غم صد ساله رفت از دل عجب نبود
که دولت می‌کند بیگانه از هم، آشنایان را

ـ به عهد ما تحمّل بیشه خوار است
بود حمّال هر کس بردبار است

ـ هرگز نشدم منتفع از گرمی بازار
چون شمع مرا سوخته هرکس که خریده است

ـ اگر حواس پریشان خویش جمع کنی
ترا نماز فُرادیٰ کم از جماعت نیست

ـ کی نهد پا در طریق عشق هر کس عاقل است
این ره خونخوار را فتراک یک سر منزل است[1]

ـ کی تواند کسی از چوب تراشد مضمون
نسبت سرو به قدّ تو نمی‌آید راست

ـ دل نمی‌دانم کدامین عنبرین مو برده است
این‌قدر دانم که زخمِ سینه‌ام بو برده است

ـ دلم فشردهٔ آن پنجهٔ نگارین است 278b
مخمّسی که به دل ناخنی زند این است

ـ راه گرداند به هرجا پسندم مخلص ز دور
اختلاط من چنین با او به راه افتاده است

ـ تا دلبری نباشد کی دلنشین شود بزم
پروانه بر کنار است تا شمع در میان نیست

بر قامتِ جوانان تقطیع خوشتر آید
ورنه بهارِ گلشن رنگین‌تر از خزان نیست

ـ بی‌تعلّل ساقیا می ده که از رنج خمار
حالتی دارم که گویا جانِ من در شیشه است

ـ گر تعهّد با عزیزی در شمار آید رواست
گر یتیمی را کسی امروز پوشد گوهر است[2]

ـ خوشم ازاین که به دستار نیست دسترسم
که هیچ منّتم از روزگار بر سر نیست

ـ لبش در دور خطّ ایمن ز ارباب هوس باشد
که چون شب شد شکر، آسوده از جوش مگس باشد

ـ رفت تا آن بی‌وفا از نامه‌ای شادم نکرد
من بسی چون عمر یادش کردم او یادم نکرد

آنکه بی‌تقریر از حالِ دلم آگاه بود
از زبان افتادم و گوشی به فریادم نکرد

ـ ز رخ چو آن مه نامهربان نقاب گشود
شدم ز هوش، ندانم دگر چه روی نمود

ـ عاشقان را دل بی‌رحم تو دشمن دارد
ورنه خورشید سرِ ذرّه به دامن دارد

ـ نرگس مخمور او با سرمه الفت کم کند
آهوی وحشی سیاهی را چو بیند رم کند

۱. M این بیت را ندارد

۲. M این بیت را ندارد

خامه بی‌جا حرف آن موی میان سر می‌کند
این چنین قول ضعیفی را که باور می‌کند؟

ـ حُسن و عشق از یک نگاهِ گرم یار هم شوند
چون دو همشهری که در غربت دچار هم شوند

ـ مرا چه قدر ز پیشم چو دلستان برود
که تن به خاک برابر شود، چو جان برود

به بیعِ تیغ تو جان داده‌ام به غیر مکُش
روا مدار که حقّ من از میان برود[1]

ـ بیا، چگونه توان راه بندگی پیمود
مگر به سر برد این راه را کسی به سجود

ـ تماشا دارد ای مه با تو سیر گلُستان کردن
که از شرم رخت هر گل به چندین رنگ خواهد شد

ـ به کیش اهل غیرت عشق نتوان باخت با یاری
که شبها یاد او در خاطرِ اغیار می‌ماند

ـ می‌توان با مردمی دل برد از اهلِ نیاز
ورنه دارد چشمِ سوزن نیز مژگانِ دراز

ـ از نارسیدگی‌است که صوفی کند خروش
سیلاب چون به بحر رسد می‌شود خموش

ـ داغ دلسوز بود بهرِ پرستاری دل
اشک باشد عرقِ صحبت بیماری دل

ـ درین زمانه چو خونگرمی ز خلق ندیدم
دمی به هر که شدم آشنا، چو تیغ بریدم

ـ این خواری که بر سر کوی تو می‌کشم
هرگز نشد که نقل به جای دگر کنم

از خاکیان به غیر سرافکندگی خطاست
باید به اصل خویش چو نرگس نظر کنم

ـ چو خواهم بر جگر مرهم نهم، الماس می‌گیرم
همانا هست دستِ دیگری در آستین من

ـ ز رشک آنکه نامت با زبانم آشنا گردد
ز هجران مُردم و هرگز[2] نپرسیدم سراغ تو

ـ چه گویم که خطّ ستمگر چه کرده
به مصحف ببینید کافر چه کرده

همین دیدهٔ شورشِ بحر چشمم
نه‌ای آگه از دل، که در بر چه کرده

ـ گل را چسان به روی تو نسبت دهد کسی
تو شمع آفتابی و او شعلهٔ خسی

گفتی که از من آنچه شنیدی به کس مگو
حرفی نگفته‌ای که توان گفت با کسی

ـ من و دل هردو را در خاک و خون انداختی، رفتی
به این ناسازگاری کار ما را ساختی، رفتی

ندانم از تغافل یا حیا بود، این قدر دانم
که چون خود را نمودم سر به پیش انداختی، رفتی[3]

سخن‌کوته، دل‌وجان و قرار و صبر مخلص را
شکستی سوختی بردی ربودی تاختی، رفتی

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. M از کس
۳. M این بیت را ندارد

[۲۲۲۵]

رای آنندرام مُخلص

از قوم کهتری هنود است. مدّتهاست که امر وکالتِ وزیر الممالک هندوستان قمرالدّین خان بهادر به او مفوّض است، بالفعل در دارالخلافهٔ دهلی به فراغت مدار می‌گذراند. از جماعهٔ هنود در این جزو زمان کسی به خوش محاورگی او نیست. او راست:

ـ قیامت بر سرم آورده‌ای از شیون ای قُمری	تو خواهی بعد ازین در باغ بودن یا من ای قمری!
ـ به قرب ان بتان آخر دلِ افگار خود کـردم	ز حالم تا کسی آگه شود من کار خود کـردم

[۲۲۲۶]

آقا عبدالمولیٰ

خلف آقا بنیاد[۱] اصفهانی است. به علوّ طبع و صفای طینت و وسعت مشرب و حسن خلق و کمال زهد و نهایت پرهیزگاری مشهور زمان بل یگانهٔ دوران بـوده. در سـخن‌شناسی و خوش صحبتی عدیل و نظیر نداشت. در اوایل حال با شعرای عهد خویش 279a از جمله میر نجات مرحوم و میرزا نورس و شاگرد او[۲] نجیبا و غیره همصحبت و هم طـرح بـود، پیوسته در نهایت احترام و کمال اعزاز اوقات می‌گذرانید. بعد از وقوع واقعهٔ افغان و بر هم خوردن اوضاع اصفهان و فقدان هم صحبتان ترک مجالست و مصاحبت خلق کرده در قریهٔ سیچان[۳] که متّصل محلّهٔ ارامنه ساکن اصفهان واقع شده و محل سکونت قدیمش بـود، سکنا نمود. ابواب معاشرت و مؤانست را بر روی مردم بر بست و از آن وقت ترک گفتن شعر کرده، مشغول عبادت و ریاضت می‌بود مگر گاهی به حسب ندرت به شهر تشریف آورده با خواص مخلصان و دوستان خود ملاقات مجملی نموده مراجعت می‌کرد و هم از آن مقوله مردم گاهی به خدمتش می‌رفتند تا آنکه بعد از رفعِ مادهٔ افـغان از مـزاج ایـران

---

۱. S مینای	۲. H شاکرا
۳. M سنجان

بعضی اوقات مجلس احبّای صادق الولا را به وجود شریف خویش زینت می‌بخشید و همچنین جماعهٔ مزبور را اجازت شرفیابی خدمت شریفش حاصل شده بود. راقم حروف اکثر شرف خدمت و صحبت آن عالی مرتبت را دریافته، مورد اشفاق بی‌نهایت می‌گردید. بعد از عزیمت سفر هندوستان مکاتیب محبّت اسالیبش به این مهجور بزم حضور می‌رسید. دو سه سال قبل از این مسموع شد که به جوار رحمت الهی پیوسته و در همان مکان که تشریف می‌داشت مدفون گردید ـ رحمه الله تعالی.

اگر چه اشعار آن بزرگوار در جنب سخن‌شناسی و سایر کمالاتش مقداری نداشت، لیکن گاهی ابیات خوب از قلم ملاحت توأمش سر می‌زد. این چند بیت از آن جمله است:

ـ چنین که تکیه به دستار یار دارد گُل / دگر کجا سر و برگِ بهار دارد گُل
به نیم جلوه که در کار گلستان کردی / هنوز در ته دل خارخار دارد گُل
به غیر ازین که گریبان ز رشک پاره کند؟ / به گلشنی که تو باشی چه کار دارد گُل
شکایت از ستم یار طور مولیٰ نیست / به بلبل آنچه کند اختیار دارد گُل
ـ شبها در آب و آتشم از اشک و آه خویش / درمانده‌ام چو شمع به روز سیاه خویش
مولیٰ اگر شهید تو شد پر بعید نیست / آیا بود کسی که نخواهد رفاه خویش؟
ـ غم نیست اگر جان برود یار نگهدار / این هم یکی از جملهٔ اسرار نگهدار
ـ غم افسردگی ز آسودگانِ خاک برداری / اگر یک دم نقاب از روی آتشناک برداری
ترقّیهاست در خونگرمی تیغ شهیدان را / به خاک ار خون من ریزی مرا از خاک برداری
چه منّتها که بر گردن گذاری می‌پرستان را / اگر ای باغبان باری ز دوشِ تاک برداری
توانی گر ز سر وا کرد دستار تعلّق را / ز گردن می‌توانی منّت افلاک برداری
دهد صدگونه طوفان از نهیب گریه‌ات مولیٰ / چو یک‌دم آستین از دیدهٔ نمناک برداری
ـ عجز من و غرور تو شد آشنا به هم / رسم نو است الفت شاه و گدا به هم
پا در حریم محفلِ دلها شمرده نه / آهسته باش تا نزنی شیشه‌ها به هم
از ربط حسن و عشق ز هر سو رسانده‌اند / ناز تو و نیاز اسیران صدا به هم
دلهای داغ دیده به بزم تو چون سپند / از جا جهند و گرم نمایند جا به هم

دور آن چنانم از تو که امّید وصل نیست ‌‌ ‌ ما و تو را مگر برساند خدا به هم
هر پارهٔ دلم به کف اشک رفته است ‌ ‌ شاید رسد به کوی تو این پاره‌ها به هم
با درد و داغ ساخته مولی چنین بود ‌ ‌ هر جا که می‌رسند ستمدیده‌ها به هم

[۲۲۲۷]

محمّد حسین بیگ محفوظ[۱]

شنیده شد که از الوار بختیاری است. نشو و نما در گیلان کرده یا بالعکس. آری خوبی از این دو سلسله بیرون نمی‌رود. علی ایّ تقدیر گویند شباهت گونه‌ای با ایشان دارد، العهدة علی الرّاوی. خلاصه اعجوبهٔ زمان و نادره دوران است. شمّه‌ای از احوالش اینکه با کمال آراستگی و خودسازی روزگار می‌گذراند. اعاظمِ ایران صحبت کثیر البهجتش را نوشداروی جانهای حزین و مومیای دلهای[۲] غمین شمرده از جان و دل طالب مصاحبت او می‌باشند. از عجایب خواص او یکی این است که با وجود کمال احترام که به ظاهر نسبت به وی مرعی می‌دارند به مجرّد اینکه لب به خواندن اشعار خود می‌گشاید بی‌اختیار اهل مجلس را از فرطِ خنده قریب به غشّ 279b حالی به هم می‌رسد و این مرد عزیز مطلق متأثّر نشده تا مجلس منعقد است شعر خود را می‌خواند و سر مویی تغییر در احوالش به هم نمی‌رسید، بلکه به مظنّهٔ اینکه از راه التذاذ مسرور و مبتهج شده‌اند، محظوظ می‌شود.
علاوهٔ شاعری دخل عظیم در موسیقی و خوانندگی نموده است و در آن فنّ هم به عینه همین حال دارد. مدّتها در اصفهان و شیراز مرهم نِه داغهای مکروهات اهل آن دیار بود و حال نیز در حیات و در اصفهان می‌باشد. اشعار آبدارش همچو درّ یتیم در هندوستان کمیاب است. این چند بیت را به جهت نمونه به سعی تمام به هم رسانیده قلمی نمود، چون خالی از لطفی نیست معذور فرمایید. در جواب این غزل خواجه که

در وفای عشق تو مشهور خوبانم چو شمع

۱. M این شرح حال را ندارد ‌ ‌ ۲. H + شکستهٔ

غزلی گفته است که این بیت از آنجاست:

چو ظرف مینا به بزم یاران شدم پر از گل چراغ   شب وصلش به کوی بزمش گدازانم چو شمع

لفظ چو اسقاط شده به سبب اینکه از اضافات می‌داند و به خواجه بحث می‌کند که در شعر لفظ بیکار آوردن یاد از بی‌وقوفیها می‌دهد. در مدح یکی از سادات که اولاد شاه خلیل‌الله بود قصیده‌ای گفته که این بیت از آنجاست:

من مدح تو از روی دفتر قرآن می‌گویم   هم به‌نسب شاه خلیل‌الله، هم به حسب شاه خلیل‌الله

[۲۲۲۸]

میرزا مجید شوشتری

تولّدش در سنهٔ هزار و هشتاد و هشت در دزفول که از توابع شوشتر است واقع شده، چون بعضی از اوقات در شوشتر به سر برده به شوشتری اشتهار دارد. پیوسته به مصاحبت امرا و خوانین عظام به سر می‌برد و همیشه نواله‌خوار خوانِ احسان ایشان می‌بود. مرحمت پناه فتح علیخان وزیر اعظم عمِّ راقمِ حروف لشکرنویسی الکای شوشتر را به او داده، وجه مرسوم آن خدمت تا حال به او می‌رسید، در زمان قهرمان ایران موقوف ماند. بسیار خوش صحبت و بشّاش بوده، طبعش به طرف هزل میل تمامی دارد و ظُرفای اصفهان خصوص جعفر زرکوب که از هزّالان مشهور زمان بوده هزلهای نمکین با میرزا مجید مزبور کرده و اکثر ابیاتش را جوابهای مضحک گفته که موجب شهرت آن ابیات گردیده، چنانچه مجیدا در غزلی که مخاطب میرزا رحیم حکیم باشی است، گفته است:

ای فدایت مجید شوشتری   خاک پایت[1] مجید شوشتری

زرکوب نیز چند بیت در این زمین گفته، داخل غزل او کرده بر زبانها انداخت. از آن

۱. S ،A: خایهات

جمله است:

بسته بر خود به جای بازویند	خـایهایت مـجید شـوشتری
هـوس لولـئین کشـی دارد	در خلایت مجید شـوشتری

و در جای دیگر میرزا مجیدا گفته:

وضع ناهموار باشد پاک طینت را گران	از بلندی چون به زیر آید نماید شیون آب

زرکوب جواب این فرد را گفته:

از خـرامِ الفـتم[1] تـنها نـیاید از مـن آب	می‌کشد زانداز یک غربیله از رویین تـن آب
چون برد حاصل کس از وصلش که همچون آسیا	مـی‌جهاند از مـن او در حـالت گـردیدن آب
یـار پـیدا کـرده آزاری کـه داغـم کـرده‌است	می‌شود ساعت‌به‌ساعت دنبه‌اش چون‌روغن آب
دلبـر زرکـوب آن رعـنا گـلِ شـیرین نگـاه	همچو نرگس خورده از سوراخ کون در گلشن آب

خلاصه میرزا مجیدای مشارالیه دو سال قبل از این به هندوستان آمده تا حال تحریر در دهلی به خدمت نوّاب ابوالمنصور خان بهادر صفدر جنگ ـ سلّمه الله تعالی ـ به سر می‌برد و نوّاب معزّالیه تفقّدات بسیار نسبت به حالش مرعی می‌دارند. اکثر به نزد راقمِ حروف می‌آید و صحبتهای نمکین می‌دارد، لیکن انصاف این است که به دقایق مراتب سخنوری آشنا نیست، امّا گاهی شعر مربوط خوب هم از وی سر می‌زند. این ابیات منتخب اشعار اوست:

ـ کشیدم از جگر آهی، بنای هفت ایوان شد	فشاندم گردی از دامن، اساسِ چار ارکان شد
ـ شرمساری بس که دارم از حیات خویشتن	مـی‌کنم از بـهر مـردن جـان نـثارِ زندگی
ـ روید به جای سبزه ز خـاک مـن آفتاب[2]	از بس که تخم مهر در آب و گِـل مـن است
ـ ندارد حاصلی دل را به آن نازک میان بستن 280a	که از دستش چو نی باید کمر بهر فغان بستن

۱. S آن صنم

۲. S روید به خاک و سبزه ز روی من آفتاب

نمی‌خواهی ز هم گر برگ عیشت همچو گل ریزد / درین گلشن به رنگ غنچه می‌باید دهان بستن
خموشی لازم افتاد است جویای معانی را / که از بهر گهر غوّاص را باید دهان بستن
ـ چه غم ار گردش گردون نکند یاری ما / می‌کند گردش چشم تو نگهداری ما
ـ شبی که یاد تو ای شوخ ماه پاره کنم / ز اشک روی زمین را پر از ستاره کنم
به آن رسیده که از دست نوخطی چون گل / درین بهار گریبان خویش پاره کنم
مجیدا سر کویش سفر مبارک نیست / چه حاجت است درین باب استخاره کنم

این چند بیت از قصیدهٔ او که در مدح فتح علیخان عمّ راقم حروف گفته به قلم می‌آید:

دوش این خبر آمد به من از عالم بالا / کای عارفِ پاکیزه دل از عیب مبرّا
برخیز که شسته‌است جهان چهرهٔ امّید / برخیز که بسته است تتق ابر تمنّا
خواهی به‌کف آری درِ مقصود، قدم نِه / در بحر ثنا گستری گوهر یکتا
خورشید وزارت که فلک نیز ندیده است / مانندهٔ او آصفِ دریا دلِ دانا
دستور جهان فتح علیخان که ز رأیش / هر صبح کند کسب ضیا مهر معلّی
آنجا که کند خاطرش ایجاد معانی / صد همچو ارسطو به بیان می‌کند احیا
از نسبت فرزندیت ای زبدهٔ عالم / جا دارد اگر فخر کنند آدم و حوّا
هستی ز بنی هاشم و عبّاس به تحقیق / ارثی است بزرگیت[1] ز اجداد و ز آبا
صد چرخ اگر چرخ زند چون تو نیاید / باشد به جهان شبه تو معدوم چو عنقا
کس پیش ضمیرت نکند عرضِ مطالب / ادراک تو راز همه را خوانده ز سیما
زیبا نبود در نظرت بس که دو رنگی / مشکل که به طبع تو خوش آید گل رعنا
ایمن بود از بیم لگدکوب حوادث / بر دامن تو هر که زند دست تولاّ
شک نیست که سر بر سر خورشید گذارد / از لطف تو یک ذرّه رسد گر به مجیدا

ایضاً در مدح یکی از امرای ذوی الاقتدار گفته:

ای مظهر جلال خداوندِ ذوالجلال / ای پای عقل مانده ز کنه تو در عِقال

---

۱. M: از پشت بزرگیت

یک لمحه بی‌تو کار جهان را ثبات نیست | تـن بـی‌وجود جان بـود البتّه در زوال
هر جا که گَرد خیل سپاهت شود بلند | آن را فـلک به مهر دهـد بهر اکتحال
در چـنگُل عـقاب بـه دورانِ حفظ تـو | آسـوده است کـبک دری با فراغ بال
تـمکینت ار به کـوه گران لنگر افکـند | ناف زمین به پشت سمک یابد اتّصال
ور بـاد هـیبت تـو وزد بر مشام دهـر | اجزای آن چو ذرّه ز هم یابد انفصال
آن دم کـه حرف تیغ تـو آرنـد در میان | رستم شود ز ترس گـریزان چو پیر زال
وقت دعـا رسـید مـجید اختصار کـن | طـولِ سخن مده که بود منشأ کـلال
تـا گـردش فـلک بـود و سیر انجمن | تا هست برقرار شب و روز و ماه و سال
پـیوسته بـاد بادهٔ عشرت به جام تو | باشد نصیب دشمن جاهت غم و مـلال

[۲۲۲۹]

مهر علیخان مظهر

از امرای خاقانِ مالک رقاب مغفور بوده. او راست:

ـ ای به خوبی شده ابروی تو طاق | زلف تـو عـمر دراز عشّـاق
گفتنی نیست بـه وصـل تـو قسم | آنچه دور از تـو بـه مـن کـرد فـراق
ـ کَـرَم شیوهٔ تو، گـنه عـادت مـن | تو آنی که هستی، من آنم که هستم
ـ به سرعت می‌رود قاصد نمی‌دانم چه بنویسم | حدیث آرزومندی به صد دفتر نمی‌گنجد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة النون

[۲۲۳۰]

خواجه ناصر خسرو

جامع جمیع علوم ظاهری و باطنی است. در حکمیّات و فقه و حدیث و تصوّف صاحبِ دستگاه بوده، علوم غریبه را نیز خوب می‌دانسته است. امور عجیبه از وی به ظهور می‌رسیده، ریاضات شاقّه بسیار کشیده است، از جمله بیست سال بیشتر در غار یمگان که در جبال بدخشان است معتکف بوده. وی در اوایل حال از خدمت شیخ ابوالحسن خرقانی ـ قدّس سرّه ـ استفاضه نموده و گویند که با فاریابی مباحثه کرده و با شیخ الرّئیس مؤاخات و خصوصیّت داشته است. در زمان خود 280b اهلِ غرض طعنش می‌نموده‌اند و طعن آنها غلط است، زیرا که وی از عارفانِ کاملِ واصل است. گویند که در اواخرِ حال کثرت ریاضت را به حدّی رسانیده بوده است که در ماهی یک مرتبه طعام خوردی و وی را در تسخیرات طلسمات مهارت تامّ حاصل بوده، وفاتش در سنهٔ ۴۸۱[1] واقع شده است. وی راست:

ـ اگر ملازم خاک در کسی باشی — چو آستانه ندیمِ خسیت باید بود
ز بهر نعمت دنیا که خاک بر سر او — بدین امید که گرفتم بسیت باید بود

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: ۴۳۱

هزار سال تنعّم کنی بدان نرسد ‌ ‌ که یک زمان به مراد کسیت باید بود
- تا توانستی ربودی چون عقاب ‌ ‌ چون شدی عاجز گرفتی کرکسی
فاسقی بودی به وقت دسترس ‌ ‌ پارسا گشتی کنون در مفلسی
- به چشم نهان بین نهانِ جهان را ‌ ‌ که چشم عیان بین نبیند نهان را
سوی آن جهان این جهان نردبان است ‌ ‌ به سر بر شدن باید این نردبان را
اگر گویی این در قران نیست گویم ‌ ‌ همانا که نیکو ندانی قران را
قران را یکی خازنی هست کایزد ‌ ‌ حوالت به او کرد هر انس و جان را
تو بر آن گزیدهٔ خدا و پیمبر ‌ ‌ گزیدی فلان و فلان و فلان را
اگر دوستی خاندانت بباید ‌ ‌ چو ناصر به دشمن بده خان‌ومان را
- همه جور من از بلغاریان است ‌ ‌ که مادام همی باید کشیدن
گنه بلغاریان را نیست چندان ‌ ‌ بگویم گر تو بتوانی شنیدن
خدایا این بلا و فتنه از توست ‌ ‌ و لیکن کس نمی‌یارد چخیدن
لب و دندان تمرکان ختا را ‌ ‌ به این خوبی نبایست آفریدن
که ما را از لب و دندان ایشان ‌ ‌ به دندان لب نبایستی گزیدن
- گویند که پیغمبر ما رفت ز عالم ‌ ‌ میراث خلافت به فلان داد و به بهمان
هرگز ملکی ملک به بیگانه نداده است ‌ ‌ رو دفتر شاهان جهان نیک فرو خوان
با دختر و داماد و پسر عمّ و نبیره ‌ ‌ میراث به بیگانه دهد هیچ مسلمان؟
- به مردم شود آب و نان تو مردم ‌ ‌ نبینی که سگ، سگ کند آب و نان را
- جز راست مگوی گاه و بیگاه ‌ ‌ تا حاجت نایدت به سوگند
- گند است دروغ از آن حذر کن ‌ ‌ تا پاک شود دهانت از گند
- آنکه بود بر سخن سوار، سوار اوست ‌ ‌ نیست سوار آنکه او بر اسب سوار است
- سخن پدید کند کز من و تو مردم کیست ‌ ‌ که بی‌سخن، من و تو هر دو نقش دیواریم
- به نرمی ظفر جوی بر خصم سرکش ‌ ‌ که گُه را به نرمی کشیده‌است باران
به آب روی اگر بی‌نان بمانم ‌ ‌ بسی زان به که خواهم نان ز نادان
- به نانش چون آب خویش بدهم ‌ ‌ جوابم شد پس آنگه چون خورم نان

ـ دشمن چو نکوحال شدی دور تو گردد زنهار مشو غرّه ببین چرب زبانیش
ناکس به‌تو جز محنت و خواری نرساند گر تو به مثل بر فلک ماه رسانیش
ـ چو بد خود کنیم از که خواهیم داد مگـر خـویشتن را بـه داور بـریم

[۲۲۳۱]

آصفِ زمان صاحبِ اجل قوام‌الدّین نظام‌الملک ابو علی حسن بن علی بن اسحاق

به اتّفاق مورّخین نظام الملک شیرازهٔ دفترِ سلطنت آل سلجوق بوده، سعادت ابدی حاصل کرده، نامِ باقی به زر و سیم فانی خرید. در فضل و کمال و عزّ و جلال یگانهٔ دوران بود. در عهد الب ارسلان بساط دولتش مبسوط گشت و به زبان تیغ و ذوالفقارِ قلم اسم حیات اعادی دین و دولت را از دفتر روزگار سترد و صاحب السّیف و القلم بوده. جمیع امرا و ملوک سر بر خطّ فرمانش نهادند، جهان به وجود وی نظام یافت و شرح احوال او را مورخان حقایق نگار در تواریخ معتبره به شرح و بسط تمام نگاشته‌اند. در سالی که از سنّ شریفش نود و شش مرحله طی شده بود به ضرب کاردِ ابو طاهر نامی که از فداییان اسماعیلی بود به درجهٔ شهادت رسید. وقع هذا الامر فی عاشر شهر رمضان سنهٔ ۴۸۵. در آن حال این چند بیت راگفته به نزد ملکشاه فرستاد. آخر این قطعه را از اشعار استاد برهانی پدر امیر معزّی تضمین فرموده:

ـ یک چند به اقبال تو ای شاه جوانبخت گـرد ستم از چهرهٔ ایّام ستردم
توقیع نکونامی و طغرای سعادت پیش ملک العرش به توقیع تو بردم
چون شد نود و شش ز قضا مدّت عمرم اندر سفر از ضربت یک کارد بمُردم
بگذاشتم این خدمت دیرینه به فرزند او را بـه خـدا و به خداوند سپردم
من پیر شدم خطّ تو در هم زد دست بازار من و تو زین دو معنی نشکست
اکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست ایمن بنشین کـه هـر دو آتش بنشست
ـ تـا از شب مـن سپیده دم بـر زد دم مـعشوقه ز شب کشید بـر روز رقم

شد آمدن نگار من اکنون کم زیرا که شب و روز نیایند به هم

[۲۲۳۲]

مولا اخی زهگیرتراش

نظمی تخلّص می‌کرده. به غایت عالی طبع و بلند فطرت بوده. او راست:

شدیم خاک رهت گر به درد ما نرسی چنان رَویم که دیگر به گَرد ما نرسی

[۲۲۳۳]

محمّد امین

نجیب تخلّص. او راست:

آنم که جهان‌جهان غمم ما حضر است از آه پیاپیم فلک در خطر است
از آتش دوزخم مترسان که مرا سوزی‌است که دوزخ هم از آن یک شرر است

[۲۲۳۴]

نصر استغنایی نیشابوری[۱] 281a

اسم پدرش محمّد[۲] بوده. محمّد عوفی گوید که از فضلای عظیم القدر نیشابور است و از اشعار وی که نایاب است این دو بیت راه یافته است:

به ماه ماندی اگر نیستیش زلف سیاه به مِهر ماندی اگر نیستیش مشکین خال
رخانش را به یقین گفتمی که خورشید است اگر نبودی خورشید را کسوف و زوال[۳]

۱. S ،A: نصیرای شمائی
۲. همهٔ نسخه‌ها: احمد. با توّجه به متن *لباب الالباب* و متون دیگر اصلاح شد.
۳. لباب الالباب: ۲/۲۳.

[۲۲۳۵]
شمس الدّین نیازی

او راست:

یک نان به‌دوروز اگر شود حاصل مَرد در کوزهٔ بشکسته دم آبی سرد
مأمور کم از خودی چرا باید بود؟ یا خدمت چون خودی چرا باید کرد؟

[۲۲۳۶]
مولانا عبدالعلی نجاتی

مشهدی بوده. او راست:

ـ پیوسته نکو نیست نظر بر رخ ماهی گاهی سر راهی و سلامی و نگاهی
ـ ای خواجه که عمر تو فزون از شصت است بر خوان تو هرگز مگسی ننشسته است
نان تو مگر لشکرِ چنگزخان است کان را به همه عمر کسی نشکسته است

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۲۳۷]
خواجه عبدی بیگ مُفرده‌نویس شیرازی

در سلک محرّران دفترخانهٔ پادشاهی شاه طهماسب ماضی مغفور انتظام داشته. به غایت خوش طبیعت و عالی فطرت بوده، در سیاق و حساب نظیر نداشته. در جواب خمسه مثنویّات خوب دارد. نویدی تخلّص می‌کرده. سام میرزای مغفور مبرور در *تحفة السّامی* نیز ذکر وی نموده[1] و این ابیات از مثنویّات اوست:

ـ دهانش را سخن[2] چون حدّ من نیست چه گویم من در او جای سخن نیست
بـه‌سان آب حیوان ناپدیدار نگشته خضر هم از وی خبردار

---

۱. تحفهٔ سامی، ۹۵.

۲. تحفهٔ سامی: صدف

بود مویی بر اندامش کمر نام | چه‌گفتم، مو، کجا بودش بر اندام
به پا افکنده گیسوی سمن‌سای | بلی تاریک باشد شمع را پای
- دیدهٔ آهوان نشان کردند | تیر را میل سرمه‌دان کردند
آتش فتنه دود می‌انگیخت | سرمه از چشم آهوان می‌ریخت
- ز چندین حقایق چه اندوختم | چرا حقّه بازی نیاموختم

[۲۲۳۸]
ملاّ[۱] علی نیازی

استرآبادی است. در زمان اکبر پادشاه به هند آمده بود. او راست:

از کیمیای عشقت زر شد مس وجودم[۲] | رنگ دگر گرفتم آن نیستم که بودم

[۲۲۳۹]
مولانا علی احمد نشانی

مشهور به مُهرکن. از فرقهٔ اولیا و در زمرهٔ اصفیا بوده. معیشتش از اجرت مُهرکنی می‌گذشته و پیوسته به عبادت و ریاضت مشغول بود. بسیاری از طالبان راه حقّ از خدمت فیض موهبتش به منزل مقصود رسیده، هدایت یافته‌اند. روزی در حضور جهانگیر پادشاه که صوفیه سرگرم سماع و تواجد بوده‌اند مطربی این بیت را می‌خواند که

هر قوم راست راهی، دینی و قبله‌گاهی | من قبله راست کردم بر طرفِ کج کلاهی[۳]

جهانگیر پادشاه از امرا و حضّار مجلس معنی این بیت را می‌پرسید، همگی خاموش می‌شوند. مولانا که در سماع بوده از سؤال پادشاه اطّلاع یافته، در عین ذوق و کمالِ شوق

---

۱. M, H مولانا
۲. H مس شد زر وجودم
۳. S بر سوی؛ کج کلاهی

که در آن وقت بر مولانا غالب بوده رقص کنان و دست افشانان به نزدیک تخت آمده می‌گوید که در یکی از ایّام اعیاد هنود که آن جماعه از ذکور و اناث با کمال آرایش و تقطیع به کنار دریای جون به جهت غسل فوج فوج و جوق جوق می‌رفته‌اند، حضرت شیخ نظام اولیا از خانقاه بر آمده، تفرّج آن جماعه می‌فرموده‌اند. این مصراع بر زبان مبارک شیخ می‌گذرد:

هر قوم راست راهی، دینی و قبله‌گاهی

و در آن وقت طاقیهٔ شیخ بر سر مبارکش کج شده بود، امیر خسرو دهلوی که از مریدان شیخ است حاضر بود، عرض می‌کند که

من قبله راست کردم بر طرفِ کج کلاهی

و مولانا دست بر سر می‌زند که طاقیهٔ خود را کج کند تا به پادشاه بنماید که به این نحو کج شده بود. کج کردن طاقیه همان و صیحه زدن و قالب تهی کردن همان بود. حضّار مجلس بر سرش هجوم آورده گمان کردند که غش نموده و جمعی را به مظنّه آنکه به زرق و تزویر خود را بیهوش کرده است، چندانکه تدابیر[۱] کردند سودمند نشد. اطبّا را گمان رفت که سکته شده باشد، فرق مبارکش را داغ کردند و پادشاه از تخت فرود آمده 281 سرش را به دامن گرفته، هر سعی که مقدور بود فرمود، اثری مترتّب نشد. آخر الامر مولانا را در تابوت گذاشته با هزاران آه و ناله به خاکش سپردند. وقع هذا الامر فی سنة عشرین بعد الالف من الهجرة النّبوی.

مولانا را با شیخ فیضی مباحثات و مشاعرات بسیار بوده و مکرّر کنایات به وی فرموده‌اند، از آن جمله در این مثنوی و الحقّ از این چند بیت کمال قدرت طبع و قماش نفس مولانا را می‌توان یافت:

این زمزمه آن مرغ شناسد که به دام است

۱. S ندا سر

و آن ابيات اين است:

ـ دعوی ايجاد معانی مکن شمع نه‌ای، چرب زبانی مکن
طبع تو هر چند درِ هوش زد یک سخن تازه نشد گوشزد
خانه که از نظم بیاراستی آب و گلش از دگران خواستی
سقف منقّش که در آن خانه است رنگ وی از خامهٔ بیگانه است
طبع تو دارد روشِ باغبان ساخته باغی ز نهالِ کسان
تازگی آن نه ز باران توست از خوی پیشانی یاران توست
میوهٔ آن باغ ز راغ دگر هر گل رعناش ز باغ دگر

ـ دوست آن است که معایب دوست همچو آیینه روبرو گوید
نه که چون شانه با هزار زبان پس سر رفته مو به مو گوید

ـ مرا هر شب چو دزدان خواب گرد چشم تر گردد دلم را با غمت بیدار بیند باز برگردد

ـ زهرهٔ قدسیان شود آب ز آتشِ دلم گر به سپهر بسر دهم نالهٔ جانگداز را

[۲۲۴۰]

خواجه ناصرالدّين بن قطب‌الدّين سرخسی

مجموعهٔ کمالات بوده. محمّد عوفی او را دیده است:

از مهر اگر به رخ فزون آید ماه پیش رخ تو زار و زبون آید ماه
گر زانکه رخ تو در چمن عکس دهد از شاخ به جای گل برون آید ماه[۱]

[۲۲۴۱]

ناصر [لغوی][۲]

محمّد عوفی گوید که در سلکِ شعرای محمّد بن محمود سلجوقی انتظام داشت. در وقتی

۱. *لباب الالباب*، ۱/۲۱۰.

۲. با توجّه به متن *لباب الالباب* افزوده شد.

که ممدوحش در قلعهٔ مندیش[1] محبوس بود. این رباعی را به جهت وی گفته فرستاد:

ای شاه چه بود اینکه تو را پیش آمد / دشمنت هم از پیرهن خویش آمد
از محنتها محنت تو بیش آمد / از مُلک پدر بهرِ تو مندیش[2] آمد[3]

[۲۲۴۲]

صدرالاولیا شیخ نجم‌الدّین کبری ـ قدّس سرّه ـ

اسم مبارکش احمد بن عمر الخیوقی است به کسر خاء معجمه و سکون یاء تحتانیّه و فتح واو. و کنیت وی ابوالجنّاب است به فتح جیم و نون مشدّده. و از آن جهت وی را کُبری لقب کرده‌اند که در اوان شباب در هنگام اشتغال به تحصیل علوم با هر که مباحثه کردی بر او غالب آمدی فَلَقَّبُوه بهذا السَّبَبِ الطّامة الکبری، ثُمَّ غَلَبَ عَلَیْهِ ذٰلِکَ اللَّقَبِ فَحَذَفُوا الطّامّة و لَقَّبُوهُ بالکُبریٰ. و وجوه دیگر نیز در این لقب ذکر کرده‌اند، امّا مولوی جامی ـ قدّس سرّه ـ این وجه را رجحان داده و حکم به صحّت آن نموده[4].

جناب شیخ از کبار اولیای وقت خود بودند و در بعضی از حالات نظر ایشان به هر که می‌افتاد به مرتبهٔ ولایت می‌رسد، چنانچه روزی در مجلس ایشان ذکر اصحاب کهف می‌رفت. شیخ سعدالدّین حمُّویی را ـ که یکی از مریدان شیخ بود ـ به خاطر گذشت که «آیا در این امّت کسی باشد که مانند اصحاب کهف فیض صحبت او در سگ تأثیر نماید؟» حضرت شیخ بر خاطر او مشرف شده، برخاست و به درِ خانقاه لحظه‌ای توقّف نمود. ناگاه سگی در آنجا رسید و بایستاد و دم لابه می‌کرد. نظر مبارک شیخ بر وی افتاد، حالش بگردید و متحیّر و بی‌خود شد و روی از شهر برتافته به گورستان رفت و سر بر زمین می‌مالید. آخر کارش به جایی رسید که در هر جا می‌رفت پنجاه شصت سگ گِرد او حلقه می‌زدند و پیش او آواز نمی‌کردند و هیچ نمی‌خوردند. بعد از چندی بمرد. حضرت شیخ فرمود که آن سگ را دفن کردند و بر سر مدفنش عمارت ساختند.

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: مسدّس
۲. همهٔ نسخه‌ها: تشویش
۳. لباب الالباب، ۶۶/۲.
۴. نفحات الانس، ۴۲۲.

خدمت شیخ در بدایتِ سلوک دست ارادت به دامنِ ارشاد شیخ اسماعیل قصری زده بودند و اتمام کارش در صحبت شیخ روزبهان مصری ـ قدّس سرّه ـ دست داد. تفصیل این مراتب در *نفحات الانس* مشروحاً مذکور است[۱].

گویند که چون سلطان محمّد خوارزمشاه به سببی که در کتب سیر و آثار 282a مذکور است شیخ مجد الدّین را که زبدهٔ مریدان و منظوران حضرت شیخ بوده به درجهٔ شهادت رسانید. بعد از تنبیه و تیقّظ، شمشیری به گردن آویخته و طشتی پر از زر سرخ در دست گرفته به خدمت شیخ آمد و ظاهر کرد که به سهو مرتکب این امر شنیع شده‌ام، اگر قصاص می‌خواهند اینک سر و اگر دیت می‌طلبند اینک زر. جناب شیخ را احوال دگرگون شد و فرمودند که خون مجد الدّین ما به قتل چون تویی پامال نمی‌شود. من و تو و خلقی از مشرق تا سر حدّ مغرب سر در سر این خون خواهند کرد. آخر از اثرِ زبان الهام ترجمان شیخ در ظرف معدودی چنگیزخان با سلطان محمّد خوارزمشاه عَلَم مخاصمت برافراشت و بعد از آن عالَمی علفِ تیغ بیداد او شد، چنانچه تفصیل این واقعه در تواریخ مبسُوط و مضبُوط است.

چون کفّار تتار به خوارزم رسیدند، حضرت شیخ بعضی از اصحاب خود را مثل سعدالدّین حمّویی و شیخ رضی‌الدّین علی لالا و غیر ایشان را فرمود که زود متوجّه اوطان و بلاد خود شوید که آتشی از جانب مشرق شعله‌ورگردیده که تا نزدیک مغرب خواهد سوخت. چنین فتنه‌ای تا حال در این امّت سِمَت وقوع نیافته. بعضی از یاران در دفع آن بلیّه التماس کردند. شیخ فرمود که این قضایی است مبرم، دفع آن به دعا امکان ندارد. پس اصحاب گفتند: اگر حضرت شیخ هم با ما در این سفر موافقت نمایند، دور از الطاف نیست. شیخ فرمود که من اینجا شهید خواهم شد و مرا اذن نیست که بیرون روم. اصحاب ناچار وداعِ شیخ گفته متوجّه خراسان شدند، چون کفّار به شهر در آمدند، شیخ با یارانی که در خدمت او مانده بودند، فرمودند: «قُومُوا عَلَی آسم الله، نُقاتِلْ فِي سَبيلِ اللهِ». بعد از آن خرقهٔ خود را پوشیده، میان را محکم ببست و بغل را از هر دو جانب پر سنگ کرد و نیزه در دست گرفته،

---

۱. نفحات الانس، ۴۲۲.

بیرون آمد. چون با کفّار مقابل شد، در روی ایشان سنگ می‌انداخت تا از آن سنگها چیزی نماند. کفّار وی را تیرباران کردند.

گویند در وقت شهادت پرچم کافری را گرفته بود. بعد از شهادت ده کس نتوانستند که پرچم وی را از دست شیخ بر آرند. عاقبت آن پرچم را ببریدند. همانا مولانا جلال‌الدّین الرّومی ـ قدّس سرّه ـ تلمیح به این سرگذشت نموده، آنجا که می‌فرماید:

ما از آن محتشمانیم که ساغر گیرند　　نه از آن مفلسگان که بز لاغر گیرند
به یکی دست، می خالصِ ایمان نوشند　　به یکی دست دگر، پرچم کافر گیرند

شهادت حضرت شیخ در سنهٔ ششصد و هجده از هجرت نبوی واقع شده. گاهی در عالم ذوق و مستی شعر هم می‌گفته‌اند. این چند رباعی از واردات طبع آن همای اوج معرفت است:

ـ ای دل تو بدین مفلسی و رسوایی　　انصاف بده که عشق را کی شایی
عشق آتش تیز است و تو را آبی نه　　خاکت بر سر که باد می‌پیمایی
ـ عقل از ره تو حدیث و افسانه برد　　در کوی تو ره مردم بیگانه برد
هر لحظه چو من هزار دلسوخته را　　سودای تو از کعبه به بتخانه برد
ـ در راه طلب رسیده‌ای می‌باید　　دامن ز جهان کشیده‌ای می‌باید
بینایی خویش را دوا کن زیرا　　عالم همه اوست دیده‌ای می‌باید
ـ عمری همگی قرب و لقا کرده طلب　　پیدا و نهان از من و ما کرده طلب
کار از در دلگشا دهم آخر کار　　او بین که کجا و ما کجا کرده طلب
ـ حاشا که دلم از تو جدا خواهد شد　　یا با کس دیگر آشنا خواهد شد
از مهر تو بگذرد، کرا دارد دوست　　وز کوی تو بگذرد کجا خواهد شد؟
ـ چون نیست ز هرچه نیست جز باد به دست　　چون هست ز هرچه هست نقصان و شکست
پندار که هست هرچه در عالم نیست　　انگار که نیست هرچه در عالم هست
ـ چون ذکر به دل رسید دل درد کند　　دردِ دل مَرد، مَرد را مَرد کند

در آتش عشق خود بسوزد آن گاه / دوزخ ز برای دیگران سرد کند
ـ گر در عمری شبی به ما پردازد / کین جان به لب رسیده را بنوازد
لب بر لب او نهاده ناگه خورشید / شمشیر کشیده بر سر ما تازد
ـ زان باده نخورده‌ام که هشیار شوم / آن مست نبوده‌ام که بیدار شوم
یک جام تجلّیِ جمال تو بس است / تا از عدم و وجود بیزار شوم
ـ پیوسته از آن سلسله مو می‌ترسم / زان خطِّ خوش و تندی خو می‌ترسم
ترسیدن هرکه هست از چشم بد است 282b / بیچاره من از چشمِ نکو می‌ترسم
ـ ای تیره شب آخر به سحر می‌نایی / غمهای منی که خود به سر می‌نایی
ای صبح گران رکاب تو نیز مگر / مقصودِ دل منی که بر می‌نایی
ـ ای دیده تویی معاینه دشمن دل / پیوسته به باد بر دهی خرمن دل
دزدیده به روی دلبران در نگری / وانگاه نهی گناه بر گردن دل
ـ هر که ما را یار شد ایزد مر او را یار باد / وانکه ما را خوار دید از عمر برخوردار باد

[۲۲۴۳]
حکیم نورالدّین صندوقی[۱]

از اعاظم شعرا و اکابر حکما بوده. او راست:

روی خود در روی جانان کرده‌ام / پشت بر عقل از دل و جان کرده‌ام
چون به ترک آرزوها گفته‌ام / کار بر خود سخت آسان کرده‌ام
وصل را همسنگِ هجران دیده‌ام / درد را همرنگِ درمان کرده‌ام
چون سکندر از ظلامِ جهل خویش / جستجوی آب حیوان کرده‌ام
در عزای خویشتن پنداشتم / نفس کافر را مسلمان کرده‌ام

۱. H جنید صندوقی؛ S صدوقی

[۲۲۴۴]

شیخ نجم‌الدّین رازی المعروف به دایه

از اصحاب نجم‌الدّین کبری است. تربیت وی را حواله به شیخ مجدالدّین کرده بوده است. در فتنهٔ چنگیزخان از خوارزم به روم رفت و در آن اوقات مشقّت بسیار و تعب بی‌شمار کشید. شرح آن را در اوّل *مرصاد العباد* به تفصیل نقل کرده است. در *نفحات* مسطور است که وی را با شیخ صدرالدّین قونیوی و مولانا جلال الدّین رومی ـ قدّس سرّهما ـ اتّفاق ملاقات شده. روزی در یک مجلس جمع بودند. نماز شام در رسید، حضرات مخادیم از وی التماس امامت کردند. در هر دو رکعت سورهٔ «قُلْ یَا أَیُّهَا الْکَافِرُونَ»(الکافرون ۱۰۹/۱) خواند. چون نماز شام تمام کردند، مولانا جلال الدّین رومی با شیخ صدرالدّین بر وجه طیبت گفت که یک بار برای شما خواند و یک بار برای ما.

رسالهٔ *مرصاد العباد* و تفسیر *بحر الحقایق* از مصنّفات اوست. وفات وی در سنهٔ اربع و خمسین و ستّمائه بوده است. در شونیزیّهٔ بغداد بیرون مقبرهٔ شیخ سریّ سقطی و شیخ جنید، قبری واقع است، مولوی جامی ـ قدّس سرّه ـ نوشته که آن قبر را نسبت به وی می‌دهند[1]. و الله تعالی اعلم.

و این یک رباعی را مولوی مذکور در کتاب *نفحات* از وی نقل کرده است:

شمع ار چه چو من داغ جدایی دارد — با گریه و سوز آشنایی دارد
سر رشتهٔ شمع بِه که سر رشتهٔ من — کان رشته سری به روشنایی دارد

و این دو بیت و چند رباعی که نوشته می‌شود، تقی اوحدی از وی ذکر کرده:

ـ گر صبحدم ز سوز غمت دم بر آورم — گَرد از نهادِ عالم و آدم بر آورم
هر دم هزار بار فرو می‌برم نفس — تا کی نفس فرو برم و غم بر آورم
ـ در عشق توام جهان سرای تنگ است — همچون چشمت دلم فضای تنگ است

۱. *نفحات الانس*، ۴۳۷.

ای در دل من[1] ساخته منزلگه خویش / معذور همی دار که جای تنگ است
ـ عشقت که دوای جانِ این درویش است / زانـدازهٔ هـر هـواپرستی بیش است
سرّی است که در ازل مرا در سر بود / کاری است که تا ابد مرا در پیش است
ـ هر سبزه که بر کنارِ جویی رُسته است / گویی ز خط فرشته خویی رُسته است
هان بر سر لاله پا به خواری ننهی / کان لاله ز خاک ماه رویی رُسته است
ـ ای دل تو اگر مست نه‌ای، هشیاری / زان بیش که بگذرد جهان، بگذاری
کم خُسپ به وقت صبح کاندر پی توست / خوابی که قیامتش بود بیداری
ـ ما را نه خراسان، نه عراق است قرار / ما را نه ز وصل، نه فراق است قرار
با هیچ قرار جفت نتوانم شد / طاقم ز قرارها که طاق است قرار[2]

[۲۲۴۵]
نجم‌الدّین حسن

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

مشهور به شهرویه کرمانی. فهرستِ مجموعهٔ کمال و دیباچهٔ سفینهٔ افضال بوده. او راست:

ـ ای سرای نیکنامی را به مردی کدخدای / وی جهانِ رادمردی را به مردی مرزبان[3]
بخل را دشمن چنان داری که سایل را بخیل / جود را خواهان چنان باشی که عشرت را جوان
آنچه در غیبت فراقت کرد با من از ستم / آسمان هرگز نیارد کرد اندر صد قران
وانکه اکنون می‌کند با من لقای فرّخت 283a / آنچه هرگز چشم نبود از سعود اختران
شکر این نعمت کجا گنجد کسی را در سخن؟ / وصف این دولت کجا یارد کسی اندر بیان؟
از جفاجویی خجل گشته‌است گویی روزگار / وز ستمکاری همانا توبه کرده‌است آسمان
ـ ای به دور تو عافیت معزول / وی به عهد تو فتنه‌ها بیکار

---

۱. S تو
۲. S این رباعی را ندارد
۳. M،H وی جهانی را و مردی را به مردی مرزبان؛ S وی جهان مردمی را تو به مردی مرزبان

بس غرامت که آفتاب کشد اگر آن عارض است و آن رخسار
بس قیامت که آشکار شود اگر آن قامت است و آن رفتار
کرده با دعوی خداوندیت آفرینش به جملگی اقرار
ـ از جور زمانه بر رخت گَرد مباد گلنار مبارکت ز غم زرد مباد
از دست به جز دعا چه خیزد ما را لؤلوی شکرخایِ تو را درد مباد
ـ تا بخت بساط دولتت باز[1] کشید کس روی غم و محنت ایّام ندید
از درد همین ماند که دیدی به جهان وان نیز سرآمد چو به گوش تو رسید

[۲۲۴۶]

حکیم نجم‌الدّین محمود[2] بن الیاس

از اطبّای حاذق و افاضل مدقّق بوده. تصانیف خوب در علم طب دارد. او راست:

جز حادثه هرگز طلبم کس نکند یک پرسش گرم جز تبم کس نکند
ور جان به لب آیدم به‌جز مردم چشم یک قطرهٔ آب بر لبم کس نکند

[۲۲۴۷]

نجم‌الدّین سمنانی

از شعرای زمان و افاضل دوران بوده. او راست:

با من فلکا چرا چنین در کینی هر لحظه برای من غمی بگزینی؟
برخاسته‌ای برای من می‌دانم تا نفکنیم ز پا، دمی ننشینی[3]

۱. S دولت و ناز
۲. S محمّد
۳. M ز پای ننشینی

[۲۲۴۸]

نجم‌الدّین زرکوب

از اکابر محقّقین و اعاظم صوفیّه بوده. او راست:

- دشمن ما را سعادت یار باد / روز و شب با عزّ و نازش کار باد
هر که خاری می‌نهد در راه ما / خار ما در راه او گلزار باد
هر که چاهی می‌کَنَد در راه ما / چاه ما در راه او هموار باد
هر که ملک و مال ما را دشمن است / ملک و مالش در جهان بسیار باد
هر که کافر خوانده ما را، گو بخوان / او میان مؤمنان دیندار باد
هر کِرا مستی زرکوب آرزوست / نجم خود مست است، او هشیار باد

- از بود و نبود کلّ اشیا در طلق / گویم سخنی، فراخ کن سینه و حلق
بودی و نمودی‌است وجود اشیا / بودش همه حقّ است و نمودش همه خلق

- تا طارم نه سپهر آراسته‌اند / با باغ چهار طبع پیراسته‌اند
در خار فزوده و ز گل کاسته‌اند / چه توان کردن چو این‌چنین خواسته‌اند

[۲۲۴۹]

نجیب‌الدّین چرپادقانی

از شعرای مشهور زمان است. عرایس افکارش در کمال حُسن و جمال واقع شده. بعد از کمال اسماعیل در عراق به عرصهٔ ظهور آمده. این ابیات او راست:

- بگو که رنگ چرا کرده‌ای به دستان دست / به خون کیست که آلوده‌ای بدینسان دست؟
مرا چو دامن اگر چه فکنده‌ای در پای / به هرزه باز ندارم تو را ز دامان دست
چو چشم مست تو بیمارم و می‌رسدم / جز اینکه درد تو چینم به هیچ درمان دست
مرا به دامن وصلت چو نیست دست رسی / کشیده‌ام ز تو در آستین هجران دست

- زهی به وقت سحر زلفت از پریشانی / به دست باد صبا کرده عنبر افشانی

ز سر گرفته جهان با فسانهٔ من و تو — حدیث یُوسف مصریّ و پیر کنعانی
دماغ عقل به دیوانگی شود مایل — اگـر تـو سلسلهٔ زلف را بجنبانی
هزار یُوسف گم گشته را توانی یافت — سر آستین جمال خود ار بیفشانی
ـ حدیث لعل تو می‌رفت در حدود یمن — عقیق را ز حیا سرخ گشت پیشانی
مرا چنانکه منم هیچ در نمی‌یابد — جز آنکه نیست مرا کبریای خاقانی
ـ نسیم حُسن تو گر سوی بوستان نرسد — به سالها گل سوری به گلستان نرسد
گل از جمال تو یا رب چه غصّه‌ها دارد — ولیک درد دل او بـه ارغوان نرسد
صنوبر ار چه ز رشک تو می‌کشد بالا — تو غم مخور که به آن قدّ دلستان نرسد
بنفشه را طمع خوشدلی کجا باشد — در آن ریاض که شادی به زعفران نرسد
ـ زهی به عارض گلگون و خطّ زنگاری 283b — ربوده[1] گوی جمال از بتان فرخاری
شکر ز پرده برون اوفتد چو پسته ز پوست — چو فندق تو کند در سخن، شکرباری
ـ چو آفتاب همی بینم آنکه آخر کار — بر آورد سر زلفت سری به عیّاری
به خاکپات که آب حیات از آن بچکد — اگـر مسـوّدهٔ شعر من بیفشاری
ـ از خار چو آید گل رنگین بیرون — اندوه کنیم از دل غمگین بیرون
کردند نظاره را عروسان چمن — سرها ز دریچه‌های چوبین بیرون

[۲۲۵۰]

صاحب حمیدالدّین نصرالله بن عبدالحمید

فارسِ میدان سخنوری و مبارز معرکهٔ بلاغت گستری بوده. منشیان زمان و افاضل دوران از کلامِ بلاغت نظامش استفاده و استفاضه می‌نمایند. به لغت فارسی و تازی تألیفات و ابیات خوب از وی به عرصهٔ زمان مانده. ترجمهٔ *کلیله و دمنه* از اوست. ترقّیات عظیمه در روزگار یافته. آخر به حسد ابنای زمان در چاه محنت مدّتها محبوس مانده به هلاکت رسید. مدّاحی سلطان مسعود بن ابراهیم و خُسرو ملک کرده و این رباعی را در حبس گفته:

---

۱. M ببرده

ای شـاه مکـن آنـچه بپرسند از تـو	روزی که تو دانی کـه نـترسند از تـو
خرسند نه‌ای به ملک دولت ز خدای	من چون باشم به بند[1] خرسند از تو؟

[۲۲۵۱]

نظام‌الملک نصیرالدّین [محمود بن] ابی توبه

قدوهٔ وزرای کامکار و زبدهٔ فضلای نامدار بوده است. او راست:

در آب نشسـته تشـنه حـلقی دارم	افکنده به زیـر خـویش دلقـی دارم
گر بنده کسی نیست مرا در غـربت	گرینده به شهرِ خویش خلقی دارم

[۲۲۵۲]

خواجه نصیرالملّة و الدّین محمّد بن الحسن الطوسی

از افاضل نامدار زمان و از علمای عالی مقدار دوران است. شرح کمالات و فضایل آن قدوهٔ فضلا و زبدهٔ علما زیاده از آن است که در حوصلهٔ تحریر تواند گنجید. مصنّفات و مؤلّفاتش در حکمت و غیره مشهور زمان و مدار علیه افاضل عالی مکان است. اصل وی از قریهٔ طوس که از توابع شهر قم است بوده[2] و همشیره‌زادهٔ بابا افضل کاشی ـ قدّس سرّه ـ است که از فرقهٔ دانشمندان صوفیّه است. شرح حالات آن رئیس الفضلا در کتب تواریخ مسطور است. با هلاکوخان مدّتها به سرکرده و رصدی که بسته به فرمودهٔ خان مزبور است عزّتش در نزد هلاکو خان به مرتبهٔ کمال بوده، چنانچه روزی به وی گفته که تو را به خاطر نرسد که به من احترام می‌نمایی و از این معنی من ممنون توام. جهانیان دانند که تو به حشمت و جاه از سلطان سنجر سلجوقی بیش نیستی و من در مرتبهٔ علم و فضل و کمال بسیار از عمر

---

۱. S ملک

۲. در زادگاه خواجه نصیر اختلاف نظر است. برخی محل تولّد او را طوس خراسان می‌دانند و برخی دیگر وی را از قریهٔ جهرود از توابع قم می‌دانند. واله این دو مطلب را خلط کرده و او را از قریهٔ طوس از توابع قم بر می‌شمرد.

خیّام زیاده‌ام. سلطان سنجر عمر را بر تخت خود می‌نشانید، پس تو اگر احترام من کنی سهل خواهد بود. خلاصه آنکه جلالت شأن خواجه زیاده از آن است که در این اوراق نگاشته آید. شیخ الرّئیس رباعی‌ای دارد که آن این است:

مايیم به لطف حق تولاّ کرده / وز نیک و بد خویش تبرّا کرده
آنجا که عنایت تو باشد، باشد / ناکرده چو کرده، کرده چون ناکرده

خواجه این رباعی را در جواب آن گفته است:

ـ ای در همه عمر خود بدیها کرده / وانگاه به رحمتش تولاّ کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود / ناکرده چو کرده، کرده چون ناکرده

نیز او راست:

ـ موجود به حقّ، واحد اوّل باشد / باقی همه موهوم و مخیّل باشد
جز صورت واحد آنچه آید به نظر / نقش دویمین چشمِ احول باشد
ـ گر زانکه بر استخوان نماند رگ و پی / از خانهٔ توفیق منه بیرون پی
گردن منه ار خصم شود رستم زال / منّت مکش ار دوست بود حاتم طی
ـ چون در سفریم ای پسر هیچ مگوی / احوال حَضَر ازین سفر هیچ مگوی
ما هیچ و جهان هیچ و غم و شادی هیچ / می‌دان که نه‌ای هیچ، دگر هیچ مگوی
ـ ای بی‌خبر این شکلِ موهّم هیچ است / وین دایرهٔ سطح مجسّم هیچ است
خوش باش که در نشیمن کون و فساد / وابستهٔ یک دمیّ و آن هم هیچ است

عمر خیّام رباعی‌ای دارد که آن این است:

می می‌خورم و هر آنکه او اهل بود / می خوردن من به نزد او سهل بود
می خوردن من، حقّ ز ازل می‌دانست / گر من[1] نخورم، علم خدا جهل بود

---

۱. H می

خواجه در جواب این رباعی فرموده‌اند:284a

این حرف نگوید آنکه او اهل بود	زیراکه جواب شبهات سهل بود
علم ازلی علّت عصیان کردن	نزد عقلا ز غایت جهل بود

[۲۲۵۳]

شیخ نظامی گنجوی ـ قدّس الله سرّه ـ

اسمش نظام الدّین ابو احمد و اصلش از قم بوده[۱]، لیکن مولد و موطنش گنجه است. گویند که قوامی مطرّزی گنجوی برادر اوست. شیخ مذکور از فحول شعرای زمان و اماجد بلغای دوران است. الحقّ از آغاز آفرینش لغایت حال سخنوری مثل او به عرصه وجود نیامده. آدمِ عالَم فصاحت و لوحِ جهانِ بلاغت است، اگر چه در عرب و عجم شعرای زبر دست عالی مقدار بسیار گذشته که هر یک در مُلک سخنوری صاحب تاج و لوا بوده‌اند، لیکن در فنّ مثنوی‌گویی ارشد و اعظم همه، شیخِ مغفور است. گو در فنون دیگر مثل غزل و قصیده دیگران را بر وی مزیّت باشد و حقیقت این بیان بر سخندان روشن خواهد بود،

لمؤلّفه

زبان دانان زبانم می‌شناسند	سخن فهمان بیانم می‌شناسند
حکایت می‌کنم از حسن یوسف	عزیزان داستانم می‌شناسند

اگر اندیشه از اطناب نمی‌بود از مثنویّات خمسه قلیلی در این کتاب به عنوان نمایش قلمی می‌کرد، لیکن بیم رفت که مبادا از فرط علوّ مرتبهٔ سخن و کمالِ پایهٔ بیان در گشودن آن کتاب خاطر را به ترک هیچیک از ابیات راضی نتوان کرد و تا خبر شدن تمام خمسه در این تذکره نوشته شده باشد، پس حواله به همان کتاب نموده.

---

۱. واله با توجّه به قول احمد امین رازی با در نظر گرفتن این دو بیت در *اقبال نامه* مولد وی را قم دانسته است: نظامی ز گنجینه بگشای بند / گرفتاری گنجه تا چند و چند / چو دُر گرچه در بحر گنجه گمم / ولی از قهستان شهر قمم. *هفت اقلیم*، ۲/۱۰۷۰.

تاریخِ سرودن *اسکندرنامه* که آخر مصنّفات وی است، پانصد و نود و دو از هجرت بوده. عمر وی در آن وقت از شصت گذشته بود. در گنجه مدفون است. این ابیات و رباعیّات که هر یک به منزلهٔ گوهرِ شب چراغ‌اند از نتایج بحرِ خاطر خورشید مظاهر اوست:

ـ تو خدا را شو اگر جمله جهان گیرد آب — به خدا گر سر مویی قدمت تَر گردد
چشم افعی چو زمرّد نگرد کور شود — گوش ابلیس چو قرآن شنود کر گردد
بر میاور سر از آن سان که دروغ انگارند — هر کجا راستیی از تو مشهّر گردد
آن چنان زی که اگر نیز دروغی گویی — راستگویان جهان را ز تو باور گردد
نفس اگر پیر شود سهل نگردد زان روی — کاژدها گردد و ماری که کهن‌تر گردد
یاوری کن همه را تا همه یار تو شوند — تا همه یار کُشی با تو که یاور گردد
ـ هزار بار به جان آمدست کار مرا — نگشت عشق تو الاّ یکی هزار مرا
ز خام کاری کاری مکن چنان با من — که هیچ کار تو ناید به هیچ کار مرا[1]
ـ جو به جو محنت من زان رخ گندم‌گون است — که همه شب رخِ چون کاهم ازو پر خون است
دانهٔ گندم او سنبل تر دارد بار — کمترین خوشهٔ او سنبلهٔ گردون است
من نخوردم بر ازو، صبرم ازو گندم خورد — کز بهشت در او چشم رهی بیرون است
من چو گندم شده‌ام از غم او دل به دو نیم — وین غم او را نه یکی‌جو که نظامی چون است
ـ شبی تیره، رهی مشکل، جبینت را عنان در کش — زمانی رخت هستی را به خلوتگاهِ جان در کش
چو مست خلوتش گردی، فلک را خیمه درهم زن — ستون عرش در جنبان، طنابِ آسمان در کش
عقابان طبیعت را ز باغ آز بیرون کن — همایان سعادت را به دام امتحان در کش
طریقش بی‌قدم می‌رو، جمالش بی‌بصر می‌بین — کلامش بی‌زبان می‌خوان، شرابش بی‌دهان در کش
چو خاص‌الخاص او گشتی ز صورت پای بیرون نِه — هزاران شربت معنی به یکدم رایگان در کش
نظامی این چه اسرار است کز خاطر برون دادی — کسی رمزت نمی‌داند، زبان در کش زبان در کش
ـ با تو پدید می‌کنم حال تباه خویش را — تا تو نصیحتی کنی چشم سیاه خویش را
سرزنشم مکن که تو شیفته‌تر ز من شوی — گر نگری در آینه روی چو ماه خویش را

۱. A، S «هزار بار... کار مرا» را ندارد

ـ زخم چو بر دل رسد دیده پر از خون چراست / چون تو درون دلی نقش تو بیرون چراست
چون به ترازوی عشق هر دو برابر شدیم / مهر تو کم می‌شود عشق من افزون چراست
ـ ای کمرم به خدمتت شب به شب استوارتر / خدمت من به چشم تو روز به روز خوارتر[1]
ـ خنک جائی کزو جانی بیاسود / نه درویشی که سلطانی بیاسود
مبارک مطبخی فرخنده دیگی / کزو ناخوانده مهمانی بیاسود[2]
به عمر خود پریشانی نبیند / کسی کز وی پریشانی بیاسود
نکویی بر نکو رویی بماناد / که از لبهاش دندانی بیاسود

رباعیّات

ـ در خوشه مگر سرکشیی می‌دیدند / دیدی که به عاقبت سرش ببریدند
هم پوست ازو به چوب بیرون کردند / هم بر سرش آسیا بگردانیدند
ـ عدل است که بنیادِ ظفرها باشد / ظلم است که موجب ضررها باشد 284b
جود است که پرده‌دار هر عیب بود / بخل است که سرپوش هنرها باشد
ـ چون نیست امید عمر از شام به چاشت / باری همه تخم نیکویی باید کاشت
چون عالم را به کس نخواهند گذاشت / باری دل دوستان نگه باید داشت
ـ آن دانهٔ دُر ای صنم حور نژاد / کز درج تو بربود زمانه به که داد
مانا که ببرد و پیش دریا بنهاد / بنمود به او که دُر چنین باید زاد[3]
ـ ای روی تو همچو مشک و زلف تو چو خون / می‌گویم و می‌آیمش از عهده برون
رو مشک، ولی نرفته در نافه هنوز / خون زلف، ولی آمده از نافه برون
ـ رفتم به سر گور شهنشاه زمن / شه دست برون کرده به من داد کفن
گفتا که ازین سخاوتم عیب مکن / کز دار فنا همین رسیده است به من
ـ گر آه کنم کجاست فریاد رسی / گر صبر کنم عمر نماندست بسی
بر یاد تو می‌زنم به هر دم نفسی / کس را ندهد خدای سودی ز کسی

---

۱. S ،A «زخم چو... خارتر» را ندارد
۲. S ،A «خنک جانی... مهمانی بیاسود» را ندارد
۳. S ،A این رباعی را ندارد

[۲۲۵۴]
شیخ نظام‌الدّین خالد الدهلوی
معروف به شیخ نظام‌الدّین اولیا

هادی ارباب طریقت و قدوهٔ اهل تحقیق است. این عاجز هیچمَدان با کدام لهجه و زبان توصیف و تعریف آن قطب زمان را می‌تواند نمود. عالَم را شرح کمالات و خوارق عادات آن مظهرِ جمال مطلق فروگرفته. کتب و سفاین آفاق از آن مملوّست. از جمله در نفحات مسطور است که شخصی براتی که مبلغی کثیر در آن نوشته بودند، گم کرد. به نزد شیخ آمده، حالت اضطرار خود را ظاهر نمود. شیخ یک درم به وی داد که این را حلوا بخر و به روح شیخ فریدالدّین شکرگنج[1] به درویشان ده. چون آن شخص آن درم را نزد حلواگر[2] برد، قدری حلوا درکاغذ پیچیده به او داد. چون نیک نگاه کرد، آن کاغذ برات او بوده[3]. و از این مقوله خوارق بسیار از آن بزرگوار در کتب و السنهٔ خلق مسطور و مذکور است و راقم حروف خود از تربت مطهّر آن قدوهٔ آفاق فیضها برده و بسیاری از خلایق راکه معرّف احقر بودند از آن تربت مطهّر دیدم که فیضها بردند.

حضرت شیخ مریدِ شیخ فریدالدّین شکرگنج و خلیفهٔ اوست و خلیفهٔ وی شیخ نصیرالدّین چراغ دهلی بوده. امیر خسرو دهلوی و خواجه حسن دهلوی نیز از مریدان اویند. نام مبارکش محمّد بن احمد بن علی است و لقب او سلطان المشایخ است. در بدایتِ حال به مولانا نظام بحّاث[4] محفل شکن ملقّب و معروف بوده. هفتاد و چند سال عمر یافته و در سنهٔ هفصد و بیست و پنج روح پرفتوحش از قفس عنصری به ملأ اعلی پرواز کرده. او راست که به جهت امیر خسرو گفته:

- گر برای تَرک تُرکم ارّه بر تارک نهند — تَرک تارک گیرم و هرگز نگیرم تَرک تُرک
- خسرو که به شاعری نظیرش کم خاست — در مُلک سخنوری شهی خسرو راست
این خسرو ماست، ناصر خسرو نیست — زیرا که خدای ناصر خسرو ماست

---

۱. M گنج شکر
۲. S حلوایی
۳. نفحات الانس، ۵۰۶.
۴. همهٔ نسخه‌ها: نجات

- از تو نتواند بریدن، کس به آسانی مرا / گر نمی‌داند کَسم، آخر تو می‌دانی مرا
رو نگردانم ز جورت تا سرم بر تن بود / گر به سر گِرد جهان چون گوی گردانی مرا
گر برنجانی نرنجم زانکه رنجت راحت است / جانی و آرام جان آن دم که رنجانی مرا

[۲۲۵۵]

نظام‌الدّین محمود قُمری صفاهانی

با کمال اسماعیل و اثیر اومانی[۱] معاصر بوده. تقی اوحدی نوشته که دیوانش دو هزار بیت به نظر رسیده است. تخلّص وی نظام است. لقب قمری معلوم نشد که از چه راه است. او راست:

- خمر خوشتر هزار بار از آب / و من الخمر کلّ شیخٍ شاب
چون بوم[۲] مست و بی‌خبر خفته / نه خطا آید از من و نه صواب
روز محشر به موقف عرصات / نه گنه دامنم کشد نه ثواب
به خدایی که دست قدرت او / آرد از شاخ خشک میوهٔ تر
که مرا بی‌رخت شراب و طعام / نیست جز آب چشم و خون جگر
حبّذا در صبوح جام شراب / خور با روی لعل فام شراب
نام او خیر آب می‌بایست / غلط افتاده است نام شراب
- سرگشته دلم از آرزویی مانده است / در چنبر زلف ماه‌رویی مانده است
این شیر همیشه بود زنجیر گُسل 285a / وامروز چنین بسته به مویی مانده است

[۲۲۵۶]

نظام‌الدّین اعرج

او راست:

---

۱. H اویمانی
۲. S شوم

رخ چو لالهٔ تو خطّ عنبرین دارد　　بنفشه زلف تو را روی بر زمین دارد
خطاست زلف تو را شبهه مشکِ چین گفتن　　که زیر هر شکنی صد هزار چین دارد
دلم فدای غمت کرد جان دگر چه کند؟　　چو در جهان دلِ مسکین من همین دارد

[۲۲۵۷]
درویش ناصر بخاری[۱]

از درویشان صاحب کمال بوده. گویند که بعد از زیارت مکّهٔ معظّمه به بغداد آمده، سلمان را با اصحاب وی درکنار دجله که به سر طغیان آب آمده بودند دریافت. در آن حال سلمان این مصراع را گفت که

دجله را امروز رفتاری عجب مستانه بود

به جهت امتحان اشاره به درویش ناصر کرد که مصراع دیگر را شما بگویید. وی در بدیهه خواند که

پای در زنجیر و کف بر لب، مگر دیوانه بود

سلمان او را به خدمت سلطان اویس آورده به انعامات و عنایاتش مخصوص گردانید. او راست:

- در مدرسه کس را نرسد دعوی توحید　　منزلگه مردان موحّد سر دار است
- درویش را که ملک قناعت مسلّم است　　درویش نام دارد و سلطان عالم است
- ما گلی از بوستان جنّتیم　　قطرهٔ دریا و موج رحمتیم
وصل او یابی چو گیری ترک خویش　　یوسف ارزان است ما بی‌همّتیم
- تو را زحمت شد ای زاهد چو بشکستی سبوی من　　که من زان باده سرمستم که در ساغر نمی‌گنجد
اگر پروانهٔ عشقی در آتش بال و پر می‌زن　　که اینجا حضرت عشق است بال و پر نمی‌گنجد

---

۱. S بخارایی

ـ ما را که براندند چو گَرد از در مسجد خاکِ در میخانه به است از همه جایی
ـ دل مجروح را پروای تن نیست شهید عشق محتاج کفن نیست
مرا دل می‌کشد جایی که آنجا صبا را زهرهٔ آمد شدن نیست

[۲۲۵۸]

محمّد ناصر میرزا

از نتایج سلطان حسین میرزای بایقرا بوده. او راست:

آمد بهار و دلشده‌ای را که یار نیست پروای لاله زار و هوای بهار نیست
در روزگار، فتنه بسی دیده‌ام ولی چشم تو فتنه‌ایست که در روزگار نیست
در گلشن تو مرغ خوش الحان چو ناصری در هیچ گوشه نیست که چندین هزار نیست

[۲۲۵۹]

مولانا نادری مروی

از مشکل پسندان بوده. او راست:

چو آبِ زندگی هر سو که آن آرامِ جان گردد سر راهش چو گیرم از رهِ دیگر روان گردد

[۲۲۶۰]

مولانا صدر نامی

از ابهر بوده. تقی اوحدی او را دیده است و این ابیات از اوست:

ـ چه می‌کنیم دیاری که نیست یار آنجا کجاست خاک رهش تا شوم غبار آنجا
ـ دردا که درد ما به دوایی نمی‌رسد فریاد می‌کنیم و به جایی نمی‌رسد
ـ زان لب به کام دل می نابم نمی‌دهی می‌میرم از خمار و شرابم نمی‌دهی

سروی، ولی نمی‌فکنی سایه بر سرم　　خضری، ولی چه سود که آبم نمی‌دهی

[۲۲۶۱]

سیّد نورالدّین نعمت‌الله ولی

اگر سالها به تعریف رفعت شأن آن یگانهٔ گوهرِ دریای آفرینش پردازم، غیر از عرقِ خجلت که از رخسارهٔ خاطرم فرو ریزد، چه حاصل خواهد بود. همان بِه که به عجز و قصور خویش معترف شده، این معنی را در عهدهٔ وضوح گذاشته حواله به شهرت جهانگیری آن ولی کونین و قطب دارین نمایم:

کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست　　که تَر کنی سر انگشت و صفحه بشماری

موطنِ صوری آن ذات مقدّس قریهٔ ماهان است که واقع است در هشت فرسنگی شهر کرمان. در بدایت حال در کوهستان بلخ چهل اربعین داشته و دست ارادت به شیخ ابو عبدالله یافعی داده. نسبت و خرقه‌اش به شیخ عبدالقادر گیلانی ـ قدّس سرّه ـ می‌رسید. مولوی جامی ذکر وی را و ذکر شیخ صفی الدّین اردبیلی را و ذکر شیخ صدرالدّین بن شیخ صفی الدّین و ذکر شیخ زاهد گیلانی را و ذکر شیخ محمّد بن شیخ زاهد را در *نفحات* نکرده است به جهت آنکه ایشان ظاهر التّشیع‌اند و خاقانی را در زمرهٔ اولیا نوشته است و به جهت اثبات این مدّعا سوای چهار پنج بیت 285b که اندک به مذاقِ این طایفه واقع شده دلیلی ندارد و الحقّ از این ادای مولوی بوی عصبیّت که منافی حالِ اهل کمال است استشمام می‌شود. آن قطبِ زمان را تصانیف عالیه در روزگار به یادگار است و بعضی آنها با کلّیات اشعارش به نظر راقمِ حروف رسیده. خوارقِ آن شمسِ سپهرِ ولایت تا صبح قیامت در حیات و ممات به مصداق حدیثِ شریف (الاولیاء لایموتون) ظاهر و عیان است و این حرف بر ارباب بینش روشن خواهد بود، شرح آن موجب طول مقال می‌گردد. در سنهٔ هشتصد و بیست و هفت طایر روحش به آشیان قدس پرواز نمود. مدّت عمر شریفش هفتاد و پنج سال بوده، راقم حروف در ماهان به زیارت مزار کثیرالانوار ایشان استسعاد یافته. این ابیات او راست:

ـ هر نقش خیالی که تو را غیر نماید　　تعبیر کن آن را که خیال تو به خواب است

- دولت عشق به هر بی سروپایی نرسد پـادشاهی دو عـالم بـه گـدایـی نرسد
برو ای عقل مگو عشق چرا کرد چنین پادشاه است به او چون و چرایی نرسد
- مـا دل بـه سـر زلف دلآرام سپردیم هر چند دل خود به پریشان نتوان داد
- یـادش نکنم زانکـه فـرامـوش نکـردم ناکرده فـرامـوش، چگـونه کُنمش یـاد؟
- از مـا کـناره کـردی، ما با تـو در میانیم بـا مـا تـو ایـن چنینی، مـا بـا تـو آن چنانیم
- آن خط نگر که بر رخ جانان کشیده‌انـد وان حرف بین که بر ورقِ جان کشیده‌اند
- عـــاشقِ روی نـــازنین تـــوام دانـــهٔ زلفِ عـــنبرین تـــوام
به یقین جانِ بی‌گمان منی بـــی‌گمان عـاشقِ یـقین تـوام
- هنر از بـی‌هنر چـه مـی‌پرسی حال عیسی ز خر چه می‌پرسی
خبرِ عـاشقان ز عـقل مپرس خـبر از بـی‌خبر چـه مـی‌پرسی
- ما غرقهٔ آبیم و چنین تشنه عجیب است در خانهٔ خویشم و غریبیم غریب است[1]
- مستیم و نداریم خبر از همه عـالم این است خبر هر که بپرسد خبر مـا
- از تـرک دو کـون خـوش کـلاهی بـر دوز کـه ایـن کـلاه عشق است
- در راه یگانگی دویـی را چـه محل با حضرت او منی تویی[2] را چه محل
آنجا کـه کـلام شـاه تـرکستان است هندو و حدیثِ هندوی را چه محل
- مـا آتش عشـق او بـرافـروخته‌ایـم عود دل خود به آتشش سـوخته‌ایم
دل سـوخته‌ایـم وکـار آتش بـازی آمـوخته‌ایـم و نـیک آمـوخته‌ایـم
- ای در طـلب گـره‌گشـایی مـرده در وصـل بـزاده در جـدایـی مـرده
اندر لب بحر تشنه در خواب شده وانـدر سـر گـنج از گـدایـی مـرده
- بویی که تو از مشک و قرنفل شنوی از دولت آن زلف چو سنبل شنوی
چون نغمهٔ بلبل از پی گـل شـنوی گل گفته بود گر چه ز بلبل شنوی[3]
- ما عـادت خـود بهانه‌جویی نکنیم جز راست روی و نیک خویی نکنیم
آنها کـه بـه جـای مـا بـدیها کـردند گر دست دهد به جز نکویی نکنیم

---

۱. S,A این بیت را ندارد
۲. S من و تویی
۳. S,A «ای در طلب... بلبل شنوی» را ندارد

ـ گر عالم سرّ لی مع الله شوی / دانندهٔ رازِ بنده و شاه شوی
گر صورت و معنی جهان دریابی / واقف ز رموز نعمت الله شوی

ـ خواهی که ز آتش رهانی دل و تن / اثناعشری شو و گزین مذهب من
دانی که محمّد سه بود چار علی / با موسی و جعفر و حسین و دو حسن

ـ ای آنکه طلبکار خدایی به خود آ / از خود بطلب کز تو جدا نیست خدا
اوّل به خود آ، چون به خود آیی به خدا / اقرار بیاری به خدایی خدا

ـ عشق است که جان عاشقان زنده از اوست / نوریست که آفتابِ تابنده از اوست
هر چیز که در غیب و شهادت یابی / موجود بود ز عشق و پاینده از اوست

ـ ای دل به طریق عاشقی راه یکی است / در کشور عشق بنده و شاه یکی است
تا تَرک دو رنگی نکنی در ره عشق / واقف نشوی که نعمت الله یکی است

ـ از عالم کفر تا به دین یک‌نفس است / از منزل شک تا به یقین یک نفس است
این یک نفس عزیز را خوار مدار / کاین حاصل عمر ما همین یک نفس است

ـ باری دارم که جسم و جان صورت اوست / چه جسم و چه جان همه جهان صورت اوست
هر معنی خوب و صورت پاکیزه / کاندر نظر من آید آن صورت اوست

ـ این گوهر بحر را نه طاق است و نه جفت / دُرّی است که آن دُر به سخن نتوان سفت
در حضرت او وصال و هجران نبود / نه قرب و نه بعد این و آن نتوان گفت

ـ ای دوست حجاب ما ز ما خواهد بود / وین مایی ما حجاب ما خواهد بود
چون مایی ما ز ما بر افتد به یقین / بی‌مایی ما همه خدای ما خواهد بود[1]

ـ تا داروی دردم سبب درمان شد / پستیم بلندی شد و کفر ایمان شد
جان و دل و تن حجاب راهند[2] / تن دل شد و جان جانان شد[3]

ـ با حکمت ما نصیر طوسی چه بود؟ / با خرقهٔ ما کتانِ روسی چه بود؟
گویی که به عقل می‌توان رفت این راه / با دین محمّدی، مجوسی چه بود؟

ـ در مجلس ما به ترک می نتوان کرد / با عقل بیان عشق وی نتوان کرد

---

۱. دیوان: این رباعی را ندارد
۲. دیوان: هر سه حجابم بودند
۳. S ،A: «از عالم ... جانان شد» را ندارد

چون اوست حقیقت وجود همه چیز   ادراک وجود هیچ شیئی نتوان کرد

ـ خاک در میخانه مگر بیخته‌اند   کین گرد و غبار را برانگیخته‌اند

یا ماه رخان خطّهٔ ماهان‌اند   کز زلف عبیر در جهان بیخته‌اند

ـ آن شاه که او قسیم نار است و جنان   در ملّت و ملک صاحب سیف است و سنان

ملک دو جهان به جملگی زان وی است   آن را به سنان گرفت و این را به سه نان

ـ چشمت همه نرگس است و نرگس همه خواب   لعلت همه آتش است و آتش همه آب 286a

رویت همه لاله‌است و لاله[1] همه رنگ   زلفت همه سنبل است و سنبل همه تاب

ـ آب است که در شیشه شرابش خوانند   با گل چو قرین شود گلابش خوانند

از قید گل و مُل چو مجرّد گردد   اهل نظر و بصیرت آتش خوانند

ـ گفتم: مستم، گفت: چنین پنداری   گفتم: هشیار، گفت: کی هشیاری؟

گفتم: چه کنم؟ گفت که می‌گو چه کنم   گفتم: تا کی، گفت که تا جان داری

ـ دل مغز حقیقت است و تن پوست ببین   در کسوت پوست صورت دوست ببین

هر چیز که او نشان هستی دارد   یا پرتو نور اوست یا اوست ببین[2]

[۲۲۶۲]
مولانا نعمتی

بعد از زمان سلطان حسین میرزا در عرصه بوده است. او راست:

من که باشم که تمنّای وصال تو کنم   مگر از دور تماشای جمال تو کنم

[۲۲۶۳]
حافظ ندایی

از شعرای سلطان حسین میرزاست. بسیار متورّع و پرهیزگار بوده. سی سال از خلق انزوا

---

۱. دیوان: نرگس

۲. S این رباعی را ندارد

گزیده به عبادت مشغول شد. اسم وی سلطان محمّد است. از اسفزار به هری آمده، به سبب توطّن آنجا مشهور به هروی شد. نسبش به سامانیّه و نسبتش به سلسلهٔ علیّه نقشبندیّه می‌رسد. مثنویی گفته مسمّا به *ناز و نیاز* و این ابیات او راست:

- دی ز کویش می‌گذشتم، دیده شد روی رقیب — این بلا دیگر الهی روی ننماید مرا
- کاش دوزد همدمی چاکِ گریبان مرا — کآتش دل مسی‌نماید سوزِ پنهان مرا

[۲۲۶۴]
مولانا نرگسی

وی نیز از شعرای همان عهد است. با مولانا هلالی مشاعرات کرده. بعضی او را هروی و برخی ابهری دانسته‌اند. این ابیات او راست:

- سرگشته ساخت آهوی چشمت غزاله را — پژمرده کرد آتش روی تو لاله را
- آرمیدی به رقیبان و رمیدی از ما — ما چه گفتیم و چه کردیم و چه دیدی از ما؟
- جان فدای غم که نگذارد دمی تنها مرا — هر کجا بی او نشینم، می‌کند پیدا مرا
- در دیار عدم از جور تو آزاری نیست — روم آنجا که کسی را به کسی کاری نیست
- تیری که افکنی اگر از دل خطا رود — دل تیر را نشان کند و از قفا رود
- خبر از گریهٔ خونین جگری نیست تو را — جگرم خون شد و از من خبری نیست تو را
- دارم گذر از عمر و ندارم گذر از تو — هرگز نبود عمر گرانمایه‌تر از تو

[۲۲۶۵]
حکیم نزاری قهستانی

از حکمای عالی طبیعت و فضلای والا نهمت زمان بوده. گویند در قهستان شیخ سعدی به خانهٔ او وارد شده. مدّتی شیخ را نگه داشته، کمال خصوصیّت با هم کرده‌اند. این ابیات او راست:

ـ من سعی می‌کنم به وصالت ولی چه سود / دولت مساعدت نکند بی نصیب را

ـ قیامت است سفر کردن از دیار حبیب / مرا همیشه قضا را قیامت است نصیب

ـ از دوست قاصدی که پیام آورد به دوست / انصاف می‌دهم که کم از جبرئیل نیست

ـ عاقلان یار خدایا همه عاشق گردند / تا بدانند که این کار به دانایی نیست

ـ قیامتی که بدان وعده می‌دهند الحق / فراق یار عزیز است و سخت دشوار است

ـ چون تو را دارم اگر هیچ ندارم همه هست / تو بسی بس چو تو باشی دگرم هیچ مباد[1]

ـ خرد شبی به تفرّج در آمد از درِ من / دمی ز دور تماشای دلستانم کرد

ـ چو دید یار مرا گفت حق به جانب توست / برو که بر تو ملامت نمی‌توانم کرد

ـ به شمشیر از مَنَش نتوان جدا کرد / در آغوش ار کشم مست و خرابش

ـ مرا با این همه کوتاه دستی / چنان سروی کجا گنجد در آغوش

ـ زاری مکن که شیر اندک دهد / مادر مشفق به فرزند خموش

ـ خراب کرده چشمان پر خمار توام / به هم بر آمده زلفِ تابدار توام

هزار بار اگر بفکنی و برداری / همان نزاری برگشته روزگار توام

ـ درین دیار زیارتگهی نمی‌دانم 286b / که من نرفته‌ام و دست بر نداشته‌ام

ـ خیال را بفرست ار تو خود نمی‌آیی / که با خیال تو صد گونه ماجرا دارم

ـ چنانکه مادر مشفق عزیز فرزندی / غمت به مهر گرفته است در کنار دلم

ـ کدام دل، از کجا دل، کراست دل، کو دل / که از دو دیده برون کردی ای نگارِ دلم

ـ چه حالت است ندانم به خواب می‌بینم / که در کنار به شب آفتاب می‌بینم

ـ گفتی که جامِ می بشکن، چون توان شکست / جامی که پشتِ لشکرِ غم زان شکسته‌ام

ـ اگر به شرح نویسم که بی‌تو در چه عذابم / دلت بسوزد و رحم آوری و سوی من آیی

ـ اگر بر خون من محضر نویسی / ز هر عضوم برون آید گواهی

ـ مجنون برون کرده رخی را چه تفاوت / لیلیش درون رگ جان است نه در رخ

ـ بهشتی، دوزخی، کافر، مسلمان، هرچه می‌خوانی / خبر از خود ندارم، عاشقم اینها نمی‌دانم

---

۱. S ,A این بیت را ندارد

ـ آن مرد نیَم که از کسی ناز کشم / وز هر مرغی منّت آواز کشم
از دوزخ اگر سوی بهشتم خوانند / صد بار در آن میان عنان باز کشم

[۲۲۶۶]

نسایی

گویند از نسوان بلدهٔ نساست. به دو وجه نسایی تخلّص کرده. او راست:

مه جمال تو و آفتاب هر دو یکی است / خطّ عذار تو و مشکناب هر دو یکی است

[۲۲۶۷]

سیّد نسیمی شیرازی

ازکاملانِ سلسلهٔ علیّه صوفیّه و واصلان این فرقهٔ ناجیه بوده[۱]. از خوان فضل سیّد نعیمی به این نعمت عظمی بهره‌مند گردیده، نسیم نفس روح پرور عیسی اثرش را در احیای قلوب مرده‌دلان خاصیّت باد بهار و رایحهٔ کلام معجز نظامش را در تربیت ارواح افسرده طبعان تأثیر صبا درگلزار بوده، آخر مرده‌دلان جهل پیشه[۲] وی را مانند منصور بر دار زدند و این واقعه در سنهٔ هشتصد و سی و هفت بوده. لمؤلّفه:

عشق بازان سخن حقّ به مَلاً می‌گویند / از که ترسند، سر دار سلامت باشد

این ابیات او راست:

ـ من گنج لامکانم در لامکان نگنجم / برتر ز جسم و جانم در جسم و جان نگنجم
وهم وخیال انسان ره سوی من ندارد / در وهم ازآن نیابیم، در عقل ازآن نگنجم
ـ دست رنگین ز رقیبان بداندیش بپوش / تا بدانند که خون دل ما ریخته‌ای

---

۱. S «و واصلان ... بوده» را ندارد
۲. M جلب؛ H حلب

- چه نکته بود که ناگه ز غیب پیدا شد / که هر که واقف آن نکته گشت شیدا شد
- چه مجلس‌است و چه بزم اینکه از می توحید / محیط قطره شد آنجا و قطره دریا شد
- عکس رویش گر شبی چون عکس ماه افتد در آب / تا قیامت همچو ماهی مه ز آب آید برون
- گر کنی قبلهٔ جان روی نگاری، باری / ور رود عمر به سر در غم یاری، باری
زلف او محشر جانهاست دلا سعیی کن / که در آن حلقه در آیی بشماری، باری
- کشتهٔ لعلِ لبت کی کند اندیشه ز مرگ / کز دم روح قدس زنده به جان دگر است
- حق بین نظری باید تا روی تو را بیند / چشمی که بود خودبین، کی روی خدا بیند
از مشرق دیدارش آن را که بود دیده / انوار تجلّی را پیوسته چو ما بیند
ای چشم نسیمی را از روی تو بینایی / آن را که تو منظوری غیر از تو کرا بیند
- در دایرهٔ وجود موجود علی است / واندر دو جهان مقصد و مقصود علی است
گر خانهٔ اعتقاد ویران نشدی / من فاش بگفتمی که معبود علی است

[۲۲۶۸]

نصیر کاتب شیرازی[۱]

او راست:

بی‌روی دلفروزت ما را سرِ طرب نیست / با ما شبی به سرکن، یک شب هزار شب نیست

[۲۲۶۹]

بابا نصیبی گیلانی

از شعرای زبردست مشهور نامدار روزگار بوده. این ابیات او راست:

- از خطت آغاز شد سودای بی‌پایان ما / دفتر دیوانگی فردی است از دیوان ما

۱. S ,A نصیرای کاتب

آنچه ما با دامن پرهیزگاری کرده‌ایم / جای آن دارد که سگ پرهیزد از دامان ما

ـ سر ز طوبی بگذرد یارب به محشر تاک را / کز بهشت آورد بیرون آب[1] آتشناک را

ـ آخر حُسنِ آن جوان راه زد این خراب را / بوی، بس از می کهن پیر تنگ شراب را

ـ ای مرغ رام ناشده می دام صحبت است / ورنه چه می‌کنند حریفان شراب را

در آتشِ فراموشیم سوخت از غرور / مستی ز یاد برد[2] در آتش کباب را

ـ مراد هر کس و ناکس برآید از لعلش / مگر مراد دل من که در دل سنگ است 287a

ـ عشّاق درمقام وفا جان فدا کنند / بیگانه را به خون جگر آشنا کنند

در جلوگاه حسن بتان گر رسیده‌ای / دانی که در خرابی دلها چها کنند

آیینه خاطرانِ صف آرای میکده / گر صد کدورت است به جامی صفا کنند

ـ باور مکن که ترک تو گویم که بت‌پرست[3] / هرگز به اعتقاد مسلمان نمی‌شود

ـ آزرده دلی دیدم و جانم ز گمان سوخت / کآزرده مبادا که ز بیداد تو باشد

ـ به بویت زنده می‌گردند سوی کشتگان مگذر / که این آسودگان را باز بی‌آرام خواهی کرد

ـ قدر وفای من چو نداند گذشته‌ایم / چندان جفا کند که خود از خود خجل شود

ـ خوش آنکه دور افتاده ناگه به یار خود رسد / دستی که بر سر می‌زند در گردن یار آورد

ـ دلی دارم خراب از التفات چشم بیمارش / همه از جور می‌ترسند و من از لطف بسیارش

ـ گذشت آن تازه‌گل خوی کرده پیش چشم نمناکم / دهان پر آب حسرت ماند زان روی عرقناکم

ـ من تیره روزم از پی کس آه من مباد / کاری مکن که گریه کنان در دعا شوم

ـ عالمی کشته شد و چشم تو را ناز همان[4] / صد قیامت شد و حسن تو در آغاز همان

ـ شام هجرانت ندارد صبح لیکن گاه گاه / در غلط می‌افکند ما را فروغِ برق آه

ـ ز مردم شرم بادت وز نکویان بلکه از خود هم / بمردم گر چنین بوده است دایم عهد و پیمانت

ـ دامان خرابات نشینان همه پاک است / آلودگی ماست که با دامنِ خاک است

---

۱. S آه
۲. S ز باده برد
۳. S می‌پرست
۴. A چشم نزد باز همان

[۲۲۷۰]

نصیبی نوربخشی

از فصیح زبانان و شیرین کلامان زمان بوده. او راست:

ـ گفتم که بوسه‌ای به نصیبی نمی‌دهی / خندید زیر لب که چه گوییم یا نصیب
ـ گفتم چو هجر دیر کشد عادتم شود / نزدیک شد به مردن و عادت نمی‌شود
ـ ز شوقت پاره سازم جامه تا جان در بدن باشد / لباسی را که نتوان پاره کردن آن کفن باشد
ـ به وعدهٔ تو دلِ خسته شاد نتوان کرد / که بر تو عمر کسی اعتماد نتوان کرد
ز بس‌که بوی تو از هوش می‌برد دل را / از آن طرف که تویی رو به باد نتوان کرد
ـ چون نیارم نظرت کرد ز اندیشهٔ خلق / دیده خون سازم و در آب کنم در تو نگاه
ـ زمان زمان کشد آتش زبانه از دل تو / چو با تو حال دلِ خود به صد زبان گویم
ـ چو خواهم جانب کویش روم از مدّعی پنهان / برآرم دود آه و در میان آن نهان گردم

[۲۲۷۱]

مولانا نظمی

در عهد سلطان حسین میرزا بوده. از شعرای خراسان است. او راست:

شد خاک در وفا سر ارباب دین همه / خوبان هنوز بر سر آزار و کین همه
با دیگران به خندهٔ شیرین کنی نگاه / با ما به زهر چشم و به چین جبین همه
خوبان نمی‌رسند به فریادِ اهل درد / ای دل چه سود ناله و فریاد این همه
جای رقیب زیر زمین خواهم از خدای / یا رب که کم شوند ز روی زمین همه

[۲۲۷۲]

مولانا نظام استرآبادی

وی نیز از شعرای مشهور آن عهد بوده. او راست:

تا مه روی تو شد جلوه‌گر از گوشهٔ بام	شد مه چارده را کوکبهٔ حسن تمام
غنچه را لعلِ فسون ساز تو آرد به سخن	سرو را قدّ روان بخش تو آرد به خرام
از لبت حاصل من چون دهن تنگ تو هیچ	در وفا وعدهٔ تو چون طمع من همه خام
وعدهٔ بوسه نمودی و نفرمودی لطف	درِ امّید گشودی و نکردی انعام
گر تغافل زنم اوقاف بود در تأخیر	ور تقاضا کنمت لطف ندارد ابرام
کعبهٔ دل که درو شد صنمی چون تو مقیم	کی توانند بتان دگرش ساخت مقام

[۲۲۷۳]

قاضی نظام‌الدّین

بسیار دانشمند و حمیده خصال بوده. از قضات شهر هَری و معاصر امیر علیشیر است. این بیت او راست:

به دور روی توام بت‌پرست می‌گویند	چه گویم ای بت من هر چه هست می‌گویند

[۲۲۷۴]

نظام‌الدّین یحیی

از اماجد زمان بوده است. او راست:

ز بهر خلق که ننگ است نامشان بردن	چرا محافظت ننگ و نام باید کرد 287b

[۲۲۷۵]

قاضی نظام‌الدّین عثمان قزوینی

بعضی وی را معاصر الجایتو خان دانسته‌اند و برخی گفته‌اند که ملازم حضور ارغون بوده. به هر حال مملکتِ نظم را منتظم داشته. او راست:

صبحدمی که از رخت برفکنی[1] کلاله را / چشم و رخت خجل کند نرگس مست و لاله را
گر ز خیال چشم تو عکس فتد به جام می / مستی چشم مست تو مست کند پیاله را
حور ندیده‌ای ببین، صورت خود در آینه / خرمن مشک بایدت، باز گشا کلاله را
مهر و وفا بکاستی، تخم جفا بکاشتی / هیچ نگه نداشتی، عاشقِ چند ساله را
هست نظام آنِ تو، بندهٔ تو به جانِ تو / قاضی عاشقان تو، کرده سجلْ قباله را

[۲۲۷۶]

قاضی نظام‌الدّین کاشی

از افاضل بوده. او راست:

گر شوند از پی تو دشمنِ من خلقِ جهان / ترک جان گیرم و از مِهر تو دل برنکنم

[۲۲۷۷]

سیّد فضل نعیمی

از محقّقان و عارفان جهان است. در علوم ظاهری و باطنی عَلَم تفوّق در عالم برافراخته و در سایر فنون شریفه مثل علم جفر و علم غریبه و علم حروف و علم اسما و هندسه و علم حکمت یگانه عهد بوده و در این علم تصانیف عالیه دارد که اکثر آنها مرموز است. *جاودان کبیر* و *جاودان صغیر* از آن جمله‌اند. جمعی از اهل دانش و سلوک سلسلهٔ ارادتش را بر گردن و غاشیه متابعتش بر دوش داشتند. معاصر امیر تیمور و شاهرخ میرزا بوده. حقیقت شهادت وی درکتب تواریخ و غیره مسطور است و این ابیات آینهٔ جمال شاهد کمال اوست:

ـ در آرزوی تو گشتم به هر نشیب و فراز / ندیدم از تو نشانی و رفت عمر دراز

۱. S می‌فکند

بریده باد مرا شه پرِ کبوتر روح — اگر ز جان به هوایت نمی‌کند پرواز
- وجودم زمانی که پیدا نبود — به جز مظهر حق تعالی نبود
من آن دم، دم از زندگی می‌زدم — که در نفسِ مریم مسیحا نبود
فرشته مرا سجده آن روز کرد — که با آدم ای خواجه حوّا نبود
به مصر وجود آن زمان آمدم — که با یوسفِ جان زلیخا نبود
زمانی دم از سیر عزلت زدم — که در قلّه قاف عنقا نبود
سخن گفت موسای ما با خدا — زمانی که گوینده گویا نبود
چرا دیده‌ام نقش اشیا در او — چو در ذات او نقش اشیا نبود
خدا را از آن می‌پرستد خدا — که علم پرستیدن از ما نبود
- خورشید ازل بتافت از روزنِ تن — تا چهرهٔ خود ببیند اندر روزن
گوید که چو روزن از میان برخیزد — من باشم و من باشم و من باشم و من

[۲۲۷۸]

مولانا حاجی نگاهی

از ساکنان شهر هَری بوده. او راست :

- سویم گذری شبی عجب نیست — یک شب بر من هزار شب نیست
- چون نمایی ز پرده آن رخسار — جانبِ عاشقان خود مگذار

[۲۲۷۹]

قاضی نوراللّه ساوجی

برادر زادهٔ قاضی عیسی بوده. او راست:

- از آن با شعلهٔ آهی که در هجران‌کشم شادم — که از بالای آن سرو قبا گلگون دهد یادم
- دردا که ندارد خبر آن سیمبر از من — من بی‌خبر از خویشم واو بی‌خبر از من

بیمار توام سوی من آخر قدمی نِه زان بیش که آیی و نیابی اثر از من

[۲۲۸۰]

نورالله

از ظرفای خیرهٔ هرات بوده. آخر بر سر آن جان داده. او راست:

جان را فدای لاله عذاری نساختیم ای روی ما سیاه که کاری نساختیم

[۲۲۸۱]

نور محمّد

از مردم هند بوده. او راست:

ای زلفِ مسلسل که طرازِ سر و دوشی تا چند به آزارِ منِ دلشده کوشی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۲۸۲]

مولانا نور

مردِ درویش صفتِ نیکو خصلتی بوده. او راست:

تو را نیلوفری پیراهن و من مانده حیرانش که سر بر می‌زند خورشید هر روز از گریبانش

به اعتقاد راقم حروف اگر مصرع اخیر را چنین بخوانند بهتر است:

که چون سر[1] می‌زند خورشید هر روز از گریبانش

۱. S بر

[۲۲۸۳]

نویدی تربتی

او راست:

محبّتی که مرا با تو هست می‌خواهم   همین تو دانی و من دانم و خدا داند

[۲۲۸۴]

نویدی رازی

از اعیان زمان بوده. او راست:

ـ آشفتگیهای دلم هرگه به یادش می‌رسد   دست نوازش بر سرِ زلف پریشان می‌کشد 288a
ـ مرا این بار خواهد کشت هجر یار، می‌دانم   نخواهم برد جان از دست او این بار، می‌دانم
نویدی پند من نشنیدی و عاشق شدی آخر   بسی در عاشقی خواهی کشید آزار، می‌دانم

[۲۲۸۵]

نویدی

تخلّصی راست. معلوم نشد که ازکدام نویدی است:

خدا ز وصل تو ما را دمی جدا نکند   جدایی تو بلایی بود، خدا نکند
کسی که سجدهٔ محراب ابروی تو نکرد   درست نیست نمازش اگر قضا نکند

[۲۲۸۶]

نیازی بلخی[۱]

از شعرای مقرّر زمان بوده. پسر مولانا سیّد علی بخاری است. از اوست:

---

۱. H نیازی محبّتی

-به روی آتشین زلف تو این سیمین ذقن پیچد
بلی چون موی بر آتش نهی بر خویشتن پیچد
-چو نتوانم که بر گِرد سر آن تندخو گَردم
خیالش در نظر آورده هر دم گِرد او گَردم

[۲۲۸۷]

امیر یوسف نیازی

از امیرزادگان هرات بوده. وی راست:

ای دل خَشم و حشمت سلطان گذرد
روز و شب درویش پریشان گذرد
می نوش و غمین مشو که هر کار که هست
آسان چو به خویش گیری آسان گذرد

[۲۲۸۸]

نادری سمرقندی

در عهد همایون پادشاه به هند آمده و قصاید در مدح وی گفته. این بیت به نام وی و هم به نام نادری هروی[۱] به نظر رسیده:

-به سنگ نرم کن ای چرخ استخوان مرا
مباد رخنه کند تیغِ دلستان مرا
-به شکر خنده تو را تا دهنی پیدا شد
عاشقان را به تو راه سخنی پیدا شد
-کانِ نمک است آن لبِ شکّر شکن او
سرچشمهٔ کانِ نمک است آن دهن او
-گِرد یاقوت لبِ لعلت عجب خطّی دمید
هیچ‌کس در دور یاقوت این چنین خطّی ندید
-چنان در عاشقی بدنام گردیدم که گر خاری
ز خاکم بر دمد تیر ملامت را نشان گردد

[۲۲۸۹]

نادری شوشتری[۲]

او راست:

۱. S,H مروی
۲. M,H شبستری

ـ منم که گردنم از جرمِ عشق سلسله دارد	جنون کجاست که با من سرِ معامله دارد
تو گرم پرسش غیری تو را چه غم که اسیری	لبی تهی ز حکایت، دلی پر از گله دارد
ـ ساقی بیا که بی می لعلت چو لاله‌ها	بر سنگ می‌زنند حریفان پیاله‌ها
حسن از خطِّ تو سبز خطان وام کرده‌اند	خطها به رخ نوشته که اینک قباله‌ها
بس که طوطی به هوای لبِ شکّر شکنش	خونِ دل می‌خورد، آلوده به خون شد دهنش

[۲۲۹۰]

نادری سیالکوتی

از شعرای هندوستان و سیّاحان زمان بوده. او راست:

من بودم دوش و یارِ سیمین تنِ من	جمعی ز نشاط و عیش پیرامن من
ایشان همهٔ صبحدم پراکنده شدند	جز خونِ جگر که ماند در[1] دامن من

[۲۲۹۱]

شمسی[2] نامی

او راست:

ای دل بی‌یار ناتوانی بس نیست	وی دیدهٔ زار خون فشانی بس نیست
عمری است که یار رفت و جان با او رفت	هان ای تن زارِ زندگانی بس نیست

[۲۲۹۲]

مولانا نامی

شاگرد مولانا امیدی است. نام وی افضل بوده. از اوایل شباب تا قریب به اواخر در خدمت

---

۱. S بر	۲. S شمس

وی به سرکرده و تربیت از او یافته. این ابیات او راست:

- چه سود پیش تو فریاد و بی‌قراری من / نه آه در تو اثر می‌کند نه زاری من
امید از تو مقرّر به ناامیدی شد / نتیجهٔ عجبی داد امّیدواری من
- چرا همیشه غمینم نگاه باید داشت؟ / چه کرده‌ام که چنینم نگاه باید داشت؟
اگر نه در خور لطفم برای جور خوشم / نه از برای همینم نگاه باید داشت؟
- کی راز دل خود به تو گفتم که پس از من / چون مدّعیان با در و دیوار نگفتی
- غمگسارش گفت نامی زیر لب خندید و گفت / واقعاً می‌زیبد او را غمگساری همچو[1] من

در تاریخ وفات امیدی گفته:

- نادر العصر امیدی مظلوم / که به ناحق شهید شد ناگاه
شب به خواب من اندر آمد و گفت / ای ز حال درون من آگاه
بهر تاریخ قتلِ من بنویس / آه از خون ناحق من آه/ ۹۲۵[2]
- افسوس که طهران طرب‌انگیز نماند / گلزار امید ری دلاویز نماند
از ری بگریز نامی، از ری بگریز / ری بود و همین امیدی آن نیز نماند

[۲۲۹۳]

میر محمّد معصوم‌خان نامی

از امرای اکبر پادشاه است. در سنهٔ ۱۰۱۲ وی را به عنوان ایلچی‌گری به خدمت پادشاه مغفور شاه عبّاس صفوی فرستاده بود. در اصفهان با حکیم شفایی و محمّد رضا فکری و

---

۱. M پیش

۲. در تاریخ وفات مولانا امیدی اختلاف است. احمد امین رازی بر این باور است که او در سال نهصد و بیست و هفت در صحبت دورمیش خان به دارالملک خراسان رفته، با اصحاب علم و کمال به احسن وجهی سلوک نمود و بعد از دو سال رخصت حاصل کرده به جانب ری در حرکت آمد، امّا از رنج نیاسوده بود که به درجهٔ شهادت رسید. بنابراین سال فوت او باید پس از ۹۲۹ باشد(هفت اقلیم، ۹۲/۱۲۰۹). سام میرزا صفوی سال قتل او را سنهٔ ثلاثین و تسعمائه (۹۳۰) می‌داند. (تحفهٔ سامی، ۱۷۳).

تقی اوحدی صحبت داشته و از آنجا به تبریز به خدمت شاه مغفور رفته است. وی اشعار بسیار گفته و تتبّع خمسه هم نموده است و همیشه 288b سنگتراشی همراه داشته که اشعار خود را در هر جا بر سنگها نقش می‌کرده. او راست:

ـ حُسن‌است که او جلوه‌گر پردهٔ نازاست　　عشق‌است که با حسنِ ازل محرم رازاست
امشب به تمنّای مه روی تو تا روز　　چشمم چو درِ خانهٔ ویران شده باز است
ـ مصلحت نیست که بی‌پرده جمالش بینی　　دیده بردوز که چشم تو حجاب نظر است
ـ عاقبت برق محبّت ز دل من سر زد　　شعلهٔ طور به بال مگسی افتاده است
غمزه‌اش گرم عنان است پی بردن دل　　آتش طور به دنبال خسی افتاده است
ـ در دلم صد سیلِ اشک و بر لبم صدِ برق آه　　عشق را نازم که پنهان آب و پیدا آتش است
ـ امشب به سوزِ سینه خوشم، مهلت ای اجل　　خاشاکِ نیم سوخته مهمانِ آتش است
ـ دل کام خود از لعلِ لب یار طلب کرد　　در خنده شد و خنده‌اش آرایش لب کرد
یک گام ندیدیم که بی تفرقه باشد　　عقلم همه آفاق بر اندیشه وجب کرد
ـ یک مرغ نگاهم به تو پرواز نکرده　　چشمم دگری را به پر و بال رساند
ـ نامی ز غم فراق محزون می‌گشت　　در بادیه‌ای که باد مجنون می‌گشت
خورشید اگر پای نهادی آنجا　　سر تا به قدم آبلهٔ خون می‌گشت

[۲۲۹۴]

خواجه محمّد صادق ناظم تبریزی

به صفات حمیده و اخلاق پسندیده مشهور بوده، به هندوستان آمده. تقی اوحدی نوشته که در سنهٔ یک هزار و سی و هفت در گُجرات به صحبت وی رسیدم. مثنویی گفته مسمّا به فیروز و شهناز[۱] و این ابیات نیز او راست:

ـ مدد کنیم به هم در گداختنِ من و دل　　چو آن دو شمع که پهلوی یکدگر سوزند

۱. همهٔ نسخه‌ها: شهباز؛ نسخه‌ای از آن به ضمیمهٔ نسخهٔ شمارهٔ ۶۴۵۶ در کتابخانهٔ ملک موجود است.

ـ بـه پـیشم آن قـدر نگـرفت آرام / کـه کس در زیـر دیـوارِ شکسته
ـ غبار کـوی یـارم در ره او بی‌خود افتاده / به من گر بادِ دامانی وزد از خاک برخیزم
ـ چون خط به روی او سر مویی نیاورم / گر در شکنج زلف خورم صد هزار پیچ
ـ طالعی کو که شبی با تـو زنم جامی چند / به دعا واکشم از لعلِ تـو دشنامی چند
ـ سبزهٔ بادیهٔ عشق همه نیشتر است / مزد مردی که درین راه زند گامی چند
ـ بر کنده‌ام دل از همه اعضای خویشتن / غیر از حریم سینه که آن جلوه‌گاه توست
ـ بـی درد عشـق خـاطر خرّم نـدیده‌ام / روزی که دیده‌ام غم دل، غم ندیده‌ام
ـ مَردم گهی نگاهی از آن چشم دیده‌اند / بیچاره من ز بخت بد آن هم ندیده‌ام
ـ در وادی عشق آنکه نکو فال افتد / چون سایه ملامتش به دنبال افتد
در هر قدمی چَهِش گیرد سر راه / مانندهٔ موری که به غربال افتد

[۲۲۹۵]

مولانا نامی کشمیری

از جرعه‌نوشان بزم سخن بوده. او راست:

هرگز دلم به غیر تو مایل نمی‌شود / وز دیده نقش روی تو زایل نمی‌شود
از دوریت چه باک که این بُعد ظاهری / اصلاً میان ما و تو حایل نمی‌شود
دستم بریده باد چکار آیدم، بگو؟ / در گردن بتان چو حمایل نمی‌شود

[۲۲۹۶]

نامی

تخلّصی راست. معلوم نشد که ازکدام نامی است:

ـ مرا بر سینه صد داغ است و باور نیست جانان را / مسلمانان ازین غم چاک خواهم زد[1] گریبان را

---

۱. H کرد

- در تاب اگر شود سر زلفت ز آه ما — نبود عجب ز طالع و بخت سیاه ما
- اگر چه لطف تو طعنی بر آفتاب زده — خطّت بر آمد و نقش دگر بر آب زده

[۲۲۹۷]

نورای نامی

اصفهانی بوده. به خبّازی معیشت می‌کرده. از علوم متداوله بهره داشته و خطوط را خوب می‌نوشته. در سنهٔ الف درگذشته. او راست:

نامی رفت و ز دولت عشق — بر صفحهٔ دهر ماند نامش

[۲۲۹۸]

علیخان نامی

از طبقهٔ اتراک است. به هندوستان آمده، سیاحت می‌کرد. در سنهٔ یک هزار و بیست و پنج درگذشت. او راست:

- گر غبارِ گلشن کویت به چشم ما رسد — پنجهٔ مژگان زند گل بر سرِ دستار ما
- هم طالع گردونم و هم بخت کریمان — نانی اگرم صبح بود، شام نباشد
- از لختِ جگر به لاله داغ افشانم — وز روی تو نور بر چراغ افشانم
از چهره خزان به سوی باغ افشانم — وز بوی تو مشک بر دماغ افشانم
- روشن به تو بود دیدهٔ امیدم — رفتی و من از خویش طمع ببریدم
- بی لعل لبت چو کانِ بی‌یاقوتم — بی روی تو چون سپهر بی خورشیدم

[۲۲۹۹]

مولانا ناظمی

او راست: 289a

مژه بر هم زدن و چشم سیاهش نگرید / زیر لب خندهٔ و دزدیده نگاهش نگرید
مـی‌کُشد رشک مرا ورنه یقین مـی‌گفتم / غافلان را که به رخسار چو ماهش نگرید[1]

[۲۳۰۰]

مولانا ناطقی استرآبادی

از شعرای عالی طبیعت بوده. اشعار خوب از وی بر زبانهاست. در زمان اکبر پادشاه به هندوستان آمده، در بنارس فوت گردیده، همانجا مدفون شد. او راست:

ـ حیران شدهٔ روی تـو از بیم جدایی / بر هم نزند چشم به حسرت نگران را
ـ امشب که هستم از همه کس آرمیده‌تر / غلطیده‌تر به خاکم و در خون تپیده‌تر
ای داده زخم غمزه‌ات آرام ناطقی / یک غمزهٔ دگر که شود آرمیده‌تر
ـ گریه‌ای در دل‌گره دارم کزو یک‌قطره اشک[2] / تا به مژگان می‌رسانم خونم از دل می‌رود
ـ آتشم ای باغبان سوی گلستانم مبر / تا نظر در بوستانت می‌کنم خاکستر است
ـ ز یاد غمزهٔ او خار خاری در جگر دارم / که گر بر گل نظر مـی‌افکنم آزار مـی‌بینم

[۲۳۰۱]

مولانا ناطق

وی نیز در هند بوده و هم در آن عهد. او راست:

ما مرد نبرد و لشکر جنگِ خودیم / ناموس خود و عار خود و ننگ خودیم
گر سست طبیعتیم ور سخت دلیم / صد شکر که شیشه خود و سنگ خودیم

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S آب

[۲۳۰۲]
شیخ ناصر

از شیخ زاده‌های مهنه بوده. او راست:

زلفت که به هر حلقهٔ مشکین قمری داشت ‌ ‌ مانند شب قدر مبارک سحری داشت

[۲۳۰۳]
شاه ناصر خواجه

از سادات ترمذ بوده. در عنفوان جوانی به هندوستان همراه خان زمان به سر می‌برد و با وی در کشته شدن نیز همراهی کرده، خدایش بیامرزاد. این ابیات او راست:

- مدح علی و آل علی بر زبان ماست ‌ ‌ گویا زبان برای همین در دهان ماست
- از آن زمان که به دل مهر حیدر است مرا ‌ ‌ صفای ظاهر و باطن میسّر است مرا
- در ازل هستی ما را کاتب لوح و قلم ‌ ‌ از برای دوستی شاه مردان زد رقم

[۲۳۰۴]
مولانا نادم گیلانی[۱]

از شعرای زمان بوده، در زمان شاه عبّاس ماضی مغفور به هندوستان آمده. مولانا نظیری مرحوم تفقّد بسیار به وی فرمود، خود را به شاگردی مولانا نظیری منسوب می‌دارد. بعد از فوت مولانا نظیری مرثیهٔ او را گفته، در زمان شاه صفی مغفور به ایران مراجعت کرده، در اصفهان سکونت نمود. گویند بسیار خلیق و کریم الطبع بوده. اگر چه کم شعر است، لیکن اکثر اشعارش بلند و برجسته واقع شده. در سنّ هفتاد سالگی به رحمت الهی واصل شده، در هارون ولایت اصفهان مدفون شد. او راست:

---

۱. M: نادر گیلانی

- نام من هر گه برد باعث بدنامی توست　　رفتم از خاطر خلقی که تو از یاد روی
- بیمار عشق راز مسیحا چه فایده　　دارد لب تو فایده امّا چه فایده
- نسیمِ وصل جانان باز می‌پوشد بر دوشم　　فضای خاک تنگ را فتاده بر پهنای آغوشم
- هوای وصل او از نوبهارم در دماغ آمد　　نسیم گل صدای پای جانان است در گوشم
- دماغ عشق نداری، بهای زلف مپرس　　که این معامله با خاطر پریشان است
- در قالب مجنون نگر و شورش مجنون　　فریاد که در مشت گلی عشق چها داشت
- گر به مرگ ما خوشی بخرام بر بالین ما　　دیر می‌میرد چو حسرت در دل بیمار هست
- کشتی مرا و کشته شد از رشک عالمی　　هر خون‌که می‌کنی تو به صد خون برابر است
- هنوزش رنگِ طفلی هست گل چیدن نمی‌داند　　به دامن آشیانِ بلبل از گلزار می‌آید
- چون باغبان به سایه گل خواب می‌کنم　　گاهی که زیر پای توام خواب می‌برد
- درین بوستان خارم از ناروایی　　غریبم چو گل بر سر روشنایی
- دل ز بازیگاه خوبان بر کنار آورده‌ام　　شرمم آید جوز پوچی را به طفلان باختن
- در کعبه اگر دل به سوی یار نباشد　　احرام کم از بستن زنّار نباشد
- هرگز این طفل‌مزاجی نرود از یادم[1]　　گر به تابوت روم شوخی گهواره کنم
- نه از نخلش بری خوردم، نه از رویش گلی چیدم　　چه شد کز باغبانم، طالع بی‌حاصلی دارم
- چندان به شورش آمده‌ام از جنون عشق　　کز پیچ و تاب خویش به زنجیر می‌روم 289b
- به گلشن می‌رود آن شاخ گل می‌سوزم از غیرت　　کف خاکی به‌دست آر ای‌صبا در چشم بلبل کن
- به هر طرف که فرو هشته زلف بخرامی　　گمان برند که صیّاد دام بر دوش است
- از مرگ عشقبازان رنگ بتان شکسته　　چون باغبان بمیرد گل بی صفا بماند
- بر مراد دوست با صد مدّعی سر می‌کنم　　بهرِ یک بت، سجدهٔ یک شهرِ کافر می‌کنم

[۲۳۰۵]

مولانا ناظری مشهدی

در زمان شاه اسماعیل مغفور ماضی بوده. او راست:

۱. S خاطر

سحر ز هاتف غیبم به گوش هوش رسید — که هر که بد نکند هیچ بد نخواهد دید

[۲۳۰۶]
ناقد گیلانی

او راست:

بند از دل خود گشاده‌ام تا چه شود — وز دست عنانش داده‌ام تا چه شود
سر در پی آن غزال دارد دل من — سر در پی دل نهاده‌ام تا چه شود

[۲۳۰۷]
ناقد هروی

دهانش کج بوده و لهذا گفته:

ـ با وجود چنین دهن که مراست — شعر گویم که آب از آن بچکد
ـ هوس می است و نُقلم ز دو لعلِ فتنه‌جویی — چه بلا خیالِ خامی، چه کشنده آرزویی

[۲۳۰۸]
ملاّ نثاری تونی

در ریاضی ریاضت بسیار کشیده. او راست:

ـ اگر محراب طاعت طاق ابروی بتان بودی — نگشتی فوت تا صبح قیامت یک نماز از[1] من
ـ ای گَرد کوی دوست دمی از هوا نشین — مهمانِ مردمان شو و در دیده‌ها نشین
ای تیرِ یار از نظرش چون فتاده‌ای — ما هم فتاده‌ایم به پهلوی ما نشین
ـ خاکسارانِ سر کوی وفا را خوش دار — چند روزی که درین مرحله مهمان توانند

---

۱. M ،H «از» را ندارد

[۲۳۰۹]

نثاری تبریزی

از شعرای زمان شاه طهماسب مغفور ماضی است و تا زمان شاه عبّاس ماضی در حیات بوده. اشعار خوب از وی بر زبانهاست. این ابیات او راست:

ـ کمتر از پروانه‌ای در جان سپاری نیستم / گر نسازم جان نثار او نثاری نیستم
رحم بر من می‌کند دشمن تکلّف بر طرف / من حریف این‌قدر بی‌اعتباری نیستم
با وجود آنکه می‌دانم نخواهی آمدن / بس که مشتاق توام بی‌انتظاری نیستم
ـ مُردم تو را ندیده و خواهم نبینمت / در حشر نیز تا نشوی شرمسار من
ـ کاری مکن که خود به خود آخر خجل شوی / هرگه که یاد آری از آن منفعل شوی
حُسن‌است و ص هنر به همین دل منه که تو / پیوند پاره ساز و محبّت گسل شوی
بستم لب از حدیث نصیحت چه لازم است / گفتن حکایتی که تو آزرده دل شوی
ـ اندک استغنای او عشّاق را دل خون کند / گر به قدر حسن استغنا کند، کس چون کند
ـ ای دل بنال چون ستم از یار دیده‌ای / منعت نمی‌کند کسی، آزار دیده‌ای
ـ غم نمی‌گردید هرگز گِرد من / گر ز من می‌یافت خونین دل تری

این بیت هم به نام وی و هم به نام مولانا شرف جهان قزوینی به نظر رسیده:

نهان از او به رخش داشتم تماشایی / نظر به جانب من کرد شرمسار شدم

[۲۳۱۰]

مولانا نجمی

شاعری بوده[۱]. او راست:

در پیش دوست تحفهٔ جان بس محقّر است / در خاکپای یار، سر از خاک کمتر است

۱. S + و احوالش محقّق نشده

مشکل که روز حشر بر آرم ز خاک سر　　از بس‌که در فراق توام خاک بر سر است

[۲۳۱۱]
مولانا نجاتی گیلانی

از شعرای زمان شاه عبّاس ماضی صفوی بوده و صاحب مثنوی *ناز و نیاز* است. اگر چه راقمِ حروف چنانچه در دیباچهٔ این اوراق اشاره به آن نموده که ترک نقل ابیات مثنویّات مشهورهٔ شعرا کرده است، لیکن چون این مثنوی از مثنویّات مشهوره نبود و از مولانا نجاتی شعر دیگر به دست نیامد، لابد قطعه‌ای از قطعات آن مثنوی که به عنوان مَثَل وقوع یافته بود به ضرورت تحریر نمود و آن این است:

گشت ز تأثیر هوا تلخکام　　شور عرب، لیلی شیرین کلام
ز آتش تب یافت عذارش گزند　　خال رخش ریخت به آتش سپند
گشت شفق‌گونه عذارش ز تب　　پر دُر تبخاله شدش دُرجِ لب
لجّهٔ اعجاز وی آمد به جوش　　معدن یاقوت شدش دُر فروش
بر ورق[1] نقره، طلا کرد حل　　گشت به زر صفحهٔ سیمش بدل
داشت عیار زرِ او بیم شک　　صیرفی خال زدش بر محک
دست چو آورده به نبض سقیم　　کرد اشارت سوی فصدش حکیم
دیده چو فصّاد، ترازوش کرد　　رشتهٔ جان بستهٔ بازوش کرد
نشتری آورد پس[2] استاد کار　　بر سرِ خونریز چو مژگان یار
چون سر نشتر رگ او برگشود　　شعله نمایان شد و برخاست دود
لیک از آنجا که ز عین وداد　　هست میان دل و جان اتّحاد
بود در آن واقعهٔ پر تعب　　بر طرف بادیه مجنون به تب
در تب غم، صبر و تسلّیش نِه　　آگهیی از تبِ لیلیش نِه
تا که ز اشباه دویی گشت فرد　　نشتر عشقش سر رگ باز کرد

---

۱. M: طبق
۲. S: چو؛ M: آوردش

شـد چـو نـویسندهٔ لوح آن قـلم — صورت لیلی هـمه جـا شـد رقـم

[۲۳۱۲]

نجیب

تخلّص شاعری بوده، نامش عبدالواسع است و این دو بیت از اوست:

- یوسفم در نظر و چشم بر او نگشایم — تشنه لب میرم و لب بر لب دریـا نـنهم
- آنقدر غم که دل ما شـود از وی خشـنود — دل محنت‌زدگان را همه دیدم که نـبود

[۲۳۱۳]

میر نجدی

اصلش از یاران نجد است. مدّتها در یزد به سر برده به نسبت وطن اصلی نجدی تخلّص کرده. در سنهٔ هزار و بیست و دو در قید حیات بوده[۱]. او راست:

- بند برپا، دست بر سر، شعله بر جان می‌روم — خوش به آیین تمام از کوی جانان مـی‌روم
- از زلالِ وصـل او کـام امیدم تـر نشـد — العطش گویان ز پیش آب حیوان می‌روم

[۲۳۱۴]

شیخ صالح ندایی

از سمرقند است و از رسوا شدگان کوی بدنامی بوده. او راست:

جور و جفا مکن بکن مهر و وفا نگار من — خندهٔ خود مـبین بـبین گـریهٔ زار زار مـن

---

۱. واله شرح حال میر نجدی را از عرفات گرفته است. تقی اوحدی او را ندیده و نمی‌شناخته است به همین جهت او را اهل نجد پنداشته است و گفته که یاران او را دیده‌اند (*عرفات العاشقین*، ذیل میر نجدی). بنا به نقل امین احمد رازی در *هفت اقلیم* و استاد صادقی کتابدار در *مجمع الخواص* او از اهالی یزد و از سادات صحیح النسب آن ولایت است (*هفت اقلیم*، ۱/۱۶۲؛ *مجمع الخواص*، ۹۸)

لب به لبم بنه منه داغ جدایيم به جان | همدم کس مشو بشو از ره لطف یار من
اسب جفا مران بر آن از در خود رقیب را | خاطر من بجو مجو محنت روزگار من
تیغ ستم مکش بکش خار فراق از دلم | هوش ز دل مبر ببر غم ز دل فگار من
آب خضر مجو بجو لعل لبش ندایيا | سرو چمن مگو بگو سروقدِ نگار من

[۲۳۱۵]

ندایی معرّف یزدی

تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام و این اشعار را از وی آورده:

ـ من شمع جان گدازم، تو صبح دلگشایی | سوزم گرت نبینم، میرم چو رخ نمایی
ـ نزدیک این چنیم، دور آنچنانکه گفتم | نه تاب وصل دارم، نه طاقت جدایی
ـ دندان و لب تو هر دو با هم | دارند مدام عیشِ پنهان
من بعد کمین کنم لبت را | باشد که بگیرمش به دندان

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۳۱۶]

ندیمی بدخشانی

در هند بوده. او راست:

دل به محرومی دیدار نهم بِه که ز دور | همچو حسرت زدگان آیم و نظّاره کنم

[۲۳۱۷]

ندیمی سوزنگر[۱] اصفهانی

تقی اوحدی نوشته که در طفولیّت وی را دیده‌ام، از نیک و بد سخن مطّلع نبود و شعر

۱. S صورتگر

می‌گفت این دو بیت او راست:

ندیم بزم بلا جان ناتوان من است / فروغ شمع غم از مغز استخوان من است
کلیدِ قفلِ درِ صد هزار امّید است / ز التفات تو حرفی که بر زبان من است

[۲۳۱۸]

مولانا نذری کاشی

در زمان شاه عبّاس مغفور ماضی بوده و با میرزا احمد کمانچه قرابت داشته. بسیار درویش و نامراد می‌زیسته، در سنهٔ عشر و الف درگذشت. او راست:

- یک شرار از سینهٔ ما آتش موسی بود / آنچه عالم را کند روشن، چراغ ما بود
- جانا گرت ز همدمی ما ملال بود / تنها مخور شراب که تنها حلال نیست
بی ما نشسته‌ای تو و ما با خیال تو / داریم صحبتی که تو را در خیال نیست
- به هر زمین که کنم سجده پیش قامت یار / ملایک از مژهٔ روبند سجدگاهِ مرا
- به کُنج هجر تو آن بی‌کسم که گر میرم / کسی به پرسش من جز بلا نمی‌آید
- نسوزم تا نسوزانم کسی را / در آتش چوب تر تنها نسوزد[۱]
- بیمار غمت خطِّ امانی دارد / مقتول تو عمر جاودانی دارد
خاکستر آنکه در تمنّای تو سوخت / خاصیّت آب زندگانی دارد

[۲۳۱۹]

مولانا ضیای نزهتی

او راست:

نزهتی بنگر کسادِ دین که پیش برهمن / زایرِ بیت المقدّس تحفه زنّار آورد

۱. H + این بیت او به نام ملاّ نورس قزوینی هم به نظر رسیده، لیکن طرز گفتگو دلالت به آن نمی‌کند. باقی الله یعلم.

[۲۳۲۰]
مولانا نسیم هندی

شوریده حال و شیرین مقال بوده. او راست:

با آن گل تازه‌رو رقیبانِ لئیم — گویند که اختلاط کم کن به نسیم
ایشان سخنی برای خود می‌گویند 290b — گل را به نسیم اختلاطیست قدیم

[۲۳۲۱]
مولانا نسبتی مشهدی

از شعرای مشهور زمان شاه طهماسب مغفور ماضی صفوی بوده. او راست:

ـ می‌رفت و عالمی نگرانش، ولی کسی — رشکم به دل فزود که تاب نظر نداشت
غایب ز دیده تا شده جان داد نسبتی — بیچاره تاب هجر تو زین بیشتر نداشت
ـ رفتی و به دل[۱] هجر تو بسیار جفا کرد — ای وای چه گویم که به من هجر چها کرد
ـ نمی‌آرد جواب نامه‌ام از صد یکی قاصد — به یار او نیز چون من آشنا بوده‌است دانستم
ـ دردمندی که به امّید وفای تو بود — صبر او کاش به مقدار جفای تو بود
دل تپان، من به فغان، دیده به حسرت نگران — که به این روز گرفتار بلای تو بود
ـ بیا به پرسش من پیش از آنکه زار بمیرم — روا مدار که از درد انتظار بمیرم
تو جور کن که کند زنده شوقِ وصل تو بازم — اگر ز جور تو روزی هزار بار بمیرم
اجل برای خدا آنقدر مکُش ز فراقم — که یار آید و از شوق وصل یار بمیرم
ـ مَنعم مکن ز گریه بسیار نسبتی — کز کوی او به حسرت بسیار می‌روم

---

۱. S رفتی و مرا

[۲۳۲۲]

ملاّ نشاطی

نام شاعری بوده است. او راست:

مرا چه کار به وصل تو بود و این همه غوغا — چرا نمردم و این آرزو به خاک نبردم

[۲۳۲۳]

مولانا نصیری

اصلش از عراق است. در زمان اکبر پادشاه به هندوستان آمده. او راست:

ای مُلک ملاحت ز جمال تو مباهی — در عالم جان حسن تو را منصب شاهی
ذرّات جهان محو در انوار رخ توست — اینک ز تو دعوی و ز خورشید گواهی
نقّاش لقا بسته ز رنگ رخ و زلفت — در دیدهٔ ما نقش سپیدی و سیاهی
ارواح قدس با همه پاکی و لطافت — ماهیّت حسن تو ندانند کما هی
گر تاج نهی بر سر و گر تیغ برانی — مقصود نصیری چه بود آنچه تو خواهی

[۲۳۲۴]

خواجه نصیرالدّین همدانی

ابن خواجه محمود بن خواجه حسن بیگ است. آبای ایشان از ملوک عجم‌اند که بعد از قضیّهٔ یزدجرد به همدان آمده، توطّن گزیدند. همیشه اولاد ایشان در آن شهر معزّز و مکرّم زندگانی کردند. کلانتری آنجا به آن سلسله تعلّق داشت. در زمان اکبر پادشاه به هندوستان آمده، مدّتی با آن پادشاه به سر کرد و چندی با قطبشاه می‌بود. اغلب که مولانا نصیری سابق نیز همین باشد که بعضی دو کس دانسته‌اند و این ابیات او راست:

ـ از ما صبا به دوست پیامی نمی‌برد — خورشید را ز ذرّه سلامی نمی‌برد

مُــردم ز بـی‌مروّتی مـرغ نـامه‌بر کاین نامه را به گوشهٔ بامی نمی‌برد
ـ نـصیر نـالهٔ بیهوده دم به دم چه کنی؟ چـو نـاله در دل سـنگین او اثر نکـند
ـ شدم مستغرق دریای عشقت، آشنایی کو؟ که گیرد دست من تا دست و پایی می‌توانم زد
ـ در آن دیار که غوغای خوبرویی نیست میان اهـل سخن ذوق گفتگویی نیست
ـ دریـن سراچهٔ بی‌توشه بهر مایحتاج نشسـته‌ایم گـروهی به یکـدگر محتاج
ز فیل بند حوادث پیاده مات شود درون عـرصه هـند ار قـدم نـهد لیلاج
ـ نـصیر از بی‌کسی شد همدم غم بِه از غم، بی‌کسان را همدمی نیست
ـ در وادی عشـق بی‌سرانجامی بِـه کـامِ دل نـامراد نـاکـامی بِـه
زاهـد شـده نیکنام و عـاشق بـدنام چـون نـیک نـظر کـنیم بدنامی بِـه

[۲۳۲۵]
نصیرای همدانی

صاحب حال و کمال بوده، به اصفهان آمده در سلک طلبهٔ علوم منسلک گردیده، به تحصیل علوم اشتغال نمود. تقی اوحدی نوشته که در اصفهان وی را دیده‌ام، بسیار خوش محاوره و بحّاث و نکته‌سنج و هرزه‌گرد بود و غالباً که نصیری و نصیرالدّین که پیش از او مذکور است هم او باشد، چه وطن و زمان و حالات افادهٔ این می‌کند و این ابیات او راست:

ـ فریب سینهٔ پر داغ بوالهوس نخوری که چون کتابِ غلط نقطه‌های شک دارد
ـ چـو تـوتیا کـه بـه کـاغذ فکـند بـاد صبا غـبار کـوی تـو بـر بـرگ یـاسمن دارد
ـ تا چو نورم ای پری در دیده مسکن ساختی دیده را با من، مرا با دیده دشمن ساختی
ـ دیگر مپوش چهره که از حرصِ دیدنت چشـمم بـه یک نـظاره تـهی از نگـاه شـد
ـ ز سبزهٔ خطّ[1] او صبح من به شام کشید 291a زمـانه از مـن و او هـر دو انـتقام کشید
درین چمن همه مرغان ز محنت آزادند که صید خویش مرا کرد هر که دام کشید[2]

۱. S خدّ
۲. M این بیت را ندارد

ـ ز خجلت گل رویت به آن رسید که باز / گل شکفته شود غنچه بس که در هم شد
ـ به آن رسید که با بخت من شود یک رنگ / ز بس که زلف تو در آفتاب می‌گردد[1]
ـ تو اگر نامه‌نویسی چه کنی نامه رسان / که ز شوق قلمت نامه کبوتر گردد
ـ آمدی کز تو دل خویش طربناک کنم / آنقدر باش که خون در دل افلاک کنم
بهر راحت نزدم بخیه به زخمِ تن خویش / دوختم سینه که بار دگرش چاک کنم
ـ تو همچو نور نظر، گرم او، بگو چه کند / نگاه من که ز دنبال می‌کشد پایی؟
ـ دست هوس ز آبلهٔ پای ما تهی است / این ریگ گرم قسمت صحرای دیگراست

[۲۳۲۶]

نطقی بن غازی بیگ تبریزی[2]

از سخنوران زمان بوده. او راست:

ـ جواب نامه‌ام را دست و پا گم کرده می‌گویی / عجب می‌دارم ای قاصد که این پیغام او باشد
ـ ز خود روم چو به دل آورم خیال تو را / کجاست تاب که بینم مه جمال تو را
هزار سال به هجر تو سر کند از ذوق / اگر به خواب ببیند کسی وصال تو را

[۲۳۲۷]

نظام کلاغ قزوینی

از رندانِ خیره‌سرِ روزگار بوده. او راست:

دیشب همه شب گِرد سرت می‌گشتم / بر یاد تو بر رهگذرت می‌گشتم
با حسرت بسیار چو در خواب شدم / دیدم که به قربان سرت می‌گشتم

---

۱. M این بیت را ندارد

۲. M شرح حال نطقی بن غازی را ندارد، امّا اشعار او را ذیل اشعار نصیرای همدانی آورده است.

[۲۳۲۸]

خواجه نظام‌الملک

در عهد شاه طهماسب ماضی بوده. گویند از احفاد خواجه نظام الملک ابو اسحاق است و این بیت از اوست:

نیکو شدن به نسبت مردم نه نیکویی‌است — بوجهل و بولهب همه خویش پیمبراند

[۲۳۲۹]

سیّد نظام غزّه

از مغروران عالم سخنوری بوده. او راست:

ای ماه غلامِ روی شهر آرایت — وی سرو سهی شیفتهٔ بالایت
سر تا پایت چنانکه می‌باید هست — سر تا پایم فدای سر تا پایت

[۲۳۳۰]

میرزا نظام دست‌غیب شیرازی

در عهد شاه عبّاس ماضی بوده، از سخنوران مشهور است. دیوانش به سه هزار بیت می‌رسد. در سنهٔ یک هزار و سی و نه وفات یافته، در پهلوی خواجه حافظ شیرازی ـ قدّس سرّه ـ مدفون شد و این ابیات او راست:

ـ از بس مرا تعلّق با خاک این چمن بود — صد جا نهادم از شوق، بنیاد آشیان را
ـ من آن بخت از کجا دارم که رو بر پای او مالم — مگر بر آستان او کشم نقشِ جبین خود
ـ مرا بی‌خان و مان دانند[1]، بی‌دردان نمی‌دانند — که در هر کوچه‌ای از سنگ طفلان خانه‌ای دارم

۱. S خوانند

- به رشکی[1] قاصد آرد نامهٔ یار از بغل بیرون / که پنداری کِشد از سینهٔ خود استخوانی را
- برای راحت خود داغ می‌نهم بر تن / که هر کجا ننهم داغ بیشتر سوزد

به اعتقاد راقم حروف اگر مصراع اوّل را چنین بخوانند، بهتر است:

برای راحت خود داغ او نهم بر تن

- مگر به همرهی دیگری به دام افتم / وگر نه کس نکند قصد قتل همچو منی
- چون زاهدان که باده ز مردم نهان خورند / چشمان نیم مستِ تو، خونم چنان خورند
- من نمی‌گویم نصیب مُدّعی هجران شود / هرچه با ما در دلش باشد نصیبش آن شود
- گر نگریم، خاک بر سر می‌کنم از سوز دل / گر نباشد آب، آتش را توان از خاک کُشت
- صدا نخیزد از او، در شکست باش دلیر / شکستن دل ما چون شکستن رنگ است
- دلم را عشق گرداند به گِرد چشم پرکارش / چو آن مرغی که گرداند کسی بر گِرد بیمارش
- ز دنیا یک سر مو غم نباشد اهل دنیا را / که دلگیری نباشد از قفس مرغان دیبا را
- ما اسیران بلا را شادکامی مشکل است / عیش ما کوتاه چون پروازِ مرغِ بسمل است
- شرم تو زانگونه شد که اهل محبّت / نام جمال تو به القاب نویسند
- چرا مرهم نهم بر روی داغی / که در روزم گل و در شب چراغ است
- هرگز شب فراق نباشد چنین دراز / گویا به جای کوکب من آفتاب سوخت
- شب که دل در سینه‌ام از شوق آتشبار بود / سینه‌ام از گرمی دل بستر بیمار بود
- نیستم بی‌جستجویی در محبّت یک نفس / خویش را گم می‌کنم هرگه تو را پیدا کنم
- دلا آهی بکش ظاهر مکن درویش ما را / نگوید کس که دود از روزن ما بر نمی‌خیزد
- بس که با خود بی‌تعلّق گشته‌ام مانند گل / از تنم عضوی گر افتد بر نمی‌دارم ز خاک
- ز چشمم قطرهٔ اشکی گذر کرد / دلا آهی که اختر در گذار است
- چنان ز خوی تو بیگانگی رواج گرفت / که بر زبان قلم حرف آشنا نگذشت 291b
- سراپایم بود در بند اگر باور نمی‌داری / توان فهمید از بندی که پشت بر زبان دارم
- پر مکن در کار غیر آن غمزهٔ خونریز را / می‌زند هرگز کسی بر سنگ، تیغ تیز را؟

---

۱. S به رنگی

چشم چون پر غمزه کرد اوّل به سوی خویش دید — پارهٔ خود خورد ساقی، ساغر لبریز را
گر فلک با من هم آغوشش نماید دور نیست — باغبان بر چوب بندد گلبن نوخیز را
ـ آگهی از سوزش من کس به جز اخگر نداشت — سوختم صدبار و خاکم رنگ خاکستر نداشت
هم سیه پوشید بی‌او، هم به‌خاک ره نشست — ماتم آتش کسی بهتر ز خاکستر نداشت
ـ ز دیده دوش چنان اشک آتشینم ریخت — که سوخت دست مرا چون ز آستینم ریخت
مگر ز گرمی خاکم نسیم را کف سوخت — که تا زکوی تو برداشت بر زمینم ریخت
ـ دل به جز در خم آن زلف سیه نتوان داشت — چشم جز در ره آن شوخ به ره نتوان داشت
دل که افسرده شد از سینه برون باید کرد — مرده هر چند عزیز است نگه نتوان داشت
سرمهٔ چشم من است آنچه بر نقش ماند — در محبّت گله از بخت سیه نتوان داشت
ـ پشت دستی بر زمین بنهاد پیش رنگ ما — هر کجا برگی در ایّام خزان از تاک ریخت
ـ در انگشتم قلم جا کرد از بس نامه‌پردازی — همین بس شکوهٔ هجرت که نی در ناخن من کرد
ـ ما را نرسد ز چرخ گردان روزی — زین ره نخورند رهنوردان روزی
این چرخ فلک که[1] چرخهٔ پیرزن است — از چرخه نمی‌خورند مردان روزی
ـ آن شوخ که گردیده تبش مانع سیر — پر شد ز دعای صحّتش مسجد و دیر
شب لرزد و روز گرم گردد گویا — روز از دل من گرفت و شب از دل غیر
ـ آن خواجه که خبثِ مردمش پیشه بود — هجوش نکنم که تنگ اندیشه بود
پیداست ز چشمِ سبز او عکس سَبل — مانندهٔ عقربی که در شیشه بود

[۲۳۳۱]

حکیم نظام‌الدّین علی کاشانی

از اطبّای مشهور عهد شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. حکیم رکن‌الدّین مسعود مسیح کاشانی خلف‌الصّدق اوست. در سنهٔ الف وفات یافته و این ابیات او راست:

ـ جانی که بود قابل انوار کجاست؟ — وان دل که بود محرم اسرار کجاست؟

---

۱. S چو

گیرم کـه ز رخ پـرده گشـاید مـعشوق / چشمی که توان دید رخ یار کجاست؟
ـ تا دست قضا خاکِ در میکده بیخت / تا ساقی عشق باده در ساغر ریخت
تـا پـای قـدر دانـهٔ انگـور فشـرد / بـر تـربت مـا پیاله از هم بگسیخت
ـ ای حوصله کون ز غوغای تـو تـنگ / وی عـرصهٔ دهـر بـر تـمنّای تـو تـنگ
جـا کـرد بـدین شکـوه در خـاطر مـا / نه خاطر ما فراخ و نـه جـای تـو تـنگ
ـ وصل تو فکنده شوق در کشور مرگ / هـجر تـو قـلم کشیده بـر دفـتر مـرگ
خوش‌وقت شهیدان تو کز لذّت تیغ / غوغاست میان زنـدگان بـر سـر مـرگ
ـ هــر روز ز درد عشــق رنـجورترم / مشـــتاق‌ترم بــه یــار و مـهجورترم
عمریست که گام می‌زنم بر درِ وصل / ویـن طـرفه کـه در هـر قـدمی دورتـرم
ـ عـمری گـفتم دوا بـه کـافور کـنم / تـا شـهوت نـفس را ز خـود دور کـنم
اکـنون کـه بیاضِ شیب کـافورم داد / از بـی‌خردی مـیلِ سـقنقور کـنم

[۲۳۳۲]

مولانا نظیری نیشابوری

اسم شریفش محمّد حسین است. خاقان اقالیم سخنوری و سلطان ممالک معنی پروری بوده. خامهٔ دو زبان اگر با هزار زبان در توصیف جلالت شأن وی یک زبان شود شمّه‌ای از آن بیان نتواند نمود و پایهٔ سخن را به جایی رسانیده که شهباز خیال را با هزار پر و بال در آن عرصه مجال پرواز نیست. الحقّ از نوادر زمان و عجایب دوران است. میرزا صایبای مرحوم تبریزی با آنکه سلیمان عالم بلاغت گستری است در ستایش[1] وی فرموده:

صایب چه خیال است شوی همچو نظیری / عـرفی بـه نـظیری نـرسانید سـخن را

به سبب توسّل و اعتقاد به خدمت درویشان و عارفانِ زمان سخنانش اکثر به مذاق این طایفه واقع شده. در پختگی و شکستگی و عذوبت و نزاکت و لطافت و روانی و بلاغت و

۱. S ستایش آن فرید زمان و وحید دوران بسیار نموده

فصاحتِ اشعارش هیچکس را 292a مجال سخن نیست. دیوانش در همه جا مشهور و معروف است. غزلیّاتش به سایر اشعارش امتیاز دارد. در اوایل عمر مولانا از خراسان به عراق آمده با شعرای آنجا مشاعرات نموده، مدّتها صحبت با ایشان داشته، از آنجا به هندوستان آمد. در خدمت اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه ترقّیات نموده به وفور مال و حشمت مستثنا گردیده، ابواب فیض بر روی مردم گشوده می‌داشت. در گجرات احمدآباد[1] در سرای مِلکی خود مدفون شد. تاریخ وفاتش این است:

ز دنیا رفت حسّان العجم، آه/ ۱۰۲۱

و این مصراع نیز تاریخ است:

مرکز دایرهٔ بزم کجاست؟/ ۱۰۲۰[2]

و این ابیات او راست:

- ساقی بشو دو رنگی امّید و بیم را / بنما به من[3] حقیقت رنگ قدیم را
بوی نبیذ خلوت شبها شنیده‌ام / پنهان مکن که نیک شناسم شمیم را
آنجا که لب ز رشحهٔ می پاک کرده‌اند / گل مشکبوی کرده ردای نسیم را
- دارد ز غمزهٔ حجّت قاطع حبیب را / بیعت به ذوالفقار ستاند خطیب ما
روزی که رخ نمود به ما کار داشت عشق / ز اوّل حوالهٔ دگران شد نصیب ما
- گر به سخن در آورم عشق سخن‌سرای را / بر بر و دوش سردهی گریهٔ های‌های را
درس ادیب گر بود زمزمهٔ محبّتی / جمعه به مکتب آورد طفل گریز پای را
- ز شهر دوست می‌آیم، پیام عشق بر لبها / به تلقینی کنم آزاد طفلان را ز مکتبها
بگو منصور از زندان انا الحق گو برون آید / که دینِ عشق ظاهر گشت و باطل ساخت مذهبها[4]
سحرگه خسته و رنجور از خلوت برون آیم / چو پروانه که از مجلس[5] برآید آخر شبها

۱. H احمد آباد گجرات
۲. از این مادّه تاریخ، سال ۱۰۲۰ بر می‌آید، و اهل فنّ در ماده تاریخ یک سال کم یا زیاده بودن را عیب نمی‌دانند.
۳. دیوان: ما
۴. S، A «ز شهر دوست... مذهبها» را ندارد
۵. دیوان: صحبت

بهمحض التفاتی زنده دارد آفرینش را / اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها
ز بیدادی که بر دل شد نکردم ضبط خود اوّل / کنون کآتش همی بارد پشیمانم ز یا رَبها
ـ مگذر[1] از عشق که نی[2] خطوه نه گاماست اینجا / دل به حسرت نه و بس کار تمام است اینجا
فکر طوبی و جنان در ورع عشق خطاست / هرچه[3] در شرع مباح است حرام است اینجا
خود به خود بانگ زنم خود ز که آوا شنوم / خبرم نیست که گویم چه مقام است اینجا
غایب از دیدهٔ بازم نشود یک ساعت / آنکه رم خورد زو هم همه رام است اینجا[4]
ـ از چاهٔ غبغبش به در آورده ماه را / بر ماه، عقرب سیهش[5] بسته راه را
عابد که بیندش به در آید ز خانقاه / سلطان که یابدش بگذارد سپاه را
گر روز حشر پرده ز رویش بر افکنند / ایزد به روی بنده نیارد گناه را
گر زین عطش به خُلد نظیری ز جان رود / جویم ز سلسبیل به آتش پناه را
ـ برای خشت خُم خوبیم گو آن پیر ترسا را / کزین بازیچهٔ طفلان خَرَد مشتِ گل ما را[6]
همین مقدار میخواهم کهاز رخ پردهبرداری / که بشناسیم قدرِ بینش[7] نادان و دانا را
ـ جز نام صنم نقش مکن لوح جبین را / تا چپ نکنی راست نخوانند نگین را
بیرون نهم از خویش اگر پای نظیری / یک پایه فروتر بنهم عرش برین را
ـ دل شکسته بود تحفهٔ خزینهٔ ما / نگین ملک توان ساخت آبگینهٔ ما
چراغ صومعهها زنده میتوان کردن / به دوستی تو یعنی ز سوز سینهٔ ما
ـ زبان پیام هوس داشت شستم انشا را / درون سینه بریدم سر تمنّا را
در آن نظاره که بر تیغ و کف شعور نبود / ز رشک سوخته بود آگهی زلیخا را
نوازشی اگرم[8] میکند محبّت نیست / توان شناختن از دوستی مدارا را
به کینهٔ دل بیرحم کافرت نازم / که کردهاست به من دوست گبر و ترسا را
ـ چند از مؤذّن بشنوم توحید شرکآمیز را / کو عشق تا یکسو نهم شرع خلاف انگیز را

---

۱. دیوان: بگذر
۲. دیوان: نه
۳. دیوان: آنچه
۴. S ،A «مگذر از ... رام است اینجا» را ندارد
۵. S ستمش
۶. S ابیات این غزل را ندارد.
۷. S ،A دانش
۸. M زکرم

ـ ترک شراب و شاهدم بیمار کرده است ای طبیب صحّت نخواهم یافتن تا نشکنم پرهیز را
ـ پیوسته ابرو در کشش همواه مژگان را زدن تا کی کسی بر دل خورد این دشنهای تیز را

ـ به زیر هر بن مو چشم روشنی است مرا به روشنایی هر ذرّه روزنی است مرا[1]
شهود بت ز پراکندگیم باز آورد دلیل راه حقیقت برهمنی است مرا
چو سایه از همه سو در کمین خورشیدم به هرکجا بن خاری‌است مسکنی‌است مرا
به این سراچه و بستان فرو نمی‌آیم برون ز عالم خاکی نشیمنی است مرا
به دوستی که ز بس محو لذّت عشقم به کاینات ندانم که دشمنی است مرا
ز خوشه‌های سرشکم لبالب آغوش است ز حاصلی که مرا نیست خرمنی است مرا
اگر به معرکه در خون فتاده‌ام چه عجب همیشه رزم به چون خود تهمتنی است مرا
بیا ز محنت جان کندنم خلاصی ده که دم زدن ز فراق تو مردنی است مرا

ـ تا به کی بر خرقه بندم جسم غم فرسوده را سر به طوفان می‌دهم این مشت خاک سوده را
خضر صد منزل به پیشم آمد و نشناختم باز می‌باید ز سرگیرم ره پیموده را
وه که یک قاصد که باشد محرم این راز نیست چند بر کاغذ نویسم حال و شویم دوده را
از شراب سودمندم بخت بد پرهیز داد می که می‌خوردم نمی‌خوردم غم بیهوده را
از کنایت گاه مستی منع آن لب چون کنم می‌چکد بی‌خود حلاوت قند لب[2] آلوده را
با نظیری چون نشینی گوش بر حرفش مکن در پریشانی میفکن خاطر آسوده را[3]

ـ در خور نیَم اگر چه می لعل‌فام را ای کاش تر کنند به بویی مشام را
قسمت چنین فتاد که تُرکان مست او[4] در دور ما به طاق نهادند جام را
کم لذّتم که زود بریدم ز آفتاب در خانه پختم این ثمر نیم خام را

ـ بر رخ شکستم از خطا رنگ امید و بیم را بیند منجّم طالعم از هم دَرَد تقویم را
عشق از برای داغ من آتش به جانان می‌زند افغان که کردم دوزخی، گلزار ابراهیم را[5]

ـ پروانه‌ایم و شعله بود آشیان ما آب از شرار اشک خورد گلستانِ ما

---

۱. S, A «جز نام صنم... روزنی است مرا» را ندارد
۲. دیوان: آب
۳. S, A «ز خوشه‌های ... آسوده را» را ندارد
۴. S ترکان نیم مست
۵. S, A «کم لذّتم... ابراهیم را» را ندارد

خورشید عمر بر سر دیوار و خفته‌ایم — فریاد از درازی خوابِ گرانِ ما
در پیری از هزار جوان زنده‌دل‌تریم — صد نوبهار رشک بود بر خزانِ ما
ذوقی که جا به وادی مجنون گرفته بود — امروز معتکف شده بر آستانِ ما
ـ ورع و شیب زبون غم ایّامم کرد — یاد دوران جوانیّ و می آشامیها
ـ از کف نمی‌دهد دل آسان ربوده را — دیدیم زورِ بازوی ناآزموده را
من در پی رهایی و او هردم از فریب — بر سر گره زند گرهِ ناگشوده را
دل در امید مرهم و آن[1] آهوانِ مست — ریزند بر جراحت ما مشک سوده را
هرگز دلم حلاوت آسودگی نیافت — تلخ‌است خواب دیدهٔ در خون غنوده را
نتوان چشید قند مکرّر از آن لبان — بتوان شنود تلخِ مکرّر شنوده را
تا منفعل ز رنجش بیجا نبینمش — می‌آرم اعترافِ گناه نبوده را
ـ بر فلک تابد مسیحا رشتهٔ زنّار ما — بر زمین منصور افرازد ستون دار ما
از معاصی توبه می‌کردیم پیش از عاشقی — این زمان عصیان شود از کفر استغفار ما
گر به طبع زاهدان تلخ‌است طعم ما چه غم — روشن از رخسار می خواران شود معیار ما
ـ جز حاجت اخوان نسزد تحفهٔ یوسف — اینجا نرسد عرض تجمّل همه کس را
ـ نه رحم ماند نه شفقت نه دوستی نه وفا — درین دیار نظیری دگر چه کار مرا
ـ بانگ نی می‌برد ز هوش مرا — می‌دهد می ز راه گوش مرا
نالهٔ نای تا حریم وصال — می‌برد بر کنار و دوش مرا
ـ از خانهٔ چشمش نگذارم به در آید — بر روی تو گر راه نباشد نظرم را
ـ به بریدن نرود ذوق تو ز اندیشهٔ ما — سالها پنجه به هم داده رگ و ریشهٔ ما
می منصور که در جوش ز خامیها بود — بعد دوری به قوام آمده در شیشهٔ ما
ـ نظر بر روی او دزدیده بگشا — ز خود گم گرد و بر وی دیده بگشا
مبادا عالمی را جان برآید — گره از زلف خود فهمیده بگشا
به گلشن بگذر و در طعنهٔ گل — زبان بلبل شوریده بگشا

---

۱. دیوان: این

گره بر چین ابرو از چه داری — سر این نامهٔ پیچیده بگشا

ـ آن عارفان که در رمضان باده می‌خورند — بینند در زلال قدح عکس ماه را
گر خون یک قبیله از آن رخ طلب کنند — سلطان ز دادخواه نخواهد گواه را

ـ نگاه گم شده در راه کوی یار مرا — گسسته عقد گهر گریه در کنار مرا
خود از محبّت جانان به خود حسد دارم — ز رشک غیر کنون برگذشته کار مرا
به بی‌بری مزنم طعنه کز هزار چمن — قضا گذاشته اینجا به یادگار مرا
ز روزگار چه منّت که بر سر من نیست — به روزگار تو افکنده، روزگار مرا
خدا ز آفت پژمردگی نگه دارد — شکفته است دل و طبع ازین بهار مرا
مزاج دوست خموشی خرد ولی چه کنم — گل محبّتم این ناله هست خار مرا[1]

ـ امشب خوش آشناست به رویش نگاه ما — گویا حجاب سوخته از برقِ آه ما
از بس که می‌شدیم به حسرت جدا ازو — خون می‌چکید روز وداع از نگاه ما
شغل محبّت است که مانع ز طاعت است — روز جزا بس است همین عذرخواه ما
دوزخ اگر به چاشنی آتش دل است — اهل بهشت رشک برند از گناه ما

ـ ما نخل ماتمیم نظیری ز ما حذر — غمگین شود کسی که بود در پناه ما

ـ خورده دل زخمی از آن غمزه که نتوانی دوخت — تو که صد بار فزون دوخته‌ای سینهٔ ما
زان نگاهی که به دنبالهٔ چشمت نرسید — خون فرو می‌چکد از خرقهٔ پشمینهٔ ما
آزمودیم به زور مِی امسال نبود — قدحی داشت خم از بادهٔ پارینهٔ ما

ـ در پرده ره ندادند وقتِ سخن صبا را — من نیک می‌شناسم پیغام آشنا را
از مرغزار عقبی[2] یا سبزه‌زار دنیا — تا دانم از کجایی، حرفی بگو خدا را
انصاف و مهربانی، عهد[3] از جهان برانداخت — شد راستی خوش آمد، شد دوستی مدارا
با شاه عشقبازان آخر کسی بگوید — بی آب و دانه کُشتی مرغان خوش نوا را

ـ طاعت ما نیست غیر از ورزشِ پندار ما — هست استغفار ما محتاجِ استغفار ما
از نخستین جلوهٔ قد دلبری افراشت حسن — از نگاه اوّل افتاد این گره در کار ما

---

۱. S ،A «تا منفعل ... خار مرا» را ندارد
۲. M عشقی
۳. M عیب

- به خود ز دوست نیاییم تا ز می مستیم / تمام دوست پرستی‌است می پرستی ما 292b

مثال صورت موهوم بی‌نشان بودیم / به منظر تو کشیدند نقشِ هستیِ ما

- غبار از دل به مژگان روبم و بینم نشانش را / به آب دیده شویم خاک و جویم آستانش را

- اثر می‌کرد گاهی ناله‌ام، از بس که نالیدم / کنون از نالهٔ من خواب آید پاسبانش را

همه‌در عشق اواز رشک با من دشمن جانند / که با من مهربان سازد دلِ نامهربانش را

نظیری قاتلی دارد که آمرزیده می‌گردد / سگان از کوی او گر بگذرانند استخوانش را

- لب بستم از سخن که درین مجمع نفاق / بِهْ یافتم ز گفته حدیث نگفته را

- دلا گذار که آیینه کرده سنگ تو را / کدام صیقل ابرو زدوده زنگ تو را

ز خار خار محبّت دل تو را چه خبر / که گل به جیب نگنجد قبای تنگ تو را

به هر کسی نظر از شیوهٔ دگر داری / کسی درست نفهمیده ریو و رنگ تو را

تو حرف تلخ فروشیّ و من شکر نوشم / که چاشنیّ هزار آشتی است جنگ تو را

- کردم ز شکوه منع دلِ زار خویش را / انداختم به روز جزا کار خویش را

وقت نظارهٔ بت پرهیزگار خویش / شویم به گریه دیدهٔ خونبار خویش را

جرم من است پیش تو گر قدر من کم است / خود کرده‌ام پسندِ خریدار خویش را

صد مشتریست جنس دلم را چو آفتاب / من گرم می‌کنم به تو بازار خویش را

ترسم که رفته رفته به بیداد خو کنی / برکین مدار طبع ستمکار خویش را

عمرت بود که دوش نظیری به یاد تو / آسان نمود مردن دشوار خویش را

- فراق دوستان بسیار پیش آمد دل ما را / غم بیرون گرفت از ما هوای منزل ما را

گل‌افشان بود با تو هر بن خار و سر سنگی / تو چون رفتی ازینجا آفتی زد حاصل ما را

عفاك الله به قید عشقم از هستی برآوردی / به یک مشکل نمودی حل هزاران مشکل ما را

اگر مقبول اگر مردود حرف ما اثر دارد / توان تعویذ بازو کرد سحر باطل ما را

سرشت ما خواص مهر و طبع دوستی آرد / برهمن بت نمی‌سازد مگر مشت گِل ما را[1]

- ز حرمانم غمی در خاطرِ یاران شود پیدا / چو بیماری که مرگش بر پرستاران شود پیدا

۱. S, A «فراق دوستان... گِل ما را» را ندارد

بتی از حلقهٔ پرهیزگاران بر نمی‌خیزد
که بر مردم مسلمانیِ دینداران شود پیدا
پشیمانی مکش از بیع من کاین سهل قیمت را
تو چون صاحب‌شوی ذوق خریداران شود پیدا
زلیخا گو میارا بزم و فرش دلبری مفکن
که آن یوسف به‌زندان گرفتاران شود پیدا
نظیری کاش بنمایی که در ساغر چه می‌داری
که‌پیش‌زاهدان قدر گنهکاران شود پیدا

ـ از پی آشوب ما، در زلف دارد شانه را
شورش زنجیر در شور آورد دیوانه را
حسن بنیاد محبّت بر پریشانی نهاد
تا نشورد خاک را دهقان، نکارد[1] دانه را
عشق کامل نیست تا در بندِ مال و مسکنی
آن زمان آتش علم گردد که سوزد خانه را
هرچه خود را زد بر آتش، عین آتش گشت و رفت
در حقیقت شعله بال و پر شود پروانه را

ـ ز عاشق می‌شود معشوق را نام و نشان پیدا
ثمر نیکو نیاید تا نگردد باغبان پیدا
خودیها محو گردد گر تو از رخ پرده‌اندازی
گمان پوشیده گردد هرکجا گردد عیان پیدا
در آن صحرای بی‌پرسش که رهزن راهبر باشد
دل مجروح گردد کاروان در کاروان پیدا
تمنّایش چو گردد گِرد خاطر، مضطرب گردم
چو محتاجی که گردد در سرایش میهمان پیدا
بغل از نامهٔ احباب پُر کرد و نمی‌خواند
که می‌ترسد شود مکتوب من هم در میان پیدا
نظیری سوی او کم رو که امروز است یا فردا
که از خاکسترت هم نیست در کویش نشان پیدا

ـ بلا مقام مرا پیش ازین نمی‌دانست
غم تو کرد درین شهر روشناس مرا
چه روز بود که تشریف عشق پوشیدم
که خوشدلی نشناسد درین لباس مرا
ز رشکِ دوش چنان درهمم که نتوان برد
به بزم وصل تو امشب به التماس مرا

ـ شرم می‌آید ز قاصد طفلِ محجوب[2] مرا
بر سر راهش بیندازید مکتوب مرا
دست پرورد توام ای عشق پاسِ من بدار
هر که بیند از تو می‌داند بد و خوب مرا
ناز پرورد وصالم گوش بر حرفم مکن
آرزو بسیار باشد طبعِ محجوب مرا

ـ دیدمش در دل نهفتم آه بی‌تأثیر را
در کمان از بس که دزدیدم شکستم تیر را
پای رفتن نیست زین بزمم که در بیرون در
بخت دارد در کمین هجر گریبان گیر را
خوشدل از غیرم که در بزم وصال او نیافت
ذوق درد اضطراب و لذّت تغییر را

---

۱. دیوان: نریزد
۲. دیوان: محبوب

بی‌سبب دادی گر آزارم خجل از من مباش
کرده‌ام خاطر نشانِ خویش صد تقصیر را

ـ کجا بودی که امشب سوختی آزرده جانی را
به قدر[1] روز محشر طول دادی هر زمانی را

سئوالی کن ز من امروز تا غوغا به شهر افتد
که اعجاز فلانی کرده گویا بی زبانی را

به‌هر جنسی که‌می‌گیرند اخلاص‌و وفا خوب‌است
پس از عمری گذار افتاد بر ما کاروانی را

کتاب هفت ملّت گر بخواند آدمی عامی‌است
نخواند تا ز جزو آشنایی داستانی را |293a

نمی‌دانم نظیری کیست چون می‌آمدم زان کو
به حال مرگ دیدم، بر سر ره ناتوانی را

ـ طعم هلاهل[2] می‌دهد زهر فراقت آب را
تا تلخ کردی عیش من شیرین ندیدم خواب را

با غایت بی‌طاقتی از عشق نتوانم گریخت
گویی که آتش بسته ره از هر طرف سیماب را

ـ زنده دارد مَرد را آثار مَرد
نام گل باقی است چون گردد گلاب

ـ سحر منادی بلبل به بوستان[3] درباب
صلای صحبت گل می‌زند زبان[4] درباب

تو را فریضه بود رفتنی به خانهٔ دوست
درون اگر نگذرانْدَتْ[5] آستانْ درباب

هزار واقعه با روزگارم افتاده است
به یک کرشمهٔ لطفم اگر توان درباب

ته پیاله چو بر خاک کشتگان[6] ریزی
مرا که سوخته‌ای مغز استخوان درباب[7]

ـ سبزهٔ عیش ز بوم و بر هجران مطلب
نیشکر حاصل مصر است ز کنعان مطلب

رسن زلف پی حیله در آویخته‌اند
جز دل تشنه از آن چاه زنخدان مطلب

در دیاری که سجود خم ابرو رسم است
غیر محراب کج و قبلهٔ ویران مطلب

فرض و سنّت به تماشای تو از یادم رفت
پرده بر روی فکن یا ز من ایمان مطلب

ـ می باش و از مزاج حریفان نشان طلب
با طبع هر که راست نیابی کران طلب

چون ره بری به صحبت نیکان گران مباش
جایت اگر به صدر دهند آستان طلب

مهمان گنج باش و قناعت به خاک کن
همسایهٔ همای شو و استخوان طلب

در طبع دوستان ز حسد راستی نماند
انصاف اگر طلب کنی از دشمنان طلب

---

۱. A: قید
۲. دیوان: هلال
۳. دیوان: گلستان
۴. دیوان: زمان
۵. دیوان: نگذارند
۶. دیوان: کشتگان
۷. S ،A «طعم هلاهل ... استخوان درباب» را ندارد

از حلقه‌های زلف طلسمی به چنگ آر   وز[1] شغلِ آن ز وسوسهٔ دل امان طلب

ـ عشق دهد با دل شوریده تاب   پرورش ذرّه کند آفتاب

در شب هجران نبود روشنی   گر چه بود تا به سحر ماهتاب[2]

ـ ابری به نظر آمد و برقی ز میان جست   صد فتنه به هر مرحله از خواب گران جست

انگیخت از آن ظلمت و پرتو تن و جانی   وز پرده برون آمد و در خانهٔ جان جست

ربط است به او سر به سر اجزای جهان را   زین سلسله حاصل که به جایی نتوان جست

ـ غیر من در پس این پرده سخن‌سازی هست   راز در دل نتواند داشت که غمّازی هست

عشقبازیم به معشوق مجازی انداخت   گر نیازیم که با اوست به خود نازی هست

گو که این صف‌شکنان قصد ضعیفان نکنند   که درین قافله گاهی قدر اندازی هست[3]

ـ می‌گریم و از گریه چو طفلان خبرم نیست   در دل هوسی هست ندانم که کدام است

ـ آسودمی اگر به خودم کس گذاشتی   از جور او کشنده‌ترم رحم مردم است

ـ لخت دل بر جیب و جیبم برکنار افتاده‌است   دست و دل گم‌گشته تا بازم چکار افتاده‌است

خسته دل‌تر می‌شوم تا تلخ‌تر نوشم دوا   پند مردم در مذاقم خوشگوار افتاده است

کی نظیری خوار ماند عشق‌را نسبت قوی‌است   یک‌دو روزی غایتش از اعتبار افتاده‌است[4]

ـ عشق تو قید[5] علایق ز ره ما برداشت   هر که مجنون تو شد سلسله از پا برداشت

عارفان گوشهٔ چشمی به دو عالم ندهند   هر کجا یار نقاب از رخ زیبا برداشت

پرده می‌بایدم آویخت که هرکس نگریست   شرح سودای تورا نسخه ز سیما برداشت

ـ اندیشه از فراز ثریّا گذشته است   کوتاهیی که هست ز تقریر پست ماست

بر چهرهٔ حقیقت اگر ماند پرده‌ای   جرمِ نگاه دیدهٔ صورت پرست ماست

ـ ز فرق تا قدمش هر کجا که می‌نگرم   کرشمه دامن دل می‌کشد که‌جا اینجاست

به غیر دل همه نقش و نگار بی‌معنی است   همین ورق که سیه گشته مدّعا اینجاست

ـ ترسم به لاله و سمن او زبان رسد   طرف چمن ز سبزهٔ بیگانه پر شده است

---

۱. S در

۲. S، A «عشق دهد ... ماهتاب» را ندارد

۳. S، A «غیر من در ... قدراندازی هست» را ندارد

۴. S، A «خسته دل‌تر... اعتبار افتاده است» را ندارد

۵. S بند

بازم به کلبه کیست نه شمع و نه آفتاب — بام و درم ز ذرّه و پروانه پر شده است
هرگز عطای ساقی ما راکرانه نیست — از تنگ ظرفی است که پیمانه پر شده است
آن شاخ گل به چون تو نظیری نمی‌رسد — دارالشّفای شهر ز دیوانه پر شده است
- بی‌تو دوشم در درازی از شب یلدا گذشت — آفتاب امروز چون برق از سرای ما گذشت
نیش خاری نیست کز خون شهیدی[1] سرخ نیست — آفتی بود آن شکار افکن کزین صحرا گذشت
جلوه‌اش ننمود از بس محو رفتارش شدم — ناله‌ام نشنید ازبس گرم استغنا گذشت
- به کینه جویی افلاک عشق می‌بازیم — که هرکه دشمن ما شد به دوست مانند است
- دل که جمع است غم از بی‌سر و سامانی نیست — فکر جمعیّت اگر نیست پریشانی نیست
بیضه در جنگلِ شهباز نهد طایر من — در فضایی که منم بال و پر افشانی نیست
گر کنم یاد ز میخانه[2] مرا عیب مکن — هر کرا حبِّ وطن نیست مسلمانی نیست
نیست لذّت ز نظر بازی بزمی که در او — خندهٔ زیر لب و گریهٔ پنهانی نیست
- محبّت تو به‌هر دل نشست کین ننشست — دمی به هر که نشستی دگر غمین ننشست
به محفلی که تو دامن به رنجش افشاندی — مگس ز تلخی عیشم برانگبین ننشست
همیشه گرمی خویی بر آتشم دارد — به خون نشستم و آن خوی آتشین ننشست
حجاب عشق غباری میان ما انگیخت — که از فشاندن دامان و آستین ننشست
گره به گوشهٔ ابرو نگه به جانب خصم — به پیش دشمن خود هیچکس چنین ننشست
تو می‌رویّ و من از اضطراب می‌میرم293b — کسی به حال چنین روز واپسین ننشست
- جمال ساقی ما در ضمیر لاله گذشت — که لاله را می لعل از سر پیاله گذشت
به قصد ضبط نگه، چین بر ابروان انداخت — ولی نشد که کمند از سر غزاله گذشت
- خمار می به لبم قفل زد ایاغ کجاست؟ — کلید میکده گم کرده‌ام چراغ کجاست؟
نه عندلیب غزلخوان نه شاخ گل خندان — درین بهار کسی را دل و دماغ کجاست؟
- نشست پهلوی من وز رقیب جام گرفت — گل تلافی من رنگ انتقام گرفت
به جنگ و عربده راضی شدم ز شرم برای — که تیغ غمزه دگر زنگ در نیام گرفت

---

۱. S خون شکاری
۲. دیوان: بتخانه

ـ آن دهد در گریه پند ما که با ما دشمن است / هر که می‌گیرد شناور را به دریا دشمن است
خود مگر از در درآیی ورنه از ما تا به تو / صد بیابان است و در هر گام صد جا دشمن است
ـ جز محبّت، هرچه بردم سود در محشر نداشت / دین و دانش عرض کردم کس به چیزی بر نداشت
شکر کز غم مُردم و پیشت نگشتم شرمسار / حال خود هر چند می‌گفتیم دلت باور نداشت
از دل پر درد جانم‌را نظیری ریش کرد / کم دچارم شد که چشمی تا به دامن تر نداشت
ـ آنچه رحم از دل برد تأثیر فریاد من است / و آنچه نسیان آورد خاصیّت یاد من است
ساختن ممنونِ دیدار و به حسرت سوختن / از تصرّفهای حرمان خدا داد من است
ـ بال و پر سوخته هر یک به کناری رفتند / آنکه ناید به در از بزم تو پروانهٔ ماست
ـ در خون دیده گشته تنم بسمل تو نیست / زین مرحمت مَلاف که کارِ دلِ تو نیست
گویا دوانده ریشه نهالِ محبّتم / می‌بینم از تو آنچه در آب و گلِ تو نیست
زین پیش شیشهٔ دل ما هم ز سنگ بود / بی‌نسبت، آشنا دل ما با دلِ تو نیست
بی‌یار مانده روی تو از بیم خوی تو / ورنه کدام کس که دلش مایلِ تو نیست
خون تو را چه قدر نظیری خموش باش / این بس که دعوی از طرف قاتلِ تو نیست
ـ تا یک دلت پسند کند قرب حق مجوی / سرمایهٔ قبول در انکار عالم است
ـ بیا که مُردم و بر راه چشم جان باز است / به گفتگوی تو زخم مرا دهان باز است
به جان و دل[1] اگرت میل هست مانع نیست / می مغانه سبیل و در مغان باز است
چه یوسفی تو که از مصر حُسن چون[2] تو کسی / برون نیامده تا راه کاروان باز است
در آرزوی نثار قدوم تو همه شب / گهر فروش دو چشم مرا دکان باز است
چو بلبل قفسم من ازین چه ذوق مرا / که گل شکفته و درهای بوستان باز است
دعا کنید به وقت شهادتم او را / که آن دمی است که درهای آسمان باز است
ـ زبان طعنهٔ ما کوته از بریدن نیست / علاج شکوهٔ عاشق به جز شنیدن نیست
ز بس‌که گشته‌ام از درد انتظار ضعیف / نگاه را به رخت قوّت رسیدن نیست
ز تار زلف تو زنّار در میان دارم / بیا که مصلحت پیرهن دریدن نیست

۱. دیوان: به خون ما
۲. M خوی

ـ این پیش خیل کج کُلهان از سپاه کیست؟
وین قبله‌ای که کج شده طرفِ کلاه کیست؟

دامن کشان چو ابر به گلزار می‌رود
تا آب نرگسِ که و برقِ گیاه کیست؟

پایم به پیش از سرِ این کو نمی‌رود
یاران خبر دهید که این جلوگاه کیست؟

گِرد سر تو گشتن و مردن گناه من
دیدن چنین[1] و رحم نکردن گناه کیست؟[2]

ـ خواهم این زندان[3] پر غم را به‌شوری درشکست
این قفس تنگ‌است بر مرغ تو بال و پر شکست

پای از پیش آمد و کارم پس دامن گرفت
دست در اندیشهٔ یارم به زیر سر شکست

دیدنش بر حسرت من حسرت دیگر فزود
خواستم پیکان برآرم در جگر نشتر شکست

ـ داند اخلاص مرا وز حال من آگاه نیست
در دلش ره دارم و بر آستانم راه نیست

عرض‌حال جمله ره دارد به‌خلوتگاه قرب
جز دعای من که‌او مقبول این درگاه نیست

گر نظیری شکوه از بی‌مهریت دارد مرنج
عیب صاحب را که پوشد بنده،دولتخواه نیست

ـ هر کس شهید آن مژه‌های دراز نیست294a
در شرع بر جنازهٔ آن کس نماز نیست

گو غمزه خشمگین شو و گو ناز کینه ورز
یک شیوه بی‌کرشمهٔ عاشق نواز نیست

ما را چه اعتبار و اثر با وجود دوست
جایی که جلوه کرد حقیقت، مجاز نیست

یار از غرور مست و نظیری به خود اسیر
بیچاره دل که هیچکسش چاره‌ساز نیست

ـ عشق را کام به عهد دل خودکام تو نیست
صبح امّید و شب وصل در ایّام تو نیست

ـ دیده‌ام دفتر پیمان وفا حرف به حرف
نام خوبان همه ثبت است همین نام تو نیست

ـ تو را به کعبه مرا کار با دل افتاده‌است
به کعبه بتکدهٔ من مقابل افتاده‌است

یکی به خاک[4] عزیزان شهر سیری کن
ببین که نقش املها چه باطل افتاده‌است

ـ به مهربانی او اعتماد نتوان کرد
که تازه عاشقم و خاطرش به من صاف است

ـ هین قدح، شمع شبستان این است
مونس خلوت مستان این است

پُر تَسَرَک ده که به ذوقی برسیم
مرکبم تا به گلستان این است

باش تا سجدهٔ میخانه کنیم
کعبهٔ باده پرستان این است

ـ کس ننمود جرعه‌ای کز جگرم گزک نخواست
بی‌نمکی نگفت کس کز سخنم نمک نخواست

---

۱. دیوان: هلاک

۲. M «پایم به ... گناه کیست» را ندارد

۳. دیوان: بستان

۴. دیوان: گور

هر که زیاده دادمش عربده بیشتر نمود	پُرتُرَکش نساختم کاسه که پرترک نخواست
عالم و یک مسیح دم، دیر مغان و یک صنم	هرچه نخواست رای من اختر نه فلک نخواست
ـ خوی شه عربده‌جو افتاده است	کشته‌ای بر سر هرکو افتاده است
خوشی ما ز گل و بستان نیست	صحبت یار نکو افتاده است[۱]
ـ کس از معانقهٔ روز وصل یابد ذوق	که چند شب ز هم آغوش خود جدا خفته است
ـ هر که نوشید می شوقِ تو نسیانش نیست	وانکه محو تو شد اندیشهٔ حرمانش نیست
دل به حسن تو مقیّد شد و جاوید بماند	که ز فکر تو برون آمدن آسانش نیست
تا به‌کی فکر توان کرد و سخن تازه‌نوشت	قصّهٔ شوق حدیثی است که پایانش نیست
هیچکس نامهٔ سربستهٔ ما فهم نکرد	نه همین خاتمه‌اش نیست که عنوانش نیست
ـ هر کرا معنی نمی‌خیزد ز دل گفتار نیست	نیست یک‌عارف که خود ساقیّ و خود خمّار نیست
توبهٔ هشیار، می‌گویند می‌گردد قبول	تا ننوشم می مرا یارای استغفار نیست
پیشِ پای گرم و سرد روزگار افتاده‌ام	سایه در ویرانه‌ام از پستی دیوار نیست
اندکی ای ناله امشب بی اثر می‌یابمت	آنکه هر شب می‌شنید از من مگر بیدار نیست
مردم از شرمندگی تا چند با هر ناکسی	مردمت از دور بنمایند و گویم یار نیست
مجلس آخر شد نظیری حال خود با او بگوی	هر نفس بزمیّ و هر دم صحبتی در کار نیست
ـ داغ دل در عشق افسردن نمی‌داند که چیست	لالهٔ این باغ پژمردن نمی‌داند که چیست
غنج و افسون زلیخا کار در یوسف نکرد	هرکه دل دریاخت دل‌بردن نمی‌داند که چیست
ـ گشت دوزخ شرری ز آتش سودایش ریخت	شد قیامت قدری فتنه ز بالایش ریخت
از پی تربیتم خضر دهد آب حیات	عشق تا بر گل من تخم تمنّایش ریخت[۲]
ـ فسون خطّ تو پیغام بعثت شب داج	نگاه بر رخ تو مصطفاست در معراج
ـ پرده برداشته‌ام از غمِ پنهانی چند	به زبان می‌رود امروز گریبانی چند
سر و سامان سخن کردن این جمعم نیست	پهلوی من بنشانید پریشانی چند
بس خرابیم ز یکدیگرمان نشناسد	مانده‌ایم از ده غارت زده ویرانی چند

۱. A، S «همین مدح ... نکو افتاده است» را ندارد

۲. A، S «داغ دل ... تمنّایش ریخت» را ندارد

کشته از بس به هم افتاده کفن نتوان کرد
فکر صحرای[1] قیامت کن و عریانی چند

چشم بر فیضِ نظیری همه خوبان دارند
کاسه در پیش گدا داشته سلطانی چند

ـ رسوا منم وگرنه تو صد بار در دلم
رفتیّ و آمدی و کسی را خبر نشد

ـ قاصد دلی آزرده‌تر از آبله دارد
می‌آید از آن کوی و ز رفتن گِله دارد

شاید که شود جلوه‌گر از غیب جمالی
چشمی همه کس بر ره این قافله دارد

معشوقه جمیل‌است و غیور ار نه بگویم
مجنون نسب از لیلی این سلسله دارد

هویی به فراغت نکشد در همه صحرا
دیوانه که آهوی رمان در گله دارد

ـ کمال عاشقی حیرانی دیدار می‌آرد
چو آتش دیر می‌ماند سمندر بار می‌آرد

ـ چون شمع که شد رهبرِ پروانه به آتش
دلسوزیِ او باعث جانبازی من شد

ـ اینجا نه به هر سنگ سیه نور فروشند
این مایهٔ بینش نه به هر کور فروشند

فریاد که هر کس به اسیری فتد او را
شرط است که از خویش و وطن دور فروشند

غیرت نگذارد که به چشمِ دل منکر
یک ذرّه ز خاکستر منصور فروشند

اخراج مغول خواهم و تاراجِ قزلباش
کز هند برندم به[2] نشابور فروشند

آن دُردکشانی که شناسای عیارند
فردوس به یک خوشهٔ انگور فروشند

قربان شدگان تو به قصّاب سرکوی
صد سینه به‌یک ضربت[3] ساطور فروشند[4]

ـ ما بید بوستانیم، ما را ثمر نباشد
مردود دوستانیم از ما بتر نباشد

از لب برون نیاید آوازِ عشقبازان
پرواز مرغِ بسمل جز زیرِ پر نباشد

قاصد که می‌فرستی، رطلِ گرانش در ده
کز ما خبر نیابد، تا بی‌خبر نباشد

ـ مجلس چو بر شکست تماشا به ما رسید
در بزم چون نماند کسی، جا به ما رسید

ما را کجاست ارزش زخم التفات تو
شد عام آن چنانکه تمنّا به ما رسید

ـ نمی‌توان به گزند از من انتقام کشید
که دایه زهر به طفلی مرا به کام کشید

زمانه یک نفسم بر قرار[5] خود نگذاشت
به هر که داد مراد از من انتقام کشید

---

۱. دیوان: خورشید
۲. دیوان: برند و
۳. دیوان: یک سینه به صد ضربت
۴. S ,A «اخراج مغول ... ساطور فروشند» را ندارد
۵. دیوان: مراد

ـ آمد دگر به صلح و در جنگ[1] باز کرد — صلحی به مصلحت پی جنگ دراز کرد
شد عمر و سرگرانی او بر طرف نشد — بر من به قدر مرتبهٔ عشق ناز کرد294b
هر جای بینم از تو سزای پرستشی — بر کعبه می‌توان ز همه سو نماز کرد
ـ جهان جوان شد و عقد بهار می‌بندد — بهار پای جهان در نگار می‌بندد
مسافران چمن نارسیده در کوچند — شکوفه می‌رود و شاخ بار می‌بندد
ـ افسانهٔ شیرین مرا گوش نکردند — صد تلخ چشیدم، شکری نوش نکردند
اشجار چمن دست به هم داده و یاران — سیری به من غمزده همدوش نکردند
ـ هوس چو دیر کشد شعله در نهاد افتد — به حدّ عشق رسید میل چون زیاد افتد
به شهر و بادیه فرسودم و کسم نخرید — بلاست جنس گرانمایه در کساد افتد
چو قیمتی نهدم روزگار بفروشید — نه یوسفم که خریدار بر مراد افتد
خدنگ غمزه گره در کمان ابرو چند — گشاده ده که همه کار در گشاد افتد
ـ گرد خود گردم چو[2] بینم در هوای کیستم — ذرّه‌ام امّا به خورشیدم مقابل کرده‌اند

ـ عالم از عشق در وجود آمد — عشق معمارِ هست و بود آمد
در بشر کبریای عشق نمود — مَلک از عجز در سجود آمد
هر چه اهلیّت نمودن داشت — همه از عشق در نمود آمد
نیست جز عشقِ عاشق و معشوق — هر چه در معرض شهود آمد
رد شد از صدر بارگاه شهود — آنکه بر[3] کار ما حسود آمد
عشق بر تخت از زبر نگریست — عقل و لوح و قلم فرود آمد
عقل بر کار عشق سوخت سپند — شکل این گنبد کبود آمد

ـ در عرصهٔ گلزار کند ناله ز تنگی — مرغی که به کنج قفس آموخته باشد
ـ آن روز که می‌زاد مرا مادر گیتی — در هفت فلک اختر مسعود نهفتند
احوال حقیقت همه در سیر مجاز است — در سجدهٔ بت طاعت معبود نهفتند[4]
ـ خونم ار بر خاک ریزی نقض پیمان کی شود — خاکم ار زین در برون ریزی پریشان کی شود

---

۱. دیوان: فتنه
۲. دیوان: که
۳. دیوان: در
۴. S ،A «خدنگ غمزه... معبود نهفتند» را ندارد

گرمی اهل محبّت از دم گرم من است
ناله‌ام گر نشنود بلبل غزلخوان کی شود

بنده نتوان کرد ما آزادگان را جز به مهر
جنس ما بسیار کمیاب است ارزان کی شود

ـ هوای کوی او آواره‌ام از خانه می‌سازد
فسون او پدر را از پسر بیگانه می‌سازد

صلاحم عشق شد، کفرم یقین، انکار ایمانم
محبّت کعبه ویران می‌کند بتخانه می‌سازد

قلم در اختیار اوست من چون نقش موهومم
گرم فرزانه می‌دارد گرم دیوانه می‌سازد

چو گنجشک از پی بازی عزیزم در کف طفلی
ز زلفم دام می‌بافد ز خالم دانه می‌سازد[1]

ـ محبّت جزوجزوم را ز هم بی‌تاب می‌دارد
تجلّی ذرّه‌ذرّه کوه را پروانه می‌سازد

ـ آنکه شام زندگانی شمع بالینم نشد
کی پس از مرگم چراغی بر سر گور آورد

ـ هوس پروانه‌است امّا به گِرد دود می‌گردد
نظر خوب است امّا دل غبار آلود می‌گردد

تو گر برهم‌زنی سودای دلبازی[2] زیان داری
مرا سرمایهٔ دنیا و دین نابود می‌گردد

درین مدّت غم هجران عبث بر خود پسندیدم
ندانستم که از مرگم دلت[3] خشنود می‌گردد

ـ گهی که وقت علاج دماغ من باشد
نسیم در یمن[4] و نافه در ختن باشد

مشو به خویش مقیّد که مرغ زیرک را
خطرگهی است که مشغول خویشتن باشد

بس که جامه ز شوق تو پاره پاره کنم
به هر چه دست زنم چاک پیرهن باشد

توان ز نامهٔ من یافت اشتیاق مرا
عیار شوق به اندازهٔ سخن باشد[5]

ـ آن را که قبول تو خریدار نباشد
در بیعگه هیچ دلش بار نباشد

از قیمت یوسف نشود یک سر مو کم
هر چند خریدار به بازار نباشد

گویا تو برون می‌روی از سینه وگر نه
جان دادن کس این همه دشوار نباشد

با درد تو از کس نکند یاد نظیری
پروانه که سوزد به گلش کار نباشد

ـ مرنج اگر نشدم مضطرب ز آمدنت
چراغ دیده نَمی داشت دیر روشن شد

ـ کس چو من نیست که پیش نظر از دل برود
غایب از دیده نگردد ز مقابل برود

دولتی بود بمردیم به هنگام وداع
آنقدر زنده نماندیم که محمل برود

---

۱. S ,A «قلم در... دانه می‌سازد» را ندارد
۲. دیوان: دل نازی
۳. M مرگت دلم
۴. S چمن
۵. S ,A «بس که ... سخن باشد» را ندارد

قصّهٔ ما به عزیزان وطن خواهد گفت   هر کِرا تخته ازین ورطه به ساحل برود
ـ من آن صیدم که هرکس را نظر بر حال من افتد   زبس زخم دلم کاریست در دنبال من افتد
ـ فلک مزدور ایمای تو باشد   نوازد هر کِرا رای تو باشد
نیازارم ز خود هرگز دلی را   که می‌ترسم درو جای تو باشد
کدورت نیست کاخ سینه‌ای را   که راهش بر تماشای تو باشد
دو عالم نقد جان بر دست دارند   به بازاری که سودای تو باشد
ـ مرا گر هست کبری در دماغ از کبریای اوست   حباب از جوش دریا بادِ نخوت در کُله دارد
فقیری را که شبها تکیه‌گاه از خشت آن در شد   چنان خوابد که گویی تکیه بر خورشید و مه دارد
حکایتهای[1] عهد دوستی را کرده‌ام از بر   چو هندویی که بهر سوختن هیزم نگه دارد
همان بهتر که نگشایی سر راز دل ما را   که حرف هجر خونین نامهٔ ما ته به ته[2] دارد[3]
ـ ناوک غم جان شکافد[4] سینه گر جوشن شود   عشق مغناطیس گردد گر دل از[5] آهن شود
من هم از فریاد خود آزرده می‌گردم ولیک   گر ببندم لب ز افغان، سینه روزن می‌شود
ـ هرگز به سرو و گل دل محزون نمی‌رود   یار از خیال غمزده بیرون نمی‌رود
عشق از جهان بریدن و از جان گذشتن است   کار وفا ز پیش به افسون نمی‌رود
لذّت به خواب می‌رود، شادی به غافلی   در هر دلی که او به شبیخون نمی‌رود
ـ سازم آن می نمک‌آلود که بی غم باشد   افکنم مُشک در آن حقّه که مرهم باشد
هر کسی از تو نشانی به گمان می‌گوید   کس ندیدیم که در بزم تو محرم باشد
ـ می‌روم جایی که غم آنجا ز دلها می‌رود   ناله از هرجا که برمی‌خیزد آنجا می‌رود
من نخواهم رفت امّا بهر تسکین دلش   هر کجا بینید گوییدش که فردا می‌رود
ـ بکش، بسوز، که نام امان نخواهم برد   دعا به درد سرِ آسمان نخواهم برد
مکن ملاحظه از کشتنم که روز جزا   ز رشک نام تو را بر زبان نخواهم برد
ز دل تپیدن آغاز عشق می‌گفتم   کزین معامله غیر از زبان نخواهم برد

---

۱. M جنایتهای
۲. دیوان: نامهٔ ما را سیه
۳. S ،A «مرا گر هست ... ته به ته دارد» را ندارد
۴. S خراشد
۵. دیوان: دل اگر

ز اضطرابِ دلم روز وصل معلوم است | که از بلای شب هجر جان نخواهم برد 295a

- حسن چندی سر به دل شوخیّ و خودرایی دهد | شه چو گیرد مملکت اوّل به یغمایی دهد

گردد از جان دادنم معلوم شوق روی دوست | زان نمی‌میرم که ترسم مرگ رسوایی دهد[1]

- محبّت با دل غمدیده الفت بیشتر گیرد | چراغی را که دودی هست در سر زود در گیرد

پس از وارستگیها بیشتر گشتیم گرفتارش | چو صیدی جست صیّادش ز اوّل سخت‌تر گیرد

محبّت بیشتر قایم شود چون بشکند پیمان | شکوفه اوّل افشاند درخت آنگه ثمر گیرد

مشو از حال من غافل که زخم کاریی دارم | مبادا دیگری صید تو را از خاک بر گیرد

نظیری کوی عشق‌است این نه شاهدبازی و رندی | که گر یاری رود از دست‌کس یارِ دگر گیرد

- ز بیداد تو حرف مهر را نام و نشان گم شد | کتاب حسن را جزو محبّت از میان گم شد

ز مهر[2] بوالهوس گِرد دلت عاشق نمی‌گردد | طفیلی جمع شد چندان که جای میهمان گم شد

متاعِ دیر اگر داریم بر ما رد مکن زاهد | به عزم کعبه می‌رفتیم راه کاروان گم شد

چنان وقت شکایت از نگاهش مضطرب گشتم[3] | که مضمون سخن صدبار از دل تا زبان گم شد

- چه شور بود که عشقت به من کرامت کرد؟ | که نارسیده قیامت دلم قیامت کرد

به کعبهٔ دل من عاشقان نماز آرند | که قبله شد صنم و برهمن امامت کرد

به هر نماز کنیم صد هزار سجدهٔ شکر | که در دیار تو دل، نیّت اقامت کرد

- تو می‌رانیّ و خاطر با تو ذوق گفتگو دارد | گدا هنگام مردن پادشاهی آرزو دارد

کدامم مجلس و سامان که می خوردن به یاد آرم | چراغ تیره‌ای دارم که مردن آرزو دارد

به بدمستی سزد گر متّهم دارد[4] مرا ساقی | هنوز از بادهٔ پارینه‌ام پیمانه بو دارد

- اگر دزدیده دیدنها نباشد بهر پاس دل | محبّت از تغافلهای بیجا در خطر باشد

نظیری شاد هم باشی که خدمتکار دیرینی | کدامت قدر و قیمت پیش او؟ خاکت به سر باشد

- خشکی لب به تشنه‌لبان آب می‌دهد | تا مستعد شدیم دعا مستجاب شد

- دوران مِی حسرت همه در ساغر ما کرد | بر هر چه نهادیم دل از دیده جدا کرد

---

۱. S،A «حسن چندی ... رسوایی دهد» را ندارد ۲. دیوان: جوش

۳. دیوان: پس از عمری شدم عرضی کنم، چندان به پیش آمد

۴. دیوان: سازد

بازوی هنر دارم و اقبال ندارم / می‌کوشم و کاری نتوانم به سزا کرد
دشمن به ارم افکند و دوست بر آتش / با این همه حد نیست که گوییم جفا کرد
چندین سخن عشق که گفتند و شنیدند / کس حقّ محبّت نتوانست ادا کرد
برّند به جای پر و بالش سر منقار / مرغی که بلند از سر این شاخ نوا کرد[1]

ـ نه ز جهدم به کف بخت عنان می‌آید / نه به زورم زه دولت به کمان می‌آید
تو که آسوده دلی از نفسم سود مخواه / من که شوریده‌ام آتش به زبان می‌آید
سخن مردم دیوانه حقیقت دارد / در عبارت به اشارات نهان می‌آید
عشق در مملکت عقل[2] چو سلطان گردد / روش و عادت دیگر به میان می‌آید
همه بر خویش ز بیم دم آخر لرزند / جای خوف است[3] چو کشتی به کران می‌آید

ـ قهر تو ناگهان به سر آمد سبب نداشت / هجر تو اتّفاق فتاد آرزو نبود

ـ آخر به من آن مغبچه هم کیش برآمد / وان کافر بدکیش به من خویش برآمد

ـ نه فوت صحبت این دوستان غمی دارد / نه مرگ مردم این عهد ماتمی دارد
میان این همه احباب پرده‌پوشی هست / دریده پرده‌تر است آنکه محرمی دارد

ـ به‌گوشم از پریدنهای چشم آواز می‌آید / که‌از غربت به‌این زودی عزیزی باز می‌آید

ـ قاصد جگرم سوخت چه پیغام و چه نامه / دل بود همان خوش که به امید خبر بود
گفتم به دعایی سحری وصل تو خواهم / بیهوش شدم بوی تو با باد سحر بود

ـ به بدی در همه جا نام بر آرم که مباد / خون من ریزی و گویند سزاوار نبود

ـ دارم دلی ز طایر وحشی رمیده‌تر / هر چند دورتر ز کسان آرمیده‌تر
خاری که در ره تو به خاطر خلیده بود / هر چند پیش کافتمش شد خلیده‌تر

ـ هر دم از زلف تو دارم کافرستانی دگر / دم به دم نو می‌کنم از رویت ایمانی دگر
یا تویی یا حُسنِ رخسار تو را دزدیده است / چون تویی گر سر برآرد از گریبانی دگر
حُسن هر سو در لباس صورتی پنهان شود / عشق هر ساعت در آویزد به دامانی دگر
پیش حکمش گر دم از عذر خطای خود زند / می‌نهد بر روی آدم خال عصیانی دگر

---

۱. S ،A «اگر دزدیده ... نوا کرد» را ندارد
۲. S حسن
۳. دیوان: ذوق است

درد نایابیّ و نادانی نظیری مشکل است / غیر خاموشی ندیدم هیچ درمانی دگر

ـ فارغ‌تر از دل تو ندیدم دلی دگر / ایزد تو را سرشته ز آب و گلی دگر

گر مرغ سدره را بکشی مایلی که باز / در خاک و خون تپیده شود بسملی دگر

ـ درد دل را می‌کنم با صبر پیوندی دگر / بر طبیب خود تغافل می‌زنم چندی دگر

گرچه می‌دانم قسم خوردن به‌جانت خوب نیست / هم به جان تو که یادم نیست سوگندی دگر

ـ چو دریا می‌کشم دم در خود و در جوش می‌آیم / که خاموشی خوشش می‌آید و فریاد ازآن خوشتر

ـ ای مطرب، جان سوخت دلم پرده دگر گیر / یا پرده ازین راز به یک مرتبه برگیر

ـ چشمش به راهی می‌رود مژگان نمناکش نگر / در سینه دارد آتشی پیراهن چاکش نگر

دامی که زلف انداخته در گردن سیمینش بین / خونی که مژگان ریخته بر دامن پاکش نگر

شرم از میان برخاسته مهر از زبان[1] برداشته / گفتار بی‌ترسش ببین، رفتار بی‌باکش نگر

از کوی معشوق آمده، شوریدگان در حلقه‌اش / از صید آهو می‌رسد شیران به فتراکش نگر 295b

دل‌برده در دل‌باختن معشوق عاشق پیشه بین / بگرفته در انداختن بازوی چالاکش نگر

ـ چشم زخم خلق را با حُسن روز افزون چه کار / هر کرا زلف و رخ اعجازست با افسون چه کار

دولت وارستگی هرگه نماید رو، خوش است / عاشق را با وقت خوب و ساعت میمون چکار

ـ هر روز هست نالهٔ مرغان درازتر / گلزار بی‌وفاتر و گل بی‌نیازتر

دارند زیرکان[2] همه زاری که در چمن / شد بی‌بقاتر آنکه بر آمد به نازتر

قانون شکسته مطرب ما را و همچنان / ضربت ز ضربتِ دگرش دلنوازتر

بر صوت خود مناز نظیری که هرکه رفت / دستان به ذوق‌تر شد و بستان به سازتر

ـ عاشق ز کجا و سخن صبر و جدایی / یا رب تو ازین تهمت ناگاه نگه‌دار

با خجلت جرم از درِ عجز و رهِ زاری / باز آمده‌ام خواه بکش خواه نگه‌دار

ـ دچار هر که شوی جز سراغ یار مگیر / سپند بر سر آتش شو و قرار مگیر

حقوق صحبت اگر نکته‌ای است[3] کم مشمار / وفای دوست اگر پرسشی‌است خوار مگیر

چو لاله سوخته دل یا چو سرو فارغ باش / هزار رنگ مشو، طرز نوبهار مگیر

---

۱. دیوان: دهان
۲. دیوان: بلبلان
۳. دیوان: وعده‌ایست

شراب غیر نظیری خمار می‌آرد
قدح ز ساقی بیگانه زینهار مگیر

ـ خمُش ز لابه که طبعش مشوّش است هنوز
شکر بخور مکن شعله سرکش است هنوز

تحمّلی که مزاجش به اعتدال آید
میان عفو و غضب در کشاکش است هنوز

بر آشنایی طفل من اعتمادی نیست
فرشته‌خوست ولی آسمان‌وش است هنوز

شبی به میکده‌اش بُرقع از جمال افتاد
قرابه آب‌فشان، جام در غش است هنوز

به یک‌دو زخم که خوردی ز حُسن امن مباش
که در کمینگه ابرو کمانکش است هنوز

ـ ذوق وجدانِ نظر خالص شد و خامم هنوز
صاف شد می‌ها ولی من درد آشامم هنوز

از درون دوزخ ز بی‌تابی برون اندازدم
صد ره از خامی به آتش رفتم و خامم هنوز

گرچه از صحبت ز بدمستی برونم کرده‌اند
جرعه‌ای از رحم می‌ریزند در جامم هنوز

شکر اگر ردّم نظیری تلخ بر طبعش نیّم
می‌کند گاهی لبی شیرین به دشنامم هنوز

ـ سر برآور بر کُله‌داران قباها تنگ ساز
روی بنما عاقل و دیوانه را یک رنگ ساز

ما به‌کلّی بر تو ملک دل مسلّم داشتیم
حسن را بر تخت بنشان،غمزه را سرهنگ ساز

با تو گستاخی‌است گفتن ترک بدخویی نمای
با دل خود گفته‌ام، آیینه را بی زنگ ساز

ـ با چنین دیدهٔ آلوده تو را نتوان دید
دیده از خود ده و بر خود نظرِ پاک انداز

ـ فتاده‌ام به میان غم از کران برخیز
به تیر غمزهٔ ابروی چون کمان برخیز

زمام خاطر من بستهٔ تصرّف توست
اگر قبول نداری به امتحان برخیز

بسیم ما و تو، گو نوبهار عالم را
گل از چمن برو و مرغ از آشیان برخیز

ـ هر که از درگه تو گردد باز
همه درها برو کنند فراز

چشم شاهدپرست چون بندم
به حقیقت رسیده‌ام ز مجاز

سالها شد قفای پردهٔ دل
گشته قانون عشقبازی ساز

کس نداند کجاست این مطرب
سخت نزدیک می‌رسد آواز

ـ بخت ما مست و عشق تو فیروز
ما همه خوشه‌چین تو خرمن‌سوز

عشق تو رقعه ساز کسوتها
عقل ما ابله مرقّع‌دوز

شادمانی که نیست قسمت نیست
غم که روزیست می‌رسد شب و روز

هست از دولت محبّت تو
شب ما روز و روز ما نوروز

در غمت داغهای سینهٔ ماست هـمه گـلهای بـوستان افـروز[1]
ـ ببند دست و می از شیشه درگلویم ریز که من به قول دف و چنگ نشکنم پرهیز
ـ نظیری از تو قدح بر نبید تنگ شده تو در کنار نمی‌گنجی از میان بـرخیز
ـ شورش عشـق از دل شیدا مـپرس حـال مـا مـی‌بین و کـار ما مپرس
اهل حیرت را خبر از وصل نـیست غـرقه را از گـوهر دریـا مـپرس
مـی‌کشد پـنهان و مـی‌پوشد کـبود از فـریب نـرگس شـهلا مـپرس
ـ دست کسی نبسته و افسون نکرده کس هستی تمام بـرده و مـحزون نکـرده کس
حُسـنت تـلافی بـد ایّـام مـی‌کند در عهد تو شکـایت گـردون نکـرده کس
ـ آفت چـنان رسـید کـه آهـی نـزد ولی غفلت چنان گرفت که خوابی ندیده کس
ـ هر چند از دلم غـم دیـرینه پـرسش است مکـتوب تـو فـراق تـو را عـذرخـواه بس
ـ نقاب طلعت خورشید چند خواهی بود شـبا! تـو زلف نگـارم نـه‌ای درازی بس
ـ خسته را فاتحه‌ای از لب خندان تو بس تشنه را مژده‌ای از چشمهٔ حیوان تو بس
شاهد دولت ما بی سـر و سـامانی چـند این کـه فیروز نـرفتیم ز مـیدان تـو بس
ـ از نیاز و طاعتم مـقصود دیـدار است و بس چون شود روز قیامت بـا تـوام کـارست و بس
دیده بهر ابـتلا صـد جـا فـریبم مـی‌دهد گِرد دل هر چند می‌گردم همین یار است و بس
ـ ما به دل شادیم از باغ و بهار ما مپرس296a در جهان عشـق زادیـم از دیـارِ مـا مـپرس
دوش در یک بزم با او تا سحر می خورده‌ایم نـرگس مـخمور او بـین، از خـمار مـا مپرس
وقت ما آیـینهٔ رخسـارهٔ مـعشوق مـاست حُسن روی او نگـر وز روزگـار مـا مـپرس
در خلاص امتحان صدبار آتش دیده‌ایم نقد دارالضّرب عشقیم از عـیار مـا مـپرس
ما ضعیفان قصد منزلگاه عـنقا کـرده‌ایم از هـزار مـا یکـی مـاند، شـمار مـا مـپرس
ـ گر عکس روی خویش در آیینه دیـده‌ای توحید شیخ و شـرک بـرهمن بـجا شـناس
ـ ما به ایـن کـاسد دیـار آورده بـودیم انگبین دست و پـای مـور بـردیم و پـر و بـال مگس
ـ افغان که بعد صد طلب و جستجوی خویش پر خـون بـرم ز چشـمهٔ حـیوان سـوی خـویش

۱. S ,A: هر که از ... بوستان افروزه را ندارد

آزرده‌تر ز آبلهٔ خار دیده‌ام　　خونابه ریزم از بن هر تار موی خویش
آبم نماند در جگر از بس گریستم　　دیگر به کار گریه کنم آبروی خویش
در حیرت جمال تو گم بودم ای دریغ　　فرصت نشد که از تو کنم جستجوی خویش
عشق است و صد امید نظیری گناه نیست　　با او بگوی یک سخن از آرزوی خویش
ـ ساقی بسیار جام می خوشگوار پیش　　تا بعد ازین چه آوردم روزگار پیش
بعد از هزار سعی که‌بر در رهم دهند　　آرند یک بهانه به صد انتظار پیش
گیرم که باغبان قفسم بشکند چه سود　　گل در حجاب گلبن و صد نیش خار پیش
ـ دیگر چه اجر طاعت ازین خوبتر دهند　　جام شراب بر کف و روی نگار پیش
ـ بر کس نمانده سنگم ز دو چشم شوخ و شنگش　　سخنم گران به طبعش، خِردم سبک به سنگش
به کرشمهای ابرو، خبرم دهد وگر نه　　سخنش به حیله یابد اثر از دهان تنگش
ـ آنچه در رخسارِ گل آبست در شمع آتش‌است　　عندلیبت گر نمی‌خوانند رو پروانه باش
تا ازو غافل شدی خوردی نظیری زخم تیر　　صدنظر بر دامگاه[1] و یک نظر پروانه باش
ـ بی‌قرارم[2] از دل بی‌صبر و بی‌آرام خویش　　خود به یار از بی‌قراری می‌برم پیغام خویش
ـ گر پا کشم سرم به خرابات می‌رود　　امّیدوارم از روش مستقیم خویش
ـ هر جا که بود عیش[3] خوش و روزگار خوش　　آمد به این دیار که باد این دیار خوش
هر جنس خوش که ابر و زمین صرفه کرده‌اند　　شد صرف این بهار که باد این بهار خوش
دارم درین دیار مغان شیوهٔ دلبری　　بی‌خود خوش و میانه خوش و هوشیار خوش
چونان که نوبهار در آید به بوستان　　از در در آید و کشَمَش در کنار خوش
دستار افکند، خم کاکل پراکند　　کاین است وضع صبحت و زینسان نگار خوش
شاد و شکفته مطرب و ساغر طلب کند　　یک سو نهد حجاب و در آید به کار خوش
هر گه کند شتاب به رفتن که دیر شد　　تسکین دهم دلش که سکون و قرار خوش
تا دم زند که روز چه رفت و ز هفته چیست　　نگذارمش شمار، که نبود شمار خوش
او در وداع و من به جزع کز می و بهار　　رطلی سه چار مانده و روزی سه چار خوش

---

۱. S یک نظر بر روش می‌کن؛ M بر صیدگاه
۲. دیوان: شرمسارم
۳. دیوان: روز

ساغر کنم لبالب و گویم سبک بنوش   در موسم بهار نباشد خمار خوش
چندانکه گویمش گذران است عمر باش   گوید صبا روانه خوش و گل سوار خوش
کاری به لابه پیش نظیری نمی‌رود   باشد به او گذاشتن اختیار خوش
ـ به اختیار تو در باختم ارادات خویش   کنون به لطف تو مستغنیم من درویش
نمی‌توان دل یک ذرّه بی‌جراحت یافت   ز ابروی تو که تیری خطا نکرد از کیش
ـ دهر پر فتنه و شور است ز چشم سیهش   دار از چشم بد دهر[1] خدایا نگهش
هر کرا باعث عصیان و خطا عشق شود   ملک از رشک بسوزد که نویسد گنهش
پر مگو خواجه که عشرتگه ما روشن ازوست   همه جا هست، ولی در همه دل نیست رهش
ـ یارب آن سرو که پرورده‌ای از اشک منش   آفتِ صرصر بیگانه ببر از چمنش
شهر بر هم خورد ار باد به زلفش گذرد   که کمینگاه صد آشوب بود هر شکنش
رسن زلف چو در چاه ذقن آویزد   ابله آن است که در چه نرود از رسنش
دهر از افسانه و افسون لبش پر شده است   گر چه دانم نبرد ره به دهانش سخنش
به امیدی که غزلهای نظیری خوانی   بالد از شوق تو چون غنچه زبان در دهنش
ـ کی بود شفقت دل سوی اسیران کشدش   ناله‌ای کار کند تا در زندان کشدش
مست از خانهٔ ما رفت برون می‌ترسم   شحنه‌ای در رسد و جانب سلطان کشدش 296b
ـ به سینه گریه گره شد نقاب در بر[2] کش   دل کباب مرا ز آتش درون بر کش
برون خرام و بیارای بزم و خوش بنشین   غزلسرای و گریبان گشای و ساغر کش
ـ حیاتی در گذر دارم چه‌پرسی بود و نابودش   متاع روی در نقصان چه سامان آید از سودش
سرم شوریدگی خواهد، ندانم چیست سودایش   دلم آوارگی جوید، ندانم چیست مقصودش
دل آزرده‌ام از خنده‌اش آزرده‌تر گردد   جراحت بیشتر گردید چون کردم نمک سودش
ز اظهار محبّت بر زبان خلق افتادم   چو محتاجی که گنجی یابد و ظاهر کند زودش
نظیری را به مجلس بردم امروز و غلط کردم   مرا رسوای عالم کرد چشم گریه[3] آلودش
ـ گفتم: شده دل منکر دین، گفت: غمی نیست   گو عاشق ما باش و صنمخانه‌نشین باش

---

۱. دیوان: چشم بد خلق
۲. دیوان: برتر
۳. S سرمه

ـ آنکه غایب از نظر گردید در می‌یابمش / هرگه از خود بی‌خبر گردم خبر می‌یابمش
هیچ نتوانم سر از فرمان او برتافتن / کز رگ گردن به خود نزدیکتر می‌یابمش

ـ مطرب به گوشم زد نوا از گریه محزون کردمش / ساقی به دستم داد می پیمانه پر خون کردمش
شد هرکه گامی همرهم، بی‌خانمان شد همچو من / با هرکه بنشستم دمی چون خویش مجنون کردمش
قربان آن مژگان شوم کز حقّ آن نایم برون / صد زخم بردم وام ازو یک سینه مرهون کردمش

ـ به این جمال و نکویی که اوست می‌ترسم / موحّدان به خدایی کنند متّهمش
اگر فریب ملایک دهد عجب نبود / که یا صمد بنویسند جای یا صمنش
شعور نیست که یک‌دم به خویش پردازم / خرابم از قدح التفات دم به دمش
اگر زنی به رگم نیش[1] با خبر نشوم / ز پای تا به سرم محو لذّت المش
به قید زلف گره‌گیر او گرفتارم / دریغ جان نتوانم فشاند در قدمش

ـ پیوسته رسم بود شکایت ز روزگار / شد در زمان حسن تو شکر زمانه فرض

ـ از جمال تو کمال بشری بود غرض / با شکست ملک و رشک پری بود غرض

ـ دهم دو مُلک به‌یک نغمهٔ رباب عوض / کنم به سایهٔ ابری صد آفتاب عوض
ز قید خانقهم دل گرفته، دیر کجاست؟ / که زهد ناب کنم با شراب ناب عوض

ـ دوستی با دشمنانِ دوست دشمن دوستی‌است / تا نباشد دل موافق در نگیرد اختلاط

ـ اگر تو نشنوی از ناله‌های زار چه حظ / وگر تو ننگری از چشم اشکبار چه حظ
به چشم ما در و دیوار بوستان مَستند / تو را که باده نمی‌نوشی از بهار چه حظ
ز عمرم آنچه گرامی‌تر است در سفر است / مرا که دل به غریبی‌است از دیار چه حظ
هزار ذوق نظیری به درد نومیدی است / فریب وعده نباشد ز انتظار چه حظ

ـ نی خاطرم از کتاب محفوظ / نی طبع ز انتخاب محظوظ
از بس که مشوّشم نگردم / از بوی گل و گلاب محظوظ
صد شهر کنم به گریه ویران / دیوانه‌ام از خراب محظوظ
گر آتش دوزخ آتش ماست / کافر شود از عذاب محظوظ

۱. دیوان: ریش

ور کار به آن فرشته‌خوی است / عاصی شود از حساب محظوظ
ظاهر شد و گفت لن ترانی / موسی شد ازین جواب محظوظ[1]
ـ تو از عذاب خدا ما ز مغفرت گوییم / نگاه کن تو کجاییّ و ما کجا واعظ
ـ هنوز عارف و عامی نداشتند نزاع / که لای باده مقدّر شد از برای صداع
مرید و مرشد و خادم تمام می‌دانند / که رند صومعه می می‌خورد به چنگ و سماع
غریب و عاشق و مستم خدا نگاه دارد[2] / ز شرّ شحنهٔ غدّار و مفتی طمّاع
ـ کند همیشه به دل چشمِ رو سیاه نزاع / گدای گرسنه دارد به پادشاه نزاع
ـ جوهر بینش من در ته زنگار بماند / آنکه آیینهٔ من ساخت نپرداخت دریغ[3]
ـ گرید سحر که شب گذر افکنده‌ای به باغ / گلها نشان دهند ز تو بلبلان سراغ
هر شام جستجوی تو آرد به کاخ و کوی / هر صبح گفتگوی تو خواند به باغ و راغ
آن را که داغ عشق به مستی نهاده‌ای / تایب هزار بوسه زند بر نشان داغ
ـ نالم ز چرخ اگرنه بر افغان خورم دریغ / گریم به دهر اگرنه به طوفان خورم دریغ
کارم به دوستیّ ریایی فتاده است / در مرگ دوستان به گریبان خورم دریغ
ـ جان به لب از شوق و می‌آرند پیغامم دروغ / دوست دور و نامه می‌سازند بر نامم دروغ
راهبِ بتخانه را غیر کرامت کی دهند / هست[4] کشفم نگر و استدراج و الهامم دروغ
رو به سوی قبله دارم رو به سوی سومنات / در نهان کفرم یقین در ظاهر اسلامم دروغ
ـ هر که تایب گردد از می بر رخ او رنگ حیف / از سر کوی مغان بر کاسهٔ او سنگ حیف
از عصا و سبحه‌ام نفزود قدر و حرمتی / گردن مینا ز چنگم رفت و زلف چنگ حیف
کامرانیهای خاطر جان و دل را تیره ساخت / شه چو بی‌عصمت بود بر ملک و بر اورنگ[5] حیف
خوبیی در کس نمی‌بینم که بنمایم به او / در بغل تاریک شد آیینه‌ام از زنگ حیف
خط چو شد با طرّه‌اش همسایه جای جان گرفت / خانهٔ درویش شد از قرب منعم تنگ حیف
ناز بر شاهد نظیری وقت پیری می‌کنی / بس خرف گردیده‌ای از عقل و از فرهنگ حیف

۱. S ،A «نی خاطرم ... جواب محفوظ» را ندارد
۲. دیوان: نگهدارد
۳. S ،A «غریب و ... نپرداخت دریغ» را ندارد
۴. M همّت
۵. دیوان: بر او رنگ

ـ آنی به اثر داری و شأنی به تصرّف
دلها نشود شیفتهٔ کس به تکلّف 297a

از غبن زمانی که به قید تو نبودم
بر خود به غضب بینم و بر تو به تأسّف

ـ مستوری تو بیش کند شوق **نظیری**
جز عصمت یوسف ندرد پردهٔ یوسف

ـ رفیق! بهر خدا رو برون در بنشین
به خلوتم می و یارست و دشمنم نزدیک

ـ زان شب که کرد یار نگاهی به سوی دل
دیگر به سوی خویش ندیدیم روی دل

گفتم شوم ملازم دل بینمت مگر
هر چند برشدم نرسیدم به کوی دل

ـ گر کشف حجب خواهی بستان می ناب اوّل
ور علم ازل جویی بگذار کتاب اوّل

تا[1] حلقه نمی‌گنجی تا پخته نمی‌گردی
شرط است که می‌خواران سازند کباب اوّل

ما را به صد افسانه در خواب چو می‌کردی
از بهر چه می‌کردی بیدار ز خواب اوّل

ـ تا عشق چه‌ها کند به بلبل
بسیار دریده پردهٔ گل

شمشیر مقرّبان برهنه[2]
دیوانهٔ عشق بی‌تأمّل

برتر بود آستانهٔ عشق
از هر چه کند خرد تعقّل

بر مور نهاده‌اند باری
کافلاک نمی‌کند تحمّل[3]

ـ روی نکو معالجهٔ عمر کوته است
این نسخه از علاج مسیحا نوشته‌ام

ـ ما به برهان و خبر پیر و ترسا نشویم
تا رخ بت نپرستیم شکیبا نشویم

مهر بر لب چو سر کیسهٔ ممسک زده‌ایم
تا سر شیشهٔ می وا نشود، وا نشویم

برگذر بودن حسن گل و خوبیِ بهار
گوشمالی است که مشغول تماشا نشویم

قیمت خاک در آن کوی، به افلاک رسید
ما ندانیم چه نرخیم که بالا نشویم

ـ همیشه تار و پودِ کار ناهموار می‌بستم
دل و دستم نبود و خویش را بر کار می‌بستم

برش چندان که می‌رفتم نبودش شفقتی با من
به افسون خویش را بر محرمانِ یار می‌بستم

در آن کو یک شبم گلگشت مهتابی نشد روزی
همیشه خویش را چون سایه بر دیوار می‌بستم

اگر چه پای تا سر، عذر تقصیر و گنه بودم
ز خجلتهای عصیان لب ز استغفار می‌بستم

کمر در خدمتت عمریست می‌بندم چه شد قدرم
برهمن می‌شدم گر این قدر زنّار می‌بستم

---

۱. دیوان: در

۲. دیوان: دریده

۳. S, A: «گر کشف ... تحمّل» را ندارد

نهال عمر پیوند تو کردم بر نداد آخر ثمر می‌داد گر این نخل را بر خار می‌بستم
ـ مشتو استغفار من کز اهل ایمان نیستم خرقه از مصحف اگر سازم مسلمان نیستم
معنی اخلاص می‌خواهند و حسن اعتقاد چون نشینم با نکوکاران کز ایشان نیستم
در چمن معذور داریدم اگر گردم ملول نغمه سنج کوه و دشتم از گلستان نیستم
دهر چون در دشمنی سست است افکندم سپر دشمن نامرد را من مرد میدان نیستم
گر پریشانی به آن خوبی‌است کاندر زلف توست بس پریشان‌تر ازینم کن، پریشان نیستم
ـ هنر در شست و ناوک بر کف و زه بر کمان دارم ولی بر دست و بازو از وفا بندی گران دارم
ز ایمای عزیزی همّتی در کار می‌خواهم خدنگی در کمان پیوسته چشمی بر نشان دارم
به وصلش تا رسم صد بار بر خاک افکند شوقم که نو پروازم و شاخ بلندی آشیان دارم
اگر مستم وگر هشیار دستان‌سنج دیرینم ز گل بر هر سر شاخی هزاران داستان دارم
زبان شوریدهٔ عشق است گفتارش نمی‌فهمی بخوان از چهره‌ام رازی که با او در میان دارم
ـ تا به کی خیمه چو گل بر گذر باد زنم عهد خوبی گذران بینم و فریاد زنم
گر مقیمان چمن از تو نشانم گویند بوسه‌ها بر قدم بنده و آزاد زنم
ـ کنم با باده بدمستی که سودای دگر دارم به ساقی تلخ می‌گویم که دل جای دگر دارم
نظر گردد حجاب آنجا که من دیدار می‌بینم نهان از چشم ظاهربین تماشای دگر دارم
ندانم با که در حرفم همین مقدار می‌دانم که با خود هر نفس آشوب و غوغای دگر دارم
ـ سخن دوست گران بود فراوان کردم جان به بیعانه بیارید که ارزان کردم
هیچ اکسیر به تأثیر محبّت نرسد کفر آوردم و در عشق تو ایمان کردم
هرچه آموخته بودم همه از یادم رفت سود چل ساله به سودای تو نقصان کردم
ـ همیشه گریهٔ تلخی در آستین دارم به نرخ زهر فروشم گر انگبین دارم
مرا به ساده‌دلیهای من توان بخشید خطا نموده‌ام و چشم آفرین دارم
ـ رخ نما تا رونما جان آوریم عرضه کن ایمان که ایمان آوریم
بلبلان هند ناخوش نغمه‌اند عندلیبی از خراسان آوریم
هست نیشابور کانِ خوش نمک این ملاحت زان نمکدان آوریم
یار اگر سامانِ کار ما کند کار بی‌سامان به سامان آوریم

حُسن بی‌اندازه و مقدار را / عشق بی‌آغاز و پایان آوریم
ـ به گل پیراهنی امّیدوارم / که خوشبو سازد آغوش و کنارم
من آن آسیمه صیّادم در این بحر / که در دامم نمی‌گنجد شکارم
ـ کوچهٔ معشوق، باغ دلگشای عاشق است / بینم از هر جا بلایی رو به کوی او نهم[1]
ـ جز نسخهٔ احوال کسان پیش ندارم / هرگز نظری بر ورق خویش ندارم
بر دام هوا و هوسم خنده زند مرگ / صد داعیه بیش و نفسی بیش ندارم
هر نوع که آید سخن عشق سرایم / صبر و خرد قافیه‌اندیش ندارم
زان نیش که دی زد به رگ دست تو فصّاد / در یک بن مو نیست که صد نیش ندارم
ـ رضا به عشق کدام‌است و اختیار کدام / چو دل به عشق دهم دل کدام و یار کدام
دو نیم گشته دل از کفر و دین نمی‌دانم / کزین دو پاره دل آید تو را به کار کدام
فلک ز عربده آسوده است حیرانم / که گشته خوی تو، یا طبع روزگار، کدام؟
ـ هر کجا ساخت غمی دایره مسمار شدم / هر کجا نقطه شد اندُه خط پرگار شدم
بوی یار من ازین مست وفا می‌آید2976 / گُلم از دست بگیرید که از کار شدم
ـ خود را کباب ازین دلِ خودکام کرده‌ام / این پاره آتشی‌است دلش نام کرده‌ام
گر روزگار دشمن من گشته دور نیست / خونها ز رشک در دل ایّام کرده‌ام
این دل که در وصال تسلّی ازو نبود / خرسندش از تغافل و دشنام کرده‌ام
ـ ما قلم در آتش و دفتر در آب افکنده‌ایم / هرچه با آن خواهی هست از حساب افکنده‌ایم
شب که در مستی سراغ کلبهٔ ما کرده‌ای / جای غم شادی، برون از اضطراب افکنده‌ایم
ما گرفتاران بیدل، هر کجا نالیده‌ایم / لرزه بر عرش از دعای مستجاب افکنده‌ایم
بر سر انگشتِ نیاز ما، اثر یابی که دوش / طرّهٔ مقصود را در پیچ و تاب افکنده‌ایم
ـ دست در طرّهٔ آشفتهٔ یاری نزدیم / یادگاری گرهی بر سر تاری نزدیم
شرممان باد که مشهور جهانیم به عشق / نشدیم آتش و برقی به دیاری نزدیم
ـ نمی‌گردید کوته رشتهٔ معنی، رها کردم / حکایت بود بی‌پایان به خاموشی ادا کردم

۱. S ،A «رخ نما ... او نهم» را ندارد

شهادت را عوض،فردوس جانان داد در محشر   دیت خود بود خونم را غلط کردم بها کردم

ـ درِ دشمن زنم و دوستی اظهار کنم   دست دل گیرم و دریوزهٔ دیدار کنم

ـ مبین به عیب[1] و قبولم که نیکخواه توام   اگر بد دو جهانم که در پناه توام

مپوش چشم ز حالم که از پریشانی   ز دیدهٔ تو گریزان‌تر از نگاه توام

کجاست هجر کزو انتقام خویش کشم   که در حمایت مژگان کینه‌خواه توام

نظیری از که گذشتی؟ دگر کرا دیدی؟   که بساز سوختهٔ شعله‌های آه توام

ـ زاریم گویا اثر دارد گر امشب بر درش   ناله‌ای ناکرده خواهم، نالهٔ دیگر کنم

با وجود ناامیدی بس‌که مشتاق توام   مدّعی گر مژدهٔ وصلم دهد باور کنم

ـ زین غم نه گریه آید و نی ناله برکشم   سخت است حال مشکل اگر تا سحر کشم

غایب نگشته از نظر از پا در آمدم   من آن نیَم که رنج فراقِ سفر کشم

بدخوی خانه‌زادم و مغرور خدمتم   معذورم ار ز امر تو یک بار سرکشم

ـ امروز پیشت از غم خود دم نمی‌زنم   فارغ نشین که بزم تو برهم نمی‌زنم

نازم به این شرف که غلام محبّتم   لاف نسب ز نسبتِ آدم نمی‌زنم

ـ ضبط حرفی می‌کنم کز وی زبان می‌سوزدم   شکوه‌ای در دل گره دارم که جان می‌سوزدم

ـ عالمی از رنجشم راه شکایت[2] یافتند   از نکوخواهان دگر در زیر بار منّتم

نیست از رنجش نظیری گر شکایت می‌کنم   عندلیبم ناله کردن هست رسم و عادتم

ـ بی‌روی تو پروانه‌ای امشب به چراغم   خود را به چنان بی‌خودیی سوخت که داغم

دوراز تو ز خودرفتگیی می‌دهدم دست   کز پیش نظر ناشده گیرند سراغم

ـ ساقی به زحمت آمده‌ام تا به پای خم   یک کاسه می بیار و گر نیست، لای خم

تا هست باغ و میکده از غم پناه هست   یا زیر گل شویم نهان یا قفای خم

چشمم غنی شد از کرم پیر می فروش   طبعم کریم شد ز دم دلگشای خم

ـ دیریست بیرون رفته‌ام از اختیار خویشتن   بنشسته‌ام اندوهگین در انتظار خویشتن

گر از عیار حال خود در مجلس اظهاری کنم   ساز از مقام خود فتد، می از عیار خویشتن

---

۱. دیوان: به ردّ   ۲. دیوان: حکایت

گر بر سر صلح آورد روزی پشیمانی تو را　　چندان بگریم کز دلت شویم غبار خویشتن
معشوق‌و عاشق را به‌هم نازی نظیری لازم‌است　　دشمن نمی‌باشد کسی با دوستدار خویشتن

ـ خوشا با تو به بالین سر نهادن　　شراب و شمع را بر در نهادن[1]
رخِ مانندِ برگ زعفران را　　به روی چون گل احمر نهادن
کف و ساقت به دست و ساق سودن　　بر و دوشت به دوش و بر نهادن
لبانِ شکّرینت را گزیدن　　زبان تا کام در شکّر نهادن
ز مهرت پای در گردن گرفتن　　به نازت پشت بر بستر نهادن
دم جبرییل در مریم دمیدن　　مسیحا تازه بر منظر نهادن
پس آنگه شاد و خندان با نظیری　　نشستن عود در مجمر نهادن

ـ به گریه در دل تو گر اثر توان کردن　　ترا ز ذوق محبّت خبر توان کردن
بیان عشق به تقریر در نمی‌آید　　نمی‌شود سخنی مختصر توان کردن

ـ دلم شد زود رنج، آزار او کن　　تغافل گونه‌ای در کار او کن
سخن کز پختگی رنگی ندارد　　اگر معجز شود انکار او کن

ـ منه به رنگ جهان دل، دی و بهاران بین　　وداع حسن گل و نالهٔ[2] هزاران بین
بنفشه خسته و نرگس به خواب و گل در کوچ　　وفای همسفران اتّفاق یاران بین

ـ گر نویسم شکوه می‌ترسم که نشناسی مرا　　آنکه از حالش نکردی یاد، هرگز یاد کن

ـ ساقی صلای عام‌است کاری به کام گردان 298a　　دامان غم فراخ‌است دوری تمام گردان
بی‌کیمیای مستی تبدیل غم محال است　　یا می حلال فرما یا غم حرام گردان
بی‌تو به تلخکامی شبها به روز بردیم　　با ما به شادمانی یک روز شام گردان

ـ چه خوش‌است از دو یکدل سر حرف بازکردن　　سخن گذشته گفتن، گِله را دراز کردن
اثر عتاب بردن ز دل هم اندک اندک　　به بدیهه آفریدن، به بهانه ساز کردن
نه چنان گرفته‌ای جا به میان جانِ شیرین　　که توان تو را و جان را از هم امتیاز کردن
تو به خویشتن چه کردی که به ما کنی نظیری　　به خدا که واجب آمد ز تو احتراز کردن

۱. دیوان این غزل را ندارد
۲. M لاله

ـ از تبسّم[1] بر فروزد روی تو / از شکر گردد ترش ابروی تو
چند گرم خشم و بی‌باکی شدن / روی تو در آتش است از خوی تو
با می ما مشک تو آمیختند / رنگ ما بگرفتی و ما بوی تو
ما که پا از خانه بیرون می‌نهیم / در بیابان می‌رمد آهوی تو
ـ نیست دوران را نشاطی رطل مالامال کو؟ / مطربی کز وی بگردد آسمان را حال کو؟
بوم و دشت مملکت پر از شکار فربه است / جرّه شاهینی که با کبکی زند چنگال کو؟
حسب حال خوش کس از مجموعهٔ یاری نخواند / حافظ شیراز را دیوان فرّخ فال کو؟
ـ همنفسی به جان خَرَم، قافلهٔ تتار کو؟ / مردی از آن زمین کجا؟ گردی از آن دیار کو؟
جادوی او به خواب خوش غارت صبر می‌کند / گسریهٔ شب‌روِ مرا شورش کارزار کو؟
فایده‌ای نمی‌دهد داروی تلخِ ناصحان / این غم ناگوار را بادهٔ خوشگوار کو؟
من که سخن نمی‌کنم شادی بوستان کراست / من که رقم نمی‌کشم رونق نوبهار کو؟
حادثه از هزار سو راه نشاط بسته است / غمزده را طرب گهی جز سر کوی یار کو؟
ـ به دل فگار دارم گله بی‌نهایت از تو / به کدام امیدواری نکنم شکایت از تو
ز رقیب اگر تنزّل نکنم چه چاره دارم / که اگر به خون بگردم نرسد حمایت از تو
ـ به دوریت نتوان بود نیز دور از تو / حسد به خویش برد عاشق غیور از تو
مرا کرشمهٔ حسن تو کرده سرگرادن / نه غیبتم به حضور است و نه حضور از تو
فکندی آینه را از نظر به بی‌قدری / به جز دل تو ندیدم دلی صبور از تو
امید بود که شمع مزار من گردی / بر آستان سرایم نتافت نور از تو
تو گر مرا بکشیّ و به تعزیت آیی / میان حلقهٔ ماتم کنند سور از تو
ـ هرگز نبود کاسه‌ام از لای خم تهی / صبحت به پیر میکده‌ام خوش برآمده
ـ شاهدی بر سر این کوچه پدیدار شده / هر که زین راه گذشته‌است گرفتار شده
گل که خندان و شکفته‌است به این می‌نازد / که به پای دلش از کوچهٔ ما خار[2] شده
آشیان همه مرغان چمن ویران کرد / که به شب نرگسش از زمزمه بیدار شده

---

۱. دیوان: از نصیحت

۲. M: ناچار

[watermark]

هر کرا جان و دلی هست کند در کارش — زود بینی دو جهان در سر این کار شده
ـ سر داده‌ایّ و بند نهانی نهاده‌ای — دل برده‌ایّ و داغ نشانی نهاده‌ای
ـ از ما نهان ز کثرت اغیار بوده‌ای — چون گل به زیر پردهٔ صد خار بوده‌ای
از نور دیده در نظر ما عیان‌تری — پنهان نموده‌ایّ و پدیدار بوده‌ای
فریاد جان همه ز گرفتاری فراق — تو در میان جان گرفتار بوده‌ای
خامش که گشته‌ایم در اندیشه گشته‌ای — گویا که بوده‌ایم به گفتار بوده‌ای
قومی تو را ز خلوت و عزلت طلب کنند — تو شور شهر و فتنهٔ بازار بوده‌ای
انکار حال ما چه کنی کز دم الست — با ما به دیر و میکده در کار بوده‌ای
پرسش چه می‌کنی ز خطا و صواب ما — چون هر چه کرده‌ایم خبردار بوده‌ای
ـ سوی هر کس به عنایت نظر انداخته‌ای — تا قیامت ز خودش بی‌خبر انداخته‌ای
ـ گر پای سرو و دامن یاری گرفته‌ای — از محنت زمانه کناری گرفته‌ای
عمرت همان دم‌است که با یار بوده‌ای — هیچ‌است اگر جز این به شماری گرفته‌ای
ـ غم به سزا داده‌ای دل به نوا کرده‌ای — از تو پذیرفته‌ایم هر چه عطا کرده‌ای
نوبت شاهی زدیم بندگی از ما نرفت — شهره به داغ توایم گر چه رها کرده‌ای
هر که تو ردّش کنی مفت نگیرد کسی — هم تو به هیچم بخر چون تو بها کرده‌ای
هر که جمال تو دید دولت جاوید یافت — سایهٔ زلف سیه پرّ هما کرده‌ای
ـ آنی که به جان ناز تو را حور کشیده — خورشید به چشم از رخ تو نور کشیده
گیسوی تو ببریده کمند از دم افعی — مژگان تو نیش از تن زنبور کشیده
کوی تو کنون وعده‌گه منتظران است — دیریست که موسی قدم از طور کشیده 298b
ـ از خوی تند و سرکشت کس ایمن و خشنود نه — صد بار رنجیدی ز ما، ما را گناهی بود؟ نه
تا تو نکوتر می‌شوی من مبتلاتر می‌شوم — حُسن تو را رو در بهی درد مرا بهبود نه
عیش ضعیف تلخ ما یارب نصیب کس مباد — در مجلس ما چاشنی در مجمر ما عود نه
ـ دیریست که از نکهت پیراهن یوسف — بویی به سوی کلبهٔ احزان نرسیده
صد بار ز آغاز به انجام رساندیم — افسانهٔ دردی که به پایان نرسیده

ـ کجایی ای گل و مل را به رنگ و بو کرده / جهانِ[1] جمال تو نادیده آرزو کرده
هزار جنس می آورد در میان خمّار / به نشئهٔ تو نبودست در سبو کرده
تو را به قول و غزل رام خویش نتوان کرد / عبث خیال توام گرم گفتگو کرده
ـ در شهر و کو هنگامه‌ها بهر تماشا کرده‌ای / تا خلق را غافل کنی صد فتنه برپا کرده‌ای
وسواسیان عقل را در قید شرع افکنده‌ای / سوداییان عشق را سرگرم سودا کرده‌ای
ترسم که در روز جزا گیرند خلقی دامنت / با دیگران باری مکن جوری که با ما کرده‌ای
ـ تو بر درِ دل دکان نهاده[2] / ما بر کفِ دست جان نهاده
بس سنگ گران به بیع جانها / در پلّهٔ ابروان نهاده
ـ از بس‌که عنان پیچد از آن چهره نگاهم / خار مژه در دیدهٔ خونبار شکسته
پیمان تو جای عجبی بود نظیری / خوش باش که عهد از طرف یار شکسته
ـ در هیچ مقامم نگذارد به درنگی / از بوی به بویی برد از رنگ به رنگی
یوسف صفتان داد به زندان تو آرند / دستار به چنگیّ و سر طرّه به چنگی
ـ از گلم خار به دل می‌خلد افسوس که نیست / پر و بالی که گریزم به شکاف قفسی
ـ مشتری گو ردکن و دلاّل گو در پا فکن / جنس اگر خوب‌است خواهد کرد پیدا قیمتی
کار ما را این‌چنین ناپخته کی خواهد گذاشت / عشق اگر مرد است با او هست بوی غیرتی
ـ شد آخر روز برنایی و میل دل همان باقی / بلا گردید ضعف پیری و طغیان مشتاقی[3]
ز بی‌باکی و رندی منفعل بودم چه دانستم[4] / که در پیری کشد کارم به سالوسی و زرّاقی
ـ گر حجاب کعبه و دیر از میان برداشتی / هر مسلمان گبر و هر گبری مسلمان آمدی
گر نبودی پیر کنعان بوی پیراهن شناس / کور ماندی در برش گر دوست عریان آمدی
بر مشام آشنا آید شمیم آشنا / سوی احمد از یمن زان بوی رحمان آمدی
وه که در گلشن خمُش دارند مرغی را که او / گر به گلخن در قفس بودی به افغان آمدی
ـ تو را گفتم ز صبح وصل مهرافروزتر باشی / نه کز داغ وداع دوستان جانسوزتر باشی
به‌سعیت چون‌کمان‌می‌خواستم‌در برکشم روزی / چه دانستم که از تیر قضا دلدوزتر باشی

۱. دیوان: جنان
۲. دیوان: تو بر سر کودکان نهاده
۳. دیوان: این غزل را ندارد
۴. S ندانستم

ـ غیر از تو نگنجد به سرایی که تو باشی / جز تو همه محوند به جایی که تو باشی
خورشید نخواهم که در آید به خیالت / تا ذرّه نپرّد به هوایی که تو باشی
در عشق حسد نیست مگر بر دو مقامم / آنجا که نه من باشم و جایی که تو باشی
ـ چند ما را به مدارا و فسون بند کنی؟ / تا کی این رشته شود پاره و پیوند کنی؟
نگه بیهده بر دامنِ مژگان ریزی / خندهٔ ساخته بر گوشهٔ لب بند کنی
ـ بس در وفا تأمّل و تأخیر می‌کنی / تا می‌کنی به وعده وفا سیر می‌کنی
رنجش طبیعیّ و بیداد خوی توست / با خلق صلح از سر تزویر می‌کنی
ـ دریغا در چنین فصلی حریفم یار بایستی / میان بلبلانم جای در گلزار بایستی
به سعی دیدهٔ شب زنده‌دارم کار نگشاید / به جای دیدهٔ من بخت من بیدار بایستی
چنین وقتی که بر ساقی و ساغر دسترس دارم / کنار لاله‌زار و دامن کهسار بایستی
ـ چو لعبتان خیالند آدمی و پری / به اختیار مشعبد کنند جلوه‌گری
ز عمر خوشتر و شیرین‌تری ولی چه کنم / نبسته هیچ خردمند دل به رهگذری
به غیر هستی حق روی در فنا دارد / ز جزو و کلّ جهان هرچه را که بر شمری
جهانیان به فروغم اگر نه محتاجند / چو آفتاب چه افتاده‌ام به در به دری؟
ـ ز تلخی تو کنم شکوه تا نداند کس / که زهر در قدحم کردی و شکر دادی
ـ چه غمت ز دیدهٔ من که به خونِ دل نگار است / که تو بر کنار جویی نشکسته‌ای سبویی
ـ نوشی به صد جان رایگان قوت روانِ کیستی؟ / گامی به صد حسرت نهان آرام جانِ کیستی؟
با خود غرور و سرکشی با ما جفا و ناخوشی / از خود نه‌ای از ما نه‌ای آخر از آنِ کیستی؟

رباعیّات 299a

ـ سیلاب سرشکم آبرو می‌ریزد / شوریدگیم ز گفتگو می‌ریزد
کو زهد و کدام توبه؟ سودای کسی / می بر سر من سبو سبو می‌ریزد
ـ می‌آمد و صد سپاه ناز از دنبال / جولان به زمین و آسمانش پامال
یک دیدن و کشور از جنون شورانگیز / یک جلوه و عالم از پری مالامال

ـ صبح است و خروش گلستان[1] می‌آید برخیز که سنگ در فغان می‌آید
این ناله مرغان سحر پیغامی‌است کز بیداران به خفتگان می‌آید
ـ یادم به کتابت جگر سوز کند گرمم به حدیث غیرت افروز کند
از گوشهٔ چشم اندک اندک بیند ترسد که عنایتم بدآموز کند
ـ عاشق که طریق عشق آموزندش چون شعله ز پا تا به سر افروزندش
دل شمع صفت زنده بود ز آتش عشق می‌میرد اگر دمی نمی‌سوزندش
ـ جستم ز بلا بلا پناهم دادند در قلب جفا گریزگاهم دادند
بستند ره نجاتم از هر طرفی وانگه به سر کوی تو راهم دادند
ـ نه بادهٔ عزّ و جاه مستم دارد نه فاقه و فقر زیر دستم دارد
چندان که شکستگی بود با من نیست کی دست سپهر بر شکستم دارد
ـ در هجر تو مرگ همنشینم بادا منظور دو دیده آستینم بادا
گر بی‌تو به کام دل بر آرم نفسی یارب نفس بازپسینم بادا
ـ هر چند که روز بینوایی دارم شب با سگ دوست آشنایی دارم
در بزمش اگر جای ندارم غم نیست در کوچهٔ او راه گدایی دارم
ـ هر دم عمل خیر تبه خواهم کرد دایم به خطا نامه سیه خواهم کرد
از معصیتم فزون بود مغفرتش هر چند عطا کند گنه خواهم کرد
ـ روزی که گرفت کاتب صنع قلم شکل دهنش ز هیچ گردید رقم
از خنده پدید شد دهانش آری پیدا ز تجلّی وجود است عدم
ـ ای بلبل بی قرار غوغا بردار بخروش و گره از دل شیدا بردار
خوبی بهار شد به افسوس بنال گل می‌رود از قفاش آوا بردار
ـ یک بلبل خوش‌نوا و صد انجمن‌است یک سرو سرافراز و هزاران چمن‌است
خوش گویی من بلند آوازه ازوست زان نوع که سرفرازی او ز من است
ـ خود را به رکاب آشنایی برسان سعیی کن و خویش را به جایی برسان

۱. دیوان: بلبلان

چون غایت ره به غیر یک مقصد نیست / هـر ره کـه رَوَی بـه انـتهایی بـرسان
ـ رو جانب حق از همه سو باید بود[1] / در کوشش نفی مو بـه مـو بـاید بـود
از بهر ظهور تو نهان گشته تو را / در ستر خود و ظهور او باید بود

[۲۳۳۳]

مولانا نظیر[2] مشهدی

از شعرای مقرّر زمان بوده. او راست:

ـ به خون تپیدهٔ او را جبین[3] خاک شده / هـنوز در عـرق انـفعال بـی‌ادبـی است
ـ معمورهٔ عشق است که بر هر طرف او / چندانکه نظر کار کند خانه خراب است
ـ بـه پـیکان از مـن آتش مـی‌فروزند / که چون سنگ آتشم در استخوان است
ـ در وطن هست همه چیز ولی غربت نیست / چـه کـنم آه غـریبی بـه وطـن نتوان بـرد
ـ این جهان چیست شب و کار جهان خواب نظیر / دیده گیر این دو سه شب خواب پریشانی چند
ـ شرابخانهٔ ما تا به حشر اگر بشکافی / به جای ریزهٔ خم، توبهٔ شکسته برآید
ـ شـمعم ولی ز تـیرگی دل مشـوّشم / پـروانـه بـا چـراغ در آیـد بـه آتشم
ـ خلقی خریده‌ام ز محبّت که سالها / بـا خس نشـینم و نشـناسم کـه آتشم
ـ جویم چو تو را با قدم خویش ستیزم / در هـر قـدمی از قـدم خـویش گـریزم
ـ پنهان ز قبیله در سماعم / تن در من و رقص در بیابان
ـ غم مرا خون خورد و از من می‌کند پهلو تهی / طـعمه دادم شیر را پنداشتم از من شده
ـ چندان به ذوق جامه دریدم که این زمان / جـیبم بـه ذوق عـادت خـود پـاره مـی‌شود
ـ نوا زنم به خموشی، که در فصاحت عشق / زبـان بسـته سـخن خـوبتر تـمام کـند
ـ بـه جستجوی تـو نـقش قـدم رود از بیم / چـو رهـروی کـه بـه دنبال کـاروان مـاند

---

۱. S باید کرد
۲. M نظیری
۳. H چنین

به صحبت گل وبلبل از آن همیشه خوشم — کـه آن بـه روز مـلاقات دوسـتان مـاند
ـ خـاکـیان دامـن مـا گـر بگـذارند ز کـف — دامـن نـاله بگـیریم و بـر افـلاک شـویم
ـ نه کان کندش تربیت از مهر و نه خورشید — آن پـارهٔ الـماس کـه رزق جگـری نیست

[۲۳۳۴]

میر نظام طباطبایی

درکنبایت[۱] گجرات می‌بوده. او راست:

از بس که داد عکس رخت روشنی به دل[۲] — حـاجت نـمی‌شود بـه چـراغِ دگـر مـرا

[۲۳۳۵]

مولانا نظمی بلخی

وی نیز در زمان جهانگیر پادشاه در همانجا بوده. او راست:

هـزار بـار گـریبان سـینه کـردم چـاک — که تا حقیقت احـوال دل شـود روشـن[۳]
فـغان کـه از دل مـحزون نـیافتم اثـری — به غیر قطرهٔ خونی که ریخت در دامن 299b

[۲۳۳۶]

نعمت‌الله نجّار لاهوری

او راست:

زهی نسیم بهاری که از یسار و یمین — ز ناف غنچه گشاید هـزار نـافهٔ چین

---

۱. A کنهایت؛ H کنبهایت
۲. S بدو
۳. M این بیت را ندارد

[۲۳۳۷]
نعیم خیّاط قزوینی

در آخر عمر شاعر شده. تقی اوحدی وی را دیده است. از بام افتاده بود، در آن وقت این رباعی را گفته[1]:

- یک چند به قید ننگ و نام افتادم — عمری به زبان خاص و عام افتادم
بدنامان را ز بام می‌افتد طشت — طشتم چو نبود خود ز بام افتادم
- در محبّت سر حرف گِله وا نتوان کرد — صد سخن بر لب و یک حرف ادا نتوان کرد
گِلهٔ هجر ز امروز کنم سر که مباد — این حکایت همه در روز جزا نتوان کرد
پشت بر راه روم از سر کوی تو برون — زانکه در هر قدمی رو به قفا نتوان کرد
- در دلِ هر که غمی هست فراهم سازم — مایهٔ شادی عالم غم عالم سازم
در جگر خون ز برای مدد گریه نماند — مگر از روزی هر روزهٔ خود کم سازم

[۲۳۳۸]
سیّد نعمت‌الله نارنولی

در زمان همایون پادشاه و اکبر پادشاه بوده. از زهّاد زمان و عارفان دوران است و این رباعی از اوست:

مابیم که از مخزن راز آمده‌ایم — وز خلعت فقر سرفراز آمده‌ایم
دانای حقیقتیم و بینای مجاز — مقصودِ حقیقت و مجاز آمده‌ایم

[۲۳۳۹]
میر نفر[2]

پسر میر عرب مشهدی است. وی نیز در همان ازمنه بوده و این ابیات او راست:

---

۱. S به قلم آورده
۲. S نصیر

-چنان مستغرق کفرم که گر تسبیح زاهد را / به خاطر بگذرانم رشتهٔ زنّار می‌گردد
-ای دست تو در سخا چو طبع تو حَرون / امساک کَفَت رسیده جایی که کنون
گر دست تهی به نافه یک ره به خیال / از مشک دگر بوی نیاید بیرون
-با هیچ کسی مگوی حرف غم خویش / یک یک بشمر[1] محرم و نامحرم خویش
یک دل طلبی از دل خود دست بدار / همدم خواهی بساز هم با غم خویش

[۲۳۴۰]
مولانا نفیسی[2]

از کاشان بوده. او راست:

-جهان ز فتنهٔ چشم تو پر حذر باشد / ز خنجر مژه‌ات مرگ را خطر باشد
دمی که کشته تیغ تو را به خاک برند / فلک جنازه‌کش و زهره نوحه‌گر باشد
-گویی شده تقدیر که در پای تو افتد / هر سر که ز پیراهن ایّام بر آید
-چو طرّهٔ کافرت پریشان گردد / بر همزنِ جمعیّت ایمان گردد
مگذار نسیم آن به فردوس رسد / ترسم که بهشت کافرستان گردد

[۲۳۴۱]
شیخ علی نقی کمره‌ای

از شعرای مشهور زمان و به صفات حمیده از اقران خود ممتاز بوده. در سنهٔ یک هزار و سی و یک[3] به عالم بقا ارتحال نمود و این ابیات او راست:

-کمتر شراب لطف که پر شد ایاغ ما / روغن چنان مریز که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم نقی را ز انتظار / این است پنبه‌ای که نهادی به داغ ما

---

۱. M یک یرنگ شمر
۲. A نقیبی
۳. همهٔ نسخه‌ها: هزار و سیزده

ـ زهد خشکی دارم و می‌خواهم از وی ساغری　　تا در آن گرداب آتش ریزم این خاشاک را
ـ وای بر جان خلایق اگر آرند به حشر　　عوض روز قیامت شب تنهایی را
ـ منال بر درش از کثرت رقیب نقی　　به بلبلی نتوان داد یک گلستان را
ـ گر چه کاری نیست امّا بی‌گزندی نیست هم　　تیر پیکان کنده یعنی آه بی‌تأثیر ما
ـ از سر کویش به آسانی گذشتن مشکل است　　ای رفیق آهسته‌تر کاینجا مرا پا در گل است
ـ دست و پایی می‌توان زد بند اگر بر دست و پاست　　وای بر جانِ گرفتاری که بندش بر دل است
ـ چندان دلم به پرسش چشم تو شاد نیست　　داند که بر تواضع مست اعتماد نیست
ـ ای اجل روز فراق آمد و دلسوزی نیست　　من اگر کشتنیم بهتر ازین روزی نیست
ـ تا خطّ به رُخش سر زده با من سخنش نیست　　چندان به خود افتاده که پروای منش نیست
ـ گفتی چسان گذشت، شب غم ندیده‌ای　　هرگز چنان شبی که بگویم چسان گذشت
ـ چون زدی خنجر دمی سر ده که گَردم گِرد تو　　خون بهای مرغ بسمل یک دمش سر دادن است
ـ در قطع[1] نخل سرکش باغ حیات تو　　چون ارّهٔ دو سر نفس اندر کشاکش است
ـ بند فریب بر دلم ای پند گو منه　　کس تار عنکبوت بر اخگر نبسته است
طومار غصّهٔ تو نقی مرغ چون کشد　　کس دفتری به بال کبوتر نبسته است
ـ لب بشست از شیر، دلها را به‌شیرینی بسوخت　　دایهٔ این طفل پنداری شکر در شیر داشت
ـ ناقهٔ محمل نشینِ ما رهی هم گم نکرد　　داشت مجنون طالعی مسکین،نقی آن‌هم نداشت
ـ تو بر گل می‌خرامی جام می بر کف چه می‌دانی؟　　که احوال تهیدستانِ پا در گل چه می‌باشد
ـ بر گوشهٔ چشمش چو نگه را گذر افتاد　　بی منّت شمشیر ز تن بار سر افتاد 300a
دل برد ز جا آن دهن تنگ که در وی　　هر جا که بلغزید سخن در شکر افتاد
در بار سرشکم همه پَرگاله خون است　　این قافله را راه مگر بر جگر افتاد
ـ امشب که چشم مست توام در خیال بود　　صحرای دل چراگه خیلِ غزال بود
ـ عاشقان نامی به عجز و ناتوانی داشتند　　کوهکن آخر به زور این قوم را بدنام کرد
ـ به هنگام وداعش می‌کنم نو، عهد دیرین را　　چو بیماری که وقت مرگ ایمان تازه می‌سازد
ـ ترسم که دل از شوق دلآرام بمیرد　　کامی نکند حاصل و ناکام بمیرد

---

۱. M قتل

ـ امروز دگر پرسش من کن به تکلّف / کاین خسته اگر دیر زید شام بمیرد
قاصد مرسان مژدهٔ دیدار مبادا / کم حوصله از لذّت دیدار نمیرد
رحم است بر آن مرغ گرفتار که از وی / صیّاد شود غافل و در دام بمیرد
ـ ز بس‌که خوی تو فرمود مکث شعلهٔ آه / هزار جای ز دل تا زبانم آبله کرد
ـ دلم را می‌نوازد تا دگر دلها به دام افتد / چو آن مرغی که دارد از برای صید صیّادش
ـ اجل دنباله‌دارِ غمزه‌های چشم بی‌باکش / قیامت پیش‌خیز جلوه‌های قدّ چالاکش
دگر یارب خیالش در دل گرم که ره دارد / که می‌گردد به رنگی هر زمان روی عرقناکش
ـ در دادن دل خانهٔ بی قفل و کلیدم / در مهر و وفا قلعهٔ[1] فولاد حصارم
ـ چون چین ابرو از تو منِ ناتوان کشم / آن قوّت از کجاست مرا کاین کمان کشم
ـ از پی دل نرفته‌ای، دل به کسی نداده‌ای / سیلی غم نخورده‌ای، می‌شنوی حکایتی
ـ ز خواب نرگس مستت کرشمه در قفس است / ز جنبش مژه‌ات غمزه بال و پر دارد
ـ هرکه برخاست درو از دگری بهتر بود / مگر این‌کوی تو خاکش همه یوسف خیز است
از گلو تا به لبم گشته سیاه از تفِ دل / چه کنم آه که آتشکدهٔ دهلیز است
ـ خیال چشم تو در بند دارد جان محزون را / پی پای غزالان بس بود زنجیر مجنون را
ـ چنان از ضعف تن بگداخت جسمِ مبتلای من / که موجِ آب چشمم می‌شود زنجیر پای من
ـ رفتی و خموشی که در آغاز مصیبت / ماتم زده یک چند به شیون نبرد راه
ـ نفس شد قطعم از بی‌همدمی‌ها، رو به کوه آرم / مگر آنجا کنم پیوند فریادی به فریادی
ـ چه عجب گر حذر از شعلهٔ دلها نکنی / که تو بی‌باک ز شمشیر محابا نکنی
آن چنان غرّه به حُسنی که میان عرصات / بکِشی خنجر و خونریزی و پروا نکنی
سر تمکین تو گردم که بدین شوخی اگر / در بهشتت گذرانند تماشا نکنی
نقی این گریه که بر گِرد دلت می‌گردد / شهر ویران شود ار روی به صحرا نکنی
ـ بی‌حوصله‌گی است اینکه سالک به نگاه / خواهد شود از حقیقتِ حال آگاه
وامانده بود راهرویی کو هر دم / پرسد سخن از دوری و نزدیکی راه

۱. M قلّه

[۲۳۴۲]

نقیب‌خان قزوینی

از امرای اکبر پادشاه است به غایت نکته‌سنج و قابل و مورّخ بوده. گویند از فرزندان دولتشاه صاحب تذکره است و این رباعی او راست:

دارم صنمی چهره برافروخته‌ای — راه و روش عاشقی آموخته‌ای
او عاشق دیگریّ و من عاشق او — من سوختهٔ سوختهٔ سوخته‌ای

[۲۳۴۳]

نکهتی

نام شاعری راست:

ـ ماییم و دلی و چشمِ خونریز — عشق است و هزار دشنهٔ تیز
ـ همه ترانهٔ آفاق را ز بر کردم — به گوشم آنچه نشد آشنا همین پنداشت

[۲۳۴۴]

امیر نورالله رازی

از بزرگ زادگان زمان شاه طهماسب ماضی مغفور است. تولیّت امامزاده عبدالعظیم مفوّض به او بوده. وی راست:

دست رقیب داشت به دست آن نگارِ مست — خندان به من گذشت و مرا گریه داد دست

[۲۳۴۵]

رئیس نورالدّین هرموزی

تخلّص وی نوری بوده. این ابیات او راست:

ـ نظرِ پیر و جوان ای گل رعنا با توست پیر گردی که جوانیّ و نظرها با توست
ـ از گریه‌ام سپهر برین سرنگون شود گر نه خدنگ آه من او را ستون شود
هر شب فروزم از شرر آه کوکبی باشد به کوی وصل مرا رهنمون شود
نوری همیشه با دل خویشت نزاع چیست آخر کسی معارض دیوانه چون شود

[۲۳۴۶]

قاضی نورالله شوشتری

از افاضل زمان و اعاظم دوران است. طنطنهٔ دانشش از قاف تا قاف رسیده و صیت فضلش شرق و غرب عالم را فرو گرفته. تصانیف عالیه‌اش در عالم مشهور و شرح جلالت شأنش در السنهٔ جمهور مذکور است. در عهد اکبر پادشاه در هندوستان قاضی‌القضات بوده. آخر در سنّ هفتاد سالگی در عهد جهانگیر پادشاه به سبب تصنیف *مجالس المؤمنین* به ضرب دِرّهٔ خاردار به درجهٔ شهادت رسید[۱]. تخلّص وی نوری بوده و در فنّ شاعری کمال قدرت و مهارت داشته، در جواب 300b قصیدهٔ سیّد حسن غزنوی قصیده‌ای گفته که این چند بیت از آنجاست:

ـ شکر خدا که نور الهی است رهبرم وز نارِ[۲] شوق اوست فروزنده گوهرم
اندر حسب خلاصهٔ معنی و صورتم وندر نسب سلالهٔ زهرا و حیدرم
دارای دهر سبط رسولم بود پدر بانوی شهر دختر کسری است مادرم
هان ای فلک چو این پدرانم یکی بیار یا سر به بندگی نه و آزاد زی برم
شکر خدا که چون حسن غزنوی نیَم یعنی نه عاق والد و نه ننگ مادرم
بادم زبان بریده چو آن ناخلف اگر مدح مخالفان علی بر زبان برم
داند جهان که او به دروغش گواه ساخت در آنکه گفت قرّهٔ عین پیمبرم
شایسته نیست این‌هم از آن ناخلف که گفت شایستهٔ میوهٔ دل زهرا و حیدرم
ـ ننگ آیدم که گوید اینک من ایدرم اندر جواب او که سؤال از رجال کرد

---

۱. H + مضجعش در اکبر آباد است
۲. H ناز

ـ فرزند راکه طبع پدر در نهاد نیست / پاکی ذیلِ مادر او نیست باورم
ـ ای در سر زلف تو صدفتنه به خواب اندر / در عشق تو خواب من نقشی‌است به‌آب اندر
در شرع محبّت زان فضل‌است یتیم را / کز دامن پاکت هست گردی به سراب اندر
در دفتر عشق او چون صفر همه هیچ‌اند / کی من که گم از هیچم آیم به حساب اندر
ـ عشق تو نهانی‌است که خواری ثمر اوست / من خوارم از آن بادیه کاین شجر اوست
بر مایدهٔ عشق اگر روزه گشایی / هشدار که صد گونه بلا ماحضر اوست
وه که این شب هجر تو بر ما چه دراز است / گویی که مگر صبح قیامت سحر اوست
فرهاد صفت این همه جان کندنِ نوری / در کوه ملامت به هوای کمر اوست

[۲۳۴۷]

قاضی نورالدّین محمّد اصفهانی

الشهیر به قاضی نور. از فضلای منقّح عالی مرتبهٔ روزگار است. وی و برادرش قاضی معزّالدّین[۱] از شاگردان خواجه افضل الدّین[۲] محمّد ترکهٔ اصفهانی بودند. در میان مردم مشهور به قاضی حمار بوده. تقی اوحدی نوشته که استحقاقِ برادرش به این لقب زیاده بر خودش بود و گفته که وی را دیده‌ام سعی بسیار می‌کرد تا یک مصراع می‌گفت، امّا چنان مصراعی بود که گنجایش هزار سال فکر داشت. وفاتش در سنهٔ الف بوده. وی راست:

ـ به درد رشک من مبتلا چه می‌گردم / اگر خدای نمی‌آفرید هجران را
ـ شعله ز آتش دوزخ نفروشم به بهشت / نتوان بود اگر با دل غمناک آنجا
ـ شکفته شو که نگه کردنم میسّر نیست / حجاب عشق ز پرهیز حُسن کمتر نیست
ـ جای ترحّم‌است به من کز جنون عشق / می‌خواهم از تو آنچه در آب و گل تو نیست
ـ آینه تا ز روی تو زیور گرفته است / خود را به آفتاب برابر گرفته است
ـ به ما بیچارگان مپسند این ظلم و مکش ما را / به شمشیری که از وی بوی خون دیگران آید

---

۱. H قاضی معزّ
۲. H خواجه افضل

ـ در غیرتم که تاب تجلّی نداشتن / یاد از کمال عاشقی طور[1] می‌دهد
ـ عزیزان ماه کنعان را کسی دانسته نفروشد / فسون عشق می‌باید که چشم کاروان بندد
ـ ز اوّل می‌توان دریافتن انجام هر کاری / گر این عشق است طاقت در من مسکین نمی‌ماند
ـ چه شتاب است در کرشمه و ناز / ما گرفتار و روزگار دراز
جوشن صبر پیش مژگانت / سینهٔ کبک و چنگل شهباز
ـ ترسم از دوزخ که ناخشنودیت را لازم است / ورنه با سوزنده آتش در غمت خو کرده‌ام
ـ اظهار نکردیم و ازو ناز ندیدیم / سودی ز نگه داشتن راز ندیدیم
دل زودتر از پیک نظر رفت به سویش / از عشق مگویید که اعجاز ندیدیم
با لاف محبّت به تو گفتند رقیبان / صد حرف که تغییر در آواز ندیدیم
ـ رفتم بنالم از ستمش باز تن زدم / خنجر بر او کشیدم و بر خویشتن زدم
ـ گفتی که فلان هرگز از حال تو می‌پرسد / این بختم اگر بودی بیمار نمی‌گشتم
ـ چو سر زند ز مه عارضت خط خوش رنگ / بر آفتاب کند دستگاه خوبی تنگ
ـ تو چون سوار شوی ماه نو زند ناخن / که در میان دو خورشید گرم سازد جنگ
ـ بیداد دوشت بر دل ما بی‌شکایتی / چون رحمت خدای ندارد نهایتی
یک چند خوش به درد دلم زود می‌رسید / چون حاکمی که تازه رسد در ولایتی
ـ هر چند که آزرده ز بیداد نگردیم / آن نیست که از عذر ستم شاد نگردیم
ما حلقه به‌گوشان با سیری چو در افتیم / همّت بگماریم که آزاد نگردیم[2]
کوه از مژه در عشق توان کند و لیکن / برهمزن هنگامهٔ فرهاد نگردیم 301a
ـ شب بر آن در بوده‌ام گرم است خاک از آتشم / پا منه از خانه بیرون، انتظارم گو مکش
ـ بیم است سراپای مرا ز آتش دوزخ / جز سینه که او داغ تمنّای تو دارد
فریاد که بالاتر از آن است که گنجد / در حوصله ذوقی که تمنّای تو دارد

در روضة الشین این شعر را به نام شعیب جوشقانی نوشته و اینجا صحیح است. فقیر را تکرار شد.

---

۱. S طرز
۲. S این بیت را ندارد

- چنان کز در در آید اهل ماتم را سیه‌بختی	فغان از بلبلان برخاست تا سوی چمن رفتم
- نمی‌دانم چه ناشایسته از من در وجود آمد	که ناقوسم ز دست افتاد و زنّار از میان گم شد
- بس نفیس است این متاع دل، تماشایی بکن	از زیانمندیش با ما نیز سودایی بکن
نیم جانی در بهای یک نگه بستان ز من	با خریداری که مفلس شد مدارایی بکن
- خوارتر زانم که گویم دشمنی دارم ولی	هر که چشمش بر تو افتادست با من دشمن است
حمایل چون توانم دید بر دوش کسان دستی	که بر دلها زند ناخن اگر در آستین باشد
- ببیند چو کسی سوی تو گیرم سر راهش	تا ذوق تماشای تو دزدم ز نگاهش
- می که از دهن شیشه چون فرو ریزد	لب پیاله زند از حرارتش تبخال
- شب وصلِ غیر چشمم ز خیال باز باشد	که مباد چون شب من شب او دراز باشد
- سودای تو در جان خردمند نگنجد	دیوانهٔ زنجیر تو در بند نگنجد
از ما بحلی لیک مباد این همه بیداد	در حوصلهٔ حلم خداوند[1] نگنجد
- به گورستانِ گبرانم گذارید پس مردن	مسلمانی مباد از پهلوی من در عذاب افتد
- پیش ازین نالیدم از درد و اکنون خامشم	کین نه آن درد است کش درمان به فریادی کنم
- ز بس که بی‌توام آن شرر فشان گرم است	هوای خانهٔ من تا به آسمان گرم است
گَرَم تو کشته به دور افکنی سگان نخورند	ز سوز عشق توام بس‌که استخوان گرم است
- عشقم بلند مرتبه از روز اوّل است	خاکستر وجود مرا سوز اوّل است
در آشنایی تو به سر رفت عمر و تو	بیگانه همچنان که مگر روز اوّل است
- در حیرتم که پیک خیال تو چون گذشت	از دشتِ سینه‌ام که بیابان آتش است
این‌است اگر به بزم وصال اضطراب دل	آسوده آن سپند که مهمان آتش است
- هر استخوان که در تن ما بود آب شد	الماس بر جراحت ما بیش ازین مزن
- یک دیدنت تلافی صد ساله فرقت است	گر در غم فراق تو مرگم امان دهد
- چشم تو خَسَک به بستر محشر ریخت	لعل تو نمک در جگر کوثر ریخت
خورشید ز کوچهٔ تو گستاخ گذشت	شب بر سر او سبوی خاکستر ریخت

۱. S خداداد

- ای عشق نه کافرم ببخشای دمی — تعجیل به خون من مفرمای دمی
ای غم همه وقت می‌توان کشت مرا — از راه رسیده‌ای بیاسای دمی
- تا کی به هوس بستر خواب اندازم — وز اشک به جوی[1] دیده آب اندازم
- تا کی چو سر از بالش غم برگیرم — پیراهن تر بر آفتاب اندازم

[۲۳۴۸]

نوری بیگ خان[2]

آفتابِ طبعش تابان و کوکب ادراکش درخشان بوده. او راست:

- ای سراسر سخنان تو دروغ — وعدهٔ وصل نهان تو دروغ
قاصد از گفتهٔ خود منفعل است — بسکه گوید زبان تو دروغ
- ناصح خبر از گردش چشم تو ندارد — یک بار بر او نرگس مستانه بگردان

[۲۳۴۹]

نوری لاری

از شعرای زمان بوده. وی راست:

- چنان با غیر کردی آشنایی — که بی او در خیال من نیایی
- اظهار مهر بی‌حدّ من کرد سرکشش — خود بر میان قاتل خود تیغ بسته‌ام

[۲۳۵۰]

نوری نیشابوری

او راست:

---

۱. S تا چند به جوی

۲. S جای نام بیاض مانده است.

هلال خواست شود حلقهٔ درت شب عید   ز دور بست خیالی ولی به هم نرسید

[۲۳۵۱]

نوری اردبیلی

در عهد شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

بر دور رخت خط بود آن هاله کشیده   یا دود دل ماست به خورشید رسیده

[۲۳۵۲]

نوربخش

نام شاعری راست:

ای اشک دم به دم رُخم از گَرد غم مشوی   کاین خاک بر جبین من از آستانه‌ایست

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۳۵۳]

مولانا محمّدرضا نوعی خبوشانی

از شعرای زمان و سخنوران جهان است. به هندوستان آمده در خدمت امرا و شاهزادگان به سر می‌کرده. مثنوی سوز و گداز و ساقی *نامهٔ* او مشهور است. در سنهٔ یک هزار و نوزده هجری در برهانپور به رحمت الهی پیوسته. این ابیات او راست:

ـ بشکن دلم که رایحهٔ درد بشنوی   کس از برون شیشه نبوید گلاب را
ـ ظفر به کیش مروّت نه از جوانمردی است   مرا[1] که عربده با خصمِ بیدل افتاده است
ـ بخورِ مجمره سوز آه مشکبار من است   شرابِ شیشه‌شکن اشک بی‌قرار من است

---

۱. دیوان: ترا

ـ نسیم مصر به جاروب گل دماغم رفت اگـــر غـلط نکـنم بـوی یـار مـی‌آید 301b
ـ وجد و منعِ باده، صوفی این‌چه کافر نعمتی‌است منکر می بودن و همرنگِ مستان زیستن
ـ ناخن به جگر کارد و گل بر مژه بندد این نغمهٔ محجوب که در پردهٔ ساز است
ـ باغبان در شهر دیدم خار در چشمم شکست[1] زین خلاف رسم دانستم که گل در بار نیست
ـ مـا خـود بـه آرزو در او بـاز مـی‌زنیم ورنه کلید گنج سعادت به دست ماست
ـ ز دوست غـیر خـیالی نـدیده‌ام تـرسم که دوست بینم و گویم[2] به دوست مانند است
ـ قدر گهر[3] ز جوهری مفلسم شکست خارم به چشمِ تُه فلک از بس گران شدم
ـ رویت ز فیض باده چو گل در چمن شکفت مـی بـاغبان گـل شد و گل بهر من شکفت
ـ بال فرشته محرم معراج عشق نیست خواهد برید عقل که این ره به پا رود
فرصت نداد سرعت شوقم که در رهت خونی[4] چکد ز ناخن و خاری به پا رود
ـ قانع بـه تـجلّی نشـود سایل دیـدار پـروانـه بـه مـهتاب تسلّی نـتوان کرد
ـ به قدر وسع نظر جلوه مـی‌کند دیدار چو آیینه همه تـن دیده شو تماشا کن
ـ موسی عشـقم تـجلّی والهٔ دیـدار من نـخل ایـمن خوشه‌چین آه آتشبار من
بر سرم از بس به‌سعی[5] سنگ‌طفلان گل شکفت کـرده بلبل آشیان در گوشهٔ دستار من
ـ قطره‌ای[6] بر خاک دل از آب تاک انداختم تخم پاکی یافتم در جای پاک[7] انداختم
بهر ترتیب دماغ از گلبنی چیدم گلی یادم آمد حسرت بلبل، به خاک انداختم
ـ تا روی تو بینم مژه‌ام پاک کن از اشک کز گریه نگاهم چو نفس در ته آب است
ـ گر در آتش روی از غرقهٔ طوفان گَردی با خدا باش که کار تو نکو خواهد شد
ـ از نسیم باغ در صد آستین دزدم دماغ تا به بوی گل مباد آلوده گردد بوی دوست
ـ دلی کـه بـوی مـحبّت ازو نـمی‌آید مـبوی چـون گـل کاغذ که بو نمی‌آید
سبوی باده به دوش کسی که سایه فکند بـه آفـتاف سـر او فـرو نـمی‌آید

۱. دیوان: خلید
۲. دیوان: + که
۳. S قدر کهن
۴. S خونم
۵. دیوان: بر سرم بس کز نشان
۶. دیوان: جرعه‌ای
۷. دیوان: در خاک پاک

همین خسارتم از باده بس‌که چون مستم
شکسته رنگی عشقم برو نمی‌آید
- ز شادابی به گوهر مایه بخشد چشم پر خونم
نظر چون رشتهٔ گوهر بود در اشک گلگونم
- او در دل و بر من رقم هستی موهوم
چون نام کتاب‌است که بر پشت کتاب است
- جلوهٔ همسایهٔ معشوق هم دل می‌برد
هر کجا دودی ز روزن سر کشد پروانه باش
- ما امّتیم و ملّت ما آرزوی دوست
باد صبا پیمبر و پیغام بوی دوست
نوعی ز باد صبحدم آشفتگی چرا
شرمی بدار بوی گل‌است این نه بوی دوست
- سودای تو دشمنِ سر و سامان است
غارتگرِ کلبهٔ گدا مهمان است
چشم من و موج حسن و طاقت هیهات
در خانهٔ مور شبنمی طوفان است
- گنجم که به کیسهٔ کریم افتادم
عطرم که به دامنِ نسیم افتادم
نه این و نه آن که بخت مظلومانم
کز روز ازل سیه گلیم افتادم

[۲۳۵۴]
نوعی صفاهانی

در اوایل حال اتوکشی می‌کرده. معاصر مولانا ضمیری اصفهانی است و بعد از وی نیز مدّتها در قید حیات مستعار مانده. هرزه‌گردِ لوندِ مُشرب بود. وی راست:

- چند نوعی بر جانان فکنم سر در پیش
این چه شرم است به عرفان زن و دیدار ببین
- خجل از روی شفاخانهٔ امّید شدم
بس که رفتم به علاج دلِ صد چاک آنجا
- به خواری گرچه گشتم کشته، امّا قاتلی دارم
که در روز قیامت رشک فرمای شهیدانم
- بر مرادِ ما اسیران بود امشب بزمِ یار[1]
داغ می‌کردیم امشب هر کرا می‌خواستیم
- داغ داغم از تو و زین سر به زیر افکندنت
می‌کنم کاری که بیزار از تغافل می‌شوی
- به من هنوز دلت در مقام بیزاری است
شدم هلاک و هنوزت سر ستمکاری است
فتادم از نظر اعتبار در عشقی
که عزّت دو جهانش نتیجهٔ خواری است

۱. M بود بزم وصل یار

ـ نوعی آن پادشه حسن به دادت نرسد / دادکن داد که بیداد تو را نشنیده است
ـ چو روز روی تو بینم بهشتم از نظر افتد / چو شب به یاد تو خوابم به بسترم قمر افتد
جهان جهان شکرستان فدای آن لب شیرین / تبسّمی بنما تا زمانه در شکر افتد
ـ خنجری در زیر هر خاشاک پنهان کرده‌ایم / ای صبا خود را به قلب آشیان ما مزن

[۲۳۵۵]

مولانا نورس

گویند قزوینی بوده. نهال اقبالش در باغ تربیت عادلشاه در دکن پرورش یافته بود. ناگاه از صرصر اجل از پا در افتاد. وی راست:

ـ ز من دو چیز به میراث ماند چون رفتم / تنم به آتش و خاکسترم به باد رسید
ـ بس که لفظش ز معانی بالد / ثلث گردد چو نویسند غبار[۱]
ـ دل چون نشود خانهٔ زنبور از آن چشم / کآیینهٔ فولاد زره شد ز نگاهش 302a
ـ بده به یاد پس از سوختن مرا که تو نیز / گلی و بر سر راه صبا دکان داری
ـ به زیر بال به سر می‌برم که چندانی / امّید زیستنم نیست کآشیان سازم
ـ چو آفتاب بهر روزنی سری دارد / هزار روزنه شد دل،که یار هر جایی است
ـ در گلستانی که بوی دوست آید از نسیم / گل گذارد مست عشق و باد در دامن کند
ـ سگش را کباب از جگر می‌برم / دُر از دیده، از چهره زر می‌برم
به جذب[۲] محبّت ز کنعان به مصر / پسر از کنار پدر می‌برم
ـ خدنگت می‌گذشت از سینه، دل بگرفت پیکانش / چو مهمانی که ناراضی رود،گیرند دامانش
ـ ما نه آنیم که گر خاک شود پیکر ما / گرد امّید تو از دامن جان افشانیم
ـ همدرد ما کسی‌است که داغی‌است بر دلش / با ما درین بهار همین ناله آشناست

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. M خدمت

[۲۳۵۶]
بیجه[۱] نهانی قایینی

فصیحهٔ ظریفه‌ای بوده که ملاحت کلامش شور در عالم افکنده و عذوبت بیانش شکر در کام جانها آکنده. تقی اوحدی نوشته که پسر وی را در هند دیده‌ام. او راست:

ـ همچو من بر رخ خوبان نظر پاک انداز هر کجا دیدهٔ آلوده بود خاک انداز
ـ گر باده خورد زاهد خودبین شب جمعه خمخانه کند مسجد آدینهٔ خود را

در هنگام غضب و نزاع به شوهر خود خوانده[۲]:

طلاق از تو گیرم تو را در کنم به کوریّ چشمت دو شوهر کنم
یکی امردِ تازهٔ نوجوان دویم ظالمی ترکمان عَوان
به آن نوجوان عیش و عشرت کنم به آن ترکمانت حوالت کنم

این بیت که به نام وی اشتهار دارد در تذکرهٔ سام میرزا به اسم کلو علی شیرازی ضبط شده، لیکن اغلب که از بیجه نهانی باشد و بر فرض تقدیر که از بیجه مزبور نباشد مقام انصاف مقتضی آن است که این را به بیجه مسلّم داریم، چه زیبایی و استحقاق او به این بیت بیشتر از دیگری است و کلو علی هم ازین قدر بذل مضایقه نخواهد نمود و آن بیت این است:

خواهم که به آن سینه نهم سینهٔ خود را تا دل به تو گوید غم دیرینهٔ خود را

[۲۳۵۷]
نهانی

وی نیز از مستورات زنان و مؤنّثات دوران است. همشیرهٔ خواجه افضل، دیوان سلطان

۱. S «بیجه» را ندارد. بعضی از تذکره‌ها آن را منیجه خوانده‌اند. روز روشن، ۸۵۷
۲. S آورده‌اند که در هنگام غضب و نزاع مر شوهر خود را این مضمون را خوانده.

حسین میرزا بوده. وی راست:

اگر چه مهر به تقدیر لایزال بر آید / به ماه من نرسد گر هزار سال بر آید

[۲۳۵۸]

نهانی

بعضی گویند که دختر میرزا یادگار گنبدی[۱] است که در زمان سلطان حسین میرزا بوده و از این هر دو اغلب که مراد یک شخص واحد باشد و این ابیات او راست:

ـ آه ازین شاعران نادیده / که ندارند نور[۲] در دیده
قدّ خوبان به سرو می‌خوانند / رخ ایشان به ماه نامیده[۳]
ماه قرصی است ناتمام عیار / سرو چوبی است ناتراشیده
ـ نه بهر درد من این چشمِ خون‌فشان بستم / نظر به غیر تو حیف‌است بهر آن بستم

[۲۳۵۹]

نهانی

تخلّصی دیگر در هند بوده که این بیت از اوست:

از هر دو جهان مطلبِ من زلف نگار است / در مذهب ما سبحه و زنّار نباشد

[۲۳۶۰]

مولانا نیکی صفاهانی

از دانشمندان زمان و هنرمندان دوران است. در تصوّف و کشف حقایق یگانهٔ آفاق بوده،

---

۱. S گندی
۲. S سواد
۳. S تابیده

نهایت ورع و صلاح و تقوا داشته. تقی اوحدی نوشته که در نه سالگی به خدمت وی در اصفهان می‌رسیدم و با مولانا لسانی نیز وی را صحبتها واقع شده. یکصد سال عمر یافته در شهر رمضان المبارک سنهٔ الف در حالت سجده بی مرضی و المی درگذشته. این رباعی را تقی اوحدی در تاریخ فوت او گفته و الحقّ خوب گفته:

نیکی که بُد از جملهٔ نیکان زمان   مرکز شده در دایرهٔ کون و مکان
تاریخ شدش ز بعد رفتن ز میان   نیکی ز جهان برفت و نیکی ز جهان/ ۱۰۰۰

اشعار خوب در روزگار از وی بسیار به یادگار مانده. این ابیات از آن جمله است:

ـ جان‌فشانیها به خاک پای یارم آرزوست   وه که یک‌جان دارم و در دل هزارم آرزوست
ـ یک شب نمی‌رود که چو شمعم ز سوز دل   سر رشتهٔ حیات به مردن نمی‌کشد
ـ شبی در مجلسی چون شمع دیدم جان‌فشان خود را   ولی چون مجلس آخر شد ندیدم در میان خود را
ـ منم آن صید که از زخمِ نهانی دارم   نیم جانی به لب و آفتِ جانی دارم
ـ ز عشق شمع صفت درگرفته‌ام امشب   خوشم که زندگی از سر گرفته‌ام امشب
ـ حدیث لب دلستان در میان است   مشو غافل ای دل که جان در میان است
ـ هر کرا با عشق خرمن‌سوز صحبت درگرفت   کشته شد چون شمع و دیگر زندگی از سر گرفت
ـ چاکی‌است که هر دم رسد از جیب به دامن   در عشق به چیزی که مرا دسترسی هست
ـ تا کی‌ام خونِ دل از دامن مژگان ریزد   پاره‌های جگر از دیده به دامان ریزد
ـ یاد آن بیمار هجران کن که شب دور از رُخت 302b   سرگذشت خود به خود می‌گفت ناگه در گذشت
ـ کاش می‌سوختی از عشقِ درون همچون برون   تا دم از سوختگیها نزدی هر جانبی
ـ بعد مردن یار اگر میل سر خاکم کند   لالهٔ خاکم به او شرح دل چاکم کند
عشق او چون شمع می‌سوزد ز سر تا پا مرا   غالباً می‌خواهد از آلودگی پاکم کند
ـ در میان خرمن گل خویش را هرگز ندید   آنکه داغ عشق او بر تن ز سر تا پا نداشت
ـ چو می‌زد بر سرم شمشیر کین پروا نمی‌کردم   نبودی گر رخش منظور، سر بالا نمی‌کردم
ـ چو مرغ نیم بسمل پای رفتن نیست نیکی را   همان در خاک و خون افتد اگر صدبار برخیزد

ـ نیکی ببین که پادشه جور پیشه / با لشکر شکستهٔ دلها جهان[۱] گرفت
ـ می‌پرسیم که نیکی بیدل چه می‌کنی / خاک از غم فراق تو بر سر، چه می‌کنم
ـ من و کویش به بهشتم مبر از ره ناصح / به تو ارزانی اگر خوشتر ازین جایی هست
ـ با آنکه در اشک جگر گوشهٔ ما بود / چون پرده دری کرد فتاد از نظر ما
ـ فلک از عشق تو رسوای جهانی[۲] می‌خواست / تا ابد گِرد جهان گشت مرا پیدا کرد
ـ لاله گر سر زند بعد وفات از گِلِ من / کس چه داند که چه‌ها بود ازو در دل من
ـ تا کی تو بر زمین روی و مه بر آسمان / طرح جهان خوش است که زیر و زبر شود
ـ مدّتی شد که ز عشقت به جهانِ دگرم / هست نام دگر آنجا و نشان دگرم
ـ کشته مرا و هم منم شاهد نیکنامیش / روز جزا اگر کسی گوش کند گواهیم
ـ دامن ز بد آموزی دشمن نکشد از من / دست من و دامان تو دامن مکش از من[۳]
ـ باز از دست هجرت ای شوخ سرِ وفا نیست[۴] / چاکی‌است در گریبان تا دامن قبا نیست
ـ ای یوسف عهد، جمعی از سیمبران / گشتند چو بر یوسف کنعان نگران
از دیدن او دست بریدند زکارد / وز دیدن تو طمع بریدند از جان

[۲۳۶۱]

نیازی بدخشانی

در زمان اکبر پادشاه در هند بوده. در مدح میرزا یوسف‌خان گفته است:

فرزند رسولی تو و من امّتِ تو / ملّت نبود مرا به جز ملّتِ تو
از گرمی آفتابِ محشر چه غم است / گر جا بودم به سایهٔ دولتِ تو

---

۱. M چه‌ها؛ S جنان
۲. S جهانم
۳. S این بین را ندارد
۴. S سرو قامت

[۲۳۶۲]

تقی[1] عصّار نیازی

در اصفهان عصّاری می‌کرده. در زمان اکبر پادشاه به هند آمده، مقداری[2] مانده مراجعت کرد. او راست:

دست و شمشیر و مژه غرقه به خون می‌آید عالمی کشته ببینید که چون می‌آید

[۲۳۶۳]

نسیمی هراتی

در هرات به شغل رمّالی مشغول بوده. گویند صاحب دیوان است و این بیت او راست:

مُدام خانهٔ چشمم ز آب دیده خراب است خراب چون نشود خانه‌ای که بر سر آب است

[۲۳۶۴]

نجف قلیخان

از اعاظم امرای زنگنه بوده. در زمان شاه عبّاس ثانی و شاه سلیمان جنگهای مردانه با جیوش اوزبک و هند نموده. ماهیچهٔ رایت اقتدارش از فلک اثیر گذشت. این دو بیت از افکار اوست:

ـ عکس رخسار تو گلرنگ کند آینه را از ملاحت نمکِ سنگ کند آینه را
ـ ای دل از راه فنا چند مکدّر گردی بیش ازین نیست رهی کآمده‌ای برگردی

---

۱. S نقی ۲. H قدری

[۲۳۶۵]

میرزا نورالله اصفهانی

از اکابر رویدشتِ[1] اصفهان است. در زمان شاه عبّاس مغفور ماضی بوده. او راست:

ـ نخل طورم لیک خشک از قحط سالی مُردمی طوبی باغ بهشتم لیک بی بار و برم
مکنتی می‌خواستم در خورد همّت ای دریغ رستم بی گرز و تیغم جبرییل بی پرم
ـ نه مروّت است ما را به مراد دل رسیدن که هزار ناامیدی به امید ما نشسته
ـ نماند از گریه نم در سینه‌ام، از غصّه می‌سوزم بلی چون روغن آخر گشت آتش در چراغ افتد
ـ با خیال گلرخی سر در کفن خواهیم کرد تا قیامت عیش در یک پیرهن خواهیم کرد

[۲۳۶۶]

میرزا نصیر طهرانی[2]

در زمان شاه سلیمان به وزارت ری و غیره مخصوص بوده. در همان عهد فوت شد. او راست:

شد فروزان‌تر لب لعلش ز تأثیر شراب کار دامن می‌کند بر آتش یاقوت آب

[۲۳۶۷]

میر نایب

از سادات همدان است، در اصفهان سکونت داشته. امرای عهد شاه سلیمان مغفور پاس حرمت او می‌داشته‌اند. او راست:

ـ آبی از جوی مروّت هیچکس ما را نداد خضر این سرچشمه پنداری ز دنیا رفته است

---

۱. S ,A زیر دست؛ M ,H روی دشت
۲. S ,A همدانی

ـ صد دل بیتاب را شیرازه می‌باید شدن همچو تارِ سبحه یک‌سر دارم و سودا بسی

[۲۳۶۸]

مولانا عبّاس ناسخ[۱]

از طبقهٔ اتراک بوده. در سلک طلبهٔ علوم درآمده، به زهد و ورع گذرانیده. معاصر شاه سلیمان مغفور صفوی است. این بیت از اوست:

هر کس که با خیال تو یک‌دم به سر برد بوی بهشت از نفسش می‌توان شنید

[۲۳۶۹]

ملاّ مؤمن تبریزی

از اعزّه آن شهر و ملقّب به ملاّ مؤمن ایمان و متخلّص به نعمت بوده. از تلامذهٔ ملاّ محسن
303a مرحوم است. از تصوّف بی‌نهایت بهره‌مند بوده. این مطلع قصیده از قصاید اوست:

نبینی روی دل تا روی دل با این و آن بینی نیابی خویش را تا خویشتن را در میان بینی

[۲۳۷۰]

نجیبا

شیرازی بوده. در زمان شاه سلیمان مغفور فوت شده. او راست:

در کنار لاله‌رخساران گلشن زاد و مُرد تا قیامت رشک بر احوال شبنم می‌برم

۱. M این شرح حال را ندارد

[۲۳۷۱]

بابا سلطان نوایی[۱] قمی

در زمان شاه عبّاس ماضی بابایی تکیهٔ حیدری خانه واقعه در چهار باغ به وی مفوّض بوده. او راست:

نوایی نیست شاد از وصل امروز — که هجران خواهدش آزرد فردا
چه باشد حال بیماری که امروز — یقین داند که خواهد مُرد فردا

[۲۳۷۲]

ملاّ نویدی

از کهنه شاعران شهر شیراز است. تا زمان شاه سلیمان مغفور صفوی در قید حیات بوده. او راست:

ـ باور مکن که بی تو می ناب می‌خورد — بی رخصت تو کی دل من آب می‌خورد
ـ دلا رهی چو بیابان مرگ[۲] در پیش است — بگو به آبلهٔ پا که آب بر دارد

[۲۳۷۳]

ملاّ نطقی نشاپوری

با حاجی محمّد جان[۳] قدسی معاصر بوده. او راست:

ـ من از پروانه هم بیکس‌تر و عاجزترم کو را — نسیم صبحگاهی هست تا خون خواه او باشد
ـ پس از گل گر رود بلبل ز گلشن جای آن دارد — به آن چشمی که گل دیده‌است نتواند خزان دیدن

---

۱. نصرآبادی و برخی تذکره نویسان دیگر تخلّص او را لوایی آورده‌اند.
۲. نصرآبادی: عشق
۳. همهٔ نسخه‌ها: خان

ـ خارم ولی [1] گلاب ز من می‌توان گرفت	از بس که بوی همدمی گل گرفته‌ام
ـ همچون وداعیان مژه‌ام هر سرشک را	در بر کشد به مهر و به حسرت رها کند
ـ چه لازم است تو بدنام قتل ما باشی	زمانهٔ و سپهری و روزگاری هست
ـ از بهر تو کآسمان به کاری برخاست	معذور اگر نه خاکساری برخاست
از خاک نشینان چه تواضع خواهی	انگار که از زمین غباری برخاست

[۲۳۷۴]

نجیبای استرآبادی

از طلبهٔ علوم بوده و در زمان شاه سلیمان در اصفهان سکونت داشته. او راست:

غبار راه گشتم، سرمه گشتم، توتیا گشتم	به چندین رنگ گشتم تا به چشمش آشنا گشتم

[۲۳۷۵]

ملاّ ناظم هروی

مجموعهٔ کمالات بوده، در خدمت عبّاس قلیخان شاملو که در زمان شاه سلیمان مغفور بیگلربیگی به استقلال هرات بود به سر می‌برد و خان مزبور کمال مراعات نسبت به وی می‌فرمود. مثنوی یوسف زلیخا را به فرمودهٔ آن خانِ والا شأن گفته و دادِ سخنوری در آن داده. در مدّت چهارده سال [آن را] به اتمام رسانیده است، اگر چه شاعرانه واقع شده و دقایق مراتب سخنوری را در آن مرعی داشته، لیکن عجب می‌آید که بعد از مولوی جامی مرتکب گفتن آن قصّه شده و این عین بی‌مروّتی است، چه آن نفس را از کجا می‌توان آورد. نعم ما قیل:

اگر چه شاعران نغز گفتار	ز یک جام‌اند در بزم سخن مست

---

۱. M: مگر

ولی بـا بـادهٔ بـعضی حـریفان فریب چشم ساقی نیز پیوست
مبین یکسان که در اشعار این قوم ورای شاعری چیزی دگر هست

همانا مثنوی مولوی جامی به آن مغفور نرسیده باشد یا این شیوه را از ملاّ هاتفی آموخته است که از فرط بی‌حیایی در حضور مولوی بعد از آنکه مولوی مرحوم مثنوی *لیلی و مجنون* را فرموده بودند، وی نیز گفته و تفضیح خود نموده است. هرگاه هاتفی با وجود قرابت و مصاحبت و نهایت بی‌مایگی مرتکب حرکت کذایی شود اگر ناظمای مذکور با بعدِ زمان و کمال سخنوری و مایه‌داری ارتکاب به چنین امری نموده باشد، چه استبعاد دارد. حقّ واقع این است که مثنوی ناظما در نهایت خوبی و اوستادی واقع شده، لیکن با آنچه بالا التماس نموده چه باید کرد که ندارد و آن اختیاری نیست به هر که دادند دادند و این ابیات از غزلیّات اوست:

ـ نام من هرکه برد حرف تو آید به زبان زانکه معنی کسی از لفظ جدا نشنیده است
ـ نـامی از خـویش در جـهان بگـذار زنـدگانی بـرای مـردن نـیست
ـ کـافی‌است خرقه ز لباس جهان مرا آن هم برای سر به گریبان کشیدن است
نـاظم زیـان نکـرد اگـر بـندهٔ تو شد خود را فروختن به تو یوسف خریدن است
ـ مـا کـار نـداریم نـه بـا غـنچه نـه بـا گـل دلتـنگی مـا غـنچه، پـریشانی مـا گـل
ـ از غـلط بـخشی ابـنای جـهان مـی‌آید کـز گـهر آب سـتانند و بـه دریـا بـخشند
ـ از لطافت بس‌که روحانی سرشت افتاده است گیرمش گر در بغل، پندارم آغوشم تهی است
ـ چـراغ از تـیرگی در کـلبهٔ مـن چو مدّ زعفران بر روی زنگی است
ـ به شمعی نامه‌ای از درد دل خود کرده‌ام انشا که مکتوب عزیزان را پر پـروانـه مـی‌داند
ـ آهـم ز بیابان دلِ سـوخته، گـردی است هر قطرهٔ اشکم گره خاطر دردی است 303b
ـ بلبل آن روز که شد بیضه شکن دانستم کـه مکـافات ز آهـن قـفسی مـی‌سازد
ـ ای اجل چندین بکن تـعجیل مـا هـم عـاقبت مشت خاکی در گریبان کفن خواهیم کرد
ـ ز خاموشی زبانم دارد آن فیض کـه در خـلوت دلِ آگـاه دارد
ـ گر مرا امروز سامان داد گردون مفت اوست بس‌که محتاجم به‌یک دینار قارون می‌شوم

ـ دم تـیغ بـر گـردد از پشتِ تـیغ — مـرو از پـی خـصم بگـریخته
ـ آنان که ناشتا می سر جوش می‌کشند — معشوق را برهنه در آغوش مـی‌کشند
ـ ز پست فـطرتی روزگـار مـی‌آید — که سر به دشمنی چون منی فرود آرد
ـ چراغی بر سر خاک اجابت می‌برد آهم — امید یک نفس همراهی از باد سحر دارم
ـ رحـم مـی‌آید مـرا بـر بـی‌غمانِ روزگـار — ناله‌ای سر می‌کنم، شاید دلی محزون کنم
ـ بی‌قراری عضو عـضوم را بـه کـام دل رسـاند — زخم تیغت بر تنم چون ماه نو بسیار شد
ـ خرج هرکس را که مـی‌بینی زیـاد از دخـل اوست — می‌دهد گوهر صدف گر قطرهٔ آبی گـرفت
ـ تـعمیر، گـردِ دامـنِ ویـرانـی مـن است — صـندل، غـبارِ خـاطرِ پیشانی مـن است
ـ شوخی کـه بـود فـتنه بـه قـربان نگـاهش — بی بـاکـی مـن بـین کـه گـرفتم سـر راهش
ـ خوب جایی‌است جهان،اهلِ جهان خـوب نـیند — حیف ازین خـانهٔ آباد کـه پـر ویـران است
ـ کـدام سیل بـه دریـا رسـید و تـلخ نشـد — ازیـن قـیاس کـن آمـیزش بـزرگان را
ـ هر کس را کُشنده‌ای باشد — شعرْ نافهم قاتلِ شعر است
ـ بس‌که از ناسازی ایّام محنت دیـده است — هر که در دنیا دمـی بـوده‌است آمـرزیده است
ـ گر لب زخم شهیدان خشک ماند، دور نیست — جـوهر تـیغ تـو در زنـجیر دارد آب را
ـ در ماتم بسمل شدگان چشم پر آب است — هر حلقهٔ جوهر که ز شمشیر تو پیداست

[۲۳۷۶]
میر نجات

اسم وی عبدالعال است. از سادات رفیع الدّرجات حسینی بوده. در حُسن خلق و وسعت مشرب و صفای طینت نظیر نداشته، تمام مردم اصفهان از امرا و فضلا و عموم اعاظم و اعزّه به اقصی الغایت در پاس حرمت و عزّت وی می‌کوشیده‌اند. مجالس و محافل خود را به وجود ذی جودش زیب و زینت می‌بخشیده‌اند. در سخن‌سنجی و نادره گویی یگانهٔ آفاق و در خوش صحبتی و کوچک دلی در عالم طاق بوده. لطیفه‌های نمکین و نقلهای شیرین از وی بر زبانهاست. از جمله روزی در خانهٔ میرزا طاهر وحید الزّمان وزیر اعظم مهمان بوده، وقت شام پسران میرزا طاهر که عدیم اللحیه و صاحب جمال بودند به مـجلس پـدر در

می‌آیند. میرزا طاهر از ایشان می‌پرسد که در کجا بودید؟ عرض کردند که در بامِ دیوانخانه به دیدن عطارد مشغول بودیم. پدر عالیقدر می‌پرسد که میسّر شد یا نه؟ عرض می‌کنند که دیدیم و چون مشهور است که در وقت دیدن عطارد هرکس که جمیع بندهای ملبوس خود را بگشاید و آن رباعی مشهور عربی را بخواند، البتّه گنجی از مال یا گنجی از علم به دست آن شخص خواهد آمد، لهذا میرزا طاهر به عنوان خوش طبعی می‌پرسد که بندهای خود را واکردید؟ می‌گویند: بلی. می‌پرسد که بند ازار را هم؟ میرنجات می‌گوید که آن را در وقت دیدن مشتری وا خواهند کرد. به میرزا طاهر و اهل مجلس را از این لطیفه انبساط تمام رو می‌دهد و از این مقوله سخنهای او بسیار است که ذکر آنها موجب طول کلام می‌گردد.

خلاصه، میر نجات مرحوم در سلک منشیان عظام شهنشاه ایران یعنی شاه سلیمان مغفور منسلک بود و در آن فنّ کمال مهارت داشت، امّا در شاعری آنچه مردم به او گمان دارند نبود، بلکه می‌توان گفت که خون مذلّت شعر بعد از زلالی خوانساری و میرزا جلال اسیر و شوکت بخارایی در گردن میر نجات مرحوم است، چه زلالی و میرزا جلال اسیر را در بعضی اشعار راه به وادی مهملات افتاده به اعتقاد خود این روش را نزاکت گویی دانسته‌اند و حال آنکه از فرط بی‌مایگی درین وادی پی غلط کرده از منزل مقصود دور افتاده‌اند. از عهدهٔ روش نزاکت‌بندی ملاّ ظهوری ترشیزی به قوّت طبع و زور مایه بر آمده و هرکس تتبّع او کند البتّه کارش به مهمل‌گویی می‌انجامد. امّا میر نجات مرحوم ماورای روش آنها طرز تازه‌ای اختراع[1] کرده است که پسندیدهٔ طبع عوام شده، یعنی تابع روزمرّهٔ اجامره و اوباش و بازاریان گردیده به طریق گفتگوی ایشان بنای شاعری راگذاشته است و چون اکثر خلق از دریافت دقایق مراتب سخنوری محروم و دست فکرتشان از دامن عرایس حجلهٔ فصاحت و بلاغت کوتاه است و بدانچه مطابق سلیقه و موافق طبعشان اتّفاق افتاده باشد راغب می‌باشند، لهذا به روش او رغبت تمام پیدا شده اکثر به همان طرز مایل گردیده، اگر موزون باشند تتبّع 304a آن می‌نمایند و الاّ به خواندن و شنیدن این قسم اشعار قناعت می‌کنند و برخی دیگر از شعرای زمان ما مثل آقا رضای امید که مخاطب به قزلباش خان بود و جمعی

---

۱. M اختراع

دیگر نازک مهملی‌های طرز زلالی و اسیر را علاوهٔ طرز میر نجات نموده کوس مزخرفات در بام فضیحت می‌نوازند و اگر احیاناً کسی خواهد که در این باب سخنی که خلاف رویّهٔ اعتقاد ایشان باشد بگوید بالطبع آزرده شده، بلکه دم از خصومت می‌زنند ـ رَبَّنا احْکُم بَیْنَنَا وَ بَیْنَ قَوْمِنَا بِالحَقِّ و أنتَ خیرُ الحاکِمین.

چون به حسب اتّفاق سر رشتهٔ سخن به اینجا کشید اگر چه خارج از سیاق تحریر است به جهت اثبات مدّعا و وضوح مطلب ضرور شد که از اشعار جماعهٔ مذکوره چند بیتی به عنوان نمونه در این صفحه قلمی نماید تا اگر کسی را در آن سخنی باشد حجّتش نماند:

از مثنوی محمود و ایاز زلالی در توحید

سرشکم بر خزانِ چهره ناید — جگر گل کرده بر گل می‌سراید
خیالش را به خوابی دیده‌ام مست[1] — خیالم چشم می‌بالم[2] به صد دست
ز سرگوشی او با دل درین کوی — شکسته شیشه شو با خود سخن گوی
شکستی کش صدا گاه شنیدن — بود خون دل عاشق چکیدن
به کوشش گر سخن گوهر رباید — شکستن را ترنّم خوش نماید
چنان[3] شد استماعت قفل بستن — که او داند صدای دل شکستن
شکستی هست با دل سوی آن مست — که نه از پای می‌آید نه از دست
درین دریا که کاسه سرنگون است — دواتم شاه بیت موج خون است
کباب سینهٔ سوزان خویشم — جگر را مطرب بی ساز خویشم
ز بس در نازکی خویش نشسته — دمیده آه سنبل زنگ بسته
به هر یک قطره خون غوطه خوردم — سراغش با نگاه کشته بردم
از آن شعله که مجنون دود سود است — وز آن رقصی که لیلی را دو بالاست
چو شعله در صفاتش مست نازی — برهنه زخمی شمشیر بازی
ز وصفش آن یکی خوبی مضمون — شناور ماهی در لجّهٔ خون

---

۱. S هست
۲. H می‌مالد
۳. S چسان

ز شورش[1] این یکی آشوب آهنگ | ز بــــوی داغ لاله‌زار تـــا رنگ
به خاک درگهش جوش جنونم | دَود چون زخمی دیوانه خونم
اگر جستن بود دیوانهٔ اوست | وگـــر بستن در کاشانهٔ اوست

از حسن گلوسوز زلالی

ای ز تو جستن بی دیدن سراغ | هست سبکساری حفظ دماغ
تا قلم نازک کردن بود | طوق بر ابلیس نوشتن بود

از غزلیّات میرزا جلال اسیر

ـ شوریده‌تر ای قمری، آشفته‌تر ای مجنون | او ســـرو گـــلستانها، مـن خـار بـیابانها
ـ ز روی شعله‌ها گلشن ز خوبی شمعها روشن | تـماشا بـرگ گـل سازد پر پـروانهٔ مـا را
ـ گردد ز یاد تو روشن چراغها | از پــرتو دلم شـررستان غـبارها
ـ مـی‌رسد مستِ شکـوه گـاهیها | گـله مشتاق عـذر خـواهیها
چه تغافل چه دشمنی چه نزاع | داد از دست کــم نگـــاهیها
نم راحت چه بحر سامان[2] است | کــوه را بــرده بــاد کــاهیها
ـ ای نگه وحشت الفت روش بیهده رنج | آشـنایی بـه تـو بیگانه مبارک باشد
ـ صبح است فیض گریه مستانه می‌رود | خـون هـوا زگـریهٔ پـیمانه مـی‌رود
گلگل شکفت نام خدا، دور چشم بد | مـی‌آید از چمن به پریخانه مـی‌رود
ـ دختر رز به باغ می‌آید | تـوبهٔ صاحب دماغ مـی‌آید
ـ راز خطّت از نگفتنی‌هاست | این سبزه کی از کفن بر آید
ـ بوی گل و روی ماه دارد | آیـــینه هـــزار آه دارد

از غزلیّات قزلباش‌خان امّید

ـ به‌جز حیرت نباشد بهره از ما مونس ما را | به چشم خویش هم دیده‌است جانان نرگس ما را

---

۱. M سوزش ۲. S احسان

ـ چه شود ای بت اگر مایهٔ آرام شوی ‌ ‌ ‌ از خدا خواسته‌ام اینکه به من رام شوی
ـ از جواب نامه ننوشتن شکایت یک طرف ‌ ‌ ‌ نیست پیغام زبانی هم لب بام تو را
ـ کرد روی تو چمن آیینه را ‌ ‌ ‌ می‌توان ساخت وطن آیینه را
حیرت هند شود تا ظاهر ‌ ‌ ‌ می‌فرستم به دکن آیینه را
ـ نی سحاب و سیل،نی گرداب می‌گوید مرا ‌ ‌ ‌ می‌برد از ره برون و آب می‌گوید مرا
ـ همه تن شور کرده‌اند مرا ‌ ‌ ‌ تار طنبور کرده‌اند مرا
ـ می کشان می کشان، شراب شراب ‌ ‌ ‌ گلستان گلستان، سحاب سحاب
ـ اگر ز خسرو جم تاج یا نگین مانده‌است ‌ ‌ ‌ ولی ز اهل سخن حرف جانشین مانده‌است
رویی که خورد سیلی استاد نمانده‌است ‌ ‌ ‌ این بنده دگر قابل ارشاد نمانده‌است
ـ بر رخت خورد دیده‌ها سوگند ‌ ‌ ‌ رنگ از رو پریده‌ها سوگند304b
خوب نشنیده یار حرف مرا ‌ ‌ ‌ به سخن ناشنیده‌ها سوگند
ـ رونق ز کعبه، فیض ز بتخانه‌ها برد ‌ ‌ ‌ کس نیست تا بگویدش ای بت خدا برد
ـ چو دیدم روی خورشید تو را روز ‌ ‌ ‌ ز شب تا صبح گفتم ای خدا روز
ـ گفت آن بت امّید کیست؟ گفتم ‌ ‌ ‌ من از همه کس کم ای خدا من
ـ ای خدا نتوان به روی یار گفت ‌ ‌ ‌ معنی آنی که من فهمیده‌ام
ـ مردود ز آیینه فیض فقرا شَم ‌ ‌ ‌ مقبول اگر باز به چشم امرا شَم
چون ذرّه که بی‌مهر عدم گشت وجودش ‌ ‌ ‌ در هجر مرا کشت که قربان خدا شَم
ـ دیدیم کسی نبود ما را ‌ ‌ ‌ رفتیم و شما به هم رساندیم

به هر حال این ابیات منتخب اشعار میر نجات محروم است:

ـ حدیث مهر و محبّت نگفته‌ام جایی ‌ ‌ ‌ که التّقیّة دینی و دین آبایی
ـ هلاکم کردی از بی‌اعتباری ‌ ‌ ‌ هلاکت کردم اینهم اعتبار است
ـ دوش با عقل در جدل بودم ‌ ‌ ‌ زد جنون بر سرم که اینها چیست
ـ استخوان ریزهٔ من مور شود بعد از مرگ ‌ ‌ ‌ بس که دایم به هوای شکرت می‌گردم
ـ می‌خواست سوی من نگرد سوی خویش دهد ‌ ‌ ‌ خود نوش کرد شربت بیمار خویش را

ـ به من دشنام زير لب دهى هر دم نمى‌دانى / كه من هم هر نفس قربان شدنها زير لب دارم
ـ در محبّت ما گياه خشک و جانان شعله‌خو / از چه يارب صحبت ما در نمى‌گيرد به او
ـ لباس سرمه‌اى كعبهٔ نگاه مپوش / به مرگ من كه دگر جامهٔ سياه مپوش
ـ اى تافته گلبرگ ترت گوش سمن را / در غنچه نهان كرده حجاب تو چمن را
ـ از لعن بر يزيد عيان شد كه شيعه را / آزادى از جحيم به يک آب خوردن است
ـ به راه عاشقى پروانه باشد رهنماى من / نسوزم بهر يارى كو نسوزد از براى من
ـ به ناله شب همه خلق را ز خواب بر آرم / براى آنكه تو را هيچكس به خواب نبيند
ـ سحر كه از تف دل آتشم به‌جان مى‌سوخت / ز قصّهٔ الم شمع را زبان مى‌سوخت
نجات قصّهٔ باغ خليل تو مى‌شد / اگر دلش به من آن شوخ سرگران مى‌سوخت
ـ آسوده جان شدم ز دمِ واپسين نجات / آخر كشيدم آن نفسى را كه خواست دل
ـ هر گَهَم در نظر آن جلوهٔ رنگين باشد / مژه از لخت جگر دامن گلچين باشد
ـ من كه از غيرت به بزم وصلش از خود مى‌روم / چون توانم ديد با او يک جهان بيگانه را
ـ ترک همه را كرده به من ساخته عمرى است / قربان شومت ياد تو بسيار به از توست
ـ بهر خدا نگاه به سوى نجات كن / آخر چه شد اسير تو شد، بندهٔ خداست
ـ به مزد ياد خود باغ بهشتم وعده فرمودى / مگر باغ بهشتى بهتر از ياد تو مى‌باشد
ـ به من گويد كه گويا عاشقى تو / نمى‌دانم چه گويم، گاه[1] باشد
ـ اگر گويم نمک لعل لبت را / ترا هجو مليحى كرده باشم
ـ سرمه كردند غزالان حرم خاكم را / مى‌توان يافت كه با ما نظرى داشته‌اى
ـ داريم در فراق تو ما بى بضاعتان / صبرى[2] كه از وفاى تو بسيار كمتر است

[۲۳۷۷]

نادرا

شيرازى بوده. در زمان شاه سليمان مغفور در خدمت شيخ عليخان زنگنه به سر مى‌كرده.

---

۱. S آه
۲. S چيزى

او راست:

به هرچه دست زنی دامن عنایت اوست — ز هر دری که درآیی گدای این کویی

[۲۳۷۸]

محمّد صالح نسبت

شوشتری است. در زمان شاه سلیمان مغفور در اصفهان بوده و به تحصیل علوم دینیّه[1] اشتغال داشته. او راست:

آب تیغت را مگر از آتش گل داده‌اند — بر سر زخم تو بلبل می‌خورد خون مرا
حرف زنّار سر زلفت تو ورد زاهد است — از کجا این مارگیر آموخت افسون مرا

[۲۳۷۹]

ناجی تبریزی

گاهی شعری از وی سر می‌زده. این دو بیت او راست:

ـ در هوای موافقت ناجی — آب کیفیّت شراب دهد
ـ هیچ‌گه چشمِ سیه مست تو را خواب نبرد — که به بیداریش از گریه مرا آب[2] نبرد

[۲۳۸۰]

نافع قمی

در زمان شاه سلیمان مغفور بوده. به طبّاخی اشتغال می‌نمود، آخر از آن شغل خود را باز داشته به طبّاخی طبع مشغول شد تا رفته رفته این بیت از مطبخِ خاطرش سر زد:

---

۱. S ,A دنیویّه

۲. S ,M خواب

یک سر رشتهٔ وجود و سر دیگر عدم‌است نیست فرقی به میان،این‌چه حدوث و قدم‌است

به خدمت مولانا عبدالرزّاق مغفور آمده التماس می‌کند که بیتی گفته‌ام و معنی آن را نمی‌فهمم. مولانا بیت مزبور را شرح نوشت و این ابیات نیز او راست:

ـ کردی تو به من آنچه مرا بود سزاوار من هیچ نکردم که سزاوار تو باشد
ـ چو من افتاده‌ای در روزگاری برنمی‌خیزد سراپا خاکم و از من غباری برنمی‌خیزد

[۲۳۸۱]

محمّد طاهر نقشبند کاشانی

چون در نشقبندی و نقّاشی مهارت داشته، نقّاش تخلّص می‌کرده. در زمان شاه سلیمان بوده. این بیت او راست: 305a

ـ شکسن طَرف کلاهش به نظرها نقّاش دامن خیمهٔ لیلی است که بالا زده‌اند
ـ دل چو بگشاید به خاطر صد گره پیدا شود عقدهٔ سیماب افزونتر شود چون وا شود

[۲۳۸۲]

نورای کاشانی[1]

متخلّص به نجیب. والدش محمّد حسین نام داشته، در سلک بزّازان می‌بوده. در زمان خاقان مالک رقاب مغفور به منصب ملک‌الشّعرایی ممتازگردید. اقرانش از راه حسد به تیغ زبان خاطرش را آزرده، اهاجی رکیک کرده بر زبانها انداختند. خلاصه، نجیبا طبعش در انشای نظم خالی[2] از قدرت و لطفی نبوده. این ابیات او راست:

۱. S نجیب الله کاشانی
۲. A نظم خوانی

ـ دارم بتی به جلوهٔ دل سنگ آب کن وز عکس خویش آینه عالی جناب کن
اوراق صبر و طاقت عاشق به باد ده از یک نگـاه خانهٔ مردم خراب کن
داغی به دست خود نه و عاشق تمام سوز آتش به شاخ گل زن و بلبل کباب کن
یک وعدهٔ نیامده را روز وصل گیر یک بوسهٔ نداده به صد جا حساب کن
مست از می رقیب و گزک از نجیب خواه ساغر ز غیر گیر و دل ما کباب کن
ـ تو هم ای شاخ گل، دستی به خون من نگارین کن به خون عندلیبان غنچه رنگین کرده پیکان را
ـ جور فلک کشد دلم گر ز غمت رها شود دانه ز برق چون رهد طعمهٔ آسیا شود
ـ در بحر غمت همچو حباب از دل بی‌تاب آهی نکشیدیم که از خویش نرفتیم
ـ در دیدهٔ معنی مژهٔ شوخِ بتانم خاموشم و خون می‌چکد از تیغِ زبانم
آوارگیم منزلِ مقصود ندارد چون تیر هوایی به نظر نیست نشانم

[۲۳۸۳]

مؤمنا

از مردم فارس بوده. در زمان شاه عبّاس ثانی به هند آمده، باز مراجعت به ایران کرد و باز به هند آمد، و در اینجا فوت شد. تخلّصش نسبت و شعرش این است:

در آستین من امروز شور بلبل بود مگر فتیلهٔ داغم ز غنچهٔ گل بود

[۲۳۸۴]

سراجا

متخلّص به نقّاش. همشیره‌زادهٔ ترابای خوشنویس مشهور است. در اوایل حال نقّاشی می‌کرده. او راست:

ـ در پای خمی دیدهٔ پیمانه ضیا یافت کوری به قدمگاه می ناب شفا یافت
ـ کعبه و دیر هر دو در کار است آسیا را دو سنگ می‌باید

[۲۳۸۵]

محمّد حسین نورس

دماوندی است. خوش می‌نوشته. در اوان شباب به اصفهان آمده. میرزا صایبا متوجّه احوالش می‌بوده است. این بیت از اوست:

آنکه محراب دو عالم گوشهٔ ابروی اوست در دل هر ذرّه پنهان آفتاب روی اوست

[۲۳۸۶]

نزهت

از مردم دامغان بوده. او راست:

نه شانه دست نوازش به زلف یار کشد که ارّه بر سر دلهای بی قرار کشد[1]

[۲۳۸۷]

ملاّ نشاطی دماوندی

اسمش حاجی محمّد است و گاهی پیزری[2] هم تخلّص می‌کرده. در زمان شاه سلیمان مغفور وفات یافته. او راست:

- ما شیشهٔ شکسته دل را گداختیم از بهر دیدن رُخت آیینه ساختیم
- چند مشغول نواسنجی بلبل باشی آنچنان باش که بر خاک تو گُل سجده کند

[۲۳۸۸]

قاضی ناصر

از اهالی بخارا و قُضات آنجا بوده. در خدمت عبدالعزیزخان به سر می‌کرده. این ابیات را

۱. S کشید ۲. A نیریزی؛ S سرزی؛ M ,H بیزری

میرزا طاهر نصرآبادی به وی منسوب داشته[1]:

ـ خط برآوردی و افکندی به جانم اضطراب / مُلک معمور از برات بی‌محل گردد خراب
ـ می‌تراشی خطِّ مشکین را ز روی همچو ماه / ملک خوبی را به زیر تیغ می‌داری نگاه
ـ قدّی چو سرو و رخی همچو زعفران[2] داری / مرو به باغ که در خانه بوستان داری
چه اعتماد کند کس به وعده‌ات ای گل / که همچو غنچه زبان در ته زبان داری

[۲۳۸۹]
ملاّ نخلی بخاری

در خدمت امام قلیخان می‌بوده. بعد از فوت او به بلخ آمده، درگذشت. این ابیات او راست:

ـ طریق زندگی از شمع انجمن آموز / کز آتش دل خود تا به وقت مردن سوخت
ـ هنوز لب به دعا ناگشوده از صد جا[3] / رسید مژده که درهای آسمان بستند
سراسر آبله خونِ دل منم نخلی / چه تهمت است که بر شاخ ارغوان بستند

[۲۳۹۰]
آقا حسین ناجی

در علوم ظاهری و در فنّ شعر و انشا دستی داشته و خطّ نسخ و شکسته تعلیق را خوش می‌نوشته. مدّتی در خدمت عالمگیر پادشاه داخل منشیان بوده. آخر در ایّامی که آن پادشاه مغفور متوجّه تسخیر دکن بود، رخصت دارالخلافهٔ دهلی گرفته، تولیّت مزار فایض الانوار خواجه قطب‌الدّین بختیار کاکی ـ قدّس سرّه ـ به او مفوّض گردید و همانجا درگذشت. شعرش این است:

---

۱. *تذکرة الشعراء*، ۱/۶۲۲.
۲. نصرآبادی: ارغوان
۳. M ناگشوده لب بگشای

ـ بشکند از جور گردون گر نسوزد دل ز عشق		دانه‌ای کز برق سالم جَست رزقِ آسیاست
ـ مگر به خواب به روی تو وا شود چشمم		خدا کند که به خواب آشنا شود چشمم 305b
ـ تا در آمد یار در آغوش از خود رفته‌ایم		عمر ما چون برق قدر یک بغل واکردن است
ـ آمد بتی به جلوهٔ یک برق، آب کن		از زین فرو نیامده پا در رکاب کن

[۲۳۹۱]

محمّد تقی نشئه

احوالش معلوم نیست. دیوانی مختصر دارد. این بیت او راست:

چنان گداختی از عکس خویش آینه را		که جوهرش چو خس از آب می‌توان چیدن

[۲۳۹۲]

مولانا نوراللّه گیلانی

از اکثر علمای زمان به جامعیّت و وسعت مشرب و اخلاق کریمه ممتاز بوده، در علوم ادبیّه فقه و حدیث و کلام استحضارش به درجهٔ اتمّ و احصای کمالاتش بیرون از حیّز کیف و کم می‌نمود. از چاشنی فقرش کام جانِ طالبانِ عارف شیرین و افادات علیّه‌اش صیقلِ مرآت قلوب ارباب یقین. ادراک صحبت بسیاری از اعاظم هر فرقه نموده، اکتساب همهٔ سعادات فرموده بود. در اوایل شباب از بلدهٔ طیّبهٔ لاهیجان که مولد آن علاّمهٔ زمان است به اصفهان آمده، در کمال صفا روزگار می‌گذرانید، تا در بین اوقات محاصره از دارالسّلطنهٔ مزبوره بیرون رفته متوجّه عتبات عالیات نجف اشرف و کربلای معلّی گردیده، در آستانهٔ مقدّسهٔ سیّدالشهدا ـ علیه السّلام ـ مجاورت اختیار و بعد از هفت سال انتقال به ملکوت اعلی نموده در جوار آن روضهٔ مقدّسه مدفون گردید. بسیار خوش صحبت و سخن‌رس بوده. گاهی به حسب اتّفاق بیتی موزون می‌نمود، از آن جمله است:

عرق چو از رخ آن گلعذار لرزد و ریزد		ستارهٔ فلک اقتدار لرزد و ریزد

[۲۳۹۳]
محمّد علیخان

متخلّص به نژاد. ولد اصلان خان است. اجداد ایشان از امرازادگان گرجستان بوده‌اند. در ایّام سلطنت صفویّه ـ حشّرهم الله مع ائمّة الطّاهرین ـ رسم بوده که هر سال والی گرجستان هفت طفل از اعیان آنجا را به رسم پیشکش از طرف والدان ایشان به رکاب اقدس می‌فرستاده‌اند و گاه بوده که فرمان صادر می‌شد که طفلِ فلان امیر را روانهٔ رکاب نمایند و این جماعه به شرف اسلام مشرّف شده به خواجه سرایان درگاهٔ معلّی سپرده می‌شدند که لله گی [1] ایشان نمایند و معلّمان تعیین بودند که شب و روز متوجّه درسَ و مشق و آداب نشست و خاست و گفتگو و سایر کمالات ظاهری شده، در اندک زمانی مستجمع کمالات می‌شدند و بعد از آن حسب الامر اقدس از جماعه‌ای که کفو ایشان بودند گاه از صبایای امرا و گاه از پرستاران حرم محترم معلّی زوجات به ایشان مرحمت می‌شد و به مناصب مناسب و به خلعت و انعام و مواجب و تابین [2] سرافراز می‌شدند و مأمور به خدمات حضور معلّی و سرحدّات می‌گردیدند تا هر یک رفته رفته به قدر رشد و جوهر خود یوماً فیوماً ترقّی نموده.

بعضی از آن جماعه به مراتب عالیه و مناصب بلند مثل قوللر آقاسی‌گری و دیوان بیگی‌گری و توپچی‌باشی گری و بیگلربیگی‌گریهای عمدهٔ سرحدّات می‌رسیدند، از جمله اجداد محمّد علیخان مرحوم مذکور که والدش به منصب عظمای دیوان‌بیگی‌گری سرافراز بوده و همچنین پشت در پشت به مناصب عمده مفتخر گردیده بودند. از جمله بیگلربیگی‌گری قندهار و همچنین از بنی‌اعمامش که ذوالفقارخان مرحوم مشهور است که بیگلربیگی قندهار بوده که با سلطان داراشکوه بن شاه جهان و عالمگیر پادشاه بن شاهجهان که از طرف پدر کرّةً بعد اُخری به تسخیر قندهار مأمور شدند، مصافها دست داد و سلطان داراشکوه دو سال پی در پی رفته و هر زوری که در قوّهٔ قدرتش بود به کار برده بی‌نیل مقصود مراجعت نمود. و بعد از آن سلطان اورنگ زیب که در هنگام سلطنت به

۱. S لاله‌گی

۲. S تابعین؛ M ،M توابین

عالمگیر پادشاه مخاطب[1] گردیده بود، در سنّ کوچکتر از سلطان داراشکوه بود، سعدالله خان وزیرِ شاهجهان را همراه برداشته در خدمت پدر متعهّد شده رفته بود یک سال و کسری سعی به کار برده، آن نیز به صورت برادر بزرگ مراجعت نمود و تفصیل این احوال در تواریخ مذکور است.

خلاصه، آنکه محمّد علیخان مرحوم در عهد خاقان مالک رقاب مرحوم چندی به بیگلربیگی‌گری استرآباد سرافراز شده و چندی به بیگلربیگی‌گری مرو هم سر بلند گردیده بود و با جماعهٔ اوزبک مصافهای مردانه داده بود. بالاخره در ایّام محاصره به منصب توپچی‌باشی گری سرافراز شده و در همان ایّام که خاقان مالک رقاب مغفور سلطان صاحبقران مبرور را ولیعهد فرموده به جهت آوردن سپاه به کومک محصوران اصفهان به سمت آذربایجان فرستادند. از امرا محمّد علیخان مرحوم را همراه کردند به جهات چند که تفصیل آن خارج مقام بلکه تفضیح احوال خاصّ و عام است در رسانیدن کومک تعویقی واقع شده 306a و کار محصوران به آنجا رسید که رسید، امرا و سپاه مجتمع شده گفتند:

جهان را ز سلطان نباشد گریز شهی کو سزاوار تاج و سریر
کرا بنده باشیم و گردن نهیم کرا تاج و دیهیم و افسر دهیم

چون کار خاقان مالک رقاب به آنجا رسید تا حال ما را ادب مانع بود و الحال خود دیگر عذری نماند و بدون پادشاه مملکت و رونق و رواج کار و بار متعذّر است، باید سلطان صاحبقران جلوس فرمایند و سلطان صاحبقران از فرط اندوه و الم و تفکّر احوال پدر و برادران و غیره و هنوز ادب پدر بزرگوار را نیز رعایت نموده راضی نمی‌شدند. بالاخره خواه مخواه به تکلّف امرا و دولت خواهان در دارالسّلطنهٔ قزوین جلوس فرمودند و محمّد علیخان مرحوم به مراتب علیّه سرافراز گردیده، چنانچه وزارت اعظم و جمیع مهام ملکی و مالی مرجوع به ایشان گردیده به خطاب اخوی‌ام محمّد علیخان شاه اصلانی ممتاز گردید و حضرتش ملجای خاص و عام می‌بود و بعضی فتورات نیز گاهی به احوالش راه

---

۱. H ملقّب

می‌یافت، چنانچه از این مرتبه تنزیل هم واقع شد و باز ترقّی می‌نمود.

خلاصه، تمام عمر را به عزّت و آبروگذرانید. تنزّلش به ترقّی همهٔ امرا رجحان داشت. بعد از فتح اصفهان به بیگلربیگی‌گری کوه‌گیلویه سرافرازی یافت و چون آن منصب لایق شأن عالیش نبود بعد از اندک زمانی از آن شغل معزول و به بیگلربیگی‌گری کلّ فارس سربلند گردیده، الحقّ در آن مملکت روزگاری خوش به سر برده، سپاه و رعیّت از حسن سلوکش راضی و شاکر بودند. بعد از وقوع احوالات مشهوره و معطّل شدن سلطان صاحبقران از شغلِ سلطنت و جلوس عبّاس میرزا به سریر سلطنت حسب الصّلاح شهنشاه دوران و قهرمان ایران که در آن ایّام وکیل مطلق و نائب مناب سلطنت بودند به ایلچی‌گری هندوستان مأمور شد. آن مرحوم نیز این معنی را فوز عظیم دانسته وکناره‌جویی را غنیمت شمرده و راضی به این امر شده، کوچ درکوچ متوجّه هندوستان شده و به شاهجهان آباد آمده، تبلیغ رسالتی که بایست نمود. اگر چه پادشاه خواهش داشتند که او در هندوستان مانده قبول ملازمت و نوکری دودمان تیموری نماید، لیکن از آنجا که علوّ طبع آن مرحوم بود نتوانست که طبع خود را به این ذلّتها که طبع خسیس ما راضی شده نماید، رخصت حاصل کرده مراجعت نمود. در ته به جوار رحمت ایزدی پیوست، نعشش را به ایران بردند.

خان معزّالیه مذکور به اکثر صفاتِ حمیده آراسته و پیراسته بود. از جمله به صفت همّت و کوچک‌دلی و تواضع و حسن خلق و ادب و حیا و مروّت و رحم و صافدلی در امثال و اقران خود ممتاز و انگشت‌نما بوده. به اعدای خود درکمال شفقت می‌زیست، لهذا از عنایت ایزدی همیشه محسود عالمیان می‌بود. طبعش به طرب بسیار مایل و در موسیقی استحضار کامل داشت. هرگز مجلسش بی‌ندیم و مطرب و هزّال نمی‌بود، اگر چه اکثر از طبقات خلق نواله‌خوار خوانِ احسانش بودند، به خصوص این جماعه. در حکومت شیراز از شرب خمر تایب گردیده و بعد از آن هر چند که سلطان صاحبقران مرحوم به خوشی و ناخوشی خواستند که مرتکب این امر گردد راضی نشد، چنانچه یک روز در عالم مستی تهدید قتلش فرمودند، گردن گذاشت و قبول نکرد. توبهٔ ایشان از امور عجیبه بود، زیراکه به حدّی عادت به شرب داشت که لحظه‌ای بی‌نشئه بودن بر وی دشوار می‌گذشت بلکه

مریض می‌شد. آخر چنان مردانگی در ترک آن از ایشان به ظهور آمد که عالمی متحیّر شدند. بعد از آن توبه، قدغن به مرتبه‌ای بود که در شیراز هیچ کس علانیّه نمی‌توانست مرتکب شرب خمر گردید، حتّی پسرش و اگر معلوم می‌شد که کسی ارتکاب نموده گو هر که باشد بدون قتل و نسق[۱] شدید امکان نداشت که دست بر دارد، اگر چه در تمام عمر مرتکب قتل نگردیده مگر به ضرورت دو سه مرتبه که علاج را منحصر در این دانست.

صحبتش به مرتبه‌ای روح افزا و دلگشا بود که اگر ماتم‌زده‌ای به خدمتش می‌رسید به مجرّد مکالمه، اندوهش به سرور مبدّل می‌گردید. با این همه حال به مرتبه‌ای ابّهت[۲] و جلال داشت که در کمتر کسی دیده شده بود، فی الحقیقه ایشان را جامع اضداد می‌توانست گفت. با راقم حروف نظر به خصوصیّاتی که أباً عن جدٍّ فیمابین تحقّق داشت کمال لطف و نوازش پدرانه می‌فرمود. از فوت آن مرحوم اندوه سختی وارد خاطر احقر گردید. از غرایب حال آنکه با کمال شجاعت بعضی ناانصافان متّهم به جبنش می‌داشتند و راقم حروف را مکرّر اتّفاق افتاده که در معارک عظیمه ملاحظهٔ احوال ایشان نموده، الحقّ نمونهٔ رستم و اسفندیار بود، لیکن حق آن است که در طریق جنگانیدن سپاه که عمدهٔ 306b هنر سپه‌داری است چندان مهارت که بایست نداشت. و رعبش هم در دل سپاه چندان نبود و توقّفش در جاهایی که شتاب طلب بود از حدّ می‌گذشت، چندان که کار از دست می‌رفت و فقیر در این خصوص مکرّر به ایشان معارضه می‌نمود. آخر می‌فرمودند که تو هنوز جوانی و مکرّر حرف فقیر به وقوع می‌آمد و مع هذا فایده نمی‌کرد و همهٔ سپاه از این صفت ایشان تنگدل بودند. در فنون سپاهیگری سرآمدِ روزگار خویش و در زور و قوّت از رستم و سام پیش بود. با آنکه سنّ شریفش از شصت تجاوز داشت دو پهلوانِ کشتی‌گیر پایش را در هنگام ایستادن از زمین جدا نمی‌توانستند نمود و فنون کشتی را تمام مستحضر بود[۳]. در سفر و حضر هرگز در هیچ حال ورزش را موقوف نکرد. بعد از توبهٔ شراب مایل به گفتن شعر گردیده، گاهی سخنان خوب از خاطر شریفش سر می‌زد. از آن جمله این دو بیت از آن مرحوم در خاطر بود ثبت نمود:

---

۱. M حبس　　۲. A نهیب

۳. S ماهر بود

گر رفیق منی ای درد و بلا بسم الله سفر وادی عشق است بیا بسم الله
ای اجل چند چنین دور سرم گردانی فارغم می‌کنی از درد بیا بسم الله[۱]

[۲۳۹۴]

مرتضی قلیخان نامی سعدلو

ولد مرحوم سارو‌خان قورچی‌باشی است. أباً عن جدٍّ این سلسلهٔ علیّه از امرای ذوی الاقتدار قزلباش و مورد عنایات و مراحم پادشاهان ایران بوده، فرق عزّت به فلک اعظم رسانیده‌اند الحقّ از اوایل دولت صفوی تا انقراض آن دولت علیّه از این سلسله بلکه از این طایفه سر مویی انحراف در اخلاص‌مندی و جان فشانی به ظهور نیامده:

این سلسله از طلای ناب است این خانه تمام آفتاب است

دولتخواهی و نمک حلالی‌شان از آن گذشته که به تقریر و تحریر در آید. خان معزّالیه مرحوم در هنگامی که خاقان مالک رقاب مغفور در قزوین نزول اجلال داشتند به ایلچیگری روم مأمور و روانه شد. بعد از تشریف آوردن خاقان مالک رقاب به اصفهان و حدوث واقعات مشهوره و جلوس صاحبقران در قزوین از روم مراجعت و به ملازمت سلطان صاحبقران مشرّف گردیده به منصب عظمای قورچی باشی‌گری بالارث و الاستحقاق مفتخر و سرافراز گردید. آستان جلالش را آسمان بوسه می‌داد. الحقّ رحمت خدا بود در میان خلق. دوست و دشمن از او در حساب و خاص و عام از الطافش کامیاب می‌بودند:

او چو ابر کَرَم به فرق جهان زیرکان چون صدف گشاده دهان

مستجمع جمیع صفات حمیده و جامع همهٔ کمالات پسندیده بود. باکمال شجاعت و پر دلی که رستم و اسفندیار غاشیه‌داریش نمودندی. خورشید جمالش به زیور ورع و صلاح و

۱. S این بیت را ندارد

قامت استعدادش به تشریف زهد و تقوا آراسته و پیراسته بود. از صیت دانشش بازارِ ارسطو کساد و از آوازهٔ ادراکش طنطنهٔ افلاطون بر باد بودی. سلطان صاحبقران در آن ایّام به حسب اقتضای سنّ و حصول اسباب و تحریک محرّکانِ مردودِ نادولتخواه که علی الاتّصال مرتکب مناهی و مشغول عیش و طرب بوده از کارهایی که در پیش داشتند غافل می‌بودند و خان معزّالیه مزبور از فرط غیرت و دانایی شب و روز چون ماهی در تابه می‌گداخت و پیوسته سعی در تفریق این مجامع و رفع این اسباب و زجر و توبیخ محرّکان می‌نمود و همیشه مخلّ این اوضاع گردیده، عیش سلطان صاحبقران را مُنغّص می‌داشت.

شنیده شد که یک دو مرتبه در حضور اقدس دستار بر زمین زده، گریبان چاک کرده بود که پدرت و برادرانت و ناموست محبوس و گرفتار افاغنه‌اند و مُلک بر باد رفته پدر و رعیّت و سپاه شب و روز دیدهٔ انتظار در راه دارند که رفته ایشان را از دست اعادی نجات دهی و از طرف دیگر رومی، عساکر بی حدّ و حصر تعیین نموده که ملک آذربایجان و تا هر کجای دیگر توانند به تصرّف در آورند و از طرف دیگر سپاه اُرس [1] آمده، گیلانات را متصرّف شده‌اند و همچنین لزگی شیروان را متصرّف شده و آشوب خراسان خود دایمی است و تو به خاطر جمع در اینجا نشسته به شرب و عیش و مناهی دیگر مشغولی. آبی که تو می‌خوری بر تو حرام است تا به شراب چه رسد. تو را لازم است که سر نتراشی و رختِ سیاه ماتمیانه بپوشی و زره از بر بیرون نکنی و بر فراش نخوابی و نان سیر نخوری و آب نیاشامی و نخندی تا پدر و برادران و ناموس و رعیّت را از دست دشمن خلاص نکنی و ملک را قرار ندهی.

و معاندانش مکرّر غایبانه در خدمت اقدس عرض می‌کردند که این دیوانه است. این همه کدورات که در خاطر مبارک هست به این تدبیرات رفع اینها کرده می‌شود و الاّ خدا نخواسته موجب دق و امراض مهلکهٔ دیگر می‌گردد. و این مرد از راه جهالت این قسم سخنان عرض می‌کند و طبع اقدس نیز راغب اقوال اعادی بود که اذا أراد الله شیئاً هیّأ أسبابه [2]. بالاخره شبی که در روز آن باز از این مقوله گفتگوها شده بود، سلطان صاحبقران

---

۱. M, H روس

۲. شرح الاصول الکافی، ۴/۲۰۱.

در مکانِ اسماعیل آقای 307a خواجه‌سرای گرجی جبّادار باشی مردودِ ملعون که از جانب خاقان مالک رقاب لَلَهٔ سلطان صاحبقران شده بود به دستور معتاد مشغول شرب بودند و در آن هنگام یک دو کس دیگر که اعظم آنها اسماعیل آقای مردود بود سخنان چند به عرض رسانیدند که در عالم مستی خاطر مبارک متغیّر شده، از مجلس برخاسته و مردم را از همراه آمدن منع کرده، بر سر دروازهٔ آن مکان به تنهایی آمده به یکی از غلامان شاهی برخورده، فرمود که برو سر مرتضی قلیخان را بیار! آن غلام متحیّر می‌شود که کدام مرتضی قلی را می‌فرماید. باز دوباره تأکید نموده. غلام مزبور عرض کرد که کدام مرتضی قلی را؟ شاه فرمود: آن مرتضی قلی را که بی‌ادب است و خاطر ما را می‌آزارد. غلام دریافت نمود. لاعلاج به خانهٔ مرتضی قلیخان آمد. در آن وقت ایشان مشغول نماز بودند. عرض کردند غلامی از غلامان پادشاهی آمده کاری دارد. آن مرحوم گفت: برای بردن سرم آمده است، بطلبید. غلام حاضر شد و عرض کرد که چنین امر شده است. به غلام گفت که چهار رکعت از نماز من باقی است می‌تواند شد که مهلت بیابم تا ادای رکعات مزبور. غلام عرض کرد که من خود لاعلاجم، لیکن البتّه این قدر درنگ می‌کنم شاید که در این بین خلاف حکم هم رسد. خان مرحوم ادای رکعات اربعهٔ مزبور نموده بود که بندگان اقدس از عقب غلامی را هم فرستادند که بزودی سرش را بیاورید و خود متوجّه مجلس شده فرمود که سر مرتضی قلی را طلبیدم. محمّد علیخان مرحوم نیز در آن مجلس حاضر بود، اگر چه جمعی او را نیز در تحریک قتل او شریک می‌دانستند، لیکن مرحوم محمّد علیخان در حضور راقم حروف دست به قرآن گذاشت که من سعایت قتل او نکردم بلکه همان ساعت سر به قدم شاه گذاشتم و التماس بسیار کردم که عفو فرمایند، چنانچه عفو فرمودند همان لحظه به سرعت تمام بیرون دویده، چند سوار و پیاده متعاقب یکدیگر دوانیدم، لیکن از آنجا که اجل آن مرحوم رسیده بود به مجرّد گردن زدنش آدم من رسید که کار از کار گذشته بود و شاه خود هم افسوس بسیار خورد:

مکن مکن که ره جور را کناره نباشد　　　مکن مکن که پشیمان شوی و چاره نباشد

فکر شعر را مزید سایر کمالات فرموده، بسیار خوش فکر و درست شعر است و تخلّصش

نامی است. در روز عید غدیر خُم در مجلس خواندگار در هنگام ایلچی‌گری که شیشهٔ قلیانش شکسته بوده است، بدیهه این رباعی را گفته بود. پاشایان روم از طبع وقّادش متعجّب شده بودند:

این شیشهٔ گلدارِ صفا پیشه شکست　　وین شاخِ گل از نازکی ریشه شکست
نامی سر ساقی به سلامت بادا　　در عید غدیر خُم اگر شیشه شکست[۱]

[۲۳۹۵]

محمّد رضا

نایب تخلّص می‌کرد. اگر چه کمتر شعر می‌گفت، امّا آنچه می‌گفت مستحسن و منتخب بود. چون طبعش به شوخی میل تمام داشت، ظرفای وقت از زبان او عاجز بودند. عدم مبالاتش به حدّی رسید که غم دنیا و آخرت هیچ یک نداشت. این مطلع از اوست و بسیار به طور گفته:

ناله پنداشت که در سینهٔ ما جا تنگ است　　رفت و برگشت سراسیمه که دنیا تنگ است

[۲۳۹۶]

میرزا عبدالرزّاق تبریزی

نشئه تخلّص داشت. در خدمات دیوانی صاحب رشد و در سرکار مرحوم مرتضی قلیخان قورچی‌باشی سعدلو و برادرش محمّد[۲] قلیخان مرحوم مباشر خدمات کلّیه بود. بعد از آن در این ازمنه در خدمت قهرمان ایران ترقّیات نموده به مرتبهٔ مصاحبت رسیده. شنیده شد که در این اوقات فوت شده. طبعش در ترتیب نظم خالی از نشئه نیست. این مطلع و حسن

---

۱. S این بیت را ندارد　　۲. H علی

مطلع از اوست:

دایم کدورت از ستمِ یار می‌کشم / از زندگانی خودم آزار می‌کشم
بی‌قدرم از کسادی بازارِ روزگار / گر یوسفم که ناز خریدار می‌کشم

[۲۳۹۷]

میرزا محمّد بیگ نکهت

کلانترِ دارالامان کرمان و شخص فهیم کاردان بود. آخر خرمن حیاتش[1] را برقِ غضب قهرمان ایران سوخت. او راست:

به خضر رشک مبر کآب زندگی دارد / به او حلال که او تاب زندگی دارد

[۲۳۹۸]

شاه قاسم ناجی[2]

تولّدش در مشهد رضوی شده. سی سال بود که به هندوستان آمده. بعد از سیر کشمیر و دهلی به سیر خوبان بنارس که ضرب‌المثل هندیان‌اند رخت عزیمت بسته. پس از مدّتی باز آمده در شاهجهان آباد ساکن شد. برهان الملک مرحوم تکیه‌ای از برای او در روی نهری که از در خانه‌اش جاری است ساخته، یومیّه از برای او مقرّر کرده بود. شش هفت سال قبل از این[3] عزیمت لکهنو نموده در اکبرآباد به رحمت ایزدی پیوست. آنقدر به مزه و خوش صحبت و ساده دل واقع شده بود 307b که وصف نتوان کرد. عادت مفرط به افیون و قلیان و قهوه داشت، اگر در اینها اندک تفاوتی یا در حاضرکردن آنها تأخیر واقع می‌شد تندیهای به مزّه می‌کرد. این رباعی از اوست:

---

۱. S خیالش
۲. S نامی
۳. مراد قبل از سال ۱۱۶۱ است.

آتشکــده در سـراغ مـا مـی‌سوزد   پـروانـه ز رشک داغ مـا مـی‌سوزد
شمع دل ماست روشن از مِهر علی   تـا صبح ابـد چـراغ مـا مـی‌سوزد

[۲۳۹۹]

میر زین‌العابدین نشئه

ولد مرحوم میرزا علی اکبر مستوفی سرکار خاصّهٔ شریفه است. خود نیز قبل از محاصرهٔ اصفهان به خدمت استیفای مازندران سرافراز گردیده، چندی مباشر آن امر می‌بود. ذات شریفش مجموعهٔ کمالات ظاهری و باطنی است، خصوصاً در حسن خطّ مشهور و مسلّم جمهور. شکسته را بسیار خوش می‌نوشته و در انشا مهارت تمام دارد و به اکثر علوم مربوط و به بسیاری از مطالب حکمت آشناست. تولّدش در اصفهان شده و بالفعل نیز در همان شهر مشغول عبادت و استفاده می‌باشد و بعض اوقات خاطر را به ترتیب نظم مشغول می‌دارد. این چند بیت زادهٔ طبع ایشان است:

از غم دوست ننالیم چـو درمـانی هست   گر به جایی نرسد دست گریبانی هست
زخم تیغ تو به مشتاق ستم بـخشد جان   نکنم شکوه ز شمشیر تو تا جانی هست
نه همین روز بود حال مـن آشـفته چـو زلف   شب هم از بخت سیه خواب پریشانی هست

[۲۴۰۰]

قاضی نظام‌الدّین خوانساری

مولد و منشأ وی قصبهٔ دلگشای مذکوره است. در اوایل شباب به شوق تحصیل کمالات به اصفهان رفته در مدارس آنجا اختیار سکنا و استفاده از خدمت علما نموده، به سبب حسن سلیقه و استعداد رتبهٔ مولویّت یافته، در خلال تحصیل هنگام فرصت را جهتِ تَرطیب دماغ و تنشیط طبع به صحبت شعرا و ظرفا می‌گذرانید. بعد از چندی بر حسب تقدیر به

بلدهٔ خرّم آباد ارم بنیاد که مقرّ دولت والی لرستان فَیلی[1] است افتاده، در آنجا متأهّل و حسب الخواهش اهالی آنجا به شغل قضا رضا داده، محاکمهٔ شرعیات را متکفّل گردید. بسیار فقیر مشرب و لطیف الطّبع بود. به شعر بسیار مربوط و به فنّ موسیقی کمال مهارت داشته. حسن صوتش به مرتبه‌ای بود که اگر گاهی در تنهایی به مصرعی مترنّم می‌شد و علی الغفله به گوش کسی می‌رسید بیهوش می‌گردید[2]. چند سال قبل از حال تحریر در حیات بود. گاهی بیتی موزون می‌نمود، از آن جمله است:

- هر چند می‌گریزی از من نگارک من / می‌گیرمت چو روزهٔ ماه مبارک من
- از پهلوی عزّت نکنم چرب دهن را / چون شمع خورم تا بتوان خورد بدن را

[۲۴۰۱]

امیر علیشیر نوایی ـ رحمة الله علیه ـ

مجملی از احوال آن خجسته خصال در روضة الفا سمت گزارش یافته و اشاره رفته بود که چون در اشعار ترکی نوایی تخلّص می‌فرماید در روضة النون که مقام آن است از افکار بلاغت آثارش قدری به تبرّک قلمی خواهد شد، اگر چه گنجایش آن داشت که تَرک اشعار ترکی وی کرده شود، زیرا که در این زمان کسی به نظر نمی‌آید که به محاسن آن پی تواند برد. از فهم اشعار فارسی ابنای زمان عاجز و قاصراند تا به ترکی چه رسد و اغلاط کتاب علاوهٔ آن است، لیکن چون در برابر این همه رنج که در تألیف این کتاب کشیده شده، خواستم طبع خود را نیز ضیافتی نمایم که موجب انشراح آن گردد، لهذا به قدر قلیلی از نتایج طبع وقّادش اکتفا نموده، رخسارهٔ این شاهد بی‌نظیر را به دُرر این نظوم زیب و بها بخشیدم و باقی را به دیوان بلاغت بنیانش نمودم. او راست[3]:

- اول پری‌وش کیم بولوب مین زار و سرگردان انکا
عشقی دین عالم منکا حیران و مین حیران انکا

---

۱. لر فَیلی به طایفه‌ای از لران اطلاق می‌شده که در اطراف خرّم آباد سکونت داشته‌اند.
۲. H «حسن صوتش ... بیهوش می‌گردید»
۳. S هیچ کدام از ابیات را ندارد

نامهٔ شوقوم نی نوع اول آی غه تیکاری چونکه مین
آشین ایل اوقور حسد دین یازمایم عنوان انکا
- اشرقت من عکس شمس الکاس انوار الهدی
یار عکسین می‌دا کور دیب جام دین چیقدی صدا
کو نلار ناله سی زلفین کمندین ناگهان کورکاج
ایرور انراق که قوشلار قیحقر شقایلار یبلان کورکاج
کونکرل چاکنی کورومدا اشک رنگی ایلکا فاش اتیدی
بالیغ رخمینی فهم ایلار لارایل دریاده‌قان کورکاج
کوزوم قان‌یاش توکار نتیب کونکرل رخمینی یا شورای کیم
تا پار لارپر دا رخمین صید قانیدین نشان کورکاج
- بارچه خوب لارینگ قورحتار و خط و خقال بار
لیک اولکسیم پزنی بیچال ایلار اوزکا حالی یار
سنبولنک توشا ایاغنیک بر استیغه رعب کیم
گل بیلار خورشید نلیک استید الام و دالی بار[1] 308a

[۲۴۰۲]

میرزا زکی

ندیم تخلّص. اصل وی اصفهانی است[2]. در زمان خاقان مالک رقاب در مصاحبت امرا[3] به سر می‌برد. بعد از محاصره به نجف اشرف و عتبات عالیات مشرّف شده، مثنوی موسوم به درّ نجف در سلک نظم کشیده، بعد از آن باز به اصفهان آمده در لباس فقرا می‌گذرانید تا آنکه شهر مزبور از تصرّف افغان برآمده، رایات قهرمان ایران به آن شهر نزول نمود. به

۱. با توجّه به اختلاف نسخه‌ها و پیچیدگی متن برای بنده، تصویری از ابیات ترکی در انتهای کتاب خواهد آمد.پ
۲. در اصفهانی بودن اصالت او اختلاف نظر است. برخی اصل او را مشهدی دانسته و محل نشو و نمای وی را اصفهان می‌شمرند. مقالات الشّعرا، ۸۱۲؛ آتشکده آذر، ۴۲۱.
۳. S اقران

خدمت آن مظهر صنع کردگار رسیده، چون در ندامت بی‌نظیر بود صحبتش با آن سپه‌دار عصر درگرفته از مخصوصان حضور گردید. تا سیزده سال ملازم رکاب آن پادشاه ظفر پناه بود، در سنهٔ ۱۱۵۴ از ملازمت آن شهریار مرخّص گردیده، در نجف اشرف سکونت نمود و تا حال در آن ارض مقدّس مجاور است. در خدمت قهرمان ایران کمال تقرّب داشت و اکثر به‌کار خلق الله می‌آمد. فیمابین راقم حروف و ایشان کمال ربط و دوستی بوده و هست. سنّ ایشان از هفتاد تجاوز نموده است. دیوان غزل ترتیب داده، لیکن در اشعارش مزه‌ای که باید یافت نمی‌شود. این چند بیت 308b از منتخبات غزلیّات اوست:

- در غریبی بود آن روز دل شاد مرا / که ز یاران وطن کس نکند یاد مرا
- رقیب از وصل می‌بالد، ندیم از هجر می‌نالد / یکی را گل، یکی را خار در پیراهن‌است امشب
- از سوز دل مجالِ سخن کو که مطلبم / تبخاله‌وار بر لب اظهار مانده است
- زاهد از قول تو واعظ ز می ناب گذشت / از ره عام[1] فریبی خرت از آب گذشت
- از کجا کاین همه آشوب جهان کار تو نیست / فتنه‌ها زیر سر نرگس بیمار تو نیست
- از خم گیسوی مشکین تو بویی بگذشت / کرد زخم دل ما روی به بهبود عبث
- به رنگی ساقی امشب می به جامم دیر می‌ریزد / که پنداری شراب از شیشهٔ تصویر می‌ریزد
- میان هجر و وصال تو امتیازی نیست / ز بس که لطف و عتابت به یکدگر ماند
- نمکِ شور جنون تو فراموشم باد / اگر از عقلِ فرو مایه دگر یاد کنم
- مضطربِ پروانهٔ بزمِ چراغانم ندیم / خویشتن را در میان انجمن گم کرده‌ام
- تو قدر می نمی‌دانی به رنگ لاله، می‌ترسم / چو جام از کف گذاری، قوّت تریاک برداری

[۲۴۰۳]
میر محمّد سمیع نیازی

مولدش دارالخلافهٔ دهلی است و پدرش حاجی میر عابد از بخارا به هند آمده، ملازم

۱. M عالم

عالمگير پادشاه بود. آخر به خدمت احتساب دارالخير اجمير مأمور شده، مدّتها در آن امر به تقيّد و استقلال قيام مى‌نمود. مير مزبور نيز بعد از فوت پدر سالها به همان خدمت اشتغال داشت. در اين ايّام كه كفّار آن حدود سر به شورش بر آورده حكّام و اهل شرع را بى‌دخل ساخته‌اند، معاودت به دارالخلافه نموده، دركمال پريشانى به سر مى‌برد و نقش مرادش ازكج بازىِ نرّادِ فلك هيچ جا درست نمى‌نشيند، اگر چه مات نشده، امّا در فيل بندِ عزلت و انزوا به اميد ديدن رخ شاهدِ مقصود منزوى است[1]. طبعش در نظم خالى از درستى نيست. تخلّص **نيازى** از شيخ محمّد على حزين يافته. او راست:

- روزى كه پرچم علم نور شد بلند   گرد سياه‌بختيم از دور شد بلند
- مُردم ونَنشست از پا آه غمناكم هنوز   دود مى‌خزيد چو شمع كُشته از خاكم هنوز

[۲۴۰۴]

شاه نسبتى تهانيسرى

تهانيسر قصبه‌اى است از مضافات دهلى مشاراليه از سادات سكنهٔ آنجاست. در زمان جهانگير پادشاه و شاهجهان پادشاه به عرصهٔ وجود بوده، به كمال تجرّد و درويشى به سر مى‌برده. ديوانش قريب به شش هزار بيت است و شعرهاى به مزه[2] دارد. او راست:

- جدا ز ما دل ما را به زير خاک كنيد   به اين[3] ستم زده در يک مزار نتوان خفت
- هم ز دل دزديد صبر و هم دل ديوانه را   دزد من با خانه مى‌دزد متاع خانه را
- چون پى دل بردن آمد عقل را اوّل ربود   دزد دانا مى‌كُشد اوّل چراغ خانه را

اين شعر در بعضى كتب به نام شيخ صرفى به نظر آمده، يقين است كه از صرفى است:

- در اوّل سعى بى جا كرد فرهاد   همان يک تيشهٔ آخر بجا زد

---

۱. S ،M ،A «اگر چه مات... منزوى است» را ندارد   ۲. S بى مزه
۳. S به يک

ـ بلبلان هم مزاج دان نشدند　　کس ندانست گل چه خُو دارد
ـ نقش پای او زمین را گل به دامان می‌کند　　سایه را نخل قدّش سرو خرامان می‌کند

[۲۴۰۵]

میر زین‌العابدین نیّر

برادرزادهٔ نوّاب سادات‌خان بهادر ذوالفقار جنگ است. آبای ایشان از سادات مازندران بوده‌اند و مدّتها در آن سرزمین لوای سلطنت برافراشته. در زمان شاه طهماسب ماضی مغفور به اصفهان آمده، توطّن کردند و میر مزبور در اواسط عهد پادشاه عالم پناه از اصفهان به دارالخلافهٔ دهلی وارد گردیده به منصب و خطاب شجاع خانی سرافراز گشته تا حال تحریر در خدمت عمّ بزرگوار خود به سر می‌برد و در تحصیل علوم معقول و منقول جهد بلیغ به کار برده و استعداد درستی به هم رسانیده. طبعش به شعر نیز میل تمام دارد. این چند بیت او راست:[۱]

در پرسش من به روز هجران　　غیر از شب تار ما نیامد

۱. جای ابیات در همهٔ نسخه‌ها بیاض مانده است. این بیت را از قاموس الاعلام شمس الدّین سامی به متن افزودم. (مصحّح)

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الواو

[۲۴۰۶]

فضل‌الله وصّاف

از فضلای نامدار و علمای عالی مقدار بوده. شاهد کمال وی تاریخش کافی است. معاصر سلطان محمّد خدابنده است. در انشای نظم و نثر مسلّم زمان و یگانهٔ دوران بوده. او راست:

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

ـ یاد ایّام وصال تو ز لوح دلِ من　　به مرور فلک و گردش دوران نرود 309a

ـ نقش بد هرگز از طبیعت دهر　　نرود چون سیاهی از رخِ زنگ

نکند مار ترک زخم زدن　　تا تو بر تارکش نکوبی سنگ

[۲۴۰۷]

والهی هروی

در عهد سلطان حسین میرزای بایقرا بوده. او راست:

بی‌قیمت است پیشِ لبِ لعلِ یار لعل　　بادا فدای لعلِ لبش صد هزار لعل

[۲۴۰۸]

خواجه والهی بخاری[1]

اسمش خواجه عطاست. از طالب علمان بوده. او راست:

ز چاکِ سینه به ناخن دل حزین کَندم جدا چو گشتم از آن مه، دل این چنین کندم

[۲۴۰۹]

شیخ واحد

از اهل صفا[2] بوده. [دیوانش دو هزار بیت است.][3] او راست:

همچنان ای یار سنگین دل جفاکاری هنوز وقت آن نآمد که آموزی وفاداری هنوز

[۲۴۱۰]

خواجه[4] ابن علی واقفی مشهدی

نشو و نمای وی در هریٰ بوده، به دکن آمده به مرتبهٔ ایالت رسیده. او راست:

- شد مکرّر همه اوضاع جهان پیش نظر جز غم عشق که تا حشر مکرّر نشود
- تا نظر بر روی آن مشکین نقاب افکنده‌ایم سرمهٔ بیداریی در چشم خواب افکنده‌ایم

[۲۴۱۱]

وفایی مشهدی

او راست:

- چو دیدم همدم ساغر لب جانانهٔ خود را پر از خوناب حسرت ساختم پیمانهٔ خود را

---

۱. S بخارایی
۲. H اصفهان؛ عرفات: از اهل صوفیان
۳. متن داخل [ ] از S افزوده شد.
۴. H + والهی

ـ کاش پیوسته بود آیینه پیش نظرش   تا نظر جانب اغیار نیفتد دگرش

[۲۴۱۲]
وفایی شیرازی

بعضی همین وفایی را حسین وفایی دانسته‌اند ـ و الله یعلم. او راست:

ـ پیش من بیداد یار از مهربانی[1] خوشتر است   زهر چشم او ز آب زندگانی خوشتر است
قدر بدنامی چه دانی ذوق رسوایی‌است نیست   ای که گفتی عشق ورزیدن نهانی خوشتر است
ـ پیش تو اعتبار من از خاک کمتر است   ای خاک بر سر من و بر اعتبار من

[۲۴۱۳]
مولانا ولی قلندر

دولتشاه او را از شعرای سلطان حسین محمّد بایسنقر دانسته[2] و در *مجالس* نوشته شده که در ملازمت بابر میرزا به سر می‌برده. خالی از دلیری و بی‌حیایی نبوده. او راست:

ئیم ملول که کارم نکو نشد، بد شد   شود شود، نشود گو مشو، چه خواهد شد؟

[۲۴۱۴]
میر ویسی

از امرای همایون پادشاه بوده، به موافقتِ آن پادشاه دندان خود را کنده[3]، باعث عزّت و اعتبار او گردید. او راست:

ـ خواهم امشب به‌تو افسانهٔ دل عرض کنم   لیک چشم سیه‌ات بر سر خواب است امشب

---

۱. H: بی وفایی   ۲. *تذکرة‌الشعرا*، ۴۶۹.
۳. گویا همایون پادشاه دندان خود را به واسطهٔ درد کشیده و میر ویسی نیز برای خوشامد شاه دندان خود را می‌کشد و همین امر موجب ترقّی و اعتبار او می‌شود.

به اعتقاد راقم حروف اگر مصراع ثانی را چنین بخوانند بهتر است:

لیک چشمان تو را میل به خواب است امشب

ـ امیدوار چنانم که شرمساری من شود به پیش تو عذر گناهکاری من

[۲۴۱۵]

ویسی هروی

در زمان سلطان حسین میرزا بوده. او راست:

هوس پرسش بیماری من کرده رقیب من چنین بی‌خبر و مرگ به دروازه رسید

[۲۴۱۶]

واحد اصفهانی

به عرق‌چین دوزی معیشت می‌کرده. وضع رندانه و مشرب فقیرانه داشته. او راست:

ـ شدم ز عشق تو رسوای عالمی و هنوز ز سادگی غم دل می‌کنم نهان از تو
ـ جان و تن من فدای خاک در تو گر فرمایی به دیده آیم بر تو
گر چه دانم که نداری سر من بی سر بادا هر که ندارد سر تو

[۲۴۱۷]

واحد کرمانی

مشهور به اُقتلوا. سبب شهرت یافتن به این اسم اشعار چند است که در هجو جمعی گفته که در اوّل هر بیت اُقتلوا فلان و اُقتلوا بهمان آمده و این دو بیت از آنجاست:

ـ اُقتلوا کاتبان مفرده را اوّل آن عبدی فلک زده را
اُقتلوا آنکه ساخت از زر سود مسجدی لا سجود بهر سجود

ـ بر گریهٔ من خندهٔ آن پسته دهن بین / در خندهٔ آن لب نگر و گریهٔ من بین
ـ از باده نشئه به دل و جان نمی‌رسد / کیفیّتی به عشق جوانان نمی‌رسد

[۲۴۱۸]

مولانا واحدی

در عهد اکبر پادشاه به هند آمده، سیاحت می‌کرده. او راست:

ـ قدّ تو نهالی است نشان در برم او را / کز دیده دهم آب و به جان پرورم او را
ـ کور می‌خواهم ز گریه دیدهٔ اغیار را / تا نبیند چشم بد دیگر جمال یار را
ـ واحدی تایب و زاهد شده بودی دو سه روز / باز عاشق شده‌ای جای مبارک باد است
ـ صوفی تو حدیث می و معشوق ز ما پرس / کاین نکتهٔ عشق‌است ندانی تو بِه از ما

[۲۴۱۹]

میر والهی قمی

از استادان فصیح زبان و شعرای شیرین بیان زمان است. اشعار نمکین و افکار رنگین بسیار دارد. موسیقی را خوب ورزیده[۱]، در آن فنّ تصانیف درست کرده. در سنهٔ یک هزار و یک صد و شش در حیات بوده. او راست:

ـ می‌تپد بس‌که ز شوقت دل بی‌کینهٔ ما / شده نزدیک که بیرون جهد از سینهٔ ما
ما چو طفلیم و جهان مکتب و عشق تو ادیب 309b / هجر و وصل تو درو شنبه و آدینهٔ ما
ـ مجنون به گوشه‌ای ز جفای زمانه رفت / دیوانه‌اش مخوان که عجب عاقلانه زیست
ـ هرکس که به روی تو کشد تیغ چو[۲] مژگان / چون مردمک دیده به پیشش سپر انداز
خواهی که چکد همچو کباب از نفست خون / از شور محبّت نمکی در جگر انداز
ـ به این طالع گذر گر بر کنار کوثرم افتد / روان آتش شود در آب و در خشک و تَرم افتد

---

۱. M دانسته
۲. S ز

هوایی کز قدّت افتاده در سر گر مرا سوزی[1]   ز سر آید برون و در سر خاکسترم افتد

ـ می‌روم از سر کوی تو همان انگارم   کآمدی و نگهی از سر حسرت کردم

ـ جایی که عارض تو نقاب از قمر کشد   خورشید گردن از پی نظّاره بر کشد

ـ بر آشیانهٔ بلبل نسیم پا زد و گفت   که خانمان اسیران خراب می‌باید

ـ سوخت ما را تب هجر تو چنان کز حیرت[2]   دوزخ انگشت گزد بر سر خاکستر ما

ـ درین دیار چنان عشق گلرخان تنگ است   که بلبلی نکند ناله در گلستانی

ـ درِ وصال تو نگشود طالع پستم   کلید سعی بر آورد زنگ در دستم

ز سینه بس‌که گشودم خدنگ جور تو را   به جای آبله پیکان بر آمد از دستم

ـ نگردم رنجه از دشمن اگر زوبین زند بر من   مرا آن گل به درد آرد که یار از کین زند بر من

چنان گشتم ضعیف از غم که ریزد پیکرم از هم   اگر باد صبا برگِ گل نسرین زند بر من[3]

ـ ما چو تیریم و زبانِ آتشین پیکانِ ما   مدّعی خوش باشد ار داری سر میدان ما

ـ عاشق از هریک نگه صد مدّعا گوید به ناز   عشق چون این رتبه دارد قاصد و پیغام چیست؟

ـ خوش دمی کاندر لحد بی‌زحمت جان والهی   در بغل گیرد غمت را و کفن بر سر کشد

ـ به‌هر صورت که باشد خواهمش بر گِرد سر گشتن   اگر شمع‌است من دودم، و گر سرو است من بادم

ـ گِرد چشمان تو گَردم که پی کشتن من   نگه کوته و مژگان دراز آوردند

ـ در کُنج خانهٔ فکر تو چندان مرا نشاند   کز پردهٔ عنکبوت درِ منزلم گرفت

ـ چاک پیراهن یوسف که گل تهمت بود   خنده بر سستی تدبیر زلیخا می‌کرد

ـ وقت رفتن چشم بگشا والهی سیرش ببین   راه دوری می‌روی اندیشه و زاری مکن

ـ من نمی‌گویم که چشمم بی‌نصیب است از رخت   می‌کند گاهی نگاه امّا به حسرت می‌کند

ـ کام دل جستن از تو دشوار است   گر تو مستی کرشمه بیدار است

ـ تو کاستغنا به جانی می فروشی   مرا هم نیم جانی در بدن هست

ـ مرو ز دیده که یادم ز پیر کنعان است   که روی دوست ندیدن به چشم[4] نقصان است

سر خیال تو کردم که در دل تنگم   هنوز نآمده از آمدن پشیمان است

---

۱. S روزی
۲. S غیرت
۳. S این بیت را ندارد
۴. A خشم

- ز دیدن تو چسان دیده را نگه دارم — که آخرین نفس است و همین نگه دارم
- حلق خشکی ز تف سوختن دل دارم — دم آبی طمع از خنجر قاتل دارم
گه کنم آرزوی بوس و گهی میل کنار — یک کف خاک و صد اندیشهٔ باطل دارم
- کشتن پروانه ما را دارد از دعوی خموش — ورنه خون شمع را از باد صبا می‌خواستیم
- مجنون صفت خوش است به صحرا گریستن — در هر قدم چو آبلهٔ پا گریستن
- از چاک تنم بر دل پر خون نظری کن — نظّارهٔ صد بار ز من خسته‌تری کن[1]
- کس نیست که بیند رخ گل ورنه درین باغ — هر برگ بود بر سر شاخ آینه داری
- ای عشق خوارتر کن از نی‌ام به کوی او — تا هر که بیندم نکند آرزوی او
- نگه تا کی گریزان دارم از تو — گرفتارم چه پنهان دارم از تو
- سرشک از رخم پاک کردن چه حاصل — علاجی بکن کز دلم خون نیاید
- صبح آمد و بنشاند ز دل جوش تبم — با جام بیامد بت عنّاب لبم
ای اخترِ بخت چشم بادت روشن — کآورد به یک شکم سه خورشید شبم
- روزی که جهان زنده کند مردهٔ خویش — جان گرم کند قالب افسردهٔ خویش
من لب به شراب زندگی تر نکنم — عاقل نکند میل به قی کردهٔ خویش
- من بلبل عشقم شده پابند هوس — بی‌بند و بلا نبوده‌ام نیم نفس
از روزنه‌ای که خورده بادی به دلم — یا حلقهٔ دام بود یا خاک قفس

[۲۴۲۰]

وارثی اردبیلی

او راست:

- به زندگیم کدام آرزو بر آوردی؟ — که روز بازپسین نخلِ ماتمم باشی
- وارثی را بارها گفتم که ترک دوست کن — پند من نشنید چندانی که دشمن کام شد

۱. S ,A این بیت را ندارد

[۲۴۲۱]

ملّا وارثی سبزواری

برادر کامی سبزواری است. به هندوستان آمده قدری مانده، مراجعت به وطن نمود و در آنجا به موزه‌دوزی مشغول شد. اشعار بسیار از متقدّمین و متأخّرین در خاطر داشته است و خود هم شعر بسیار می‌گفته، لیکن متانتی که باید در افکارش نیست. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام. از اشعار منتخب اوست:310a

- در دستم ساغر می ناب / خون گشت ز بخت واژگونم
بیم است که عالمی بسوزد / زین شعله که خاست از درونم
- گر با من نیست سر جنگ / از چیست بر ابروانت آژنگ
بر خاک می‌فکنم که هستم / چون گوهر قیمتی گران سنگ
- چه بی‌دَردانه آهی می‌کشی ای وارثی هردم / تو عاشق نیستی، بیهوده رسوا می‌کنی خود را

[۲۴۲۲]

محمّد امین وجدی[۱] کرمانی

او راست[۲]:

بیچاره دلم که درد فرقت دارد / در عشق بتان تاب مشقّت دارد
از هجر نشد کباب و از رشک نسوخت / یک قطرهٔ خون این همه طاقت دارد

[۲۴۲۳]

مولانا وجهی تفرشی

مدّتها ملازم اکبر پادشاه بوده. او راست:

---

۱. H وحیدی؛ M واجدی

۲. S + شاعری بوده، احوالش درست معلوم نشد. تقی اوحدی، او را چنین معرفی می‌کند: از اهل این عصر و زمان است. عرفات العاشقین، ذیل وجدی کرمانی.

چو خویت خون من[1] غمناک ریزد وزان خون[2] قطره‌ای بر خاک ریزد
از آن خاک و از آن خون هر چه روید به تو درد دل من باز گوید

[۲۴۲۴]
مولانا وجهی کُرد

از فضلای معزّز[3] زمان بوده، در مطایبه‌گویی و بذله‌سنجی و هزل نظیر نداشته. حماریّه نام کتابی تصنیف کرده، آن را درس می‌گفته. تقی اوحدی نوشته که با وی بسیار صحبت داشته‌ام. اصلش از عمادیه است و اکثر اشعارش رباعی است و این ابیات وی راست:

ـ دل گرگ و نگار گرگ بازش گیرد بند از پی امتحان درازش گیرد
گر جانب کس رود به خاکش بکشد ور جانب او رود به نازش گیرد
ـ می‌گفتم عشق و می‌ندانستم چیست می‌گفتم یار و می‌ندانستم کیست
گر عشق این‌است چون توان با او بود ور یار این‌است چون توان بی او زیست

[۲۴۲۵]
وجهی هروی

تقی اوحدی نوشته که مدّتها شد در هند است. مردی نامراد سیّاحی است. در سنهٔ ۱۰۱۹[4] در گجراتش دیدم. او راست:

ـ آتش ز جای می‌جهد و می‌کند فغان سوزی مگر ز عشق تو در جان آتش است؟
ـ وجود خضر و مسیح از حیات ما نفسی‌است به نزد همّت ما هر دوکون کم ز خسی‌است
ـ وجهی قدح بادهٔ نابی به کف آر چون ساغر گل جام شرابی به کف آر
از ظلمت غم، روز امید تو شب است در تیره شبِ غم، آفتابی به کف آر
ـ من دل به فریبِ چشم مستت ندهم جان را به لبِ باده‌پرستت ندهم
ای در پی دل فتاده، برگرد که من صد پاره کنم دل و به دستت ندهم

---

۱. M این
۲. H چون
۳. M, H مقرّر
۴. M ۱۱۰۹

[۲۴۲۶]
مولانا وحشی بافقی

نو غزالان وحشی معانی رام وی بوده‌اند. در اوستادی و شیرین زبانی مسلّم روزگار و یگانهٔ عالم است. دیوانش مشهور و عرایس ابکار افکارش غیرتِ صد جنان حور است. مُتتبّع روش بابا فغانی است و لیکن شوخی کلام را بر طرز وی افزوده و تغییری در طور بابای مرحوم داده است که بعضی از آنها بسیار شیرین و نمکین افتاده و بعضی دیگر سست و کم رتبه واقع شده. به اعتقاد راقم حروف جریمهٔ خام شاعران این زمان با او و شوکتای بخارایی و مولانا ظهوری است، زیرا که در وادیی که مولانا ظهوری قدم نهاده جبرئیل را مجال پر زدن نیست.، مایه و سلیقهٔ او مساعدت کرده که از عهدهٔ طرز خود بر آمده است و هر که تتبّع طرز او کرد اشعارش بی‌رتبه بلکه بی‌معنی[1] محض شده و هیچ کس را طرز او چنانچه باید به دست نمی‌آید و این روش بر وی ختم شده است. و دیگر مولانا وحشی است که اکثر به روش روزمرّهٔ عوام گفتگو کرده، لیکن معنی اوستادی و مایه‌وری او فی‌الجمله مانع خامی و بی رتبگی کلامش شده است. دیگران راکه طرز گفتگوی او خوش آمده و خواسته‌اند به روش او شعر بگویند سخن ایشان یک باره از درجهٔ فصاحت و پختگی افتاده و به جایی رسیده است که هرکس را قدری هم از این عالم بهره باشد از شنیدن آن عار و تنفّر می‌آید.

و همچنین شوکتای بخارایی که نازک خیالیها را به جایی رسانیده است که شهبازِ اندیشه به پیرامون آن نمی‌تواند رسید، چون او را نیز این روش مساعدت کرده بود فی‌الجمله از عهدهٔ آن بر آمد و پیروانش پی راگم کرده به ضلالت افتادند و پنداشتند که سخن ایشان نازک و بلند و بلیغ شده است و اگر کسی از اغلاط افهام ایشان خبر داد از وی آزرده شده به مخاصمت و مجادلتش برخاسته، جرح سخندانی او نمودند و امثالشان تقویت و اعانت آنها کردند. سخندانان زبان به کام خاموشی کشیدند و هرزه‌گویان روش خود را رواج داده کارِ سخن را رسانیدند به جایی که رسیده است، خصوصاً در زمان ما که هرکس از افراد

---

۱. H:کم معنی

انسان را باید شاعر دانست و اگر خلافش ظاهر شود نادر است. به هر حال گویند که مولانا وحشی به دست معشوق خود کشته شد و این غزل را در حالت نزع گفته است 310b که این بیت از آنجاست:

مگر در من نشان مرگ ظاهر شد که می‌بینم رفیقان را نهانی آستین بر چشم تر امشب

(وفات وحشی مسکین / ۹۹۱)[1] تاریخ وفات اوست. میانهٔ وی و مولانا محتشم کاشی مشاعرات و مهاجات واقع شده. قصّهٔ فرهاد و شیرین و ناظر و منظور را در دو مثنوی به کمال عذوبت و شیرین بیانی ادا فرموده، از هر یک چند بیت به جهت تنشیط طبع ناظران این مجموعهٔ فواید سمت تحریر می‌یابد:

از فرهاد و شیرین

الهی سینه‌ای ده آتش افروز در آن سینه دلی وان دل همه سوز
هر آن دل راکه سوزی نیست، دل نیست دل افسرده خود جز آب و گل نیست
کرامت کن درونِ درد پرورد دلی در وی درونْ درد و برونْ درد
دلم پر شعله گردان، سینه پر دود زبانم کن به گفتن آتش آلود
به سوزی ده کلامم را روایی کز و گرمی کند آتش گدایی
دلم را داغ عشقی بر جبین نه بیانم را زبانِ آتشین ده
سخن کز سوز دل تابی ندارد چکد گر آب ازو، آبی ندارد
دلی افسرده دارم سخت بی نور چراغی زو به غایت روشنی دور
بده گرمی دل افسرده‌ام را فروزان کن چراغ مرده‌ام را
ندارد راه فکرم روشنایی ز لطفت پرتوی دارم گدایی

در توحید

به نام چاشنی بخش زبانها حلاوت سنج معنی در بیانها
شکرپاش زبانهای شکر ریز به شیرین نکته‌های حالت انگیز
نهاد از آتشی بر عاشقان داغ که داغ آن زند صد طعنه بر باغ
یکی را ساخت شیرین کار و طنّاز که شیرینی تو شیرین! تاز کن نازا

۱. همه نسخه‌ها: وحشی مسکین. این مادّه تاریخ را تقی اوحدی در فوت وحشی گفته است. عرفات العاشقین.

یکی را تیشه بر سر داد استاد[1] / که جان می‌کن تو[2] فرهادی تو فرهاد
به هر ناچیز چیزی او دهد، او / عزیزان را عزیزی او دهد، او
مبادا آنکه او کس را کند خوار / که خوار او شدن کاریست دشوار
گرت عزّت دهد زو ناز می‌کن / وگرنه چشم حسرت باز می‌کن
بلند آن سر که او خواهد بلندش / نژند آن دل که او خواهد نژندش
به سنگی بخشد آن‌سان اعتباری / که بر تاجش نشاند تاجداری
به خاک تیره‌ای بخشد عطایش / چنان قدری که گردد دیده جایش
ز گِل تا سنگ وز گُل گیر تا خار / ازو هر چیز با خاصیّتی یار
به آن خاری که در صحرا فتاده / دوای درد بسیاری نهاده
نروید از زمین شاخ گیاهی / که ننوشته است بر برگش دوایی
در نابستهٔ احسان گشادَست / به هر کس آنچه می‌بایست دادَست
به ترتیبی نهاده وضع عالم / که نه یک موی ماند بیش و نه کم
چراغ افروز نازِ جان گدازان / نیاز آموز طورِ عشق بازان
اگر لطفش قرین حال گردد / همه ادبارها اقبال گردد
وگر توفیق او یک سو نهد پای / نه از تدبیر کار آید نه از رای
در آن موقف که لطفش روی پیچ است / همه تدبیرها هیچ است، هیچ است
خرد را گر نبخشد روشنایی / بماند تا ابد در تیره رایی
کمال عقل این باشد درین راه / که گوید نیستم از هیچ آگاه

در نعت

حکیم عقل کز یونان زمین است / اگر چه بر همه بالا نشین است
به هر جا شرع بر مسند نشیند / کسش جز در برون در نبیند
خرد هر چند پوید گاه و بی‌گاه / نیابد جای جز بیرون درگاه
محمّد تاجدار تخت کونین / دو کون از وی پر از زیب و پر از زین
فلک میدان، سوار لامکان پوی / مِجرّه صَولجان، آسمان گوی
عرب را زو بر آمد آفتابی / که از وی صبح هستی بود تابی

---

۱. S یکی را تیشه‌ای بر سر فرستاد
۲. دیوان: که

در معراج[1]

شبی روشنتر از سرچشمهٔ نور رخ شب در نقاب روز مستور
دمیده صبح دولت آسمان را ز خواب انگیخته بخت جهان[2] را
شد از تحت الثّری تا اوج افلاک همه ره چون دلی از تیرگی پاک
همه روشندلانِ آسمانی دوان گِرد سرای امّ هانی
از آن دولتسرا تا عرش اعظم ملایک بافته پر در پر هم
رهی آراسته از عرش تا فرش براقی جسته بر فرش از درِ عرش
براقی گرمی برق از تکش وام ز فرشش تا فراز عرش یک گام
به مغرب نعلش از خوردی به خاره به مشرق بود تا جستی شراره 311a
ازین روی زمان[3] بی رحم مهمیز بر آن سوی زمان جستی به یک خیز
به زیر پا درش هنگام رفتار نمی‌گردید مور خفته بیدار
نبودی چون دل عاشق قرارش که خواهد جان عالم شد سوارش
خدیو عالم جان شاه لولاک مقیمان درش سکّان افلاک
بساط آرای خلوتگاه لا رَیب سوارِ ره شناس عرصهٔ غیب
زهی عزّ براق آن جهان گیر که پیک ایزدی بودش عنان گیر
سرای امّ هانی را زهی قدر که می‌تابید در وی آن مه بَدر
بزد جبریل بر در حلقهٔ راز که بیرون آی و بر کون و مکان تاز
برون آ یا نبی الله! برون آی برون آ با رخ چون مه برون آی
برون فرما که مه را دل شکسته ز شوقت بر سر آتش نشسته
عطارد تا ز وصلت مژده بشنید چو طفل مکتب است اندر شب عید
برون تاز و به حال زهره پرداز که چنگ طاقتش افتاده از ساز
فرو رفته است خور در آرزویت تو باقی مانی و خورشید رویت
کشد گر مدّت حرمان ازین بیش زند بهرام بر خود خنجر خویش
ز برجیس و ز کیوان خود چه پرسی[4] که می‌گرید بر ایشان عرش و کرسی

۱. دیوان: در وصف شب معراج
۲. دیوان: جوان
۳. دیوان: زمین
۴. S: ترسی

برون نه گام و لطفی یارشان کن ... نگاه رحمتی در کارشان کن
سریر افروز عرش از خوابگاهش ... برون آمد دو عالم خاک راهش
براقش پیش باز آمد به تعجیل ... دوید و در رکاب آویخت جبریل
رکاب آراست پای احترامش ... عنان پیراست دست احتشامش
به زیر پی نخستین عرصه پیمود ... قمر رخ بر رکاب روشنش سود
وز آن منزل همان دم کرد شبگیر ... دبستان دویم جا ساخت چون تیر
عطارد لوح خود آورد پیشش ... که اینم هست کن نعلین[1] خویشش
چو در بزم سیم آواز[2] انداخت ... به چادَر زهره ساز خود نهان ساخت
نبودی گر نهان در چادَر او ... شکستی ساز او را بر سر او
به کاخ چارمین جا ساخت چون[3] صدر ... نهان شد خور ز شرم آن مه بَدر
مسیح انجیل زیر آورد از طاق ... که جلد مصحفت این کهنه اوراق
به یک حمله که آورد آن جهانگیر ... دژ مریخ را فرمود تسخیر
شدش بهرام با تیغ و کفن پیش ... که کردم توبه از خون کردن خویش
گذر بر دار شرع مشتری کرد ... به احکام خود او را رهبری کرد
که بشکن آلت ناهید چنگی ... ز خون شو مانع بهرام جنگی
وز آنجا بر در دیر زحل تاخت ... چو او را پیر راهب دید بشناخت
بگفتش داده بودندم نشانی ... تویی پیغمبرِ آخر زمانی
شهادت گفت و جان در پای او داد ... به شکّر خندهای حلوای او داد

در منقبت[4]

نه هر کس در مقام لی مَع الله ... به خلوتخانهٔ وحدت برد راه
نه هر کو بر فراز منبر آید ... سلُونی گفتن از وی در خور آید
سَلُونی گفتن از ذاتیست در خور ... که شهرِ علم احمد را بود در
چو گردد شه نهانی خلوت آرای ... نه هر کس را در آن خلوت بود جای
چو راه گنج خاصان را نمایند ... نه بر هر کس که آید در گشایند

---

۱. S تعلیم
۲. S او راه
۳. دیوان: بر
۴. دیوان: در ستایش حضرت علی (ع)

چو صحبت با حبیب افتد نهانی / نه هر کس راست راه[1] همزبانی
کس از یک نور باید با محمّد / که روشن گرددش اسرار سرمد
جهان را طی کند چندی و چونی / کلامش را طراز آید سَلونی
به تاج إنّما گردد سرافراز / بدین افسر شود از جمله ممتاز
بر اورنگ خلافت جا دهندش / کنند از إنّما رایت بلندش
ولایش عروة الوثقی جهان را / بدو نازش[2] زمین و آسمان را
رکاب دُلدُل او طوقی از نور / که گردن را بدان زیور دهد حور
دو نوک تیغ او پرگارواری / ز حفظش هور دور ایمان را حصاری
سر شمشیر او در صفدری داد / ز لای لا فتی الاّ علی یاد
کلامش نایب وحی الهی / گواه این سخن مه تا به ماهی 311b
لغت فهم زبان هر سخن سنج / طلسم آرای نقد راز هر گنج
وجودش ز اوّلین دم تا به آخر / مبرّا از کبایر وز صغایر
تعالی الله زهی ذات مطهّر / که آمد نفس او نفس پیمبر
دو نهر فیض از یک قُلزم جود / دو شاخ رحمت از یک اصل مقصود
به عینه همچو یک نور دو دیده / که آن را چشم کوته‌بین دو دیده
دویی در اسم امّا یک مسمّا / دو بین عاری ز فکر این[3] معمّا
پس این شاهد که بودند از دویی دور / که احمد خواند با خویشش ز یک نور
گر این یک نور بر رخ پرده بستی / جهان جاوید در ظلمت نشستی
نخستین نخلِ باغ ذوالجلالی / بدو خُرّم ریاضِ لایزالی
ورای آفرینش مایهٔ[4] او / نموده هر چه جز وی سایهٔ او
کمال عقل تا اینجا برد پی / سخن کاینجا رسانیدم کنم طی

در تعریف سخن

سخن صیقل گر مرآت روح است / سخن مفتاح ابواب فتوح است
سخن گنج است، دل گنجور این گنج / درو میزان عقل و جان گهر سنج

---

۱. دیوان: راز؛ M راهی
۲. A بارش
۳. S یک
۴. M پایهٔ

سخن خورده است آب زندگانی ‌ ‌ نمرده است و نمیرد جاودانی
جهان او را دبستان پر اطفال ‌ ‌ الف بی[1] خوانِ او عقلِ کهن سال
کسی را کین هما بر سر نشیند ‌ ‌ به بالا دست اسکندر نشیند
سخن را من غلام خانه‌زادم ‌ ‌ و لیکن اندکی کاهل نهادم
به خدمت دیر دیر آیم از آن‌است ‌ ‌ که با من گاه‌گاهی سرگران است
بر این در آفتابم ایستاده ‌ ‌ قرار ذرّگی[2] با خویش داده
بدین خورشید اگر چه ذرّه مانند ‌ ‌ بخواهم یافت تا جاوید پیوند
ولی این نام بس زین جستجویم ‌ ‌ که در سلک هواخواهان[3] اویم
به حَربا گفت خفّاشی که تا چند ‌ ‌ ز روی خور نسازی دیده را بند[4]
ازین پیکر که سازد چشم خیره ‌ ‌ چرا عالم کنی بر خویش تیره
ز نشترهاش کو الماس دیده است ‌ ‌ به غیر از تیرگی چشمت چه دیده است
چه دیدی کاین چنین بی‌تابی از وی ‌ ‌ تپان چون ماهی بی آبی از وی
تو را جا[5] در مغاک، او را بر افلاک ‌ ‌ برو کوتاه کن دستش ز فتراک
چو پروانه طلب یاری که آن یار ‌ ‌ گهی پیرامن خویشت دهد بار
چو نیلوفر درین سودای باطل ‌ ‌ نمی‌دانم چه خواهی کرد حاصل
بگفتش کوتهی افسوس افسوس ‌ ‌ تو پا می‌بینی و من پَر ز طاووس[6]
تو شبهای سیه دیدی چه دانی ‌ ‌ فروغ این چراغ آسمانی
همین بس حاصلم زین شغل سازی ‌ ‌ که با خورشید دارم عشقبازی
ازین بِه دولتی خواهم در ایّام ‌ ‌ که تا خورشید باشد باشدم نام
بیا وحشی ز حَربایی نه‌ای کم ‌ ‌ که شد این نسبت و نامش مسلّم
به خورشید سخن نه دیده و دل[7] ‌ ‌ مشو خفّاش ظلمت خانهٔ گِل
کزین نسبت بیابی نام جاوید[8] ‌ ‌ بماند سکّه‌ات بر نقد خورشید

---

۱. دیوان: الفبا
۲. M زندگی
۳. دیوان: هواداران
۴. دیوان: سوی خورشید بینی دیده در بند
۵. M جان
۶. دیوان: پرّ طاووس
۷. دیوان: نه دیدهٔ دل
۸. دیوان: گر این نسبت بیابی تا به جاوید

در تعریف خموشی[۱]

بیا وحشی خموشی تا کی و چند　　خموشی گر چه به، پیش خردمند
خموشی پرده پوش راز باشد　　نه مانند سخن غمّاز باشد
چو دل را محرم اسرار کردند　　خموشی را امانتدار کردند
هر آن کس کز همه یک سو نشسته　　خموشی رخنهٔ صد عیب بسته
خموشی بر سخن گر در نبستی　　ز آسیب زبان یک سر نرستی
بسا ناگفتنی کز گفتنش مرد　　کند هنگامهٔ جان بر بدن سرد
خموشی پاسبان اهل راز است　　ازو کبک ایمن از آشوب باز است
نشد خاموش کبک کوهساری 312a　　از آن شد طعمهٔ باز شکاری
اگر طوطی زبان می‌بست در کام　　نه خود را در قفس دیدی نه در دام
نه بلبل در قفس باشد ز صیّاد　　که از فریاد خود باشد به فریاد
اگر رنج قفس در خواب دیدی　　چو بوتیمار سر در بر کشیدی
زبان آدمی با آدمیزاد　　کند کاری که با خس می‌کند باد
زبان بسیار سر در باد دادست　　زبان، سر را عدوی خانه‌زاد است
عدوی خانه، خنجر تیز کرده　　تو از خصم برون پرهیز کرده
ولی آنجا که باشد جای گفتار　　خموشی آورد صد نقص در کار
اگر بایست دایم بود خاموش　　زبان بودی عبثْ بی ماحصل گوش
زبان و گوش دادت کلک نقّاش　　که گاهی گوش شو، گاهی زبان باش
ز گوشت نفع نبود وز زبان سود　　که باشی گوش چون باید زبان بود
نوا پرداز[۲]، ای مرغِ نوا ساز　　که مرغان کهن[۳] را رفت آواز
تو اکنون بلبلی این بوستان را　　صلای بوستان زن دوستان را
سرود طایرانِ عشق سر کن　　نوا تعلیم مرغان سحر کن
تو دستان زن که باشد عالمی گوش　　زبانها را سخن گردد فراموش
کتاب عشق بر طاقِ بلند است　　ورای دست هر کوته‌پسند است

۱. دیوان: گفتار در نکویی خموشی و عشق
۲. M نوا بردار
۳. دیوان: مرغان دگر

فرو گیر این کتاب از گوشهٔ طاق / که نگشودش کس و فرسودش اوراق
ورق نوساز این دیرین رقم را / ولی نازک تراشی ده قلم را
اگر حرفت نزاکت بار باید / قلم را نازکی بسیار باید
چو مطرب نازکی خواهد در آهنگ / زند مضراب نازک بر رگ چنگ
قلم بردار و نوک زخمه[1] کن تیز / به شیرین نغمه‌های رغبت انگیز
نوای عشق را کن پرده‌ای ساز / که در طاق سپهرش پیچد آواز
حدیثِ عشق آتشبار باید / زبان آتشین در کار باید
یکی میلی است با هر ذرّه رقاص / کشان هر ذرّه را تا مقصد خاص
رساند گلشنی را تا به گلشن / دواند گلخنی را تا به گلخن
اگر پویی ز اسفل تا به عالی / نبینی ذرّه‌ای زین میل خالی
ز آتش تا به باد از آب تا خاک / ز زیر ماه تا بالای افلاک
همین میل‌است اگر دانی، همین میل / جنیبت در جنیبت، خیل در خیل
همین میل‌است کآهن را در آموخت / که خود را برد و بر آهن‌ربا دوخت
همین میل آمد و با کاه پیوست / که محکم کاه را با کهربا بست
به هر طبعی نهاده آرزویی / تک و پو داده هر یک را به سویی
برون آورده مجنون را مشوّش / به لیلی داده زنجیرش که می‌کش
تو شیرین کوهکن را داده شیون / فکنده بیستون پیشش که می‌کن
ز تاب شمع گشته آتش افروز / زده پروانه را آتش که می‌سوز
ز گل بر بسته بلبل را پر و بال / شکسته خار در جانش که می‌نال 312b
غرض کاین میل چون گردد قوی پی / شود عشق و در آید در رگ و پی
وجود عشق کِش عالم طفیل است / ز استیلای قبض و بسط میل است
نبینی هیچ جز میلی در آغاز / ز اصل عشق اگر جویی نشان باز
اگر یک شعله در خود صد هزار است / به اصلش باز گردی یک شرار است
شراری باشد اوّل آتش انگیز / کز استیلاست آخر آتش تیز

---

۱. دیوان: نوک خامه

تـف ایـن شعله مـا را در جگـر بـاد — وزیـــن آتش دل مــا پــر شــرر بــاد
ازیـن آتش دل آن راکـه داغـی است — اگر طوفان شـود آن را فـراغـی است
کسی کش نیست این آتش فسرده است — سـراپا گـر هـمه جاناست، مـردهاست
اگر صـد آب حـیوان خـورده بـاشی — چو عشقی در تـو نـبود مـرده بـاشی
مدار زندگان[1] بر چیست، بـر عشـق — رخ پـایندگان در کـیست بـر عشق[2]
ز خـــود بگسـل ولی زنـــهار زنــهار — به عشق آویز و عشق از دست مگذار
بــه عـین عشـق آن کـو دیـدهور شـد — هـمه عـیب جـهان پـیشش هـنر شـد
هــنر ســنجی کـند سـنجیدهٔ عشق — نـــبیند عـــیب هـــرگز دیـدهٔ عشـــق

تمثیل[3]

به مجنون گـفت روزی عیب جـویی — کـــه پـیدا کــن بِــه از لیــلی نکـویی
که لیلی گرچه در چشم تو حوری است — به هر جزوی ز حسـن او قـصوری است
ز حرف عیب چون مجنون برآشفت — در آن آشفتگی خـندان شـد و گـفت
اگـــر در دیـــدهٔ مـــجنون نشینی — بـــه غـــیر از خـــوبی لیـــلی نـبینی
تو کی دانی کـه لیـلی چـون نکـویی است — کزو چشمت همین بر زلف و رویی[4] است
تــو قــد بـینی و مـجنون جـلوهٔ نـاز — تــو چشــم و او نگــاه نــاوک انــداز
تــو مــو بینیّ و مـجنون پیچش مـو — تـــو ابـــرو، او اشـــارتهای ابــرو
دل مــجنون ز شکــر خـنده خـون است — تو لب می‌بینی و دنـدان کـه چـون است
کســی کــو را تـو لیـلی کـردهای نـام — نـه آن لیـلی است کـز مـن بـرده آرام
اگـــر مـــی‌بود لیــلی بــد نــمی‌بود — تــو را رد کـردن او حـدّ نـمی‌بود[5]
مزاج عشق بس مشکـل پسند است — قــبول عشــق بـر جـای[6] بـلند است
شکــار عشــق نــبود هــر هـوسناک — نبندد عشـق هـر صـیدی بـه فـتراک

---

۱. دیوان: زندگی
۲. S این بیت را ندارد
۳. دیوان: حکایت
۴. M مویی
۵. دیوان: این بیت را ندارد
۶. S طاق

عقاب آنجا که در پرواز باشد / کجا از صعوه صید انداز باشد
گوزنی بس قوی بنیاد باید / که بر وی شیر سیلی آزماید
مکن باور که هرگز تر کند کام / ز آب جو نهنگ لجّه آشام
دلی باید که چون عشق آورد زور / شکیبد با وجود یک جهان شور
اگر داری دلی در سینهٔ تنگ / مجال غم درو فرسنگ فرسنگ
صلای عشق در ده ورنه زنهار / سر کوی فراغ از دست مگذار
در آن طوفان که عشقِ آتش‌انگیز / کند باد جنون را آتش آمیز
اسامی گر نداری کوه بنیاد / غم خود خور که کاهی در ره باد
یکی بحر عشق است عشق بی کرانه / درو آتش زبانه در زبانه
اگر مرغابی‌ای اینجا مزن پر / درین آتش سمندر شو سمندر
یکی خیل است عشق عافیت سوز / هجومش در ترقّی روز در روز
فراغ بال اگر دانی[1] غنیمت / ازین لشکر هزیمت کن هزیمت
ز ما تا عشق بس راه درازی است / به هر گامی نشیبی و فرازی است
نشیبش چیست، خاک راه گشتن / فرازِ او کدام، از خود گذشتن
نشانِ آنکه عشقش کار فرماست / ثبات سعی در قطع تمنّاست
دلیل آنکه عشقش در نهاد است / وفای عهد بر ترک مراد است
چه باشد رکن عشق و عشق بازی؟ / ز لوث آرزو گشتن نمازی 313a
غرضها را همه یک سو نهادن / عنان خود به دست دوست دادن
اگر گوید در آتش رو، روی خوش / گلستان دانی آتشگاه و آتش
وگر گوید که در دریا فکن رخت / روی با رخت و منّت داری از بخت
به گردن پاس داری طوقِ تسلیم / نیابی فرق از امّید تا بیم
نه هجرت غم دهدْ نه وصل شادی / یکی دانی مراد و نامرادی
اگر صد سال پامالت کند درد / نیامیزد به طرف دامنت گرد

---

۱. دیوان: داری

به هر فکر و به هر حال و بـه هـر کـار
چه در فخر و چه در ننگ و چه در عار
به هر صورت کـه نـبود نـاگـزیرت
به جز معشوق نبود در ضـمیرت[1]

تمثیل[2]

یکــی فـرهاد را در بـیستون دیـد
ز وضـــع بــیستونش بـاز پـرسید
ز شیرین گفت در هـر سـو نشانی است
به هـر سنگی ز شیرین داستانی است
فلان روز این طرف فـرمود آهـنگ
فرود آمـد ز گـلگون در فـلان سـنگ
فـلان جـا ایستاد و سوی مـن دیـد
فلان نقش و فـلان سنگی پسندید
فلان جـا مـاند گـلگون از تکـوپوی
به گـردن بـردم او را بـر فـلان سوی
غرض در[3] گفتگو بودش هـمین گـام
کـه شـیرین را بـه تـقریبی بـرد نـام
زبــان دان رمــوزِ کـیمیا کـیست
که گویم حلّ و عقد کیمیا چیست
نـه بحث مـا در آن امـر محال‌است
که در اثبات و نفیش قیل و قال‌است
سخن در کیمیای جسم و جان است
که گر خود کیمیایی هست، آن‌است
بــیا زیــن کـیمیا زرکـن مست را
غـنی گـردان وجـود مُـفلست را
مــراد از کـیمیا تأثـیر عشـق است
که اکسیر وجود، اکسیر عشق است
برین اکسیر اگـر خـود را زنـد خـاک
طـلایی گـردد از هـر تـیرگی پـاک
اگـر زیـن کـیمیا بـویی بـرد سـنگ
عــیار سـنگ را بـاشد ز زر نـنگ
صـفات عشـق را انـدازه‌ای نیست
کجا از عشـق حـرف تـازه‌ای نـیست
خـواص عشق بسیار است، بسیار
جهان را عشق در کـار است، در کـار
ز جام عشق اگـر مـدخل خـورد مـی
کـند مـنسوخ جـود حـاتم طـی
تـهیب عشـق اگـر بـاشد ز دنـبال
زنـد زالی بـه صـد چـون رستم زال
گـدا را سـر فـرو نـاید بـه شـاهی
اگـر عشقش دهـد صـاحب کـلاهی
ز بـحر عشـق اگـر بـارد بـخاری
شـود هـر شـوره‌زاری مـرغزاری

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: ناگزیرت. با توجّه به متن دیوان اصلاح شد.
۲. S قطعه؛ دیوان: حکایت
۳. دیوان: کز

ز کـوی عشـق اگـر آیـد نسیمی | شـود هـر گـلخنی بـاغ نـعیمی
هـمه دشـوارهـا آسان کـند عشق | غم و شادی همه یکسان کـند عشـق
گـرت صـد قـلزم آیـد بـر گـذرگاه | بـه هـر گـامی نـهنگی بـر سـر راه
تـوجّه کـن بـه عشـق و پیش نـه گـام | بـبین اعـجاز عشـق قـلزم آشـام
ورت صد بند بر هر دست و پایی‌است | کـه هـر بـندی از آن دام بـلایی‌است
مـدد از عشـق جـو وز عشـق بـازی | بـبین وارسـتگی و رسـتگاری
منادی می‌کند عشق از چپ و راست | که حدّ هـر کـمال اینجاست اینجاست
کمال اینجاست، دیگـر جـا چـه پـویی[1] | زهی ناقص ز دیگـر جـا چـه جـویی
اگـر ایـنجا زن آیـد مـرد گـردد | وگـر بـی درد صـاحب درد گـردد
بـه یـاقوتی بـر آیـد سـنگ را نـام | برو یک جرعهٔ گر ریـزی ازیـن جـام
مگـو نـتوان دوبـاره زنـدگانی | اگـر عشـقت مـدد بـخشد تـوانـی

تمثیل[2]

زلیـخا را چـو پـیری نـاتوان کـرد | گـلش را دست فـرسود خـزان کـرد
ز چشـمش روشـنایی بـرد ایّـام | فـتادش[3] پـلکها بـر هـم چـو بـادام
کـمان بشکسـتش ابـروی کـماندار | خـدنگ انـداز غـمزه رفـتش از کـار
لبش را خشک شد سر چشمهٔ نـوش | بـه کـلّی نـوشخندش شـد فـرامـوش
در آن[4] پیری که صد غم حـاصلش بـود | هـمان انـدوه یـوسف در دلـش بـود
دلش با عشـق یـوسف داشـت پـیوند | به یوسف بـود از هـر چیز خـرسند
سـر مـویی ز عشـق او نـمی‌کاست | به جز یوسف نمی‌جست و نمی‌خواست
کـمال عشـق در وی کـارگر شـد | نـهال آرزویش بـارور شـد
بـر او نـو گشـت ایّـام جـوانـی | مـثنّی کـرد[5] دَور زنـدگانی

۱. S ،A جویی
۲. S قطعه؛ دیوان: حکایت
۳. دیوان: نهادش
۴. M مدان
۵. S گشت

به مردانی که[1] دادِ بندگی داد / دوباره عشق او را زندگی داد

اگر می‌بایدت عمر دوباره / مکن پیوند عمر از عشق پاره

ز هر جا حُسن بیرون می‌نهد پای / رخی از عشق هست آنجا زمین سای

نیازی هست هر جا هست نازی / نباشد ناز[2] اگر نبود نیازی

نگاهی باید از مجنون در آغاز / که آید چشم لیلی بر سر ناز

ایاز ار جلوه‌ای ندهد به بازار / نیابد همچو محمودی خریداری

میان حسن و عشق افتاده این شور / ز ما غیر نگاهی ناید از دور

نه عذرا آگهی داده نه وامق / که می‌کردند چون معشوق و عاشق

ز بیرون آگهی نه در درون سوی / بهم ناز و نیاز اندر تک و پوی

نیاز و ناز را رایت به عیّوق / نه عاشق زان هنوز آگه نه معشوق

ز راه نسبت هر روح با روح / دری از آشنایی هست مفتوح

از آن در کان به روی هر دو باز است / ره آمد شد ناز و نیاز است

میان آن دو دل کاین در بود باز / بود در راه دایم قاصد راز

همه عالم اگر گردند همدست 313b / گمان آن مبر کان در توان بست

بود هر جا دری از خشت و از گِل / برآوردن توان الاّ درِ دل

تنی سهل است کردن از تنی دُور / دل از دل دُور کردن نیست مقدور

در آن قربی که باشد قرب جانی / خلل کی[3] افکند بعد مکانی

تن از تن دور باشد هست مقدور / بلا باشد که باشد جان ز جان دُور[4]

غرض گر آشناییهای جان است / چه غم گر صد بیابان در میان است

که مجنون خواه در حی، خواه در دشت / به جولانگاه لیلی می‌کند گشت

نهانی صحبت جانها به جانها / عجب مُهری است محکم بر دهانها[5]

خوش آن صحبت که آنجا بار تن نیست / نگهبان را مجال دم زدن نیست

---

۱. S به مزد اینکه

۲. S زان

۳. دیوان: چون

۴. M این بیت را ندارد

۵. M این بیت را ندارد

تـــو دایـم در مـیان[1] راز مـی‌باش — پسِ دیـــوار گـــو غـــمّاز مـی‌باش
در آن صحبت که جان درد سر آرد — کـــه بـاشد دیگـری تـا دم بـرآرد
به شهوت قرب تن با تن ضرور است — میان عشق و شهوت راه دور است
به شهوت قرب جسمانی است ناچار — نـدارد عشـق بـا ایـن کـارها کـار
ز بـعد ظاهری خسرو زنـد جوش — که خواهد دست با شیرین در آغوش
چو پاک است از غرضها طبع فرهاد — ز قـرب و بـعد کـی مـی‌آیدش یـاد
ز شیرین نیست شیرین[2] کام پرویز — از آن پـوید بـه بـازار شکـر ریـز[3]
نـدارد کـوهکن کـامی، کـه نـاکام — بـه کـوی دیگـرش بـاید زدن گـام
به شغل صد هوس خسرو گرفتار — به حکم حسن شیرین کی کند کار
بـباید جُست بـیکاری چـو فـرهاد — کـه بـتوانش پـی کـاری فـرستاد
نـهد حسن از پـی کـار دلی پـای — کـه بـتوانـد شـد او را کـارفرمای
رود خوبیِّ شیرین عشق گـویان — نشـــانِ خـــانهٔ فـــرهاد جـــویان
بـر آن کش کـار فرمایی بـود کـار — سُـراغ کـار کـن امری است نـاچار
نـباید کـارها بـی کـار کـن راست — اگر چه عُمده سعی کار فرماست

آزرده شدن خسرو از شیرین و رفتن به جانب [بازار] شکّر[4]

دریـــن خُـرّم اسـاس دیـر بُـنیاد — به چیزی خاطر هر کس بود شاد
بود هر دل بـه ذوق خـاص در بـند — ز مشغولی به شغل خاص خرسند
بـرون از نسـبت هـر اشـتراکـی — سرشته هر گلی از آب و خـاکی
از آن گـل شـاخ امّـیدی[5] دمیده — به نشو خاص از آن گل سرکشیده
به نوعی گشته هر شاخی برومند — یکـی را زهـر دربار و یکی قند
مذاق هـر کس از شـاخی بـرد بـهر — یکی را قند قسمت شد یکی زهر

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: بیابان
۲. دیوان: حاصل
۳. دیوان: تیز
۴. S قطعه؛ دیوان: عنوان ندارد
۵. A امیدی

دل[۱] آن کس که با تلخی کند خوی / نسازد یک جهان زهرش تُرش روی
کسی کز قند باشد چاشنی یاب / ز اندک تلخی‌ای گردد عنان تاب
ترش رویش کند یک تلخ بادام / شکر جوید کزان شیرین کند کام
چو خسرو را به زهر آلوده شد قند / ز زهرِ چشم شیرین شکرخند
نمودش تلخ آن زهر پُر از نوش / که دادش عشوهٔ ماهِ قصب پوش
اگر چه بود شهد زهر مانند / به جانش[۲] یک جهان تلخی پراکند[۳]
چنان آزرده گشتش طبع نازک / که عاجز گشت نازش در تدارک
بشد با گریه‌های خنده آلود / لبش پر زهر و زهرش شکرآلود
دلش پر شکوه، جایش پر شکایت / ولی خود دیر پروا در حکایت
درون پرجوش و دل با سینه در جنگ / سوی بازار شکّر آرد آهنگ
مزاج شاه نازک بود بسیار / ندارد طبع نازک تاب آزار
بود نازک دو طبع اندر زمانه / که جویند از پی رنجش بهانه
یکی طبع شهان و شهریاران / یکی از گلرخان و گلعذاران
ز طبع زود رنج پادشاهان / مپرس از من، بپرس از دادخواهان
ز خوی دیر صلحِ فتنه‌سازان / بپرس از من، مپرس از بی‌نیازان
مرا زین گفتگوی عشق بنیاد / که دارد نسبت از شیرین و فرهاد
غرض عشق است و شرحِ نسبت عشق / بیان رنج عشق و محنتِ عشق
دروغی می‌سرایم راست مانند / به نسبت می‌دهم با عشق پیوند

آه[۴] و زاری شیرین در فراق خسرو و شرح آن

بیا ای کوهکن با تیشهٔ تیز / که دارد کار شیرین شکر ریز
چو شیرینی تو را شد کارفرمای / بیا خوش پای کوبانْ پیش نه پای
برو پرویز گو از کوی شیرین / اگر نبود حریف خوی شیرین

---

۱. دیوان: ولی
۲. S به جانش
۳. M «نمودش تلخ... پراکند» را ندارد
۴. S نوحه؛ دیوان: عنوان را ندارد

که آمد تیشه بر کف سخت جانی / کـــه بگـــذارد بـــه عـــالم داسـتانی
کـــنون بشـــنو دریـــن دیـباچهٔ راز / که شیرین می‌رود چون بر سر ناز
تـقاضای جـمال ایـن است و خـوبی / کـــه شـوقی بـاشد انـدر پـایکوبی
چو خواهد غمزه بر جانی زند نیش / کسـی بـاید کـه جـانی آورد پـیش
وگـــر گـــاهی بـرون تـازد نگـاهی / تـــوانـــد تـاختن بـر قـلبگاهی 314a
به عشقی[1] گر نباشد حسن مشغول / بـــماند کـــاروانِ نـــاز مـــعزول
چو خسرو جُست از شیرین جُدایی / مُـــعطّل مـــاند شـــغل دلربـــایی
به غـایت خـاطر شیرین غمین مـاند / از آن بـــی‌رونقی انـــدوهگین مـاند
ز بـی‌یاری چـنان بـودش دل تـنگ / کـه بـودی بـا در و دیـوار در جـنگ
دلش در تـــنگنای ســـینه خســـته / بـه لب جـان در خـبرگیری نشسته
بـــه جـاسوسان سـپرده راه پـرویز / خـــبردار از شـــمار گـــام شـــبدیز
اگـر بـر سـنگ خـوردی نعل شبرنگ / در آن خـوردن شراری جستی از سنگ
هـــنوز آثـار گـرمی بـا شـرر بـود / کـزان در مـجلس شـیرین خبر بـود
خـبر دادنـد شـیرین را کـه خسرو / بـه شکّـر کـرده پـیمان هـوس نـو
از آن پـیمان شکـن یارِ هـوس کـوش / تـف غیرت نـهادش در جگـر جوش
از آن بـد عـهد دمساز قـدم سُست / تراوشهای اشکش رخ به خون شُست
از آن زخمی کـه در دل کـارگر داشت / گُـذار گـریه بـر خـون جگـر داشت
از آن نیشش کـه در دل[2] کـار می‌کرد / درون ســـنگ را افگـــار مـــی‌کرد
نـه غـیرت بـا دلش مـی‌کرد کـاری / کـز آسـیبش تـوان کـردن شـماری
دو جـــا غـــیرت کـند زور آزمـایی / چـــنان گـــیرد کـزان نـتوان رهـایی
یکـی آنـجا کـه بـیند عاشق از دُور / ز شـــمع وصـل بـزم غـیر پـر نـور
دگـر جـایی کـه مـعشوق وفا کیش / بـــبیند نـــوگلی بـــا بـلبل خـویش
چـو شـیرین را ز طـبع غیرت انـدوز / شکست انـدر دل آن تـیر جگـردوز

---

۱. S حسنی
۲. دیوان: جان

بر آن می‌بود کآرد چاره‌ای پیش — که بیرون آردش از سینهٔ خویش
دلی هر چند کوشش بیش می‌کرد — دل خود را فزونتر ریش می‌کرد
نه خسرو در دلش جا آن چنان داشت — که آسان مِهرش از دل بر توان داشت
چو در طبع کسی ذوقی کند جای — از آن بیرون عجب دارم[1] نهد پای
ز بیخ و بُن درختی کی توان کَند — کزان بر جا نماند ریشه‌ای چند
نهالی بود خسرو رسته زان گِل — ز بیخ و ریشه کندن بود مشکل
نمی‌رفت از دل شیرین خیالش — که با جان داشت پیوند آن نهالش
نه با کس حرف گفتی نه شنُفتی — وگر گفتی عتاب آلوده گفتی
به رنجش رفتن پرویز از آن کاخ — بر او اهل حرم را کرد گُستاخ
به آن گستاخ گویان سرایی — نبودش هیچ میل آشنایی
جدایی را بهانه ساز می‌کرد — به هر حرفی عتاب آغاز می‌کرد
زبانش زخم خنجر داشت در زیر — چه خنجر، زخم زهرآلود[2] شمشیر
کسی کآلودهٔ زخمی است جانش — همیشه زخم[3] بارد از زبانش
ز هم پرواز اگر مُرغی فتد دُور — قفس باشد به چشمش گلشن حور
گرش افتد به شاخ سرو پرواز — نماید شاخ سروش چنگل باز
رمد[4] طبعش ز فکر آب و دانه — ارم باشد بر او صیّاد خانه
نهد گل زیر پا آسیب خارش — نماید آشیان سوراخ مارش
نه ذوق آنکه افشاند غباری — کشد مرغوله‌ای در مرغزاری
نه آن خاطر که بر آزاده سروی — کند بازی به منقار تذروی
ز باغ و راغ در کُنجی خزیده — سری در زیر بال خود کشیده
دل شیرین که مرغِ بسته پر بود — پرش ساعت به ساعت بسته تر[5] بود
ز بس غم شد بر آن مرغِ غم آهنگ — سرابستان خسرو چون قفس تنگ

۱. دیوان: عجب دارم کزان بیرون
۲. S خون آلود
۳. دیوان: زهر
۴. M رود
۵. دیوان: خسته‌تر

دگر مرغان پر اندر پر نواساز / غم دل بسته او را راه پرواز
ز ناخوش بانگ آن مرغانِ گُستاخ / بر آن شد تا پرد زان گوشهٔ کاخ
نهد بر شاخساری آشیانه / شود ایمن از آن مرغان خانه
ز کار خویش بر دارد شماری / کند کاری که ماند یادگاری
به پرگاری کشد طرح اساسی / که از کارش کند هر کس قیاسی
به شغلش خویش را مشغول سازد / ز خسرو طبع را معزول دارد
یکی را از پرستاران خود خواند / کشید آهی و اشک از دیده‌ها راند[1]
که دیدی آشناییهای مردم / به مردم بی‌وفاییهای مردم
بنامیزد زهی یاری و پیوند / عفاالله زان همه پیمان و سوگند
چه تخمی رست از آب و گِل من / دلم کرد این، که لعنت بر دل من
تو او را بین که ما را خواند بر خوان / خودش فرمود دیگر جا به مهمان
به بازار شکر خود کرده آهنگ / مرا اینجا نشانده با دل تنگ
چه اینجا پاس این دیوار دارم / همانا فرض‌تر زین کار دارم
به خسرو ماند این بستان سرایش / موافق نیست طبعم را هوایش
درین آب و هوا بوی وفا نیست / به چشم نرگس باغش حیا نیست
فقیر آن بلبل مسکین تذروی / که اینجا با گلی خو کرده سروی
یکی نُزهتگهی خواهم شکفته / غزالی هر طرف بر سبزه خفته
نم سر چشمه‌ها پیوسته با هم 314b / بساط سبزها بگسسته از هم
صفیر مرغکان بر هر سر سنگ / گُلش خوشرنگ و مرغانش خوش آهنگ
چنین جایی برای من بجویید / بپویید و رضای من بجویید
کزین مهمان نوازیهای بسیار / بسی شرمنده‌ام از روی آن یار
به این مهمان و مهمان نوازی / توان صد سال کرد عشقبازی
بزرگی کرد و مهمان را نکو داشت / چنین دارند مهمان را که او داشت

---

۱. S دیده بارد؛ دیوان: دیده افشاند

فرو نگذاشت هیچ از میزبانی / که برخوردار باد از آنکه دانی[1]
چه زهرآلود شکّرها که خوردیم / چه دندانها که بر دندان فشردیم
زهی مهمان کش آن صاحب[2] سرایی / که آید در سرایش آشنایی
کند از خانه و مهمان کرانه / گذارد خانه با مهمان خانه
خوشا[3] خاکی و خوش آب و هوایی / که افتد قابل طرح وفایی
خوشا سر منزلی خوش سرزمینی / که باشد لایقِ مسند نشینی
عجب جایی بباید بهجت انگیز / که بر شیرین سرآرد هجر پرویز
ملال خاطر شیرین چو دیدند / پرستاران جنیبت‌ها کشیدند
به کوه و دشت[4] می‌راندند ابرش / رضای خاطر شیرین عنان‌کش
گر آهویی بدیدندی به راغی / از آن آهو گرفتندی سُراغی
به کبکی گر رسیدندی به دشتی / بپرسیدندی از وی سرگذشتی
به هر سرچشمه و هر مرغزاری / همی کردند بودن را شماری
بدین هنجار روزی چند گشتند / که تا آخر به دشتی برگذشتند
صفات نوخطان با سبزه‌زارش / صفای وقت وقف چشمه سارش
هوایش اعتدال جان گرفته / نم از سرچشمهٔ حیوان گرفته
ز کس گر سایه بر خاکش فتادی / ز جا جستی و بر پا ایستادی
اگر مرغی به شاخش آرمیدی / گشادی سایه‌اش بال و پریدی
گلش چون گلرخانْ پروردهٔ ناز / نوای بلبلانش عشق پرداز
تو گفتی حُسن خیزد از فضایش[5] / فسونِ[6] عشق ریزد از هوایش
به شیرین آگهی دادند از آنجای / وزان آب و هوای رغبت افزای
که در دامان کوه و کوهساری / که تا کوه است از آنجا نعره داری
یکی صحراست پیش آن گشاده / فضای آن صد اندر صد زیاده

---

۱. دیوان: از زندگانی
۲. A, S مهمان
۳. S خوش آن
۴. A, S به کوه دوست
۵. M فزایش
۶. دیوان: فتوح

اگر بر سبزه‌اش پویی به فرسنگ　　سر برگی نیابی زعفران رنگ

رسیده سبزه‌هایش تا کمرگاه　　درختانش زده بر سبزه خرگاه

گشاده چشمه‌ای از قلّهٔ کوه　　گل و سنبل به گِرد چشمه انبوه

فرو ریزد چو بر دامان کُهسار　　رگ ابری است پنداری گُهربار

خورد بر کوه، کوبد سنگ بر سنگ　　صدای آن رود فرسنگ فرسنگ

پَر اندر پَر زده مرغابیانش　　به جای موجه بر آب روانش

زمینهایش ز آب ابر شُسته　　درو گلهای رنگارنگ رُسته

بساطش در نقاب گل نهفته　　گل و لاله است کاندر هم شکفته

اگر گلگون در آن گردد عنان کش　　وگر آنجا بود نعلش در آتش

نسیمش را مذاق باده در پی　　همه جایش برای صحبت می

اگر شیرین در آن بزمی نهد نو　　دگر یادش نیاید بزم خسرو

ز گُنج چشمِ شیرین اشک غلتید　　به بخت خود میان گریه خندید

که گویا بخت شیرین را ندانند　　که بر وی این همه افسانه خوانند

شکر، تلخی دهد از بخت شیرین　　زهی شیرین و جان سخت شیرین

چو شیرین تلخ بهرِ تلخکامی　　ز شیرینی همی قانع به نامی

اگر سوی ارم شیرین نهد روی　　ز لاله رنگ بگریزد ز گُل بوی

به باغ خلد اگر شیرین کند جای　　نهد عیش از درِ دیگر برون پای

اگر چین است اگر بتخانهٔ چین　　بود زندانْ چو خوشدل نیست شیرین

دل خوش یاد می‌آرد ز گلزار　　چو دل خوش نیست گل خاراست و مسمار

اگر دل خوش بود می خوشگوار است　　شرابِ تلخ در غم زهر مار است

دلی دارم اگر بگشایمش راز　　به صد درد از درون آید به آواز

غمی دارم که گر گیرم شمارش　　بترسم از حساب کار و بارش

کدامین دلْ کدامین خاطر شاد　　که آید از گل و از گلشنم یاد

مرا گفتند خوش جایی‌است دلکش　　هوا خوش دشت خوش کُهسار او خوش

بلی اطراف کوه و دامن دشت　　بود خوش گر به ذوق خود توان گشت

چــو دامــان مــاند زیــر کــوهِ انـدوه / چه ذوق از طَرفِ دشت و دامن کـوه
چه خرسندی د رآن مرغِ غـم انـجام / کـه بـاغ و راغ[1] بـاید دیـدش از دام
دگــر گـفتند جای مـیگساری است / که دشتی پر ز گـلهای بـهاری است
بلی می خوش بود در دشت و کُهسار / ولی بـاید کـه بـاشد یـارْ کـو یـار
بـود بـر بـلبلی گـل آتشین داغ 315a / کش افـتد بـا قـفس نـظّارهٔ بـاغ

تمثیل[2]

یکی صیّاد مرغی بسته پر داشت / به بستان برد و بند از پاش برداشت
زدنـــدش طـــایرانِ بـــوستانی / صـــلای رغــبتِ هــمآشیانی
چو پر زد دید بال خویش بسته / عـــدوی خـانه در پـهلو نشسـته
بـر آورد از شکـاف سینهٔ خویش / صـفیر پـر خـراش[3] سینهٔ ریش[4]
که مرغی را چه ذوق از سرو و شمشاد / کـه پـروازش بـود در دست صیّاد
قـفس بـاشد ارم بـر نـغمه سازی / کـه بـیند در کـمین تـاراج بـازی
شـــما کآزادگـــان شـــاخسارید / نشاط سرو و گل فـرصت شمارید
که صیّاد مرا با مـن شـماری است / مرا هم در شکنجِ دام کـاری است

بیرون رفتن شیرین از کاخ به سبب غمِ خسرو[5]

بُت پـر شکـوه مـاه پـر شکـایت / گل خوشلهجه سرو خوش حکایت
سـر و سـرکردهٔ نـازک مـزاجـان / رواج آمـوز کـار بـی رواجـان
نـمکپاش جـراحـتهای نـاشور / ز سـر تـا پـا نـمک شیرین پرشور
گِـره در گـوشهٔ ابـرو فکـنده / دهـــان را تـــنگ بسته راه خـنده
مـزاجـی در تـعرّض دیر خرسند / عـتابی بـا عـبارت سـخت پیوند

---

۱. M زاغ
۲. A عنوان را ندارد
۳. S خروش
۴. S خویش
۵. دیوان: گفتار در بیرون آمدن شیرین از مشکوی خسرو

به رفتن زود خیز و گرم مایه
چو دانا در بنای سست پایه
اشارت کرد تا گلگون کشیدند
ز مشکو رخت را بیرون کشیدند
برون آمد ز خسرو[1] دل پر از جوش
نهانش صد هزاران زهر در نوش
به خاصان گفت مگذارید زنهار
که دیگر باشدم اینجا سر و کار
ز هر جنسی که هست از ما بران رنگ
برون آرید ازین غمخانهٔ تنگ[2]
ز هر چیزی که هست از ما بران بوی[3]
برون ریزید ازین در کشته مشکوی
که از ما بر عزیزان تنگ شد جای
نمی‌بینم بودن را درو رای
کنیزانی کلید گنج در مشت
غلامان قوی دست و قوی پشت
درون رفتند و درها برگشادند
متاع خمانه‌ها بیرون نهادند
مقیمان حرم کاین حال دیدند
به یک بار از حرم بیرون دویدند
که ای بدخوی با شیرین خود رای
مکش از ما چنین یک بارگی پای
نه آخر خود خس این آستانیم
چرا بر خاطرت زین سان گرانیم
نه آخر عزّت داغ تو داریم
چرا زین گونه در پیش تو خواریم
شدی خوش زود سیر از دوستداری
مکن کاین نیست جز بی‌اعتباری
زدی خوش زود پا بر آشنایی
مکن کاین نیست غیر از بی وفایی
تو در اوّل به یاری خوش دلیری
ولی بسیار یار زود سیری
تو در آغاز یاری سخت یاری
ولی آخر عجب بی‌اعتباری
نمی‌باید به مردم آشنایی
چو کردی چیست بی موجب جُدایی
مروّت کو محبّت کو وفا کو
اگر باشد نصیب جان ما کو
شکر لب گفت آری اینچنین است
ولی گویا گناه[4] این زمین است
من اوّل کآمدم بودم وفا کیش
دگرگون کردم اینجا عادت خویش
شما گویا ندارید این مثل یاد
که باشد دزد طبع آدمی زاد
به جرم اینکه در طبعم وفا نیست
به طعنم اینچنین کشتن روا نیست

---

۱. دیوان: مشکو
۲. S این بیت را ندارد
۳. دیوان: کوی
۴. S گیاه

اگــر مــی‌بود عـیبی بـی وفـایی　　نــمی‌کرد از شـما خسـرو جـدایی
نــه شیرین ایـن بـنا از نـو نـهادست　　کـه ایـن آیین بدْ خسرو نـهادست
به خسرو طـعنه بـاید زد، نـه بـر من　　نــمی‌دانســتم ایــنها مــن در ارمــن
پس آنگه خیر بـاد یک بـه یک کـرد　　به پوزش لعل نوشین[1] پر نـمک کـرد
نـمک مـی‌ریخت از لعل نـمک ریز　　وزان در دیــده‌ها مـی‌شد نـمک بـیز
ز دنــــبال وداع گــــریه آلود　　فـرو بـارید اشکِ غـیرت[2] انـدود
کــه مـا رفـتیم گـو بـا دلبـر نـو　　بـیا بـنشین بـه عـیش و نـاز خسـرو
بگـوییدش بـه عـیش و نـاز مـی‌باش　　و لیکــن گــوش بـر آواز مــی‌باش
چو لختی گفت از اینها جست از جای　　نـــهاد انـــدر رکـاب بـارگی پـای
خود اندر پیش و آن پوشیده[3] رویـان　　پــراکــنده[4] ز پـی تـازان و پـویان
به خسرو جنگ در پیوسته مـی‌رانـد　　گـهی تـند و گـهی آهسته مـی‌رانـد
بـلی آن راکـه انـدوهی‌است در پـی　　نـمی‌داند کـه چـون ره مـی‌کند طیّ
هـمی[5] دانـد کـه افـتد پیش و رانـد　　چـه دانـد تـا کـه آیـد یـا کـه مـاند
برانـد القصّه تـا آن دشت و کُهسار　　به خرمن دیـد گل سـنبل بـه خـروار
هــوایـی چـون هـوای طـبع عـاشق　　مــزاجش را هــوایـی بس مــوافـق
ز چشم خـوابـناکش فـتنه بـر جَست　　بــه خـدمتکاری قـدّش کـمر بست
دوان شــد نـاز در پـیشِ خـرامش　　نــیازی بـود در هـر نـیم گـامش
غرور آمد کـه عشـقی دیـدم[6] از دور　　اگـر دارد ضـرورت حُسـن مـزدور
در انـدیشید شـیرین بـا دل خـویش　　که جـانی بـا هـزار انـدیشه در پـیش
چـه‌ها مـی‌گویدم طـبعِ هـوسناک　　به فکر چیست باز این طبع بی بـاک
طـبیعت مسـتعدّ نـاز مـی‌یافت　　در نــاز و کـرشمه بـاز مـی‌یافت
نسـیمی کآمـدی زان دشت و راغش 315b　　ز بـوی عشـق پـر کـردی دمـاغش

---

۱. دیوان: شیرین
۲. دیوان: غیرت
۳. A پاکیزه
۴. دیوان: سراسیمه
۵. M همین
۶. M آمد

اگـر بـر گُـل اگـر بـر لاله دیـدی — نـهانی از خـودش در نـاله دیـدی
ز لعـلش کـاروانِ[1] قـند سـر کـرد — به همزادان خود لب پُر شکـر کـرد
که اینجا خوش فرود آمـد دل مـن — ازین خـاک است پنداری گِـل مـن
عـجب دامـان کـوه دلنشین است — سقاه الله چـه خُرّم سـرزمین است
هـمیشه سـاحت او جـای مـن بـاد — بسـاط او نشـاط افـزای مـن بـاد
بـنایی را کـه بـاشد حسـنْ بـانی — نـهد اوّل پـیَش بـر مـهربانی
به یک روزش رساند تـا بـه جـایی — که گـردد چـون فلک عـالی بـنایی
چو وقت آید که در مسند نهد گـام — شراب عیش بـاید ریـخت در جـام
کشد یک خشت از بنیادِ سستش[2] — کـند ویـرانـتر از روز نـخستش
بـنای حُسـن را سُست است بُنیاد — اساس عشق یـا رب بـی خـلل بـاد
گـذشته سـالها از عـصر شـیرین — همان برجـاست بـام قـصرِ شـیرین
اساسش کاین چنین آباد مـاندست — ز مـحکم کـاری فـرهاد مـاندست

فرستادن شیرین کسان خود را برای جلب معمار و سنگ‌تراش و به دست آمدن فرهاد[3]

چنین گفت آنکه این طرح نو انداخت — که چون شیرین به هامون بارگی تاخت
فضایی دیـد خـوش آب و هـوایـی — بـرای کـار او فـرمود جـایی
نـه بـادش را غباری بـود بـر روی — نـه آبش را گِـل آلوده در جـوی
بسـاطش را هـوایـی رغبت انگیز — طرب ریز و طرب بیز و طرب خیز
طـلب فـرمود خـاصان هـنر سـنج — دُر افشان شد ز یـاقوت گـهر سـنج
که می‌خواهم دو استاد و چـه استاد — دو اسـتاد هـنرورز[4] و هـنر زاد
هـمه کـار بـزرگان سـاز داده — بـه دولتـخانه‌ها در بـر گشـاده

---

۱. M ز تعلش کاروانی ۲. S حسنش
۳. دیوان: گفتار اندر طلب نمودن شیرین استادان پر هنر را برای بنا نمودن قصرِ شیرین و یافتن خادمان فرهاد را
۴. S هنر راد

به دست و کار ایشان میمنت یار / بدیشان میمنت همدست و همکار
نخستین پُر هنر صنعت نمایی / که از دست آیدش عال بنایی
دگر آهن تنی فولاد جانی / که بر بندد مشقّت را میانی[1]
بود از سخت جانی سنگ فرسای / به پرکاری سبک دست و سبک پای
به ذوق خود کند این سخت کوشی / بود مستغنی از صنعت فروشی
قیاسی از اساس کارشان کرد / به قدر کار زر در بارشان کرد
به قطع ره درنگ از یاد بُردند / گرو ز آتش، سبق از باد بُردند
گُزیدند از هنرمندان نامی / دو استاد هنرمند گرامی
یکی از خشت و گل معجز نُمایی / خوَرنَق پیش او بی طرح جایی
اگر بام فلک کردی گِل اندود / سر انگشتش نگردیدی گِل آلود
بنایی بر سر آب ار نهادی / اساسش تا قیامت ایستادی
به اعجاز هنر بر یک کف دست / هزاران سقف بر یک پایه می‌بست
در آن کاری که با فکرش گرو بود / چنان دستش به صنعت تیزرو بود
که تا در ذهن می‌زد فکر پرکار / به خارج خشت آخر بود در کار
دگر پر صنعتی کز تیشه بر سنگ / نمودی صد هزاران نقش[2] ارژنگ
قوی گردن، قوی بازو، قوی پشت / به فریاد آهن و فولادش از مُشت
سر پا[3] گر زدی بر سنگ خاره / چو تیشه کردی آن را پاره پاره
سبک کردی چو دست تیشه فرسای / تراشیدی مگس را شهد از پای
هنرمندی که گاه خُرده کاری / چو دادی تیشه را پیکر نگاری
پریدی پشه گز پیشش به تعجیل / نمودی بر پرش صد پیکر پیل
بران صنعتگران دانش اندیش / برون دادند زین سان قصّهٔ خویش
که زیر پرده ما را حکمرانی‌است / که چون پرویز او را هم عنانی‌است
به ارمن، سکّهٔ شاهی به نامش / ولی از ماه تا ماهی غلامش

---

1. S این بیت را ندارد
2. دیوان: نمودی طرح صد چون نقش
3. M سراپا

همایون پیکری طاوس تمثال	بسی بازِ سفید او را به دنبال
ز خور در پیش روی تور پاشش	بگردد راه مه از دور باشش
بهشتی طلعتی از جان سرشته	نهفته در پری جان فرشته
جهان در قبضهٔ تسخیر دارد	بسا شاهان که در زنجیر دارد
در آن مجلس که با احسان فتد کار	کسی باید که آنجا زر کند بار
به میلی چند ازین آب و هوا دُور	بهشتی هست در وی جلوهٔ حُور
خوش افتاده‌ستش آنجا مُلک رانی[1]	فرو چیده بساط شادمانی
هوس دارد یکی قصر دل افروز	ز بی مثلان صنعتْ صنعت آموز
ازین صنعت نگارانی که دیدیم	به این صنعت شما را برگُزیدیم
ندارد دیگری این خطّ پرگار	شما را رنجه باید شد درین کار[2]
حریص گنج بنّای گهر سنج	بگفت این کار ممکن نیست بی‌گنج
بباید گنجی از گوهر گشادن	گِره از سیم و قفل از زر گشادن
بود بر زر مدار کار عالم	به زر آسان شود دشوار عالم
اگر خواهی هنر را سخت بازو	زر بی سنگ باید در ترازو
به خلق و لطف خاطرها شود رام	زر و سیم است دام، آن دانهٔ دام
دو چیز آمد کمند هوشمندان	کزان بندند پای ارجمندان
یکی جودی که بی منّت دهد کام 316b	یکی خُلقی که بی‌نفرت زند گام
برو گر زین دو در ذاتت یکی نیست	که در دستت کمند زیرکی نیست
بگفتندش که ما صنعت شناسیم	هنر را پایهٔ قیمت شناسیم
تو صنعت کن که زر خود بی‌شمار است	به پیش ما هنر را اعتبار است
هنر کمیاب باشد زر بسی هست	هنر چیزیست کان با کم کسی هست
هر آن جوهر که نایاب است کانش	چو پیدا شد بود نرخ گرانش
به گنج سیم و زر بنواختندش	به شغل خویش راضی ساختندش

۱. دیوان: عیش رانی

۲. دیوان: + گفتار اندر گفت و شنید غلامان شیرین با فرهاد و بردن او را به نزد شیرین مه جبین

به تعریف[1] و به تحسین و به تعظیم / به احسان و به انعام زر و سیم
به مرد تیشه سنج سخت بازو / چو زر کردند گوهر در ترازو
ز کار کار فرمایان برآشفت / گره در گوشهٔ ابرو زد و گفت
مگر از بهر زر من تیشه سنجم[2] / ز میل طبع خود زینسان برنجم
چه مایه زر که ما بر باد دادیم / از آن روزی که بازو برگشادیم
ز ذوق کارفرما کار سازیم / ز مزد کارفرما بی‌نیازیم
بلی گفتند در پیشانی مرد / نوشته حالت پنهانی مرد
برای صورت باطن نمایی / جبین آیینه‌ای باشد خدایی
ز گنج آسوده باشد آن هنر سنج / که پنهانش به هر بازوست صد گنج
تو را دانیم که محتاجی به زر نیست / که صد گنجت بهای یک هنر نیست
به ذوق کارفرما پیش نه پای / که خیزد ذوق کار از کارفرمای
اگر تو کارفرما را بدانی / چو نقش سنگ در کارش بمانی
بگفت این کارفرما خود کدام است / که در هر نسبتی کارش تمام است
بگفتندش که آن شیرین مشهور / کزان پرویز را شور است در شور
ز نام او قیاس کار او کن / حلاوت سنجی گفتار او کن
نه تنها دیده جاسوس جمال است / که راه گوش هم راه خیال است
به کامش در نشست آن نام چون نوش / چنان کش تلخکامی شد فراموش
از آن نامش که جنبش در زبان بود / اثر در حلّ و عقد استخوان بود
از آن نامش به جان میلی در آمد / چه میلی کز درش سیلی در آمد
از آن سیلش که در رفت از ره گوش / نگون شد سقف و طاق خانهٔ هوش
به استادی ره آن سیل می‌بست / دل خود را گذر بر میل می‌بست
بگفت آنگه بدین شغلم فتد رای / که افتد چشم من بر کارفرمای
بگفتندش چنین باشد بلی خیز / بس است این نازهای صنعت آمیز[3]

---

۱. S توقیر
۲. دیوان: ما کار سنجیم
۳. M انگیز

گرت حُسن هنر پر ناز دارد / که یارد تا از آنت باز دارد؟
ز حُسن آنجا که باشد نسبتی عام / بود نازی چنین شد رسم ایّام
ولی این ناز هر جا در نگیرد / بود کس کِش به کاهی بر نگیرد
سخن[1] در پرده زینسان می‌گشادند / غرض از پرده بیرون می‌نهادند
عبارت[2] با کنایت یار می‌شد / به نکته مُدّعا اظهار می‌شد
از آن تخمی که می‌کردند در گِل / وفا می‌رُستش از جان، مهر از دل
چنانش میل غالب شد در آن کام / که آن ره خواست طی سازد به یک گام
هوای دل چو گردد رغبت انگیز / ز جان فریاد برخیزد که هان خیز
تقاضای دل امّید پرورد / تن از جان طاق سازد جان ز تن فرد
هوس را در گریبان[3] اخگر افتاد / صبوری را[4] خَسک بر بستر افتاد
دلی پُر آرزو، جانی هواخواه / سراپای وجود آمادهٔ راه
به ایشان گفت اگر رفتن ضرور است / توقّف از صلاح کار دور است
کسی کش عزم را بی‌حزم[5] شد پیش / چو محبوسان بود در خانهٔ خویش
به زندان گر روند از باغ و بستان / درنگ بوستان بند است و زندان
چو دیدنش به رفتن استواری / در آن ناسازگاری سازگاری
ستودندش به تعریف و به تحسین / به ظاهر از خود و پنهان ز شیرین
طلب را کفش زیر[6] پا نهادند / غرض را رخت در صحرا نهادند
جهانیدند بر صحرا ز انبوه / عنان دادند بر هنجار آن کوه

پرسیدن فرهاد راه و رسم آدابِ
مجلس شیرین را از خاصان[7]

عمل پیوند عشق تازه آغاز / نهان از یک به یک در پوزش راز

---

۱. دیوان: سخی
۲. S ,M: عنایت
۳. S ,A: بیابان
۴. S: از
۵. S ,M: عزم راهی حزم
۶. دیوان: پیش
۷. دیوان: عنوان را ندارد

ازیـــن پـــرسیدی آداب بسـاطش وزان تـــرتیب اســـباب[1] نشـاطش
که در بزمش بساط آرایی از کیست بساطش را نشاط افزایی از چیست
مذاقش را چه زهر است و چه تریاک هوس‌سوز است طبعش یا هوسناک؟
غروری خواهدش بودن بـه‌ناچار 316b کـه اسـباب غـرورش هست بسیار
بگـــوییدم کـــه رخش بـی نـیازی کـــجا تـازد کـجا آرد بـه بـازی[2]
بگـفتندش کـه آری پـر غـرور است ولی جـایی کـه اسـتغنا ضـرور است
تـــغافلهای او بـــا تـــاجداران تـــواضـــعهای او بـا خـاکساران
کس ار مسکین بود مسکین‌نواز است وگـــرنه پـــای اسـتغنا دراز است
سحاب رحمت است و سخت باران ولی بـــر کشـــتزار عـــجزکـاران
وفـا تـخمی است رسته از گِـل او فـــرامـــوشی نـــمی‌دانـــد دل او
دلی دارد کـه گـر موری شود ریش به صد عذرش فرستد مرهم خویش
بـه یک ایـما بـیابد یک جـهان راز به یک دیدن بگوید صد جهان باز[3]
ز شوخیها که مخصوص جوانی است تـو گـویی عـاشق مـرکب دوانی است
به خاصان بـر نشسته صبح تـا شام نـــدارد هـــیچ جـــا یک ذرّه آرام
ازیـن جـانب دوانـد تیر در شست[4] رسد زان سوی مرغ کشته در دست
کنون هر جا که هست اندر سواری است شکـار انداز کـبک کـوهساری است
بگفتا وه چه خوش باشد کـه نـاگـه ســـمندش را گـذر افـتد بـرین ره
بگـفتندش کـه راهـی نیست بسیار ازیـــنجا تـا بـه آن دامـان کُـهسار
عـجب نـبود کـه گـر آیـد پـی گشت که نزدیک است این صحرا بـه آن دشت
یکی صد گشت شوق و اضـطرابش ز دل یک بـاره طـاقت رفت و تـابش
هـــجوم آورد رغـــبتهای جـانی ســراپـا دیـده شـد در دیـده‌بانی
بـه یک دیـدن هـمه دستش نـظرگاه نشـانده صـد نگـه در هـر گـذرگاه
تک و پـوی نـظر از حـد گـذشته در آن صـحرا نگـاهش پـهن گشته

---

۱. S, A آداب
۲. S نیازی
۳. S راز
۴. S نیزه در دست

رفتن شیرین به شکار و در راه دیدن فرهاد را با خاصان خود[۱]

چو شیرین خیمه زد بر طرف کُهسار بدان کز غم شود لختی سبکسار
مدارا با مزاج خویش می‌کرد حکیمانه علاج خویش می‌کرد
خیالی در دلش هر دم ز جایی وزانش هر نفس در سر هوایی
می عشرت به گردش صبح تا شام به صبح و شام مشغول می و جام
صباحی از صبوحی عشرت اندوز خُمار شب شکسته جُرعهٔ روز
شراب صبح و صبح شادمانی صلای عیش و عیش[۲] جاودانی
هوای ابر و قطره قطره باران کدامین ابر؟ ابر نوبهاران
بساط دشت و دشتی چون ارم خوش گذرهای خوش و می‌های بی غش
جهان آشوب ماه برقع انداز به گلگون پا در آورد از سر ناز
به صحرا تاخت از دامان کُهسار نه مست مست نه هشیار هشیار
ز پی تازان بُتان سر خوش و مست یکی شیشه یکی پیمانه در دست
گذشتی چون به طرف چشمه ساری به آب می فرو شستی غباری
به خرّم لاله زاری چون رسیدی ستادی لختی و جامی کشیدی
نشاط بادهٔ دشت گل انگیز بساط خرّم و گلگون سبک خیز
بُت چابک عنان از باده سر مست شراب اندر سر و پیمانه در دست[۳]
ازین صحرا به آن صحرا دواندی ازین پشته به آن پشته جهاندی
ز ناگه بر فراز پشته‌ای تاخت نظر بر دامن آن پشته انداخت
گروهی دید از دور آشنا روی بزد مهمیز و گلگون تاخت ز آن سوی
چو شد نزدیک دید آن کارداران که رفتند از پی صنعت نگاران
از آن جانب عنان‌گیران امّید رخ آوردند چو ذرّه به خورشید

---

۱. دیوان: گفتار در آوردن خادمان شیرینْ فرهاد را در نزد آن ماه جبین و دلربایی آن نازنین از فرهاد
۲. دیوان: عشرت
۳. دیوان: نگاهش مست و چشمش مست و خود مست

دوانیدند بر وسعتگه کام　　　نیاز اندر ترقّی گام در گام
چو شد نزدیک کز گرد تکاپوی　　　غُبار دامن افشاند بر آن سوی
فرو جستند و رخ بر خاک سُودند　　　به دأب کهتران خدمت نمودند
نگار نوش لب، ماه شکر خند　　　عبارت را به شکّر داد پیوند
به شیرین بذله‌های[1] شکّر آمیز　　　به قدر وُسع هر یک شد شکر ریز
سخن طی می‌شد از نسبت به نسبت　　　چنین از صنعت و ارباب صنعت
بگفت از اهل صنعت با که یارید　　　ز صنعت پیشگان با خود که دارید
بگفتند از فنون صنعت آگاه　　　دو صنعت پیشه‌ای داریم همراه
دو مرد کاردان در هر صفت طاق　　　ز منشور هنر مشهور آفاق
نسق بند رسوم هر شماری　　　هزار استاد و ایشان پیشکاری
چه افسونها که بر هر یک دمیدیم　　　که آخر بوی تأثیری شنیدیم
نخستین کاردان بنّای پرکار　　　نمی‌جنباند از جا پای پرگار
ز هر سحری که می‌بستیم تمثال　　　دمیدی باطل السّحری به دنبال
به هر افسون که می‌بردیم ناورد　　　به یک جنباندن لب دفع می‌کرد
لب عذر آوری بر هم نمی‌بست　　　یک آری از لبش بیرون نمی‌جست
چه مایه گنج سیم و زر گشادیم　　　که تا با او قرار کار دادیم
زهی پر عقده کار بینوایی　　　که چون زر نیستش مشکل گشایی
عجب چیزی است زر! جایی که زر هست　　　به آسانی مراد آید فرا دست
بلرزد کاردان زان کار پُر بیم 317a　　　که بر ناید به امداد زر و سیم
به ما از سنگ فرسا کار شد تنگ　　　که یک سان بود پیش او زر و سنگ
غرور همّتش را پایه[2] زان بیش　　　که سنجد مزد کس با صنعت خویش
تعجّب کرد ماه مهر پرورد　　　که چون خود این سخن باور توان کرد
که مردی کش بود این کار پیشه　　　که سنگ خاره فرساید به تیشه

---

۱. دیوان: نکته‌های　　　۲. S مایه

کند بی مزد جان در سخت کوشی　　بود مستغنی از صنعت فروشی
مگر دیوانه است این کار پرداز[1]　　که قانون عمل دارد به این ساز
بگفتندش که نی دیوانه‌ای نیست　　به عالم همچو او فرزانه‌ای نیست
چرا دیوانه باشد کارسنجی　　که پوید راه تو بی پای رنجی
نه آن صنعتگر است این تیشه فرسای　　که افتد در پی هر کارفرمای
نهاده سر به دنبال دل خویش　　دلش تا با که باشد الفت اندیش
چه گوییمت که از افسون و نیرنگ　　چه‌ها گفتیم تا آمد فرا چنگ
ولی این گفته‌ها در پرده اولی است　　به تو اظهار آن ناکرده اولی است
مه کار آگهان را ناز سر کرد　　ز کنجِ چشم، اندازِ نظر کرد
تبسّم گونه‌ای از لب برون داد　　سخن را نشئهٔ سحر و فسون داد
که خوش ناید سخن در پرده گفتن　　چه حرف است اینکه می‌باید نهفتن
بگفتندش سخن بسیار باشد　　که آن را پرده‌ای در کار باشد
اگر روی سخن در نکته‌دانی است　　زبان رمز و ایما خوش زبانی است
به مستی داد تن، شوخ فسون ساز　　به ساقی گفت لب پر خندهٔ ناز
که می‌گفتم مده چندین شرابم　　که خواهی ساختن مست و خرابم
تو نشنیدی و چندان می فزودی　　که عقلم بردی و هوشم ربودی
کنون از بی خودیها آن چنانم　　که از صد داستان حرفی ندانم
چنان بیهوشی‌ای می‌کرد اظهار　　که عقل از دست می‌شد هوش از کار
بدیشان گفت هستم بی خود و مست　　عنان هوشیاری داده از دست
دمی کآیم به حال خویشتن باز　　ببینم چیست شرح و بسط این راز
جهاند آنگه به روی دشت گلگون　　لبی پر خنده و چشمی پر افسون
به نازی[2] کرد گلگون را سبک‌پای　　خرد را برد پای چاره از جای
به سوی مبتلای تو عنان داد　　هزارش فتنه[3] سر در ملک جان داد

---

۱. دیوان: سنگ پرداز
۲. دیوان: بازی
۳. دیوان: رخنه

چه می‌گویم نه جای این بیان است / بیان این سخن یک داستان است

در بیان ملاقات فرهاد و شیرین[1]

خوشا عشقِ[2] خوش آغازِ خوش انجام / همه ناکامی امّا اصل هر کام
خوشا عشق و خوشا عهدِ خوش عشق / خوشا آغاز سوزِ آتش عشق
اگر چه آتش است و آتش افروز / مبادا گُم که خوش سوزی است این سوز
چه خوش عهدی است عهد عشقبازی / خصوصاً اول این جان‌گدازی
هر آن شادی که بود اندر زمانه / نهادند از کرانه در میانه
چو یک جا جمع گشت آن شادی عام / شدش آغاز عشق و عاشقی نام
بتان کاردان، خوبان پرکار / در آغاز وفا یارند و خوش یار
ولی هر لحظه‌ای[3] فریاد فریاد / که عشق تازه گردد دیر بنیاد
چو دید از دور شیرین عاشق نو / سبک در تاخت گلگون سبک رو
به آن جانب که می‌شد در تک و تاز / به جای گردش از ره خاستی ناز
به راه آن غبار توتیا سای / همه تن، چشم مرد حیرت افزای
عنان را سست کرده لُعبت مست / که آن عاجز به[4] آن آسان زند دست
به خنده مصلحت دیدی فریبش / که چون غارت کند صبر و شکیبش
اداها در بیان دلربایی / نگه‌ها گرم حرف آشنایی
به هر گامی که گلگون برگرفتی / اسیر نو نیازی در گرفتی
به استقبال هر جولان نازی / دوانیدی برون خیل نیازی
کشش بود از دو جانب سخت بازو / به میزان محبّت هم ترازو
ز سویی حُسن در زور آزمایی / ز سویی عشق در زنجیر خایی
از آن جانب اشارتها که پیش آی / ازین سو خاکساریها که کو پای

---

۱. دیوان: گفتار اندر دلربایی شیرین از فرهاد مسکین و گفت و شنید آن دو به طریق راز و نیاز در پردهٔ راز
۲. دیوان: خوشا عشق
۳. دیوان: و لیکن از دمی
۴. دیوان: مسکین بر

از آن سو تیغ ناز اندر کف بیم — وزین جانب سر اندر دست تسلیم
به هر گامی شدی نو آرزویی — نهان از لب گذشتی گفت و گویی
به سرعت شوق چابک گام می‌رفت — صبوری لب پر از دشنام می‌رفت
چو آن چابک عنان آمد فرا پیش — به خاک افتاد پیشش آن وفا کیش
سرا پا گشت جان بهر سپردن — همه تن سر برای سجده بردن
دعاها با نیاز عشق پرورد — به زیر لب نثار یار می‌کرد
سری چون بندگان افکنده در پیش — جبینی از سجود بندگی ریش
سراسیمه نگه در چشمخانه — که چون نظّاره را یابد بهانه
سراپای وجود از عشق در جوش — همین لب از بیان عشق خاموش
پریرخ را عنان مستانه در دست — نگاهش مست و چشمش مست و خود مست
فریب از گوشه‌های چشم و ابرو — دوانیده برون صد مرحبا گو
نگه در حال پرسی گرم گفتار — نه گوش آگاه از آن نی لب خبردار
تواضعها به رسم عادت و ناز 317b — به شرم آراسته انجام و آغاز
برون آورد مستی از حجابش — ولی بسته همان بند نقابش
جمال ناز را پیرایه نو کرد — عبارت را تبسّم پیشرو کرد
سخن را چاشنی داد از شکرخند — بگفتش خیر مقدم ای هنرمند
بگفتا چیست نامت، از کجایی؟ — که گویا[1] سالها شد کآشنایی
جوابش داد کای ماه قصب پوش — مبادت از خشن پوشان فراموش
صدت مسکین چو من در جان گدازی — همیشه کار تو مسکین نوازی
یکی مسکینم از چین نام فرهاد — غلام تو و لیک از خویش آزاد
فکن یک حلقه‌ام در گوش امّید — طریق بندگی بین تا به جاوید
بیا این بنده را در بیع خویش آر — پشیمان گر شوی آزادش انگار
به شیرین بذله شیرین شکر ریز — برون داد این فریب عشوه آمیز

۱. S بگفتا

که ما را بنده‌ای باید وفادار / که نگریزد اگر بیند صد آزار
قبول خدمت ما صعب کاری است / درین خدمت دگرگونه شماری است
دلی باید ز آهن، جانی از سنگ / که بتواند زدن در کار ما چنگ
اگر این جان و دل داری بیا پیش / وگر نه باش بر آزادی خویش
بگفتش کاین دل و جان جای عشق‌است / وجودم عرصهٔ غوغای عشق است
همیشه کار جورت امتحان باد / دلم را تاب و جانم را توان باد
اگر بر سر زنی تیغ ستیزم / مبادا قوّت پای گریزم
مرا آزار کن تا می‌توانی / وفاداری ببین و سخت جانی
دل و جان کردم از فولاد، آن روز / که برق این امیدم شد درون سوز
به تابان کوره‌ای در امتحانم / که تا بینی چه فولاد است جانم
بگفتش ترسم این جانِ چو فولاد / که از سختیش با من می‌کنی یاد
چو خوی گرمم آتش بر فروزد / اگر یاقوت باشد هم بسوزد
جوابی گرم گفتش آتش آلود / که اینک جان برآر از خرمنش دود
در آن وادی که میل دل زند گام / چه باشد جان که او را کس برد نام
من و میل تو، با میل تو جان چیست؟ / دگر جان را که خواهد دید؟ جان کیست؟[1]

جواب و سؤال شیرین و فرهاد[2]

شکر لب گفت کاین میل از کجا خاست؟ / بگفت از یک دو حرف آشنا خاست
بگفتش کان چه حرف آشنا بود؟ / بگفتا مژده‌ای چند از وفا بود
بگفت از گلرخان بیند وفا کس؟ / بگفت این آرزو عشّاق را بس
بگفت این عشقبازان خود کیانند؟ / بگفتا سخت قومِ مهربانند
بگفتا تا کی است این مهربانی؟ / بگفتا هست تا گردند فانی
بگفتش نخل مشتاقی دهد بار؟ / بگفت آری ولی حرمان بسیار

---

۱. M خواهد دیدن از کیست؟
۲. دیوان: عنوان را ندارد

بگفت از صبر باید چاره سازی / بگفتا صبر کو در عشقبازی؟
بگفت از عشقبازی چیست مقصود؟ / بگفتا رستگی از بود و نابود
بگفتش می‌توان با دوست پیوست؟ / بگفت آری، اگر از خود توان رست
بگفتش وصل به، یا هجر از دوست؟ / بگفتا آنچه میل خاطر اوست
ز هر رشته که شیرین عقده بگشاد / یکی گوهر بر آن آویخت فرهاد
چو حُسن و عشق در جولانگه ناز / عنان دادند لختی در تک و تاز
نگهبانان ز هر سو در رسیدند / دو مرغ هم نوا دم در کشیدند
حکایت ماند بر لب نیم گفته / شکسته مثقب و دُر نیم سفته
سخن را پرده‌ای نو باز کردند / ز پرده نغمه‌ای نو ساز کردند
اگر چه ظاهراً صورت دگر بود / ولی پنهان نوای بیشتر بود
نوای عشقبازان خوش نوایی‌است / که هر آهنگ او را ره به جایی‌است
اگر چه صد نوا خیزد ازین چنگ / چو نیکو بنگری باشد یک آهنگ

از مثنوی ناظر و منظور چند بیت نوشته می‌شود:

دلا[1] برخیز تا کُنجی نشینیم / ز ابنای زمان کُنجی گزینیم
عجب دوری و ناخوش روزگاری است / نه بر مردم نه بر دور اعتباری است
اگر صد سال باشی با کسی یار / پشیمانی کشی در آخر کار
ازین بی‌مهر یاران دوری اولیٰ / ز بزم وصلشان مهجوری اولیٰ
بسا یاران که همدم می‌نمودند / وفادارانه خود را می‌ستودند
به اندک گفتگویی آخر کار / حدیث جور و کین کردند اظهار
گذشتند از طریق دوستداری / به دل دادند آهی یادگاری
چه عقل است این که نقد زندگانی / دهی تا در عوض آهی ستانی
خرد چون بر من مجنون بخندد / برین سودا بخندد چون نخندد

۱. S,A بیا

ازین سودا به غیر از شیونم نیست / به جز خوناب غم در دامنم نیست
بلی آن کس که این سود است کارش / جز این نفعی نیاید در کنارش
مرا از سیل خون چشم خُونبار / چه حاصل این زمان کز دست شد کار
بر آنم تا ز یارانِ ریایی / گریزم سوی اقلیمِ جدایی
اگر باشد ز خنجر خار آن راه / نهم بر خویشتن آزار آن راه

در وصف معشوق[۱]

دُر دندان او در خنده تا دید / دل گوهر ز غم سوراخ گردید
زنخدانش بر آن رخسار دلکش / معلّق کرده آبی را ز آتش
ز زر بر گردنش[۲] طوقی فتاده 318a / به گنج سیم ماری تکیه داده
بری از سیم خام آن نخلِ تر[۳] داشت / عجب نخلی که سیم خام بر داشت
فروغ ساعدش از آستینها / چو نور شمع از فانوس پیدا
دلا در فکر آن موی میان پیچ / طلب کن فکر باریکی در آن هیچ
مگو حرف از میان او فزونتر / حکایت در میان بگذار و بگذر

در ترغیب مکتب و اطفال آن مکتب[۴]

گلستانی ز باد فتنه رسته / در او از هر طرف سروی نشسته
در او خوش صورتانِ پرنیان پوش / چو صورتخانهٔ چین دوش بر دوش
یکی درس جفا آغاز کرده / کتاب نکته‌دانی[۵] باز کرده
یکی را غمزه از مژگان قلم زن / به خون بیدلان می‌شد رقم زن
یکی مصحف ز هم بگشوده چون گل / یکی در نغمه‌سازی گشته بلبل

---

۱. دیوان: عنوان را ندارد
۲. S: ز زیر گردنش
۳. M: بر
۴. دیوان: لوح معنی در دامن حکایت نهادن و زبان به درس نکته گشادن، در تعریف مکتبی که لعبت‌خانهٔ چین از او نشانه‌ای است و حدیث خلد برین افسانه‌ای
۵. دیوان: فتنه جویی

در آن مکتب که عشرتخانه‌ای بود | در او حرف بهشت افسانه‌ای بود
خوشا آن دلبر غارتگر هوش | کزو خُرد و بزرگ افتند بیهوش[1]
می حیرت[2] دهد نظّارهٔ او | ز دل طاقت برد رخسارهٔ او
به صد دل غمزه‌اش تیری فروشد | لبش صد جان[3] به تکبیری فروشد
دمی ناظر ازو غافل نمی‌شد | به سوی دیگری مایل نمی‌شد
نظر از لوح خود سوی دگر داشت | الف می‌گفت و بر قدّش نظر داشت
بر آن صورتِ گشادی چشم پُر نم | نمی‌زد چشم همچون صاد بر هم
چو میل آن رُخ گُلفام می‌کرد | دو چشم دیگر از وی وام می‌کرد
ز تیغ حسن او گاه نظاره | دلی بودش بسان هِ دو پاره[4]
چو آن میم دهان گشتی سخن ساز | چو میم از حیرتش ماندی دهن باز
چو بر حیرانی ناظر نظر کرد | به دل شهزاده را چیزی اثر کرد
به خود می‌گفت‌کاین حیرانیش چیست | به سویم دیدن پنهانیش چیست
چرا چون می‌کنم نظّارهٔ او | شود تغییر در رخسارهٔ او
تغافل گر زنم بی تاب گردد | بروگر تیز بینم آب گردد
به دل پیوسته بود این خار خارش | که چون آرد سری بیرون ز کارش
به راه عشق از آن خوشتر دمی نیست | به آن عشرت فزایی عالمی نیست
که بیند یار زیر بار شوقت | شکی پیدا کند در کار شوقت
تو را ساقی کند چشم فسون ساز | که در مستی گشایی پرده زان راز[5]
لبش با دیگری در بذله گویی | نهانی غمزه‌اش در راز جویی[6]
تبسّم را به دلجویی نشاند | نظر سویت به جاسوسی دواند
وگر در پرده پنهان سازی این راز | کند از ناز قانونِ دگر ساز
بفرماید به ترک چشم خونریز | که نوک خنجرِ مژگان کند تیز

۱. دیوان: مدهوش
۲. S حسرت
۳. دیوان: لبش جانها
۴. M هر؛ S هی؛ دیوان: بسان غنچه پاره
۵. دیوان: از راز
۶. M راه جویی

به جانت در زند از ناز پنجه / کشد زلفش دلت را در شکنجه
اگر اظهار آن معنی نمودی / به روی خود در صد غم گشودی
و گر کردی نهان راز جمالش / بسا شادی که دیدی از وصالش
حدیثِ خوش گل[۱] گلزار یاری است / نهالِ بوستان دوستداری است
حدیث ناخوش از اهل مودّت / به پای دل نشانده خار نفرت
بسا یاران که بودی بی گمانْشان / که بی هم صبر نبود یک زمانْشان
به حرف ناخوشی کز هم شنیدند / چنان پا از ره یاری کشیدند
که مدّتها برآمد زان فسانه / نشد پیدا صفایی در میانه
خوش آن صحبت که در آغاز یاری‌است / درو صد گونه لطف دوستداری است
بسا لطفی که من از یار دیدم / به ذوق بزم اوّل کم رسیدم
به عیش بزم اوّل حالتی هست / که حالی آن چنان کم می‌دهد دست
تو گویی عیش عالم وام کردند / نخستین بزم وصلش نام کردند
به عاشق لطف معشوق است بسیار / ولی چندان که عاشق شد گرفتار
بلی صیّاد چندان دانه ریزد / که مرغ از دامگاهش[۲] برنخیزد
چو گردد مرغ اندک چاشنی خوار / بود در سلک مرغان گرفتار

حکایت تمثیل و تعریف عشق[۳]

چه خوش می‌گفت در کُنج خرابات / به دختر شاهدِ شیرین حکایات
اگر[۴] خواهی که با جور تو سازند / حیات خویش در جور تو بازند
به آغاز محبّت در وفا کوش / وفا کن تا بری ز اهل وفا هوش
بنای مهر چون شد سخت بنیاد / تو خواهی لطف می‌کن خواه بیداد
خوش آن راحت که دارد زحمت عشق / مبادا هیچ دل بی راحت عشق
در او غم را خواص شادمانی / از او مردن حیات جاودانی

---

۱. دیوان: خوش ادا
۲. دیوان: صید گاهی
۳. S حکایت در تعریف عشق؛ دیوان: عنوان را ندارد
۴. S که گر

نهان در هر بلایش صد تنعّم
به هر اندوه او صد خرّمی گم

به جام او مساوی شهد با زهر
در او یکسان خواص زهر و پازهر

فراغت بخشد از سودای غیرت
رباید[1] خاطر از غوغای غیرت

نشاند در مقام انتظارت
که کی آید برون از خانه یارت 318b

دمی گر دیرتر آید برون یار
ز دل طاقت رود بیرون به یک بار

شود وسواس عشقت رهزن صبر
کنی صد چاک در پیراهن صبر

در آن راهش که روزی دیده باشی
ز مهرش گِرد سر گردیده باشی

روی آنجا به تقریبی نشینی
سراغش بینی[2] از هر کس که بینی

که گردد ناگهان از دور پیدا
نگاهش جانب دیگر به عمدا

به شوخی دیده را نادیده کردن
به سوی تو نگه دزدیده کردن[3]

به هر دیدن هزاران خنده پنهان
تغافل کردنی صد لطف با آن

در بیان جدایی

درین ناخوش مقامِ سست پیوند
چه ناخوشتر ازین پیش خردمند

که باشد یارْ عمری با تو دمساز
کند هر لحظه لطفی دیگر آغاز

به بزم وصل مدّتها در آیی
ز نو هر دم در عیشی گشایی

به ناگه حیله‌ای سازد بهانه
فتد طرح جدایی در میانه

خوش آن کس را که خو با دلبری نیست
به وصل دلبران او را سری نیست

ز سوز عشق او را نیست داغی
ز عشق و عاشقی دارد فراغی

چنان تا کی پریشان حال گردیم
بیا وحشی که فارغبال گردیم

به کُنج عافیت منزل نماییم
در راحت به روی دل گشاییم

کسی را جای در پهلو نگیریم
به وصل هیچ یاری خو نگیریم

که بار محنت دوری نباشد
جفا و جور مهجوری نباشد...

۱. دیوان: رهاند
۲. دیوان: گیری
۳. دیوان: به تندی از بر عاشق گذردن

بلایی نیست همچون ماتم هجر — نبیند هیچ کس یا رب غم هجر
جفای هجر دشوار است دشوار[۱] — بر آنکس خاصه کو خو کرده با یار...
اگر خواهی درین دیر مجازی — دوایی بهر درد عشقبازی
بنه بهر سفر رو در بیابان — که درد عشق را این است درمان...
بیا وحشی کزین دیر غم آباد — به رفتن گام بگشاییم چون باد
چنین تا چند در یک جا نشینیم — ز حد شد تا به کی از پا نشینیم
به یک جا خانه آن مقدار کردیم — که خود را پیش مردم خوار کردیم
ز ما دلگیر گردیدند یاران — به جان گشتند دشمن دوستداران[۲]
خوش آنکس را که یکجا نیست مسکن — نه کس را دوست می‌بیند نه دشمن...
بسا کس که یاری همنشین بود — همیشه در گمانش این چنین بود
که بی هم یک نفس دم بر نیارند — دمی بی دیدن هم بر تیارند
به رنگی چرخ دور از وی نمودش — که انگشت تعجّب شد کبودش...
ز ما خاکستری دور از تو مانده — غمت ما را به خاکستر نشانده
سمند عیش گردد گِرد ما کم — بلی توسن ز خاکستر کند رم
منم از گردباد بینوایی — به خاک افتاده در کوی جدایی
منم چون لاله در هامون نشسته — به خاک افتاده و در خون[۳] نشسته
تپیده آنقدر چون سیل بر خاک — که در دل خاک را افکنده صد چاک
به بخت خود چو مجنون مانده در جنگ — نشسته تا کمر چون کوه در سنگ
نمی‌بینم درین صحرای اندوه — هم آوازی که پابرجاست جز[۴] کوه
ولی او هم هم‌آوازی چه داند — جمادی رسم دلسازی[۵] چه داند
منم مجنون دشت بینوایی — فتاده در پس کوه جدایی
فکنده سایه کوهِ غم به کارم — سیه کرده است روز و روزگارم

۱. دیوان: بسیار
۲. دیوان: دوستاران
۳. S افتاده در هامون
۴. S چون
۵. دیوان: دمسازی

مرا بگذار با این شام اندوه / برآ[1]، خورشید مانند از پس کوه
بیا ای شمع رویت مایهٔ نور / ببین بی مهری این شام دیجور
مرا جز دود دل بر سر کسی نیست / چو شمع صبح تا مردن بسی نیست
تو خود می‌دانی ای شمع دل افروز / که از داغ تو بنشینم بدین روز
بیا ای مرهم داغِ دل من / ببین داغ دل بی حاصل من
ز غم صد داغ دارم بر دل از تو / جز این چیزی ندارم حاصل از تو
خیالت در نظر شبها نشانم / ز محرومی سرشک خون فشانم
سرِ افسانهٔ دوری گشایم / زبان در حرف مهجوری گشایم
که آیا چون ز کویش بار بستم / به محنت خانهٔ دوری نشستم
به فکرم هیچ بار افتاد یا نه / ز حالم هیچش آمد یاد یا نه
خوش آن روزی که بزمش جای من بود / حریم وصل او مأوای من بود
به غیر از من نبودش هم زبانی[2] / نمی‌بودیم دور از هم زمانی
زمانی بی سبب در خشم سازی / دمی افکنده طرح دلنوازی
حکایت از زبان ما به در نه / ز جنگ و صلح[3] ما کس را خبر نه
بیا ای با خیالت گفتگویم / که آب رفته باز آید به جویم
به مردن شمع عمرم گشته نزدیک / بیا روزم چنین مگذار تاریک
مکن کاری که از جور تو میرم / به روز حشر دامان تو گیرم...
بلی این است قانون زمانه 319a / نه امروز است در دور این ترانه
یکی ماتم گزینند دیگری سور / یکی را تخت منزل دیگری گور
یکی را بهر ماتم کاه پاشند / یکی را زر به مسندگاه پاشند
یکی بر فرق تاج زر نهاده / یکی خشت لحد بر سر نهاده
یکی را زیر تخت خاک مسکن / یکی را روی تخت زر نشیمن
ندارد اعتباری کار عالم / منه زنهار بر دل بار عالم

---

۱. دیوان: در آ
۲. S مهربانی
۳. دیوان: خشم و صلح

حکایت کردن عاشق به زنجیر

به زنجیر جنون چون گشت پا بست / سری بر زانوی اندوه بنشست
چو آیین جنونش برد از کار / به زنجیر از جنون آمد به گفتار
که ای چون زلف خوبانِ دلآرا / اسیر حلقه‌هایت اهل سودا
بسی منّت به گردن از تو دارم / که یادم[1] می‌دهی از زلف یارم
منم در راه تو از پا فتاده / به طوق خدمتت گردن نهادن
تویی سررشتهٔ هر عیش و شادی / عجب نیکو به دست[2] من فتادی
هم آوازی کنون از روی یاری / مرا شبها به کنج بی قراری
ز قید عقل از یمن تو رستم / عجب سررشته‌ای دادی به دستم

خطاب کردن به مهتاب

به نور ماه ساز گفتگو کرد / به دمسازی سوی مهتاب رو کرد
الا ای پیک عالم گردِ شبرو / به روز تیره‌ام انداز پرتو
به رسم شبروی زینجا سفر کن / به سوی آفتاب من گذر کن
بگو کای ماه بی مهر جفاکار / بت نامهربانْ شوخِ دل آزار
دعایت می‌رساند خسته جانی / اسیر درد دوری، ناتوانی
که‌ای بی مهرْ دلداری نه این بود / طریق و شیوهٔ یاری نه این بود
مرا دادی ز غم سر در بیابان / نشستی خود[3] به بزم عیش شادان
نیامد از مَنَت یک بار یادی / که گویی بود اینجا نامردای
منم شرمنده زین یاری که کردی / همین باشد وفاداری که کردی
به من از راه و رسم غمگساری / حکایتها که می‌گفتی ز یاری
دلم می‌گفت با من کاین دروغ است / مکن باور که شمع بی فروغ است

---

۱. S یادی
۲. دیوان: به پای
۳. S سر

به حرفش خامهٔ رد می‌نهادم[1] زبانِ طعنه بر وی می‌گشادم
ولی چون دور بزم دوری آراست سراسر هر چه دل می‌گفت شد راست
بگویم راست پر نامهربانی نرنجی شیوهٔ یاری ندانی
چه گفتم بود بی‌جا این حکایت مرا باید ز خود کرد این شکایت[2]
که شهری پُر پری رخسار دیدم چنین بی مهر یاری برگزیدم
مرا هم نیست جرمی بی گناهم ز دست دل به این روز سیاهم...

من غزلیّاته

- از کاه کهربا بگریزد ز بخت ما خنجر به جای برگ بر آرد درخت ما
زورق گران و لُجّه خطرناک و موج سخت[3] ای ناخدا نخست بینداز رخت ما
- هست امید قوّتی بختِ ضعیف حال را مژدهٔ یک خرام ده منتظر وصال را
گوشهٔ ناامیدیم داده ز صد بلا امان هست قفس حصار جانْ مرغِ شکسته بال را
وحشی محو مانده را قوّت شکر وصل کو حیرت دیده گو بگو عذر زبان لال را
- نبود طلوع از برج من آن ماه مهر افروز را تغییر طالع چون کنم این اختر بد روز را[4]
کی باشد از تو طالعم کاین بخت اختر سوخته گرداند از تأثیر خود صد اختر فیروز را
دل رام دستت شد ولی بر ما میفشان آستین ترسم که ناگه رَم دهی این مرغ دست‌آموز را
- ای از تو سرخ گشته به خون رنگ زرد[5] ما ما را ز درد کشته و فارغ[6] ز درد ما[7]
در آه ما نهفته خزان و بهار حسن تأثیرهاست با نفس گرم و سرد ما
رخش آنچنان متاز که پیش از تو دیگری کرده است آنچنان و ندیده است گَردِ ما
- تازه شد آوازهٔ خوبی گلستان تو را نغمه سنج نو، مبارک باد بستان تو را
خوان زیبایی به نعمتهای ناز آراستی[8] نعمت این خوان گوارا باد مهمان تو را

۱. دیوان: رومی نهادم
۲. دیوان: ز خون کردن شکایت
۳. دیوان: موجه صعب
۴. S ابیات این غزل را ندارد
۵. دیوان: ای سرخ گشته از تو به خون روی زرد
۶. دیوان: غافل
۷. S ابیات این غزل را ندارد
۸. دیوان: ناز آراست حسن

باد پیمان تو با اغیار یا رب استوار / گر چه امکان درستی نیست پیمان تو را
صد چو وحشی بستهٔ زنجیر عشقت شد ز نو / بعد ازین گنجایش ما نیست زندان تو را

ـ خانه پر بود از متاع صبر این دیوانه را / سوخت عشق خانه‌سوز اوّل متاع خانه را
هر چه گویی آخری دارد به‌غیر از حرف عشق / کاین همه گفتند و آخر نیست این افسانه را
گرد ننشیند به طرف دامن آزادگان / گر براندازد فلک بنیاد این ویرانه را 319b
می ز رطل عشق خوردن کار هر کم ظرف[1] نیست / وحشی‌ای باید که بر لب گیرد این پیمانه را

ـ گفته‌ای هر جا که می‌بینم فلان را می‌کشم / خوش نویدی می‌دهی امّا نمی‌آری بجا

ـ من سر زنم به سنگ و تو ساغر زنی به غیر / این سرزنش میانهٔ عشّاق بس مرا

ـ از حرفِ[2] مُدّعی مکش ای فتنه‌گر مرا / گر می‌کشی بکش به گناه دگر مرا
بر گردنم ز تیغ تو صد بار منّت است / زیرا که وا رهاند ز صد درد سر مرا
وحشی صفت ز عیب کسان دیده بسته‌ام / ای عیبجو برو که بس است این هنر مرا

ـ صد حیف از محبّت بیش از قیاس ما / با بی‌وفایی حقّ وفا ناشناس ما

ـ منع مهر از[3] غیر نتوان کرد یار خویش را / هر که باشد دوست دارد دوستار خویش را
صید ناوک خورده خواهد جست، ما خود بسملیم / ای شکار افکن بتاز از پی شکار خویش را
با تو اخلاصم دگر شد بس که دیدم نقض عهد / من که در آتش نگردانم عیار خویش را

ـ طیّ زمان کن ای فلک وعدهٔ[4] وصل یار را / پاره‌ای از میان ببر این شب انتظار را
نیم شرر ز عشق بس تا ز زمین عافیت / دود ز آسمان رود[5] خرمن اعتبار را
شد به گمان دیدنی عمر تمام و من همان / چشم به ره نشانده‌ام جان امیدوار را[6]
هم تو مگر پیاله‌ای بخشی از آن می کهن / ورنه شراب دیگری نشکند این خمار را
شد ز تو زهر خوردنم باعث قتل[7] عالمی / بس که به ذوق می‌کشم این میِ ناگوار را
وحشی اگر تو عاشقی کو نفس تو را اثر / هست نشانه‌ای دگر سینهٔ داغدار را

---

۱. دیوان: بی ظرف
۲. دیوان: بر قول
۳. دیوان: «از» را ندارد
۴. دیوان: مژده
۵. دیوان: دود بر آسمان رسد
۶. S ,A «وحشی صفت... امیدوار را» را ندارد
۷. دیوان: مایهٔ رشک

ـ چند به دل فرو برم این تفِ سینه تاب را　　در تـه دوزخ افکـنم جـانِ پـر اضطراب را
آنکه خدنگ نیم کُش می‌خورم از تغافلش　　کـاش تـمام کش کـند نـیم کش عـتاب را
تافته عشق دوزخی ز اهل نصیحت اندران　　بر من و دل گـماشته صـد مـلک[1] عـذاب را
خیل خیال کیست این کـز در چشمخانه‌ها　　می‌کشد این چنین برون خلوتیان خـواب را
ـ خـیز و بـناز جـلوه ده قـامت دلنـواز را　　چـون قـد خـود بـلند کـن پـایهٔ قـدر نـاز را
عشوه‌پرست من بیا می‌زده مست و کف زنان　　حسـن تـو پـرده گـو بـدر پـردگیان راز را
عرض فروغ چون دهد شعشعهٔ[2] جمال تو　　قـصّه بـه کـوتهی کشد شمع زبـان دراز را
ـ نـرخ بـالا کـن مـتاع غـمزهٔ غـمّاز را　　شیوه را بشناس قیمت، قدر مشکـن نـاز را
صـید بـندانت مبادا طعن نـادانی زنند　　بهر صید بسته بـند از پـای مگشـا[3] بـاز را
ـ رانـدی ز نـظر چشم بـلا دیـدهٔ مـا را　　ایـن چشـم کـجا بـود ز تـو دیـدهٔ مـا را
مـردیم بـه آن چشمهٔ حیوان کـه رساند　　شـرح عـطش ایـن لب[4] تـفسیدهٔ مـا را
ما مشعلهٔ شوق به[5] صد حیله نشاندیم　　دامـن مـزنید آتش پـوشیدهٔ مـا را[6]
ـ گهی از مهر یـاد عـاشق شیدا کـند یـا رب　　چو شیدایی ببیند هیچ یـاد مـا کـند یـا رب
مـرا انـدیشهٔ ایـن مـی‌کشد شبهای تـنهایی　　که چون جایی نشیند غیر پیشش جا کند یـا رب
گرفتم کز وفا سویم فرستد نـامه آن بـدخو　　کجا قاصد مـن گُـم گشته را پیدا کـند یـا رب[7]
به سودای جنون افتاده وحشی بی‌خم زلفش[8]　　بد افتاده‌است کارش، ترک این سودا کند یـا رب
ـ ز شبهای دگـر دارم تب غـم بیشتر امشب　　وصیّت می‌کنم باشید از مـن بـا خبر امشب
مکن در من نشان مرگ ظاهر شـد کـه مـی‌بینم　　رفیقان را نهانی آستین بـر چشم تـر امشب
مباشید ای رفیقان امشب دیگـر ز مـن غـافل　　که از بزم شما خواهیم بـردن درد سر امشب
مگر دوری خدا را از سر بـالینم ای هـمدم　　که من خود را نمی‌بینم چو شبهای دگـر امشب

۱. M فلک
۲. دیوان: مشعلهٔ
۳. دیوان: صید پشه بند از پای بگشا
۴. دیوان: عطش سینهٔ
۵. دیوان: ما شعلهٔ شوق تو به
۶. S ،A «خیل خیال... پوشیدهٔ ما را» را ندارد
۷. دیوان: گرفتم کان مسافر نامه سوی من روان سازد / چه سان قاصد من گمنام را پیدا کند یا رب
۸. دیوان: به بازار جنون افتاد وحشی بی سر زلفش

ـ قصّهٔ می خوردن شبها و گشت ماهتاب	هم حریفان تو می‌گویند پیش از آفتاب
مجلسی داری و ساغر می‌کشی تا نیم‌شب	روز بیداری نمی‌بینند[1] چشم نیم خواب
باده گر در خاک ریزی بِه که در جام رقیب	می کشی تا او خورد؟[2] حیف از تو و حیف از شراب
وحشی دیوانه‌ام در زشت گوییها[3] مثل	خواه راه از من بگردان خواه رو از من بتاب
ـ پاک ساز از غیر دل وز خود تهی شو چون حباب	کز سبک روحی توانی خیمه زد بر روی آب
ـ تا مقصد عشّاق رهی دور و دراز است	یک منزل از آن بادیهٔ عشق مجاز است
در عشق اگر بادیه‌ای چند کنی طی	بینی که درین ره چه نشیب و چه فراز است
ـ خوش صید عاقلی[4] به سر تیر آمده است	زه کن کمان ناز که به نخجیر آمده است
روزی به کار تیغ تو آید نگاه دار	این گردنی که در خم زنجیر آمده است
کو عشق تا شوند همه معترف به عجز	اوّل خرد که از پی تدبیر آمده است
در خاره کنده‌اند حریفان به حکم عشق	جویی که چند فرسخ از او شیر آمده است
بی لطفی‌ای به حال تو دیدم که سوختم	وحشی بگو که از تو چه تقصیر آمده است
ـ در دل همان محبّت پیشینه باقی است	این دوستی[5] که بود درین سینه باقی است
ـ گِرد سرت بگردم[6] و آن رخش راندنت	وان دست و تازیانه و مرکب جهاندنت
شهری بر ترکتاز دهد بلکه عالمی	ترکانه بر نشستن و هر سو دوانت
وحشی اگر تو فارغی از درد عشق، چیست	آن آه و ناله کردن و آن شعر خواندنت
ـ می‌توانم بود بی‌تو تاب تنهاییم نیست	امتحان صبر خود کردم شکیباییم نیست
ـ خود رنجم و خود صلح کنم عادتم این است	یک لحظه[7] تحمّل نکنم طاقتم این است
بر خنجر الماس بدادم[8] ز تو پهلو	آسوده شدم تکیه گه[9] راحتم این است
ـ خوار می‌کن، زار مکش، منّتِ بر جان ماست	خواری ظاهر گواه عزّت پنهان ماست

۱. دیوان: روز پنداری نمی‌بینیم
۲. دیوان: می‌خورد با او کسی؟
۳. دیوان: راست گوییها
۴. دیوان: غافلی
۵. دیوان: آن آرزو
۶. دیوان: سر تو گردم
۷. دیوان: یک روز
۸. دیوان: نهادم
۹. دیوان: آسوده دلا بین که ز تو

بی‌رضای ماست سویت آمدن از ما مرنج — این نه جُرم ما گناه پای نافرمان ماست
تلخ داروییـاست زهر چشم و ترک[1] نوشخند — لیکن این دردی که ما داریم آن درمان ماست
ـ امروز یار[2] عذر جفاهای رفته‌خواست — عذری که او نخواست، تبسّمْ نهفته خواست
ـ وصلم میسّر است ولی بر مراد نیست — بر دل نهم چه تهمت شادی چو شاد نیست
غم می‌فرست لیک به اندازه می‌فرست — یک دل درون سینهٔ ما خود زیاد نیست 220a
جایی هنوز نیست به ذوق دیار عشق — هر چند ظلم هست و ستم هست و داد نیست
ای بی‌وفا برو که برین عهدهای سست — نی اندک اعتماد که هیچ اعتماد نیست
ـ رو رو که وحشی آنچه‌کشید از تو سُست عهد — ما را به‌خاطر است، تو را گر به یاد نیست
ـ بسته بر فتراک و می‌گوید[3] که صیّاد تو کیست — تیغ خون‌آلود خود دارد که جلاّد تو کیست
ساختی از یک‌نگه کارم که[4] کارت را که ساخت — سخت پر کاری نمی‌دانم که استاد تو کیست
ـ بلبل گِله می‌کرد ز گل دوش به صد رنگ — گل بود که هر دم به زبان دگرش داشت
ـ تو جفا کن که ازین سوی وفاداری نیست — طاقت و تاب مرا حوصلهٔ یاری[5] هست
با دلم هرچه توان کرد بکن تا بکشد — کز من و جان مَنّت نیز مددکاری هست
ـ کسی چون[6] جان برد از شیوهٔ چشم فسون‌سازت — دگر قصد که داری ای جهانی کشتهٔ نازت
همای دولتی تا سایه بر بام که اندازی — خوشا بخت بلند او که سوی اوست پروازت
چه گویم، الله الله آنچنان سرکش نیفتادی — که آساید کسی در سایهٔ سرو سرافرازت
ـ یک التفات ز فرمانبران[7] نازم نیست — ز دور رخصت یک سجدهٔ نیازم نیست
منه به گوشهٔ طاق بلند استغنا — کلید وصل، که دستی چنین درازم نیست
صلاح خویش در انکار عشق بینم لیک — تحمّلی که بود پرده‌پوش رازم نیست
ـ بهر دلم که دردکش و داغدار توست — داروی وصل[8] باید و آن در دیار توست[9]

---

۱. دیوان: چشم یار
۲. دیوان: ناز
۳. دیوان: می‌پرسد
۴. S: ساختی کارم به یک پرسش که
۵. دیوان: خواری
۶. دیوان: خود
۷. دیوان: فرماندهان
۸. دیوان: صبر
۹. S ,A «یک التفات... دیار توست» را ندارد

یک بار نام ما به غلط بر زبان نراند	ما را شکایت از قلم مشکبار توست
بر پاره کاغذی دو سه مدّی توان کشید	دشنام و هرچه هست غرض یادگار توست
ای بی‌وفا چه یارِ فراموش وعده‌ای[1]	بیچاره آن اسیر که امیدوار توست
ـ می‌نماید چند روزی شد که آزاریت هست	غالباً دل در کف چون خود ستمکاریت هست
در گلستانی نمی‌جنبی چو شاخ گل ز جا	می‌توان دانست کاندر پای دل خاریت هست
چونی از شاخِ گُلت رنگی و بویی می‌رسد	یا همین خوش می‌کنی خاطر که گلزاریت هست
عشقبازان رازداران هم‌اند از ما مپوش	همچو من بی‌عزّتی یا قدر و مقداریت هست
در طلسم دوستی کاندر تواش تأثیر نیست	نسخه‌ها دارم اشارت کن اگر کاریت هست
ـ چه لطفها که در آن شیوهٔ نهانی نیست	عنایتی که تو داری به من بیانی نیست
کرشمه گرم سؤال است، لب مکن رنجه	که احتیاج به پرسیدن زبانی نیست
ـ پُر گشت دل از راز[2] نهانی که مرا هست	نا محرم راز است زبانی که مرا هست
با کس نتوان گفت و نهان هم نتوان داشت	از درد همین است فغانی که مرا هست
ـ ذرّه‌ای در سایهٔ خورشید تابان آمده است	ناتوان موری به پابوس سلیمان آمده است[3]
بی‌زبان مرغی که در کُنج قفس لب[4] بسته است	صد زبان گردیده و سوی گلستان آمده است
تا به کی این رمز و ایما، این معمّا تا به چند	چند درد سر دهم کاین آمده‌است، آن آمده‌است
مختصر کردم سخن وحشی است کز سر کرده پا	بهر پابوس سگان میر میران آمده است
ـ لطف پنهانی او در حق من بسیار است	گر به ظاهر سخنش نیست سخن بسیار است
فرصت دیدن گل آه که بسیار کم است	و آرزوی دلِ مرغانِ چمن بسیار است
دل من در طلب سرو سمن رخسار است	ورنه در طرف چمن سرو و سمن بسیار است
یارِ ساقی شد و صد توبه به‌یک حیله شکست	حیله‌انگیزی آن عهدشکن بسیار است
ـ شکفتیش چو هر روزه نیست حالی هست	اگر غلط نکنم از مَنَش ملالی هست
به رخصت تو که رفتیم و دردسر بردیم	تو را ملالی و ما را هم انفعالی هست
ـ بازم از تو خم ابروی بتی در نظر است	سلخ ماه دگر و غرّهٔ ماه دگر است

---

۱. دیوان: تو بی‌وفا چه باز فراموش پیشه‌ای
۲. دیوان: ناز
۳. دیوان: دو مصرع مقدّم و مؤخّر آمده است
۴. دیوان: دم

اینکه در باغ دلم ریشه فرو برد ز نو
گر چه نوخیز نهال است سراپا ثمر است[1]

از وفای پسران عشق مرا طالع نیست
ورنه از من که درین شهر وفادارتر است؟

ـ ز آتش آب می‌جویم ببین فکر محال من
وفاداری طمع می‌دارم از طبع جفاجویت

ـ پیش تو سبب چیست که ما کم ز رقیبیم
آیین وفاداری ما خود کم ازو نیست

زین در برود گر غرضت رفتن وحشی است
حاجت به تغافل زدن و تندی خو نیست

ـ مریض عشق اگر صد بود علاج یکی است
مرض یکی و طبیعت یکی مزاج یکی است

تمام طالب وصلیم و وصل می‌طلبیم
اگر یکی و اگر صد که احتیاج یکی است

ـ دیده گستاخ نگاه است برآن مست غرور
درکمینگاه نظر غمزه مگر حاضر نیست

ـ مریضِ طفل مزاجند عاشقان ورنه
علاج رنج تغافل دو روزه پرهیز است

ـ لازمهٔ عاشقی است رفتن و دیدن ز دور
ورنه ز نزدیک هم رخصت دیدار هست

ـ نزدیک ما سگان کسی[2] جا نمی‌کنند
مردم چه احتراز که از ما نمی‌کنند

رسم کجاست این، تو بگو، در کدام شهر
دل می‌برند و چشم به بالا نمی‌کنند

رحمی نمی‌کنی، مگر این محرمان تو
اظهار حال ما به تو اصلا نمی‌کنند

لیلی تمام گوش و ندیمان بزم خاص
ذکر اسیر بادیه قطعاً نمی‌کنند

عشق آن دقیقه نیست که از کس توان نهفت
مردم مگر نگاه به سیما نمی‌کنند

وحشی چه می‌کنی تو که خاصان آن حرم[3]
هرگز عنایتی به تو پیدا نمی‌کنند

ـ زان عهد یاد باد که با ما به کین نبود
بودش گمان عشق[4] و هنوزش یقین نبود

انکار مهر سدّ ره صد تغافل است
امّا چه سود چون دل ما پیش‌بین نبود

من خود گره به کار خود انداختم که تو
زین پیش با مَنَتْ گرهی بر جبین نبود

وحشی کسی که چشم وفا داشتم ازو
زود از نظر فکند مرا وقت[5] این نبود[6]

ـ الوداع ای سر که ما را می‌برد غوغای[7] عشق
بر سر راهی که هر کس رفت آنجا سر نبود[8]

---

۱. S، A «لطف پنهانی او... سراپا ثمر است» را ندارد
۲. دیوان: سگان درت
۳. S خاصان بزم او
۴. دیوان: مهر
۵. دیوان: چشم
۶. S، A «زان عهد یاد باد ... این نبود» را ندارد
۷. دیوان: سودای
۸. S این بیت را ندارد؛ دیوان: ندید

ـ خونخواره راهی می‌روم تا خود به پایان کی رسد　　پایی که این ره سر کند دیگر به دامان کی رسد

ـ گر دیده به دریوزهٔ دیدار نیاید　　دل در نظر یار چنین خوار نیاید

فرماندهی کشور دل کار بزرگی است　　تو دولت حسنی ز تو این کار نیاید

تا پخته ثمر وین همه غوغای خریدار　　نوباوهٔ این باغ به بازار نیاید

ـ گر جفایی کرد بر یاران جانی بگذرد　　ناز و استغنا سرآید سرگرانی[1] بگذرد

بگذرد هرگاه تلخی بگذراند بر زبان 320b　　تا به‌کی ما را به تلخی زندگانی بگذرد

ـ ز عشق من به تو اغیار بدگمان شده‌اند　　کرشمه‌های نگاه نهان را نگاهبان شده‌اند

ماه من گفتم که با ما مهربان باشد نبود　　مرهم جان من آزرده جان باشد نبود

ـ به لب بگوی که آن خندهٔ نهان نکند　　مرا به لطف نهان تو بدگمان نکند

گرم مجال نگاهی بود زبان چه کنم　　حکایتی که نگه می‌کند زبان نکند

هزار سود در این بیع هست خواهی دید　　مرا بخر که خریدار من زیان نکند

جفا و هر چه کند گو به من خداوند است　　ولیک نسبت ما را به این و آن نکند

ـ سرت از غرور خوبی به کسی فرو نیاید　　سر آن غرور گَردم که یکی درو نیاید

تو به من گذار وحشی که غم تو من بگویم　　که تو در حجاب عشقی ز تو گفتگو نیاید

ـ همه را گُشتْ بگویید که با خاطر جمع　　این زمان باز کند تیغ و میان بگشاید

ـ آنکه هرگز یاد مشتاقان به مکتوبی نکرد　　گر چه گستاخی‌است می‌گوییم پر خوبی نکرد

با وجود کاروان مصر کز هم نگسلد　　یوسفی دارم که هرگز یاد یعقوبی نکرد

ـ سحر گل خنده می‌زد بر شکایت گونهٔ[2] بلبل　　که این نادان نگر[3] کز ما وفا داری طمع دارد

گناه گل فروشان چیست گو بلبل بنال از خود　　که یکجا بودن از خوبانِ بازاری طمع دارد

ـ یک رهش از خانه خاص از بهر ما بیرون فرست　　آن نگه کش تا به ما صد جای منزل می‌شود

دست بر هم سودنی دارد کز او خون می‌چکد　　از کمین صید صیّادی که غافل می‌شود

ـ دلم خود را به پیش غمزهٔ افگار می‌خواهد　　شکایت دارد از آسودگی، آزار می‌خواهد

دل از دستی به در بردن نباشد کار هر چشمی　　نگاه پر تصرّف غمزهٔ پر کار می‌خواهد

۱. S دیوان
۲. دیوان: شکایت گویی
۳. دیوان: مگر

غلامی هست وحشی نام و می‌جوید خریداری — به بازار نکورویان که خدمتکار می‌خواهد
- عشق گو بی عزّتم کن، عشق و خواری گفته‌اند — عاشقی را مایهٔ بی اعتباری گفته‌اند[1]
- در راستهٔ ناز فروشان که بتانند — ماییم و نیازی که به هیچش نستانند
خوبان که گهی خوانمشان عمر و گهی جان — باور بکن از من که نه عمرند و نه جانند
جانند بدین وجه کشان نیست وفایی — عمرند بدین رو که به سرعت گذرانند
جز رنگی و بویی نه و صد مایهٔ آزار — در بوتهٔ گل خاربنی چند نهانند[2]
- بی جوشنِ فولادِ صبوری نروی پیش — کاین لشکر بیداد عجب سخت کمانند
- نیم جانی است تحفهٔ وحشی — چه کند بی نوا همین دارد
- ملک دل را سپه ناز به یغما[3] آمد — دیده را مژده که هنگام تماشا آمد
مژدهٔ عمر ابد می‌رسد اینک ز لبش — صبر کن یک نفس ای جان که مسیحا آمد
- دلی کز عشق گردد گرمْ افسردن نمی‌داند — چراغی را که این آتش بود مردن نمی‌داند
- بود چون در کیش خوبی عیب عاشق داشتن — جرم چشم ما چه باشد عرض زیبایی چه بود
مشکلی دارم که پرسم از تو یا از ناز[4] تو — جلوهٔ خوبی چه و منع تماشایی چه بود
- پرسیدن حال دل ریشم بگذارید — یکدم به غم محنت خویشم بگذارید
یاران به میان من و آن مست نیایید — گر می‌کشد آن عربده کیشم بگذارید
- کسی از دور تا کی چین بر ابروی کسی بیند — سراپا چشم حسرت‌گردد و سوی کسی بیند
ز روی خویشتن هم شرم می‌آید کسی تا کی — همین بنشیند و از دور بر روی کسی بیند
- چه گویمت که چه با جانم اشتیاق نکرد — چه کارها که به فرمودهٔ فراق نکرد
زمانه وصل تو را صد سبب مهیّا ساخت — ولی چه سود که اقبالم اتّفاق نکرد
شهر بیم است کزین فتنه پرآشوب شود — این قدر نیز نباید که کسی خوب شود
- خاک بادا به سر این مژهٔ گرد آلود — که در آن کو نپسندیدهٔ[5] جاروب شود[6]

---

۱. S این بیت را ندارد؛ دیوان: عاشقی را رکن اعظم بردباری گفته‌اند
۲. S ،A، S «در راستهٔ... چند نهانند» را ندارد
۳. S به جولان
۴. دیوان: یار
۵. دیوان: نپسندند که
۶. S این بیت را ندارد

- طلبش گر بکند نیز مبارک طلبی است   طالبی را که کسی مثل تو مطلوب شود

- دوش در کویش عجب بی‌لطفی‌ای در کار بود   تیغ در دست تغافل سخت بی‌زنهار بود

رسم این می‌باشد ای دیرآشنای زود سیر   آن همه لاف وفا آخر همین مقدار بود

بود از مجنون به لیلی لاف یکرنگی دروغ   در میان گر احتیاج قاصد و مقصود بود

من نمی‌دانم که این عشق و محبّت را چه خواست   این‌قدر دانم که میل از جانب مطلوب بود

- هجران رفیقِ بخت زبون کسی مباد   خصمی چنین دلیر به خون کسی مباد

نعلم به نام جمله اعضا در آتش است   جادوی او به فکر فسون کسی مباد

- شوقم گرفت و از درِ عقلم برون کشید   یک‌روزه مهر بین که به عشق و جنون کشید[1]

- سبو به دوش و صراحی به‌دست و محتسب از پی   نعوذ بالله اگر پای من به سنگ در آید

- غلام عشق حاشا کز جفای یار بگریزد   نه عاشق بوالهوس باشد که از آزار بگریزد

ببر کو بلبل این درد سر بیهوده از گلشن   که گوید عاشق روی گلم و ز خار بگریزد

بس است این طعنه از پروانه تا جاوید بلبل را   که رنگ و بوی گل چون رفت از گلزار بگریزد

- خرّم دل آن کس که ز بستان تو آید   گل در بغل از گشت گلستان تو آید

خوش می‌گذرد غنچه گشای چمن کیست   این باد که از جنبش دامان تو آید[2]

بر مایدهٔ خلد خوراند همه خونم   رشک مگسی کان ز سر خوان تو آید

- خواهم که ز بیداد تو فریاد بر آرم   چندانکه دگر قوّت فریاد نباشد

- غیر داند که نگاهش چه بلا گرمی داشت   زانکه در بوتهٔ غیرت به گداز آمده بود

چه اداها که ندیدم چه نظرها که نکرد   بنده‌اش من که عجب بنده‌نواز آمده بود[3]

- یاران خدای را به سوی او گذر کنید   باشد کِش این خیال ز خاطر به در کنید

آتش فشان[4] شوید و بگویید حال ما   هنگام حال گفتن ما دیده تر کنید

از حال ما چنانکه در و کارگر شود   آن بی محل سفر کن ما را خبر کنید

منعش کنید از سفر و در میان منع   اغراق در صعوبت رنج سفر کنید

گر خود شنید، جان ز من و مژده از شما   ور نشنود مباد که اینجا گذر کنید

---

۱. S, A «نعلم به نام ... جنون کشید» را ندارد
۲. S, A «خرّم دل آن ... دامان تو آید» را ندارد
۳. S, A «غیر داند ... بنده‌نواز آمده بود» را ندارد
۴. دیوان: آتش زبان

وحشی گر این خبر شنود وای بر شما ‌‌ ‌ از آتش زبانه‌کش او حذر کنید
ـ خوش آن نیاز که رفع حیا تواند کرد ‌ نگاه را به نگاه آشنا تواند کرد
خوش آن نگاه که در آشنایی اوّل ‌ شروع در سخن مدّعا تواند کرد
ـ خوش آن ادا که هزاران هزار وعدهٔ ناز[1] 321a ‌ به نیم جنبش مژگان روا تواند کرد
ـ خوش آن غرور که وام دو صد جواب سلام ‌ به یک کرشمهٔ ابرو ادا تواند کرد
ـ دگر آن شب است امشب که ز پی سحر ندارد ‌ من و باز آن دعاها که یکی اثر ندارد
می وصل نیست وحشی به خمار هجر خو کن ‌ که شراب ناامیدی غم درد سر ندارد
سوخت جانم[2] آن چنان هجران عاجز سوز تو ‌ کز تنم آن کو اثر[3] می‌جست خاکستر ندید
ـ به بالین یار و از دیوار و در اغیار می‌آید ‌ چو عمر آید به سر، مرگ از در و دیوار می‌آید
ـ دعاهای سحر می‌گویند می‌دارد اثر آری ‌ اثر می‌دارد امّا کی شب عاشق سحر دارد
ـ روم به شهر[4] دگر، دل دهم به یار دگر ‌ هوای یار دگر دارم و دیار دگر
به دیگری دهم آن دل که خوار کردهٔ توست ‌ چرا که عاشق تو دارد اعتبار دگر
خبر دهید به صیّاد ما که ما رفتیم ‌ به فکر صید دگر باشد و شکار دگر
میان ما و تو ناز و نیاز برطرف است ‌ به خود تو نیز بده بعد از این قرار دگر
خموش وحشی از انکار عشق او کاین حرف ‌ حکایتی است که گفتی هزار بار دگر
ـ دل و طبع خویش را گو که شوند نرم خوتر ‌ که دلم بهانه‌جو شد من ازو بهانه جوتر[5]
تو نه مرغ این شکاری، پی صید دیگری رو ‌ که عقاب دیگر آید پی صید این کبوتر
ـ گر چه دوری می‌کنم بی‌صبر و آرامم هنوز ‌ می‌نمایم این چنین وحشی ولی رامم هنوز
باورش می‌آید از من دعوی وارستگی ‌ خود نمی‌داند که چون آورده در دامم هنوز
ـ هست از رویت مرا صد گونه حیرانی هنوز ‌ وز سر زلف تو انواع پریشانی هنوز
سوخت دل از داغ داغم بار دلسوز آن چنان ‌ جان بر آمد از غم و غم همدم جانی هنوز

---

۱. A چند صفحه افتادگی دارد و از اینجا تا آغازِ غزلیّات میرزا محمّد شرف‌الدّین قمی را ندارد.
۲. M پاکم؛ دیوان: سوخت ما را آن چنان حرمانِ عاجز سوز
۳. دیوان: کو نشان
۴. دیوان: جای
۵. S ابیات این غزل را ندارد

ای که گویی پیش او اظهار درد خویش کن — خوب می‌گویی ولی او را نمی‌دانی هنوز
گر چه عمری شد که کشته است او ز استغنا مرا — وز رخش پیداست آثار پشیمانی هنوز

ـ شده‌ام سگ غزالی که نگشته رام هرگز — مگسی ز انگبینش نگرفته کام هرگز
ز فروغ آفتابی شب خویش روز خواهم — که شبی ز خانه بیرون ننهاده گام هرگز
هوس پیاله خوردن بودم به خردسالی — که کسی نگفته پیشش ز شراب و جام هرگز

ـ وه که دامن می‌کشد آن سرو ناز از من هنوز — ریخت خونم را و دارد احتراز از من هنوز
ناز بر من کن که نازت می‌کشم تا زنده‌ام — نیم جانی هست و می‌آید نیاز از من هنوز
آنچنان جانبازی‌ای کردم به راه او که خلق — سالها بگذشت و می‌گویند باز از من هنوز

ـ بست زبان شکوه‌ام لب به سخن گشادنش — عذر عتاب گفتن و مژدهٔ لطف[1] دادنش
بود جهان جهان فریب از پی جان مضطرب — آمدن و گذشتن و رفتن و ایستادنش
وحشی اگر چنین بود وضع زمانه بعد ازین — وای بر آن که باید از مادر دهر زادنش

ـ وحشی نگفتمت که کمانش نمی‌کشی — حالا بیا خدنگ بلا[2] را نشانه باش

ـ عشق می‌فرمایدم مستغنی از دیدار باش — چندگه با یار بودی، چندگه بی یار باش[3]
شوق می‌گوید که آسان نیست بی او زیستن — صبر می‌گوید که باکی نیست گو دشوار باش
صبر خواهم کرد وحشی با غم نادیدنش — من که خواهم مُرد گو از حسرت دیدار باش

ـ مستحق کشتنم خود قایلم زارم بکش — بی‌گنه می‌کشتیمی اکنون خود گنهکارم بکش

ـ کردیم نامزد به تو بود و نبود[4] خویش — گشتیم هیچکارهٔ ملک وجود خویش
گو جان و سر برو، غرض ما رضای توست — حاشا که ما زیان تو خواهیم و سود خویش
یک وعده خواهم از تو که باشم[5] در انتظار — حاکم تویی در آمدن دیر و زود خویش
از چشم من به خود نگر و منع کن مرا — بی اختیار گر نشوی در سجود خویش[6]

ـ ترک ما کردی برو هم صحبت اغیار باش — یار ما چون نیستی با هرکه خواهی یار باش[7]

---

۱. دیوان: وعدهٔ وصل
۲. M خدنگ کمان
۳. S ابیات این غزل را ندارد
۴. دیوان: نابود و بود
۵. دیوان: که گردم
۶. S این بیت را ندارد
۷. S ابیات این غزل را ندارد

مست حُسنی با رقیبان میل می خوردن مکن   بد حریفانند اینها گفتمت هشیار باش
گرچه می‌دانم که دشواراست صبر از روی دوست   چند روزی صبر خواهم کرد کو دشوار باش
ـ بر میان دامن زدن بینند و چابک رفتنش   تا چو من افتاده‌ای دیگر نگیرد[1] دامنش
سود پیراهن بر آن اندام و ما را رشک گشت   در قیامت دست ما و دامن پیراهنش
ـ تو و هر روزه بزم عشرت خویش   من و شبها و کنج محنت خویش
ز هجران مُردم و بر سر ندیدم   کسی را غیر سنگ تربت خویش
مکش زحمت برای راندن ما   که ما خواهیم بردن زحمت خویش
ـ کوهکن بر یاد شیرین و لبِ جان‌پرورش   جان شیرین داد و غیر از تیشه نامد بر سرش
ـ تکیه کردم بر وفای او غلط کردم، غلط   باختم جان در هوای او غلط کردم، غلط
عمر کردم صرف او فعلی عبث کردم، عبث   ساختم جان را فدای او غلط کردم، غلط
ـ به سودای تو مشغولم ز غوغای جهان فارغ   ز هجران ایمنم ایمن[2] ز وصل جاودان فارغ
ـ نفروخته خود را بغمت یار خریدیم   وان خط غلامی که بدادیم دریدیم[3]
ـ من این کوشش که در تسخیر آن خودکام می‌کردم   اگر وحشی غزالی بود او را رام می‌کردم
درین مدّت اگر اوقات من صرف ملک می‌شد   به او در بزمگاه عیش می در جام می‌کردم
رهم را انتهایی نیست زان رو دورم از مقصد   اگر می‌داشت پایانی منش یک گام می‌کردم[4]
به اندک صبر دیگر بسته بود این ناز بی‌موقع   غلط کردم چرا این صلح بی هنگام می‌کردم
ـ شوق یوسف اگرم ثانی یعقوب کند   دارم آن تاب کزو دیده منوّر نکنم[5]
آن قوی حوصله بازم که اگر حسرت صید   چنگ بر جان زندم میل کبوتر نکنم
در به منّت مگشا[6] بر رخم ای خازن خلد   که دماغ از گل باغ تو معطّر نکنم
وحشی آرزدگیی داری و از من داری   من چه کردم که غلط بود که دیگر نکنم
ـ می‌آید از گشادن بوی منیّتی   دربسته باغ خلد به رضوان گذاشتم
ـ ما چون ز دری پای کشیدیم، کشیدیم   امّید ز هر کس که بریدیم، بریدیم

---

۱. دیوان: ناگه بگیرد
۲. دیوان: ز هجر دائمی ایمن
۳. S: «کوهکن... دریدیم» را ندارد
۴. S این بیت را ندارد
۵. S ابیات این غزل را ندارد
۶. دیوان: در جنّت بگشا

دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند — از گوشهٔ بامی که پریدیم، پریدیم[1]
رم دادن صید خود از آغاز غلط بود — حالا که رماندی و رمیدیم، رمیدیم
ـ ما چو پیمان با کسی بستیم دیگر نشکنیم — گر همه زهراست چون خوردیم ساغر نشکنیم
هر متاعی را درین بازار نرخی بسته‌اند — قند اگر بسیار باشد نرخ شکر نشکنیم
ـ حکّ کردنی چو نقطهٔ سهویم بر ورق — ما خال عیب صفحهٔ رخسار عالمیم
ـ مکن تغافل و مگذارم از کمند برون — که صید بیشهٔ بسیار در کمین دارم
ـ بخت آن کو که کشم رخش و سوارش سازم — دل جنیبت‌کش و جان غاشیه‌دارش سازم
نفس گرم نگر فیض اثر بین که اگر — بگمارم به خزان رشک بهارش سازم[2]
ـ آمدم از سر نو بر سر پیوند قدیم — نو شد آن سلسلهٔ کهنه و آن بند قدیم[3]
آمدم من به سر گریهٔ خود به که تو هم — به سر ناز خود آیی و شکرخند قدیم
ما همان حلقه به گوشیم که بودیم ای باد — برسان بندگی ما به خداوند قدیم
ـ مصلحت دید چنین صبر که سویش نروم — بنشینم به رهش بر سر کویش نروم
دیده[4] خوش مصلحتی لیک دریغا کو تاب — که یک امروز به نظّارهٔ رویش نروم
ـ آتش به جگر زان رخ افروخته دارم — این گریهٔ تلخ از جگر سوخته دارم[5]
در دام غمت تازه فتادم نگهم دار — من عادت مرغان نو آموخته دارم
ـ این بس که تماشایی بستان تو باشم — مرغ سر دیوار گلستان تو باشم
کافی است همین بهره‌ام از مائدهٔ وصل — کز دور، مگس رانِ سرِ خوانِ تو باشم
ـ مبادا یا رب آن روزی که من از چشم یار افتم — که گر از چشم یار افتم ز چشم اعتبار افتم
شراب لطف پر در جام می‌ریزی و می‌ترسم — که زود آخر شود این باده و من در خمار افتم
ز یمن عشق بر وضع جهان خوش خنده‌ها کردم — معاذالله که روزی من به دست روزگار افتم
به مجلس می‌روم اندیشناک ای عشق آتش دم — بدم بر من فسونی تا قبول طبع یار افتم
عجب کیفیّتی دارم بلند از عشق و می‌ترسم — که چون منصور حرفی گویم و در پای دار افتم

---

۱. S «رم دادن... کمین دارم» را ندارد
۲. S این بیت را ندارد
۳. S ابیات این غزل را ندارد
۴. دیوان: هست
۵. S ابیات این غزل را ندارد

-بیگانه شوم از تو که بیگانه پرستی	آزار کشم، گر ز تو بیگانه نباشم[1]
-دیریست که رندانه شرابی نکشیدیم	درگوشهٔ باغی می نابی نکشیدیم
چون سبزه قدم بر لب جویی ننهادیم	چون لاله قدح بر لب آبی نکشیدیم
-گو جراحت کهنه شو ما از علاج آسوده‌ایم	درد گو ما را بکش در فکر درمان نیستیم[2]
آنچه ما را خوار می‌کرد آن محبّت بود رفت	گو به چشم کم مبین ما را که ما آن نیستیم
-کاری مکن که رخصت آه سحر دهم	وین تندباد را به چراغ تو سر دهم
آبم ز جوی تیغ تغافل مده، مباد	نخلی شوم که خنجر الماس بر دهم[3]
-نه من از تو مهر خواهم نه تو بگذری ز کین هم	نه تو راست این مروّت نه مراست چشم این هم
-صبرم نماند و نیست دگر تاب فرقتم	خوش بر سر بهانه نشسته است طاقتم
جایز نداشته است کسی هجر دائمی	من مفتی مسایل کیش محبّتم
-کی بود کز تو جان فگاری نداشتم	درد دلی و نالهٔ زاری نداشتم
تا بود نقد جان، به کف من نیامدی	امروز آمدی که نثاری نداشتم
گفتم ز کار برد مرا خنده کردنت	خندید و گفت من به تو کاری نداشتم
-مرا با خار غم بگذار سیر باغ و گلشن کن	پی آرایش بزم حریفان،گل به دامن کن[4]
تو شمع مجلس‌افروزی و من سرگشته پروانه	مرا آتش به‌جان زن،دیگران را خانه روشن کن
-من اگر اِنبار[5] رفتم، رفتم آزارم مکن	این تغافلهای بیش از پیش درکارم مکن[6]
پای‌برگشتن نخواهم داشت خواهم رفت‌و ماند	در تماشاگاه دیگر نقش دیوارم مکن
بنده می‌خواهی ز خدمتکار خود غافل مشو	می‌شود ناگه کسی دیگر خریدارم، مکن
-زینسان که تند می‌گذرد خوشخرام من	کی ملتفت شود به جواب سلام من
آن شمع اگر ز آتش عشقم خبر[7] نداشت	بهر چه بر فروخت چو بردند[8] نام من
-مکن مکن لب ما را به شکوه باز مکن	زبان کوته ما را به خود دراز مکن

۱. S این بیت را ندارد
۲. S ابیات این غزل را ندارد
۳. S این بیت را ندارد
۴. S ابیات این غزل را ندارد
۵. دیوان: این بار
۶. S ابیات این غزل را ندارد
۷. دیوان: آن شمع گر ز سوز دل من خبر
۸. دیوان: بشنید

مکن مباد که عادت کنند طبیعت تو / بد است این همه عادت به خشم و ناز مکن
پر است شهر ز ناز بتان، نیاز کم است / مکن چنانکه شوم از تو بی‌نیاز، مکن
ـ گر چه کردم ذوقها از آشناییهای او / انتقام از من کشید آخر جداییهای او[1]
ما و تو همدرد و هم‌داغیم ای مرغ چمن / تو ز گل می‌نال و من از بی‌وفاییهای او
ـ با مدّعی، به صلح بدل گشت جنگ تو / ما را نوید باد ز زخم خدنگ تو
نقش فریب غیر پذیرفت همچو موم / چون نرم گشت آه دل همچو سنگ تو
ـ شب همه شب دعا کنم تا تو به روز من شوی / دل به ستمگری دهی تا بدهی سزای تو
ـ ای آنکه عرض حال من زار کرده‌ای / با او کدام درد من اظهار کرده‌ای
آزاد کن ز راه کَرَم گر نمی‌کشی / ما را چه بی گناه گرفتار کرده‌ای
تا من خجل شوم که بد غیر گفته‌ام / دایم سخن ز نیکی اغیار کرده‌ای
تا جان دهم ز شوق چو این مژده بشنوم / آهنگ پرسش من بیمار کرده‌ای
وحشی به کار عشق اگر شهره‌ای چه شد / نقد حیات صرف درین کار کرده‌ای
ـ هجر، خدایا بس است! روز وصالی بده / شوق مده این همه یا پر و بالی بده
خوبی خود را بگیر از دلم اندازه‌ای / آیینه آورده‌ام عرض جمالی بده
ـ نهانی چند حرفی با تو از احوال خود دارم / درین اندیشه‌ام کز غیر می‌ماند نهان یا نه
ـ آنقدر آرزوی سجدهٔ کویت که مراست / در همه روی زمینش نبود گنجایی
ـ گفتی به عشق دیگری آلوده‌ای تهمت مگو / حاشا معاذالله کجا عشق من و آلودگی؟!
نه گریه در دل گره، نه ناله نزدیک لب / یارب نصیب من مکن این است اگر آسودگی
ـ من و از دور تماشای گلستان کسی / به نسیمی شده خرسند ز بستان کسی
در نظر نعمت دیدار و به حسرت نگران / دستها بسته و مهمان شده بر خوان کسی
پادشاهان و گدایان[2] دوگروه عجبند / که نبودند و نباشند به فرمان کسی
وحشی از شوق[3] تو جان داد و تو باشی زنده / زندگی بخش کسی، عمر کسی، جان کسی
ـ از برای خاطر اغیار خوارم می‌کنی / من چه کردم کاین چنین بی‌اعتبارم می‌کنی

---

۱. S ردیف «تو» است
۲. S نکویان
۳. دیوان: هجر؛ S درد

گر نمی‌آیم به سوی بزمت از شرمندگی است / زان که هر دم پیش جمعی شرمسارم می‌کنی
روزگاری آنچه با من کرد استغنای تو / گر بگویم گریه‌ها بر روزگارم می‌کنی
گر بدانی حال من گریان شوی بی‌اختیار / ای که منع از گریهٔ بی‌اختیارم می‌کنی
گفته‌ای تدبیر کارت می‌کنم وحشی منال / رفت کار از دست، کی تدبیر کارم می‌کنی

رباعیّات

- می‌خواست فلک که تلخکامم بکشد / ناکرده می طرب به جامم، بکشد
بسپرد به شحنهٔ فراق تو مرا / تا او به عقوبت تمامم بکشد
- نوروز شد و بنفشه از خاک دمید / بر روی جمیلان چمن نیل کشید
کس را به سخن نمی‌گذارد بلبل / در باغ مگر غنچه به رویش خندید
- در نفی رخت شمع شبی گفت به سخن[1] / روزش دیدم گرفته کُنجی مسکن
چون صورت عاصی[2] که در روز جزا / با روی سیه بر آورد سر ز[3] کفن
- صید افکنی مراد آیین تو باد / عیّوق شکارگاه شاهین تو باد
هر سر که نه در پای سمند تو بود / بربسته چو طبل باز بر[4] زین تو باد
- هردم ز من آن غنچه دهن می‌رنجد / صد بار فزون به هر سخن می‌رنجد[5]
گر باد صبا کند پریشان زلفش / گوید تو زدی آه و ز من می‌رنجد
- یا صاحب ننگ و نام می‌باید بود / یا شهرهٔ خاص و عام می‌باید بود
القصّه کمال سعی[6] می‌باید کرد / در وادی خود تمام می‌باید بود
- ای در بدن این جان پریشان از تو / وی این همه درد و رنج پنهان از تو[7]
درمان نکنی ز تو نشاید گله کرد / جان از تو و درد از تو و درمان از تو
- شوخی که عنانم ز کف هوش کشید / شبدیز برانگیخت چو از دورم دید[8]

۱. دیوان: راند به سخن
۲. دیوان: مانندهٔ عاصی‌ای
۳. دیوان: روی سیاه سر بر آرد
۴. دیوان: بربسته به جای طبل بر
۵. دیوان: این رباعی را ندارد
۶. دیوان: جهد
۷. دیوان: این رباعی را ندارد
۸. دیوان: این رباعی را ندارد

گلگون سرشک گرم رو از پی او | بسیار دوانـدیم و بـه گـردش نـرسید
- خوش آنکه ره عشق بتی[1] پیماید | بـر خـاک رهش روی ارادت ساید
یک سو نظرش که غیر پیدا نشود | دل در طـرفی کـه یـار کـی مـی‌آید
- بر نامه رقم ز خامه‌ای یـافته‌ام | از عـنبر تـر شـمامه‌ای یـافته‌ام
از شوق دمی هزار بارش خوانم | گـویی تـو کـه گـنج‌نامه‌ای یـافته‌ام
- جان سوخت ز داغ دوری یار مرا | افـزوده صـد آزار بـر آزار مـرا
من کشتنیم کز او جدایی جستم | ای هـجر بـه جرم این بکش زار مرا
- گر در خور مهرم احترامی بودی | نـزدیک تـوام قـدر و مقامی بودی
من می‌گفتم که مهر من با تو کجاست[2] | گر ز آن‌طرف از عشق مقامی بودی

فی المسدّس

ای گل تازه که بوی ز وفا نیست تو را | خبر از سرزنش خار جفا نیست تو را
رحم بر بلبل بی‌برگ و نوا نیست تو را | التـفاتی بـه اسیران بلا نیست تو را
ما اسیر غم و اصلاً غم ما نیست تو را | با اسیران بلا رحم چرا نیست تو را

فارغ از عاشق غمناک نمی‌باید بود
جان من این همه بی‌باک نمی‌باید بود

همچو گل چند به روی همه خندان باشی | هـمره غـیر بـه گـلگشت گلستان باشی
هر زمان با دگری دست و گریبان باشی | زان بـیندیش کـه از کـرده پشیمان باشی
جمع با جمع نباشند و پریشان باشی | یـاد حـیرانـی مـا آری و حـیران باشی

ما نباشیم که باشد که جفای تو کشد
به جفا سازد و صد جور برای تو کشد[3]

---

۱. S پیایی
۲. دیوان: عشق من تا به کجاست
۳. S + و همچنین تا آخر از این قرار لالی آبدار را به رشتهٔ نظم کشیده و از ترکیب بند نیز چیزی آورده شد. ضمن آنکه ادامهٔ این ترکیب‌بند را ندارد

شب بـه کـاشانهٔ اغیار نـمی‌باید بـود | غـیر را شمع شب تـار نـمی‌باید بـود
همه جا با همه کس یـار نـمی‌باید بـود | یـــار اغــیار دل زار[1] نــمی‌باید بـود
تشـنهٔ خـون مـن زار نـمی‌باید بـود | تا به این مرتبه خونخوار نمی‌باید بـود

گر ز آزردن من هست غرض مردن من
مُـردم! آزار مکش از پـی آزردن مـن[2]

جان من سنگدلی دل به تو دادن غلط است | چشـم امّـید بـه راه تـو گشـادن غـلط است
بـر سـر راه تـو چـون خـاک فتادن غـلط است | روی پـر گـرد بـه راه تـو نـهادن غـلط است
رفتن اولی‌ست ز کـوی تو، ستادن غـلط است | جان شیرین بـه تـمنّای تـو دادن غـلط است

تـو نـه آنـی کـه غـم عاشق زارت بـاشد
چون شود خاک بر آن خاک گـذارت بـاشد

دیگـری جـز تـو مـرا ایـن هـمه آزار نکـرد | جز تـو کـس در نـظر خـلق مـرا خـوار نکـرد
آنچه کردی تو بـه مـن هـیچ ستمکار نکـرد | هـیچ سـنگین دل بیدادگـر ایـن کـار نکـرد
ایـن سـتمها دگـری بـا مـن بـیمار نکـرد | هـیچ کس ایـن هـمه آزار مـن زار نکـرد

من اگر کشته شـوم باعث بدنامی تـوست
موجب شهرت بی‌باکی و خودکامی توست[3]

مدّتی هست که حیرانم و تدبیری نیست | عاشق بی سر و سامانم و تدبیری نیست
از غمت سر به گریبانم و تدبیری نیست | خون دل رفته به دامانم و تدبیری نیست
از جفای تو بدین سانم و تدبیری نیست | چه توان کرد پشیمانم و تـدبیری نـیست

شرح درماندگی خود بـه کـه تـقریر کـنم
عاجزم چارهٔ من چیست چـه تـدبیر کـنم

نـخل نـوخیز گـلستان جـهان بسیار است | گـل ایـن بـاغ بسـی، سـر روان بسیار است
جان من همچو تو غارتگر جان بسیار است | با لب همچو شکر تـنگ دهـان بسیار است

---

۱. دیوان: دل آزار
۲. دیوان: من اگر کشته شوم باعث بدنامی توست / موجب شهرت بی باکی و خود کامی توست
۳. دیوان: گر ز آزردن من هست غرض مردن من / مُردم! آزار مکش از پی آزردن من

تُرک زرین کمر موی میان بسیار است		نه که غیر از تو جوان نیست، جوان بسیار است

دیگری این همه بیداد به عاشق نکند

قصد آزردن یاران موافق نکند

مدّتی شد که در آزارم و می‌دانی تو		به کمند تو گرفتارم و می‌دانی تو

از غم عشق تو بیمارم و می‌دانی تو		داغ عشق تو به جان دارم و می‌دانی تو

خون دل از مژه می‌بارم و می‌دانی تو		از برای تو چنین زارم و می‌دانی تو

از زبان تو حدیثی نشنودم هرگز

از تو شرمندهٔ یک حرف نبودم هرگز

چند صبح آیم و از خاک درت شام روم		از سر کوی تو خود کام به ناکام روم

از پی‌ات آیم و با من نشوی رام روم		صد دعا گویم و آزرده به دشنام روم[1]

دور دور از تو من تیره سرانجام روم		نبود زهره که همراه تو یک گام روم

کس چرا این همه سنگین‌دل و بدخو باشد

جان من این روشی نیست که نیکو باشد

از چه با ما نشوی یار چه می‌پرهیزی		یار شو با من بیمار چه می‌پرهیزی

چیست مانع ز من زار چه می‌پرهیزی		بگشا لعل گهربار[2] چه می‌پرهیزی

نه حدیثی کنی اظهار چه می‌پرهیزی		حرف زن ای بت خونخوار چه می‌پرهیزی[3]

که تو را گفت به ارباب وفا حرف مزن

چین بر ابرو زن و یک‌بار به ما حرف مزن

درد من کشتهٔ شمشیر جفا[4] می‌داند		سوز من سوختهٔ داغ وفا می‌داند

مسکنم ساکن صحرای بلا[5] می‌داند		همه کس حال من بی سر و پا می‌داند

پاکبازم همه کس طور مرا می‌داند		عاشقی همچو منت نیست خدا می‌داند

چارهٔ من کن و مگذار که بیچاره شوم

سر خود گیرم و از کوی تو آواره شوم

---

۱. دیوان: دو مصرع مقدّم و مؤخّر است
۲. دیوان: شکر بار
۳. دیوان: دو مصرع مقدّم و مؤخّر است
۴. دیوان: بلا
۵. دیوان: فنا

از سر کوی تو با دیدهٔ تر خواهم رفت چهره آلوده به خوناب جگر خواهم رفت
تا نظر می‌کنی از پیش نظر خواهم رفت گر نرفتم ز درت شام، سحر خواهم رفت
نه که این بار چو هر بار دگر خواهم رفت نیست باز آمدنم باز اگر خواهم رفت
از جفای تو من زار چو رفتم، رفتم
لطف کن لطف که این بار چو رفتم، رفتم

چند در کوی تو با خاک برابر باشم چند پامال جفای تو ستمگر باشم
چند پیش تو، به قدر از همه کمتر باشم از تو چند ای بتِ بدکیش مکدّر باشم
می‌روم تا به سجود بت دیگر باشم باز اگر سجده کنم پیش تو، کافر باشم
خود بگو از تو کشم ناز و تغافل، تا کی
طاقتم نیست ازین بیش تحمّل تا کی

سبزهٔ دامن نسرین تو را بنده شوم ابتدای خط مشکین تو را بنده شوم
گره ابروی پر چین تو را بنده شوم چین بر ابرو زدن و کین تو را بنده شوم[۱]
حرف ناگفتن و تمکین تو را بنده شوم طرز محبوبی و آیین تو را بنده شوم
الله الله، ز که این قاعده آموخته‌ای[۲]
کیست استاد تو اینها ز که آموخته‌ای

این همه جور که من از پی هم می‌بینم زود خود را به سر کوی عدم می‌بینم
دیگران راحت و من از تو الم می‌بینم[۳] همه کس خرّم و من این همه غم می‌بینم
لطف بسیار طمع دارم و کم می‌بینم هستم آزرده و بسیار ستم می‌بینم
خردهٔ بر حرف درشت من آزرده مگیر
حرف آزرده درشتانه بود، خرده مگیر

آنچنان باش که من از تو شکایت نکنم از تو قطع طمع لطف و عنایت نکنم
پیش مردم ز جفای تو حکایت نکنم همه جا قصّهٔ درد تو روایت نکنم

---

۱. دیوان: دو مصرع مقدّم و مؤخّر است
۲. دیوان: اندوخته‌ای
۳. دیوان: من این همه غم می‌بینم

شرح این قصّه[1] بی‌حدّ و نهایت نکنم خویش را شهرهٔ هر شهر و ولایت نکنم
خوش کنی خاطر وحشی به نگاهی سهل‌است
سوی او گوشهٔ چشمی ز تو گاهی سهل است

ترکیب بند مربّع

دوستان شرح پریشانی من گوش کنید داستان غم پنهانی من گوش کنید
قصّهٔ بی سر و سامانی من گوش کنید گفت وگوی من و حیرانی من گوش کنید
شرح این آتش جانسوز نهفتن[2] تا کی
سوختم سوختم این سوز[3] نهفتن تا کی
روزگاری من و دل ساکن کویی بودیم تابع خوی[4] بت عربده‌جویی بودیم
عقل و دین باخته، دیوانهٔ رویی بودیم بستهٔ سلسلهٔ سلسله مویی بودیم
کس درین سلسله غیر از من و دل، بند نبود
یک گرفتار ازین جمله که هستند نبود[5]
نرگس غمزه زنش این همه بیمار نداشت سنبل پر شکنش هیچ گرفتار نداشت
این همه مشتری و گرمی بازار نداشت یوسفی بود ولی هیچ خریدار نداشت
اوّل آن کس که خریدار شدش من بودم
باعث گرمی بازار شدش من بودم
عشق من شد سبب خوبی و رعنایی او داد رسوای من شهرت زیبایی او
بس که دادم همه جا شرح دل‌آرایی او شهر پر گشت ز غوغای تماشایی او
این زمان عاشق سرگشته فراوان دارد
کی سر و برگ من بی‌سر و سامان دارد
چاره این‌است و ندارم به ازین رای دگر که دهم جای دگر دل به دل آرای دگر

---

۱. دیوان: دیگر این قصّه
۲. دیوان: نهفتن
۳. دیوان: راز
۴. دیوان: کوی
۵. S + و همچنین الی آخر گفته رفته است. ضمن آنکه ادامهٔ ترکیب بند را ندارد

چشم خود فرش کنم زیر کف پای دگر　　بر کف پای دگر بوسه زنم جای دگر
بعد از این رای من این‌است و همین خواهد بود
من بر این هستم و البتّه چنین خواهد بود

پیش او یار نو و یار کهن هر دو یکی است　　حرمت مدّعی و عزّت من هر دو یکی است
قول زاغ و غزل مرغ چمن هر دو یکی است　　نالهٔ بلبل و فریاد زغن هر دو یکی است
این ندانسته که قدر همه یکسان نبود
زاغ را مرتبهٔ مرغ خوش الحان نبود

چون چنین است پی کار دگر باشم، به　　چند روزی پی دلدار دگر باشم، به
عندلیب گل رخسار دگر باشم، به　　مرغ خوش نغمهٔ گلزار دگر باشم، به
نوگلی کو که شوم بلبل دستان سازش
سازم از تازه جوانان چمن ممتازش

آنکه بر جانم از او دم به دم آزاری هست　　می‌توان یافت که بر دل ز منش باری هست
از من و بندگی من اگرش عاری هست　　بفروشد که به هر گوشه خریداری هست
به وفاداری من نیست درین شهر کسی
بنده‌ای همچو مرا هست خریدار بسی

مدّتی در ره عشق تو دویدیم، بس است　　راه صد بادیهٔ درد بریدیم بس است
قدم از راه طلب باز کشیدیم بس است　　اوّل و آخر این مرحله دیدیم بس است
بعد ازین ما و سر کوی دل آرای دگر
با غزالی به غزل خوانی و غوغای دگر

تو مپندار که مهر از دل محزون نرود　　آتش عشق به جان افتد و بیرون نرود
وین محبّت به صد افسانه و افسون نرود　　چه گمان غلط است این، برود چون نرود
چند کس از تو و یاران تو آزرده شود
دوزخ از سردی این طایفه افسرده شود

ای پسر چند به کام دگرانت بینم　　سرخوش و مست ز جام دگرانت بینم
مایهٔ عیش مدام دگرانت بینم　　ساقی مجلس عام دگرانت بینم

تو چه دانی که شدی یار چه بی‌باکی چند
چه هوسها که ندارند هوسناکی چند

یار این طایفهٔ خانه برانداز مباش — از تو حیف است به این طایفه دمساز مباش
می‌شوی شهره به این فرقه هم آواز مباش — غافل از لعب حریفان دغا باز مباش

بِه که مشغول به این شغل نسازی خود را
این نه کاری‌است مبادا که به بازی خود را

در کمین تو بسی عیب شماران هستند — سینه پر کینه ز تو کینه‌گذاران هستند
داغ بر سینهٔ تو سینه فگاران هستند — غرض این است که در قصد تو یاران هستند

باش مردانه که ناگاه قفایی نخوری
واقفی کَشّی خود باش که پایی نخوری

گر چه از خاطر وحشی هوس روی تو رفت — وز دلش آرزوی قامت دلجوی تو رفت
شد دل آزرده و آزرده دل از کوی تو رفت — با دل پرگله از ناخوشی خوی تو رفت

حاش لله که وفای تو فراموش کند
سخن مصلحت‌آمیز کسان گوش کند

[۲۴۲۷]

مولانا وحشتی[۱] جوشقانی

از شعرای شیرین زبانِ زمان است. در سنهٔ ۹۹۹ در شیراز بوده به ابوتراب بیگ فرقتی تعشّق داشته است، به جهت وی گفته که

مرا به کوثر وصل ابو تراب رسان

آخر به هندوستان آمده، در سنهٔ ۱۰۱۲ در گلکنده درگذشت. او راست:

ـ فرهاد اگر در بیستون، گلگون به گردن می‌برد — من بیستون را می‌برم، کارم چو بر گردن فتد

---

۱. S وحشی

- یک لحظه گریه گر نکنم کور می‌شوم / گویا چراغ چشم من از آب روشن است
- از شوق سوختن دل من در هوا گرفت / داغی که چرخ نامزدِ جان لاله کرد
تا چشم نیم مست تو را دید روزگار / خاک سیه به کاسهٔ چشم غزاله کرد
- گشتم چنان ضعیف که در گلشن وصال / هر دم مرا نسیم به سوی دگر برد
- هزار بار ز بیم عذاب آب شود / اگر به گردن دوزخ نهی گناه مرا
- همیشه مردمکم پاسبان خانهٔ چشم است / که با خیال تو یک شب مبادا خواب در آید
- به ابر آنقدر از آب چشم خود دادم / که قطره قطره ادا کرد، وام دریا را
- یک صبحدم شکفته ز بستان گذشته‌ای / بلبل هنوز نعره‌زنان در قفای توست
- صد قیامت رفت و گَرد از تربت ما برنخاست / غمزه‌اش یا رب چه در کار شهیدان کرده بود
- عاشق کجا و خواب کجا، داغم از اجل / کو آشنا به دیدهٔ من کرد خواب را
- بر سر کوی تو شبها گذراندیم به عیش / کآسمان پوشش ما بود و زمین بستر ما
- تلافی غمِ صد ساله سینه چاکی ماست / اگر به ناز گشایی زه گریبان را
- هزار سال پس از مرگ می‌توانم زیست / اگر برون نکشند از دلم خدنگ تو را
- فشاند از عرق هرگاه زلف عنبر افشان را / برون آرد ز ظلمت چشمه‌های آب حیوان را
ندارد آسمان هم در خور امّید من کامی / از آن هرگز ندیدم بر مراد خویش دوران را
ز آسیب بوسه دیدیم بر پای او نشانی / یا رب دگر که بوسید آن خاک آستان را
- دگر از بی خودی گم کرده‌ام دل را نمی‌دانم / که وقت گریه شبها در کدامین گلخن افتاده است
- خار مژگانم چو گلبن غنچه می‌آرد به بار / بس که چشم گل فشانم بر گل رویت بماند
- شب هجری به عذاب دو جهان می‌دادم / گر کسی با من سودا زده سودا می‌کرد
- سگ تو بو نکند استخوان من که مباد / به آشنایی خویشم امیدوار کند
- دور ازو چشمم درِ نظّاره را مسمار کرد / هر نگاهم خنجری گردید و در دل کار کرد
صد بهار آمد که کس نام گل و گلشن نبرد / بس که رخسار تو گل را در نظرها خوار کرد
- با غم خوشم اگر چه به او مبتلا شدم / کز آشنایی تو به غم آشنا شدم
- شب گذاری به دل بی خور و خوابم کردی / آنچنان گرم گذشتی که کبابم کردی

ـ چون نور دیده در نظرم جلوه می‌کند　　با آنکه سالهاست کزو دور مانده‌ام[1]

ـ اگر گم‌گشتگان عشق را جویند در محشر　　ز ملک بی‌نشانیها نشان من برون آید

ـ چگونه پیش خطت سبزه در شمار آید　　ز شرم خط تو ایّام بی‌بهار آید

ـ نه بر مژگان دمادم اشک آتشبار می‌بندم　　ز اعجاز محبّت شعله را بر خار می‌بندم

شکست آخر ز بار کفر صد جا پشت ایمانم　　ز بس کز زلف او زنّار بر زنّار می‌بندم

ـ آنچنان گشته‌ام از ضعف که می‌افشانم　　خاک کوی تو به امداد صبا بر سر خویش

ـ از بس که خواست وصل لبت از خدا لبم　　نزدیک شد که سوده شود از دعا[2] لبم

[۲۴۲۸]

وحدتی خراسانی

از سابقین[3] و اقدمین بوده. او راست:

گشته‌ام بی‌حال از آن خالی که بر رخسار اوست　　آفرین بر صانعی کاین نقطهٔ پرگار اوست

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۲۴۲۹]

میر عبدالله وصفی مشکین قلم

خطّ نسخ را خوب می‌نوشته و از تصوّف بهره‌ای داشته. در سنهٔ ۱۰۲۵ در اجمیر فوت شده. او راست:

ـ روانه کردن مکتوب خود موافق عرف است　　خلاف عرف کنم جان به جای نامه فرستم

ـ مردمان را به چشم وقت نگر　　وز خیال پری و دی بگذر

ـ ناف آهو نخست خون بوده‌است　　سنگ بوده‌است از ابتدا گوهر

کهتران مهتران شوند به عمر　　کس نزاده‌است مهتر از مادر

---

۱. S این بیت را ندارد　　۲. S صدا

۳. S سالفین

[۲۴۳۰]

مولانا وصفی

از متوسّطین بوده[۱]. او راست :

ـ شب روشنی مجلس ما از چراغ نیست   در بزم ما چراغ به جز عکس داغ نیست
ـ نومیدیم رسیده به جایی که گر کسی   آرد نوید وصل تو باور نمی‌کنم
ـ از آیینه رفع روشنایی کردن   وز روی قمر زنگ زدایی کردن
از مرگ توقّع رهایی[۲] کردن   بتوان نتوان از تو جدایی کردن
ـ جانا غم نیک خواه می‌باید داشت   فکر دل بی گناه می‌باید داشت
دل از کف دوستان برون آوردن   سهل است ولی نگاه می‌باید داشت

[۲۴۳۱]

وصفی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

دیگر بوده از قدما. او راست:

ـ دل تشنه لب و سوی تو می‌آورم او را   هرجا که دلم آب خورد می‌برم او را
ـ تا خاک نگردیم به گِرد حرم او   مشکل که بیابیم نشانِ قدم او
ـ مجنون نظر به سنبل شوریده حال کرد   آشفته دید طرّه لیلی خیال کرد

[۲۴۳۲]

وصلی رازی

اسمش میرزا محمّد طاهر بوده. برادر بزرگ میرزا غیاث بیگ اعتمادالدّوله جهانگیری و عمّ

---

۱. تقی اوحدی شرح حال او را در عرفات چنین آورده: از خوش طبعان و اهل زمان و از شیوهٔ کلامش ظاهر است که در این عصر بوده. حقیقت حالش را ندانسته‌ایم. وصفی از متوسّطین نیز بوده. ذیل شرح حال مولانا وصفی.

۲. S جدایی

نورجهان بیگم حرم محترم آن پادشاه است. این ابیات او راست:

- تا کی از عشق دلا بی‌سر و سامان باشیم　　به که یک چند ازین کرده پشیمان باشیم
وصل آمیخته با رشک کم از هجران نیست　　وصلی، از وصلِ چنین بِه که گریزان باشیم
- یار شمع بزم غیر و در دل ما آتش است　　شمع یکجا خانه افروز است و یکجا آتش است
آب زد بر آتشِ دلْ دیده و سودی نداشت　　سنگ آتش گر به دریا در فتد با آتش است
- تا آن لب میگون به می ناب رسیده　　صد قافله جان بر لب احباب رسیده
دیده ز رخت هیچ نداند به چه بیند　　نادیده گدایی است به اسباب رسیده
- شکوهٔ بیهوده باز از چشم دلدارم فکند　　عقده‌ای کز دل گشودم بخت در کارم فکند
یوسف من تا به قید زندگی دارد مرا　　صاع خود دزدیده در نازم فکند
- سرگران است به من یار نمی‌دانم چیست؟　　موجب عزّت اغیار نمی‌دانم چیست؟
باعثی بود که هر بار ز من می‌رنجید　　سبب رنجش این بار نمی‌دانم چیست؟

[۲۴۳۳]
میر وصلی صفاهانی

از فضیلت و کمال خالی نبوده. او راست:

سوخت وصلی ز تاب دوزخ هجر　　هیچ عاشق ز یار دور مباد

[۲۴۳۴]
ملاّ وصالی همدانی

این بیت که به نام میلی اشتهار داشته به وی نیز منسوب است. و الله یعلم:

زاهد نداشت تابِ جمال پری رخان　　کُنجی نشست و ترس خدا را بهانه ساخت

[۲۴۳۵]

مولانا وفایی هروی

شاگرد مولانا فصیحی است. در سنهٔ ۱۰۱۸ در آگره بوده. او راست:

- از ما مپوش چهره که ما بی‌ادب نه‌ایم / کوته‌تر است از مژهٔ ما نگاه ما
- از جنبش پیراهنِ تو رفت دل از جای / دامان تو را خاصیت بال و پری هست
- سهل باشد که رسد دوستی از دوست به دوست / گر توانی دو سه خار از ره دشمن بردار
- هوا ابراست، یکدم باش چون خورشید در منزل / که می‌ترسم خلل درکار می‌خواران شود پیدا
- نرگسش در خواب ناز و بی‌تبسّم لعل او / غنچهٔ نشکفته بسیار است در گلزار ما
- اشک ریزان بلبلان گِرد سر ما می‌پرند / خشک شد گویا گلی در گوشهٔ دستار ما
- بس‌که بر روی تو در دیوار کردم روی خویش / روی من چون صورتِ آیینه بر دیوار ماند

[۲۴۳۶]

مولانا وفایی صفاهانی

از اتراک است. در اوایل حال اتوکشی می‌کرده. آخر رفته رفته به فیض خدمت[۱] شعرا شاعر شد، چون در چشمش اندک عیبی بوده به وفایی کور اشتهار یافت. گویند در بی‌حیایی و چاپلوسی ضرب المثل بوده. او راست:

- درِ دل نیم شبان کوب، که چون روز شود / همه درها بگشایند و درِ دل بندند
- عیش خوشِ ایّام جوانی همه گویی / چون بوی گلی بود که همراه صبا رفت
- از جرم دوستی به وفایی ستم مکن / اظهار مِهر کرد غلام کسی نشد
- از صد هزار سنگِ ملامت نمی‌پرد / مرغی که در نهال وفا آشیان گرفت
- به احتیاط[۲] نظر کن که بر سر کویت / به هر طرف که روی دیده و دل افتاده است

۱. S صحبت

۲. S به اختیار

ـ شمع من چرب زبان است که در بزم فریب
هر زمان می‌برد از ره به زبان دگرم

[۲۴۳۷]
مولانا وقوعی تبریزی

از شعرای مشهورِ معروف است. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام، آخر درکربلای معلاً مجاور گردیده، در زُمرهٔ خدّام سیّدالشّهدا ـ علیه السّلام ـ در آمده. او راست:

ـ لبش نه خنده از من نه تبسّم می‌نهفت امشب
از آن یک غنچه خرمن خرمنم گل می‌شکفت امشب

ـ در دیاری که تویی، بودنم آنجا کافی است
آرزوهای دگر غایت بی انصافی است

ـ هرگاه رسم سرکشی آغاز کرده‌ای
خون در دلم به مصلحت ناز کرده‌ای

خاموشی از حیا و سراپا حکایتی
لب بسته‌ای و تکیه بر اعجاز کرده‌ای[1]

ـ بلاست عشق نهان کردن این همان برق است
که سوخت خرمن مستوری زلیخا را

چشمش از دزدیده دیدنهاست در قصد دلم
همچو صیّادی که پاشد اندک اندک دانه را

ـ دوش می‌مردم اگر می‌آمدی همراه غیر
از خلاف وعده ممنون ساختی دیگر مرا

ـ لب گشودم پیش او، بند از زبانم برنخاست
مُردم از بی‌تابی و آهی ز جانم برنخاست

عشقم از جان دادنم شد فاش گاه دیدنش
تا نمُردم پرده از راز نهانم برنخاست

ـ مستی عشق تو را هشیاری از دنبال نیست
در قیامت هم گرفتار تو فارغبال نیست

از تو ایمن نیستم ای بختْ ورنه پیش یار
می‌توانم حال دل گفتنْ زبانم لال نیست

ـ رنجیده از من و سببی در میانه نیست
جرم مرا و رنجش او را بهانه نیست

باز آکه نامِ وعده خلافی نمی‌برم
با آنکه دیر آمدنت را بهانه نیست

ـ می‌نماید که سر عهد شکستن داری
خشم این بار تو چون رنجشِ هر بار تو نیست

ـ پی عربده امشب سخن آغاز نمی‌کرد
یک حرف نمی‌گفت که صد ناز نمی‌کرد

ـ لب بستن او باعث بی‌تابی من شد
خاموشی گل پرده‌درِ مرغ چمن شد

---

۱. S «بلاست...دیگر مرا» را ندارد

ـ به قدر حوصلهٔ من کرشمه کن کاین چشم — بـه نـیم عشـوه جـهانی در اضطراب آرد
ـ چو می‌بیند خرابم سویم آن پر فن نمی‌بیند — نمی‌گردد ز من غافل که سوی من نمی‌بیند
ـ غرور حسن غافل داشت از حالِ من زارش — سر آن ناله‌ای گردم که کرد از من خبردارش
ـ می‌گویمش درد دلی، گو بشنو و پروا مکن — می‌گَردمش بر گِرد سر، گو ترک استغنا مکن
ـ نه از خوشی و نه از خوشدلی خبر دارم — غـم دل است کـه بـر روی یکدگر دارم
بیا کـه سازمش اسباب گریه و شادی — ز خـیر بـاد تـو خـونی کـه در جگر دارم
گه ز اهل مجلس او گشته باعثِ صلحم — سَرِ کـه گـردم و نـاز کـدام بـر دارم[1]
ـ نه کار توست ای مرغ چمن پروانگی کردن — مـراد از پـرفشانی بـرنیاید، جانفشانی کن
ـ وقوعی گر بلا تسکین دردم می‌دهد ور نه — دلم از حسرت تبریز ویران‌تر ز تبریز است
ـ انگـار وقـوعی کـه سـرِ راه گـرفتی — تـقریب نگـه داشـتن یـار کـدام است؟
ـ نخواهم سایه افتد بر زمین از نخل بالایش — کـه پـندارم ز پـا افـتاده‌ای افتاده در پایش
ـ می‌دزدم از لبِ هر نفس، آه شرار انگیز را — سر در دل و جان می‌دهم این شعله‌های تیز را
ازکوی خویشم رانده‌ای من تازه عاشق چون کنم — دشوار باشد ضبط خود بیمار نو پرهیز را
ـ به دوری تو چو یاری نمی‌توانم ساخت — ز سعی مُردم و کاری نمی‌توانم ساخت
نمی‌کنم گله از بخت تا نداند غیر — که تیره بختم و کاری نمی‌توانم ساخت
ـ وقوعی ننگ کفر و ردّ ایمانم نمی‌دانم — که در عذر کدامین جرمم استغفار می‌باید
ـ به دردی کز تو دارم لب نیارم از فغان بستن — ز زخمی خورده‌ام کز ناله نتوانم زبان بستن
ـ به فکر عافیت بودم گرفتار غمت گشتم — چو مرغی کو فتد در دام گاه آشیان بستن
ـ چه بخت‌است این که دست فتنه هرگز — رهـایی از گـریبانم نـدانست

[۲۴۳۸]
معزّالدین وقاری

اصفهانی بوده، به هندوستان آمده به شغل دیوانی قیام داشته. او راست:

---

۱. S «نه کار توست...شعله‌های تیز را» را ندارد

ـ هزار رخنه به دل کرده‌ام که شخص خیالت / ز هر دریچه که خواهد چو آفتاب در آید
ـ مرا هر چند دشمن دانی از من جان طلب فرما / ببین آنگاه طرز جانفشانی‌های دشمن هم
ـ قفسم تنگ چنان است که می‌توانم / شاد سازم دل غمگین به صدای پر خویش
ـ به باغ زندگی پژمرده‌ام چندانکه نزدیک است / که همچون نخل بی باری ز چشم باغبان افتم

[۲۴۳۹]
ولایی اردستانی

او راست:

ـ در دل سوزان سرشک آتشینم مانده بود / آب گشت از آه آتشبار اینم مانده بود
ـ چو نرگس از خجالت سر به پیش افکنده حیرانم / که از نظّارهٔ رویت چو وا ماندم، چرا ماندم
ـ زندان آتش است ز سوز تو سینه‌ام / دیوانه است دل که به زندانِ آتش است
بی لعل دلگشای تو هر غنچه در چمن / در چشم عاشقان تو پیکانِ آتش است

[۲۴۴۰]
ولایی سیستانی

نامش میر محمّد حاجی[1] است. از کلانتران و اکابران آنجا بوده. او راست:

ـ ز دوست دوست نرنجد به هیچ تقصیری / وگر برنجد و گوید که دوستم غلط است
ـ امروز کس به خوبیت ای دلفریب نیست / جز من کسی ز اهل وفا در حسیب نیست
طفل زمانه جز ورقِ جور و کین نخواند / گویا که حرف مهر و وفا در کتیب نیست

[۲۴۴۱]
ولایی استرآبادی

والی ولایت سخنوری بوده. او راست:

۱. H: میر حاجی محمّد

بـــر عـــاشق زار بـــی‌تو ای مـاه تـمام
دانی چه حـلال است و حـرام است کـدام
گریه است که بی‌رخت حلال است حلال
خنده است کـه بـی‌لبت حـرام است حـرام

[۲۴۴۲]

وليخان گرجی

او راست:

ـ عـیسی نـتوانـد کـه کـند چـارهٔ دردم
مرگ است علاج دل بیمار و دگر هـیچ
ـ ضعف غالب گشت و کار دل به بیهوشی رسید
نـالهٔ و فـریاد مـا آخـر بـه خـاموشی رسـید
ـ ای خوش آن عاشق که رو از غم به دیوار آورد
آنـقدر گـرید کـه رحـمی در دل یـار آورد
بـی‌تکلّف از مسلمانی بـه تـنگم کـو بتی
کـز نگـاه او دلم در قـید زنّـار آورد

[۲۴۴۳]

مولانا ولی دشت بیاضی

از شعرای معروف و سخنوران مشهور است. گویند که با خواجه حسین ثنایی معاصر بوده، به شمشیر ظلم اوزبکیّه کشته شده[1]. او راست:

ـ خوش آنکه شرح دهـم بـا تـو مشکـل خـود را
بـه گـریه افـتم و خـالی کـنم دل خـود را
به دوری تو که یـا رب نـصیب دشـمن بـاد
بـه آن رسیده کـه عـادت دهـم دل خـود را
ـ من بی‌خبر و در پی دل عشوه‌گـری هست
دل بی‌تپشی[2] نیست حـریفان خـبری هست
یک چند دل از بخت فریبی عجبی خـورد
پنداشت تو را با مـن مسکین نـظری هست
چون دید ولی قـاعدهٔ مـرحـمت از دوست
دانست کـه صـد بـار ز دشـمن بـتری هست
ـ ضعـف غـالب درد مستولی و افـغان بـی‌اثـر
کـیست کـز حـال چـنین آگـه کـند یـار مـرا
ـ از دوسـتیت بـهره‌ام ایـن‌است کـه در شـهر
یک دوست ندارم که به جان دشمن من نیست

۱. S «از شعرای... کشته شده» را ندارد
۲. S ،A طلبی

ـ بی‌تو صد جا دلم از داغ شکایت ریش است / اینقدر هست که شکرم ز شکایت بیش است
ـ حسرتی کرد دلم شب همه شب می‌گردد / آه تا باز چه روز سیه‌ام در پیش است
ـ بی خودی پیش تو شرمندهٔ اظهارم کرد / ورنه راز دل من حاجت اظهار نداشت
ـ قاصد از سوز پیامم زده آتش در بزم / آه اگر گرم سخن باشم و از من پرسند
ـ نه تاب شکوهٔ بی‌اختیار من دارد / نه رحم بر دل امیدوار من دارد
ـ درماندهٔ احوال خودم این چه حجاب است / فارغ بنشین فرصت نظّاره که دارد
ـ شب که ز فرقتت دلم خون نشود نمی‌شود / یک دل و صد هزار غم چون نشود نمی‌شود
ـ جز این چه شکوه توانم از آن ستمگر کرد / که هر که در حقّ من هر چه گفت باور کرد
ـ او لب از ننگ سؤالم نگشاید به سخن / من به این شاد که در فکر جواب است مگر
ـ کی می‌رسد به دامن او دست شکوه‌ام / دستی است اینکه جز به گریبان نمی‌رسد
ـ هرگز دلم ز دیدنت آسودگی ندید / از بس که می‌تپید ز پی دیدن دگر
گر دیگری است باعث صلحم چه می‌کنم / صلحی که هست باعث رنجیدن دگر
شب ناله‌ای که کرد ولی بی‌اثر نبود / می‌داشت کاش قوّت نالیدن دگر
ـ شرمنده‌ام ز یار که جذب محبّتم / نگذاردش دمی که نشیند به جای خویش
ـ هرگزم جمع نشد دل که پریشان نشدم / هرگز آسوده نگشتم که پشیمان نشدم
ـ ز بس که دردِ دل من محبّت‌آمیز است / به طرز شکر ادا می‌شود شکایت تو
رقیب مانع قتلم چه می‌شوی، بگذار / که مرگ پیش ولی بهتر از حمایت تو
ـ نومیدی من بی‌سبب افزون شده ترسم / کز وعدهٔ ناکرده پشیمان شده باشی[1]
ـ گر خواهشی کند دل شیدا مرا چه جرم / عشق است و صد هزار تمنّا مرا چه جرم[2]
ـ تا چند ز من رمیده باشی / با غیر من آرمیده باشی
بهر تو شنیده‌ام سخن‌ها / شاید که تو هم شنیده باشی
ـ دلت را امتحان ناکردن اولی / مبادا مهربان من نباشی
ـ در محشر اگر لطف تو خیزد به شفاعت / بسیار بگردند و گنه‌کار نیابند

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S ردیف: تو را چه غم

ـ تخمی نیم که بر ندهم از سحاب لطف
یک قطره مرحمت کن و در آتشم بکار

ـ ترحّمی که ولی دارم از جفای رقیب
چنان ضعیف که اسلام در دیار فرنگ

ـ دل به راه طلبت گرم عنان می‌بایست
دیدهٔ بختم ازین به نگران می‌بایست

شوق نگذاشت که دستی بنهم بر دل ریش
ورنه این راز هنوز از تو نهان می‌بایست

زود گفتم غم دل پیشت از آن خوار شدم
بی‌خودی کردم و آخر نه چنان می‌بایست

به تمنّای تو ترک دو جهان کرد ولی
مهربانی تو هم در خور آن می‌بایست

ـ خواری نگر که در دل چاکم برابر است
جیبی که مدّعی به هوس پاره می‌کند

ـ فکر تلافی دل من کن که هجر تو
این بار آن نکرد که هر بار کرده بود

ـ نمی‌کنی شبم از ناله منع تا ندهم
به خود قرار که گوش تو بر فغان من است

ـ غم نمی‌خوری از بس‌که بی‌غمی، ای کاش
که این دل که تو داری از آن من بودی

ـ آنقدر حسرت ولی دارد که مسکین را بس‌است
این تغافلهای بی‌باکانه‌اش در کار نیست

ـ خاصیّت کویت مگر آن است کز آنجا
دوری نتوان کرد و در آنجا نتوان بود[1]

ـ باور نکنی هرکه کند گریه به مرگم
تا خنده‌زنان پیش تو اغیار نیایند[2]

ـ گر به نقد جان توانستی خریدن وصل دوست
طالب وصل تو بودی هر که جانی داشتی

ـ نظر کن در دل احباب و حدّ دوستی بنگر
پس آنگه لطف با هر کس به مقدار محبّت کن

ـ یک روزه وصل باعث صد ساله هجر شد[3]
هرگز بدین خمار شرابی نخورده‌ایم

ـ بگذارید تا بگرید خون
دیده تنها برای دیدن نیست

ـ امّی لقبی کز انبیا اعلم بود
احمد نامی که سرور عالم بود

زان سایه به او نبود همراه، که بود
محرم جایی که سایه نامحرم بود

ـ هنگام جدالِ خصم کوته‌اندیش
دل بد مکن از شکستن لشکر خویش

زلف است سواد لشکرت کش به مثل
هر چند شکست بیش، رعنایی بیش

ـ شبدیز تو آن برق تکِ کوه بدن
کز تابِ سمش چو موم گردد آهن

از تیزی عزمش چو سخن راند نطق
سبقت گیرند بر هم اجزای سخن

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S اغیار نباشد
۳. S هجرت است

در هجو خواجه حسین ثنایی گفته:

ای طبع تو را شحنهٔ نقصان زده راه — دور از نفست اثر چو طاعت زگناه
معنیت چو بخشش لئیمان ناقص — الفاظ چو خلعت خسیسان کوتاه

[۲۴۴۴]

طهماسب قلی بیگ وهمی

از طایفهٔ سپاه منصور است. در نویسندگی و سایر کمالات مهارت و قابلیّت داشته. در زمان جهانگیر پادشاه به هندوستان آمده به خدمات مناسب معزّزگردید. تقی اوحدی نوشته که در سنهٔ ۱۰۳۳ درگجرات احمد آباد وی را دیدم. اشعار خوب دارد. او راست:

ـ دل به سوی گل نمی‌بیند که یعقوب مرا — خاطر از پیراهن پر خون نمی‌گیرد قرار
ـ ز دیده اشک روان گشت آنقدر ما را — که ابر کرد فراموش راه دریا را
ـ شکفتن رسم عاشق نیست زان رو بعد مردن هم — گلی گر بروید از تربتِ فرهادْ نگشاید
به هر گلشن که رفتم وهمی از تأثیر دلگیری — نگاهم جانب هر غنچه کافتادْ نگشاید
ـ به فرقم پینه‌های داغ بیند غیر و پندارد — که بر سر این همه تعویذْ بهرِ درد سر بستم
ـ به وقت گریه از آن آستین به چشم کشم — که چشمه را چو کنی پاک، آب بیش دهد
ـ نه بی‌موجب به چشمِ اشکبارم گریه می‌آید — چو یادت می‌کنم بی‌اختیارم گریه می‌آید

[۲۴۴۵]

محمّد شریف وقوعی

از ارباب کمال است. شکسته را خوب می‌نوشته. در خدمت اکبر پادشاه بوده. او راست:

ـ من عافیت‌جو نیستم، یا رب نصیب من بکن — دردی که آن در دل مرا، امّید درمان نشکند
ـ فدای تندی خویش شوم که چندانی — که زارتر ز غمم دیدْ رحم کمتر کرد

ـ معشوقه وصال جاودانت ندهد ره جانب خیوش رایگانت ندهد
بگذر ز حدیث خویش کاین پرده‌نشین تا جان ندهی به خود نشانت ندهد

[۲۴۴۶]

میرزا غازی وقاری

خلف میرزا جانی است که همیشه حکومت سند به ایشان و اجداد ایشان بوده، به ملازمت جهانگیر پادشاه معزّز شده به خطاب فرزند خانی مفتخر گردید. در رعایت و تربیت اهل فضل و کمال جدّ تمام داشته، طالب آملی از وی نوازش بسیار یافته. این رباعی او راست:

عشّاق چو طرح سور می‌اندازند خود را در صد فتور می‌اندازند
گر غنچهٔ دل[1] شکفته گردد بی‌دوست همچون گلِ شمع دور می‌اندازند

[۲۴۴۷]

میرزا طاهر وحید

اصلش قزوینی است. در اوایل حال در سلک محرّران دفترخانهٔ شاهی منسلک بوده، چون از وَجنات حالش راستی و درستی هویدا بود، مرحوم ساروتقی وزیر اعظم او را وزیر خود کرده[2] در جمیع مهام به صوابدید وی به امور ملکی و مالی می‌پرداخت. بعد از قتل ساروتقی و وزارت خلیفه سلطان به منصب واقعه‌نویسی مجلس همایون اختصاص یافت و بعد از آن رفته رفته ترقّی نمود، در زمان شاه سلیمان مغفور تا زمان خاقان مالک رقاب مبرور تکیه‌فرمای مسند وزارت اعظم گردیده. در آن غایت راستی و خیر اندیشی از وی به ظهور آمد. در آخر عمر استعفای آن منصب نموده در خانهٔ خود به عبادت الهی مشغول گردیده[3]، ترک علایق دنیوی نموده. مردم را اعتقاد تمام به انشای نظم و نثر او بوده و

۱. S گل
۲. S او را خوانده
۳. S «در آن غایت... مشغول گردیده» را ندارد

هست، لیکن آنقدر که تصوّر کرده‌اند غلط است. دیوان اشعار و بسیاری از منشآتش به نظر راقم حروف رسیده، شتر گربه بسیار در کلامش هست و این ابیات که الحقّ در مقام خود گوهری است پیش بها[1] از منتخبات اشعار اوست:

- ز یاران کینه هرگز در دل یاران نمی‌ماند / به روی آب جای قطرهٔ باران نمی‌ماند
- آنقدر رفته‌ام از خود که اگر باز آیم / عمر جاوید خضر توشهٔ راهم نشود
- غیرتم می‌کشت اگر در خواب می‌دیدم تو را / زیر بار منّتم از دیدهٔ بیدار[2] خویش
- از مزارم گَرد هم از ناتوانی برنخاست / خاک دامنگیر من شد خاکِ دامنگیر من
- هزار شکر که عریان شدم ز فیضِ جنون / چنان که حرف مرا در لباس نتوان گفت
- هر چند می‌پرم به پروبال بی‌خودی / از عالم خیال تو بیرون نمی‌روم
- سراغ یار می‌گیرم به هرکس می‌رسم امّا / به خود از رشک می‌گویم[3] که یا رب بی‌خبر باشد
- ای رازِ دل چه آمده‌ای بر سر زبان / بیرون نمی‌رود ره ازین کوچه باز گرد
- بی‌خبر بود که در حبس ابد خواهد ماند / قطرهٔ آب در آن روز که گوهر می‌شد
- مانند شمان موم که ریزند شمع ازو / شد خانه‌ها خراب که سروت نهال شد
- شبهه را در وحدتش حرف[4] تصرّف کوته است / کی تواند دیدهٔ احول دو دیدن روز را
- نور معشوق ازل در دلم از یار افتاد / عکس خورشید ز آیینه به دیوار افتاد
- به رنگ مغز بادامی که از توام جدا ماند / در آغوشم نمایان است خالی بودن جایت
- خواهی شود درست دل پاره پاره‌ام / چون شیشهٔ شکسته گذار است چاره‌ام
- ما صافدْلان کین عدو مِهر شماریم / در آیینه‌ها عکس نگین راست نماید
- رفت دندان چو برون از دهنم، نان آمد / رزق گویا که به جا خالی دندان آمد
- کار بهتر شود آن دم که بتر می‌گردد / سخت چون شد گرهِ قطره گهر می‌گردد
- از دلایل می‌شود مشکل به ما، ادراک حق / این ره از بسیاری سنگ نشان هموار نیست

---

۱. H بی بها
۲. S دیدار
۳. S می‌میرم
۴. S دست

ـ رنج راحت می‌فزاید خاطر آگاه را   یوسف آغوش پدر داند کنار چاه را
وسعت میدان آفتها بود طول امل   هست جای عقده کمتر رشتهٔ کوتاه را
گم نگردد جاده وحدت ز راهِ اختلاف   کثرتِ نقش قدم پنهان نسازد راه را
ـ چه بلایی تو که از شوق خرامیدن تو   جاده چون رگ به تن خاک تپیدن گیرد
ـ فروغ دل نتوان یافت در لباس حریر   کس از فتیلهٔ ابریشمی چراغ نسوخت
ـ سخت می‌خواهد دلم ای نونهال آرزو   با تو تَهِ مینای عمر خویش را خالی کنم
ـ اعتبارات جهان رفتست پیش از آمدن   نامها هنگام کندن از نگین افتاده است
ـ بسیار آیینه تا از نفس نشان بینی   غبار قافلهٔ عمر را عیان بینی
ـ در غریبی بیش می‌باشد هنرور را رواج   چون شرار از سنگ بیرون شد چراغش روشن است
ـ ناتوانان فارغند از انقلاب روزگار   خانهٔ صیاد عشرتگاه صیدِ لاغر است
ـ زشتی اعمال ما را زندگی پوشیده است   جوی ناهموار هموار است تا باشد پُر آب
ـ گیرند جای در دل هم صاف مشتریان   هرجا که چون دو قطرهٔ باران به هم رسند
ـ ز دندان نیست غیر از لب گزیدن مطلب دیگر   از آن‌رو طفل را دندان پیش اوّل برون آید
ـ کسی که زمزمهٔ خواستن بود سازش   صدای ریختن آبروست آوازش
ـ از تماشای جمال کارفرما، غافلی   همچو مزدوران تو را تا چشم در کار خود است
ـ با من به سیر باغ نیایند دوستان   نازم به خصم خویش که تا قتل همره است
ـ چنان کز سنگ و آهن آتش سوزان شود پیدا   زنی گر هر دو عالم را به هم جانان شود پیدا
ـ نه همان گل ز غمش چاک بر اعضا دارد   سینهٔ باغ هم از سرو الفها دارد
ـ بس‌که از مهر و محبّت نامه‌ام را رنگ و بوست   گر به دشمن می‌نویسم می‌توان خواندن به دوست
ـ معشوق آتش است دل ناشکیب را   گل بوته‌ای که راز بود عندلیب را[1]
ـ درد ارباب هنر چاره کردن مشکل است   صاف نتوان کرد آب گوهر ناصاف را
ـ عیش نهان چو برگ حنا می‌کنیم ما   بر روی ما ندیده کسی رنگ آل را
ـ از غم نادیدن رویت خیالی[2] گشته‌ام   چشم اگر بر هم گذاری می‌توان دیدن مرا

۱. S این بیت را ندارد
۲. S حنایی

ـ چون زبانِ رازداران، صفحهٔ مکتوب ما — ساده چندانی که از نقش است، از مضمون پُر است
ـ ز رشک خامهٔ مو می‌کند هلاک مرا — که با هزار زبان یک زمان خاموش است
ـ غیر دانا در جهان از غم کسی در تاب نیست — زانکه از اعضا همین دل را نصیب از خواب نیست
چشم اگر یعقوب پوشد از رخِ یوسف رواست — بیشتر از یک نگه روی نکو را تاب نیست
آبرو یک قطرهٔ آب است چون از چهره ریخت — پـایهٔ ایوان عزّت را کم از سیلاب نیست
ـ زبان به خامشی از حرف یار نتوان بست — بـه قفلْ غنچه در نوبهار نتوان بست
از رشتهٔ نفسِ پاره پاره معلوم است — کـه دل بـه هستی ناپایدار نتوان بست
ـ کسی که در دل من مهر او نباشد، نیست — فلک به هر که مرادی دهد، مراد من است[1]
ـ می‌برد آخر تو را خواب عدم، بیدار باش — آمد و رفت نفسها جنبش گهواره است
ـ مقصود مکرّر نشود از حرم و دیر — کس بوی دو رنگ از گل رعنا نشنیده است
ـ دوری مرا ز صحبت جان دلخراش نیست — چندان نبود عمر که عادت به هم کنیم
ـ بس‌که از غیر تو خالی کرده بودم چون حباب — خانهٔ دل وقت ویرانی غباری هم نداشت
ـ نیست جان پاک را بعد از فنای تن زوال — از شکستِ کوزه در دریا، چه نقصان آب را[2]
ـ گر چه مژگانم جدا از هم ز شرم یار نیست — لیک یک مو بر تن از شغل نگه بیکار نیست
ـ آمد و رفت نفس پست و بلند این ره است — تا نفس باقی است راه زندگی هموار نیست
ـ تا بخوانی از رخم حال درون تنگ را — شـرم مـی‌گردانـد اوراق کتاب رنگ را
ـ جانم اگر چه در ته دریاست چون صدف — امّـا دلم ز جـای دگـر آب مـی‌خورد[3]
ـ به ذوقی می‌برد دیوانگی سوی بیابانم — که چون دل نقش پایم می‌تپد در سینهٔ صحرا
ـ دیدم آن چشمهٔ هستی که جهانش خوانند — آنقدر آب کزو دست توان شست نداشت[4]
ـ مرا ذوق تماش شد فزون چون پیرتر گشتم — شدم یک چشم حیران چون کمان حلقه سر تاپا
ـ دولت سفله آفت سر اوست — نامهٔ قتل مور در بر اوست
ـ شعلهٔ آتش برون می‌آید از هر جزو سنگ — شش جهت راه‌است چون شد بسته راه از شش جهت

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S این بیت را ندارد
۳. S این بیت را ندارد
۴. S از اینجا تا آغاز شرح حال میرزا هندال را ندارد.

ـ اهـلِ زمـانه کـی پـی یـاری قـدم زنـند گـردد جـهان فسـرده گـر از مِـهر دم زنـند
چون سنگ و آهنْ آتشِ سوزان ثمر دهد ایـن بـوسهٔ نـفاق کـه بـر روی هـم زنـند
ـ مگر ناگفته احوال دلم فهمد کسی، ورنـه به‌گفتن آنچه آید راستْ حال دیگری باشد
ـ نـــهان در غـــبار دلم گشت دریـا چـو اشکـی کـه در خـاک غـلتیده باشد
ـ مَـنعم ز سیرِ خط بناگوش خود مکن کاین گوشه را به خون جگر سبز کرده‌ام

[۲۴۴۸]

میرزا امام قلی وحشت

برادر خلیل‌خان بختیاری است که بانی بنای شهر خلیل آباد است. بسیار آدمی وضعِ پاکیزه روش بوده. وی راست:

ـ ای غم دوست چه‌سان با تو توان برد به سر که نه در حوصله گنجی و نه از یاد روی
ـ با نَفْس جهاد کن شجاعت این است بر خویش امیر شو امارت این است
انگشت به حرف عیب مردم مگذار مفتاح خزاین سعادت این است
ـ این چرخ نگون که واژگون می‌گردد ای بی‌خبر آگهی که چون می‌گردد
صد خوشه ز هر دانهٔ امّید تو سبز تو خفته و آسیا به خون می‌گردد
ـ وحشت گره از خاطر خود وا نکنی تا دیده برای دوست بینا نکنی
آن روز قبول درگه دوست شوی کز ردّ و قبول خلق پروا نکنی

[۲۴۴۹]

میرزا یوسف واله

برادر میرزا طاهر وحید است. مجموعهٔ کمالات و محسنات بوده. او راست:

قفل وسواسی است در کف رشتهٔ آمال ما می‌خورد صد جا گره تا یک گره وا می‌شود

[۲۴۵۰]
محمد حسین بیگ بروجردی

واله تخلّص داشته، از تلامذهٔ علّامهٔ زمان میرزا ابراهیم همدانی است. به مرتبهٔ تحقیق فایز شده و از قید تقلید رسته بود. این رباعیّات او راست:

ـ تا در نگری نه سرو ماندست و نه بید | نه خارستان و نه گلستان امید
دهقان فلک خرمن عمر ما را | می‌پیماید به کیل ماه و خورشید
ـ ای دیده بشو خار و خس بیشهٔ دل | خونی خونی که خشک شد ریشهٔ دل
هر قطرهٔ اشک خوردهٔ مینایی است | گویا که شکسته در نظر شیشهٔ دل
ـ بر نغمه مده گوش که تا نی تنه‌ای است | بر ...[1] منه دل که شهور سنه‌ای است
در هر قدمی چهی است، غافل نشوی | آهی نکشی که هر طرف آینه‌ای است

[۲۴۵۱]
میرزا حسن واهب اصفهانی

صاحب فهم و ادراک عالی بوده، در زمان شاه عبّاس ثانی علم تفوّق بر امثال و اقران می‌افراخته. در شاعری و تاریخ گویی نهایت مهارت و قدرت داشته. تاریخ اتمام [درِ] مسجد جامع جدید عبّاسی را او گفته و در دروازهٔ مسجد که به سیم خام است به زر احمر نقش کرده‌اند. بیت اخیر آن قطعه که در مادهٔ تاریخ است این است:

فکر تاریخ کرد واهب و گفت | شد درِ کعبه در صفاهان باز/ ۱۰۴۶

در تاریخ جلوس شاه صفی رباعیّات ستّهٔ مولانا محتشم را جواب گفته است که سنهٔ ۱۰۳۸[2] تاریخ از آنها بر می‌آید[3]. میرزا حسن مزبور در حینی که مستوفی یزد بوده، در آنجا

---

۱. نسخه افتادگی دارد ۲. M.H. ۱۱۲۸
۳. رباعی مزبور چنین است: این شاه جهان مَهی ز اوج شرفی / نوباوه بوستان شاه نجفی / نازد ز تو مسند شهی

فوت شد و این اشعار او راست:

- تا به کی چون خضر باشم در حساب زندگی / وز نفس شیرازه بندم بر کتاب زندگی
- به پیری خاکِ بازیگاه طفلان می‌کنم بر سر / که شاید بشنوم زان خاک بوی خردسالی را
- به هنگام تواضع دوش می‌دانی چها کردی؟ / مرا صاحب سلامت گفتی و خود را دعا کردی
- آتش افسرده‌ای از کاروان وا مانده‌ایم / همرهانِ رفته خاکستر نشینم کرده‌اند
- عشق از کجا و مرتبهٔ حسن از کجا / مجنون سگ قبیلهٔ لیلی نمی‌شود
- شرم عصیان سدّ راه و رحمتِ حق بی‌حساب / صحبت محشر به هم خورده است تا ما می‌رسیم
- درین زمانه که کشتی به خشک بسته محیط / غنیمت است که از دیده آب می‌آید
- مردانگی ز لذّت دنیا گذشتن است / نامرد و مرد را به همین توان شناخت
- سر چه باشد که من از تیغ تو امساک کنم / ترسم او را گروِ خاطر فتراک کنم
- شده است نرگس سبز تو سرخ پنداری / که در پیالهٔ فیروزه کرده‌اند شراب
- بوی جان از لب آن غنچه دهن می‌آید / عکس در آیینه با او به سخن می‌آید
- دوش در میخانه یک جام شرابم زنده کرد / ماهی‌ای بودم به خاک افتادهٔ آبم زنده کرد

میرزا ابراهیم ادهم مرحوم این رباعی را گفته از وی تخلّص خواسته بود:

واهب ز کشاکشم رهائی خوب است / نامم به تخلّصی رسانی خوب است
خواهی کلبی بخوان و خواهی عبدی / ما را سگ و بنده هرچه خوانی خوب است

وی در جواب گفته:

خورشید سپهرِ اعظمت می‌خوانم / بهتر ز تمام عالمت می‌خوانم
شاهی و ز درویش تخلّص طلبی / من ابراهیم ادهمت می‌خوانم

زانکه ز جاه / هم سام نریمانی و هم شاه صفی (۱۰۳۸).

[۲۴۵۲]

مولانا رجب‌علی واحد تبریزی

در فضل و علم و ورع و پرهیزگاری و وصول به مراتب علیّه حقایق و عرفان یگانهٔ زمان و نادرهٔ دوران بوده. شاه عبّاس ثانی در خدمت آن جناب ارادت صادق داشته، در سنهٔ ۱۰۸۰ هجری در دارالسّلطنهٔ اصفهان به جوار رحمت الهی رفت. گاهی فکر شعر نیز می‌کرده. این رباعیّات از نتایج طبع آن مغفور است:

ـ ای آنکه برای توست رأی همه کس — وی آنکه تویی مرا به جای همه کس
در پای تو اوفتاده‌ام دستم گیر — کوتاه کن از میانه پای همه کس
ـ واحد که به کوی دوست منزل دارد — غم نیست اگر غم تو در دل دارد
پیوسته به تعمیر بدن مشغول است — بیچاره همیشه دست در گِل دارد
ـ واحد که چو آتش به برت می‌گردد — گر خاک شود خاکِ درت می‌گردد
گر آب شود روان به سوی تو شود — ور باد شود گِرد سرت می‌گردد

[۲۴۵۳]

میرزا شاه تقی

از اجلّهٔ سادات اصفهان و از فضلای مشهور زمان بوده. در عهد شاه سلیمان به دار سرور ارتحال نموده. تخلّصش واحد و شعرش این است:

ـ ای نور دیده رفتی و بی‌نور دیده ماند — مژگان چو آشیانهٔ مرغ پریده ماند
ـ مست نازی و سرِ خانه خرابی داری — از درِ خانهٔ ما می‌گذری خوش باشد

[۲۴۵۴]

مولانا محمّد امین وقاری

اصلش از طبس است، چون مدّتها در یزد ساکن بوده به یزدی اشتهار دارد. مجموعهٔ

کمالات هنرمندی بوده. او راست:

ـ خدنگِ خصم ز سهم تو قهقرا برگشت — چنانچه غنچهٔ پیکان دمیدش از گُل فاق
ـ درین گلشن شکفتن بر دهد خار پشیمانی — گل از یک خنده تا دامان دَرد چاک گریبانش
ـ مرا حیرت زبان بسته‌است و می‌گردد زبان او — زبان من تو گویی در دهن آن دلربا دارد
ـ نشئه رفت از بادهٔ من باغبانِ روزگار — در نمک خوابانده گویا ریشهٔ تاک مرا

[۲۴۵۵]
ملاّ مهدی واثق

پدرش نجفی و تولّد وی در اصفهان شده. معاصر شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

ای آنکه تو را زیاده از جان دارم — در عشق تو نه سر و نه سامان دارم
تا دل دارم دردِ تو دارم در دل — تا جان دارم غم تو در جان دارم

[۲۴۵۶]
ملاّ واثق نیشابوری

خالی از شور و دردی نبوده، به هند آمده مراجعت نمود و در قمشه فوت شد. او راست:

ـ هر خارِ خشک ریشه به آب بقا رساند — حسرت هنوز نخل مرا آب می‌دهد
ـ از عالِم عاری ز عمل، راهنمایی — چون قبله‌نما ساختن اهل فرنگ است
ـ تا یک دمی به زیر فلک ساز عیش کن — فرصت کم است خیمه‌نشینِ حباب را
ـ صحبت نیکان طلای احمر است — میوه رویِ آفتابش بهتر است
ـ بی‌خدمت ابدال کس ابدال نشد — واثق نشد آنکه اهل این حال نشد
در ضمن کلاه نمد است این معنی — بر سر نرسید هر که پامال نشد

[۲۴۵۷]
ملّا وارسته رازی

از ایل چکنی بوده. اسمش امام قلی است. به هندوستان آمده در زمانِ شاه عبّاس ثانی مراجعت به ایران نموده و در سنهٔ ۱۰۷۵ وفات یافت. او راست:

- به سنگ کم ترازویِ کرم را سر فرو ناید / من از بهر همین بر دوش دارم کوه عصیان را
- بر ماست منّتی همه کس را چرا که ما / ممنون آن کَسیم که ممنون آن نه‌ایم
- ای ز آتش عذار تو گلها شراره‌ها / چشم تو را فریب یکی از اشاره‌ها

از بس که چرخ کشتی دریادلان شکست / این بحر یک سفینه شد از تخته پاره‌ها
- دو روز شد که نمی‌بینمش و نمی‌دانم / به خانه‌ای که فتاده است دیگر آن آتش
- چه مانده از خودی ما و خودپرستی ما / غبار آیینه بیش است هستی ما
- مژده دادندم که می‌آیی وزین شادی مرا / هم حیات رفته آمد، هم غم آینده رفت
- دهنده تا نستاند نمی‌توان دادن / کدام جود که از کیسهٔ گدایی نیست
- به هر شهری که باشد آن جوان پیری نمی‌باشد / که مو نتواند از شرم کمرها شد سفید آنجا
- آنچه پُر جستیم و کم دیدیم و درکار است و نیست / نیست در معنی به جز آدم که بسیار است و نیست

در مدح ذوالفقارخان بیگلربیگی قندهار گفته است:

شاه را در کف او جوهر اقبال بلند / ذوالفقار است به دست علی عمرانی

در هجو محمّد قلی سلیم گفته:

دخلی که نکردی به کلام‌الله است / بیتی که نبرده‌ای تو، بیت الله است

[۲۴۵۸]
ملّا واصب قندهاری

از آن شهر سخنور کم خاسته است، بلکه شنیده نشده است که در آنجا موزونی سوای او به

هم رسیده باشد. در لاهیجان با محمّد قلی سلیم مصاحب بوده. او راست:

- نفس از من به سراغ تو دمی در پیش است / نقش پا در رهت از من قدمی در پیش است
مگذار ای دل به خَم کاکلِ آن زلف سیاه / که بلایی به قفا و ستمی در پیش است
- به چمن رفتم و چون گل‌نَفَسی گوش شدم / بلبل از گُل گِله‌ها کرد که خاموش شدم

[۲۴۵۹]

میر جمال‌الدّین محمّد[۱] وحشت

از سادات طباطبایی اردستان است. به سبب قرابت میر محمّد جمله شهرستانی به هندوستان آمده بوده. او راست:

- به روی نالهٔ ما تا درِ قفس باز است / به خاطر آنچه نیاید خیالِ پرواز است
- حیا را مانع گلچینی دیدار می‌سازد / به دور خویشتن از بوی گل دیوار می‌سازد
- در بزم یار دل به خموشی نفس کشید / منزل زبانِ ناله ز کام جرس کشید

[۲۴۶۰]

آقا زمان واضح

اصلش از نواحی اصفهان است و در زمان شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

- پیر چون گشتی بیفشان بر جهان دامان ترک / داس کشت آرزو کن پشت خم گردیده را
- مشق تحمّلم ز لگدکوب غم رسید / چون سطر جاده از قلم پا شدم تمام
- آب را بر آتش مرجان بود تأثیر باد / جام می بر آتش حُسن تو طرف دامن است

۱. H «محمّد» را ندارد

[۲۴۶۱]
ملاّ محمّد امین واصل

اصلش لاهیجی بوده. او راست:

- بی جوهران به تربیتْ آدم نمی‌شوند / شبنم به بوی گل نتواند گلاب شد
- جاهل به خموشی مگر از عیب برآید / جز بستن لب نیست دوا بوی و دهن را
- در حقیقت عینکی بهتر ز پشت چشم نیست / دیده چون بستی دو عالم را تماشا می‌کنی
- به شکوه‌ات چو شود باز چشم گریانم / فتد ز اشک گره بر زبان مژگانم
- بعد مردن می‌شود آخر ره کوتاه ما / شمع سان اندازه عمر است طول راه ما

[۲۴۶۲]
نجف قلی بیگ والی[۱]

والدش از ملازمان بختیاری است که در خدمت ملک النّسا بیگم صبیهٔ شاه عبّاس ماضی می‌بوده. ملکه مزبور یکی از جواری خود را به مولانای مذکور داده، نجف قلی بیگ از وی متولّد شد. تا زمان شاه سلیمان در حیات بود. میرزا طاهر نصرآبادی نوشته است که تخلّص از من گرفته است[۲]. در همان اوان فوت شد. او راست:

- ز امتحان تو فرسود جانِ غم کش ما / تمام صرف محک شد طلای بی غش ما
- ندانم از کدامین جنبش مژگان هلاکم کرد / دو صف بر یکدگر خوردند، قاتل در میان گم شد
- پیراهن گل ریزهٔ مقراض قبایی است / کز روز ازل بر قد حُسن تو بریدند
- مشرب آیینه داریم در آمیزش خلق / روی از هر که نبینیم نگاهش نکنیم
- از لطافت می‌توان چون شمع در فانوس دید / از بیاض گردن او شعلهٔ آواز را
- کردم دل و جان هر دو نشانش که مبادا / تیری شود از ابروی شوخش دو کمانه

---

۱. H ولی

۲. تذکرة الشعراء، ۱/۵۱۴.

[۲۴۶۳]

حکیم عبدالله وحدت

ولد حکیم اسماعیل گیلانی بوده، به سبب توطّن قم مشهور به قمی شده‌اند. حکیم مزبور اوّل راغب تخلّص داشته، آخر میل به وحدت نموده. در زمان شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

- زلف بگشود و بر افروخت ز می / طرفه شامی و قیامت شفقی است
- سبزه پامال است در پای درخت میوه‌دار / در پناه اهل دنیا هست خواری بیشتر
- چون نگینی آبدار افتاده کمتر می‌کنند / نقش بد گوهر نشیند بیشتر در روزگار
- تا سزای یکدگر را در کنار هم نهند / کاش می‌گردید ظاهر، باطنِ یاران به هم

[۲۴۶۴]

ملاّ محمّد علی واحد قمی

در اصفهان به سر می‌برده. وسیع المشرب و حمیده خصال بوده. مثنویی درکمال خوبی گفته است. خطّ نسخ تعلیق را خوب می‌نوشته و در سلک خوشنویسان سرکار شاه سلیمان مغفور انتظام داشته. این ابیات او راست:

- کند روشن ز سوز عشق هر کس شمع جانش را / هما پروانه گردد بعد مردن استخوانش را
- از غبارم شاخِ گل بر سر ملایک می‌زنند / تا بتان از نقشِ پا گل بر مزارم ریختند
- دهد خاصیّت آب بقا لعلِ شکرخایش / نگه دارد ز رفتن عمر را مژگان گیرایش

[۲۴۶۵]

میرزا افضل بخاری

منشی امام قلیخان بوده. تخلّصش والی و شعرش این است:

به خون نشستهٔ مژگانِ تیز دست توایم   یکی ز خانه خرابان چشمِ مست توایم

[۲۴۶۶]
محمّد اخلاص وامق

اصلش از قوم کهتری هنود است. در زمان عالمگیر پادشاه شرف اسلام را دریافته به تحصیل فضایل کوشید. در عربیّت و شعر و انشا دستی داشته. در اوایل جلوس محمّد شاهی درگذشت. محمد افضل سرخوش در تذکرهٔ خود این دو بیت را به نام او نوشته:[۱]

- محتسب می‌کشی از دست تو مشکل شده‌است   شیشهٔ می به بغل آبله دل شده است
- بی‌تو می‌ریزد نمک در ساغر من ماهتاب   گرد کلفت می‌شود بر بستر من ماهتاب

[۲۴۶۷]
ملاّ واقف خلخالی

از ارباب فضل و عرفان بوده. در زمان شاه سلیمان مغفور به روم رفت و در همانجا فوت شده. او راست:

- بوی خون از نفسِ باد صبا می‌آید   کف خاکی مگر از بادیهٔ ما برداشت
- یک صبحدم به صحن گلستان گذشته‌ای   شبنم هنوز بر رخ گل آب می‌زند
- آن بخت کو که در شب عیدی به کوی تو   ماهی چو ابروی تو ببینم به روی تو

[۲۴۶۸]
علیمردان‌خان بیگ وفا

عمّه زادهٔ والد مرحوم راقم حروف است. صاحب اکثر کمالات بوده، همیشه همراه والد

۱. کلمات الشعراء، ۱۲۴.

احقر به سر می‌برد. در ایّام حکومتها اکثر امور و مرافعات مردم را به ایشان حواله فرموده بود. پیوسته با شعرا و ارباب کمال و نکته‌شناسان اوقات می‌گذرانید. شعر را بسیار شیرین و به رتبه می‌گفته. چند سال قبل از والد غفران پناه فقیر به رحمت ایزدی پیوست. این چند بیت از ایشان در خاطر بوده، ثبت شد:

شوخ بیدادگری، وای به من — خوفناک از پدری، وای به من
زاریم را اثری نیست برت — غافل از چشم تَری، وای به من
من به پیش تو و خنجر به کفت — اندکی بی جگری، وای به من
در جفا دست تمامی داری — از وفا بی‌خبری، وای به من

[۲۴۶۹]
ملاّ محمّد کاظم

مولد و مسکنش قصبهٔ سرکان از توابع همدان است. قلیل تحصیلی کرده، در آن قصبه به سر می‌برد و داعیهٔ شاعری نیز دارد. تخلّصش وفا و شعرش این است:

شب هجر تو را روزی ندیدم — ز وصلت صبح نوروزی ندیدم
ز یارانِ عزیزم گرم صحبت — چو داغ عشقْ دل سوزی ندیدم

[۲۴۷۰]
میرزا شرف‌الدّین علی قمی

مشهور به آقاسی بیگ. متخلّص به وفا. تولّدش در سنهٔ ۱۱۳۷ هجری در شهر قم که موطن اجدادی اوست واقع شده. از طرف پدر به میرزا محمّد هاشم حسینی قمی مشهور و از طرف والده به فاضل نحریر و عارف بی‌نظیر مولانا عبدالرّزاق فیّاض لاهیجی ـ که ذکر او در روضة الفا گذشت ـ نسب می‌رساند. والد میرزای معزّی الیه سرکشیک خدّام سرکار فیض آثار امامزادهٔ واجب التّعظیم و التّکریم معصومهٔ آفاق فاطمة بنت موسی بن الکاظم

ـ علیهما و علی آبائه السّلام ـ بوده و میرزا شرف الدّین علی جدّ ایشان در زمان سلاطین سابق به استیفای ممالک محروسه سرافرازی داشته، چون محمّد قاسم خان مرحوم شاملو ایشیک آقاسی‌باشی دیوان اعلی که مدّتی در قم سکونت و توطّن داشت بی‌اولاد بود، میرزای معزّالیه را در صغر سن به فرزندی برداشته مشهور به ولدیت او گردید.

بعد از آن که رضا قلی میرزا قهرمان ایران در حینی که موکب قهرمان مزبور در هندوستان نزول داشت به مظنّهٔ اینکه قاسمخان مذکور زشتی حرکات او را که نایب السلطنهٔ ایران بود به والد او می‌نویسد به قتل رسانید. پس از آنکه موکب قهرمان ایران معاودت به خراسان نمود، میرزای معزّی الیه در سلک امیرزادگان ملازم رکاب آن مظفر لوا[1] بود. بعد از چند سال از فرط تعدّی و ظلم که آن مملکت را فرو گرفته و عموم یافته بود به هزار حیله خود را به سواحل عمان رسانیده از آنجا رخت عزیمت به هندوستان کشید. در سنهٔ اتمام این نسخه که سنهٔ ۱۱۶۲ هجری است وارد شاهجهان آباد دهلی گردیده تا حال در شهر مزبور می‌باشد. راقم حروف را از دیدن ایشان نه چندان فرحت حاصل گردیده که به تحریر آید، زیرا که در این زمان خصوص در ایران که مملوّ از بهایم و سباع و انعام شده پیدا شدن این گونه مردم از نعمای غیر مترقّب است.

الحاصل میرزای معزّی الیه مزبور مجموعهٔ کمالات و منبع اخلاق حمیده و معدن حیا و کان وفاست. حسن صوری را علاوهٔ حسن معنوی نموده، در صحبت و مزه‌داری و مجلس آرایی و رنگینی و مشربیّت بی‌نظیر است. طبعش به انشای شعر بسیار مایل افتاده، اگر حقّ فضل خود را شامل حال و روزگارْ مساعدت احوالش نماید، امید آن است که ترقّی نمایان در این فنّ بکند به شرط آنکه جوانی و بازیگوشیها مانعش نگردد تا اندک مشغول مذاکره و مباحثه شود.

خلاصه، اکثر از صحبت ایشان فیض برده می‌شود و همیشه به این ناچیز تحریک عزیمت به سمت ایران می‌کند و فقیر تأکید به ایشان نموده‌ام که درین امر مبالغه و سماجت نماید، بلکه او را بر خود محصّل گماشته‌ام. امید که حق تعالی رفع موانع به زودی نموده، ثمره‌ای

---

۱. M مظهر الهی

بر تحریک وی پدید آید، چنانچه قصیده‌ای در این خصوص انشا کرده و در این هم مبالغه که قصیدهٔ مزبور در ضمن اشعارش در این اوراق نوشته شود، اگر چه نوشتن آن از راقم حروف که مؤلّف این کتاب است بسیار زشت و بدنما بوده، لیکن نظر به پاس خاطر آن دوستِ مقبول محبوب القلوب این حرکت زشت را بر خود پسندیده و نیز ردّ قول و مبالغهٔ ایشان را نظر به تحریک و به مبالغهٔ اوّل که مذکور شد میمون ندانست و لهذا قلمی می‌نماید. امید که از طعنِ طاعنان مصون باشد و آن قصیده این است:

شب درازی که بوده آن شب سیاه مانند زلف دلبر
نشان نبودی ز ماه تابان اثر ندیدی کسی ز اختر
به کنجِ محنت نشسته بودم، ز خلقِ عالم گسسته بودم
مریض و نادان، حزینِ گریان، غریبِ بی‌کس، اسیر و مضطر
که ناگه از در خرد در آمد که ای جفاکش غمین چرایی
علی‌قلیخان که خاک راهش بود فلک را چو تاج بر سر
چرا تو عرض مطالب خود به حضرت او نمی‌نمایی
که هست و باشد فتادگان را ز لطف و احسان معین و یاور
زبان نداند که مدح او را چنانکه باید بیان نماید
قلم نیارد که وصف او را چنانکه شاید کند محرّر
چو بحر نطقش کند تلاطم، زمین در آب گهر شود گم
شود توانگر گدای کویش، گدای کویش شود توانگر
به صدر دانش چو او نشیند، سؤالی از حکمتْ اگر نماید
شود فلاطون که جوابش، چو سایه بی‌جانْ چو عکس مضطر
ندیده‌اند و کنون نبینند گهرشناسان ز روی دقّت
کنند غربال اگر جهان را به پاکی آن یگانه گوهر
دقیقه‌یابی که چرخ گردون عدیل او را نجسته هرگز
سخن شناسی که مثل او را به هفت کشور ندیده اختر

جهان‌مداری، فلک وقاری که در زمانه ز جود و قدرش
خبر نگیرد کسی ز حاتم، نشان نجوید کس از سکندر
گه مذمّت زبان نگوید سوای اسم عدوی جاهش
به گاه مدحت قلم نگردد به غیر نامش به صفحه اندر
ز نسل آدم زمان ندانند چو او دلیری به رزم هرگز
ز آل حوّا زمین نیارد چو او کریمی به بزم اندر
چگونه باز بلند پرواز به دشت باشد به کبک غالب
به روز میدان به آن صفت آن به جان دشمن بود مظفّر
ز دست تیغش نجات یابد چگونه جانِ ضعیف دشمن
ز شیر غرّان چه سان گریزد به گاه حمله غزالِ لاغر
فرو نیارد اگر به شاهان سر اطاعت، چه باکش از آن
دهد چو خواهد به یک دقیقه به پادشاهی هزار افسر
منم که جرأت نموده کردم بیان صفاتش یک از هزاران
ز نکته سنجان که می‌توانند مدیح او را کند محرّر
به نطق ملکش جهان دانش به حضرت او شده مسلّم
به خلق و احسان دیار دلها، چنانکه باید شدش مسخّر
مگر دل سنگِ ماه‌رویان که کس نکرده علاج ایشان
به حیله دل را برندش از کف، اگر بود شاه اگر قلندر
به آن شجاعت که وصف او را بیان نمودم برون کشیده
به پهلوانی چنانکه دانی ز چنگ او دل یکی فسونگر
ز عشقبازی رسیده جایی که می‌نماید عجب ازین بس
به نزد عشقش کسی نخواند حدیث مجنون به دهر دیگر
به پیر کنعان اگر هویدا شدی ز عشقش به قدر موسی
چگونه مهری به سر ببستی ز خجلت او به سینه اندر

وفا پناها، امیدگاها، وفا غلامتْ امیدش این است
که از ترحّم نظر نمایی به حالت او چو هست مضطر
به هند تیره ز پا فتاده، زمام دانش ز دست داده
نه قدردانی نه همزبانی، نه بخت یاور نه عقل رهبر
در این ولایت نشسته نالان ز کس ندارد امید احسان
ز ناامیدی گمان ندارد به خود پناهی به غیر این در
مگر جنابت به قدردانی دهد نویدش به کامرانی
که تا زمانی به شادمانی میان اقران بر آورد سر
امیدم از توست به اینکه گردی به سمت ایران روانه و من
به خدمت تو کمر ببندم شوم ز جانت کمینه چاکر
تو را چو کرده جناب باری، بلند همّت، چرا اراده
به سوی ایران نمی‌نمایی، نه روز می‌خواهد این و نه شب
وگر بخواهد زرت فراوان ز زور کمتر نه‌ای ز رستم
ز لطف و احسان تو را مهیّا نموده هر دو کریمِ داور
مرا نداده خدای همّت، تو را که داده برآر کامم
به راه ایران روانه گرد و منِ حزین را بباش رهبر
بود نه جای تو این ولایت که باشد اینجا مکان خفاش
چو شب بود هند و روز ایران، تویی به عالم چو مهر انور
تو راست جانان همیشه جویان، نظر به غیرت نمی‌گشاید
قران بود خوش به مهر و مه را، تویی چو مهر و چو ماه دلبر
تو هم ز غیرش ببند دیده، شتاب فرما به دیدن او
ستاده اینجا دگر چرایی؟ چو در صفاهانان نشسته دلبر
وفا ز شرح غم دل خود کنون زبان را به کام درکش
مبادِ طبعِ شریف عالی ز هرزه‌گویی شود مکدّر

مـزید جـاه و بـقای عـمرش بـه نـیمه شـبها بـخواه از حـق
بـر آر دست و ز پـای منشین کـه ردّ نگـردد دعـای مـضطر
بـه نـیک ذاتـان بـود حـواله دریـنِ زمـانه نـعیم و راحـت
بــه بــد نـژادان در آن جـهانا عـذاب دوزخ بـود مـقرّر
ز نــعمتِ و راحتِ زمـانه، مـحبّ جـاهش مـباد نـاکـام
خــلاص یـارب، مـباد هـرگز عـدوی او را عـذاب اکـبر

من غزلیّاته[1]

ـ خوش آن روزی که می‌گفتند می‌خواران به محفلها الا یــــا ایّــها السّــاقی أدر کأساً و نــاولها
ـ دیدهٔ یعقوب در دنبال ماست یـوسفی در کـاروان داریـم مـا
ـ جگـرم سـوخته از آتش غـم بـاز امشب شـمع‌سان کـرده‌ز‌سر سـوختن آغـاز امشب
بندبندم چو نی آهـنگ طـرب سـاز کـند گر شوی با من غمدیده تو دمسـاز امشب
ـ آنکه بـی رویش بـه چـشمم نـور نـیست گـر بـه دل نـزدیک بـاشد، دور نـیست
زخــم دل الـمــاس مـی‌خواهـد وفـا سـاز کـارش مـرهم کـافور نـیست
ساغر منه ز دست که گـل پـایدار نـیست ترکـن ز مـی دمـاغ کـه دایـم بـهار نـیست
ـ به سـر از عشـق تـوام آتش سـودایی هست بـه دل از مـهر تـوام بـاغ تـمنّایی هست
شهر گر تنگ به دیوانهٔ ما شد غـم نـیست در خور وحشت او دامن صحرایی هست
ـ ز بی‌قدری چه باشد حالِ آن صیدی که صیّادش بـه جُـرم ایـنکه مـی‌نالید کـرد از دام آزادش
ـ بوی یوسف شنیده‌ام ز صبا چشــم بـر راه کـاروان دارم
ـ دانم که گر نـخوانـدم از در نـرانَـدم مقبول اگر نباشم مردود نیستم 322a
ـ شوم هم‌صحبت غم گرنه با عیشم قـرین خـواهـی چرا خشنود باشم چون توامِ اندوهگین خواهـی
ـ پـــنهانی و آشکـــار مـــی‌بینم پـــیدایــی و در نــظر نـمی‌آیی
ـ دریـغا کـه در راه عشـق نگـاری نکـردیم کـاری کـه آیـد بـه کـاری

---

۱. افتادگی نسخهٔ اساس اینجا به پایان می‌رسد.

ـ یار آمده بود بر سَر مهر   بی مهری روزگار نگذاشت
ـ می‌کنم با حلقهٔ زلف تو سودای دگر   بر دل خود می‌نهم داغ تمنّای دگر[1]
ـ وعدهٔ قتلم به فردا داد و می‌ترسم که او   افکند این وعده را فردا به فردای دگر
می‌کُشد اینم که گفتم هرچه در خلوت به او   غیر گفت او را به من روز دگر جای دگر
ـ چو شمعم دل به‌نوعی از غمش می‌سوزد و تن هم   که می‌گرید به حال من نه تنها دوست، دشمن هم
ـ مشو غمگین وفا با غیر گر عهد وفا بندد   تو خود دیدی وفای دوست خواهد دید دشمن هم
ـ با جمال ناامیدی حرف وصل یار را   آنقدر گفتم که خود را در گمان انداختم
ـ آن بی‌وفای سنگدل، آن دلبرِ پیمان گسل   خون وفا می‌ریزد و گوید وفاداری است این
ـ گفتم به سعی کار به سامان شود، نشد   طالع به حکم و بخت به فرمان شود، نشد
یا دل ز قیدِ کفر خطّ او رهد، نرست   یا آن فرنگ زاده مسلمان شود، نشد
یا همچو شمع آتش هجرش کُشد، نکُشت   یا گلخنِ فراق گلستان شود، نشد
یا ذوق شهد وصلش از دل رود، نرفت   یا عادتم به تلخی هجران شود، نشد
ـ ما را از یاد می‌توان برد   از خاطرها نمی‌توان رفت
ـ هرگز آن شوخ نپرسد ز کسی حال مرا   این بلندی نبود کوکب اقبال مرا
من که جان می‌دهم از ذوق اسیری صیّاد   بسته در کنجِ قفس از چه پر و بال مرا
دیدهٔ اشک فشان گر نکند پرده دری   که دهد شرح وفا پیش وی احوال مرا
ـ می دُرد نوش درد تو را در ایاغ نیست   روغن سیاه روز تو را در چراغ نیست
دارم ز کاسهٔ تهی فقرِ سرخوشی   مستم ز باده‌ای که مرا در ایاغ نیست
تو آتشی و ناز تو بی‌تاب چون سپند   از ما تو فارغ و ز تو ما را فراغ نیست
گلچین باغ عشقم و افغان کزین چمن   در دامنم چو لاله گلی غیر داغ نیست

من رباعیّاته

ـ گر رستم گُرد از وطن دور شود   بی‌قدرت و ناتوان و رنجور شود

---

۱. A این بیت را ندارد

در آبْ پــلنگْ صــید مــاهی گــردد   در خـــاکْ نــهنگْ طــعمهٔ مــور شــود

ـ آنکس که به فکر ننگ و نام است هنوز   و انــدر دل او هــوای کــام است هــنوز
ز اســرار و رمــوز عشــق بـا او حـرفی   زنــهار وفــا مــزن کـه خـام است هـنوز

این رباعی نیز او راست در هجو گفته:

ـ آنان که به فرجت ذکر انداخته‌اند   دانی ز چه خصیه بر در انداخته‌اند
از لطــمهٔ مـوجهای دریـای گُست   مضطر شده‌اند و لنگر انداخته‌انـد

[۲۴۷۱]

مرتضی قلی بیگ والا

از مردم ایران بود، لیکن وطنش معلوم فقیر نیست. مدّتها بود که به هندوستان آمده و در خدمت سربلند خان تونی عمر به سر برده. بعد از وفات سربلند خان به بنگاله رفت و در آنجا فوت شد. دغدغهٔ شاعریش می‌شد، لیکن شعر بی عیب بلکه مربوط از او کمتر به نظر رسیده. این مطلع که منتخب اشعار او بود نوشته شد:

در سینه‌ام ز جور تو ظالم دلی نماند   جز بیدلی به مزرع من حاصلی نماند

[۲۴۷۲]

میرزا محمّد علی وفا

از وفا تهمتی و از شاعری نامی دارد. در طبّ و سیاق فی الجمله وقوفی حاصل کرده، خطّ شکسته را پاکیزه می‌نویسد. قبل از این با مرحوم میرزا عبدالکریم اشتهاردی وزیر اعظم که احوالش مذکور شد می‌بود. مدّتی است که به هندوستان آمده، هر چندی با کسی اوقات به سر برده و می‌برد. بی مبالاتی را در شرعیّات به بی مزگی رسانیده است. امید که حق تعالی اصلاح حالش بکند. این بیت از اوست:

اگر به سیر خزان یار گل عذار آید / به صحن باغ دگر باره نوبهار آید

مشتی باشد نمونهٔ خروار.

[۲۴۷۳]

میرزا علی اصغر واضح

اصفهانی است. فی الجمله تحصیلی حاصل کرده در شهر خود به کسب زرکشی مدار می‌گذرانید. عاقبت دست از آن کار کشیده به هندوستان آمده، زمانه با او نساخت به ناکامی در سیکاکُل[1] که از مضافات صوبهٔ حیدرآباد است دستِ اجل تارِ عمرش را از هم گسیخت. شعر او این است:

- پس از ریزش ندارد روی ماندن ابر نیسانی / فراری می‌کند ارباب همّت را پریشانی
- روی استادن نمی‌دارد پس از ریزش سحاب / اهل همّت را پریشانی فراری می‌کند

[۲۴۷۴]

میرزا ابراهیم وفا

زمین داوری است. به اتّفاق افاغنه از قندهار آمده، منشی‌الممالک[2] پادشاه آنها بود. الحقّ به آن خوبی آدم کمتر دیده شده است، به حسن خلق و صفای طینت و اعتقاد خوش و کوچک‌دلی و مروّت ممتاز بود. در فنّ شعر و انشا کمال مهارت و دستگاه داشت. راقم حروف را با آن مرحوم کمال خصوصیت بود، در این اوقات شنیده شد که به جوار رحمت الهی پیوسته، این دو بیت از نتایج طبع آن 322b گوهر کانِ مروّت و وفاست:

- این ملامت بس زلیخا را که در میزان عشق / نقد یوسف را سبک سنجید و با گوهر کشید
- جُز ندامت حاصلی در الفت خوبان نبود / از میان بی‌وفایان چون وفا برخاستیم

---

۱. H سیکاکول

۲. H منشی الملک

[۲۴۷۵]

میرزا محمّد رفیع واعظ قزوینی

از فضلای عصر و علمای دهر است. لآلی آبدارِ وعظ و نصایح او آویزهٔ گوش خاص و عام بوده. فنّ شعر و انشا را به آیینی که باید ضمیمهٔ دیگر کمالات ساخته بود. کتاب *ابواب الجنان* راکه مشتمل بر ترجمهٔ احادیث اهل بیت ـ علیهم السّلام ـ است در غایت کیفیّت و رنگینی تسوید نموده. در اوایل جلوس خاقانِ مالک رقاب داعی حق را لبیک اجابت گفته. این چند بیت از آن کتاب است:

در توحید

عطا کرده از گنج انعام خویش / به دل یاد خویش و به لب نام خویش
نفس در میان شد چنان بی سکون / که یک پا درون است و یک پا برون

در منقبت

نبی و علی هر دو نسبت به هم / دو تا و یکی چون زبان قلم
خط شرع گردید ناخوان از آن / که گنجید غیری چو مو در میان

من غزلیّاته

ـ دُور و دراز شد سفر بی‌خودی مرا / گویا به بوی زلف تو از هوش رفته‌ام
ـ صد حیف که ما پیر جهاندیده نبودیم / روزی که رسیدیم به ایّام جوانی
ـ همان قدر که ستم می‌کنی همان بینی[1] / به قدر زورِ کمان زور بر کمان آید
ـ ز بس خواناست از پیشانیم خطّ گنه‌کاری / تواند نامهٔ اعمال شد آیینه در دستم
ـ خُرّم از نشو و نمای این تن خاکی مباش / زانکه از رفتار عمرت می‌شود گَردی بلند
ـ ای بی خبر شمارهٔ نعمت نگاه دار / تسبیح کرده‌اند برای تو دانه را

---

۱. M: ستم بینی

- از پـایهٔ بـلند ز خـود بـی‌خبر شـدن / افـتادم آنـقدر کـه فـتادم بـه فـکـر خـویش
- به پیش کس نگشایی دهـن بـرای طـلب / کـه مـوجِ ریـختن آبـروست جـنبشِ لب
- هر کجا می‌روی ای شوخ همان در نظری / چـه شـبیه است خـرام تـو بـه رفـتار نگـاه
- در گـفتن عـیب دگـران بسـته زبـان بـاش / از خـوبی خـود عـیب‌نمای دگـران بـاش
- گر چه ما را نـیست پـیشاپیش دود مشـعلی / نیست دود آه مظلومی هـم از دنـبال مـا
- لقمه افتد ز دهن چون نبود قسمت کس / روزی ارّه نگـر کـز بـن دنـدان ریـزد
- دل چو بی‌عشق شد از رحمت حق دور افتد / مـرده را مـوج ز دریـا بـه کـنار انـدازد
- به زمـین بـرد فـرو خـجلتِ مـحتاجانم / بی زری کرد به من آنچه به قارون زر کرد
- آنقدر فیضی که من از بی‌زبانی بـرده‌ام / ترسم آخر شکر خاموشی کند گویا مـرا
- هـمنشینانی کـه از حقّ نـمک دم مـی‌زنند / همچو دندان بر سر هر لقمه بر هم می‌زنند
- تو راست چهره به کیفیّتی که مـی‌ترسم / که بـاده رنگ تـو را آب در شـراب کـند
- بـاز دارد راحت دنـیا تـو را از بـندگی / از خدا غافل شدن تعبیر خواب محمل است
- مشو از وعدهٔ آن سرو قامت ناامید ای دل / که می‌آید قیامت عاقبت گر دیر مـی‌آید
- از هیچ کس به جـز دو زبـانی نـدیده‌ام / خلق زمانه را هم گـویا زبـان یکـی است

روضة الهاء

[۲۴۷۶][1]

خواجه هارون

پسر خواجه شمس‌الدّین صاحب دیوان است. دانشمند و فاضل بوده[2]، حالت وی از اشعارش هویداست:

قیمت مرد از هنر باشد — نه ز دینار[3] و از گهر باشد
مرد باید که دانش آموزد — تا ز هر کس شریف‌تر باشد
خاک بر فرق مهتری کو را — آلت خواجگی پدر باشد

[۲۴۷۷]

خواجه همام‌الدّین تبریزی

زبدهٔ اهل حال و قدوهٔ ارباب[4] کمال بوده. از شاگردان خواجه نصیرالدّین و از اقربای مولانا قطب‌الدّین علاّمهٔ شیرازی است، گویا نسبت سببی داشته‌اند. به خدمت شیخ سعدی شیرازی ـ قدّس الله سرّه ـ بسیار رسیده و صحبتها داشته است. وفاتش در سنهٔ ۷۱۳ واقع

---

۱. S از اینجا تا شرح حال میرزا هندال را ندارد
۲. M از دانشمندان و فضلا بوده
۳. H دنیا
۴. H اهل

شده. او راست:

ـ بلبلان را باد نوروزی بشارت می‌دهد — کز ره یکساله گل سوی گلستان می‌رسد
ـ لب تو عُمر جاودان ارزد — نه غلط رفت بیش از آن ارزد
ـ ذوق دردی که عاشقان تو راست — همه آسایش جهان دارد
ـ چون خیال تو ز پیش نظر من نرود — شرم دارم که شکایت کنم از تنهایی
ـ پس از سالی به خوابش دیده‌ام دوش — مبادا هرگز این خوابم فراموش
هنوزم هست دیدار تو در چشم — هنوزم هست گفتار تو در گوش

[۲۴۷۸]

هیبت الله همگر

در انشای نظم و نثر کمال مهارت و قدرت داشته. او راست:

شب فراق چو عزم سحر پدید آمد — جدایی من و او را اثر پدید آمد
بر من آمد آن ماه‌روی پنداری 323a — که در میان شب تیره خور پدید آمد
میان لاغر او را کمر نبود و لیک — ز دست لاغرم او را کمر پدید آمد
روان شد از برم آن چشمهٔ حیات و مرا — هزار چشمهٔ خون از بصر پدید آمد
سفر گزیدن جانان بلای جانم بود — بلا نگر که مرا زین سفر پدید آمد

[۲۴۷۹]

مولانا غیاث بلخی

منشی بی‌نظیر بوده. تخلّص وی همّتی است. او راست:

ـ خوبان سر خود که بی‌وفایی مکنید — وز عاشق خویشتن جدایی مکنید
با یار به سر برید تا آخر عمر — یا روز نخست آشنایی مکنید

ـ درد هر کسی که نیم نانی دارد — وز بسهر نشست آشنایی دارد
نه خادم کس بود نه مخدوم کسی — گو شاد بزی که خوش جهانی دارد
ـ گر سرو چو قدّ توست رفتارش کو — ور غنچه چو لعل توست گفتارش کو
گیرم به سر زلف تو ماند سنبل — دلهای پریشان گرفتارش کو

[۲۴۸۰]
امیر هاشمی مشهور به شاه جهانگیر

قدوهٔ صوفیان صفّهٔ[1] صفا و سر حلقهٔ سلسلهٔ اهل وفاست. حضرتش مرجع فضلا و درگهش ملجأ غُربا بوده. شرح فضایلش زیاده از گنجایش تحریر و بیان کمالاتش افزون از حوصلهٔ تقریر است. در مجلس ارغون بر جمیع فضلا و علما غالب آمد. مثنوی *مظهر الآثار* از نتایج طبع آن فاضل نحریر است که در جواب *مخزن الاسرار* و *تحفة الابرار* در سلک نظم کشیده و بسیاری از مراتب تصوّف را در آنجا درج نموده است که قوّت طبع و علوّ فطرتش را برهانی است قاطع. راقم حروف آن مثنوی را دیده و الحقّ فیضها برده است. گویند نسبش از یک طرف به شاه نعمت الله نوربخش و از طرف دیگر به شاه قاسم انوار می‌رسد. تقی اوحدی نوشته که مولوی جامی را دیده و با او صحبتها داشته است و از مثنوی *مظهر الآثار* خلاف این معنی استنباط می‌شود. آخر قطّاع الطّریق در راه کیج[2] و مکران او را به شهادت رسانیده، در معنی قاید صراط وصال وی به حضرت عزّت شدند. این ابیات او راست:

ـ به ناز سرمه مکش چشم بی‌ترحّم را — نشسته گیر به خاک سیاه مردم را
ـ در بیابان عدم بودم به فکر آن دهن — شد پدید آن خطّ سبز و گشت خضر راه من
ـ وه که پیمانهٔ ما پر شد و در پای خمی — نکشیدیم ز دست صنمی جامی چند
هاشمی قطع تمنّا مکن از صبح وصال — گر به نومیدی هجران گذرد شامی چند
ـ کجاست آنکه مرا ساغری به دست دهد — نه دُرد داند و نه صاف، هرچه هست دهد

---
۱. M صفحه
۲. H کچ

- چو هاشمی من و خون جگر که ساقی دهر / می مراد به دون همّتان پست دهد
- بی تو نبود هوسِ ساغر می در سر ما / گر همه چشمهٔ خورشید بود ساغر ما

[۲۴۸۱]

هاشمی کوفته‌گر[1]

از طلبهٔ علوم بوده. او راست:

خوشم زان‌رو که تیرش در دل ناشاد جا دارد / که خواهد یاد من کرد از خدنگ خود چو یاد آرد

[۲۴۸۲]

مولانا عبدالله هاتفی

همشیره‌زادهٔ مولوی جامی است. گویند چون ارادهٔ گفتن *لیلی و مجنون* کرد به خدمت مولوی جامی آمده اجازت طلبید. مولوی فرمود اگر جواب قطعهٔ مشهور فردوسی را بگویی اجازت داده خواهد شد و آن قطعه این است:

درختی که تلخ است وی را سرشت / گرش بر نشانی به باغ بهشت
ور از جوی خلدش به هنگام آب / به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سرانجام گوهر به کار آورد / همان میوهٔ تلخ بار آورد

مولانا این قطعه را گفته به خدمت مولوی گذرانید:

اگر بیضهٔ زاغ ظلمت سرشت / نهی زیر طاووس باغ بهشت
به هنگام آن بیضه[2] پروردنش / ز انجیر جنّت دهی ارزنش
دهی آبش از چشمهٔ سلسبیل / به آن بیضه دم در دمد جبرئیل

---

۱. M, H: کوفتگر
۲. A: میوه

شـــود عــاقبت بــیضهٔ زاغ زاغ　　　بـرد رنـجِ بـیهوده طـاووس بـاغ

مولوی فرمودند که اگر چه در هر بیتی یک بیضه گذاشته‌اید، لیکن اجازت است کـه آن مثنوی را بگویید. استدعا نمود که به جهت تیمّن افتتاح آن را حضرت مولوی بفرمایند. ایشان این بیت را فرمودند:

این نامه که خامه کرد بنیاد　　　تـوقیعِ قـبول روزیش بـاد

و این دعا در حقّ او مستجاب شده، به اتمامش توفیق یافت و قبول خاطرها گردید. و نیز منقول است که روزی پادشاه دین‌پرور عالم پناه اسماعیل مغفور ماضی صفوی بر در باغ مولانا هاتفی گذشته و دروازهٔ باغ را بسته دیده، از دیوار به اندرون باغ داخل شدند. مولانا از ورود میمنت مسعود آن شهریار کامکار مطّلع شـده بـه خـدمت شـتافت. آن پـادشاه خورشید کلاه بی‌تکلّفانه بر گلیم درویشانه و بوریای فقیرانهٔ وی نشسته از مـاحضری کـه داشت تـناول نـموده، 323b تـفقّد بسیار بـه وی کـردند. دیـوانش را بـرداشـته مـطالعه می‌فرمودند، این قطعه به نظر انور در آمد که گفته است:

بس عـجب دارم زادراک شـه کشـور گشـا　　　آنکه بر درگاه او گردون غلامی کرده است
کـز بـرای خـاطر جـمعی لونـدِ نـاتراش　　　نقطهٔ جامی تراشیده است و خامی کرده است

از دیدن آن متبسّم شدند و جهت گفتن این قطعه این بود که پادشاه مغفور مزبور حکم نموده بود که هر جا اسم جامی نوشته شده باشد نقطهٔ جیم را تراشیده بر سرش زنند در همانجا امر فرمودند که حقایق حالات و فتوحات زمان ما را در سلک نظم در آورید. مولانا انگشت قبول بر دیده نهاده، شروع به گفتن فتوحات شاهی و شرح حالات آن بـرگزیدهٔ درگاهِ الهی نموده. اشعار خوب در آن مثنوی گفته و لآلی آبدار بسیار به مثقب خامه سُفته است، لیکن عمرش وفا به اتمام آن کتاب نکرده، زیاده بر هزار بیت نگفته و این چند بیت در وصف آن پادشاه دین پناه از آن کتاب است:

بر او ختم شد منصب سروری — چو بر جدّش آیین پیغمبری
مثل در زمانه به فرزانگی — سرشته ز مردیّ و مردانگی
چه مردی که هرکس که نامش شنود — دگر زان نیامد از او در وجود
نمی‌آورد تابِ بذلش درم — درم منتهی، بی‌نهایت کرم
به هم دخل کونین اگر ضم بود — ز اندازهٔ بذل او کم بود
همه شهریاران شده پست او — چو شاهان شطرنج در دست او
ز شاهان شطرنج او پیشکی — بود شاه بهرام چوبین یکی

و این ابیات نیز از آنجاست:

بداندیش تو خواه کِه خواه مِه — به او آشتی صد ره از جنگ بِه
گرش سر فتد با تو چون در فتد — کلاه تو شاید هم از سر فتد
سر خصم اگر بشکنند مشت تو — شود نیز آزرده انگشت تو
چو دریای هیجا در آمد به جوش — ز مردان جنگی بر آمد خروش
ز خون دلیران و گَرد سپاه — زمین گشت سرخ و هوا شد سیاه
ز گَردی که گُردان برانگیختند — زمین را به گردون در آویختند
عقابانِ ترکش گشادند پَر — نشستند در آشیانِ سپر
ز مرغان چوبین فولاد دُم — به چشم دلیران هوا گشت گُم
سپرها فتاده همه واژگون — چو کِشتی که افتد به دریای خُون
بدن آهنین شد ز پیکان بسی — به جوشن نماند احتیاجِ کسی
کمان خَم چو ابروی جانان شده — ز هر گوشه غارتگرِ جان شده
کُله‌خودها گشته وارون همه — چو دلهای عشّاق پُر خون همه
سرِ نیزه در سینه کاوش گرفت — ز چشم زره خون تراوش گرفت
تبرزین به خونِ یلان گشته غرق — چو تاجِ خروسان جنگی به فرق
نه از قتل کس نیزه‌ها منفعل — چو بالا بلندانِ بی‌رحم دل

فتاده در آن پهن دشت درشت سر ناتراشیده چون خارپشت

امیر علیشیر مرحوم در *مجالس النّفایس* ذکر فرموده که مولانا عبدالله هاتفی اگر چه از روی ظاهری خود را از اقربای حضرت مولوی جامی ـ قدّس سرّه ـ می‌گیرد، لیکن از روی معنی به غایت دور است. طبعش به مثنوی بیشتر التفات می‌نماید. مثنویّات قدوة المحقّقین شیخ نظامی گنجه‌ای و سلطان الشّعرا امیر خسرو دهلوی و ملک الکلام حکیم فردوسی طوسی را پسند ندارد و به مثنویّات حضرت مخدومی مولوی جامی التفات نمی‌نماید، بلکه انواع اهانت می‌کند و این چند بیت را به عنوان استهزا از مثنوی *ظفرنامهٔ* او آورده:

پس آنگه بسی گاو میشانِ نر به زنجیر بستند بر یکدگر
که در پیش خندق فصیلی بود کزو هر یکی دفع فیلی بود
چرا باید از فیل کردن حذر که او چارپایی‌است چون گاو و خر

و بعد از این اشعار نوشته است که نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیّئات اعمالنا و الحقّ استهزا و اعتراض امیر علیشیر مرحوم بجاست[1]. و از این مقوله اشعار در مثنویّات او بسیار است، خصوصاً در مثنوی *لیلی و مجنون*. و حقّ واقع این است که از برای کم مایگی ملاّ هاتفی مثنوی لیلی و مجنون او برهانی است قاطع و این سخن را آن داند که به مراتب سخنوری آشنا باشد. در *حبیب السّیر* مسطور است که در محرّم سنهٔ نهصد و بیست و هفت به حق پیوست.

[۲۴۸۳]
هجری

او راست:

هر چند کنم چاک ز تیغ ستم او بیرون نرود از دل صد چاک غم او

---

۱. در ترجمهٔ *مجالس النّفایس* چاپی این مطالب وجود ندارد.

[۲۴۸۴]

مولانا هراتی

معاصر امیر علیشیر بوده. او راست:

فصل بهار و موسم گلها شکفتن است   ساقی بیار باده چه حاجت به گفتن است

[۲۴۸۵]

مولانا بدرالدّین هلالی

آفتاب سپهر سخنوری و بدر سیمای معنی پروری است. 324a اصلش از اتراک بوده. گویند در اوایل حال اشعار هرزه و بی‌معنی می‌گفته، ستم ظریفان و مجمع آرایان آن ابیات را در مجالس و محافل به جهت مضحکه می‌خواندند تا آنکه امیر علیشیر از این معنی مطّلع می‌شود، وی را طلبیده شلاّق و تنبیه بلیغ می‌کنند که به عنوان تمسخر و استهزا از این گونه اشعار را در مجامع خواندن باعث ذلّتِ این فنّ شریف می‌شود و اعتبار امرای کلام که تلامذهٔ حقّ‌اند نخواهد ماند، چنانچه همان احوال در زمان ما صورت گرفته است که هر بی‌سوادی دغدغهٔ فصاحت و هر نادانی دعوی بلاغت دارد.

خلاصهٔ کلام آنکه مولانا هلالی از آنجا سفر اختیار نموده، بعد از چند سال مراجعت نموده، هم از راه به خدمت امیر علیشیر آمد. امیر که وی را دید پرسید که در این مدّت شعری خود نگفته‌ای؟ عرض کرد که گفته‌ام. پرسید که به کسی خود نخوانده‌ای؟ التماس کرد که آمده‌ام تا اوّل به جناب امیر عرض کنم. فرمود: بخوان! این مطلع را خواند:

چنان از پا فکند امروزم آن رفتار و قامت هم   که فردا برنخیزم، بلکه فردای قیامت هم[1]

---

۱. A در حاشیه به قلم دیگر این بیت را دارد: نمایان شد رقیب و می‌رسد آن فتنه قامت هم / علامت آشکارا گشت می‌آید قیامت هم

امیر علیشیر برخاسته وی را در آغوش کشیده در پهلوی خود نشانید و تفقّد بسیار نمود و پرسید چه تخلّص می‌کنی؟ عرض کرد: هلالی. فرمود: بدری، بدری. و وجه معیشت او را به قدر کفاف مقرّر کرده در مدرسه‌ای که خود ساخته بود به تحصیل علوم امرش فرمود و به مدرّس تأکید بلیغ نمود که در تربیت وی تقصیر جایز ندارد. چهارده سال متوجّه تربیت و معیشت مولانا هلالی گردید. به یمن تربیت و توجّه امیر علیشیر بدر فلک هنرمندی و کمالات شده و بر اقران راجح آمد. مولد وی استرآباد است. مثنوی *شاه وگدا* و *صفات العاشقین* از اوست. تقی اوحدی نوشته که مثنوی *لیلی و مجنون* نیز گفته است. راقم حروف از هیچکس نشنیده‌ام که مولانا هلالی مثنوی لیلی و مجنون گفته باشد تا به دیدن چه رسد. در غزل و قصیده و غیره نیز قدرت دارد. گویند در حینی که عبدالله‌خان اوزبک فتح هرات کرد، وی قصیده‌ای که این دو بیت از آنجاست گفته به او گذرانید و نوازش بسیار یافت:

خراسان سینهٔ روی زمین از بهر آن آمد — که جان آمد درو یعنی عبیدالله خان آمد
سمند تند زرّین نعل او خورشید را ماند — که از مشرق به مغرب رفت و یک‌شب در میان آمد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

آخر بقایی لنگ و شمس الدّین قهستانی و غیره طمع بر اموالش کرده، متّهم به رفضش نمودند و عبیدالله‌خان حکم بر قتلش نمود. در آن وقت جوانی در کمال حُسن و جمال و صباحت تمام در نزد خان ایستاده بود، مولانا التماس نمود که مرا هرگاه می‌کشند این جوان بکشد. به موجب التماسْ همان جوان مأمور قتلش شد و نام او سیف الدّوله بود، اتّفاقاً (سیف الله کشت / ۹۳۶) تاریخ قتل اوست. گویند در حینی که سرش را شکسته به کشتنش می‌بردند، این بیت را گفت:

این قطرهٔ خون چیست به روی تو هلالی — گویا که دل از غصّه به روی تو دویده

و بعضی گفته‌اند که این بیت از دختر اوست که در آن حال گفته است. عجب اینکه مولانا هلالی در میان شیعه متّهم به تسنّن بود و اهل سنّت او را به تهمت تشیّع کشتند. خلاصه این چند بیت از مثنوی *صفات العاشقین* اوست:

یکــی را دل گــرفتار یکــی بــود ولی صـبرش بـه غـایت اندکی بـود
نـه در راه طـلب از پـا نشسـتی نـه بـا آرام دل یک جـا نشسـتی
چـو سایه بـر گـذرگاهش فـتادی سـر خـود بـر سـر راهش نـهادی
چـو گَـرد افـتان و خـیزان از قـفایش ز پـی رفـتی و افـتادی بـه پـایش
ولی آن بـی قـراریـها کـه کـردی ز درد عشـق زاریـها کـه کـردی
پسـند خـاطر یـارش نـمی‌شد بـه جـز اسـباب آزارش نـمی‌شد
چـو سگ هـر چـند دنبالش دویـدی ازو چـون آهـوی وحشـی رمیدی
نـهان گشـتی بـه نـاز آن بـی‌ترحّـم ز چشمش چون پری از چشم مـردم
چه سازد عاشق مسکین، چـه سـازد؟ به صد دل[1] با دل غمگین چـه سـازد؟
به غیر از صبر او را[2] چاره‌ای نیست ولی آن کـار هـر غـمخواره‌ای نیست
بـه امّـید رضـای خـاطر یـار بـه صبر افتاد کـارش آخـر کـار
ولی او مـی‌جست بـاغ دلفـروزی کـه تسکین یـابد آنجا چند روزی
بـه یـاد قـامتش در سـرو بـیند رود آسـوده در پـایش نشـیند
ز شـوق روی او بـیند رخ گـل بـه بـوی زلف او در جـعد سـنبل
شـه آن مـملکت را بـود بـاغی که صحن[3] جنّت از وی داشت داغی
گـل او از گـل رحـمت سـرشته صـف مُـرغان او 324b خـیل فـرشته
درو یک قـطره گـر بـاران چکـیدی هـمان دم از گـلش صد گـل دمیدی
هـوای دلکشش آرام جـان بـود نسـیمش روح و آب او[4] روان بـود
درو بـاد سـحر افسـون دمـیده هـزاران مـرغ وحشـی آرمـیده
گـلش از چـهره کـار شـمع کـرده بـه یک جـا آب و آتش جـمع کـرده
صـبا بـر گـل بـه قـصد صید بـلبل نـهاد از حـلقه دام از جـعد سـنبل
بـه روی نـوعروسان بـهاری بـه حـوضش آب در آیـینه داری
در آب از روی گـل آتش فـتاده بـه هـم آن آب و آتش خـوش فـتاده

۱. دیوان: صد غم
۲. دیوان: غم را
۳. دیوان: صدر
۴. دیوان: روح بخش، آبش

ز جنبش سروش از باد روانی[1] به رقص از خُرّمی رعنا جوانی
ازین لیلی‌وش[2] شیرین شمایل هوایی در سر، امّا پای در گل
صنوبر گرچه بس رعنا فتاده به خدمت پیش او بر پا ستاده
ز بس کان باغ زنگ از دل زدوده بساطش فرش زنگاری نموده
برفت آن بیدل و در باغ بنشست دلی چون لاله با صد داغ بنشست
چو شد یک هفته در باغ آن نهفته خبر پرسید ازو ماه دو هفته
که یا رب، عاشق غمگین کجا شد؟ کجا شد ساکن؟ آن مسکین کجا شد؟
سرش بر خاک راه کیست؟ یا رب دلش در جلوگاه کیست؟ یارب
به صد آه و فغان زین آستان رفت چرا گلبانگ او زین بوستان رفت؟
مگر دست قضا افکندش از پا؟ که رفت از جا حریف پای بر جا؟
اجل گویا ره فریاد او بست که شب همسایه را آسایشی هست
شد آخر زین سبب چون غنچه دلتنگ سوی آن باغ کرد آن نیز آهنگ
که چون نظارهٔ بستان[3] خوش آید دلش چون غنچهٔ خندان گشاید
وزان غافل که آن بیچاره در باغ ازو چون لاله دارد بر جگر داغ
چو غنچه پای در دامن کشیده سر اندر جیب پیراهن کشیده
به طوف باغ آن سرو خرامان بسان گل کشید از ناز دامان
اسیر خویش را چون در چمن دید دلش چون غنچه از شادی بخندید
به سویش کرد میلی، وه چه میلی؟ فزون از میل مجنون سوی لیلی
خروشی از دل ایشان بر آمد که اندوه وفا کیشان سر آمد
دل معشوق را حالت فزون شد چه گویم حال عاشق را که چون شد؟
کسی داند که بعد از انتظاری[4] رسد روزی به کام وصل یاری
بر آید ناگهان خورشیدش از ابر به شیرینی رسد از تلخی صبر
چه مشکلها که آن از صبر حل شد چه تلخی کان به شیرینی بدل شد

۱. دیوان: به جنبش سرو او سرو روانی
۲. دیوان: مجنون وشی
۳. دیوان: بستان
۴. دیوان: روزگاری

الهی شیوهٔ صبرم کرم کن / مرا در کار خود ثابت قدم کن
که در باغ طرب خندان نشینم / گلی از گلشن امّید[1] چینم

حکایت

یکی بود است در عهد جوانی / ز وصل نوجوانی کامرانی
به صد دل رشتهٔ جان بستهٔ او / ز خود بگسستهٔ و پیوستهٔ او
دو یار یک جهت یک‌جا نشسته / ز غیر خود تن تنها نشسته
نشاطی داشت عاشق با دل جمع / چو بلبل با گل و پروانه با شمع
چو در معشوق خود نظّاره کردی / گریبان صبوری پاره کردی
چو باز از شکل قدّش یاد کردی / به بالا دیدی و فریاد کردی
گرفتی تار زلف مشک فامش / دل خود را در افکندی به دامش
نهان سوی لبش کردی نظرها / به انگشت خرد خوردی شکرها
چو قدر دولت دیدار نشناخت / خدا او را به هجران مبتلا ساخت
دلیل راه محنت ناسپاسی است / زوال نعمت از حق ناشناسی است
کنون از هجر حال او برآشفت / در آن آشفته حالی شُکر می‌گفت
بدو گفتند کاین حال عجب چیست؟ / به هجران شکر می‌گویی، سبب چیست؟
بگفتا گر چه دور از وصل یارم / هنوز از بخت خود صد شکر دارم
که گر یار مرا با من سری نیست / بحمدالله که یار دیگری نیست
قضا ناگه ز نو نقشی برانگیخت / نگارش با حریف دیگر آمیخت
به جانش چون رسید این ظلم و بیداد / همان دستور دایم شُکر می‌داد
بدو گفتند یاران بار دیگر / که یارت یار شد با یار دیگر
کنون بهر چه کردی شُکر پیشه؟ / بگفتا شُکر می‌گویم همیشه
که جانان گر چه با غیر است همراه / ولی غیرش ندارد در دلم راه

---

۱. M مقصود

به هرکس باشد و هر جا نشیند چو آید در دلم تنها نشیند
به او گیرم که همراهند صد کس ولی همراه من او باشد و بس
ندانم شکر این نعمت چه گویم؟ که تنها همدم و همراه اویم
حدیث شکر او را چون شنودند به جان در کار او کوشش نمودند
به زاری یار او را یار کردند ز یاران دگر بیزار کردند
بر آمد کام او از شکر شکر 325a بر آمد دولت او از در شکر
ز شکر آن دولت و اقبال را یافت ز شکر آن بخت فرّخ فال را یافت
الهی، شکر نعمت را بر افشان به شکرت کن زبان را شکّر افشان
من و شکرت که کان شکّر است این ز شکّر هم بسی شیرین‌تر است این

و این ابیات از غزلیّات مولانا هلالی است:

- ای نور خدا در نظر از روی تو ما را بگذار که در روی تو بینیم خدا را
- گه نمک ریزد به خُم، گه بشکند پیمانه را محتسب تا چند در شور آورد میخانه را؟
- یار ما هرگز نیازارد دل اغیار را گل سراسر آتش است، امّا نسوزد خار را
- ترک یاری کردی و من همچنان یارم تو را دشمن جانی و از جان دوستر دارم تو را
- ای که می‌پرسی ز من کان ماه را منزل کجاست؟ منزل او در دل است، امّا ندانم دل کجاست
- در دل بی‌خبران جز غم عالم غم نیست در غم عشق تو ما را خبر از عالم نیست
- عکس آن لبهای می‌گون در شراب افتاده است حیرتی دارم که چون آتش در آب افتاده است
- آخر از غیب دری بر رنج‌ها بگشاید دیگران گر نگشایند خدا بگشاید
- شکستی در دلم خاری و می‌خواهی برون آری[1] بدین تقریب می‌خواهی که ماند زخم و سوزن هم
- ای کجی آموخته پیوسته از ابروی خویش راستی هم یاد گیر از قامت دلجوی خویش
- گل دیدم آرزوی کسی در دلم فتاد کز دیدنش کسی نکند آرزوی گل
- روزی که فلک نامِ مرا کرد هلالی می‌خواست که من مایل ابروی تو باشم

---

۱. دیوان: می‌گویی برون آرم

ـ ای طبیب دردمندان این تغافل تا به کی	گاه‌گاهی می‌توان پرسیدن از بیمار خویش
ـ کاشکی خاک حریم حرمت می‌بودم	می‌خرامیدیّ و من در قَدمت می‌بودم
بی‌غم عشق تو صد حیف ز عمری که گذشت	پیش ازین کاشْ گرفتار غمت می‌بودم
ـ هر شبی گویم که فردا ترک این سودا کنم	باز چون فردا شود امروز را فردا کنم
ـ ای در دلم ز آتش عشق تو صد الم	هر یک نشانه‌ای است ز چندین هزار غم
ـ نظّاره کن در آینه خود را، حبیب من	امّا به شرط آنکه نگردی رقیب من
ـ دلا، زان لب زلال خضر می‌جویی، خیال‌است این	ز آتش آب می‌خواهی، تمنّای محال است این
ـ خواهم فکندن خویش راپیش قد رعنای او	یا بر سر من پا نهد، یا سر نهم بر پای او
ـ ای آنکه در نصیحت من لب گشوده‌ای	معلوم می‌شود که تو عاشق نبوده‌ای
ـ این چنین بی‌رحم و سنگین‌دل که جانان من است	کی دل او سوزد از داغی که بر جان من است؟
ناصحا، بیهوده می‌گویی که دل بردار ازو	من به فرمان دلم، کی دل به فرمان من است
ـ افروخت رنگت از می و دلها کباب شد	روی تو ماه بود، کنون آفتاب شد
ناصح زبان گشود که تسکین دهد مرا	نام تو بُرد و باعث صد اضطراب شد
ـ هرکه از روی ارادت پا نهد در راه عشق	عالمی پیش آیدش کز هر دو عالم بگذرد
ـ کوه غم گشتم و هر لحظه کنم سینهٔ خویش	طرفه حالیست که هم کوهم و هم کوه کَنم
ـ لب ببستم ز سخن ای گل رعنا که مباد	مردمان بوی تو یابند ز رنگ سخنم
ـ دل خون شد از امید و نشد یار یار من	ای وای بر من و دلِ امیدوار من
ای سیل اشک، خاک وجودم به باد ده	تا بر دل کسی ننشیند غُبار من
ـ چند گیرد جام می کام از لب میگون او؟	ساقیا بگذار تا بر خاک ریزم خون او
داغها دارد دلم چون لاله و نتوان نهفت	کان همه داغ درون پیداست از بیرون او
ـ سازم قدم به دیده و آیم به سوی تو	تا هر قدم به دیده کشم خاک کوی تو
روی تو خوب و خوی تو بد، آه! چون کنم؟	ای کاش همچو روی تو می‌بود خوی تو
ـ چشم او می خورده و طرح عتاب انداخته	تا نبیند سوی منْ خود را به خواب انداخته
یا رب آن زلف است بر روی تو؟ یا خود باغبان	سنبل‌تر چیده و بر آفتاب انداخته
ـ محمّد عربی کآبروی هر دو سرای	کسی که خاک درش نیست خاک بر سر او

شنیده‌ام که تکلّم نمود همچو مسیح / به این حدیث لب لعلِ روح پرور او
که من مدینهٔ علمم علی در است مرا / عجب خجسته حدیثی است! من سگ در او

[۲۴۸۶]
امیر همایون اسفراینی

تقی اوحدی نوشته که از سادات سمرقند است. شیرینی قند بیانش در عالم سمر و لآلی افکارش از دُرّ ثمین سیراب‌تر است. از ماوراءالنّهر به هرات آمده عزّت تمام یافت و از آنجا به خدمت سلطان یعقوب رفته از مقرّبان وی 325b گردید. میرزا صایب و غیره او را اسفراینی نوشته‌اند اغلب که تقی اوحدی غلط کرده باشد، چه او کثیر الغلط است. به هر حال این ابیات او راست:

- نیابی در چمن سروی که من صدبار در پایش / سری ننهادم و نگریستم بر یاد بالایش
- بود ز کسوت آسودگی فراغ مرا / بس است پوشش تن پنبه‌های داغ مرا
- به دست آینه داد آن که دلستان مرا / یکی دو ساخت[1]، بلایی که بود جان مرا
- نشستم تا کمر در خون ز اشک لاله‌گون خود / تو چون دشمن شدی من هم کمر بستم به خون خود
- به کوی می‌فروشان به هر جامی در به در گشتم / چه آب است این کزو هر چند خوردم تشنه‌تر گشتم
- میا بر سر مرا روزی که میرم در وفای تو / که ترسم[2] زنده گردم باز و افتم در بلای تو
- سرو من از بس که دلها بسته در هر موی او / گلبن پر غنچه را ماند قدِ دلجوی او
- غم من کسی شناسد که رخ تو دیده باشد / وگرت ندیده باشد صفتی شنیده باشد
ز خراش سینهٔ من بود آگهی کسی را / که ز نو گُلیش خاری به جگر خلیده باشد
- بی‌تو جایی که شود خاک دل چاک آنجا / تا ابد ناله بر آید ز دل خاک آنجا
از سر کوی تو شبها ره صحرا گیرم / تا بنالم به مراد دل غمناک آنجا
- به صد افسانه شب در خواب سازم پاسبانش را / روم آنگه به کام دل ببوسم آستانش را

---
۱. M کرد
۲. M مبادا

بود بی‌کاکلش در شام هجران دل سراسیمه — چو مرغی کو به شب گم کرده باشد آشیانش را
- خوش آن بهار که کامم ز غنچهٔ تو برآید — ز سروقد تو شاخ امید من به بر آید
کسش به سر نرسد بیشتر ز سنگ ملامت — به راه عشق کسی را که پا به سنگ در آید
- رحمی دگر نمی‌کنم اندیشهٔ دگر — دل می‌دهم به دست جفاپیشهٔ دگر
- سر به پایم می‌گذارد هر قدم شاخ گلی — با خیال یار چون سیر گلستان می‌کنم
- یک‌دم چو با توام ز خودم بی خبر مکن — سیرت ندیده‌ام به سوی من نظر مکن
- ممتاز بود ناله‌ام از نوحهٔ عشّاق — چون آه مصیبت زده در حلقهٔ ماتم
- بتم در جلوهٔ نازورهم از اشک حسرت گِل — گناه من چه باشد گر بلغزد پای ایمانم
- من و خیال غزالی و چشم گریانی — گرفته کوه صفت گوشهٔ بیابانی
- به سینه‌ام چو گریبان هزار چاک افتاد — چه سینه بود که من دیدم از گریبانی
- شبی در خواب دیدم می‌شمردی کُشتگانت را — گرفتم دامنت پنداشتم روز حساب است این
- به دردْ مردن و لب ناگشودنم به از آن است — که ناله‌ای کنم و موجب ملال تو باشد
- مرا از سینه نبود پنبهٔ داغ نهان پیدا — چنانم سوخت داغ او که گردید استخوان پیدا
- نیامد بر زبان جز حرف آن نامهربان هرگز — به ذکر غیر او گویا نمی‌گردد زبان هرگز
- خوش دمی کز دیدن آن سرو ناز از خود روم — چون به هوش آیم کنم نازی که باز از خود روم
تا شدم عاشق نشد هرگز نماز من تمام — بس که در یاد بتی در هر نماز از خود روم
- نه گَرداست این ز جولان سمندش در هوا رفته — وجود خاکساران است بر بادِ فنا رفته
- صبر من و دل و دین از عشق دلربایی — چون لشکرِ شکسته هر یک فتاده جایی
- در نوحه چون خراشم رگهای سینه‌ام را — چون تارهای قانون هر یک دهد صدایی

این بیت در تذکرهٔ سام میرزای مغفور به نام معروف تبریزی ضبط شده[۱] و دیگران به اسم وی ضبط کرده‌اند:

روز اجلم ناله نه از رفتن جان است — از یار جدا می‌شوم این ناله از آن است

۱. تحفهٔ سامی، ۳۱۵.

[۲۴۸۷]

همایون پادشاه

ابن بابر پادشاه بن عمر شیخ میرزا بن ابوسعید میرزا بن سلطان محمّد بن میرانشاه بن امیر تیمور صاحبقران مغفور است. (شد کوکب همایون از بُرج سعد طالع / ۹۳۹) تاریخ تولّد آن شهریار است. (دایم همای دولت آید بسایهٔ شاه[1] / ۹۵۱) تاریخ رفتن آن جم جاه است به نزد شاه طهماسب مغفور ماضی صفوی و تاریخ مراجعت وی به کابل به امداد پادشاه مغفور و فتح کردن کابل این مصراع است که گفتا (نوید فتح همایون رسید باز / ۹۵۴). ملاّ قاسم کاهی در فوت او گفته: (همایون پادشاه از بام افتاد[2] / ۹۶۳).

شرح حالات و قضایایی که بر وی روی داده در کتب تواریخ مسطور و مذکور است در اینجا گنجایش تحریر نداشت. در وقت عصر جمعه هفتم ربیع الاوّل سنهٔ نهصد و شصت و سه از بام قصری که در اندرون 326a قلعهٔ شیر شاه که در دهلی کهنه واقع است افتاده به سرای جاودانی شتافت. (همایون کجا رفت و اقبال او / ۹۶۳) نیز تاریخ آن واقعه است و این ابیات منسوب به اوست:

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

- این نه سرو است که در باغ قد افراخته است / شمع سبزیست که پروانهٔ او[3] فاخته است
- یا رب به کمال لطف خاصم گردان / عارف به حقایق خواصم گردان
  از عقل جفاکار دل افگار شدم / دیوانهٔ خود خوان و خلاصم گردان
- ایزد که فلک به قبضهٔ قدرت اوست / دادست تو را دو چیز کان هر دو نکوست
  هم سیرت آنکه دوستداری کس را / هم سیرت آنکه کس تو را دارد دوست
- ماییم ز جان بندهٔ اولاد علی / هستیم همیشه خرّم از یاد علی
  چون سرّ علی به جز علی کس نیافت / آن به که کنیم وِرد خود ناد علی

---

۱. برخی از شاعران «آه» را ۲ حساب می‌کنند. با احتساب عدد ۲ برای «آ» مادّه تاریخ فوق درست است.

۲. مادّه تاریخ فوق مطابق با سال ۹۶۲ است امّا سال فوت همایون پادشاه ۹۶۳ است. در عرف شاعران یک سال کم و زیاد شدن اشکالی بر ماده تاریخ وارد نمی‌سازد

۳. M برو

این دو رباعی در جواب بیرم خان گفته:

- ای آنکـه انـیس خـاطر مـحزونی / چـون طـبع لطـیف خـویشتن مـوزونی
چون می‌دانی که بی‌تو چون می‌گذرد / چـون مـی‌پرسی کـه در فـراقـم چـونی
- ای یـار لطـیف طـبع و پـاکیزه گُهر / وی عُـمدهٔ اهـل فـضل و اربـاب هـنر
بگشـا نـظر امـید کـز نـور حضور / مـی‌آرمت از تـیرگی هـجر بـه در

[۲۴۸۸]

میرزا هندال

برادر کوچک همایون پادشاه است. در کمال لطافت طبع و استقامت سلیقه و علوّ مرتبه بوده و به خلاف برادران دیگر ـ که کامران میرزا و عسگری میرزا باشد ـ با همایون پادشاه در غایت راستی و صداقت و اخلاص و عقیدت و ادب سلوک می‌کرده و همیشه به عواطف و الطاف پادشاهی سرفراز و ممتاز بوده. (کوکب بُرج شهنشاهی[۱] / ۹۲۴) تاریخ ولادت اوست. در وقتی که کامران میرزا و افاغنه به همایون پادشاه شبیخون آوردند در سنهٔ ۹۵۸ به شهادت رسید:
(سروی از بوستان دولت رفت / ۹۵۸)[۲] تاریخ وفات اوست و این رباعی او راست:

زان قطرهٔ شبنم کـه نسیم سـحری / از ابر جدا کرد به صد حیله‌گری
تا بر رخ گل چکاند ای رشک پری / حـقّا کـه هـزار بـار پـاکیزه‌تری

[۲۴۸۹]

مولانا هوایی

برادر مشرقی مشهدی بوده به نقّاشی و تذهیب‌کاری اشتغال می‌کرده و گاهی متوجّه شعر

---

۱. همه نسخه‌ها: شاهی

۲. این مادّه تاریخ از امامی هروی است.

می‌شده. او راست:

ـ به گِرد کوی تو با صد نیاز می‌گَردم		نگـاه مـی‌کنم از دُور و بـاز مـی‌گَردم
ـ حالم این است که جان می‌کَنم و می‌نالم		تا درین حال چه خواهد شدن آخر حالم
روی اگـر بـر کـف پایش نتوانم مالید		پا به هـرجـا کـه نـهد روی بـدان جـا مـالم

[۲۴۹۰]

مولانا هوایی تونی

این رباعی مشهور او را به قاسم گونابادی نیز نسبت داده‌اند:

هـر روز کـه مـی‌رسد شبی دنبالش		چـون نـیک کـنی تـفحّص احـوالش
مرگی است که می‌سد ز اقلیم وجود		عمری است که می‌رود به استقبالش

[۲۴۹۱]

هوایی هندی

بعضی این بیت را از همایی استرآبادی و برخی از وی دانسته‌اند:

بلبل از شوق به فـریاد کـه گـلزار کـجاست		گل سراسیمه که آن گوشهٔ دستار کجاست

[۲۴۹۲]

امیر هاشمی کاشی

در زمان شاه اسماعیل مغفور و شاه طهماسب ماضی بوده. میانهٔ وی و کلامی مهاجات و مشاعرات بسیار شده. او راست:

ـ همچو من دیوانه‌ای بر چرخ استغنا زنی		این زمان با آن سگ کو صد تواضع می‌کند

- ایّام خوش آن بود کز اسباب تعلّق / دیوانه دلی داشتم آن هم دگری داشت

[۲۴۹۳]

هاشمی دارالمرزی

از همهٔ اقسام کمالات بهره‌مند و در خدمت کستندیل میرزا گرجی که احوالش در *عالم آرا* مذکور است می‌بوده. در سپاهیگری نیز مهارت داشته. او راست:

چنان از جام وصلت مست گشتم / که هیچ از مستی خویشم خبر نیست
نظر کن در دل خود تا بدانی / که آه حسرت ما بی‌اثر نیست
رخت را پرتو نور الهی است / وگر نه رتبهٔ حُسن این قدر نیست

[۲۴۹۴]

هاشمی قندهاری

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

از نیکان بوده. او راست:

رهزن دل شده خالِ رُخ گندم گُونش / گوییا برده همین دانه ز ره آدم را
آنچنان بر دل من زخم تو خوش می‌آید / که نهد بر جگر ریش کسی مرهم را

[۲۴۹۵]

محمّد هاشم

شاعری بوده. او راست:

- از گرمی خون جگر هرجا که اشک من فتد / گر خرمن آتش بود، آتش در آن خرمن فتد
- ز حرف مهر فریبم مده که می‌دانم / به جز جفا ز تو کار دگر نمی‌آید
- نمی‌خواهم شود آگه ز درد انتظار من / که ترسم از خلاف وعده گردد شرمسار من

[۲۴۹۶]
میر هاشم

از سادات موسوی بوده. او راست:

به بدنامی ز پیشم راند خودکامی که من دارم — کجا یابم برش ره با چنین نامی که من دارم
چه حاجت[1] درد دل گفتن بَرِ قاصد چو می‌دانم — که از خجلت نخواهد گفت پیغامی که من دارم

[۲۴۹۷]
امیر ابوالهاشم ابرقویی

از ارباب کمال بوده. او راست: 326b

ـ می‌میرم از غمتْ نگهی کن که جان ز تن — بی رخصت نگاه تو بیرون نمی‌رود
ـ نمی‌شود صف مژگان حجابِ سیلِ سرشک — به خار و خَس نتوان بست آب دریا را
ـ صف عشق است و بلا پیش حرام است اینجا — هرکه سر در قدمی باخت تمام است اینجا
تیره‌بختی و سیه‌روزی ما بین که گرفت — پرتو صبح همه عالم و شام است اینجا
سر به هر خانه که کردم رخِ آن بُت دیدم — کعبه و دَیر ندانم که کدام است اینجا
ـ سراپا شعلهٔ شوقم ز دریا رو نگردانم — نه چون دیگم که از یک مشت آب از جوش بنشینم

[۲۴۹۸]
میرهادی یزدجردی[2]

محتسب بوده. او راست:

ـ به جان رسید دل از محنت جهان ما را — اجل کجاست که منّت نهد به جان ما را
ـ محتسب دی شیشهٔ مستان لایعقل شکست — شیشهٔ عمرش به سنگ آید که ما را دل شکست

---

۱. M حاصل
۲. H بروجردی

[۲۴۹۹]

میر هادی قزوینی[1]

دیوانه‌ای طالب علم بوده، آری اگر عاقل می‌بود، چه می‌کرد. معاصر شاه عبّاس ماضی مغفور است. او راست:

ـ میانهٔ من و او اتّحاد جسمانی | رسیده است به جایی که مو نمی‌گنجد
ـ کی داغ خون رود ز کفنْ کُشته تو را | صد ره گرَش به آب بقا شست و شو کنند

[۲۵۰۰]

خواجه محمّد شریف هجری

از اکابر زمان و اعاظم دوران است. در اوایل حال وزیر محمّد خان شرف‌الدّین اغلی بوده و آخر شاه طهماسب مغفور ماضی وی را وزیر مستقلّ اصفهان فرموده و در آن خدمت فوت شد. مولانا ضمیری اصفهانی این مصراع را که تعمیه در غایت خوبی دارد، تاریخ وفات او یافته است: (گردید یکی کم ز ملاذ وزرا / ۹۸۴). میرزا غیاث بیگ که وزیر جهانگیر پادشاه و پدر نورجهان بیگم زوجهٔ آن پادشاه مغفور بوده، پسر اوست. گویند اشعارش مدوّن[2] بوده. در هجو کلامی و سلامی که دو برادر بودند در اصفهان گفته است:

ـ دو چیز است بدتر ز تیر حرامی | سلامِ کلامی، کلامِ سلامی
ـ سر زلفش به هر تاری چو من سرگشته‌ای دارد | چه زلف‌است این ٭ من گِرد سر زُنّار او گردم
ـ نه در ره از پی رخشش غُبار می‌خیزد | فتاده‌ای چو من از رهگذار برخیزد
ـ آتش خرمن من سوخته خرمن داند | همچو من سوخته‌ای سوز دل من داند
ـ آنکه زیب گل رویت ز خط مشکین کرد | وه چه گویم که چه بر جان من مسکین کرد

---

۱. S ,A شرح حال خواجه محمّد شریف هجری و برخی از اشعارش را به اشتباه برای میر هادی قزوینی آورده‌اند.
۲. S متداول

ـ ای یاد تو پیوسته انیس دل ناشاد / گر از تو فراموش کنم از که کنم یاد؟
هر گل به لباسی ز تو با پیرهن چاک / هر مرغ به رنگی ز تو با ناله و فریاد
ـ هیچ می‌بینی که با من مهر یار من چه کرد؟ / محنت شبهای غم با روزگار من چه کرد؟
دیدم او را یک نظر نه صبر دیدم نه قرار / من نمی‌دانم که با صبر و قرار من چه کرد؟

[۲۵۰۱]

هجری شمشیرگر قمی

چون تیغِ غمزه خوبان خونریز و مانند تیرِ نگاه دلبران فتنه‌انگیز بوده. او راست:

ـ دل خرابِ من و مِهر بوتراب در او / خرابه‌ای است که تابیده آفتاب در او
ـ کسی لافِ وفاداری زند با دلربای خود / که خود را بهر او خواهد، نه او را از برای خود
ـ با وجود آنکه دل برکنده‌ام از شاخ گل / هر کجا می‌بینم او را خار خارم می‌شود
ـ گویم چون به آن شمع شبی سوز نهانی / ای صبح خدا را دم سردی نرسانی
ـ عجب اگر نروم از میان که مجنون دوش / به خوابم آمد و تنگم گرفت در آغوش
ـ ای دوست اگر با تو نشینم، میرم / ور از تو مفارقت گزینم، میرم
القصّه چنانم که رخ خوب تو را / بینم میرم، وگر نبینم، میرم

[۲۵۰۲]

مولانا هراتی

شاعری بوده. او راست:

ـ عمر بگذشت و هراتی نشد از وصل تو شاد / ظاهراً محنتِ هجران تو را آخر نیست
ـ آن کس که پا نهاد به کوی تو سر نداشت / و آنکس که سر نهاد به پای تو بر نداشت

[۲۵۰۳]

خواجه هدایت‌الله رازی

مُشرف اصطبل سرکار شاه طهماسب ماضی بوده. جواب خمسه گفته است مشروط به اینکه هیچ یک از ابیات معنی نداشته باشد و هر بیتی را یک اشرفی جایزه بگیرد و اگر معنی داشته باشد به عوض هر بیت یک دندانش را بکنند. آخر سه دندانش را به ظرافت کندند و باقی را به عدد ابیات اشرفی دادند. از ابیات مثنوی *لیلی و مجنون* اوست:

لیلی ز دریچهٔ تعلّم — می‌کرد به فارسی تبسّم
انگارهٔ تیز بخش می‌کرد — دف می‌زد و خنده پخش می‌کرد
تو کیستی و قبیله‌ات کیست — سی و سه کشید غایتش بیست
بابای تو یازده نخود داشت — نی می‌زد و اسفناج می‌کاشت
دندان چپِ دریچه کور است — آدینهٔ کهنه بی‌حضور است
پای دهل هریسه مأوی است — اینها همه آفت سماوی است

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

از *اسکندرنامهٔ* اوست:

اگر عاقلی بخیه بر مو مزن — به جز پنبه بر نعل آهو مزن 327a
سوی مطبخ افکن ره کوچه را — منه در بغل آش آلوچه را
به رغم ملک ترکتازی مکن — به آهنگ ماهیچه[۱] بازی مکن

از مثنوی خسرو شیرین اوست:

بنه چون میل سر در پای خشخاش — مکن چون سرمه‌دان هر نکته را فاش
دهن بگشا به یک دندان سخن کن — سخن را چاشنی ز آب دهن کن
نپنداری که سر بیرون شاخ است — نگویی کون هر سوزن فراخ است

---

۱. S: ما پنجه

بـــیابان وقت گـــل دروازه دارد | کـــــلید بـــوریا انـــدازه دارد
نه تـنها دوسـتی در کـاه‌دان است | مـصلاّی مـحبّت نـردبان است
میان کشک و نعنا سینه صافی است | کمال معرفت خاکینه بافی است
به نادانی مزن پهلو بـه هـر مشت | نخواهد رفت پیشانی بـه انگشت
بکش مویی کـه در پـالوده بـاشد | به شرط آنکه خواب آلوده باشد

از هفت پیکر اوست:

شاش بـر مـدّعای گـوز مکـن | رخنه در هر جوال‌دوز مکن[1]
دم به خرطوم زنده پیل مـزن | سـایبان بـر سـر خلیل مـزن
اعتمادی به فـوج قـوچ مکـن | تکیه بـر گِردکان پـوچ مکـن

[۲۵۰۴]
مولانا هلاکی[2] همدانی

از شعرای مشهور مقرّر زمان بوده. اشعار آبدار بسیار دارد و این ابیات او راست:

ـ شیخ صنعان را چو دل از دست شد، زنّار بست | رخـــنه تـــا در دل نیفتادش خـلل در دیـن نشد
ـ شود از دیگران در خشم و دامن بر من افشـاند | غباری در دل از هر کس که دارد بر مـن افشـاند
ـ از روزه گشت آن لب همچون نباتْ خشک | در حیرتم که چون شـده آب حیـات خشک
ـ چون به سؤال پیش او لب بگشایم آنقدر | هـوش نـماندم کزو گـوش کـنم جـواب را
ـ نگـذرد روز قـیامت بـه دل اهـل حسـاب | شب هجر آنچه هـلاکـی بـه دل مـا گـذرد[3]
ـ شراب اگر چه حرام‌است آنقدر[4] هـم نیست | که اهـل صـومعه مـنع شـراب خـواره کـنند
ـ مستانه چه‌گلهاست که بـر سـر زده‌ای بـاز | ایـنها گـل آن‌است کـه سـاغر زده‌ای بـاز
ـ زهـر چشـمت سـاخته شیرین‌لبان را کـام تـلخ | تـلخ سـازد کـام را هـرگه بـود بـادام تـلخ

---

۱. S مزن
۲. S هلالی
۳. S می‌گذرد
۴. M آن چنان

ـ پُر خونِ جگر باد مرا چشم تَر از تو	تا مهر و وفا چشم ندارم دگر از تو
ـ آن دم که هستم از همه دم آرمیده‌تر	غلتیده‌تر به خاکم و در خون تپیده‌تر[1]
ـ لذّت دیوانگی در سنگِ طفلان خوردن‌است	حیف مجنون را ز اوقاتی که در هامون گذشت
ـ شعله‌ام از دل چنان سر می‌کشد کز خانه‌ام	هر نفس همسایه‌ها آتش ز روزن می‌برند
ـ مرا تا بافتی ای غم نکردی یادِ کس هرگز	درین غمخانه گویا می‌کشیدی انتظار من
ـ سیلاب اشک برد هلاکی به کوی یار	چون باغبان که آب به سوی چمن برد
ـ بلای عشق دلا سخت جان‌ستان بوده است	ز عشق آنچه تو می‌گفتی آنچنان بوده است
میان خون جگر بوده‌ام ز دوری تو	ز دل مپرس که آن نیز در میان بوده است
ـ کاکلت چند به گِرد مه تابان گردد	به سر خود بگذارش که پریشان گردد
ـ مگذار ز کف نبض من خسته، طبیبا	من رفته‌ام از دستْ علاج دگری کن
ـ اگر رسد ز بهار خط توام بویی	ازین بهار مرا تا به آن بهار بس است
ـ زلف تو خواب از من بی‌تاب می‌برد	با این شب دراز کِرا خواب می‌برد؟
ـ در حُسن دو چیز است بلای دل و دیده	چشم سیه و ابروی دنباله کشیده
ـ نگه به جانب من هرگز از حیا نکنی	حیا کنی ز من و شرم از خدا نکنی
ـ تو طور من همه دانی و بگذری به تغافل	هلاک طور تو گردد هلاکی همدانی

[۲۵۰۵]

همایی استرآبادی

شهباز اوج سخن سرایی بوده. ولادتش در استرآباد واقع شده. اشعار خوب دارد، از جمله او راست:

ـ آویختم از غم تو در صبر	چون غرقه که در هوا زند چنگ
بی‌تو از طوفان اشکم در همه روی زمین	مشت خاکی مانده بود آن‌هم به سر کردیم و رفت

---

۱. S ,A این بیت را ندارد

[۲۵۰۶]

همدم کوکه

از مردم هندوستان است. خطّ نستعلیق[1] را خوب می‌نوشته و در اکثر کمالات بهره داشته. او راست:

با او چو سر نیاز پیدا کردیم گفتیم که در دلش مگر جا کردیم
کردیم دعا و لب به دشنام گشاد القصّه برای خود گلی وا کردیم

[۲۵۰۷]

همدمی شیرازی

مکتب‌داری می‌کرده. او راست:

پیوسته میان دل و جان می‌گذری بر دیدهٔ خونابه فشان می‌گذری
چون برق که بر خشک گیاهی گذرد می‌آیی و بر من آن چنان می‌گذری

[۲۵۰۸]

میرزا همّت

از ملک‌زادگان صاحب همّت سیستان بوده. ابن عمّ ملک ابوالفتح و ملک حمزه غافل تخلّص است که هر یک در جای خود ذکر شده. وی به هندوستان آمده، ملازم پادشاه هند گردیده بوده است. او راست:

آخر بر آمد از لبِ لعل تو کام ما کَند این عقیق را خط مشکین به نام ما 327b
روشن دلان به هند نگردند روشناس در شب چراغ آینه خاموش می‌شود

---

۱. H نسخ تعلیق

[۲۵۰۹]

میرزا هادی

از اعاظم شهرستان بوده. خلف میرزا محمّد رفیع است. در زمان شاه سلیمان به هندوستان آمده معزّز می‌بوده. او راست:

روزی خود می‌خورد هر که در این عالم است   واسطه شو خوشنماست مفت کرم داشتن

[۲۵۱۰]

میرزا محمّد هادی

از بنی اعمام میر عبدالرّزاق کاشی مشهور است. در زمان شاه سلیمان مغفور در کاشان به طبابت اشتغال داشته. او راست:

در جنب رحمتش چه نماید گناه خلق   یک مشت خاک گِل نکند آب بحر را

[۲۵۱۱]

هدایت حسین

از مردم فارس بوده. او راست:

- زنهار که عذر معتذّر ردّ نکنی   او بد کرده است تو به او بد نکنی
تا بتوانی جای بدی نیکی کن   تا راه شفاعت نسبی سدّ نکنی
- در فرقت دوست ناصبورم چه کنم؟   نزدیک من است من چو دورم چه کنم؟
هر ذرّهٔ کاینات راهی‌است به دوست   ره بسیار است من که کورم چه کنم؟

[۲۵۱۲]

محمّد زمان بیگ همّت

از اتراک اردبیل بوده. میرزا طاهر نصرآبادی وی را دیده است و این رباعی را به او نسبت

داده است[1]:

در عـالم ایجاد اگـر خـوارِ تـوام / بی قـدر متاعم و بـه بـازار تـوام
مخلوق توام اگر چه طاعت نکنم / در کـار تـو نیستم ولی کـارِ تـوام

[۲۵۱۳]

محمّد عاشق همّت

از مردم هندوستان بوده. او راست:

بیا هنوز غمم از خمار حسرت نیست / به جام آینه ته جُرعه نفس باقی است

[۲۵۱۴]

میرزا ابوعلی هاتف

نوادهٔ میرزا اسماعیل ایماست که در روضة الالف مذکور شد. مشارالیه در صغر سن همراه پدر خود از اصفهان به هندوستان آمده بالفعل در ملازمت نوّاب ابوالمنصور خان به سر می‌برد. اگر چه در فنّ شعر صاحب مایه نیست، امّا گاه گاه شعر خوب از کلکش می‌تراود. اکثر اشعار خود را به جهت اصلاح به خدمت میر شمس‌الدّین فقیر دهلوی ـ سلّمه الله تعالی ـ می‌گذراند. او راست:

ـ به دور خط بتان مَنعم از فغان مَکنید / دریـن بـهار ز کـف رفته اختیار مـرا
ـ دیر آمد و زود از برم آن جانِ جهان رفت / افسوس چنین آمد و صد حیف چنان رفت
ـ شب به یاد آن گل رخسار اشکی ریختم / می‌دمد بوی گلاب از جیب و دامانم هنوز

---

۱. تذکرة الشعراء ۱/۵۵۷.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة اللام الف

[۲۵۱۵]
ملاّ لاادری و ملاّ لااعلم

پسران ملاّ فراموش بن ملاّ عنقای عدم آبادی‌اند. سیمرغ اندیشه در قافِ فضایلشان پَر ریخته و شهباز خیال را در اوج عزّتشان نفس گسیخته. در عالم شاعری گوی سبقت از میدان تهمتنان این فنّ ربوده و در اقلیم سخنوری ابواب کرامات بر روی جهانیان گشوده‌اند، چنانچه از جملهٔ خوارق ایشان این است که در جمیع اعصار در عرصه بوده و هستند و خواهند بود. همانا تهِ جُرعه از جام خضر نوشیده و خرقهٔ بقا از دست مسیح پوشیده‌اند. از آوازهٔ جمال عرایس ابکار افکار ملاحت آثارشان گوش عرشیان لبریز و از صِیت کمال نفایس سخنان دُرر نشان عذویت بنیانشان صوامع فرشیان گُهر خیز است. اکثری از نتایج طبع وقّاد ایشان را به نام اوستادان زمان می‌خوانند و بعضی از لآلی خاطر دریا مقاطرشان را منسوب به دیگران می‌دارند و همچنین جمعی زاده‌های طبایع سخنوران دیگر را نسبت به اینها می‌دهند، اگر چه اشعارشان مدوّن نشده، لیکن سفاین زمان از افکار آنها نه چندان مالامال است که احصای آن تواند نمود، لذا تیمّناً به جهت نمایش قدری از آن لآلی آبدار درین روضه که فی الحقیقه به اقطاع آن دو برادر والا جاه مقرّر و مفوّض است قلمی می‌نماید تا ارباب معنی به قوّت طبع پی برده حساب برگیرند:

ـ چون توتیا به دیده مرا می‌توان کشید　　　خاک رهم که از قدم یار مانده‌ام

ـ ای خاکبوسی درت مقصود هر صاحبدلی	بردن به خاک این آرزو مشکل‌تر از هر مشکلی
ـ دلم به کوی تو دامن کشان رود ترسم	که سوی خانه گریبان چاک چاک آرد
ـ بس که در دل هوس روی تو دارد دیده	پشت سوی من، رو سوی تو دارد دیده
ـ صلح صلح گل‌رخان، جنگ‌است جنگ عاشقی	بوی معشوق است بو، رنگ‌است رنگ عاشقی
ـ نه از رحم‌است گر تر ساخت جانان چشم فتّان‌را	برای کشتن من آب داده تیغ مژگان را
ـ عاصی اندر خواب نام توبه نتواند شنید	گر بداند عشقبازیهای عفوش با گناه
ـ خود را بر آتش گر زنم پیشت بُتا پروا مکن	قربان تمکینت شوم می‌بین و سر بالا مکن
ـ ز هجر تلخ‌تر آبی نداشت ساقی دهر	وگر نه دست قضا در گلوی من می‌ریخت
ـ دو روزی که به استغنا نسازی	علاج لن ترانی می‌توان کرد

رباعیّات

ـ ای دوست که دل ز بنده برداشته‌ای	نیکوست که دل ز بنده برداشته‌ای 328a
دشمن که شنید این نگنجد ز نشاط	در پوست که دل ز بنده برداشته‌ای
ـ آیم به سر کوی تو پویان پویان	رخساره به آب دیده شویان شویان
بیچاره ره وصل تو جویان جویان	جان می‌دهم و نام تو گویان گویان
ـ امروز که زلفت دل خلقی بربود	در گوشه نشستنت[1] نمی‌دارد سُود
آن روز که مه شدی نمی‌دانستی	کانگُشت نمای عالمی خواهی بود
ـ تابع چو امام در نشست و برخاست	جمعی که تو را کنون ز پیر و برناست
چون وقت گذشت از تو رو گردانند	بر هر که سلام می‌کنی از چپ و راست
ـ پرسید ز من ز روی عیّاری دوست	کز بهر چه ما را فکند دایم پوست
گفتم که به زلف تو کنندش نسبت	در پوست نمی‌گنجد و حق جانب اوست[2]
ـ مجموعهٔ کونین به آیین سبق	کردیم تصفّح ورق بعد ورق

---

۱. S نشست و خود

۲. M + این رباعی از مولوی جامی ـ قدّس سرّه ـ است. محقّق کامل میرزا زاهد ـ قدّس سرّه ـ نیز در حاشیهٔ هیاکل نوشته است. پس از قسم لا ادری و لا اعلم نماند.

حقّا که بخواندیم و ندیدیم در او / جز ذات حق و شیون ذاتیهٔ حق

-کی بو که سر زلف تو را چنگ زنیم / صد بوسه بر آن لبان گلرنگ زنیم
در شیشه کنم مُهر و وفای همه را / در پیش تو ای نگار بر سنگ زنیم

-دارد ز خدا خواهش جنّات نعیم / زاهد به ثواب و من به امّید عظیم
من دست تهی می‌روم او تحفه به دست / تا زین دو کدام خوش کند طبع کریم[1]

-دی زلف عبیر بیز عنبر سایت / از طرف بناگوش سمن سیمایت
افتاده به پای تو به زاری می‌گفت / سر تا پایم فدای سر تاپایت

-هر چند که زن طهارت اظهار کند / چون وقت رسید دست در کار کند
در فرجش اگر رود سرِ مار از ذوق / خواهد که زبان در دهن مار کند

-از باغ جنان فتاده در دام عذاب / آدم ز پی گندم و من از بهر شراب
مرغان بهشتیم عجب نبود اگر / او از پی دانه رفت و من از پی آب

۱. M سلیم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الياء

[۲۵۱۶]

محمّد بن عثمان یمینی

در عهد سلطان محمود غزنوی صیت فضایلش از کران تا کران رسیده بود. از کتّاب زبردست آن زمان است به نسبتِ یمین الدّوله محمود یمینی تخلّص کرده. *تاریخ یمینی* که مبنی بر احوال سلطان محمود است از اوست. تصانیف دیگر نیز دارد تا زمان بهرام شاه باقی بوده. او راست:

خیره گشت از حدّ او ماه دو هفته بر فلک   تیره شد از قدّ او سرو سهی در بوستان
گه سخن گوید به مجلس چون عطارد بی‌دهن   گه کمر بندد به میدان همچو جوزا بی میان
سنبلِ پستش گشاده بر دل و دینم کمین   نرگس مستش کشیده بر دل و جانم کمان

[۲۵۱۷]

حاجی اسماعیل

یحیی تخلّص داشته، احوالش معلوم نشد. او راست:

پس از عمری که با من گفت یک‌ره از وفا حرفی   چنان گشتم ز خوشحالی که آن را هم نفهمیدم

[۲۵۱۸]
مولانا یاری استرآبادی

بسیار متّقی و پرهیزگار بوده. با این همه از عاشقی و دردمندی خالی نبوده. او راست:

ـ نخواهم پیش مردم دیده بر رخسار یار افتد   چو پیش آید نظر بر روی او بی‌اختیار افتد
ـ گفتی که خواهمت به جفا زار زار کُشت   غافل شدی گدای ترا انتظار کشت
ـ روداز راه دیگر تا نبینم روی چون ماهش   مسلمانان نمی‌دانم که می‌دارد بدین راهش

[۲۵۱۹]
مولانا یاری شیرازی

در نقّاشی و تذهیب کاری مشهور زمانه بوده و در اصفهان سکونت داشته[۱]، تقی اوحدی نوشته که من او را تربیت کردم و سفارش او به اوستادان نمودم تا چنین شد. کاش در حقّ خود نیز سفارشی می‌کرد تا چنان نمی‌شد. این بیت از اوست:

گفتم دُرِ گوش تو مرا خسته جگر کرد   بشنید ازین گوش و از آن گوش به در کرد

[۲۵۲۰]
یار محمّد رخنه[۲]

در خدمت ابن حسین میرزا بوده است. او راست:

تا از تو جدا شدم دلم غمگین است   چون شمع مرا گریه و سوز آیین است
می‌سوزم و می‌گدازم و می‌میرم   آن کز تو جدا شود سزایش این است

---

۱. A (+ بعد از آن به هندوستان آمده). به گفته تقی اوحدی در عرفات، وی به خراسان رفته و او سفارش او را به استادان کرده است.

۲. فرهنگ سخنوران نام او را یار محمّد اخته آورده و با مولانا یاری شیرازی یکی دانسته است.

[۲۵۲۱]
قاضی یحیی لاهجی[۱]

از افاضل زمان و اماجد دوران بوده. مدّت مدید در کاشان سکونت داشته، بعد از آن به هندوستان آمده. شاه جهان پادشاه تفضّلات در حقّ وی فرمودند، مدّتها العود احمد[۲] خوانده. بعد از این به کاشان مراجعت نمود. اشعار خوب از وی به نظر رسیده و این ابیات از آن جمله است:

ـ قوّت عشقم بر آن دارد که در پیرانه سر — با کمان ابرویت زور آزماییها کنم
ـ نسیان جبلّی تو و من نا امید بخت — چون این طمع کنم که به یاد آوری مرا
ـ به جلوه‌ای همه عالم در اضطراب آرد — هزار جلوه و یک دل چگونه تاب آرد؟
ـ بجویید ای خریداران عشق امروز درد از من — که فردا هرچه دارم بار خواهم کردن و رفتن
ـ این است ببین آفت جان و دلم این است — مقصود و مراد دل بی‌حاصلم این است
گفتی که بگو مشکل خود تا بگشایم 328b — گفتن نتوانم به کسی، مُشکلم این است
ـ درد دل من نهفتنی نیست — وین درد دگر که گفتنی نیست
بگذشت بهار و وانشد دل — این غنچه مگر شکفتنی نیست
ـ پیش نظر و فکر دل و وِرد زبانم — یار است و همین یار و همین یار و دگر هیچ
ـ برای وصل او هر دم اگر صد حیله انگیزم — فلک یک‌یک ز بهر دوریم اسباب می‌سازد
ـ سیرم ز عمر خودْ نفسی از بَرَم برو — شاید که رفتنت سبب مردنم شود

---

۱. نصرآبادی ، واله و برخی تذکره‌نویسان متأخّر قاضی یحیی لاهجی شاعر قرن دهم را با میر یحیی کاشی قرن یازدهم یکی دانسته‌اند. بنا به گفتهٔ آزاد بلگرامی، میر یحیی کاشی در سال ۱۰۶۴ در شاهجهان آباد وفات یافته. نصرآبادی می‌گوید: از لاهیجان است امّا چون در کاشان بسیار بوده به کاشی شهرت دارد... مرحوم ملاّ صبوحی می‌گفت که بعد از مراجعت از هند او را در کاشان دیدم، با وجود پیری در کمال شوخی و مسرّت بوده است. به نظر می‌رسد که اکثر تذکره‌ها این دو تن را متحّد دانسته و شرح حال و اشعارشان را مخلوط کرده‌اند. واله پس از ذکر شرح حال یحیی کاشی اشعار قاضی یحیی لاهیجی را آورده است.

۲. العود احمد: کنایه از ترغیب و تشویق شاه جهان پادشاه به ادامه نیکویی در حقّ شاعر است.

- چو از دوران کشیدم هر بلایی کان بود ممکن نمی‌دانم دگر بهر چه کارم زنده می‌دارد؟
- بگو یک‌ره کجا جویم تو را مُردم ازین حسرت به هر جانب که دادم گوش آواز تو می‌آید
- به سخت‌رویی خود از فراق جان مُردم ولی چو بینمش از انفعال خواهم مُرد
- مجنون چو خویش را همه لیلی خیال کرد از غیرت همین به کسی آشنا نشد
- گر غافلی از حال من از ناله آگاهت کنم ور خود تغافل می‌کنی ای وای بی‌درمانیم
گفتی‌که بس‌کن خدمتم نتوانم این،زارم بکش یا مزد خدمتکاریم یا جُرم نافرمانیم
- به هر سروی فرو نآید سر طبع بلند من به هر زلفی نپیچد خاطر مشکل پسند من
- ز بی کسی چه شکایت، توام بسی همه کس[1] ز مفلسی چه حکایت، توام بسی همه چیز
- جام و سبو شکسته‌ام ای مرگ مهلتی تا توبه‌ای که کرده‌ام آن نیز بشکنم
- هر چند که من مهر و وفا بیش نمودم یک ذرّه محبّت به دل او نفزودم
- شرمندهٔ آیینه نیَم با همه زشتی خود را چو نمودم به همان شکل که بودم
- جان باختن به عشق چه[2] آسان بود که من صد بار مرده‌ام که برای تو مرده‌ام
- کیم و چه قدر دارم؟ که کنی شکایت از من خجلم که بر زبانت گذرد حکایت از من
من اگر گناهکارم ز تو چشم آن ندارم که به جُرم باز گیری نظر عنایت از من
- چه‌سان کنم گِله از دیری وصال[3] که عمر وفا نکرد به آن وعده‌های زود که کردی
- خیال توبه از عاشق گناهی پر گنه باشد که عزمش یک خطا و اینکه نتواند یکی دیگر
- به جرم ار عقوبت کنی اهل اینم وگر عفو فرماییم اهل آنی

[۲۵۲۲]

ملاّ یحیی جان گیلانی

وی نیز از اکابر آنجاست. اشعار خوب دارد. او راست:

---

۱. S بس
۲. M نه
۳. S خیال

ـ برون ز کوی تو با خونِ دیده خواهم رفت	هزار طعنه ز مردم شنیده خواهم رفت
به پای بُوس تو چون آمدم چه دانستم	که پُشت دست به دندان گزیده خواهم رفت
ـ به لطف شاد نیم وز جفا ملال ندارم	چنان ربوده عشقم که هیچ حال ندارم
ز خیل بوالهوسان نیستم که وصل تو جویم	ز بی‌خودی خبر از عالم وصال ندارم

[۲۵۲۳]

میر یحیی قزوینی

از اماجد فضلای نامدار و دانشمندان کامکار است. مورّخ بی‌بدلی بوده، *لبّ التّواریخ* از تألیفات اوست. هفتاد سال زندگی کرده، در سنهٔ ۹۰۱ درگذشت. او راست:

ای که بر لالهٔ تَر زلف سمن‌سا داری	قصّه شوریدگی عاشق شیدا داری
ساعد سیم نُمایی و دل از دست بری	تو درین کار نگارا ید بیضا داری

[۲۵۲۴]

خواجه یحیی قزوینی

برادر خواجه عبدالله مروارید است. بسیار قابلیّت و اهلیّت داشته. او راست:

بدین شکرانه ای همدم که می‌گویی سخن با او	چه باشد گر بگویی شمّه‌ای از حال من با او

[۲۵۲۵]

سلطان یعقوب بن اوزون حسن آق قُویونلو

اوزون حسن پادشاهی در غایت عظمت و اقبال و شهریاری در نهایت اُبّهت و اجلال بوده. به یمن همّت و اقبال در ایران خروج کرده، دو پادشاه عالیجاه را مثل جهان شاه و ابوسعید در اندک روزی مستأصل نموده، پادشاه به استقلال عراقین و آذربایجان گردید. بعد از وی

سلطان یعقوب پسرش مسند آرای سلطنت شده، بر جای والد نشست. تربیت اهل فضل و ارباب کمال بسیار می‌نمود، از جمله بابا فغانی شیرازی از تربیت یافته‌های اوست که قصاید بلند در مدیح وی گفته است. سلطان یعقوب مزبور، پادشاه مغفور شاه اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی را با برادر بزرگش علی پادشاه در حین شباب ـ که هنوز کوکب جهانگیریش از افق اقبال طلوع نکرده بود، لیکن از ناصیهٔ همایونش تیر جهانگشایی طالع و لامع بود ـ از بیم خروج در قلعهٔ اصطخر محبوس کرده، به منصور پرناک سپرده بود. بعد از آنکه ارادهٔ دفع آن شهریار کامکار و جگرگوشگانِ رسول مختار ـ صلّی الله علیه و آله الاطهار ـ در خاطرش نقش بست، یوسف نام پسری داشت همان روز بمُرد و بعد از دو روز والدهٔ آن پسر از غصّه و فرط اندوه هلاک شد و بعد از شش روز از فوت یوسف خود بمرد و آن دو شهزاده عالی تبار از محبس مزبور خلاصی یافتند: 329a

با آل علی هر که در افتاد بر افتاد[1]

وقع هذا الامر فی سنة ۸۹۶ که موافق لفظِ (کیخسرو) است. قبرش در تبریز است. شعرای بسیار با او بودند از جمله قاضی عیسی و بابا نصیبی است و بابا فغانی مرثیه‌ای خوب هم از برای وی گفته است. در میانهٔ سلطان یعقوب و سلطان حسین میرزا مشاعرات و مراسلات مکرّر واقع شده، از جمله این غزل است که به سلطان حسین میرزا نوشته، آن نیز جواب گفته فرستاده است:

ـ لشکر کشم ز اشک و بر آرم علم ز آه / خواهم گرفت روی زمین را به این سپاه
شاه هرات و خسرو هندوستان اگر / پیچند سر ز طاعت ما رویشان[2] سیاه
چون بخت یار ماست چه اندیشه از عدو / خواهم ربود از سرِ خاقانِ چین کلاه
ـ یعقوب وار منتظر روی یوسفم / هستم غلام مهدی و مستم ز جام شاه
ـ کسی که با رخ خوب تو حالتی دارد / ز پادشاهی عالم فراغتی دارد

---

۱. S جای این مصرع بیاض مانده است.
۲. S روی او

[۲۵۲۶]

قاضی عبدالله یقینی لاهجی

همشیره‌زادهٔ شیخ احمد و عمّ قاضی یحیی مشهور است. از طرف پدر به نوربخشیّه می‌رسد. در فضیلت و کمال یگانهٔ آفاق بوده. او راست:

- من کی‌ام دامن ز گَردِ ننگ و نام افشانده‌ای　　شهرهٔ شهری ز شهر نیکنامی رانده‌ای
زاهدم از کعبه راند و برهمن راهم نداد　　من کی‌ام اکنون از آنجا رانده زینجا مانده‌ای
- ای خوش آن شبها که با افسانه میلی داشتی　　درد دل می‌گفتم و افسانه می‌پنداشتی
- مهر پروردم به یکبارم ز بی مهری مسوز　　اندک اندک باش تا خو با ستمکاری کنم
- تُندی مزاج تو به حدّی است که هرگز　　حرفی به تو از روی نصیحت نتوان گفت
- ز من آنچنان رمیدی ز فسونِ عیب جویان　　که نبود با تو گویا همه عمرم آشنایی

[۲۵۲۷]

مولانا یقینی هروی[۱]

خُلقی وسیع و قدری رفیع داشته. امیر علیشیر گوید که در تُرکی و فارسی شعر می‌گفت. مدفنش درّه[۲] دو برادران است. وی راست:

صبحی که دم به مهر نزد یک نفس تویی　　نخلی که بر نخورد ازو هیچکس تویی[۳]

[۲۵۲۸]

مولانا یوسفی طبیب

از اطبّای خوب خراسان بوده. تألیفاتش در طب و غیره مشهور است. وی راست:

---

۱. مجالس النفائس؛ نقیبی هروی. تنها در یکی از نسخه بدلها یقینی هروی آمده است.
۲. M ،H: دِه
۳. مجالس النفائس، ۵۰.

- می‌زد سپهر لاف ز رفعت به کوی او
شد آفتاب گرم و بر آمد به روی او

- میل سامان دارم و از یار دُور افتاده‌ام
من کجا، سامان کجا، بسیار دور افتاده‌ام

- گر سوده به زر در دبر دارد زن
چون غنچه شود دو برکه‌اش [1] تنگ دهن

ور سنبل سوده را به آن ضم سازد[2]
خوشبوی شود چو نافهٔ مشک ختن[3]

[۲۵۲۹]

خواجه یوسف

ولد خواجه رکن الدّین مهنه‌ای، از اولاد شیخ ابوسعید ابوالخیر بوده. او راست:

دل زارم که جا در زلف آن نامهربان دارد
گر از سودا پریشان حال باشد جای آن دارد

[۲۵۳۰]

مولانا یاری یزدی

تقی اوحدی نوشته که وقتی او را به تهمت خون گرفته، حکم بر قتلش کردند، این مطلع را گفته خلاص شد:

- از قتل ما خواهد شدن فردا تماشای دگر
چیزی نماند از عمر ما ماییم و فردای دگر

- بنشین به کسی کز تو جدایی نکند
وز یک نگه تو خودنمایی نکند

در خون چو نشانیم به دشمن بنمای
تا با تو و عشقت آشنایی نکند

- رسوا شدهٔ حریم جانان ماییم
دل سوختهٔ وادی هجران ماییم

در کوی تو عمری‌است که از خواری عشق
دل خوش کن کافر و مسلمان ماییم

---

۱. جامع الفوائد،(سنگی): شود قیل گهش
۲. جامع الفوائد(خطی): سوده را در او دخل دهد
۳. S,A این رباعی را ندارد

[۲۵۳۱]

یحیی اوزبک

ملازمت نورم‌خان اوزبک می‌کرده که در خدمت شاه عبّاس ماضی مغفور می‌بوده. او راست:

ـ مکن با سوز من ای شمع مجلس سوزِ خود نسبت / که این آتش مرا در جان، تو را در پیرهن گیرد
چو میرم همچنان در گوشهٔ گلخن گذاریدم / که آتش را همان خاکستر او در کفن گیرد

[۲۵۳۲]

یعقوب میرزای استاجلو

از اعاظم قزلباش است. در خدمت شاه طهماسب مغفور ماضی عزّت تمام داشته. او راست:

ـ سرم ز خاک ره آن سرفراز[۱] بر نگرفت / مگر نیاز من آن بی نیاز در نگرفت
ـ می‌تراشی خطّ مشکین را ز روی همچو ماه / ملک خوبی را به زیر[۲] تیغ می‌داری نگاه
ـ نیست گشتم چون پی تعظیمِ من آن سرو خاست / بر زمین کی سایه ماند چون شود خورشید راست[۳]
ـ خورشید فلک چو ماه تابان تو نیست / چشمی به جهان نیست که حیران تو نیست
ـ سر چشمهٔ آب خضر ای غنچه دهن / چون لعلِ حیات بخشِ خندان تو نیست

[۲۵۳۳]

شیخ یعقوب کشمیری

از خوش خیالان بوده. او راست:

ـ بر رخ فکند چاشتگه آن مه نقاب را / پیش از زوال شام رسید آفتاب را
ـ بر سر دار بر آورده ببین نرگس را / کز عروسان چمن نقره و زر دزدیده است

---

۱. S سرو ناز
۲. M ضرب
۳. S این بیت را ندارد

ـ خالت از مکر بر آن گوشهٔ ابرو بنشست هر کجا گوشه‌نشین است درو مکری هست

[۲۵۳۴]

مولانا یمینی سمنانی

از شعرای زمان شاه طهماسب ماضی مغفور است. از تازه خیالان و نادره گویان عصر بوده 329b او راست:

ـ هزار بار یمینی فریب او خوردی چرا به وعدهٔ وصلش امیدوار شدی
ـ در هیچ خانه بی‌تو دل دردناک من آهی نزد که آتش از آن خانه برنخاست
ـ بر ما ستم از بخت بد ماست یمینی کس از دگری شکوه چرا داشته باشد[1]
ـ زین بیش با رقیب می آتشین مزن آتش به جان سوختگان بیش از این مزن
مشکن دل مرا که خیال لبت در اوست پیمانهٔ حیات مرا بر زمین مزن

[۲۵۳۵]

یمینی گُرجی

از غلامان شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. قیمت گوهر طبعش از این بیت روشن می‌گردد:

دستی که عنان خویش گیرد امروز در آستین کس نیست

[۲۵۳۶]

امیر یوسف اصم[2] استرآبادی

گوش هوشش شنوا و دیدهٔ طبعش بینا بوده. او راست:

۱. S این بیت را ندارد

۲. S «اصم» را ندارد.

ـ شوخ بلبانی که به روزان و شبان / از نغمهٔ او خوشند راحت طلبان
یک بوسه نمی‌دهد مرا از لب خویش / تا جان مرا نمی‌رساند به لبان
ـ عطّار که هست دلبرِ عشوه‌گَران / جان برد لبش از کفِ صاحب نظران
هر کیسه‌ای که در دکان حلقه زده / چون دیدهٔ ماست بر جمالش نگران

[۲۵۳۷]

میر یونس ابهری

صاحب حسن صورت و سیرت بوده. به هند آمده از آنجا به کابل رفته. در سنهٔ بیست سالگی مستغرق بحر فنا گردید. او راست:

ـ غنچه بیدار نگردید و دم صبح گذشت / بالشی از پر بلبل مگرش زیر سر است
ـ غنچه‌ای نگذاشت کآرام دل بلبل شود / باغبان امروز گل بسیار بی دردانه چید
ـ نیستم گلچین به رویم در مبند ای باغبان / می‌نشینم گوشه‌ای کآواز بلبل بشنوم

[۲۵۳۸]

یوسف بیگ چاوشلو[۱]

از امرای شاه طهماسب ماضی بوده. او راست:

تا کار دل از عشق تو مشکل نمی‌شود / آسان مراد من ز تو حاصل نمی‌شود
دل قطره قطره خون شد و از راه دیده رفت / رحمت هنوز بر من بی دل نمی‌شود

[۲۵۳۹]

شیخ یوسف پتنی

فقیه و دانشمند بوده. تقی اوحدی نوشته که وی را در پتن[۲] دیدم. او راست:

---

۱. A چاوشا؛ S شهادت

۲. از مضافات گجرات

چشم خويش از عيوب خلق ببند | وز چپ و راست غير حق منگر

[۲۵۴۰]

محمّد يوسف كشميرى

او راست:

- دلم به حُقّهٔ لعل تو مايل افتاده است | چه آتش است كه در خانهٔ دل افتاده است
ز شيخ پرس و برهمن طريق كعبه و دير | كه پير عشق ازين هر دو غافل افتاده است
- عجب نباشد اگر از رخت نقاب بسوزد | كه گر در آب فتد عكس رويت آب بسوزد
فلک ز مهر تو گر ذرّه‌اى به ما برساند | ز رشک تا به قيامت چو آفتاب بسوزد

[۲۵۴۱]

ميرزا يوسف‌خان

از سادات رفيع الدّرجات رضوى و خلف الصّدق ميرزا ابوطالب است. به هند آمده، در نزد اكبر پادشاه عزّت و احترام تمام يافت و هم در آن ايّام درگذشت. در هنگام نزع كه مولانا عرفى اين رباعى را گفت:

عُرفى دم نزع است همان مستى تو | آخر به چه مايه بار بر بستى تو
فرداست كه دوست، نقدِ فردوس به كف | جوياى متاع است و تهيدستى تو

وى در جواب اين رباعى را گفت:

عرفى رفتى به دوست پيوستى تو | وز كشمكش زمانه وارستى تو
فردا غم دوست مايهٔ دست تهى‌است | خوش باش كزين مايه گران دستى تو

[۲۵۴۲]
محمّد یوسف چرپادقانی

از خوش طبعان و بلند فطرتان است. در سنهٔ ۱۰۰۷ در عرصهٔ وجود بوده. گاهی یوسف و گاهی یوسفی تخلّص می‌کرده. تقی اوحدی نوشته که وقتی یکی از رندان[۱] شعری از او دزدیده به نام خود خوانده بود و وی در این خصوص این رباعی را گفت، اتّفاقاً بعد از مدّتی از قدری قزوینی شنیدم که این رباعی را به نام خود می‌خواند و الحقّ این دزدی با مزّه‌ای است و آن رباعی این است:

رندی شده است دزد کالای سخن   خوش دست بر آورده به یغمای سخن
نتوان خود کرد داغ پیشانی شعر   نتوان خود زنگ بست در پای سخن[۲]

مشهور است که ملاّ شانی قصیده‌ای در مدح شاه عبّاس ماضی مغفور گفته بود که مطلع آن قصیده این است:

ای تو را از عزّ و شأن بر جمله شاهان برتری   بر تو شاهی ختم و بر خیرالبشر پیغمبری

شاه عالم پناه او را به زر کشید. ملاّ یوسفی به طمع افتاده، روزی که شاه در اصطبل مشغول دیدن اسبان بوده‌اند، قصیده‌ای در مدح آن پادشاه می‌خواند. شاه تبسّم نموده می‌فرماید که ملاّ شانی در خزانه قصیده خوانده بود، او را به زر کشیدم و الحال که شما در طویله خوانده‌اید شما را با چه چیز وزن کنیم؟ آخر اسبی از اسبان خاصّه به وی انعام فرمود. این ابیات از آن قصیده است:

ـ غمش عیان نکنم ترسم از زبانِ خلایق   چو مفلسی که بود گنج شایگانش و لرزد
من و هوای در خسروی که با همه جرأت   خدیو چرخ کند یاد پاسبانش و لرزد 330a
سپهر کوکبه عبّاس شاه آنکه به تعظیم   زمانه خواند طغرای عزّ و شأنش و لرزد

---

۱. H دزدان
۲. S این بیت را ندارد

فنا بریزد خونهای دشمنانش و نتابد	بقا بگیرد دامان دوستانش و لرزد
- پروانه بی‌ملاحظه در عشق کار ساخت	من حرف همنشین به عبث گوش کرده‌ام

[۲۵۴۳]

میر یحیی

همشیره زادهٔ میرزا طاهر وحید بوده. او راست:

نمی‌توان سر مویی کشید منّت خلق	خدا کند که نیاید کسی به کار کسی

[۲۵۴۴]

میر یحیی

بعضی وی را کاشی و بعضی قمی دانسته‌اند. این ابیات او راست:

- ای که از دشواری راه فنا[۱] ترسی مترس	بس‌که آسان‌است این ره می‌توان خوابید و رفت
- به بوریا ننهی پا که از فقیران است	قدم منه به نیستان که جای شیران است
- همچون غلاف اگر دو موافق یکی شوند	با تیغشان ز هم نتوان ساختن جدا
- به روز درد و غمْ دوری ز یار و آشنا بهتر	چو عضوی دردمند افتاد از اعضا جدا بهتر

[۲۵۴۵]

یوسف خوانساری

عمرش در فقر و فاقه به سر آمده. او راست:

ما را ز تو هیچ پای کم نیست	ای چرخ بگرد تا بگردیم

۱. S,A عدم

[۲۵۴۶]

جلالای یقین تخلّص کاشی

در زمان شاه سلیمان صفوی مغفور در اصفهان سکونت داشته. او راست:

رفت از بَرَم چنانکه به گَرْدَش نمی‌رسم   کی عمر رفته را به دویدن توان گرفت؟

[۲۵۴۷]

محمودا متخلّص به یتیم

بروجردی[1] بوده. او راست:

ـ من عاشقم و یار به کام دگران است   چون غرّهٔ شوّال که عید رمضان است
ـ کوه غم بر دل نشست و آه سردی برنخاست   آسمانی بر زمین افتاد و گَردی برنخاست

[۲۵۴۸]

ملاّ یگانهٔ بلخی

در خدمت سبحان قلی سلطان می‌بوده. او راست:

عرق هر گه کزان رخسارِ آتشناک می‌افتد   گل خورشید می‌روید اگر بر خاک می‌افتد

[۲۵۴۹]

احمد یارخان یکتا

پسر اللّهیارخان است. اجداش از ترکستان در عهد سلاطین سابق به هند آمده، مورد نوازشات گردیدند و اکثر به حکومت غزنین و بهکر سرافرازی داشتند. در سالی که راقم

۱. S,M: یزدجردی

حروف وارد بلاد هند گردید خبر فوتش از عظیم آباد رسید. اشعار بسیار از خود جمع کرده و خود را از جملهٔ اوستادان این سخن می‌شمرد. آخرها فتوری در حاسّهٔ سمعش راه یافته بود. با این حالت به صحبت شعر رغبت تمام داشت. این بیت برگزیدهٔ ابیات اوست:

سر و سامان چه می‌پرسی ز من عمری است چون کاکل　　　سیه‌بختم، پریشان روزگارم، خانه بر دوشم

[۲۵۵۰]

یحیی خان

اصلش از طایفهٔ افشار است. پدرش که میرزا بابر نام داشته به هندوستان آمده، تولّد یحیی‌خان در سنهٔ ۱۰۷۹ در لاهور واقع شده. در سنّ بیست سالگی به ایران رفته در خدمت افاضل عصر تحصیل نموده، بعد از هفت سال به هندوستان مراجعت نمود. در اینجا نیز به تحصیل علوم مشغول شده در حکمت مهارت کلّی به هم رسانید. بعد از آن به ملازمت پادشاه‌زادهٔ والاجاه محمّد اعظم شاه[1] سربلندی یافته و در عهد پادشاه مغفور محمّد فرخ سیر به خدمت قوش بیگی‌گری سرافراز گردیده و در زمان دولت پادشاه عالم پناه به خدمت میر منشی‌گری و بعد از آن به خدمت دیوانی خالصه معزّز شد. فی ما بین راقم حروف و ایشان رابطهٔ دوستی بود. در سنهٔ ۱۱۶۰ در شاهجهان آباد به جوار رحمت الهی پیوست. گاهی بر سبیل ندرت متوجّه نظم می‌شد. این دو بیت را به فقیر از خود خوانده بود:

- ز فیض رعشهٔ پیری به وجد آمد ایاغ من[2]　　　به رنگ گل ز باد صبح روشن شد چراغ من
- چو من به عینک چشم حباب می‌بینم　　　بنای خانهٔ هستی بر آب می‌بینم

---

۱. S «محمّد اعظم شاه» را ندارد　　۲. H دماغ

خاتمه

[۲۵۵۱]

در بیان احوال سراپا اختلال راقم حروف اعنی هیولای

معروف به علیقلی داغستانی المتخلّص به واله - زادَ اللهُ وَلَهَهُ بِمحمّدٍ وَ آلِهِ -

معروض رای خورشید، ضیای ارباب فهم و ذکا می‌دارد که در هنگام حدوث فتنهٔ هلاکوخان و زوال دولت عبّاسیان جمعی که از آن سلسله باقی ماندند مانند بنات النّعش از جفای ابنای زمان متفرّق شده، برخی محمل ارادت به سمت مغرب زمین و گروهی ناقهٔ توکّل به طرف حجاز و جماعتی مرکب مقصود به سوی هندوستان رانده متوطّن گردیدند. اجداد فقیر را قاید تقدیر به جانب داغستان برده جماعهٔ لزگی که متوطّن آن ملک‌اند این معنی را غنیمت دانسته غاشیهٔ اطاعت آنها را بر دوش و حلقهٔ ارادت ایشان را در گوش کشیده به ریاست خود برداشته، لفظ خلافت به عبارت شمخالی تبدیل یافت، چنانچه الی یومنا هذا بنی‌اعمام و اقوام این ناکام در آن مملکت به شمخالی آن جماعه که عبارت از سلطنت باشد مخصوص‌اند.

در زمان شاه عبّاس ماضی مغفور و شاه صفی مبرور که مکرّر 330b سپاه قزلباش به آن سرحدّ رفته محاربات عظیمه کرده، محجوب بل منکوب مراجعت کرده بودند. پادشاه عاقل و شهریار کامل ایران صلاح دولت خود را در رفع خصومت دیده به ارسال رسل و رسایل غبار کینه را از صفایح خواطر مرتفع فرموده. بعد از آن که قواعد دوستی استحکام

پذیرفت، شهنشاه والا جاه ایران از الدارخان شمخال درخواست نمود که یکی از اولاد خود را به عنوان فرزندی به حضور لامع النّور آن پادشاه جمجاه بفرستد تا زیاده از آنچه صورت یافته معنی یک رنگی در عالم اتّحاد به ظهور رسد؛ چنانچه الدارخان مغفور الخاص میرزا راکه فرزند اصغرش بود به خدمت شهریار فلک اقتدار ایران فرستاد. او در ظلّ رأفت شهنشاه جنّت آرامگاه تربیت یافته به اعلی مدارج دولت و کمال و به اقصی مراتب عزّت و اقبال ترقّی نموده به خطاب صفی قلیخان و بیگلربیگی‌گری ایروان سرافراز گردیده، طنطنهٔ شوکتش عالم را فروگرفت و هم در آن وقت صبیّهٔ قرا حسن خان استاجلو را به موجب فرمان واجب الاذعان شاهی به عقد ازدواج در آورده، دو پسر که نام یکی نظر علیخان و نام دیگری مهر علیخان بود با دو صبیّه از بطن سلطان نجات بیگم به عرصهٔ وجود خرامیدند.

از مهر علیخان چهار پسر به هم رسید که اصغر آنها محمّد علیخان والد راقم حروف است و تولّد این فرسودهٔ نوایب زمان را در شهر صفر سنهٔ ۱۱۲۴[1] در دارالسّلطنهٔ اصفهان واقع شده. در سنهٔ ۱۱۲۶ که بیگلربیگی‌گری ایروان به والد مغفور تفویض یافته بود، در رکاب آن مرحوم به ایروان رفته و در سنهٔ ۱۱۲۸ که منصب عظمای سپه‌سالاری و حکومت ایروان و آذربایجان و قندهار به ضمیمهٔ آن مرجوع شده، متوجّه تسخیر قندهار بود در نخجوان به جوار رحمت الهی پیوسته، این محزونِ مسکینِ یتیم مانده با متعلّقان به اصفهان آمد. در سنهٔ ۱۱۲۹ به مکتب نشسته به درس اشتغال می‌نمود. از درس قرآن فارغ شده، کتب فارسی می‌دید که در سنهٔ ۱۱۳۳ فتح علیخان عمّ والد فقیر از منصب وزارت و اعمام و اقوام دیگر همگی از مناصب و حکومتهای خود معزول مانده، تفرقهٔ عجیبی به احوال تمام سلسله رو داد و در آخر همان سال افواج افغان از قندهار آمده، اصفهان را محصور و آتش فتنه از هر طرف سر به عیّوق کشید. در محرّم سنهٔ ۱۱۳۵ شهر مزبور مفتوح آن جماعه شده، اکثر از بقیّهٔ محصوران بیچاره به تدریج طعمهٔ چنگال غضب آن عقابان گردیده، قیامت بر پا شد. تا هفت سال و نیم که آن گروه در مملکت عراق و فارس پادشاهی

۱. S: یک هزار و یک صد وبیست و چهار

می‌کردند. پیوسته مردم آن ممالک از بیم جان و خوفِ ناموس، حواسِ[1] خمسه را در باخته مانا به بهایم و جماد گردیده بودند و بعد از آن که در سنهٔ ۱۱۴۲ در دارالسلطنهٔ اصفهان و باقی آن ممالک فردوس نشان از تصرّف آن جماعه برآمده، ماهیچهٔ رایت صاحبقرانی به آن بلاد مینو مثال پرتو افکن گردید. تا سنهٔ ۱۱۴۴ که کوکب دولت آن سلطان صاحبقران در افقِ جاه غروب نمود، اکثر در رکاب فیروزی انتساب آن پادشاه مانند کواکب در ظلّ رایت ماه به هر طرف سیّار می‌بود. در اوّل ظلام شام اقبال صفوی که ابتدای طلوع صبح کاذب دولت نادری بود، رخت اراده بر ناقه توکّل بسته، خود را به ظلمت آباد هندوستان که مانا به سواد زلف جانان است رسانید و آنچه باعث بر این اراده شده هر چند اظهار نمودنش خالی از رکاکت نیست، لیکن چون سلسله جنبان تألیف این کتاب آن است از انصاف بعید بود که یک باره شاهد احوال سراپا اختلال را در پردهٔ خفا گذاشته، نیل عار تکلّف بر رخسارهٔ مطلب کشیده دارد:

سخن در پرده تا کی، هرچه بادا باد می‌گویم　　　گرفتارم گرفتارم گرفتارم گرفتارم

نعم ما قیل:

ـ به هر که قصّهٔ خود گفته‌ام دلش خون است　　　تو هم مپرس ز من تا نگویمت چون است

القصّه،

ـ ای مستمعان به هوش باشید　　　آمادهٔ صد خروش باشید

بعد از آنکه به لب نیاز زمین ادب بوسه داده، درود نامعدود و تحیّات وافیات نثارِ تارکِ مبارک دلدادگانِ بی‌خانمان و جان‌سوختگان به غم توأمان و محنت‌زده‌های روزگار و ستم‌دیده‌های دور از یار، آشنایان از خرد بیگانه، خردمندان به دیوانگی افسانه، پیمانه کشان محفلِ نومیدی، بی‌نیازان ساغر جمشیدی، بیماردلان مسیحا دم، لب تشنگان خضر شیم، سر مستانِ بادهٔ شهادت، زبردستان معرکهٔ ملامت، دین باختگانِ کعبهٔ جناب،

---

۱. S خوائین

روشندلانِ ظلمت نقاب، دلبستگانِ زلف بتان، حیران شدگان عارض خوبان نموده به عزّ عرض می رساند که صورت اجمال احوال این شکسته بال این است 331a که در صغر سن با دختر عمّ خود نامزد شده، با آنکه در آن حال تمیز راه از چاه و سفید از سیاه نمی‌نمود بی‌اختیار فریفتهٔ عارض آن گلعذار گردیده، هر لحظه آتش عشقش به رنگی دود از نهادم و صرصر محبّتش به طرزی گَرد از بنیادم بر می‌آورد:

مثنوی[1]

هر چه گویم عشق را شرح و بیان — چون به عشق آیم خجل باشم از آن
چون سخن در وصف این حالت رسید — هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
عقل در شرحش چو خر در گِل بخفت — شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت
جسم عشق از خاک بر افلاک شد — کوه در رقص آمد و چالاک شد
واجب آید چون که آمد نام او — شرح کردن رمزی از انعام او
دو دهان داریم گویا همچون نی — یک دهان پنهانست در لبهای وی
لیک داند هرکه او را منظر است — کین فغان هم زین سری هم زان سر است
دَم دَمِ این نای از دَمهای اوست — های هوی روح از هیهای اوست
جمله معشوق است و عاشق پرده‌ای — زنده معشوق است و عاشق مرده‌ای
پرّ و بالِ ما کمندِ عشق اوست — موکشان هر سو کشد تا کوی[2] دوست[3]
من چگونه هوش دارم پیش و پس — چون نباشد نور یارم همنفس
نور او در یُمن و یسر و تحت و فوق — بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق
عشق خواهد کین سخن بیرون بود — آینه غمّاز نبود، چون بود
آینه‌دارانِ دلداریم بین — از رخ خود پرده بردار و ببین
ما چو ناییم و نوای ما از اوست — ما چو کوهیم و صدای ما از اوست
ما چو شطرنجیم اندر برد و مات — برد و مات ماست از آن خوش صفات

---

۱. ابیات متفرّقی است از دفاتر ششگانهٔ مثنوی مولوی.

۲. S سوی ۳. M اوست

ما عدمهاییم و هستیهای ما او وجود مطلق و فانی نما
ما همه شیران ولی شیر علم حمله‌مان از باد باشد دمبدم[1]
حمله‌مان پیدا و ناپیداست باد آنکه ناپیداست هرگز گم مباد
باد ما و بود ما از باد اوست هستی ما جمله از ایجاد اوست
خود ثنا گفتن ز من ترکِ ثناست کینِ دلیل هستی و هستی خطاست
شد زبانم آتش و جان خرمنم چند زین آتش درین خرمن زنم
غرق عشقی‌ام که غرق است اندرین عشقبازی اوّلین و آخرین
مجملش گفتم نکردم زان بیان ورنه هم ابهام سوزد هم دهان
در جهان پوشیده باید سرّ یار خود تو در ضمن حکایت گوش دار
من چو لب گویم لبِ دریا بود من چو لاگویم مُراد الاّ بود

در مکتبْ یاد او مونس جان و در خانهٔ خیالش راحت روانم بود. نظم:

از هر الفم که در نظر بود سرو قد یار جلوه‌گر بود
نون ابروی یار بودم از دور وان چشم سیه ز صاد منظور
غم نیز برای ماه نخشب آراست درون خانه مکتب
در پیشِ معلم ملک خو بنشست به درس آن پری رو
در طالع ما دو یار جانی چون بود فراق جاودانی
ایّام ز عهد کودکی‌مان کم کم می‌داد خو به هجران
زینسان دو سه سال چون به سر شد احوال و مزاج ما دگر شد
با شعر و غزل شدیم دمساز گشتیم به بلبلان هم آواز
بردیم به کُنه عاشقی راه وز دردِ سخن شدیم آگاه
عشق آمد و ساخت با خبرمان بنمود به چشم یکدگرمان
گشتیم ز فیض عشق پرکار از صورت حال هم خبردار

---

۱. S جمله ما از یاد ما شد دم به دم

گشتیم به هم چنانکه دانی — گویا به زبانِ بی‌زبانی
بودیم ز روی دل نوازی — سرگرم به مشق عشق‌بازی
در مکتب عشق همدم هم — شاگرد هم و معلّم هم
القصّه برین نمط شب و روز — بودیم به هم به صد جهان سوز
ناگاه زمانهٔ کج آهنگ — بر شیشهٔ عیشمان بزد سنگ

چنانچه سابق سمتِ گزارش یافته آتش فتنهٔ افغان در اطراف ممالک ایران بلند گردیده سر به عیّوق کشیده و نوبت حکومت اصفهان که مقرِّ سلطنت شهریاران بود به ایشان رسید. ساقی ایّام بادهٔ ناکامی به جرعهٔ این دو بی‌کسِ لب از شیر ناشسته ریخته نیشِ بی‌رحمی در نوش راحتمان آمیخته:

افغان ز سپهر ظلم پیشه — کو ظلم همی کند همیشه
گه سینهٔ بیدلی خراشد — گاهی نمکی به زخم پاشد
صد نیش به نوش اوست خفته — صد درد به صاف او نهفته
آن را که دهد بلندی بخت — بر اوج برد که افکند سخت
باشد به کشش چو میل فتنه — صد شهر دهد به سیل فتنه
صد کشور را به هم برآرد — تا فتنه به بیدلی گمارد
دود انگیزد ز بوستانی331b — کآتش بزند در آستانی

حاصل کلام آنکه در این حادثهٔ جانکاه به طرزی که تفصیل آن در مثنوی واله سلطان که ریختهٔ کلک عنبرین سلکِ فاضل نحریر میر شمس الدّین فقیر عبّاسی دهلوی است، اندراج یافته از یکدگر محروم و مهجور شدیم. مجمل از آن مفصّل آنکه در آن آشوب که هنگامهٔ قیامت بر پا و علامت محشر هویدا بود، والدهٔ معظّمهٔ آن دُرِّ دُرج خوبی و آن صدفِ گوهر محبوبی:

آن تاجرِ مصرْ قند در بار — شور از قندش به شهر و بازار

به والدهٔ این برگشته روزگار دل افگار فرمود که گردون بوقلمونی بر سر زبونی است و گردش فلک غدّار در مقام واژگونی، بیم است که غنچهٔ ناشکفته‌ام به تاراج خزان حوادث رود و گُل نو دمیده‌ام از سرد مهری ایّام پژمرده گردد، بهتر آن است که دامن مروّت از خار خار تکلّفات رسمی برچیده با سهل‌ترین وضعی این دو بیدل را به یکدگر بسپاریم:

مادر نه که آیتی ز رحمت — پیرایهٔ عالم از مروّت
در دانش و هوش فخر نسوان — در همّت و جود مردِ مردان
در مردمی و بلند نامی — کم بود زنی به این تمامی
می‌خواند خرد ز غایت نور — از مصحف رویش آیت نور
رویش گلی از بهار عفّت — آرایش روزگارِ عفّت
مرهم نِه داغ دردمندان — فانوس چراغ مستمندان

خلاصه، از استماعِ این کلامْ والدهٔ تیره سرانجامِ این ناکام:

از بس که به طبع سنگدل بود — سنگ از دل سخت او خجل بود
دایم به درشتیش سر و کار — دل از خارا، زبانش از خار
چون حرف درشت خاطر آزار — در حرف زدن گزنده چون مار

دکانچهٔ نفاق گشوده، دست ردّ بر سینهٔ مسئول آن مرآت جمال شاهد رحمت گذاشته به دم سرد بی‌مهری خاطر خورشید مظاهرش را تیره و تار گردانیده:

سر باز زد از قبول این کار — انگیخت بهانه‌های بسیار
گفت این همه اضطرابت از چیست؟ — در کار چنین شتابتْ از چیست؟
اکنون که اسیر صد بلاییم — در صد غم و غصّه مبتلاییم
خویشان و برادران اسیرند — وز جان عزیز خویش سیرند
کی در سر[1] ما هوای شادی است — با این ماتم چه جای شادی است

۱. M دل

زینگونه به عذرهای بی اصل — شد مانع وصل و باعث فصل
غافل که گره به کار خود زد — و آتش در روزگار خود زد

القصّه، بعد از وقوع انکار و مبالغهٔ بی شمار آن غزالهٔ مشکین ناف و آن پیمانهٔ بادهٔ صاف دانست که نرّاد قضا بر سرکج باختن وکعبتین قدر در انداز غلط انداختن است:

پیچید به خود ز غصّه و رنج — چون مار نشسته بر سر گنج
چون چارهٔ کار رفتش از دست — دندان به جگر فشرد و بنشست
برد از گل نو دمیدهٔ او — باد سحری به هر طرف بو
آوازهٔ حسن او یگانه — در هر سر کوی شد فسانه
او خانه‌نشین مدام چون خور — وز شهرت حسن او جهان پر
خود نافهٔ چین برون دهد بو — هر چند که پرده هست صد تو
القصّه چو آن مه حصاری — شد شهرهٔ به عین پرده‌داری
جستند سران هر قبیله — از بهر وصال او وسیله
از هر طرفی بزرگواری — برخاست برای خواستگاری
وان مادر او که مهربان بود — هرگز به کس التفات ننمود
می‌ساخت ز هر طرف بهانه — غافل ز ستیزهٔ زمانه

که ناگاه فلک شعبده باز، شعبده‌ای آغازکرده، شخصی از متوسّلان مقرّب افغان از طریق مردمی و محبّت در آمده، پیغام وصلت نمود. بعد از آنکه قبول آن مأیوس گردید به حمایت افغان بر سر خصومت آمده، چون زمانه به کام آن غولان و فلک تابع مراد ایشان بودگوی مطلب از میدان مقصود ربود:

گردید ز دور چرخ ناساز — زاغی با طوطی هم آواز
آیینه به دست زنگی افتاد — مصحف به کف فرنگی افتاد
رفت از روزم جهان فروزی — افتاد به شام تیره‌روزی
دل در بر من تپید و خون شد — وز راه دو دیده‌ام برون شد

دردا کـه بـرفت یـارم از دست | شد دست زکار وکارم از دست
از چـهرهٔ بـخت رفت رنگم | بـر شیشهٔ عیش خورد سنگم
جـا داشت بـه بـاغ عـندلیبی | بـر بـوی بـهار نـاشکیبی
عمری به جفای خار می ساخت | بـا محنت روزگـار مـی سـاخت
دم سـردی دی کشیده بسیار | خـارش به جگر خلیده بسیار
چـون فـصل بـهار عـالم آرا | گـردید بـه بـاغ جـلوه پـیرا
از بـاغ بـرانـد بـاغبانش332a | بـخشید بـه بـومی آشیانش
آن بـلبل بـی‌دلم مـنِ زار | از مـحنت خـار سـینه افگـار
از بـاغ و بـهار خـویش دورم | یـعنی کـه ز یـار خـویش دورم
از غـصّه و دردِ جـان ریشم | صـد دام و قـفس نـهاده پیشم
مـن مـرده و یـار جـان غـیری | بـی‌تاب مـن و تـو آنِ غـیری
مـن در ره او ز پـا فـتاده | او دست بـه دست غـیر داده
مـن بـیدل و اوست دلبـر غـیر | من بی سر و اوست هـمسر غیر
زان شعله که سوخت خرمن من | گـردید چـراغِ غـیر روشـن
بـا غـیر بسـاخت یـار جـانی | مـرگم گـردید زنـدگانی
تـا چـرخ درِ جـفا گشـوده | آزرده‌تـری ز مـن نـبوده
تـا دهـر کـمر بـه کـینه بسته | هـمچون دل مـن دلی نـخسته
صـد نـاله بـه دل ذخـیره دارم | فـریاد ز بـخت تـیره دارم

باری اگر شرح شمّه‌ای از احوال سرا پا ملال خود را به عرض رسانم هر آینه موجب بی‌تابی خوانندگان و باعث عذاب شنوندگان خواهد گردید، پس همان بهتر که به اختصار گرایم:

گر قصّهٔ غصّه یک به یک بر خوانم | غمناک شوی ز بهرِ من می‌دانم
آن بِـه کـه ز بهر خـاطرِ عـاطر تـو | پنهان کنم این درد و بر آید جانم

مختصر آنکه بعد از وقوع این واقعهٔ جان سوز و بلایِ غم اندوز از پردهٔ ننگ و نام بر آمده

دیوانه‌وار در لیل و نهار طایف کعبهٔ کوی یار بودم تا آنکه رفته رفته این حکایت پنهان بر هر کس عیان گردید. مقارن این حال موکب اقبال صاحبقرانی وارد اصفهان و افاغنه انهزام به سمتِ فارس و کرمان نموده، از آنجا به مقرّ اصلی خود شتافتند و جماعتی از مقصّران و متوسّلان آن جماعه در ظلّ حمایت رایت امان آسودند. آن دیو صورتِ شیطان سیرت که زنهار از من برداشته بود از جملهٔ ایشان بود، لیکن بعد از آن پیوسته همراه سپاه متعیّنه به بلاد بعیده مأمور می‌شد و شورش مزاج این بیچارهٔ ناعلاج کماکان در ازدیاد و طغیان می‌بود، حقّا که اگر خواهم که بیان احوال یک روزه خود را نمایم از عهدهٔ تحریر آن نمی‌توانم بر آمد و گاه باشد که مطالعه‌فرمایان نیز حمل بر اغراق نمایند. باری مختصر آنکه شرح احوال این باخته دل نقلِ محافل و مجالس گردیده، هدف تیر ملامت مردمان و خویشان نامهربان و والدهٔ نادان گشته هر لحظه از زخم زبان ایشان آلمی تازه به جان ما هر دو بیدل می‌رسید:

بستند همه کمر به تفضیح — گاهی به کنایه گه به تصریح
گفتند که آن پری شمایل — با ابن عم خود است مایل
از صحبت شوی عار دارد — با والهِ زار کار دارد
چون غنچه به دل نهان خورد خون — گل بود و شده است بلبل اکنون
زان راز که در دلش نهان است — چون نرگس خویش ناتوان است
زان غم که ربود از دلش تاب — چون طرّهٔ خویش می‌خورد تاب
دردی که خزان گلشن اوست — سوزی که شرار خرمن اوست
آن درد ز رنگ زرد پیداست — وان سوز ز آه سرد پیداست
بود ار چه ز شرم شمع فانوس — اکنون شده برق ننگ و ناموس
شمع است ولی به حسن دلکش — در دودهٔ خویشتن زد آتش
یک ذرّه به چشم او حیا نیست — در مذهب عفّت این روا نیست
ناموس قبیله داد بر باد — زین دختر بی حفاظ فریاد
زین گونه به طعنه‌های ناخوش — در جان و دلش فتاد آتش

هر سفله برای آن عفیفه — می‌خواند ز هر طرف لطیفه
با دامن پاکتر ز شبنم — شد شهرت عشق او به عالم
آن چهره که بود ارغوان کار — شد از غم و درد زعفران زار
رسوایی دلبرم بلا شد — جمعیّت خاطرم هبا[1] شد

ناچار به هزاران هزار تظلّم و انکسار از حضرت عرش رفعتش رخصت آوارگی یافته، در به در و شهر به شهر می‌رفتم تا آنکه قاید تقدیر عنان مرکب آوارگیم را به جانب سواحل فارس گردانیده، رخت عزیمتم را به کشتی توکّل انداخته به ناخدای قضا سپرد و در بحر پرآشوب بلا طوفانی چار موجهٔ غنا گردیده، قلزم صبرم لنگر باخت و بادبانِ مرادم در بحر سرشک افتاده سفینهٔ طاقتم در هم شکست، هر دم به زبان حال مُترنّم به این مقال می‌بودم:

از یار دور مانده‌ام و از وطن جدا — کس از دیار و یار مبادا چو من جدا

القصّه، به زحمت بسیار و مشقّت بی‌شمار هلال محرّم سفینهٔ بختم در ساحل اُفقِ شام هندوستان طالع گردیده، خورشید مرادم از پیش نظر غایب شد:

سیه روزم که از کف داده‌ام دامان زلفش را — ز بخت تیرهٔ من کوتهی شد نارسایی شد 332b

مختصر آنکه از تته به خداآباد و از آنجا به بکهر و ملتان و از آنجا به لاهور و از آنجا به شاهجهان آباد آمدم:

نشناخته بودیم دری غیر در دل — ما را به چه تقصیر فلک در به در انداخت

پادشاه عالم پناه و امرای والا جاه از ورود بنده اطّلاع یافته، تفقّدات از حدّ افزون و نوازشات گوناگون نموده، تلکیف ملازمت و ترغیب زیارت حضرت ظلّ الله فرمودند. این ناچیزِ دل ریش نظر به عدم لیاقت خویش از قبول این سعادتْ انکار بلیغ کرده، چند روز به لطایف الحیل گذرانید. آخرالامر فرمان واجب الاذعان شاهنشاهی پی در پی شرف نفاذ

---

۱. S نبا

یافت. برهان الملک بهادر مرحوم و بخشی‌الملک روشن الدّوله ظفرخان بهادر مغفور و حکیم‌الملک معصوم علیخان ـ سلّمهم الله تعالی ـ مکرّر ابلاغ حکم اشرف نمودند، بی‌اختیار و ناچار توفیق جبری یافته به سعادت ملازمت و زیارت بندگان اقدس اعلی سرافراز گردیده به منصب چارهزاری و دو هزار سوار و نوبت و خلعت و جیقهٔ مرصّع و چند زنجیر فیل و جاگیر و نقدی و خدمت میر توزکی سرافرازی یافت:

محرومی یار بس نبودم / کاین بار غم دگر فزودم
از منصب شه مرا فراغ است / جاگیرم گل زمین داغ است
من بندهٔ یار دلنوازم / از منصب عشق سرفرازم
گر شاه دگر بر او گزینم / در زمرهٔ مشرکان نشینم
در آتشم از تبِ فراقش / خود شمع خودم شبِ فراقش
تا دامن وصل دادم از چنگ / دستم دارد به جیب آهنگ
خون دلم از کنار رفته / دست و دل من ز کار رفته
آوخ چه کنم، چه چاره سازم / کو دست که جیب پاره سازم
در خاک سیاه هند اسیرم / مردم دانند من امیرم
در کویش فکر گوشه‌گیری / بِه بود مرا ازین امیری
شد مدّت وصل او به سر زود / عمرش چون صبح یک دو دم بود
القصّه من غریبِ مفتون / با سینهٔ ریش و جان محزون
عمری است به هند جای دارم / و آتش در زیر پای دارم
تا چون بشود مآلِ کارم / کی دست دهد وصال یارم

خلاصه به سبب عوارضاتی که سمت تحریر یافته، زمانهٔ ناساز فرصت تحصیل فضایل و کمالات به همسالان و اقران خصوص به این ناچیز که عدم استعداد و شغل جانگداز محبّت علاوهٔ موانع دیگر شده بود نداد، لهذا از جمیع هنرها معرّا و از همهٔ کمالات مبرّا ماندم:

تحصیل علم و دانش خوش بود لیک واله — عشق جنون طبیعت فرصت نداد ما را

امّا چون پیوسته عشقِ آن نگار مُربّی احوال این دل افگار بوده، اکثر خاطر افسرده را به مطالعهٔ دواوین و سفاین مشغول نموده، از تفکّرات باطل و اندیشه‌های لاطایل عاطل داشته و می‌دارم، لهذا پرتو انفاسِ روشندلان به این ذرّهٔ ناتوان تابیده، گاهی کلمات موزون اعمّ از اینکه مربوط یا نامربوط باشد بر زبانم جاری می‌گردد. بعضی از آنها به سبب عدم ضبط مفقود و بعضی دیگر را احبّای صادقِ الولا سیّما فاضل نحریر میر شمس الدّین فقیر دهلوی عبّاسی جمع و دیوانی تخمیناً مشتمل بر چهار هزار بیت ترتیب داده، تفضیح احوال این سراپا ملال نمود، چنانچه این قطعه در معذرت آن التماس شده:

دارم از فضل حبیب ذوالمنن — دوستی در خطّهٔ هندوستان
نکته‌سنجی که بود بی اشتباه — عاجز از تعریف و توصیفش زبان
میر شمس الدّین فقیر دهلوی — هست نام نامی آن مهربان
چون به نظمش بی‌نهایت ذوق — گه به تقریب کلام این و آن
می‌کشیدی از زبانم حرفها — جمع شان می‌کرد و من غافل از آن
گاه ابر خامه‌ام بی اختیار — گشت در بحر حقیقت دُر فشان
من کجا و آن سخنها از کجا — زاغی و آن گه نوای بلبلان
ماکیانی کو کند بانگِ خروس — خویشتن را افکنَد اندر زیان
گاه هم در وادی وصف بتان — بر کمیت خامه افکندم عنان
گه پی تنشیط طبعم شد ضرور — بر هجا و هزل بگشادن زبان
شد مدوّن عاقبت آن گفته‌ها — موجب تفضیح احوالم شد آن
نکته‌یابان جهان دانند خوب — کاین روش باشد طریق شاعران
من چه دانم راه و رسم شعر چیست — شاعرم کردند جبراً دوستان
هر کسی را خالق ارض و سما333a — آفرید از بهر کاری در جهان

چـون کـند ایـن کـار آن، آن کـار ایـن فتنه زان گـردد پـدید انـدر جـهان[1]
کـار ایـن بـیچاره نـبود شـاعری هست کارم خدمت سیف و سـنان
تـا بـه هـند افتادم از یـادم بـرفت آن هـم از الطـاف یـار قـدردان[2]
داسـتانها کـردمی در شـرح ایـن لیک آن را بـرنتابد داسـتان
ای که در ایـن قـطعه بـعضی قـافیه هـم مُکـرّر بـینی و هـم شـایگان
شاید ار بـر مـن نگیری حـرف زانک وجـه آن را پـیش ازیـن کـردم بـیان

الحال که نیل رسوایی بر رخساره کشیده تهمت شاعری بر خود بستم، لازم شد که به جهت تفضیح و تکذیب احوال و اقوال خویش شطری از مزخرفات مزبور در اینجا مسطور نمایم. از جناب عالمیان مآب عارفان کامل و محققّان واصل و افاضل عالی درجات زمان و علمای بلند مراتب دوران و سخنوران بلاغت شعار و نکته‌سنجان فصاحت آثار و منشیان زرّین قلم و زنده‌دلانِ مسیح دم التماس آنکه در هر جا سهوی و خطایی رفته باشد به نظر اصلاح در آورده، قلم عفو بر صحیفهٔ جرایم این سراپا قصور کشیده، عذر نادانیم را به شکرانهٔ دانایی قبول فرمایند، و اگر خزف ریزه‌ای چند بی‌بها به نظر انور جوهریان بازار کمال در آید که آن را لایق اکلیل شهریاران ندانند، نثارِ قدم ژنده‌پوشان نمایند:

که مکّی خوب می‌داند لغتهای حجازی را

و اگر احیاناً مصراعی یا بیتی مقبول خاطر خورشید مظاهرِ ارباب دانش و کمال گردد، امید است که به فاتحه‌ای این دل سوختهٔ نژند را سرافراز کنند، باشد که به یمن انفاسِ مبارک ایشان مستحقّ رحمت حضرت رحمان گردد، اگر در بعضی جا دغدغه رود که لغزش قدم واقع شده در این صورت بیشتر محتاج طلب مغفرت دانند که مستحقّ کرامت گناهکارانند:

قصیده در منقبت سیّد الاوصیا ـ علیه السّلام ـ[3]

مهر رخش می‌برد از دلِ عشّاق تـاب ما نه کم از ذرّه‌ایم، او نه کم از آفتاب

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. M جمعی قدردان
۳. S قصیده

تـــا رخ او دیــــده‌ام، اشک بــبارم بــلی
هرکه ببیند به مِهر، آیدش از دیده آب

مرغِ دل آتشین، غوطه در اشکم بخورد
بوالعجبی بین که کرد، خانه سمندر در آب

آهوی شیر افکنم، آهوی مانده گرفت
هر دو به زندان نمود، از دل و جان صبر و تاب

در چمنِ عارضش، رسته به هر سو ببین[1]
سنبل عنبر فشان، لالهٔ مشکین نقاب

نیست عجب گر برش، خوار بود مهر[2] من
زانکه در اقلیم ناز، جنس وفا نیست باب

بسملم از دیده خواست، نرگس مخمورِ یار
می‌کشد از خون دل، روز و شب اکنون شراب

شاهد چشمش ببین، کز پی تزیین خویش
می‌کند از خون ما، دست بلورین خضاب

بس که ستاره شمرد، دیده ز هجرانِ یار
نیست عجب گر کند، ز اختر وصل اجتناب

من نه کنون کرده‌ام، تیشهٔ فرهاد تیز
روز ازل بُد روان، از مژه‌ام جوی آب

یاد زمانی که بود، با تو مرا گفتگو
کو من و کو آن سؤال، کو تو و کو آن جواب

دوزخ هجرم گداخت، جنّت وصلت کجاست
رخ بنما و بکن، فارغم از این عذاب

بندهٔ خویت شوم، عاشق خود را مسوز
آتش خشم از دو رخ، از پی یک جان متاب

کفر سر زلف تو، رونق اسلام بُرد
بادهٔ لعلت رساند، خانهٔ تقوا به آب

دید دلم سر به سر، مملکت حُسن و آن
از همهٔ دلبران، کرد تو را انتخاب

آهوی سیمین من، آهوی زرّین بیار
چشم خروسم بده، در دل پرّ غراب[3]

ابر بهاری ببین، خون سیاوش نوش
تا نفتاده به جام، خنجر افراسیاب

چند سبو بشکنم، از تو من ای باده‌نوش
نیست سؤال مرا، از لبِ لعلت جواب

جام چو دادی به غیر، آتش رشکم بسوخت
از دل من ساختی، بهر رقیبان کباب

کُشتهٔ نازت شدم، رنجه مکن دست خویش
از پی قتلم مکش، تیغ به صد اضطراب[4]

ز آتش غم جان من، بیش مسوزان مرا
یک دل و چندین الم، یک‌تن و چندین عذاب

توشهٔ چشمم بده راهِ دراز است پیش
در دم مردن مکن چهره ز من در نقاب

گرم مبین سوی غیر این همه جانم مسوز
شعلهٔ داغم گداخت، ز آتش رشکم متاب

زلف به طرف رخَت، سخت به تاب آمده‌است
بر سر آتش بلی، موی خورد پیچ و تاب

---

۱. S هر سرزمین
۲. S عشق
۳. S خراب
۴. M تیغ پی اضطراب

چشم سیاهت چو شد، میلِ خودآراییش — کرد ز خون دلم، پنجهٔ مژگان خضاب
نافهٔ خالت کند، خُون به دل مشک چین — لعل تو آتش زند، در دلِ لعل مذاب
جز رخ و زلفت که دید، صبح به پهلوی شام — جز به لبت در کجاست، نار هم آغوش آب
طبع گهر زاد من، مطلع دیگر بزاد — مثقب کلکم ورا، سُفت چو درّ خوشاب
یک نفس ار بر فتد، از مه رویش نقاب 333b — رقص کنان ذرّه‌سان، تا به ابد آفتاب
صحبت من با نگار، صحبت موم‌است و نار — من‌همه عجز و نیاز، او همه خشم و عتاب
راه به سر کی شود، تا نکنی سر قدم — شمع‌وش ار عاشقی، رو به طریق صواب
دل به مدرّس بده، گوش ز زاهد مگیر — ورنه کشندت چو خر، در رسن و در طناب
درس محبّت بخوان، دفتر کین‌ها بشوی — غیر جدل حاصلی، نیست ز علم کتاب
دل به جوانی مبند، باده دیرینه نوش — تا که به شیبت دهد، رونق عهد شباب
جام به سنگ ار زنم، خاصه به فصل بهار — چشم به پیش افکنم روز جزا زین ثواب
بخشدم از بند غم، بادهٔ گلگون نجات — کرد دلم ار قرین، نیست جز این فتح باب
چشم به پیش افکند، زهره چنگی به چرخ — مطرب ما گر دهد، مالش[1] گوش رباب
گفت به من رند خاک، دل به فلک بر مبند — زانکه ز بد عهدیش، هیچ نیاید حجاب
تختهٔ مینا به بند، کردْ مرا تخته بند — گشته غزال حرم، صید گروه کلاب
گرگ فسونگر چنین، روبهی آوردْ پیش — ورنه چو من یوسفی، هند ندیدی به خواب
ظلم صریح‌است این، بلبل خوش لهجه را — با همه کج نغمگی، زاغ بگیرد غراب
آتش و سیماب دان، آه من و چرخ را — افکند اندر فلک، نالهٔ من اضطراب
کیست فلک تا کند، جور به من زانکه هست — خواجه پر زور من، شیر خدا بوتراب
چرخ کند روبهی، هان ندهد چُپ تو را — راست برو ای صبا، تا نجف مستطاب
سر بنه آنجا به عجز، پا به ادب جفت کن — حال دلم عرض ده، پیش شه کامیاب
باب شبیر و شبر، نایب خیر البشر — میر قضا و قدر، خسرو گردون جناب[2]
حیدر خیبر گشا، نفیس رسول خدا — خواجه هر دو سرا، قاضی روز حساب

---

۱. S تابش
۲. M «چرخ کند روبهی... گردون جناب» را ندارد

تخت نشینان خاک، راه نشینش همه — راهروان ازل، جمله ورا در رکاب
روز عطا چون یدش، ز آستین[1] آید برون — کاسه بگیرد برش، چرخ و مه و آفتاب
قلزم عفوش به حشر، چونکه درآید موج — خرمن عصیان زند، برق به کِشت ثواب
ساغر می در نظر، جلوه کند سبز طشت — چون‌شود از خون‌خصم، پنجهٔ قهرش خضاب
ز افعی قربان او، چرخ مقوّس به خم — کژدم گردون دون، از در کینش به تاب
راه‌نشینِ سحر، بسر در او پاسبان — یا ربِ شب زنده‌دار، گشته ازو مستجاب
کرد اگر روبهی، خصم سیه دل به شاه — شیر ژیان را کجا، باک بود از کلاب
ساقی کوثر تویی، هادی دین مبین — پیرو اعدای تو، خورده فریب از سراب
پیش دلت منفعل، تا به ابد بحر وکان — وز کف تو شرمسار، تا به قیامت سحاب
شاهد حق بسته در، برزخِ نامحرمان — نیست به غیر از تو کس، محرم امّ الکتاب
بندهٔ کِلک خودم، زانکه شها کرده است — در همه عالم همین، مدح[2] تو را انتخاب
خامهٔ هاروت‌وش، روزهٔ مریم بداشت — معجز مدح تواش، کرد مسیحا خطاب
کی قلم مانوی، کرد چنین[3] آشکار — این همه طرح بدیع، وین همه نقش عجاب
دل به رخم می‌دود، از ستم روزگار — وین تُتق نیلگون، چند کشم بی‌حساب
تنگ گرفته به من، گردش دوران شها — جز سر کوی توام، نیست مقرّ و مآب
چشمهٔ تدبیر من، خشک شد از تابِ غم — خانهٔ تن از الم، شد به سر جان خراب
فتنه جهان را گرفت، وای بر احوال من — گرنه امان بخشدم، لطف تو در این مهاب
والهٔ مسکین بود، کلب جنابت شها — از سگ درگاه خویش، روی عنایت متاب
کلک سبک سر کنون، پای به دامن بکش — بی‌ادبی باب نیست، این‌همه در این جناب
هست عیان روز و شب، راز[4] دل بندگان — پیش ضمیرش همه، همچو مه و آفتاب

ایضاً در منقبت

پیش رخسارت ندارد ماه تاب — آفتابی آفتابی آفتاب

---

۱. M راستی
۲. M وصف
۳. S ختن
۴. M حال

شاه‌بیتی همچو ابروی تو نیست دیده‌ام مجموعه‌های انتخاب
ابروت پیوسته دارد جام می نرگست همواره دارد میل خواب
ای ز مشکین طرّه‌ات بر پای دل بسته دست عشقْ صد بند و طناب
در دلِ عشّاق خود تابی نماند چند باشد زلف تو با ماهتاب
یارب این خطّ است یا ریحان تر عنبر سار است این یا مشک ناب
می‌نهی دستم به دل از روی لطف پنجه‌ات ترسم شود از خون خضاب
همچو نرگس چشم من بر روی توست این به بیداری است یا رب یا به خواب
ماه من از مصحفِ رویت بگو کآیهٔ رحمت بخوانم یا عذاب
طرفهٔ بی‌مهری تو با ما از چه رو سخت بی رحمی تو با ما از چه باب
چند با ما می‌کنی ای سنگدل گاه لطف و گاه خشم و گه عتاب
گاه موم و پنبه‌ای، گه سنگ و روی گاه باد و آتشی، گه خاک و آب
گاه در قهری به ما و گه به مهر 334a گاه در لطفی به ما، گه در عتاب
آسمان خویی رها کن زانکه من نالم از تو در جناب بو تراب
آن شهنشاهی که از خاک درش شد منوّر چشم ماه و آفتاب
شهسوارِ تاجدارِ لا فتیٰ شهریارِ کامکارِ کامیاب
وصف او همسایه شمس الضّحی مدح او همشیرهٔ امّ الکتاب
امر او نصّ است چون حکم خدا حکم او فرض است چون امر ثواب
شد ز امرش منجمد در کوه سنگ شد ز فرمانش روان در بحر آب
ریزد از کلکم همی درّ ثمین در مدیحت ای شه گردون جناب
هست ز اعجاز مدیحت ور نه نی بار کی می‌آورد درّ خوشاب
ای خجل از حلم و علمت بحر و کوه منفعل پیش کَفَت کان و سحاب
ورد اعدای تو اندر روز حشر نیست جز یا لیتنی کنتُ تراب
گربهٔ کوی سگت شاها به جنگ می برآرد دیدهٔ افراسیاب
از پی دفع عدو در روز کین گر کمان گیرد شه گردون جناب
نسر طایر طعمه گردد زاغ را چون گشاید رشته از پای عقاب

گشت گیتی سر به سر ظلمات شرک | سر بر آر از خاک همچون آفتاب
زلف کفر از پنجهٔ دین شانه کن | بر فکن از چهرهٔ وحدت نقاب
دامن افلاک را با آب تیغ | شست‌وشویی ده ز لوث انقلاب
ای خوشا آن عهد خرّم کاندران | همچو نرگس دیده بگشایی ز خواب
گلشنِ ایجاد را از خار و خس | پاک سازی چون بهشت مستطاب
خرّم آن دوران که با روی چو ماه | در میان جمع آیی بی‌حجاب
آیتِ إنّی أنا الله بر زبان | با همه ذرّات باشی در خطاب
کاش در آن عهد بودم تا مگر | دیدمی آن روی همچون آفتاب
وه چه گویم ذرّه خودْ بی‌اختیار | مهر را پیوسته باشد در رکاب
گر چه دانم نیست جرمم را شمار | نیست غم چون هست لطف بی حساب
گر بخوانی بندهٔ پیر خودم | رشک خواهد برد بر شیبم شباب
والهٔ مسکین سگ درگاه تُست | رخ نمی‌تابد از این عالی جناب
غیر درگاه تواش نبود مَفَر | جز سگ کوی تواش نبود مآب
از خدا پیوسته خواهد این دعا | با دل پر خون و با چشم پر آب
چون فتد در عرصهٔ محشر ز پا | دستگیرش باشی اندر آن مهاب

ایضاً فی منقبت حضرت شاه

دل برد جادوی فسونگر او | جان دهد لعلِ روح‌پرور او
نگهی دیدم از کسی که بود | نرگستان خجل ز عبهر[1] او
بندهٔ خویش کرده از دل و جان | سرو آزاد را صنوبر او
مجمر رخ به بزم ما افروخت | دل من شد سپند مجمر او
آذر آسا شود رخش چو ز می | مرغ جانم شود سمندر او
صف مژگانش بیند آنکه به خواب | خار ریزد قضا به بستر او

۱. M عنبر

رنگ زردی چو آفتاب کشد ‌‌‌ هر که مه را کند برابر او
آدمی زاید آدمی، وین بین ‌‌‌ مهر زاییده است مادر او
دیده‌ام سربه‌سر قلمرو حُسن ‌‌‌ فتنه خیز است خاک کشور او
ای صبا ارمغان بیار به من ‌‌‌ بویی از طرّهٔ معنبر او
زلف اگر این بود که یار مراست ‌‌‌ کی خلاصم بود ز چنبر او
هیچ رحمت به جان ما نآرد ‌‌‌ دلِ بی رحمِ سخت کافر او
هیچ غیر از جفا نمی‌داند ‌‌‌ چه کنم با دل ستمگر او
دلبر جور پیشه‌ام واله ‌‌‌ سخت ماند به چرخ و اختر او
چون چنین است داد ازو به برم ‌‌‌ در قیامت به نزد داور او
مظهر ذاتِ حقّ علیّ ولی ‌‌‌ که بود هر دو کون مظهر او
همه او بین گرت بود غم خویش ‌‌‌ همه او دان گرت بود سر او
مطلعی دیگر از دلم[1] سر زد ‌‌‌ که بود آفتاب همسر او
بگذشت از سپهرِ افسر او ‌‌‌ هر که گردید خاک بر در او
هرکه از بطن دوستیش نزاد ‌‌‌ خاک خجلت به فرق مادر او
شهریاری که گشته‌اند از جان ‌‌‌ پادشاهان غلامِ قنبر او
بر سر او گرم به تیغ زنند ‌‌‌ هم به جانش که باشدم سر او
ننگش آید ز شاهی عالم ‌‌‌ هر که گردیده است چاکر او
پادشاهان گدایی وی کردند ‌‌‌ هر فقیری که شد توانگر او
دُردی ساغرش کشد جبریل ‌‌‌ آنکه نوشد شراب کوثر او
آید او را به سایهٔ عرشِ برین ‌‌‌ هر که آید به سایهٔ در او
به تو گویم که عرش چیست ‌‌‌ بود پایهٔ اوّلین منبر او
مهی کز اوست عالمی روشن334b ‌‌‌ نور گیرد ز رأی انور او
شیر زاییده، شیر می‌زاید ‌‌‌ دختر شیر بود مادر او

---

۱. S,A رخم

شیر او را بدان چو این شیران / بود شیر خدا، غضنفر او
واله از کمترین سگان وی است / لیک مانده است دور از درِ او
روز و شب خواهد از خدا به دعا / که شود خاک بر درش سر او
آرزوی خوشی است کو دارد / ای خوشا گر شود میسّر او

ایضاً در منقبت

پیش من یک شب نشد آن یار مه پیکر سفید / زان سبب چشمم بود از گریه چون اختر سفید
کرد کوته رنج زُهدم عمر گیسویش دراز / دین به غارت برد از من روی آن کافر سفید
لعلِ خوبان رنگ خون از لعل او گیرند وام / بی می لعلش بود زان رو لب ساغر سفید
حاجت خنجر ندارد چشمش اندر قتلِ من / پیش مژگان سیاهش کی شود خنجر سفید
نیست عیب لعل جانان گر به سرخی کم زند / زانکه از اقسام شکّر هست نیکوتر سفید
می‌کند دلخواه‌تر آن زلف را گرد و غُبار / قدرش افزاید بلی هر گه شود عنبر سفید
کی تواند گشت پیش عارض او لاله سرخ / کی شود نزد لب شیرین او شکّر سفید
کم نسازد تیرگی گَرد عبیر از زلف یار / کی شود مار سیه ز افسونِ افسونگر سفید
زادهٔ زر داد بازم عمر از کَف رفته[1] را / همّت مردانه دارد روی این دختر سفید
بندهٔ شاه ولایت هر که شد واله چو من / روی او چون ماه باشد در صف محشر سفید
آنکه می‌گردد به امرش در بدخشان لعل سرخ / آنکه می‌بندد ز لطفش در عدن گوهر سفید
احتسابش چون برآرد دست سطوت ز آستین / از تهیبش می‌شود رنگ می احمر سفید
کی تواند زد به نزد ذوالفقارش برق دم / کی تواند شد به پیش دُلدلش صرصر سفید
شهریارا تیغت آمد سدّ یأجوج فتن / سُرخ رویی بین کزو شد روی[2] اسکندر سفید
گر نه از رایت کشد این رنگ زردی هر صباح / چون مه رویت برون آید خور از خاور سفید
ذرّه خصم تو را طاعت نباشد سودمند / چهرهٔ زنگی نمی‌گردد ز روشنگر سفید
نطفهٔ ناپاک را جنّت حرام آمد تو را / مادری کو دوست دارد روی آن مادر سفید

---

۱. M داده
۲. S سدّ

زاغ شب را تـا بـود زین‌گونه بال و پر سیاه   تا همای روز را باشد چنین شه‌پر سفید
رنگ اعدایت سیه چون بال آن بادا مُدام   روی احبابت چو پرّ این بود یک سر سفید

قصیده در توحید

منم که نیست مرا در جهان شبیه و مثال   مگـر خـدای غـفورستم و حقّ متعال
منم منم که روم چون به سوی کعبه و دیر   صنم به طـاعتم آیـد، حرم به استقبال
منم که از دو جهان بر کنار می‌گردم   اگر چه هر چه بود از من است مالامال
منم که کشور وحدت به من مسلّم شد   منم که نیست به ملک یگانگیم زوال
منم که عاشق خویشم به هر لباس که هست   چو خود جمیلم و هستم از آن محبّ جمال[1]
منم منم که گر از رخ نقاب بردارم   جهان و هر چه درو هست پُر کنم ز جمال
منم که گاه لبم، گاه بوسه، گاه سخن   منم که گاه خطم، گاه زلف و گاهی خال
منم منم که گهی عاشقم، گهی معشوق   منم منم که برم دل ز خود به غنج و دلال[2]
منم منم که در آیینه بهر دیدن خود   به مکر تعبیه کردستم از جمال و جلال
منم منم که گهی نغمه‌ام، گهی افغان   منم منم که فراقم گهی و گاه وصال
منم که هر نفسی جلوهٔ دگر دارم   منم که بدر شوم گه به چرخ و گاه هلال
منم منم که به هر لحظه جامه‌ای پوشم   گهی تراب مکدّر شوم، گه آب زلال
منم که گشته‌ام از چشم خویشتن مستور   منم منم که کنم خویش را همی اضلال
منم منم که پیام آورم ز خود بر خود   منم منم که رسولم گهی و گاه بلال
منم منم که گهی باده‌ام، گهی انگور   منم که گاه حرامم به خویش و گاه حلال[3]
منم که گاه نمایم جمال در تفصیل   گهی ز عشوه در آیم به پردهٔ اجمال
منم منم که گهی سایلم، گهی مسئول   منم منم که جوابم و گهی سؤال
منم منم که گه آسان شوم، گهی دشوار   منم منم که گهی حل شوم، گهی اشکال
منم منم که فقیرم گهی و گاه غنی   گهی به صدر نشینم، گهی به صف نعال

---

۱. S ,A «منم که از دو... محبّ جمال» را ندارد
۲. S این بیت را ندارد
۳. S ,A این بیت را ندارد

منم منم که گهی بیشم و گهی اندک / منم منم که گهی من[1] شوم، گهی مثقال
منم منم که گهی ماتمم، گهی شادی / منم منم که سرورم گهی و گاه ملال
منم منم که متحرّک شوم، گهی ساکن / ببین به کوه درنگم، به بحر استعجال[2]
منم منم که به یک حال باشم و بودم / اگر چه هستم پیوسته مختلف[3] احوال
منم که می‌روم از کاینات بر یک سو / اگر چه هست برون رفتنم ز خویش محال
منم که فارغم از سال و ماه و از شب و روز / اگر چه من شب و روزم، اگر چه من مه و سال
منم منم که گهی سایه‌ام، گهی خورشید / منم منم که گهی شخصم و گهی تمثال
منم منم که در آغوش مهد می خفتم / منم که شیر ز پستان من خورند اطفال 335a
منم منم که یقینم گهی و گاه گمان / منم منم که قیاسم گهی و گاه خیال
منم که رونق بازار من به مستوری است / منم کمینه عبید خدایِ جلِّ[4] جلال

ایضاً در مدح خدیجه بیگم[5] سلطان تخلّص

نسیم صبح شمیمی به ارمغان برسان / به دیده گردی از آن خاک آستان برسان
کند غبار درش کار سرمه در چشمم / اگر قبول نداری به امتحان برسان
به آستان جلالش چو سر نهی آنجا / نیاز من به خس و خار آستان برسان
به عیش و ناز چو بینی سگان کویش را / دعایی از من مهجور ناتوان برسان
زمان زمان برو آنجا و عرض شوق مرا / به ساکنانِ خیالش یکان یکان برسان
به گلستانِ حریمش چو بگذری از من / تحیّتی به گل و سروِ ارغوان برسان
شمیم نافهٔ چینی ز زلف مشکینی / به تحفه بهر مشامِ دلم روان برسان
خیال ابروی شوخی کشیده تیغ به دل / ز خاتم لبِ لعلش خط امان برسان
مرا چه حدّ که به بی مهریش دهم نسبت / سلام من برِ دلدارِ مهربان برسان
تصرّفی مکن از خود پیام شوق مرا / هم آنچنانکه شنیدی هم آنچنان برسان

---

۱. M گهی گهر
۲. S این بیت را ندارد
۳. S مضطرب
۴. S عزّ و
۵. S برگم

عمارت دل ویران من اگر خواهی / خراب حالی دل را به دلستان برسان
سحرگهان چو سر از خواب ناز برگیرد / حدیث شام فراقم به گوش آن برسان
حکایت غم شبهای تیره روزی را / به آفتابِ زمینْ ماه اصفهان برسان
به نازِ بندهٔ هندوی رامِ واله نام / به شهریار بتان، شاهِ لزگیان[1] برسان
خدیجه بیگم علیا جناب گردون قدر / به بوس حضرتش و سر به کهکشان برسان
به هر زمین که ز نعلین او نشان بینی / نیاز جبهه‌ام آنجا زمان زمان برسان
خبر ز مرغ دلم نیست در خم زلفش / بیا نویدی از آن سدره آستان برسان
نشان مجو ز میانشْ سلامِ آغوشم / به این نشانه که گفتم به آن میان[2] برسان
صریح گر نتوانی پیام او گفتن / کنایتی به من از آن لب و دهان برسان
اگر به آمدن هند مایلش بینی / خدای را به من این مژده ناگهان برسان
گرت قبول فتد مژده از تو جان از من / نوید وصل بده، راحتی به جان برسان
به امتحان ز تو کلکم بدیهه می‌خواهد / بلند مطلعی ای طبع دُر فشان برسان
رسید جان به لبم بی‌تو قوت جان برسان / روان بیا و ز لب بر تنم روان برسان
عنایتی بکن و شربتی ز عنابت / برای آن دلِ رنجور ناتوان برسان
ز پسته دهن و از طبرزد لعلت / مخواه رنجم و حلوای بی دخان برسان
بیا که بی تو عجب زار و ناتوان شده‌ام / به جسم خستهٔ بیمار خود توان[3] برسان
به بوی خویش ضیا ده به چشم یعقوبم / نوید یوسفی از نو به مصریان برسان
به خنده‌ای نمکین مردگان گیتی را / نوید زندگی و عمر جاودان برسان
به جلوه شورِ قیامت به روزگار انداز / ز غمزه تا به فلک نوحه و فغان برسان
به عشوه تیر نگاهی به جان خاکی زن / به گوش پرده‌نشین بانگ الامان برسان
غبار دامن عصمت به جیب خور افشان / عبیر گلشن عفّت به قدسیان برسان
تویی که نیست تو را در جهان شبیه و نظیر / رواست رو سر خوبی بر آسمان برسان
هلاک خنجر نازت شوم، گناهم چیست؟ / تو را که گفت که زینسان مرا به جان برسان

۱. S قزلیان
۲. S بیان
۳. S خسته بیمار ناتوان

کنون سخن به دعا ختم بایدم کردن | مرا به مطلب ای ربّ مستعان برسان
اگر چه نیست گمانم که بینمش دیگر | به وصل دلبر خویشم تو بی‌گمان برسان

ایضاً در مدح

نگار من ای جمله خوبان غلامت | مه و مهر و ناهید در اهتمامت
غلام تو را شه بخوانم که دانم | کند ننگ از شهریاری غلامت
مَهی زهرهٔ آفتابی ندانم | کز اینها نگارا بگویم کدامت
ز تو وام گیرند خوبان نکویی | چو یوسف بسی هست در زیر دامت
به میدان حُسن آن سواری که باشد | ز گیسو کمندت ز ابرو حسامت
گدازد چو ماه نو از رشک دردم | اگر مهر بیند رخ چون تمامت
شود لاله داغ از رخ آتشینت | خورد غنچه خون از لب[1] لعل فامت
شکفته نگردد دل غنچه هرگز | صبا گر نیارد به گلشن پیامت
چه سروی ندانم که در باغ جنّت | ز طوبی و سِدرَه برد دل حرامت
صنوبر خراما به گلشن خرامی | صنوبر خراما که آمد خرامت
دهانت بود چشمهٔ زندگانی 335b | ازین به چه باشد دلیل دوامت
تو آنی که آشوب فتنه همیشه | بود پیشگاهِ قعود و قیامت
الف سان قدی داشتم هست عُمری | که شد دال از فکرِ زلفِ چو لامت
هزاران چو شیرین به هر سو کنیزت | که در آن چو[2] خسرو به هر سو غلامت
به عرش و به کعبه درت را چه سنجم | بلند است زان پایگاه مقامت
ملک می‌نماید به عرش اشتباهش | ز بس جان پاکان پَرد گِرد بامت
چه صیّادی ای نازنین کز ملایک | به یک دیده دل می‌برد چشم دامت
مسلمان شب و روز اندر ثنایت | برهمن همه عمر در رام رامت
ازین زلفِ زنّار و محراب ابرو | مسلمان و کافر کنند احترامت

---

۱. S رخ
۲. S که دارد چو

میان بتانْ نایبِ سومناتی | پرستند زان رو بتان کرامت
چرا می ننوشی مگر ترسی ای جان | که پرسش کند حقّ ز شرب مدامت
بخور می، کرا از دل آید که پرسد؟ | حرام از حلالت، حلال از حرامت[1]
الا جامِ گردون بود تا به گردش | مبادا شراب طرب، گم ز جامت
دَوَد عشق پیوسته اندر رکابت | همیشه بود توسن حُسن رامت

ایضاً در مدح خدیجه سلطان[2]

آمد آن رنجم از زمان بر سر | که چمن را ز مهرگان[3] بر سر
نیست دستی که جیب پاره کنم | کاین یکی بر دل است و آن بر سر
هیچکس را مباد همچون من | دوستان دور و دشمنان بر سر
عمرم آمد چو شمع در شب هجر | از غم یار مهربان بر سر
خاک در هند قحط شد از بس | کردم از یاد اصفهان بر سر
آب می‌بایدم کنون کردن | در جدایی دوستان بر سر
بر سرم آمد آن ز دوری او | که به باغ آید از خزان بر سر
جان و عمرم ز جان و عمرم دور | این یکی بر لب آمد آن بر سر
ننشینم ز پای در ره عشق | که نهد مرغم آشیان بر سر
آنچه آمد به پای من در عشق | کوهکن را رسید آن بر سر[4]
مرد عشق آنکه نیست در عالم | زیبدش معجرِ زنان بر سر
مهوشانم همیشه می‌آیند | پای‌کوبان و کف‌زنان بر سر
در کف از باغ خلد ره آورد | تحفهٔ چین به ارمغان بر سر
لیک نسایند هیچ در چشم | خاک پاشند زان دهان بر سر
کی ز من دل برد کسی که مراست | سایهٔ شاهِ شاهدان بر سر
آفتاب دوم خدیجه بیگم | که به حسن آمد از جهان بر سر

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S خدیجه بوگم
۳. S مهر و کان
۴. M این بیت را ندارد

آنکـــه آمـد بـه گـاه بـذلِ کَـرَم دل و دستش ز بحر و کـان بـر سـر
آنکـه مـی‌افـتدش زمـین بـر پا آنکـه مـی‌گرددش زمـان بـر سـر
رفـعت قـدرش از فـلک افـزون شرف صـدرش از جـنان[1] بـر سـر
صـــبحدم آســمان بـه درگـهِ او هست هـندوی زعـفران بـر سـر
آنچه گیرد به جنگ ترک به چنگ تـرک مسـتش نـهاده آن بـر سـر
گر نـهد پـا بـه بـاغ دست از رشک مــی‌زند شـاخ ارغـوان بـر سـر
زلف بـر پـا کشـد هـمی ز چـه رو هست چون شمع را دخان بر سر
مـــهر بـــر پـایش اوفـتد هـر دم که به حُسن آمده‌است آن بر سر
ای مـه از حسـن دم مـزن بـا او بـه گـریبان خـود نـهان بـر سـر
نـــروی ســوی جنّت از کـویش کآمـد از روضـهٔ جـنان بـر سـر
گـفتمش جـان نـثار تُست و مـرا تـیغش آمـد ز امـتحان بـر سـر
گـــفتمش آفـتاب شـد در قـهر تـیغم آمـیخت مـهرسان بـر سـر
شـد یـقینم کـه مـی‌رسد در دهر خـــلق را آفت از زبـــان بـر سـر
خرّم آن ساعتی کـه از بـر دوست رســدم قـاصدی روان بـر سـر
مــژدهٔ عشـرت ابــد بـر لب نــامهٔ وصــل جـاودان بـر سـر
بـــر نـــدارم رخ از کـــفِ پـایش رســدم گـر خـدیجه جـان بـر سـر
ای خوشا وقت آنکه در شب هجر رســدش یـار دلسـتان بـر سـر
گـــر فـــروشند خـــاک راهش را دهـمش دل بـها و جـان بـر سـر
تُـرک مـن گـر بـه هـند پـای نـهد خـاک پـاشند هـندوان بـر سـر
ای کـه بـردی هـزار شـب در عـیش مست در بـاغ و بـوستان بـر سـر
یک شـبی هـم بـیا بـه کـلبهٔ ما بـــا مـــن زار و نـاتوان بـر سـر
مـی‌دهم آشکـار جـان ز غـمت چــه شـود آیـیم نـهان بـر سـر
حســـرتم تـــا نـمانی انـدر دل وقت نـزعم دمـی بـمان بـر سـر

---

۱. S جهان

زیـــر بـار غـمت چـو آن مـورم کـافتدش نـاگـه آسمان بر سر[1]
نیست این شکوه، بلکه هست مرا مـــنّت از ربِّ مستعان بـر سـر
کـاین چـنین در ره هـوای تـوام دل و جان رفت و خـانمان بـر سر
دارد از نـسنگ شـاهد نـظمم از قـوافـی شـایگان بـر سـر
عـذرخـواه است شـور عشق تـوام کـز قـضایم رسـید آن بـر سـر
مـی‌زند نـخلِ خـامه زیـن پس گـل از دعـای خـدایگـان بـر سـر
گـلِ عـیشت هـمیشه بـر سر بـاد تـا زنـد غـنچهٔ گـلستان بـر سر
در ریـاض زمـانه تـا صـد قـرن طـرب افـزا و شـادمان بـر سـر

من غزلیّاته

ـ دلدار بـــی‌مروّتِ نـامهربان مـا هـرگز نـداد گـوش بـه آه و فـغان مـا336a
دیدی که سرْ ز تیغِ جفایت نمی‌کَشم عمری است می‌کنی به ستم امتحانِ ما
چندانکه جور از تو رسد، شُکر می‌کنم هـرگز بـه شکـوهٔ تـو نگـردد زبـان مـا
بـذلِ سگـان یـار بـود، ای هُـما بـرو بـاشد زیـاد از دهـنت اسـتخوان مـا
زانسان شب فـراق ز دل نـاله مـی‌کشم کز هـند مـی‌رسد بـه صـفاهان فـغان مـا
دارد ز زلف کسـوت عـبّاسیان بـه بـر از دودمـــان مـــاست رخِ دلسـتان مـا
واله چـو آتشـی کـه بـماند ز کـاروان بـاشد بـه کـوی او دل سـوزان نشـان مـا
ـ از هـــوای بـادهٔ لعـل تـو مـدهوشیم ما غنچه‌سان از خون دلْ دایم قدح نوشیم ما
منّت خُم بـرنتابد گـردن دریـاکشان از شراب عشق دایم مست و مدهوشیم ما
در حقیقت بـا جـناغ دوسـتی هـم‌طالعیم زین سبب از خاطر یاران[2] فـرامـوشیم مـا
با همه آتش‌زبانیها بـه بـزمش هـمچو شمع شکوه‌ها در زیر لب داریم و خاموشیم ما
تا گذشت آن سرو قامت از بر ما همچو تیر چون کمان از حسرتش سرتاسر آغوشیم ما
بخیهٔ ما همچو گل بر روی کار افتاده‌است پـیرهن چـاکـان آن سـروِ قبا پـوشیم مـا

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. M جانان

هیچ‌گه غافل نه‌ایم از بی‌وفاییهای دوست   روز و شب در یاد آن عاشقِ فراموشیم ما
در حقیقت زیبِ حُسن آفرینش گشته‌ایم   شاهد رعنای هستی را در گوشیم ما
این جواب آن غزل واله که صایب گفته است   از سخن فهمان آن لبهای خاموشیم ما
گریه‌ها در آستین داریم و خندانیم ما   محفل ایّام را شمع فروزانیم ما
چون کواکب اقتدای اهلان باشد به ما   در سپهر عاشقی مهر فروزانیم ما
ذرّه‌سان گرم است بر ما پشت ارباب سخن   آسمان نظم را خورشید تابانیم ما[1]
آفتابی زیر هر مو هست ما را آشکار   عکس رخسار جهان آرای جانانیم ما
همچو انجم داغها در سینهٔ ما کرده گُل   غیرت افزای فلک رشک گلستانیم ما
گر چه پیر عقل را عمری معلّم بوده‌ایم   لیک در کوی جنون طفل دبستانیم ما
تا نگاه وعدهٔ وحشت به ما پیموده است   از نظرها چون پری پیوسته پنهانیم ما
فکر زلفی می‌زند جمعیّت[2] ما را به هم   روزگاری شد کزین سودا پریشانیم ما
شهرت رسوایی ما شور در عالم فکند   خوان بزم آفرینش را نمکدانیم ما
این جواب آنکه[3] واله صایبا فرموده است   جا به لب داریم و همچون صبح خندانیم ما
ـ نخواهد شد دل غمدیده تا کی شاد ازین شبها   نمی‌گردد سحر شبهای غم فریاد ازین شبها
ـ در خزان رفتم به گلشن گل به یاد آمد مرا   ناله سر زد از دلم، بلبل به یاد آمد مرا
می‌گذشت از گل سخن، روی تو یاد آمد مرا   حرف می‌رفت از چمن، کوی تو یاد آمد مرا
نکهت سنبل شنیدم در چمن، رفتم ز هوش   عطرِ زلفِ عنبرین بوی تو یاد آمد مرا
ـ با بلبلم نسبت بده، هان او کجا و من کجا   در عشق نامم بد مکن، حیوان کجا و من کجا
خوبان همه عالی جناب، در مُلک دل مالک رقاب   من ذرّهٔ ایشان آفتاب، آنان کجا و من کجا
تا کفر زلفی دیده‌ام، آیین او بگزیده‌ام   از دین طمع ببریده‌ام، ایمان کجا و من کجا
من بنده مورِ ناتوان، او شهریار جم‌نشان   من با مرادْ او کامران، جانان کجا و من کجا
نبود عجب گر اینچنین، دورم ز کوی نازنین   بیچاره من گلخن‌نشین، بستان کجا و من کجا
یارم حبیب دیگران، وصلش نصیب دیگران   گشته طبیب دیگران، درمان کجا و من کجا

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S سر رشته
۳. S آن غزل

در هند واله من تپان، آرام جان در اصفهان یکساله راه اندر میان، سلطان کجا و من کجا

- گردون قدح ز خون جگر می‌دهد مرا جامی نخورده جام دگر می‌دهد مرا
آمد به پرسش من دلخسته با رقیب این زندگی ز مرگ خبر می‌دهد مرا
آن یوسفم که هر دو جهان‌است قیمتم مالک کجا به سیم و گهر می‌دهد مرا
گر ریخت خون من مشو ای خصم شادمان شمشیر یار جان دگر می‌دهد مرا
نازم به غمزهٔ تو که از لطف هر زمان دل می‌برد به ناز و جگر می‌دهد مرا
بی تاب اگر بسوی تو آیم عجب مدان چون شبنم آفتاب تو پر می‌دهد مرا
ای سرو ناز خدمت بالای دلکشت جز بار دل دگر چه ثمر می‌دهد مرا
گیرد عوض ز خوی تو بی‌باک هر نفس خونی که دل به دیدهٔ تر می‌دهد مرا[1]
بیتی ز گفته‌های فغانی به حسب حال خوانم برت اگر چه ضرر می‌دهد مرا
پروا نمی‌کنی و به هر کس که دل دهم چون بیندم به داغ تو سر می‌دهد مرا
واله عبث اسیر نگشتم به زلف یار خالش فریبِ مرغ نظر می‌دهد مرا

- گر بر افتد از مه رویت نقاب ذره سان در رقص آید آفتاب
آتش ایمن اگر بیند ترا می‌شود پیش رخت از شرم آب
چون تو آیی در تکلّم می‌زند مُهر بر لب طوطی شیرین خطاب 336b
عاقلانه[2] دیده‌ام اقلیم حُسن اندران کشور نباشد رحم باب
غالباً در ملّت ناز بُتان خون عاشق ریختن باشد ثواب
شعله‌خویی آهنین جانِ مرا دارد اندر کورهٔ هجران به تاب
ای سر زُلفت چو آهِ عاشقان وی رخت همچون دعای مستجاب
واله از جورت ندارد شکوه‌ای بسمل تیغت نداند اضطراب

- پرتو افتد گر شبی زان عارض روشن در آب همچو ماهی می‌شود پروانه را مسکن در آب
بهر رو شستن چو بنشینی سحر بر طرف جو بطّ کند مانند بلبل نوحه و شیون در آب
سایهٔ زلف تو را هر کس که در جو بنگرد بی‌گمان پندارد افکنده است کس جوشن در آب

---

۱. M این بیت را ندارد.
۲. M عاجزانه

عکس مژگانت اگر افتد به دریا فی‌المثل / می‌شود ظاهر چو کوکب هر طرف روزن در آب
از بنای هستیم نگذاشت سیل اشک اثر / غرقه واله، کس نگردیده‌است همچون من در آب

ـ به خاطر بازم آن ابرو گذشته است / که آب چشمم از زانو گذشته است
نبرده کس ز تیر غمزه‌اش جان / ز هر جا آن کمان ابرو گذشته است
رسیده هر کجا جان کرده غارت / دل و دین برده از هر سو گذشته است
دهم در پای خود زان بوسه هر دم / که روزی از سر آن کو گذشته است
شناسد دردِ من پهلو نشینی / که تیر نازش از پهلو گذشته است
به یاد نو غزالی طفلِ اشکم / عجب نبود گر از آهو گذشته است
به نام خویشتن عاشق از آنم / که باری بر زبان او گذشته است
ز ضعفش قدرت آهی نمانده / کنون[1] کار دل از نیرو گذشته است
نکویی می‌توان بردن به دامن / ز هر راهی که آن بدخو گذشته است
اگر چه دلفریب افتاده هر دو / ولی از آن کمر گیسو گذشته است
اگر لافد ز معجز زیبد او را / که سحر چشمش از جادو گذشته است
خدیجه گشته هر مو بر تن من / کنون کارم ز جُست‌وجو گذشته است
بپرس از حال واله تا بدانی / چها از دوریت بر او گذشته است

ـ مخوان به جنّتم از کوی او فراغ کجاست؟ / کجا روم من ازینجا، دل و دماغ کجاست؟
در انتظار تو شد دیده‌ام سفیدْ صبا / بیا چه داری از آن غنچه لب سراغ کجاست؟
کنون که ماه من از چهره برگرفت نقاب / کجاست مهر که گردد ز رشک داغ کجاست؟
به پیش روی تو کارم به دل نمی‌ماند / در آفتاب نگوید کسی چراغ کجاست؟
دلم ز دهلی و گلزارِ شاله‌مار گرفت / کجاست سیر صفاهان و چارباغ کجاست؟
سرم به سایهٔ بال هما فرو نآید / همای سوختگان خال همچو داغ کجاست؟
مکدّر است دل از تقوی و ورع واله / برای آینه‌ام صیقل ایاغ کجاست؟

ـ زاهد دلم از حرم گرفته است / تا دل ز من آن صنم گرفته است

---

۱. S کنوم

نـازد بـه گـرفتن دلم یـار — پنداری مُلک جم گـرفته است
افـتاده بـه فکـر آن دهـان دل — بـیچاره ره عـدم گـرفته است
دور از رخ تـو ز آب چشمم — آیـینه مِـهر نـم گـرفته است
تُـرک چشـمت بـه تـیغ ابـرو — دل از عرب و عجم گرفته است
زینسان که به ملک خـوبرویی — خوی تـو ره سـتم گـرفته است
فـرداست کـه آتش دل خـلق — دوزخ دوزخ عـلم گـرفته است

ـ تاری از آن دو زلف چلیپا به من فـرست — سـر رشـتهٔ هـزار تـمنّا بـه من فـرست

ـ هـمیشه ربط می ناب با سبو باقی است — به عشق نسبت حسن ستیزه‌خو باقی است
ز خـاک مـرقد مـا بـوی عشق مـی‌آید — می‌ای ز بادهٔ دیـرینه در سبو باقی است
ز استخوان چو نیم ناله خیزد از غم دوست — شدیم خاک به تن ذوقِ های و هو باقی است
غبار تـربت عـاشق بـه باد رفت و هـنوز — به سینه کینهٔ آن شوخِ تـندخو باقی است
نسیم صبح ز یغما اگر چه دست بداشت — هنوز نکهت آن زلفِ مشکبو باقی است
چو شـمع قصّهٔ شـوقم بـه انتها نـرسید — دمید صبح و مرا با تـو گفتگو باقی است
چـو گِـردباد بـه گِرد سـرت بگـردیدم — شدم غبار هـمان در دل آرزو بـاقی است[1]
اگر چه سر ز گریبان من بـر آورده است — هـنوز در نظرم ذوق جستجو باقی است

ـ در سینه کاوکاو نگاهش همان کـه هست — مـا را دلی نـمانده و او را گـمان کـه هست

ـ قدحم پر شراب گردیده است — ابـر مـن آفـتاب گـردیده است
خانهٔ طـاقت از هـجوم غـمت — بر سر دل خراب گردیده است
خـالِ رویت بـه زنگیان مـاند — بس که در آفتاب گردیده است
سوختم زین وصلِ رشک آلود — راحت من عذاب گردیده است
عقل جز راه عشق اگـر پـوید — از طریقِ صـواب گـردیده است
کشـتی آرزوی مـا واله — غرق بحر شراب گـردیده است

ـ رسـاند عشق بـه خـورشید ذرّهٔ خـاکـم — نشست هرکه به راه وفا چنین برخاست 337a

---

۱. S این بیت و بیت بعد را ندارد

- به طاق ابروت امشب ز تار چین پیداست   شکست خاطر عشّاق از جبین پیداست

- یارم از ساغر شراب گریخت   ماه بین کز وی آفتاب گریخت

- حال دلم از چهره عیان است و عیان نیست   چون شمع که از پرده نهان است و نهان نیست
من لالم و افسانهٔ جور تو دراز است   شرح ستمت کار زبان است و زبان نیست
خون شد دل من گرچه نهانْ لیک عیان است   چون باده که در شیشه نهان است و نهان نیست
اندیشهٔ کس ره به سُراغ تو نبرده است   هر چیز که هست از تو نشان است و نشان نیست
از حسن فریبندهٔ آن مهر چه گویم   هر ذرّه که دیدیم همان است و همان نیست
واله بخرامید به گلگشت چمن باز   بالای خوشش سرو چمان است و چمان نیست

- سلطان خوبان گویمت، خاقانِ ترکان خوانمت   در هند ز ایران جویمت، ماه صفاهان خوانمت
شاهنشه ایران تویی، هم خانِ داغستان تویی   در مُلک دل سلطان تویی، زان‌رو شه و خان خوانمت
شاهی خدیجه گویمت، ماهی خدیجه گویمت   گاهی خدیجه گویمت، گه ماه کنعان خوانمت
مُردم ز درد بی‌کسی، نی همدمی نی مونسی   باشد به فریادم رسی، زان رو فراوان خوانمت
با پاکی دامن تو را، حق داد لعل جانفزا   زان ای مه مریم لقا، عیسی دوران خوانمت[1]
جادو نگاهانْ آنِ تو، در عهد و در پیمان تو   زین زلف چون ثعبانِ تو، موسی عمران خوانمت[2]
دارد همه روی زمین، لعلِ تو در زیر نگین   چرخت غلام کمترین، زان رو سلیمان خوانمت
هم تیر داری هم کمان، هم تیغ داری هم سنان   زان در میان دلبران[3]، سام نریمان خوانمت
چون جان ندارد در جهان یک جو وفا با مردمان   پیوسته ای آرام جان از این سبب جان خوانمت
قربان ناف چون شَبَتْ حیران ماه نَخْشَبَتْ   تا دیده‌ام لعل لبت هر دم بَدَخْشان خوانمت
چون قد برافرازی ز جا، خیزی به صد ناز و ادا   گویم گهی طوبی تو را، گه سرو بستان خوانمت
ای زلف کردستی وطن، پهلوی روی یار من   هر چند هستی اهرمن، من ظلّ یزدان خوانمت
قرآن اگر دانی ز بر، مصحف اگر داری به بر   ای زلف یار سیمبر، من کی مسلمان خوانمت
ای عشق بردی ز انجمن، دین و دل و ایمان به فن   هر چند کفر است این سخن، امّا من ایمان خوانمت
گیرم که هستی بی بدل، داری زبانِ چون عسل   گویی اگر زینسان غزل، واله سخندان خوانمت

---

۱. S عیسی و مریم خوانمت
۲. S این بیت را ندارد
۳. S زان دشمنان دلبران

- رخت را می قمر دارد، بلی صحبت اثر دارد
مَهَت را باده خور دارد، بلی صحبت اثر دارد

حجاب آلوده چشمت را، نکردی منع از ساغر
کنون با فتنه سر دارد، بلی صحبت اثر دارد

سخن تا مختلط گردید با زلف پریشانش
نه پا دارد نه سر دارد، بلی صحبت اثر دارد

زگریه منع کردی پیش ازینم همدم و اکنون
چو من مژگان تَر دارد، بلی صحبت اثر دارد

به چشمش فتنه را تا راهِ صحبت در میان باشد
جهان زیر و زبر دارد، بلی صحبت اثر دارد

اگر قرب صنم[1] خواهی به زاهد گفتگو کم کن
سخن با وی ضرر دارد، بلی صحبت اثر دارد

دمی خورشید صحبت داشت با خاک رهش روزی
از آن نور بصر دارد، بلی صحبت اثر دارد[2]

سر زلف سخن چندین نزاکتهای معنی را
ز لطف آن کمر دارد، بلی صحبت اثر دارد

ز طوف کعبه می‌آید، نگارم را ببین واله
دلی همچون حجر دارد، بلی صحبت اثر دارد

- یار که گفت طرفِ رخ اهرمنی بپرورد؟
وز پی جان مردمان راهزنی بپرورد؟

وعدهٔ کُشتن مرا کرده به غیر و هر نفس
تیغ عتاب می‌کشد تا سخنی بپرورد

درد بس است ساقیا، لطف بکن به خستگان
بادهٔ ناب ده که او، جان و تنی بپرورد

دایهٔ عشق را ز غم، شیر نماند حُسن کو؟
تا به فنون او مگر کوهکَنی بپرورد

گریه به حال باغبان، همچو سحاب می‌کنم
بار هزار خَس کشد تا سمنی بپرورد

گر چه کم از کمم ولی، مادرِ دهر عمرها
خون جگر می‌خورد تا چو منی بپرورد

عشق تو پرورد به جان واله و نیست این عجب
مِهر صنم اگر به دل، برهمنی بپرورد

- دیده‌ها در راه می‌گردد سفید
تا به بزم آن ماه می‌گردد سفید

گر ببیند زردی رنگ مرا
از خجالت گاه می‌گردد سفید

قاصد ار گرید چنین بر روز من
نامه‌ام در راه می‌گردد سفید

- هر کرا دست از غم عشق تو بر دل ماند، ماند
هر کرا پا در سر کوی تو در گِل ماند، ماند

مهر و مه را روز و شب باشد نظر بر روی تو
هر که چون من بر رخ خوب تو مایل ماند، ماند

می‌تپد در خاک و خون چون مرغ جانم تا به حشر
بیدلی کز خنجر ناز تو بسمل ماند، ماند 337b

معنی رمز جنون عاقل نفهمد تا ابد
نکتهٔ عشق است بر هر کس که مشکل ماند، ماند

۱. M سخن

۲. S این بیت را ندارد

نیست از زنجیر زلفینش دل ما را خلاص — هر که اندر بند آن مشکین سلاسل ماند، ماند
هر که از یاد نگاهش همچو واله رفت، رفت — چشم صیّادش ز هر صیدی که غافل ماند، ماند
ـ هرگز به وفا خوی تو دمساز نباشد — این قاعده در مملکتِ ناز نباشد
با عاشق خویش آن همه لطف تو چه شد، حیف — کانجام وفای تو چو آغاز نباشد
یک ره نگهی جانب خونین جگران کن — گیرم که در این مصلحتِ ناز نباشد
یک نغمه تراود ز لب قمری و بلبل — قانون وفا مختلف آواز نباشد
ـ بر لب حدیث شعلهٔ جوّاله می‌رود — شوخی نگر به سیر گل و لاله می‌رود
ساقی گداخت جان من از غمْ قدح بیار — کاین رنج از ثلاثهٔ غسّاله می‌رود
چون سایه می‌روم پی ماهِ مسافری — جان پیش رفت و جسم ز دنباله می‌رود
گر رخصتِ فغان بدهد عشق از دلم — غمهای دیر ساله به یک ناله می‌رود
ـ به زلفْ اعجاز موسی می‌نماید — به لبْ کار مسیحا می‌نماید
خم آن زلف چون فرعونیم کرد — جمالش دستِ موسی می‌نماید
تجلّی می‌کند در سینه نازش — دلم را طور سینا می‌نماید
ز مژگان می‌کند چشمش اشارت — به مردم راهِ ترسا می‌نماید
خرد در پیش خالِ عنبرینش — به صد زاری ارحنا می‌نماید
همیشه غنچه در پیشِ لب او — تکلّم با حمیرا می‌نماید
نه هشیار است چشمِ مستِ آن شوخ — ولی[1] خود را چنین وا می‌نماید
خرامد گر به باغ آن سروِ بالا — کجا شمشاد بالا می‌نماید؟
ز جا زان می‌روم هر دم که در بزم — به هر کس پیش خود جا می‌نماید
نمی‌دانم چرا در قتل من یار — همین امروز و فردا می‌نماید
علی الحقّ پایهٔ نظم تو واله — فرازِ عرش اعلیٰ می‌نماید
ـ ماه رخ تو به خوابم آمد — شب در نظر آفتابم آمد
رفتم قدح هوس بگیرم — عشق تو به احتسابم آمد

---

۱. S لب

مسـتش دیـدم بـه لالەزاری یـاد از جگـر کـبابم آمـد
ای مـاه رخـان عـنان بـتابید خـورشید و قـمر رکـابم[1] آمد
جـانان بـه سـر مـزارم آمـد آخـر مـردن بـه کـارم آمـد
سـنگ ره وصـل تـو و هستی چـون گشت ز انـتظارم آمـد
بـنشست غـبار تـن چـو از راه زیـن گَـرد بـرون سـوارم آمـد
از نـنگ خـودیم کـرد فـارغ سـرمایهٔ افـتخارم آمـد
از وصـفِ بـهشت لب ببندید ای هـمنفسان نگـارم آمـد
در دیده به جای سرمه بنشست گَـردی کـه زکـوی یـارم آمـد
تـا گشت چـو روزگـار از من دیـدی چـه بـه روزگـارم آمـد
تـیغش بـا من قـرارها داشت آخـر بـه سـر قـرارم آمـد
از خنده نمک به زخم جان ریخت زخـمش بـه دل فگـارم آمـد
آن دل کـه ز مـن کـناره مـی‌کرد خـون گشـته و در کـنارم آمـد
امّـید وفـا نـبودم از یـار نـاامّـیدی بـه کـارم آمد
هر مو به تنم نظاره‌گاهی است مـژده واله کـه یـارم آمـد
- پـرسید ز حـال مـن کـنون یـار کـز دل سـخنم بـه لب نـیاید
- عـالم از تـاب رخش درگـیرد یـار اگـر پـرده ز رخ بـر گـیرد
به زمینی کـه خـرامـد خـاکش از شـرف عـزّتِ گـوهر گـیرد
بـیند ار زلف تو را شیخ حرم در زمـان مـلّت آذر گـیرد
عشق و پرهیز بود آتش و کاه کی به هم صحبت شان درگیرد
راست گـیریم ره کـوی صـنم چـنگ چـون راه قـلندر گـیرد
شده‌ام ذرّه که خورشید رُخی بـلکه از خـاک مـرا بـر گـیرد
جان بـه شکـرانه بـده والهٔ یار چون به خون ریز تو خنجر گیرد
- روی تـو هـر آنکـه دیـده باشد مـهر تـو بـه جـان خـریده بـاشد

---
۱. S: به کامم

حالِ دلم از غمت چه داند؟ — آن کس که تو را ندیده باشد[1]
بی تو به فلک رسد فغانم — شاید به تو هم رسیده باشد
در غیرتم از فلک که ترسم — قدّش ز غمت خمیده باشد
من بی‌تو رمیده‌ام ز آرام — تا با تو که آرمیده باشد
جنگ است به وحشتش غزالی — کز صیدگهت رمیده باشد
بر هر که نظر فکنده باشی — خون از جگرش چکیده باشد
حاشا که چو قامت بلندت — سروی به چمن خمیده باشد
واله به تو یار سرگران است — حرفی ز کسی شنیده باشد

ـ به عارض مهر و مه را از دمیدن باز می‌دارد — به ابرو ماه نو را از خمیدن باز می‌دارد

ـ دستان غنچه سخت رهِ هوش می‌زند — بشنو که حرف آن لبِ خاموش می‌زند
ای مست ناز رفتی و گل هر سحر به باغ — ساغر به یاد آن لب می نوش می‌زند
گردن کشد ز بیضه در عندلیبِ زار — صبحی که یار گل به بناگوش می‌زند338a

ـ ذرّه‌ام حاشا که عشقِ آفتاب از من رود — قطره‌ام باور مکن مِهر سحاب از من رود
پندگو صد سال اگر منعم ز بی‌تابی کند — همچو زلف یار کی این پیچ و تاب از من رود
شوق لعلش یک نفس هرگز نرفت از دل مرا — رند و مخمورم کجا میل شراب از من رود
حسرت تیغش گَرم در دل بود، نبود عجب — زانکه من مُستسقیم کی شوق آب از من رود
ناصحا مَنعم مکن از بی قراری، عاشقم — تا نمیرم کی چو سیماب اضطراب از من رود
خصلت آیینه دارم زانکه واله در جهان — هر که رو آرد به سویم کامیاب از من رود

ـ چو در گلشنْ آن سروِ موزون خرامد — ز شرمِ قدش سرو بیرون خرامد
شود بلبل از آتش گل کبابش — به باغ ار به آن روی گلگون خرامد
نشیند به خاکسترِ لاله آهو — چو می‌خوارهٔ من به هامون خرامد
خرامد به رغمم سوی بزم اغیار — مرا اخترِ بخت وارون خرامد

ـ چو در گلشنْ آن جامه گلگون نشیند — ز رشک رخش لاله در خون نشیند

---

۱. S این بیت را ندارد

به تنگم ز افسانهٔ عقل یا رب ارسطو به مرگ فلاطون نشیند[1]
چو لاله دلم در چمن بی‌رخ او نشیند بلی لیک در خون نشیند
به یک دانگ داغم غنی کرد عشقت هوس بر سر گور قارون نشیند
ـ گر رود جان ز تنم یار سلامت باشد ور بمیرم سرِ دلدار سلامت باشد
دل اگر کشته تیر نگه ناز تو شد سر از آن غمزهٔ خونخوار سلامت باشد
عشقبازان سخن حقّ به ملاً می‌گویند از که ترسند سر دار سلامت باشد
چه غم از صومعه و صوفی، طامات نماند می و میخانه و خمّار سلامت باشد
شرح جانبازی پروانه رو از شمع شنو مَثَل است این که هوادار سلامت باشد
ـ ابروی یار هلالی است که دیدن دارد آفتابی است جمالش که دمیدن دارد
داستان من و آن غنچه لبِ لاله عذار گر چه حرفی است، جگر سوز شنیدن دارد
ای دل از کوه غم دوست مکن شانه تهی بار عشق ار چه گران است کشیدن دارد
گر چه با شهد و شکر نیست مرا میل ولی لب شیرین تو ای شوخ مکیدن دارد
ـ توشه از لخت دل و دیدهٔ تر می‌بندد عاشق از کوی تو چون بار سفر می‌بندد
گشت روشن به من از شمع که سودی نکند هر که بر کشتن عشّاق کمر می‌بندد
ـ تو آن مهی که ز رویت نقاب بگدازد در آفتاب جمالت سحاب بگدازد
چنان به درد به بزمت ز دل کشم آهی که نغمه در دل چنگ و رباب بگدازد
ز گریه‌ام دل سخت تو نرم شد آخر کسی ندیده که آهن ز آب بگدازد
غلام هندوی خالت شوم که رویِ تو را پرستش آرد و در آفتاب بگدازد
ـ ای باد صبح شرحِ غم دل به یار بر پیغام من به یار فراموش کار بر
پنهان نمانده است به او دوستاریم از من تحیّتی به برش آشکار بر
باشد که لطفش آردم آبی به روی کار در پیش یار نام منِ خاکسار بر
آخر ز پا فکند غم دوریش مرا برخیز این خبر به بتِ غمگسار بر
خاکم به باد رفت و به من سرگران بماند لطفی نما و ز آینه‌اش این غبار بر

---

۱. S این بیت را ندارد

بیرون فتاد راز من از پرده، پرده چیست؟ — رو این پیام را به برِ پرده‌دار بر
چون واکند گره ز سر زلف عنبرین — بسویی ز ارمغان برِ مشک تتار بر
واله به هند این‌همه خواری سزای تست — آیینه را که گفت که در زنگبار بر؟

- چشم مستت می الفت بخشیده است هنوز — به لبت جام محبّت نرسیده است هنوز
بادِ گستاخ نگشته‌است به زلف تو همان[1] — شانه مشّاطه به مویت نکشیده‌است هنوز
خبری از غم صیّاد تهیدستت نیست — وحشی از تیر ستیزت[2] نرمیده است هنوز
بیدلی از سر کویت نکشیده است قدم — طایری از لب بامت نپریده است هنوز

- یک ره خبر از سینهٔ سوزان شده‌ام پرس — وز تابش این جان فروزان شده‌ام پرس
زان باد که آید به هواداری زلفت — احوال دلِ زار پریشان شده‌ام پرس
از دادرسی چاره شهنشاه ندارد — یک بار ز حال دل نالان شده‌ام پرس
در باغ شنیدیم که شمشاد چمان است — این قصّه از آن سرو خرامان شده‌ام پرس
بگرفت چسان خال لبش تنگِ دلم را — این معجزه زان مور سلیمان شده‌ام پرس
ای همدم از آن حُسنِ دل‌افروز چه رستی — زین عشق به جان دست و گریبان شده‌ام پرس
گویند که معشوق شود عاشقِ مسکین — این واقعه از والهٔ سلطان شده‌ام پرس

- ببرد باد غبارم ز کوی یار افسوس 338b — ز من نماند غباری در آن دیار افسوس
هنوز یک نفسم بود شمع سان باقی — برون ز بزم توام بُرد روزگار افسوس
به رنگ سرمه دلا آخر از سیه‌بختی — ز چشم یار فتادیم صد هزار افسوس
شناختند به بی‌صبر و تابیم آخر — نماند پیش بتان هیچم اعتبار افسوس
ز زلف یار نیاید به جز کجی واله — مخور به هرزه عبث بهر طبع یار افسوس

- از من افسانهٔ این زلف سیه فام بپرس — شرح این قصّه ازین تیره سرانجام بپرس

- بلای جان مردم شد نگاه فتنه‌انگیزش — کسی چون جان برد از پنجهٔ مژگان خونریزش
نسیمی گر وزد بر سنبلش گستاخ در گلشن — هزاران ناله خیزد از خم زلفِ دلآویزش
نشیند تا به گردن سرو در خاکسترِ قمری — خرامان در چمن گردد اگر شمشادِ نوخیزش

---

۱. S تو هنوز
۲. S سر تیزت

ـ آن شوخ که صد فتنه به هر غمزه درستش / آشوب قیامت نگه فتنه‌گر ستش[1]
از ننگ به خونریز اسیران نکشد تیغ / وز لطف کند خون دو عالم به درستش
زیبد اگرش کعبهٔ عشّاق بخوانند / پیراهن شبرنگ و دل چون حجرستش
ـ کرد روان ز دیده‌امْ عشق رخ نگار شطّ / مرغ دلم در آن میانْ غوطه خورد مثال بَطّ
کاتب صنعِ منتخبْ دید چو بیتِ ابرویت / کرد رقم ز مشک چینْ پهلوی آن یکی نقط
عیب سخن بود غلطْ نادره کاندرین غزل / بیت صحیح می‌شودْ قافیه گر کنم غلط
دفتر نظم و نثر منْ نسخهٔ سحر سامری‌است / نثر ببین به آن روشْ نظم ببین به این نمط
واله اگر کند قبول خواجه غلامی تو را / رقص کنان برو بدهْ زود به بندگیش خطّ
ـ هیچ دانی چه ازین جلوه‌گری بود غرض / خودنمایی به لباس بشری بود غرض
ـ ای خجل از رخ تو مه به فلک / ماه را کی بود این حُسن و نمک
نیست پیدا چو دهانت زان روست / خال در کُنج لبت نقطهٔ شکّ
ـ چون منزل اوست خانهٔ دل / زین پس من و آستانهٔ دل
عمر شب زندگی سر آمد / کوتاه نشد فسانهٔ دل
نگذاشت به خواب مرگ ما را / نالیدن بی‌کسانهٔ دل
نگذاشت دمی قرار گیرم / بی‌تابی جاودانهٔ دل
ـ تو مهر مشرق جان بوده‌ای و من غافل / چو آفتاب عیان بوده‌ای و من غافل
به شوق وصل تو عمری زدم درِ تقوا / تو یار باده کشان بوده‌ای و من غافل
همیشه کردمی از این و آن سراغ تو را / تو خود هم این و هم آن بوده‌ای و من غافل
عبث به گِرد برهمن ستیزه می‌کردم / تو قبلهٔ دو جهان بوده‌ای و من غافل
گمانم اینکه تو را جان و دل توان گفتن / تو خود برون گمان بوده‌ای و من غافل
چرا ز دیدن بت منع کردمت واله / تو والهٔ رخ آن بوده‌ای و من غافل
ـ مجلسِ وصل تو کو کز سر جان برخیزم / به کنارم بنشینی ز میان برخیزم
با قدّت لافد اگر سروِ چمنْ تند چو ماه / به هواداریت ای سرو چمان برخیزم

۱. S فتنه پرستش

به سرم پای نه‌ای مِهر جهانتاب که من ذرّه‌سان بر دو جهان دست فشان برخیزم
من که با حور به جنّت ننشینم از ننگ نتوانم ز سر کوی مغان برخیزم
واله این آن غزل خواجهٔ جانهاست[1] که گفت مژدهٔ وصل تو کو کز سر جان برخیزم
ـ مغروری نازش ز نیاز دل من بود این آینه را از نظر یار نهفتم
ـ همرنگ شعله‌ام گُهرِ کان[2] آتشم آتش بود تن من و من جانِ آتشم
رمزِ بیان حسن نفهمد کسی چو من پروانه طینتم که زبان‌دانِ آتشم
از خوی یار می‌کنم امشب حکایتی یاران حذر کنید که طوفانِ آتشم
غافل نمی‌شوم دمی از سیر عارضش مانند مُغ همیشه نگهبانِ آتشم
جز حرف سوز نیست به یادم ز درس عشق من طفلِ نوسواد[3] دبستان آتشم
گل کرده است در تن من لاله‌های داغ در خارزار عشق گلستانِ آتشم
از تیغِ خوی گرم تو حاشا که سرکشم مانند خار خشک به فرمانِ آتشم
در وصل می‌روم به هوای لبت ز خویش نبود عجب سپندم و مهمانِ آتشم
تا کُشته برق[4] خرمنِ دینم جمال دوست پیوسته همچو گبرْ ثناخوانِ آتشم
پروانه بنددم پی زینت به بال خویش لعلِ مذاب کانِ بدخشانِ آتشم
گلهای شعله را شکفد دل ز ناله‌ام من مرغ نغمه‌سنجِ گلستانِ آتشم
خارم همیشه شانه زند جعد شعله را از محرمان زلف پریشانِ آتشم
واله چو شمع نیست غم از سوختن مرا آتش از آن من شد و من زان آتشم 339a

ـ تیر آهی[5] ز دل برون آرم رخنه در چرخ واژگون آرم
جام[6] فرعونی فلک شکنم دست موسی ز خُم[7] برون آرم
من که صد کاف و نون توانم کرد سر فرو کِی به کاف نون آرم
نیست در مُلک عقل تحفهٔ درد روم از کشور جنون آرم

---

۱. S خواجه بهایی است
۲. S جان
۳. S نو سؤال
۴. S غرق
۵. M اگر آهی
۶. M بزم
۷. S غم

فرصتی کو که تن به کار دهم | لرزه در جـان بیستون آرم
کو دماغی که قدّ برافرازم | خم به بالای چرخ دون آرم
کس نیارد برون سر از کارم | گر سر از کار خود برون آرم
بر رگ ناله گر نهم انگشت | تاب در نبض ارغنون آرم
تیغش آب حیات می‌شنوم | جان به پیشش به آزمون آرم
دل و جان لایق نثارش نیست | این محقّر به شاه چون آرم
در نگیرد فسون عشق به او | واله ار صد ازین فسون آرم[1]

- بی‌جهت نبود اگر در هند خوار افتاده‌ام | زانکه من آیینه‌ام در زنگبار افتاده‌ام
کور طبعان زمان غافل ز حالم گشته‌اند | دُرّ شهوارم به خاک رهگذار افتاده‌ام
بازوی خیبرگشا کو تا برش بینی ز من | ذوالفقار حیدرم امّا ز کار افتاده‌ام
هر جفایی می‌کند گردون به جانم گو مکن | این سزای من کزین‌سان بُردبار افتاده‌ام
از لب بام طرب در سنگلاخ درد و غم | آن بلورین ساغرم کز دست یار افتاده‌ام
سوختم از سوزش من هیچکس آگه نشد | در جهان هم طالع شمع مزار افتاده‌ام
غنچهٔ امّید من نشکفت از شاخ طرب | گُلبن خشکم ز چشم نوبهار افتاده‌ام
نیستم صیدی که در قسمت رهایی باشدم | زانکه در دامِ سر زلف نگار افتاده‌ام
گشته زان دُرّ ثمین آغوشِ اقبالم تهی | چون صدف نبود عجب کز اعتبار افتاده‌ام
آن مه خورشید طلعت گشته تا گرم خرام | سایه‌سان دنبال او بی‌اختیار افتاده‌ام
سیل اشکم چون نگردد غیرت جیحون دلا | من که دور از یار و مهجور از دیار افتاده‌ام
یک نفس جایی قرارم نیست واله در جهان | مُهرهٔ نردم به دست روزگار افتاده‌ام

- هر نفس دل را به مِهر مه جبینی خوش کنم | خاطر خود را به یاد نازنینی خوش کنم
غنچه دل تنگ است از لعل تو پیغامی به باغ | می‌برم تا خاطرِ اندوهگینی خوش کنم
زاهدم هر لحظه می‌خواند به دین خویشتن | کافرِ عشقم از این بهتر چه دینی خوش کنم

- ره بر درت ای شمع جهان سوز ندارم | من طالعِ پروانهٔ جان سوز ندارم

---

۱. S واله از صد ازین برون آرم

از رشک جهانی چه دهی بیم هلاکم / در سینه مگر آهِ جهان سوز ندارم
افسرده ز دَم سردی زهّادم و افسوس / کاندر قدح آن آبِ روان سوز ندارم
در عالم ایجاد سمندر نَسَبَم من / پروایی از آن آتشِ جان سوز ندارم
قاصد مکن اندیشه ز پیغام من امروز / افسرده دلم حرفِ زبان سوز ندارم
می‌کرد ز آهِ دل من خصم کرانه / پنداشت که من آهِ گران سوز ندارم
از خرمن جان گرچه نهان دود برآورد / واله گِله از عشق نهان سوز ندارم

ـ اکنون که ز حیرت به جگر آه ندارم / در خلوت آیینه رخان راه ندارم
حرفی است در افواه که ماند به تو خورشید / من گوش به افسانهٔ افواه ندارم
شبهای جدایی به که گویم غم دل را؟ / چون همنفسی جز غمِ جانکاه ندارم
بندد به کسان عقد طرب در همه محفل / از دُختر رز بی‌سبب اکراه ندارم
اکنون که قدم واله از آن بزم کشیدم / پروای حسود و غمِ بدخواه ندارم

ـ خار حسرت به جگر از غم یاری دارم / داغ حرمان به دل از لاله‌عذاری دارم
دل نه تنها جرس محمل ناز است مرا / سر هم از آتش[1] فتراک سواری دارم
دو جهان فتنهٔ چشم تو گرفته‌است، کجاست / آنکه می‌گفت من از فتنه کناری دارم
پا کشیدم ز حریم سرکویش عمری است / در دل از رهگذر دوست غباری دارم
ماه من آمد و هنگام تماشاست مرا / امشب ای دیدهٔ واله به تو کاری دارم

ـ در پریشانی چو سنبل مانده‌ام / تا جدا ز آن زلف و کاکل مانده‌ام
روزگاری شد که در میدان عشق / زخمیِ تیغ تغافل مانده‌ام
از دهانت می‌نیارم گفت هیچ / عمرها در این تأمّل مانده‌ام
نوگلم رفت از چمن خندان و من / در فغان مانند بلبل مانده‌ام
گر چه خوارمْ چشمِ کم سویم مبین / یادگار از یک چمن گل مانده‌ام
همسری با بید مجنونم بود / از ترقّی در تنزّل مانده‌ام
می‌رود چون سیل واله عمر و من 339b / با قد خم گشته چون پُل مانده‌ام

۱. اساس: آرایش

- زود رنجم به خوی یار قسم / دیر صلحم به روزگار قسم
سینه چاکم به مرگ گل عمری‌است / داغـدارم به لاله‌زار قسم
هـدف تیر غمزهٔ یارم / بـه نگـاهِ کرشمه بار قسم
رفت بر باد خاکِ هستی من / بـه سـر راه انتظار قسم
لاله پروردهٔ کنار من است / بـه جگرهای داغدار قسم
همچو نرگس به بسترم مایل / ناتوانم به چشم یار قسم
مستی من ز ساغر لب تُست / به می لعل خوشگوار قسم
عزّت غیر نیست پیش توام / سخت خوارم به اعتبار قسم
کفر و دین هر دو امّت عشقند / به رسول و به کردگار قسم
همه ذرّات در انا الحقّ ماند / بـه خدای بزرگوار قسم[1]
خون واله بـه کار می‌آید / به کف پایت ای نگار قسم
- می‌شود آبْ از تفِ مِهرش دلم / بـار لیلی بر نتابد محملم
ازکدامین درد نالم پیش یار / کاشکی یک درد بودی در دلم
کفر کامل بِه ز دین ناقص است / این چنین فرموده پیرِ کاملم
هرکسی واله به چیزی مایل است / من به مِهرِ ماه‌رویان[2] مایلم
- در عشق به خونِ جگر افروخته داغم / غافل نزنی دامن بازی به چراغم
از سنگ و شجر جوش زند صاف تجلّی / بر طور فشانند اگر درد ایاغم
من بلبل عرشم چه‌توان‌کرد که‌اکنون / هم‌صحبت خفّاشم و هم نغمهٔ زاغم
هرگه روم از خویش به یاد سر زلفی / در حلقهٔ زنجیر بگیرند سراغم[3]
واله نکشم منّت نکهت ز بهاران / کز آتش سودای گلی سوخت دماغم
- سر جوشِ کهن شراب خویشم / شـورِ نمکِ کبابِ خویشم
از یـار جدایم نباشد / مـن سایهٔ آفتابِ خویش
دارم گنهی چـو توبه واله / خجلت زدهٔ ثوابِ خویشم

---

۱. S ,A «کفر و دین... بزرگوار قسم» را ندارد
۲. M من به جور خوبرویان
۳. M این بیت را ندارد

ـ بر سر دار خانه‌ای دارم	همچو عرش آستانه‌ای دارم
گوشها کر شود ز نغمهٔ من	چون انا الحقّ ترانه‌ای دارم
عالمی سوزد ار به حرف آیم	همچو آتش زبانه‌ای دارم
عمر صرف دوگانه گشت مرا	شکر اینکه یگانه‌ای دارم
کُشدم دل به زلف و خال کسی	در نظر دام و دانه‌ای دارم
زان شکر لب ز قصّهٔ شیرین	نمکین‌تر فسانه‌ای دارم
دل فراموش کرده‌ام پیشش	باز گردم بهانه‌ای دارم
دور واله ز بزم یار چو شمع	گریهٔ بی کسانه‌ای دارم
ـ به دلت راه ندارم، چه کنم؟	در جگر آه ندارم، چه کنم؟
ـ در بزم یار ز آتشِ دل در گرفته‌ام	مانند شمع زندگی از سر گرفته‌ام
زان فرق عزّتم به ثریّا رسد که من	خود را به خاک راه برابر گرفته‌ام
بیداریم به حشر گر افتاد، دور نیست	در خواب ساغر از لبِ دلبر گرفته‌ام
از روی یار زلفت به یک سو کشیده‌ام	این سحر بین که آتش عنبر گرفته‌ام
میراث از آن ز پیرِ مغان می‌برم که من	از خاندان میکده دختر گرفته‌ام
دل کنده‌ام ز خال رخ دلستان خود	مصحف ز دست هندوی کافر گرفته‌ام
افکنده‌ام به گردن دلِ مهرِ زلف او	عنقای قاف عشق به چنبر گرفته‌ام
امروز می‌دمد همه سرد از کنار من	دوشین به خواب قد تو در بر گرفته‌ام
واله سرم به جام جم آید کجا فرو	تا از سفال میکده ساغر گرفته‌ام
ـ ز چشمی مستی سرشار دارم	که جا در خانهٔ خمّار دارم
منم آن مؤمن کافر نهادی	که عار از سبحهٔ زنّار دارم
من از همصحبتی افتاده‌ام دور	که صحبت با در و دیوار دارم
ز پیشم تا گذشت آن لُعبت چین	چو صورتْ پشتْ بر دیوار دارم
پیام آورده‌ام از غنچه امروز	سخنها زیر لب با یار دارم
ز مضراب غمت در هر رگ جان	نواها همچو موسیقار دارم
کمی کرده است در آزار جانم	ز جانان شکوهٔ بسیار دارم

سخن تا زان گل بی خار گفتند
حدیثِ لاله و گل خوار دارم

شنیدم توبه کردی واله از می
ز استغفارت استغفار دارم

- شب‌به‌خوابش دیده‌ام،رفته‌است خواب‌از دیده‌ام
می‌دَمَد امروز چون صبح آفتاب از دیده‌ام

آتشم زد در درون سینه و روزن ببست
بر مشامم می‌رسد بوی کباب از دیده‌ام

در نظر دارم خیال دلبر خنیاگری
می‌رسد بر گوشم آواز رباب از دیده‌ام

جامه زر تاری کجا بگذشت از من کاین چنین
می‌ستاند وام سیماب اضطراب از دیده‌ام

می‌شود معمورهٔ روی زمین یکسر خراب
گر چنین ریزد ز هجرانِ تو آب از دیده‌ام

مسجد و میخانه ویران شد ز سیل اشک من
شکوه‌ها دارند زان‌رو شیخ و شاب از دیده‌ام

بحر اگر از دیدهٔ من بر نمی‌تابد حساب
آن قدر گریم که بردارد حساب از دیده‌ام

دیده تا محروم شد از روی راحت‌بخش دوست
عالمی افتاد واله در عذاب از دیده‌ام[1]

- عشق چون آتش زند بر پیکرم
طرح گلشن ریزد از خاکسترم

عاشق از معشوق دارد کرّ و فرّ
بندهٔ معشوقِ عاشق پرورم 340a

یار من چون بهتر از لیلی بود
پس نه مَردم گر ز مجنون کمترم

معجزم عشق است و دینم عاشقی
قبله‌ام حُسن است و من پیغمبرم

ای بهشتی روی من دور از تو چند
در درونِ سینه دوزخ پرورم

گر فراش از گل کنم دور از رخت
خار افشاند غمت بر بسترم

جز ریا نبود غرض از طاعتش
زاهد ار مُسلم بود من کافرم

کی سرم آید فرو واله به خط
گم مبادا سایهٔ زلف از سرم

- هر نفس از خود به شوق لعل جانان می‌رویم
گر چه معدوم است بی‌شک آب حیوان می‌رویم

گر همه خضریم ترسم غول راه خود شود
زان سبب از خود به کوی یار پنهان می‌رویم

خاطر یاران همدم بس عزیز افتاده است
ما به سیر گل برای عندلیبان می‌رویم

فارغیم از خارخار عشق گل مانند سرو
زان به سیر گلستان برچیده دامان می‌رویم

گر چه صد خار جفا داریم در دل هر طرف
همچو گل از گُلِستانِ دهر خندان می‌رویم

---

۱. M «می‌شود معموره... عذاب از دیده‌ام» را ندارد

نیست حدّ آنکه سر از تیغ فرمانت کشیم / ای کمان ابرو تو را دایم به فرمان[1] می‌رویم
بر دل سی‌پاره از تیغ جفا باری چنین / می‌رویم از کوی تو آخر به قرآن می‌رویم
با لب پُرخنده می‌آییم پیشت همچو گل / شمع‌سان از بزم تو با چشم گریان می‌رویم
جان اگر خواهند از ما در عوض منّت به جان / ما به قربان سر بیدادِ خوبان می‌رویم
قوم و خویشان گرچه یاد ما نمی‌آرند ما / هر نفس از خود به یاد قوم و خویشان می‌رویم
این همه شادی چرا باید به راه میکده / گویی از هندوستان واله به ایران می‌رویم

ـ گر کند آن لب سلیمانی به من / خود نخواهد ماند پیشانی به من
ساز زنّاری کنم از زلف او / چون نمی‌افتد مسلمانی به من
ترسم آخر همچو اشک آیم به چشم / سخت زیبا گشته عریانی به من
بسته شد تا دل به زلف دلبری / داد جمعیّت پریشانی به من
خاک ره گشتم که بر من بگذری / خود تو اکنون دامن افشانی به من
بسمل تیغ تو گشتم آنچنانک / ماند حیران چشم قربانی به من
گر نه عشقت خواهدم تعمیر کرد / رو چرا آورده ویرانی به من
زار گرید پیر کنعان هر زمان / در غم آن یوسفِ ثانی به من
من نخواهم ناصح از خوبان گذشت / تا یکی افسانه می‌خوانی به من
می‌گدازی از غم دوری تو هم / اندکی ای ماه می‌مانی به من
فارغم از رنج دانش کرده است / لطفها فرموده نادانی به من
شد بهشت هند واله چون جحیم / در غم یار صفاهانی به من

ـ حسن کشد به هر کجا دامن ناز بر زمین / عشق نهد به راه او روی نیاز بر زمین
آن بت مه جبین اگر قبلهٔ خاکیان شود / آید از آسمان مَلَک بهر نماز بر زمین
خاک رهش شود همه غیرت نافهٔ ختن / یار به جلوه چون کشد زلفِ دراز بر زمین
معجزهٔ لب تو را هر که شنیده گفته است / عیسی از آسمان مگر آمده باز بر زمین
مِهر ز آسمان اگر شهره به ذرّه‌پروری است / چون تو ندیده هیچکس بنده‌نواز بر زمین

۱. S قربان

- بر شمع خود از دور نظر دوخته‌ام من | هم طالع پروانهٔ پر سوخته‌ام من
- آمدی بر سر من بعد هلاکم بنشین | بنشین یک نفسی بر سر خاکم بنشین
- شمعم به بزم هستی و آه است دود من | جز اشک نیست حاصل نخلِ وجود من
دادم ز دست مایهٔ دین و دل و خرد | بازارگان عشقم و این است سود من
دلها شوند زنده ز تأثیر ناله‌ام | عیسی دمی است خاصهٔ داوود عود من
دشمن به هیچ رشک به من برد زان دهان | زد این شراره برق به کِشت حسود من
در هند بس به یاد صفاهان گریستم | دریای گنگ شد خجل از زنده رود من[1]
آن آدمم که رهزنی کس نمی‌کنم | ابلیس می‌کند ز دل و جان سجود من
در هند بس به یاد صفاهان گریستم | دریای گنگ شد خجل از زنده رود من
چون سایه واله توام ای آفتاب رو | زان محو، هست و بود تو شدْ هست و بود من
- گل سوی بستان می‌رسد، هان ای هزاران مژده‌ای | ابر بهاران می‌رسد، هان باده‌خواران مژده‌ای
برقع گشود از روی خود، بنمود یار ابروی خود | ساقی خرامان می‌رسد، هان می‌گساران مژده‌ای
دردی که دارید از بتان، از لعل آن عیسی دمان | آخر به درمان می‌رسد، هان دل‌فگاران مژده‌ای
بلبل که رفت از گلستان، با ناله و آه و فغان | اکنون غزلخوان می‌رسد، هان گل‌عذاران مژده‌ای
رنگ چمن دیگر شده خاکش همه عنبر شده | گلشن به سامان می‌رسد هان خوارزار را مژده‌ای
با عارض مه آن صنم، آهیخته شمشیر ستم | چون مهر رخشان می‌رسد، هان جان‌نثاران مژده‌ای
واله به سوی اصفهان از غربت هندوستان | خوشوقت و خندان می‌رسد، هان اهل ایران مژده‌ای
- عمری‌است کسی نآمده از کوی خدیجه | بادی نرساند به من بوی خدیجه 340b
جان خاک نسیمی که رساند به مشامم | عطری ز سر زلفِ سمن بوی خدیجه
آیین وفا از دل او هیچ مجویید | کاین سنگ نباشد به ترازوی خدیجه
با تنگی خاطر خوشم از بهر همین من | کز غنچهٔ دل می‌شنوم بوی خدیجه
بینید به ابروی کج و پهن بلندش | این تیغ بود در خور بازوی خدیجه
پندم مده ای ناصح بی‌درد که باشد | هر موی مرا کار به هر موی خدیجه

۱. S،A این بیت را ندارد

واله ز رخش دیده دمی باز نگیرم[1]   یک بار دگر بینم اگر روی خدیجه
ـ شمشاد زند دست به دامان خدیجه   خیزد چو ز جا سروِ خرامان خدیجه
در باغ دگر لب نگشاید به تبسّم   گر غنچه ببیند لبِ خندان خدیجه
تا حشر کنم شکوه ز بیداد فراقش   دستم رسد ار بازْ به دامان خدیجه
یک لحظه دلم را نگذارد که شود جمع   قربان سرِ زلفِ پریشان خدیجه
مشکل که دگر سر به در آرد ز خجالت   گر مهر ببیند مه تابان خدیجه
از نالهٔ بلبل بود آرایش گلشن   از مرگ من افسرده گلستانِ خدیجه
از عالم و آدم نه نشان بود نه نامی   روزی که شدم واله و حیران خدیجه
ـ شد غنچه غلامِ لب خاموش خدیجه   شمشاد بود غاشیه بر دوش خدیجه
حالِ دل من گوش‌زدش کرده ببینید   آن لعل که آویخته در گوش خدیجه
من هم زدمی بوسه به آن پایِ نگارین   بودی اگرم طالع پابوس خدیجه
از رشتهٔ جانش بکنم تار حمایل   زین پس شوم ار باز هم آغوش خدیجه
عمری‌است ز من یاد نکرده‌است همانا   آن عهد وفا گشته فراموش خدیجه
پا بر سر افلاک گذارم به تفاخر   گر دست رسانم به سر دوش خدیجه
محرومی دولت کشم ارکم بشمارم   از ظلّ همان سایهٔ پاپوش خدیجه
واله چو رهت نیست به بزمش به تصوّر   بوسی بِستان از لب مِی نوش خدیجه[2]
ـ من آن باده‌ام در ایاغ خدیجه   که باشد ز من تر دماغ خدیجه
اجل مهلتی ده که ترسم ز مرگم   خلل افتد اندر فراغ خدیجه
چو شاهین دلی داشتم گشت ناگه   گرفتار خالِ چو زاغ خدیجه
من آن بلبل بی‌نصیبم که آخر   نشد روزیم سیر باغ خدیجه
ز مرگم گر افسرده دل شد عجب نیست   به من بود روشن چراغ خدیجه
مده همدم از مرگ من یاد او را   مکن تازه زنهار داغ خدیجه
ز خود واله احوال جانان بپرسید   گرفت از خدیجه سُراغ خدیجه

---

۱. S نگردم

۲. S ,A «محرومی دولت... می نوش خدیجه» را ندارد

ـ دهم جان ز حسرت برای خدیجه / بر آید مگر مدّعای خدیجه
شود زود بیگانه با شیشه جانان / دلِ سنگ دیر آشنای خدیجه
سرم در سر این هوا رفت و آخر / نرفت از سر من هوای خدیجه
به بنده‌نوازی ستری نیست او را / بده دادِ من ای خدای خدیجه
چه پرسی برای که دیوانه گشتم / برای خدیجه، برای خدیجه
در آرد ز پا رستم زابلی را / می عشق مرد آزمای خدیجه
به بوسی دلم زار بوده‌است عمری‌است / لبِ لعل شیرین ادای خدیجه
چو من باید از عقل بیگانه گردد / کسی کو شود آشنای خدیجه
به جای من او را بسی هست[1]، دانم / مرا نیست یک کس به جای خدیجه
مه و مهر بهر قدم‌بوسم آیند / گذارم اگر سر به پای خدیجه
شود گوش گردون کر از صیحهٔ من / به گوشم رسد گر صدای خدیجه
گل و شمع و می راست دعوای خوبی / در این بزم خالی‌است جای خدیجه
ز ورد شبانروزی من چه پرسی / دعای خدیجه، دعای خدیجه
بلا دوری از من نکرده‌است یک دم / دلم گشته تا مبتلای خدیجه
شوم سرخ رو در میان شهیدان / شود خون من گر حنای خدیجه
سخن مختصر می‌کنم شد دل من / گرفتارِ زلف رسای خدیجه
معیّن کجا می‌توان کرد واله / که برده دل از من کجای خدیجه
ـ هر جا سپاه غمزه بیاراست رایتی / تاراج شد ز کشور جانم ولایتی
گوشی بده به قصّه‌ام امشب که همچو شمع / از سرگذشت هجر تو دارم حکایتی
واله زبان ببند به تعریف زلف یار / افسانه‌ای است آنکه ندارد نهایتی
ـ نپنداری[2] همین عجز و تنزّل می‌کند کاری / تغافل کن که با خوبان تغافل می‌کند کاری
دلم از نازِ خارِ بی‌مروّت در چمن خون شد / همین تنها نه با من عشوهٔ گل می‌کند کاری
نمی‌دانم چه خواهد شد سرانجام گل و بلبل / ولی دانم که آخر آه بلبل می‌کند کاری

---

۱. S: کسی نیست
۲. S: نمی‌داند

ـ ای هجر تو مرگ ناگهانی — وصل تو حیات جاودانی
با سایه تو را نمی‌پسندم — عشق است و هزار بدگمانی
من خون خورم از[1] غم و تو با غیر — نوشی می صاف ارغوانی
من در غم هجر جان بدادم — تو زنده بمان به شادمانی
ای باد صبا بدیده‌ام آر — گَردی ز رهش اگر توانی 341a
غارتگر صبر و عقل و دینم — لزگی صنمی‌است اصفهانی
پروانه و شمع دید با هم — بگریست که آه از فلانی
این بود نصیب من که در هند — میرم ز فراق یار جانی
زنده به امید وصل یارم — ورنه من و هجر و زندگانی

ـ کرده خون در جگرم لعل گهر بار کسی — زده آتش به دلم شعلهٔ رخسار کسی
چاک می‌شد به برت خرقهٔ تقوای چون من — گر تو هم می‌شدی ای شیخ گرفتار کسی
حاش لله که سر از چنبر رایش پیچم — کافرم خواهد اگر زلف چو زنّار کسی
غالباً هست موافق به مزاجش که چنین — می‌خورد خون دلم نرگس بیمار کسی

ـ دل برد ز من چشم سیاهی که تو داری — فریاد ازین طرز نگاهی که تو داری
می‌نوش و میندیش ازین جرم که فردا — رشک است مَلَک را به گناهی که تو داری

ـ از درد من آن شوخ خبر هیچ ندارد — فریاد که آه من اثر هیچ ندارد
گل پیش رخ دلبر من کاسه گرفته‌است — با لعل لبش تنگ شکر هیچ ندارد
از عاشق آزاده مجویید دل و دین — بیچاره به جز یار دگر هیچ ندارد
هرگز ز لبش حرف عتابی نشنیدیم — این آتش سوزنده شرر هیچ ندارد
واله به تماشای تو از خود خبرش نیست — حیران تو از خویش خبر هیچ ندارد

ـ می‌کند زلف سیه با روی جانان اختلاط — دیو را بنگر که دارد با سلیمان اختلاط
ز اختلاط زلف او آخر پریشان شد دلم — این سزای آنکه می‌گردد پریشان اختلاط
آب و آتش مختلط گشتند با هم عاقبت — در نمی‌گیرد میان ما و جانان اختلاط

---

۱. S من خوارم از

من به یادش گشته‌ام خاموش در هندوستان / با رقیبان می‌کند او در صفاهان اختلاط
غیر اگر گردید با او مختلط، نبود عجب / خار را هم هست با گل در گلستان اختلاط
روز خوش دیگر نخواهد دید چون من در جهان / هرکه یک شب کرد با آن ماهِ تابان اختلاط
اختلاط ظاهری گر نیست با یارم چه شد / با خیالش می‌کنم واله فراوان اختلاط

- خرّم آن روز که دل جانب ایران کشدم / جذبهٔ کار کند سوی[1] صفاهان کشدم
فکر جمعیّت خاطر چه کنم زانکه همان / دل آشفته به آن زلف پریشان کشدم
خویش را بر سر راهش فکنم سایه مثال / بلکه دنبال خود آن سرو خرامان کشدم
زلفِ کافرْ بچه‌ای رهزن دین گشت مرا / عشق از کعبه به بتخانه گریبان کشدم
می‌کشد وسمه بر ابروی سیهٔ واله یار / نیل کفر است که بر چهرهٔ ایمان کشدم

- جان سهل متاعی است به جانان چه فرستم / از هند ندانم به صفاهان چه فرستم
معذورم اگر جان نفرستم به جنابش / دیوانه نیم زیره به کرمان چه فرستم
تن لایق نورانهٔ آن تیغ نباشد / کاهی به بر برق درخشان چه فرستم
گویند چرا دل نفرستی به بر دوست / این ذرّه به آن مهرفروزان چه فرستم
کس تحفه ز گلخن نفرستاد به گلشن / از هند ندانم به صفاهان چه فرستم[2]
واله به چمن گل نفرستند ز بازار / دیوان خود از هند به ایران چه فرستم

- سیه روزمْ غریبمْ دردمندمْ عاشقمْ زارم / فرامش کردهٔ بختم، ز خاطرْ رفتهٔ یارم

- بی‌رخ و زلفت نگارا از شب و روزم مپرس / صبح می‌خندد به روزم، شام گرید بر شبم

- به دل محبّت یاری که داشتم، دارم / به سر هوای نگاری که داشتم، دارم
هزار داغ جفا هر طرف به سینهٔ خویش / ز عشق لاله‌عذاری که داشتم، دارم
به دیده سرمه‌ام از گِرد راه خود نکشید / به دل ز یار غباری که داشتم، دارم
ز یمن عشق تو یک لحظه نیستم بیکار / به درد و غم سروکاری که داشتم، دارم
ز رنج دوریت ای مه به جان تو که همان / تن ضعیف نزاری که داشتم، دارم

- با لبِ غنچه پیامی‌است که من می‌دانم / گوشِ گل محو کلامی است که من می‌دانم

---

۱. M تا به

۲. A, S «معذورم... صفاهان چه فرستم» را ندارد

می خوبی ز سبوبی‌است که من می‌فهمم
مستی عشق ز جامی‌است که من می‌دانم

نو غزالی که دل از من به نگاهی بربود
وحشی با همه رامی‌است که من می‌دانم

از خم زلف در آزادی من رنج مکش
مرغ دل بستهٔ دامی‌است که من می‌دانم

می‌برد جلوهٔ بالای بتی از من دل
سروکارم به خرامی است که من می‌دانم

سرخی رنگ تو در سایهٔ تاک ای زاهد
اثر تخم حرامی است که می‌دانم

واله از داغ وفای تو نتابد رخ خویش
این سیه روی غلامی است که من می دانم

ـ چون هست به طالعم جنونی
دیوانهٔ او چرا نباشم

ـ با دل امشب سخنی زان قد رعنا گفتم
هر چه گفتم همه از عالم بالا گفتم

ـ نالهٔ زار نوایی‌است که من می‌دانم
اصل این نغمه ز جایی‌است که من می‌دانم

لن ترانی دهدم مژدهٔ وصل ابدی
جور معشوقه وفایی‌است که من می‌دانم

حسن بر مرکب رحمت زده نعل وارون
لعنت از دوست ثنایی است که من می‌دانم

تشنه لب ابر عطایش نگذارد کشتی
کار عالم به خدایی است که من می‌دانم

پیرهن چاکی گل در چمن غنچه دلی
از غم شگ قبایی است که من می‌دانم[1]

عجبی نیست که شد پیر زلیخا در هجر
دوری یار بلایی است که من می‌دانم

خاکپای سگ درگاه تو را در چشمم
شرف و عزّ و بهایی‌است که من می‌دانم

حاش لله که ازین رنج خلاصی طلبم
درد عشق تو دوایی‌است که من می‌دانم 341b

آفت دین و دل صومعه‌داران واله
نگه هوش ربایی است که من می‌دانم

ـ هجران ز زندگانی بیزار کرد ما را
آخر به جان سپردن ناچار کرد ما را

بی عشق در دو عالم بودیم ننگ گلخن
داغش تبارک الله گلزار کرد ما را

در خواب بعد عمری آمد چو جان در آغوش
واله تپیدن دل بیدار کرد ما را

ـ پس از عمری به ما بخشید از گیسوی خود تاری
زبان شکوهٔ ما را به مویی بست مکّاری

نه آخر من برهمن کیشی و او بتْ عجب نبود
غلام هندوش را شه اگر بخشید زنّاری

ز یوسفْ مصر پرشوراست واین ماهی که من دارم
به سودای رخش شوری است در هر شهر و بازاری

---

۱. S ،A «تشنه لب... که من می‌دانم» را ندارد

غریب افتاده‌ام در هند و می‌میرم به‌صد حسرت / به پهلویم نه دلسوزی، به بالینم نه غمخواری
سخن واله تو را از خامهٔ دردآلود می‌ریزد / به قربانِ سرت گَردم مگر جایی گرفتاری

ـ چند بی‌مهرِ جمالش به لب آمد جانم / شمع سان سوزم و باور نکند جانانم
بت لزگی بچّه‌ام راهزن دینْ که شده‌است / کاروانا چه خبرداری از اصفاهانم
به یقین در دل سنگش اثری خواهد بود / گر به جایی برسد آهِ شرر افشانم
سزد ار فخر کنم بر همه شاهان جهان / تا گدای در خود کرد مرا سلطانم
نیست بی‌وجه به سر افسر داغم واله / زان که در بزم جنون خسرو داغستانم

ـ دل و جان فرش منزل بود شب جایی که من بودم / فلک را پای در گِل بود شب جایی که من بودم
به افسون جادوی شوخی زبان می‌بست مردم را / سخن از سحر بابل بود شب جایی که من بودم
صبا می‌ریزد از خاکسترم طرح چمن امروز / که جانان شمع محفل بود شب جایی که من بودم
قدح را در سماع آوره بود از نغمهٔ مطرب / صراحی پیر کامل بود شب جایی که من بودم
به یک صحبت ز قید عقل پیر خُم خلاصم کرد / فلاطون طفل جاهل بود شب جایی که من بودم
به آهنگ خموشی چنگ حیرت در فغان دیدم / نوادر پردهٔ دل بود شب جایی که من بودم
ز مستیْ سر ز پا پا را ز سر نشناختم واله / خرد یک باره زایل بود شب جایی که من بودم

ـ زبان دانان زبانم می‌شناسند / سخن فهمان پیامم می‌شناسند
گمان دارم که خود[1] جانان خویشم / یقین‌داران گمانم می‌شناسند
حکایت می‌کنم از حُسن یوسف / عزیزان داستانم می‌شناسند
منم آن بلبلِ دستان زنِ عشق / که یک سر گُلرخانم می‌شناسد
نه تنها همزبان با قُمریانم / هزاران هم‌فغانم می‌شناسد
به کویش خوار کی مانم که دانم / سگانش استخوانم می‌شناسند
زمین و آسمان پیدا شد از من / زمین و آسمانم می‌شناسند
منم آن مهر عالمتاب واله / که ذرّات جهانم می‌شناسند

ـ نیست شو تا همه تو گردی باز / بنده شو تا خدا بیابی باز
کوس یکتاییم به عرش زدند / نیست در ملک وحدتم انباز

---
۱. Sکه من

نغمهٔ کفر و دین ز یک ساز است   پرده‌ها هست مختلف آواز
نیست هر سینه لایق این سِر   نیست هر گوش محرم این راز
واله آن روز در وجود آمد   که نه انجام بود و نه آغاز

ـ بی‌نیاز از جسم و از جان دانیش   مُجرمی تو گر نه زینسان دانیش
جسم و جان ما ازو باشد فقیه   آنکه تو بی‌جسم و بی‌جان خوانیش
بینم و دانم ز مه روشن‌تر است   آفتابی تو که پنهان دانیش
آنچه را زُهّاد می‌گویند کفر   کافری گر غیر ایمان دانیش
مؤمن است آنکس که کافر گوییش   کافر است آنکس مسلمان دانیش
آن زمان دانات می‌دانیم ما   کانچه آید در نظر آن دانیش
بینیش در کسوتِ مَه طلعتان   در لباس نازنینان دانیش
در میان انجمن بینیش شمع   در چمن سرو خرامان دانیش
حکم عشق‌است اینکه بینی هرکجا   ذرّهٔ خورشید تابان دانیش
شرط راه است اینکه مور خسته‌ای   هر کجا بینی سلیمان دانیش
هیچ چیز از بندگی مشکل مدان   این خدایی نیست کآسان دانیش
بر تو بادا کآنچه واله بشنوی   سربه‌سر تنزیل و قرآن دانیش

ـ دوش در پردهٔ زلف آن رخ زیبا دیدم   در شب قدر نهان نور تجلّی دیدم
پردهٔ از رخ چو بر افکند منِ خسته جگر   خویش را غرقهٔ دریای تمنّا دیدم
قطره بودم سرِ همچشمی بحرم می‌شد 342a   نظر از خویش چو بستم رخ دریا دیدم
چون به قاف عدمم راه تماشا افتاد   هر طرف دیده گشودم همه عنقا دیدم
کی به شهر خردم میل اقامت باشد   من که در دشت جنون محملِ لیلی دیدم
هرکجا رفتم اگر گلخن اگر گلشن بود   همه جا جلوه‌گر آن قامتِ رعنا دیدم
هر غبارم که در آیینهٔ دل بود زدود   طرفه صیقل گری از جام مصفّا دیدم
آنکه در صومعه سر حلقهٔ دینداران بود   خاکروب حرم و دیر و کلیسا دیدم
دوش واله ز حرم جانب بتخانه شدم[1]   آنچه از دیده نهان بود هویدا دیدم

۱. M «طرفه صیقل... بتخانه شدم» را ندارد

ـ بگـویم راست ربّ مسـتعانم خـداونـد زمـین و آسـمان
مـنم پیدای هـر پیدا و لیکـن ز چشـم تـنگ مـحجوبان نـهانم
منم موجود اگر جسمم وگر جان ولی بـیرون ز حدّ جسم و جـانم
معطّر شد جهان از من و لیکن چو بوی گل به برگ خود نـهانم
ز چرخ و اختـرانم نیست پروا کـه مـن خلاّق چرخ و اختـرانم
سـرم می‌گردد از مستی ندانم دگـر واله چـه آمـد بـر زبـانم
مـن و ایـن حـرفها اسـتغفر الله ز هر چیزی کزان کم نیست آنم[۱]
خـداونـد جـهان جـلّ شأنـه کـمینه بـنده‌ای از بـندگانم
خدا داناست این دعوی دروغ است کـه هـیچ از بـندگی نبود نشانم
بـه غیر از مصطفی صلّوا علیه درین دعـوی کسی صـادق نـدانم
از آنکه بندگی کاری‌است مشکل کـنم[۲] گـر وصف او سـوزد زبانم
مـرا ای دوستان صـوفی نـدانید نـیَم صـوفی، غـلام صـوفیانم
ز صوفی فرق بسیاراست تـا من که صوفی آتش است و من دُخانم
ـ دیدم سحری ماه رخی بر سر کویی شیرین سخنیْ لب شکریْ نادره گویی
لیـلی حشـمیْ[۳] محتشمیْ عقل فـریبی مجنون سپهیْ خوش نگهیْ سلسله مویی
مـی‌دید بـه سـوی مـن درویش قـلندر بـی‌خواست بـرآمـد ز دلم نـالهٔ هـویی
گفتا چه کسی؟ گفتمش ای ماه ز خود پرس فهمیده چه می‌پرسی و دانسته چه جویی
پرسید دگر باره که دانی چه کسم من؟ گـفتم مـن آواره بـه هـر وادی و کـویی
خندید و همی گفت به زیر لب چون قند دیـوانـه نـدیدیم بـدین نـادره‌گـویی
بازم ز سر لطف بـر خویش طلب کرد گفتا چو چنین است چرا در تک و پویی؟
گـفتم چـه کـنم؟ نـاز تـو فـرمایدم ایـن را کز کوی به کویی دَوَم، از سوی به سویی
ـ هر کس برد از زلف پریشان تو بـویی هرگز نشود جمع دلش یک سر مویی
بگشای سر ترکش مژگان جگـر دوز شاید که رسد چاک دل ما بـه رفـویی

۱. S جانم
۲. M کند
۳. S لیلی صفتی

ملاّ و حدیث ورع و صوفی و طامات — ما و تو و مینای شراب و لب جویی
افتاد رهم جانب مسجد به غلط دوش — دیدم دو سه سنگی و یک ابریق وضویی
نه قهقهه مینایی و نه خندهٔ جامی — نه بانک بطی بود و نه آواز سبویی
خوش آنکه به طوف حرم میکده آیم — گه پای خُمی بوسم و گه پای سبویی
ایمن بود از زردی رو در صف محشر — خوش آنکه بمالد به در میکده رویی
ناصح مکن آزرده زبان را که خجل شد — واعظ که خراشید درین قصّه گلویی
نامش به بدی شهره شود در همه آفاق — هر کس که شود والهٔ رُخسار نکویی

ـ نه هر که کرد علی نامْ حیدری داند — نه هر که گشت محمّد پیمبری داند
نه هر صحابه شود ز اهلِ بیت چون سلمان — نه هر که روی نبی دید بوذری داند
نه هر که تکیه کند بر وسادهٔ دولت — طریق سروری و رسم مهتری داند
نه هر که بنده شود خدمتی کند بسزا — نه هر که خواجه بود بنده‌پروری داند
نخست بایدش از غیرِ حقّ نظر بستن — نه هر که سجده به بت کرد کافری داند
نه هر نهال که افراخت قد به طرف چمن — چو سروِ قامت یارم صنوبری داند
نه هر که زلف و خط و خال باشدش واله — طریق یاری و آیین دلبری داند

رباعیّات

ـ پیوسته هوای شاهیم بود به سر — اندیشهٔ کج کلاهیم بود به سر
خاک در تو از آن شدم چون همه عمر — سودای جهان پناهیم بود به سر

ـ طبعی چو مزاج حُسن سرکش دارم — نازم همه تن نیاز را خوش دارم
مغروری من همه از آن است که من — چون آهن تفته خوی آتش دارم

ـ گه خدمت گبر و کُفر و رهبان کردیم — گه طاعت دین و شیخ و ایمان کردیم
از یُمن محبّت و وفا در ره عشق — هر کار که کردیم به سامان کردیم

ـ خاک ستمم به دیده انباشته‌ای — در رهگذرم خار بلا کاشته‌ای

در سینه لوای غم برافراشته‌ای[1] عشقا تو مگر ز سنگم انگاشته‌ای
- عاشق که وصال یار مهوش طلبد ماند به خَسی که قرب آتش طلبد 342b
رسمی است قدیم نسبت ناز و نیاز زلفِ در هم دل مشوّش طلبد
- در آتش عشق جانگدازان دگرند در محفل عیش نونیازان دگرند
جمعی که می از جام هوس می‌نوشند آنان دگرند و عشقبازان دگرند
- ای روی تو همچو صبح و موی تو چو شام صد شام و سحر به روی و موی تو غلام
رویت شامی که کرد والشّمس نزول مویت سحری که گشت واللّیل تمام
- بی‌رحم بتی که بود صیّاد دلم در دام بکشت مرغِ آزاد دلم
کو دل که کنم ز شوق بال افشانی ای یاد دلم بخیر ای یاد دلم
- با قلب تو داوود پیمبر چه کند با خوی تو جان پور آذر[2] چه کند
بر روی تو آورد شبیخون زلفت یک مؤمن با هزار کافر چه کند
- آنجا که غمت خاطر خوشنود به هیچ آنجا که دلت معجزه داوود به هیچ
پیش دهنت عالم موهوم عدم جایی که رخت قبلهٔ مسجود به هیچ
- گر راه بر آستانه‌ای داشتمی از محنت و غم کرانه‌ای داشتمی
چون باد صبا به طوف آن گلشن کوی می‌رفتم اگر بهانه‌ای داشتمی[3]
- تا کی به غم تو ماه عمرم گذرد مگذار چنین تباه عمرم گذرد
تا چند ز هجران تو ای غیرت صبح چون شمع به اشک و آه عمرم گذرد
- گویم سخنی اگر نگیریش زبون می‌دان به یقین که اندرین عالم دون
هر کس نکند گوشه‌نشینی چو کمان چون تیر به خاکش بنشاند گردون
- خورشید به شب گرفته کاین روی من است شب گِرد قمر کشیده کاین موی من است[4]
عنبر به هوا فشانده کاین بوی من است عالم به جفا سوخته کاین خوی من است
- در چهره به لاله و سمن می‌مانی در جلوه به سرو و نسترن می‌مانی
در خونریزی به چشم من می‌مانی در بی‌رحمی به خویشتن می‌مانی

---

۱. S غمم افراشته‌ای
۲. S پور جان آذر
۳. S این رباعی را ندارد
۴. S قمر کآمده این روی من است

ـ دل وقف خیال یار باشد شب و روز جان محو جمال یار باشد شب و روز
در کعبهٔ عشق قبله‌گاه[1] نظرم ابروی هلال یار باشد شب و روز

ـ در دامِ نگار شوخ و شنگ آمده‌ام آزاد ز قید نام و ننگ آمده‌ام
چون نالهٔ من شنید با همدم گفت از دست علی قلی به تنگ آمده‌ام

ـ با آنکه به یار هیچ درگیر نشد در گریه و ناله هیچ تقصیر نشد
حسنا به تو افسون وفا در نگرفت عشقا دلت از جور بتان سیر نشد

ـ در عزم اگر همچو منی هست بگو در جزم اگر همچو منی هست بگو
در بزم اگر همچو منی هست بگو در رزم اگر همچو منی هست بگو

ـ آنجا که دل من است عمان هیچ است وآنجا که کفم ابر بهاران هیچ است
با لطف من آب و رنگ بستان هیچ است با قهر من آتش فروزان هیچ ست

ـ در معرکه گر ز آسمان بارد سنگ ور خصم بود به صولت شیر و پلنگ
از فضل خدا روی نتابم از جنگ مردن با نام بهتر از زنده به ننگ

ـ در رزم چو آتشیمْ در بزم چو آب بر دوست همه راحت[2] و بر خصم عذاب
با همّت ما چرند گوران در دشت از صولت ما رمند شیران در غاب

ـ ای صیقل دین نبرده زنگ از دل تو وی شهره به هند ریو و رنگ از دل تو
ناقوس به ناله در فرنگ از دل تو شرمنده دل آهن و سنگ از دل تو

ـ صد عشوه ز خود خریده باشد امروز بر درد دلم رسیده باشد امروز
آیینه ز کف نمی‌گذارد بر زمین تا یار درین چه دیده باشد امروز[3]

ـ ای روی نگار گل قفا خوردهٔ تست ای رشک بهار بلبل آزردهٔ تست
خضر چمنی که خورده‌است آب حیات ای قامت یار کشتهٔ و مردهٔ تست

ـ در غرّه مَها ابروی یاری گویی چون بدر شوی روی نگاری گویی
زین چون گذری عاشق زاری گویی در سلخ میان گلعذاری گویی

ـ بی لعل تو من شراب نتوانم خورد دُور از تو چه مِیْ که آب نتوانم خورد

---

۱. S جلوه‌گاه ۲. S رحمت
۳. S ,A این رباعی را ندارد

جز خون جگر به جام نتوانم کرد
جز پارهٔ دل کباب نتوانم کرد
- در معرکهٔ عشق ستیز دگر است
فتح دگر آنجا و گریز دگر است
فریاد و فغان و گریهٔ و ناله و آه
اینها هوس است عشق چیز دگر است
- با این دل زار من چه خواهی کردن؟
با جان فگار من چه خواهی کردن؟
چون خاک ره تو شد تنم راست بگو
با مشت غبار من چه خواهی کردن؟
- ای باده که رنگ ارغوانی داری
پیری و نشانهٔ جوانی داری
وین نادره کآتشی و همچون لب یار
خاصیّت آب زندگانی داری
- می چاره مرگ ناگهانی است کجاست؟
سرمایهٔ عمر جاودانی است کجاست؟
مسموم غم زمانه‌ام ای ساقی
تریاق تو آب زندگانی است کجاست؟
- ساقی به قدح ریز مرا در شب داج 343a
آن آتش آب طبع خورشید مزاج
با باده نماند احتیاجم به سراج
می جام صفاست خاصه در جام زُجاج
- از روی تو لاله داغ بنهاده به دل
وز چشم تو گشت نرگس مست خجل
در باغ چو دیدند قدت سرو و چنار
این دست به سر بماند و آن پای به گِل
- در معرکهٔ عشق به خویش است نبرد
پاداری را مرد همی باید مرد
کو درد که تیغ را به خون رنگ کنم
از بی‌دردی است نالهٔ ما نه ز درد
- زاهد می‌گفت حق لقا ننماید
وز چشمت چنین چرا به ما ننماید
گفتم که خدا را به خدا نتوان دید
سر کرد حدیثی که خدا ننماید[1]
- گر در ره عشق زار خواهی آمد
در حضرت او به کار خواهی آمد
گر جان هدف ناوک نازش نکنی
دیگر به چه کار و بار خواهی آمد
- ابروت که هست همچو من با قد شست
از قدّ تو یک عصاست او را پیوست
رویت که بود چو طفل اشکم ز چه رو
دارد دو عصا ز زلف دایم در دست
- چون عارض او گل ز چمن چیده کسی
همچون زلفش به گل خرامیده کسی
جز قامت یار و ابروانش هرگز
در دست دو پیر یک عصا دیده کسی

---

۱. S،A این رباعی را ندارد

ـ گفتی واله تنِ تو لاغر ز چه روست   از جسم تو خود نمانده غیر از رگ و پوست
دانی که به این روز نشانده است مرا؟   بی‌رحمی روزگار و بی‌مهری دوست

ـ در پیشهٔ مردمی و مردی شیرم   گردون پلنگ‌خو سزد نخجیرم
آنجا چه نهند عیب تندی بر من   تندی هنر من است و من شمشیرم[1]

ـ آنم که دل چو مهر رخشان دارم   آنم که خرد به زیر فرمان دارم
هر کس که به دست آردم شاه شود   خاصیّت خاتم سلیمان دارم

ـ از قامت شمشاد تو ای سرو چگل   غیر از ثمر جفا ندیدم حاصل
یک‌ره دلت از وفا به سویم نکشید   این است سزای آنکه بندد به تو دل

ـ آن سرو به بر نیامد و عمر برفت   نخلم به ثمر نیامد و عمر برفت
عمرم به سر آمد و نیامد یارم   چون عمر به سر نیامد و عمر برفت

ـ فکرِ بت دلنواز در پیش آمد   خوش رحمت جانگداز در پیش آمد
اندیشهٔ زلف او ز خود بُرد مرا   دیگر سفر دراز در پیش آمد

ـ هجر تو ز جان خویش سیرم کرده است   این رنج به مرگ ناگزیرم کرده است
ای تازه جوان به جلوه‌ای دستم گیر   بار غم عشق سخت پیرم کرده است

ـ دانم مه نو باز رکاب تو کشید   خور منّت نور ز آفتاب تو کشید
بیدار نگشت دستِ مشّاطه ز خواب   تا سرمه به چشم نیم مست[2] تو کشید

ـ آخر ز من آن مهرفزای دل من   بگرفت دل و گرفت جای دل من
یک لحظه دلم ز یاد او غافل نیست   گشته است مگر یار خدای دل من

ـ جانانه به من جوی وفا کرد نکرد   از جور و جفا هیچ رها کرد نکرد
یک‌کارم از او به مدّعا گشت نگشت   یک درد مرا بگو دواکرد و نکرد[3]

ـ تا یار به هجر مبتلا کرد مرا   بیگانه ز خویش و آشنا کرد مرا معذورم
اگر با تو نسازم ای دل   خویی به دیار بی‌وفا کرد مرا

ـ افسوس به اصفهان گذر نیست مرا   از مونسیم هیچ خبر نیست مرا

---

۱. S ،A این رباعی را ندارد
۲. S نیم خواب
۳. S ،A «آخر ز من... دوا کرد و نکرد» را ندارد

خواهم به سوی خدیجه پرواز کنم — امّا چه کنم که بال و پر نیست مرا
- ای وای که درد بی‌کسی کُشت مرا — با زاغ و زغن همنفسی کُشت مرا
از دوری یار جانم آمد بر لب — فریاد که هجر[1] مونسی کُشت مرا
- از خواجه بمانده بنده‌ام، وای به من — خود را به بلا فکنده‌ام، وای به من
دیگر ز چه روی رو به او بنمایم — از یار جدا و زنده‌ام، ای وای بمن
- در راه وفا هیچ گشادم نرسید — رخ در پی ناقهٔ مرادم نرسید
مجنون می‌گفت واله آیم ز پیَت — بسیار در این ره ایستادم نرسید
- فریاد که فریاد به دادم نرسید — تا کوس بتِ حور نژادم[2] نرسید
گفتم که مگر به دامنت دست رسد — پا بر سر کونین نهادم نرسید
- چین را به فدای گیسویت کردم و رفت — صد نافه غلام هندویت کردم و رفت
هر جا که به چشمم آمد ابروی کجی — قربان کمان ابرویت کردم و رفت
- جز با تو نبست عقد الفت دل ما — جز کوی غمت نبود سر منزل ما
از کِشت وفا دانهٔ امّید نرُست — افسوس ز کار و بار بی‌حاصل ما
- نه بی رخ تو دلم قراری دارد — نه محنت دوریم شماری دارد
نه عمر عزیز اعتباری دارد — رحم است بر آنکه چون تو یاری دارد
- تا جانْ تن زارِ خسته بدرود نکرد — بیماری من روی به بهبود نکرد
گفتم که مگر ز عشق سودی بکنم — غافل که ز عشق هیچ کس سود نکرد
- با یار وفا و مهر پیش آوردم — چندانکه کمم گرفت بیش آوردم
او خود بوده است دشمن اهل وفا — دیدی چه به روزگار خویش آوردم
- خیزید ز راهِ من که عاشق شده‌ام — ترسید ز آهِ من که عاشق شده‌ام
در دوزخ هجر می‌گدازم شب و روز — این است گناه من که عاشق شده‌ام
- در هجر تو دیده منبع جیجون است — اشکم گلرنگ و آهم آذرگون است
یک لحظه اگر ز خود جدا می‌ماندی — می‌دانستی که بی‌تو حالم چون است

۱. S فکر
۲. S بر آدم

- واله به ره وفا دویدن مشکل   در وادی درد آرمیدن مشکل
سر در ره عشق دادن آسان امّا   در دامن صبر پا کشیدن مشکل

- بی‌خوابی من چشم تو را خواب دهد   لب تشنگیم لعل ترا آب دهد 343b
مشّاطهٔ حسن تست جانا عشقم   بی‌تابی من زلف تو را تاب دهد

- رحمی ننمود[1] یار بر زاری من   غم داد و نکرد هیچ غمخواری من
با تیغ جفا بریخت خونم آخر   این بود نتیجهٔ وفاداری من

- بر لب نرسانی ار شوم مُل به مثل   در دست نگیری ار شوم گل به مثل
از باغ روی شوم چو بلبل به مثل   بر آب زنی اگر شوم پل به مثل

- با لعلِ لبت قطرهٔ آب است یکی   با روی منیرت آفتاب است یکی
طوبی و قد تو ار چه هستند دو تا   لیکن آن نیز در حساب است یکی

- ای شمع به دلفروز من بنشینی   با آتش خانه سوز من بنشینی
روزش چو شب است هر که با او بنشست   بیچاره تو هم به روز من بنشینی

- زلف است به طرف رخ که یار افکنده است   یا آهوی چین مشک نثار افکنده است
یا موج زده است بحر حُسن ازلی   عنبر ز دو سوی بر کنار افکنده است[2]

- زلفت همه عمر تاب می‌دارد دوست   چشم تو همیشه خواب می‌دارد دوست
لعل تو شراب ناب می‌دارد دوست   خوی تو دلِ کباب می‌دارد دوست

- ای گلرخ سرو قامت ای رشک چمن   بر عارض تو خال چو در باغ زغن
خال است که بر گوشهٔ چشمت افتاد   یا نافه فکنده است آهوی ختن

- حاشا که خدا گناه گیرد بر تو   گر کوه که کاه گیرد بر تو
ای ماه ز کُشتنم مترس، ایزد کی   خون من رو سیاه گیرد بر تو

- هر جا که رسم حکایت از دوست کنم   صد جور و جفا روایت از دوست کنم
دشمن نکند آنچه به من کرده است او   معذورم اگر شکایت از دوست کنم

- یارم که به من لطف نهانی دارد   در ظاهر اگر چه سرگرانی دارد

---

۱. S رحمی نکند
۲. S, A این رباعی را ندارد

میگفت اگر وفا بود در عالم — امروز ز عاشقان فلانی دارد[1]

ـ شبها به فلک ناله رساندم بی‌تو — با مرغ سحر ترانه خواندم بی‌تو
تن زنده نمانده‌است هرگز بی‌جان — این نادره بین که زنده ماندم بی‌تو

ـ ای جان جهان، جان جهانت خوانم — مانند روانی که روانت خوانم
چون جان به کسی نمی‌کند هیچ وفا — زان رو صنما همیشه جانت خوانم

ـ آن یار که رفته بود عمری ز برم — آمد به سرم چو عمر تا شد خبرم
مردم چو رسد عمر به سر می‌میرند — من زنده شدم چو عمرم آمد به سرم

ـ افسوس که درد من به درمان نرسید — فریاد دلم به گوش جانان نرسید
چون شمع به سر رفت مرا عمر و هنوز — افسانهٔ درد من به پایان نرسید

ـ از درد دلم روایتی می‌شنوی — وز هجر ز من شکایتی می‌شنوی
شرح غم من فسانه می‌پنداری — من مردم و تو حکایتی می‌شنوی

ـ جانم رفت و سیمْتنم آگه نیست — من سوختم از سوختنم آگه نیست
مانند چراغ خفتگان دور از یار[2] — من مردم و او ز مردنم آگه نیست

ـ دلسوز به جز داغ کسی نیست مرا — جز اشک دگر همنفسی نیست مرا
کس گوش نمی‌دهد به فریاد دلم — فریاد که فریادرسی نیست مرا

ـ ای تازه گل عراق وی سرو چِگِل — دور از بر تو فتاده‌ام خار و خجل
در هجر رخت نداند ای مهرگسل — حال من و دل کسی به غیر از من و دل

ـ آن شور عراق با لبِ همچون قند — زان طرّه فرستاد به من تاری چند
چون کاسته بود جانم از رنج فراق — با رشتهٔ جان خویش کردم پیوند

ـ مویی به من زار فرستاد آن دوست — زان زلف که جیب گل از آن عنبر بوست
هر مو به تنم زبان شکری گردید — لطفش لطف است گر همه یک سر موست

ـ آمد خط یار و جستجویی کردم — مویی زان طرّه داشت بویی کردم
آخر زان مو که رشتهٔ جانم بود — پیراهن صبر را رفویی کردم

---

۱. A، S «هر جا که رسم... فلانی دارد» را ندارد
۲. S کار

- قاصد ز عراق آمد و آن مهر گُسل
بنوشت خط و ندانم آن را مجمل
لازم شده شکوه زان جفاجو واله
امّا چه کنم نمی‌دهد یاری دل

- با نامه چو از عراق آمد قاصد
بنگر به چه طمطراق آمد قاصد
همراه ویش[1] جفت به کویش رفتند
یا رب چه شد آن که طاق آمد قاصد

- لزگی بچّه‌ای که عشق او کیش من است
یادش نمک افشان دلِ ریش من است
این نادره را کجا توان گفت که دوست
بیگانه شده‌است با من و خویش من است

- لزگی صنما که غم مدام از تو کشم
بار دل و رنج صبح و شام از تو کشم
از آه علم سازم و از اشک سپاه
چون نادرشاه انتقام از تو کشم

- واله کنمت وصیّتی پنهانی
تا باز رهی ز رنج سرگردانی
خواهی که چو من نسوزی از داغ فراق
زنهار مگیر یار داغستانی

- لزگی صنما که رهزن ایمان‌اند
صد قافله دل به یک نگه گردان‌اند
واله طمع وفا از ایشان بی‌جاست
این سنگدلان بتان داغستان‌اند

- دارم ز بتانِ مو پریشان فریاد
تا چند کنم ز جور ایشان فریاد
بیگانگی تمام کردند به من
فریاد ز دست قوم و خویشان فریاد

- این نامه نه نامهٔ[2] راحتِ جان من است
مکتوبِ نگار سست پیمان من است
آن چیز کزان به نبود آنِ من است
یعنی خبر خدیجه سلطان من است

- همزادِ غمم از آن جهانگیر شدم
در عالم جان به این سبب پیر شدم
با عشق رخِ خدیجه توأم زادم
آن عشق جوان بماند و من پیر شدم

- واله ز فراقِ روی جانان مُردم
در هند غریب و زار و حیران مُردم
نگذاشت اثر ز هستیم مهر رُخش
مُردم ز غم خدیجه سلطان مُردم

- واله به تن مُردهٔ من جان آمد
چون قاصد یار از صفاهان آمد
نبود عجب ار به حشمت و شأن آمد
آخر ز بر خدیجه سلطان آمد[3]

- در دیده هزار دجله سامان دارم
در سینه هزار دوزخستان دارم

---

۱. M دلم
۲. S این نامه که
۳. S دو رباعی بعد را ندارد

چـون بی هـمه دم لب پـر افغان دارم
ایــنها هــمه از خـدیجه سـلطان دارم

ـ عمری است بریدی از صفاهان نرسید
هیچم خبر از خدیجه سلطان نـرسید

حال دل من کسی به گـوشش نـرساند
افـغان کـه فـغان مـن بـه جـانان نـرسید

ـ جانانه مرا بی سـر و سـامان کـرده است
آشـفته‌ام آن زلفِ پـریشان کـرده است 344a

گـفتی کـه تـو را کـرد چـنین آواره؟
آواره مـرا خـدیجه سـلطان کـرده است

ـ بـیمار مـن و یارْ طـبیبِ دگـری است
خسـته دگـر و دوا نـصیب دگـری است

دارد دل من خدیجه سلطان را دوست
آن دشمنِ دوستان حبیب دگـری است

ـ از دخـتـرِ عـمّ خـویش دارم فـریاد
زان ظـــالم جـــورکیش دارم فـــریاد

فـــریادکسـان بـود ز بـیگانه و مـن
پـــیوسته ز قـوم خـویش دارم فـریاد

ـ از یار مرا نـه یـار مـهوش غـرض است
ور زلف مرا نه زلف دلکش غرض است

بـــر اشـهب نـطق نـعل وارون زده‌ام
هر جا که مـن آب گـویم آتش غـرض است

ـ زان پیش که بودها در آیـد بـنمود
موجود کشد سـر ز گـریبان وجـود

در عینِ عدد جلوه نـماید مـعدود
من بودم و منْ به غیر من هیچ نبود

ـ گاهی به فلک مِهر درخشان بـودم
گـــاهی بـــه هـــوا ذرّهٔ پـویان بـودم

گاهی دل و گاه تنْ گهی جان بودم
زین پس همه آن شوم که آن بـودم

ـ گاهی شهم و گهی گدا، گـه خـانم
گاهی دلم و گـهی بـدن، گـه جـانم

اینها صفت من‌اند، من اندر اصل
آن چـیز کـه در وهـم نگـنجد آنـم

ـ تا جام طلب حباب سان نوشیدیم
هر لحظه به بحر عشق برجوشیدیم

چون دیده به دریای جمالش افتاد
در دیـده نگـنجید نـظر پـوشیدیم[۱]

ـ کردند چو نسخهٔ خـدایـی[۲] مـا را
واجب شده است خودستایی ما را

ما لفظ خداییم، خدا معنی ماست
مـمکن نـبود از او جـدایـی مـا را

ـ مائیم کـه جـمله را خـدا مـی‌بینیم
هـر جـا بـینیم خـویش را مـی‌بینیم

زاهد کف پاست زان نبیند خود را
مـــا دیـــدهٔ هـسـتیم و مـــا مـی‌بینیم

---

۱. S،A این رباعی را ندارد
۲. S جدایی

ـ آزاد ز محنت جدایی[1] ماییم
آیینه بزم حقّ نمایی ماییم

زُهّاد خراب کشور بندگی‌اند
معمورهٔ اقلیم خدایی ماییم

ـ شاهنشه مُلک بینوایی ماییم
فرماندهٔ اقلیم خدایی ماییم

عمری‌است که نقد جان به کفّ شهر به شهر
جویندهٔ جنس ناروایی ماییم

ـ از دام خودی و خودپرستی رستیم
وز قید تعیّنات هستی رستیم

چون قطره غنی به وصل دریا گشتیم
از ذلّت[2] فقر و تنگدستی رستیم

ـ چرخم همه سو خمیده بینم خود را
برقم همه دم به خنده بینم خود را

عمری است ز خواجگی به تنگ آمده‌ام
خرّم روزی که بنده بینم خود را

ـ روح اعلی و چرخ اعظم ماییم
وز خویش نهان طلسم اعظم ماییم

هر اسم که هست ما مسمّای ویم
ما را بشناس کاسم اعظم ماییم

ـ زاهد نکنم خدای نادیده سجود
بنمای به من اگر تو آنیش نمود

یا آنکه بمال دیدهٔ احول خویش
تا من به تو بنمایش ای گبر نمود

ـ نور رخ خورشید جهانتاب منم
فرقی نبود میانهٔ جان و تنم

ذرّات جهان کاسه به من داشته‌اند
می‌زیبدم ار لافِ انا الشّمس زنم

ـ هر راه که می‌روی بِرو، راه من است
بتخانه و کعبه هر دو درگاه من است

ای آن که مرا علی قلی پنداری
وهم تو نقاب روی چون ماه من است

ـ دریای محیط عشقِ والا گُهرم
در خویش بود همیشه سیر و سفرم

هر قطره که هست از من آمد به وجود
من قطره نیم ولی به هر قطره درم

ـ مرآت جمال حقّ تعالی شده‌ام
در مملکت وجود والی شده‌ام

در بحر شکسته است ظرفم چو حباب
از دوست پُر و ز خویش خالی شده‌ام

ـ تا صحبت من گرم به جانان شده است
گرم و سردم به دیده یکسان شده است

این است دلیل صحّت صحبت یار
کز صحبت من غیر گریزان شده است

ـ چون قطره به بحر عشق کردیم مقام
گشتیم نظر ز موجهای اوهام

مانند حُباب دیده‌ور گردیدیم
دیدیم جمالِ بحر لیکن نه تمام

---

۱. S ملک خدایی
۲. S دولت

- مژده یاران که ناب نابیم همه
پنهان چه کنم دُرِّ خوشابیم همه
در پردهٔ ابر آفتابیم همه
چون گنج نهفته در خرابیم همه

- نه زهد رهی به کوی آن ماه دهد
نه صوم و صلات وصلِ دلخواه دهد
جانانهٔ من عاشق خود را واله
کافر کند آنگاه به خود راه دهد

- فارغ ز خلل شدم نخواهم مُردن
ور خاک شود بدن نخواهم مُردن[1]
گر در ابدی هر که شود زنده به او
من حیِّ ازل شدم نخواهم مردن

- من زنده به دوستم نمیرم هرگز
مغز بی پوستم نگیرم هرگز
هر کس که نه اوست مرده‌اش دان ز ازل
من خود همه اوستم بگو نمیرم هرگز

- گر جان رودم نخواهم مردن
ور خاک شود بدن نخواهم مردن
گفت اینکه علیقلی بمُرد این غلط است
موهوم تو مُرد من نخواهم مُردن

- ذرّات جهان پرتو آن روست ببین
بگشای نظر به خود رخِ دوست ببین
گفتی که‌کجاست دوستْ بنماش به من
این دوست کجاستْ هم همه اوست ببین

- زاهد رخِ خوبِ عالم آراش ندید
با آنکه بمُرد در تمنّاش ندید
می‌گفت در آن جهان ببینم رخ او
آنجا چه ببیند، آنکه اینجاش ندید

- طوبی[2] و بهشت و حور و غلمان مثل است
وین کوثر و سلسبیل و رضوان مثل است
هرکس که ببرد ره به جنّت دانست
کاینها مثل است ای عزیزان مثل است

- هر چند که من نماز و طاعت نکنم
بفرستد اگر به خُلد طاعت نکنم 344b
از دوست به جز دوست نگیرم چیزی
جنّت چه که بر عرش قناعت نکنم

- تا دیده به روی خویشتن وا نکنند
نظّاره حُسن عالم آرا نکنند
یاران به خدا، خدا نخواهند شناخت
تا دیدهٔ خودشناس پیدا نکنند

- زان پیش که ممکنات آید به وجود
فرمانبرِ کُن کشد سر از جیب شهود
گویند خدا بود دگر چیزی نه
اکنون به خدا نیز چنان است که بود

- در صومعه شیخ و میر[3] اسلام تویی
در دیر حریف بادهٔ جام تویی

---

۱. M بی مثل و بدل شدم نخواهم مردن.
۲. M خوبی
۳. S پیر

صیّاد تویی، دانه تویی، دام تویی　　آشوب جهان فتنهٔ ایّام تویی

ـ ای رونقِ فصل نوبهاران از تو　　هر گوشه به ناله در هزاران از تو
ای شادی بزم دوستداران از تو　　خندان لبِ جامِ می‌گساران از تو

ـ ای راحت جانِ بی‌قراران غم تو　　وی مرهم داغِ دل فگاران غم تو
گردیده انیس دوستداران غم تو　　از دل نرود به روزگاران غم تو

ـ خندان لبِ غنچه در گلستان از تو　　وین شور و فغانِ عندلیبان از تو
دَیر و حرم از تو سرفرازی دارند　　کفر از تو به نازش‌است و ایمان از تو

ـ ای مقصدِ جانِ ناشکیبا همه تو　　آرام دلِ عاشق شیدا همه تو
چون قطره به بحر در تو پنهان همه من　　از من چون موج آشکارا همه تو

ـ ذرّات جهان که جمله مرآت تواند　　چون قطره به بحر غرق در ذات تواند
چون موج که هر نفس کشد سر در جیب　　در نفی وجود خویش و اثبات تواند

ـ دارم سخنی نهان و می‌گویم فاش　　گو سینه بکن زاهد و رخساره خراش
یاری که به هیچ جا همه عمر ندید　　بالله که من بدیدم اندر همه جاش

ـ گویم سخنی با تو من ای جانِ جهان　　لیکن نه ز روی شبهه و وهم و گمان
عالم بدن است و روحِ عالم انسان　　حق را به یقین تو روحِ این روح بدان

ـ خواهی که شود خطای تو جمله صواب　　باید که ز خود تهی شود در همه باب
تا با تو تویی‌است نیکیتْ جمله بدی است　　چون رفت تویی شود گُنه عین صواب

ـ ای عهد ببستهٔ سست پیوند مباش　　جُز در ره خدمت خداوند مباش
ای آنکه ز بندگی گریزت نبود　　در بند بباش لیک در بند مباش

ـ ما حرف فنای دهر و الاّ نکنیم　　گو زاهد نادان بکند ما نکنیم
فرمود نبی که دهر الله بود　　ما نفی وجود حقّ تعالی نکنیم

ـ واله همه عمر در تب و تاب بزیست　　گویم به تو کاین همه تب و تاب از چیست
در عشق تواش سر که نمی‌باید هست　　در راه تواش پای که می‌باید نیست[1]

۱. M غزلیّات و رباعیات واله را آشفته ذکر کرده، ضمن آنکه در میان رباعیّات، چندین غزل ترکی واله را نیز بر متن افزوده است. برای آگاهی بیشتر تصویر این غزلیّات در انتهای کتاب ارائه می‌شود.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

خاتمهٔ کتاب

المنّة لله که به امدادِ توفیق یزدانی و تأیید فیض ربانی این لآلی شاهوار که غوّاص فکر از قعرِ بحار ذاخره دواوین اوستادان بیرون آورده و جوهر فروش خامه به انگشت هنر آن را در رشتهٔ ترتیب و تألیف کشیده پیرایهٔ انتظام و سمت اختتام یافت، اگر چه منصب انتخاب اشعار بلغا بالاتر از پایهٔ استعداد این بی مقدار و خلعت تلخیص کلام فصحا نـه در خـور قامت قابلیّتِ این کم مایهٔ روزگار است، امّا چون در مطالعهٔ این سواد و بیاض بسیار شبها به روز آورده و در گلگشتِ این حدایق و ریاض بسا روزها به شب برده، شاید که در محضر دیده‌وران فرقی میان سفیدی و سیاهی تواند نمود. شاهد این دعوی ابیات بلند و افکار ارجمند است که از اساتذهٔ[1] عالی‌مقدار در این اوراق پیرایهٔ نگارش یافته، اگر سخن سنجانِ انصاف پیشه، این گوهرهای آبدار را با منتخبات تذکره‌های مشهور در میزان تأمّل بسنجند به مغز این حرف می‌رسند.

بر ضمیرِ صفا تخمیر هوشمندانِ خبیرِ روشن است که مقصود از تحریر تذکره ضبط احوال و احیای نام اسلاف و معاصرین است و این معنی چندان فایده به حال متتبّع نمی‌بخشد، لهذا راقم حروف این اوراق را به فواید و منافعی چند مزیّن و مشحون ساخته که طالبان

---

۱. S اشاهدهٔ

فضل و هنر را از مطالعهٔ آن فایده معتدٌ به به حصول پیوندد: از جمله یکی آنکه، فنون شعر مثل فنّ عروض و قافیه و صنایع و بدایع در مطاوی این صفایح سمت اندراج یافته و تذکرهٔ دیگران از حلیهٔ این نوع فواید عاری است.

دیگر آنکه اشعار خوب 245a از دواوین مشهورهٔ قدما و متأخّرین کمتر فوت و فروگذاشت شده، مگر از بعضی مثل حکیم خاقانی و حکیم انوری و امیر معزّی و شیخ سعدی و امیر خسرو دهلوی و مولوی جامی و میرزا صایب مغفور و چند کس دیگر که به سبب مخافت تطویل در استیعاب اشعارشان کما ینبغی کوشیده نشد. دیگر آنکه به تقریب شعر و شاعری مجملی از سوانح و وقایع سلاطین روزگار و خواقین[1] والا مقدار به سیاق تاریخ پیرایهٔ نگارش یافته.

دیگر آنکه مدارج شعر و شاعری در ضمن احوال بعضی از موزونان به قدر وُسع اِمکان سمتِ گزارش پذیرفته و اینکه یکّه‌تازانِ اندیشه به سنان قلم در جرح کلام بعضی از خام طبعان به پختگی مشهور پرداخته و از پا افتادگان معرکهٔ تمیز آن را دست‌آویز طعن ساخته‌اند حاشا که منظور این ردّ و قدح تعصّب و تزکیهٔ نفس باشد، بل غرض کلّی و مقصد اصلی تبیین مراتب سخن و تنبیه بیگانگان این فنّ است، چه در این جزو زمان جمعی کثیر از بی‌بصران عالم معنی که زشت از زیبا و لعل از خارا فرق نمی‌توانند کرد، رقم دعوی این فنّ شریف و پیشهٔ لطیف بر ناصیهٔ احوال خود کشیده‌اند. و به سبب قلّت تتبّع و عدم تمیز، قبح را در پایهٔ حُسن می‌گیرند و نامربوط را در پلّهٔ مربوط می‌سنجند، چنانچه از بی رتبگی این جماعه فنّ شعر که بهین پیرایهٔ مفاخرت فضلای نامدار و گزین سرمایهٔ مباهات بلغای عالی‌مقدار بوده، باعثِ ننگ و عار بی‌کمالان روزگار گردیده.

خلاصهٔ کلام آنکه، اگر دیده‌وران معنی‌شناس بر سراپای این نسخه بگذرند و به نظر انصاف مطالعه نمایند در می‌یابند که راقمِ حروف فنّ شعر را بعد از آنکه قریب به اندراس رسیده بود تجدید نموده و جانی تازه بخشیده. با این همه معترف به عجز و قصور و از غرور و

---

1. H خواتین

عُجب به مراحل دور است. امید که خُرده‌بینان در هر جا به زلّتی برخورند رقم عفو بر آن کشند و عذر ناسنجیدگی را از مؤلّف پذیرفته، چون شاهین ترازو زبان به ملامت نگشایند. حالا وقت آن است که اطناب را به کسوت ایجاز بیارایم و طول مقال را خلعت اقتصار در پوشانیده، بر این رباعی که مشعر بر تاریخ اختتام است ختم نمایم:

این تذکره چون طرب فزای دل شد　　تاریخش را دل از خرد سایل شد
گفتا ز ریاض الشعرا رفت خزان　　وردی چو بهار سر زده داخل شد[1]

پیرایهٔ اتمام و هرهفتِ اختتام یافت شاهد هوش ربای خرد به یمن این نسخهٔ جان فزا و صحیفهٔ نشاط پیرا که بزمی است پر از شیرین لبانِ شور در عالم اندازِ نظم رنگین و انجمنی است مالامال لیلی وشانِ نثر نثره قرین، نی‌نی دُرجی است لبریز لآلی غلطان اشعار آبدارِ عاشقانه، غلط گفتم برجی است پر از کواکب درخشان مضامین دردمندانه به مشاطگی خامهٔ واله سلطان وشانِ اقلیم سخن، دل باختهٔ نازِ شوخ چشمانِ کشور این فنّ «گلزار سینگ» خار در پا شکستهٔ جفای چرخ ریمن در عشرهٔ اوّل شهر خجسته بنیاد ذی‌قعده در دارالخلافهٔ شاهجهان آباد ـ حفظها الله عن الشرّ و الفساد ـ از اصل نسخهٔ سرکار فیض آثار مجموعهٔ فضایل و کمالات، تذکرهٔ بلاغت و افاضات، دریای موّاج علم و دانشوری، چمنِ فردوس [علیقلی واله داغستانی] ملجاء شعرا، آسمان ذرّه پروری را درخشان خور، بحر غریب نوازی را گرامی دُر، توّاب تا یوم جزا به حقّ محمّد مصطفی[2].

۱. کلید حلّ این ماده تاریخ این است که اوّل «ریاض الشّعراء» را حساب می‌کنیم تا عدد ۱۶۱۳ به دست آید، بعد کلمهٔ «خزان» را حساب می‌کنیم می‌شود ۶۵۸ و چون گفته است «رفت» معلوم می‌شود که باید این دو عدد را از هم کم کرد.
۱۶۱۳ ـ ۶۵۸ = ۹۵۵
سپس کلمهٔ «بهار» را سرزده یعنی با حذفِ «ب» به صورت «هار» به آن اضافه می‌کنیم ۲۰۶ + ۹۵۵ تا عدد ۱۱۶۱ که سال اتمام تألیف ریاض الشّعراست به دست آید.

۲. ترقیمهٔ نسخه‌های دیگر چنین است: S مطابق با نسخهٔ A H و الحمد الله و السّلام علی عباده الّذین اصطفی. تمّت ۱۱۶۱. راقمه گلشن علی. تاریخ رحلت علی قلی خان که در سنهٔ سبعین و مأئة و الف است، عبد الحکیم حاکم چنین نوشته:

ظفر جنگ امیر کبیر شیخ معنی | به حکم قضا از جهان کرد رحلت
طلب کرد دل سال تاریخ فوتش | خرد گفت پیوست واله برحمت/۱۱۷۰

M المنّة للّه این کتاب مستطاب مسمّا به ریاض الشعرا من تألیف علاّمة الدّهر خانِ مرحوم علیقلی خان داغستانی المتخلّص به واله در هنگام ملازمت خانِ ارسطو دانش، فلاطون ذکاء، مجسطی فهم، اقلیدس گشا؛ لراقمه:

فلاطون دانش و بقراط تدبیر | ارسطو رفعت و خورشید تأثیر

نقاوهٔ خاندان عزّ و علا، عضادهٔ دودمان مجد و اعتلا، منبع الجود و الحیا، گوهر کانِ حلم و سخا

به وصفِ چنان بی‌نظیرِ جهان | همه حیرتم تا چه سازم بیان

صایب رأی، حنفی مذهب، پاک طینت، نیک مشرب، فتوّت شعار، عالی نسب، مروّت دستگاه، والا حسب

سخاوت به خود بالد از نسبتش | کند بحر و کان ناله از همّتش

جوهر مرآت صفا و صفوت، فروغ ناصیهٔ دولت و رفعت، موجد قوانین عدالت و نصفت، ممهِّد آیین رأفت و رحمت، جوانبخت عالی همّت، روح قالب حشمت و شوکت، همای اوج سعادت، عنقای آشیان قافِ فتوّت، دُرّ دُرج شرف و کرامت، صدر ایوان بزم نظامت، زینت بخش مسند امارت، دریادل ابر دست، حق جوی یزدان پرست، شاهد معنی عادلیّت، مصداق اکمل نشئهٔ کاملیّت، کامکار عالی مقدار، نامدار والا تبار، ظالم سوز مظلوم نواز، رعیّت پرور متمرّدگداز، قدردان جوهرشناس، فیروزبخت مروّت اساس، پیش‌بین والامنش، حقیقت‌آیین عالی دانش، حامی دین حنیف، ناصر شرع شریف، صاحب طبع درّاک، واقف رموز انجم و افلاک، مصدر آثار عظمت و اجلال، مطلع انوار جود و کمال، دوحهٔ چمن‌آرای گلشن و افضال، سرو سرافراز جویبار سعادت و اقبال، کامیاب جود و تفضّل، بهره‌مند نشئه وثوق توکّل، عادل باذل و باذل عادل، سبک دست انجمن احسان و کرم، اولوالعزم ثابت قدم، ستوده خصال خجسته شیَم، نیک‌بخت عالی حشم، دور اندیش نیک بین، حقیقت شناس حق‌گزین، مخلص حضرت خلفای راشدین، محبّ اهل بیت طیّبین الطّاهرین، نیازمند درگاه اله، طایع مطاوع ملّت رسول الله، اسلام دوست کفرکاه، ناسخ حدیث حاتم طیّ، متوکّل به توکّل علی الله فی کلّ شیء، جامع فضل و کمال صوری و معنوی، مستجمع حسنات دنیوی و اخروی، دست‌پرورد توفیقات آسمانی، مورد تأییدات حضرت ربّانی، بلندقدر سموّ المکان، مستغنی عن الالقاب، احمد علیخان صاحب ـ دام اقباله ـ که دوام عمر و دولتش را خدای ذوالجلال روز به روز در ترقّی و تزاید داراد بالنّون و الصّاد، بندهٔ ضعیف نحیف راجی الرّحمة ایزد منّان محمّد عمر بن محمّد بخش خان المتخلّص به آشوب جهان ـ غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه ـ به حول و قوّة الهی و به یمن اقبال با کمال آن زبدهٔ خوانین صائب رأی، به تاریخ روز یکشنبه شب بیست و پنجم شهر ذی‌حجّة الحرام سنهٔ یکهزار و دو صد و یک هجری النّبوی (۱۲۰۱) ـ علی صاحبهما الصلوات و السّلام و علی آله الکرام و اصحابه العظام ـ به خطّ شکسته رقم تحریر یافت و چون چند جا بر حاشیهٔ کتاب منقول عنه که بر خلاف کاتبان سلف ایراد گرفته ردّ قول مؤلّف نموده محض از قصور فهم خود این نیازمند است، امید از کمال کرم بزرگان دین و علمای شرع متین و پیروان حنفی مذهب پاک مشرب و مورّخان سیر و تواریخ سلاطین و نگارندهٔ احوال شعرای ماضی و حال آنکه اگر به فهم ناقص این هیچمدان ایراد مرقومه حاشیهٔ کتاب، جائی گرفت، نداشته باشد و اقوال مؤلّف قرین به صحّت دارد تمامی حاشیه را دور و کتاب را از این گرفتِ غلط مصون و مبرّا ساخته، بی غم فهم این نیازمند را معذور دارند و در صورت تکذیب مؤلّف کتاب و اثبات مدّعای مرقومه به دعای خیر یاد و آنچه از این نیازمند در مسطوره فروگذاشت شده باشد آن را به کمال کرم بر حاشیهٔ کتاب ثبت نموده به مدّعای نحیف تقویت بخشند که از گرفتِ عوام کالانعام مصون ماند.

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

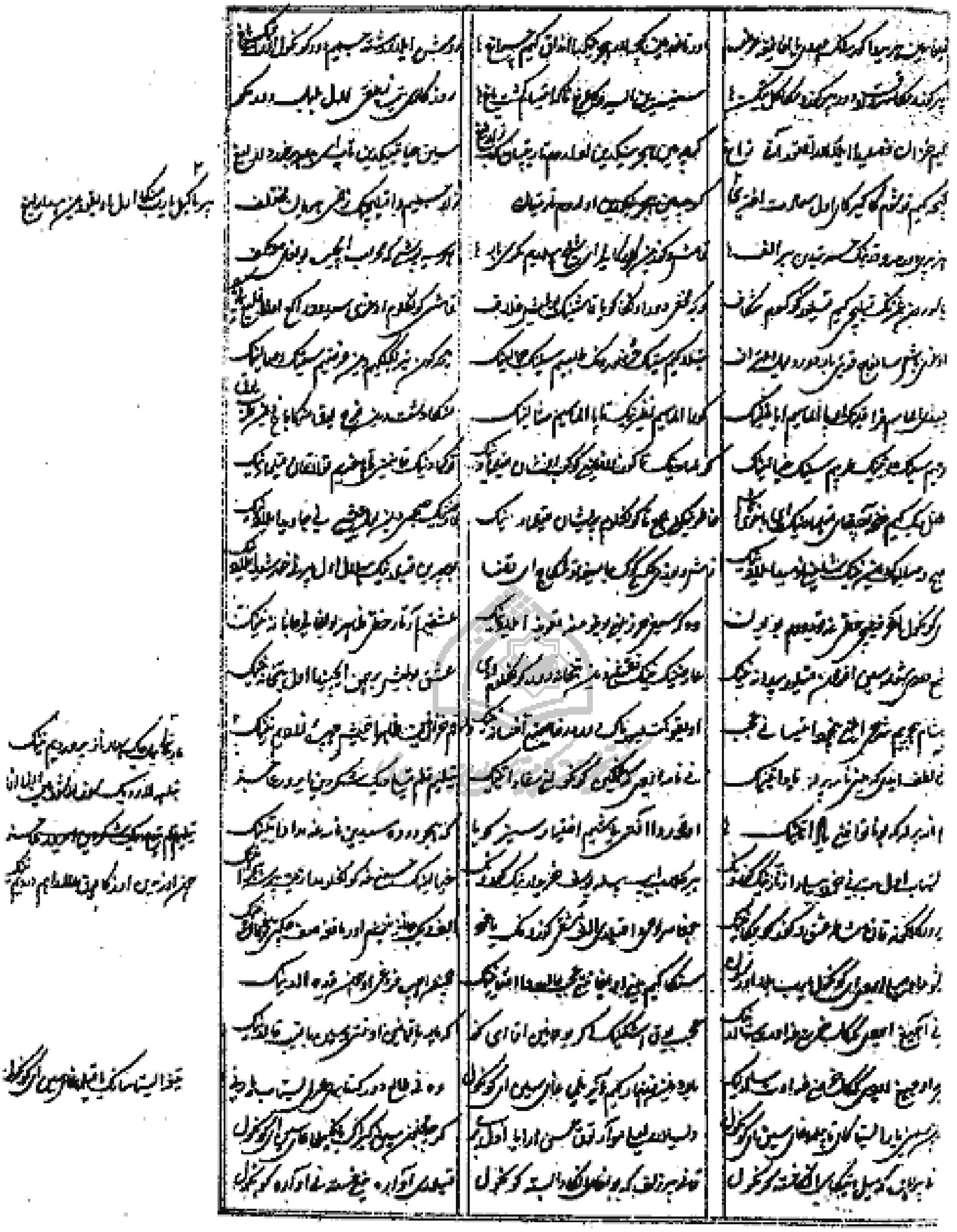

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

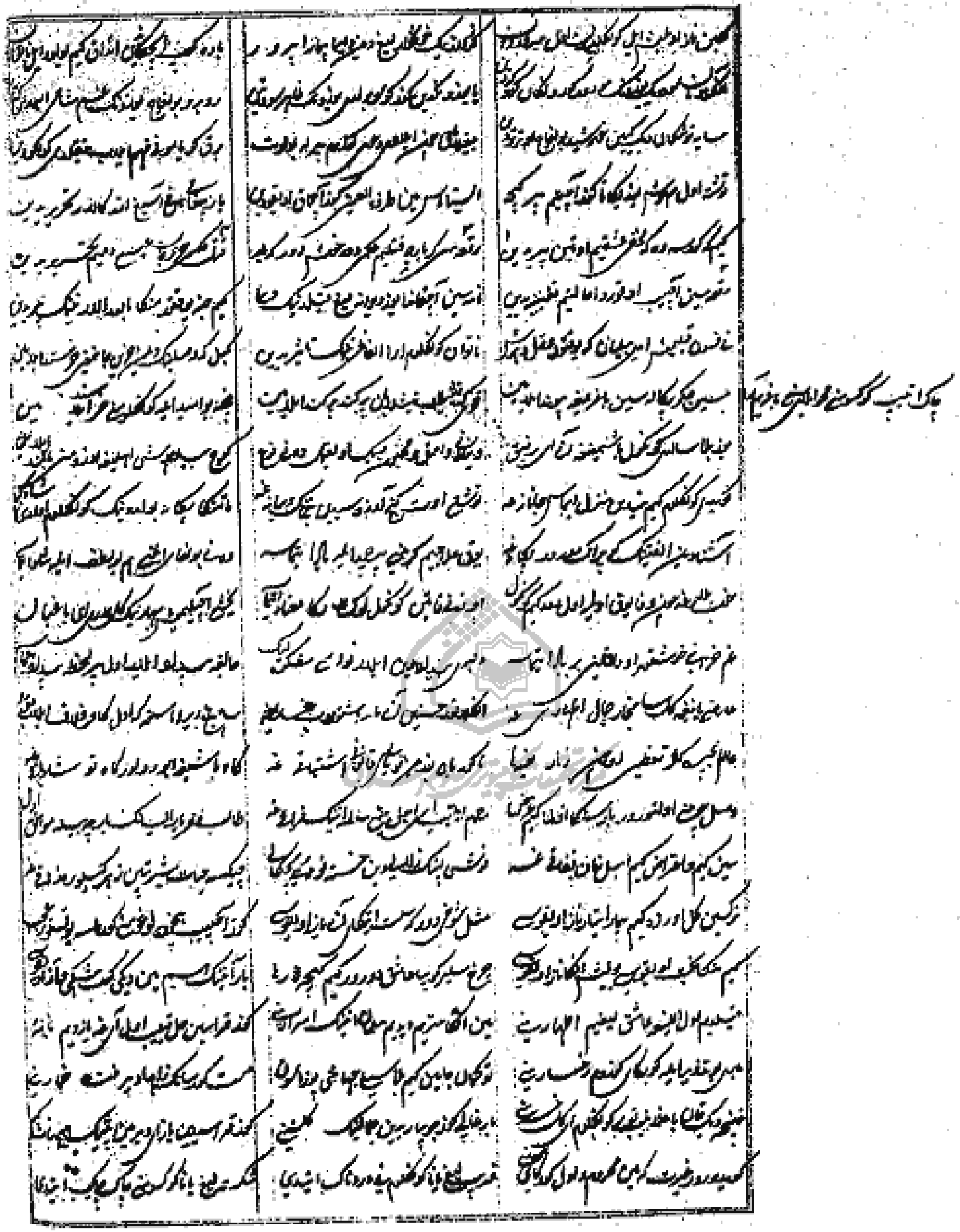

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

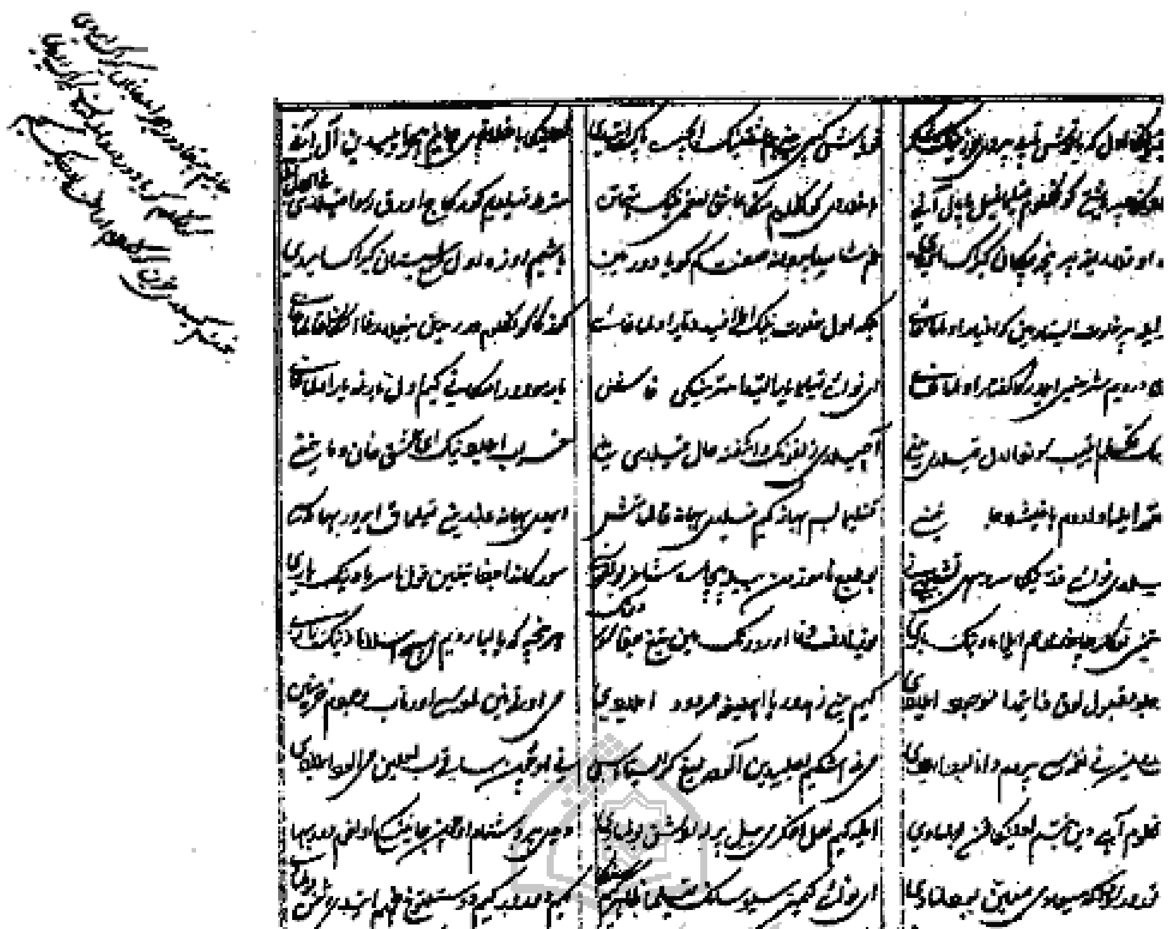

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

تصویر اشعار ترکی امیر علیشیر نوایی

تصویر اشعار ترکی واله داغستانی

تصویر اشعار ترکی واله داغستانی

تصویر اشعار ترکی واله داغستانی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

کتابنامه

آتشکدهٔ آذر (تذکرهٔ شعرای فارسی زبان تا آخر قرن دوازدهم هجری). تألیف لطفعلی بیک آذر بیگدلی؛ با مقدّمه و فهرست و تعلیقات جعفر شهیدی. [تهران]: نشر کتاب، ۱۳۳۷.

آتشکدهٔ آذر (نیمهٔ دوّم). تألیف لطفعلی بیک آذر بیگدلی؛ تصحیح میرهاشم محدّث. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۸.

احوال و آثار عین القضاة ابوالمعالی عبدالله بن محمّد بن علی بن الحسن بن علی المیانجی الهمدانی. تألیف رحیم فرمنش. تهران: مولی، ۱۳۶۰.

الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیّة. إسماعیل بن حماد الجوهری. بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق.

بحار الأنوار، الجامعة لدرر أخبار الأئمّة الأطهار. تألیف محمّدباقر مجلسی. بیروت: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

تاریخ ادبیّات در ایران. ذبیح الله صفا. تهران: فردوس، ۱۳۶۳ - ۱۳۷۰.

تاریخ بیهقی. تصنیف ابوالفضل محمّد بن حسین بیهقی؛ تصحیح علی اکبر فیّاض. [مشهد]: دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۶.

تاریخ عالم‌آرای عبّاسی. تألیف اسکندربیگ منشی؛ تصحیح محمّد اسماعیل رضوانی. تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۷.

تاریخ و سفرنامهٔ حزین. محمّدعلی حزین لاهیجی؛ تحقیق و تصحیح علی دوانی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵.

تذکرهٔ تحفهٔ سامی. تألیف سام‌میرزا صفوی؛ تصحیح رکن‌الدّین همایونفرّخ. [تهران]: علمی.

تذکرهٔ روز روشن. تألیف مظفّر حسین صبا؛ تصحیح و تحشیهٔ محمّدحسین رکن‌زادهٔ آدمیّت، تهران: کتابخانهٔ رازی، ۱۳۴۳.

تذکرهٔ ریاض العارفین. تألیف رضاقلی‌خان هدایت؛ به کوشش مهرعلی گرگانی. [تهران]: محمودی، [۱۳۴۴].

تذکرهٔ لباب الالباب محمّد عوفی. از روی چاپ پُرفسور براون با مقدّمه و تعلیقات علاّمه محمّد قزوینی و سعید نفیسی. تهران: فخر رازی، ۱۳۶۱.

تذکرهٔ مجالس النّفائس. ترجمهٔ محمّد فخری هراتی و محمّد قزوینی؛ به سعی و اهتمام علی‌اصغر حکمت. تهران: منوچهری، ۱۳۶۳.

تذکرهٔ مجمع الخواص به زبان ترکی جغتایی. تألیف صادقی کتابدار با ترجمهٔ آن به زبان فارسی عبدالرّسول خیّامپور. تبریز: عبدالرّسول خیّامپور، ۱۳۲۷.

تذکرهٔ مرآة الخیال. شیرعلی‌خان لودی؛ به اهتمام حمید حسنی با همکاری بهروز صفرزاده. تهران: روزنه، ۱۳۷۷.

تذکرهٔ مقالات الشّعراء. تألیف علیشیر قانع تتوی؛ با مقدّمه و تصحیح و حواشی حسام‌الدّین راشدی. کراچی: سندهی ادبی بورد، ۱۹۵۷.

تذکرهٔ میخانه. ملاّ عبدالنّبی فخرالزّمانی قزوینی؛ تصحیح و تکمیل تراجم به اهتمام احمد گلچین معانی. تهران: اقبال، ۱۳۶۳.

تذکرهٔ نصرآبادی: تذکرة الشّعراء به انضمام رسایل، منشآت و اشعار. تألیف محمّدطاهر نصرآبادی؛ مقدّمه، تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی. تهران: اساطیر، ۱۳۷۸.

تذکرهٔ هفت اقلیم. تألیف امین‌احمد رازی؛ تصحیح، تعلیقات و حواشی محمّدرضا طاهری «حسرت». تهران: سروش، ۱۳۷۸.

تذکرة الشّعراء. تألیف دولتشاه سمرقندی؛ به کوشش ادوارد براون. تهران: اساطیر، ۱۳۸۳.

تذکرة الشّعراء. تألیف دولتشاه سمرقندی؛ به کوشش محمّد عبّاسی. تهران: کتابفروشی بارانی.

تفسیر الثعالبي المسمّی بالجواهر الحسان في تفسیر القرآن. لعبد الرحمن بن محمّد بن مخلوف أبي زید الثعالبي المالکي. دار إحیاء التراث العربي، الطبعة الأولی، ۱۴۱۸ق.

تنبیه الغافلین. تألیف سراج‌الدّین علیخان آرزو؛ با مقدّمه و تصحیح و تحشیهٔ دکتر سیّدمحمّد اکرم «اکرام». دانشگاه پنجاب لاهور، ۱۴۰۱ق.

جامع الفوائد. یوسف بن محمّد الطبیب. تهران: چاپ سنگی، ۱۳۱۸ق.

جامع الفوائد. یوسف بن محمّد الطبیب. نسخهٔ خطّی کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس، شمارهٔ ۱۰۳۱۱.

جواهر البلاغة في المعاني و البیان و البدیع. تألیف السیّد أحمد الهاشمي. ۱۳۵۸ق.

چهار مقاله. تألیف احمد بن عمر بن علی النّظامی العروضی السمرقندی؛ به سعی و اهتمام و تصحیح محمّد بن عبدالوهّاب قزوینی. تهران: اشراقی، [۱۳۶۸].

دانشمندان آذربایجان. تألیف محمّدعلی تربیت؛ به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۸.

دیوان ابوالفرج رونی. به اهتمام محمود مهدوی دامغانی. مشهد: باستان، ۱۳۴۷.

دیوان ابوتراب بیک فرقتی انجدانی. به تصحیح مجتبی برزآبادی فراهانی. تهران: فردوس، ۱۳۷۶.

دیوان ابوطالب کلیم همدانی. مقدّمه، تصحیح و تعلیقات محمّد قهرمان. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسّسهٔ چاپ و انتشارات، ۱۳۶۹.

دیوان اثیرالدّین اخسیکتی. تصحیح و مقابله و مقدّمه و شرح حال به قلم رکن‌الدّین همایونفرّخ. تهران: رودکی، ۱۳۳۷.

دیوان ادیب صابر ترمذی. به تصحیح و اهتمام محمّدعلی ناصح. تهران: علمی.

دیوان استاد عنصری بلخی. با حواشی و تعلیقات و تراجم و احوال و فهارس و... به کوشش محمّد دبیرسیاقی. تهران: سنایی، ۱۳۶۳.

دیوان امیر خسرو دهلوی. نسخهٔ خطّی کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی، شمارهٔ ۴۵۹۳.
دیوان امیر نظام‌الدّین علیشیر نوایی «فانی». به سعی و اهتمام رکن الدّین همایونفرّخ. تهران: اساطیر، ۱۳۷۵.
دیوان انوری. به اهتمام محمّدتقی مدرّس رضوی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷ - ۱۳۴۰.
دیوان حافظ. قرائت‌گزینی انتقادی به کوشش هاشم جاوید؛ بهاءالدّین خرّمشاهی. تهران: نشر و پژوهش فرزان روز، ۱۳۷۸.
دیوان حزین لاهیجی. تصحیح ذبیح‌الله صاحبکار. تهران: (دفتر نشر میراث مکتوب)، نشر سایه، ۱۳۷۴.
دیوان رکن‌الدّین دعویدار قمی. با تصحیح و مقدّمهٔ علی محدّث. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۵.
دیوان حکیم فرّخی سیستانی با مقدّمه و حواشی و تعلیقات و ... . به کوشش محمّد دبیرسیاقی. تهران: محمّدحسین اقبال و شرکاء، ۱۳۳۵.
دیوان حکیم قطران تبریزی. از روی نسخهٔ تصحیح شدهٔ محمّد نخجوانی. تهران: ققنوس، ۱۳۶۲.
دیوان حکیم نزاری قهستانی. جمع و تدوین و مقابله و تصحیح و تحشیه و تعلیق و دیباچهٔ مظاهر مصفّا. تهران: علمی، ۱۳۷۱.
دیوان خلّاق المعانی کمال الدین اسماعیل اصفهانی همراه با کشف الابیات. تهران: روزنه؛ ۱۳۷۶.
دیوان خواجه شمس‌الدّین محمّد حافظ شیرازی. با استفاده از نسخهٔ تصحیح شدهٔ محمّد قزوینی و قاسم غنی و مقدّمهٔ اسماعیل خدابنده، خطّ عبّاس منظوری. [تهران]: اقبال، [۱۳۶۹].
دیوان رشیدالدّین وطواط. با مقدّمه و تصحیح و مقابلهٔ سعید نفیسی. تهران: کتابخانهٔ بارانی، ۱۳۳۹.
دیوان سراج‌الدّین قمری آملی. به اهتمام یدالله شکری. تهران: معین، ۱۳۶۸.
دیوان شیخ کمال خجندی. پژوهش و تحقیق ایرج گلسرخی. تهران: سروش، ۱۳۷۴.
دیوان عثمان مختاری. به اهتمام جلال الدین همایی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.

دیوان عطّار. فریدالدّین محمّد عطّار نیشابوری. به اهتمام و تصحیح تقی تفضّلی. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.

دیوان عمعق بخاری. با مقابله و تصحیح و مقدّمه سعید نفیسی. تهران: فروغی، ۱۳۳۹.

دیوان غزلیّات سحابی استرآبادی. به کوشش ح. ی. جواهری. مشهد: ۱۳۴۸.

دیوان فیّاض لاهیجی. ملاّ عبدالرّزّاق؛ به کوشش امیربانوی کریمی. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.

دیوان فیضی بزرگترین شاعر سدهٔ دهم سرزمین هند. تصحیح و تحقیق ای ـ دی ـ ارشد؛ با مقابله و مقدّمهٔ حسین آهی. تهران: فروغی، ۱۳۶۲.

دیوان کاتبی نیشابوری (تُرشیزی). تصحیح تقی وحیدیان کامیار؛ سعید خومحمّدی خیرآبادی؛ مجتبی جوادی‌نیا. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۲.

دیوان کامل امیر خسرو دهلوی. تصحیح سعید نفیسی به همّت و کوشش م. درویش. [تهران]: جاویدان، ۱۳۶۱.

دیوان کامل محمّدقلی سلیم تهرانی. با مقدّمه‌ای در تحقیق احوال و آثار به تصحیح و اهتمام رحیم رضا. تهران: ابن سینا، ۱۳۴۹.

دیوان محمّد بن حسام خوسفی. به اهتمام احمد احمدی بیرجندی، محمّدتقی سالک. مشهد ادارهٔ کلّ حجّ و اوقاف و امور خیریّهٔ استان خراسان، ۱۳۶۶.

دیوان محمّد شیرین مغربی. به تصحیح و اهتمام لئونارد لوئیزان. تهران: دانشگاه تهران؛ لندن: دانشگاه مک‌گیل، ۱۳۷۲.

دیوان مسعود سعد سلمان. تصحیح رشید یاسمی. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.

دیوان ملاّ نوعی خبوشانی. تصحیح امیر حسین ذاکرزاده؛ احمد کرمی. [تهران]: ما، ۱۳۷۴.

دیوان مولانا محتشم کاشانی: شامل رسالهٔ جلالیه، نقل عشّاق، قصاید... به انضمام زندگی‌نامه. از حسن سادات ناصری؛ به کوشش مهرعلی گرگانی. [تهران]: کتابخانهٔ سنایی، ۱۳۷۰.

دیوان مولانا محمّد صوفی مازندرانی. به اهتمام و تصحیح و تحشیهٔ طاهری شهاب. تهران: کتابخانهٔ ابن سینا، ۱۳۴۷.

دیوان مهستی گنجوی. به اهتمام و تصحیح و تحشیهٔ طاهری شهاب. تهران: ابن سینا، ۱۳۴۷.

دیوان میرزضی دانش مشهدی. تصحیح محمّد قهرمان. مشهد: تاسوعا، ۱۳۷۸.

دیوان ناظم هروی. مقدّمه، تصحیح و تعلیقات محمّد قهرمان. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسّسهٔ چاپ و انتشارات، ۱۳۷۴.

دیوان نظیری نیشابوری. تصحیح و تعلیقات محمّدرضا طاهری «حسرت». تهران: نگاه، ۱۳۷۹.

دیوان وحشی بافقی. ویراستهٔ حسین آذران (نخعی). تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.

دیوان هلالی جغتایی. تصحیح و مقابله و مقدّمه و فهرست از سعید نفیسی. [تهران]: سنایی.

رباعیات سحابی استرآبادی. نسخهٔ خطّی کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی، شمارهٔ ۴۷۹۸.

روضات الجنان و جنّات الجنان. تألیف حافظ حسین کربلایی تبریزی معروف به ابن الکربلایی، مقدّمه و تکمله و تصحیح و تعلیق جعفر سلطان القرایی به سعی و اهتمام محمّد امین سلطان القرایی. تبریز: ستوده، ۱۳۸۳.

شرح أصول الکافي. لمحمّد صالح المازندراني. مع تعالیق ابوالحسن الشعرانی. تصحیح و تخریج علی اکبر الغفاری. تهران: المکتبة الاسلامیة، ۱۳۸۷ق.

عرفات العاشقین و عرصات العارفین. تقی‌الدّین اوحدی بلیانی. نسخهٔ خطّی کتابخانهٔ ملّی ملک، شمارهٔ ۵۳۲۴.

عروض سیفی و قافیهٔ جامی. به تصحیح ایچ بلاخمان؛ به اهتمام محمّد فشارکی. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.

غیاث اللّغات. تألیف غیاث‌الدّین محمّد بن جلال‌الدّین بن شرف‌الدّین رامپوری؛ به کوشش منصور ثروت. [تهران]: امیرکبیر، ۱۳۶۳.

فرهنگ سخنوران. تألیف ع. خیّامپور. تهران: طلایه، ۱۳۶۸.

قاموس الاعلام. شمس الدّین سامی بک. استانبول، ۱۳۱۶.

فهرستوارهٔ کتابهای فارسی. به کوشش احمد منزوی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۴.

کاروان هند. گلچین معانی. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسّسهٔ چاپ و انتشارات، ۱۳۶۹.

کتاب العرش و ما روي فيه. لمحمّد بن عثمان بن أبي شيبة العبسي؛ تحقيق محمّد بن حمد الحمود. الطبعة الأولى، ۱۴۰۶ق.
کلمات الشعراء. تألیف محمّد افضل سرخوش؛ تصحیح صادق علی دلاوری. لاهور: شیخ مبارک علی، [۱۹۴۲].
کلّیات اشعار ملک الشّعرا طالب آملی. به اهتمام و تصحیح و تحشیهٔ طاهری شهاب. [تهران]: سنایی، [۱۳۴۶].
کلّیات بیدل. مولانا ابوالمعالی عبدالقادر بیدل دهلوی؛ به تصحیح اکبر بهداروند، پرویز عبّاسی داکانی. تهران: الهام، ۱۳۷۶.
کلّیات دیوان قدر توأمان سیّد نورالدّین شاه نعمت الله ولی ماهانی کرمانی. به اهتمام م. درویش. تهران: محمّد حسن علمی، ۱۳۴۱.
کلّیات دیوان معزّی. محمّد بن عبدالملک نیشابوری متخلّص به معزّی؛ با مقدّمه و تصحیح ناصر هیری. تهران: نشر مرزبان، ۱۳۶۲.
کلّیات سلمان ساوجی. به تصحیح عبّاسعلی وفایی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۶.
کلّیات شیخ فخرالدّین ابراهیم همدانی متخلّص به عراقی. با مقدّمه و تصحیح و... به کوشش سعید نفیسی. [تهران]: سنایی، [۱۳۳۸].
کلّیات عبید زاکانی. با تصحیح و مقدّمهٔ عبّاس اقبال آشتیانی. بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا، ۳۳۶ص.
کلّیات عرفی شیرازی. به کوشش و تصحیح محمّد ولی‌الحقّ انصاری. تهران: دانشگاه تهران، مؤسّسهٔ انتشارات و چاپ، ۱۳۷۷.
کلّیات عرفی شیرازی. به کوشش جواهری (وجدی). [تهران]: سنایی، [۱۳۶۹].
کلّیات غزلیات خسرو. عین‌الدّین ابوالحسن خسرو. جمع و تصحیح اقبال صلاح‌الدّین؛ تجدید نظر وزیرالحسن عابدی. لاهور: پیکیچز، ۱۹۷۲ - ۱۹۷۵.
گلشن راز «متن و شرح». اثر محمود شبستری، بر اساس قدیمترین و مهمترین شروح گلشن راز، شرح صاین الدّین علی ترکهٔ اصفهانی... به اهتمام کاظم دزفولیان، تهران: طلایه، ۱۳۸۲.

لغت نامه. تألیف علی اکبر دهخدا. زیر نظر معین. تهران: دانشگاه تهران، دانشکدهٔ ادبیّات و علوم انسانی، سازمان لغت نامه، ۱۳۳۷ ـ.

مآثر رحیمی (بخش سوّم: زندگینامه). عبدالباقی نهاوندی؛ به اهتمام عبدالحسین نوایی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۱.

مثنوی معنوی. تألیف جلال‌الدّین محمّد بن محمّد البلخی ثمّ الرومی؛ تصحیح رینولد الین نیکلسون؛ به اهتمام نصرالله پورجوادی. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.

مثنوی ویس و رامین. تصنیف فخر الدین اسعد الاسترابادی الفخری الگرگانی؛ تصحیح ولیم ناسیولیس صاحب و احمدعلی صاحب به اهتمام صاحب موصوف. کلکتّه: کالج پریس، ۱۸۶۵.

مجالس العشّاق (تذکرهٔ عرفا). اثر امیر کمال‌الدّین حسین گازرگاهی؛ به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد. تهران: زرّین، ۱۳۷۵.

مجمع الفصحاء. تألیف رضا قلیخان هدایت؛ به کوشش مظاهر مصفّا. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۲.

المجموع في شرح المهذّب. لمحي الدين بن النووي. بیروت: دار الفکر.

مختارنامه: مجموعهٔ رباعیات. اثر فریدالدّین عطّار نیشابوری؛ تصحیح و مقدّمه از محمّدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن، ۱۳۷۵.

مذکّر احباب (ادب و فرهنگ فارسی در قرن دهم هجری). تألیف حسن خواجه نقیب الاشراف بخاری متخلّص به نثاری؛ مقدّمه، تصحیح و تعلیقات نجیب مایل هروی. تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷.

مستدرك الوسائل و مستنبط المسائل. للمحقّق النوريّ الطبرسي. تحقيق مؤسّسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث. الطبعة الأولى، ۱۴۰۸ق.

المعجم في معايير اشعار العجم. تألیف شمس الدّین محمّد بن قیس الرازی؛ تصحیح محمّد قزوینی با مقابله با شش نسخهٔ قدیمی و تصحیح مدرّس رضوی. [تهران]: زوّار، ۱۳۶۰.

معیار الاشعار. اثر خواجه نصیرالدّین طوسی؛ تصحیح جلیل تجلیل. تهران: جامی، ناهید، ۱۳۶۹.

مفتاح العلوم. لأبي يعقوب بن أبي بكر محمّد بن عليّ السكاكي. بيروت: دار الكتب العلميّة.

منطق الطّير. فريدالدّين محمّد بن ابراهيم نيشابوری؛ مقدّمه، تصحيح و تعليقات محمّدرضا شفيعی کدکنی. تهران: سخن، ۱۳۸۳.

منطق الطّير. فريدالدّين محمّد عطّار نيشابوری؛ به اهتمام و تصحيح صادق گوهرين. تهران: شرکت انتشارت علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.

نفحات الانس من حضرات القدس. تأليف نورالدين عبدالرّحمن جامی؛ مقدّمه، تصحيح و تعليقات محمود عابدی. تهران: اطّلاعات، ۱۳۷۰.

نهج البلاغه. شرح محمّد عبده. بيروت: دار المعرفه.

هفت ديوان محتشم کاشانی. کمال‌الدّين محتشم کاشانی. مقدّمه، تصحيح و تعليقات دکتر عبدالحسين نوايی؛ مهدی صدری. تهران: ميراث مکتوب، ۱۳۸۰.

برخی از کتابهای انتشارات اساطیر

۱. ادبیات فارسی

۱.۱. کلیات

- **گناه ویس**

تألیف دکتر کتایون مزداپور / رقعی ۲۶۴ صفحه / چاپ اول ۱۳۸۲ / گالینگور

- **تذکرةالشعرا**

تألیف دولتشاه سمرقندی / به اهتمام و تصحیح ادوارد براون / وزیری ۶۵۶ صفحه / چاپ اول ۱۳۸۲ / گالینگور

- **تذکرهٔ نصرآبادی؛ تذکرةالشعرا جلد اول**

تألیف محمد طاهر نصرآبادی/ تصحیح و تحشیه محسن ناجی نصرآبادی/ وزیری ۷۶۸ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۸/گالینگور

- **تذکرهٔ نصرآبادی؛ تذکرةالشعرا جلد دوم**

تألیف محمد طاهر نصرآبادی/ تصحیح و تحشیه محسن ناجی نصرآبادی/ وزیری ۶۶۴ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۸/گالینگور

- **ترجمان البلاغه: در صنایع و بدایع شعر فارسی**

تألیف محمدبن عمررادویانی / به تصحیح و اهتمام پروفسوراحمدآتش/ وزیری ۳۳۶ صفحه / گالینگور/ چاپ اول اساطیر ۱۳۶۲

- **سیاست‌نامه**

تألیف خواجه‌نظام‌الملک/ تصحیح و تحشیهٔ استاد عباس اقبال آشتیانی/ وزیری ۳۲۰ صفحه / چاپ چهارم ۱۳۸۰

- **مرزبان‌نامه**

تألیف سعدالدین وراوینی/ به تصحیح و تحشیهٔ استاد محمد روشن / وزیری ۱۱۹۲ صفحه / چاپ اول اساطیر ۱۳۷۶ / گالینگور

- **خواندنیهای ادب فارسی: هزار حکایت و اشارت**

تألیف دکتر علی‌اصغر حلبی/ وزیری ۶۰۸ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۷/ گالینگور

■ **فارسی عمومی: گزیده نظم و نثر فارسی**
تألیف دکتر رضا اشرف‌زاده / وزیری ۲۹۶ صفحه / چاپ ششم ۱۳۸۳

▣ **ادبیات معاصر ایران**
تألیف دکتر اسماعیل حاکمی/ وزیری ۲۲۴ صفحه / چاپ ششم ۱۳۸۲

۱.۲. سده‌های دوم تا ششم

■ **برگزیده اشعار رودکی و منوچهری**
تألیف دکتر اسماعیل حاکمی / وزیری ۱۶۰ صفحه / چاپ نهم ۱۳۸۳

■ **برگزیده اشعار فرخی و کسایی**
تألیف دکتر رضا اشرف‌زاده / وزیری ۱۹۲ صفحه / چاپ دوم ۱۳۸۳

▣ **دیوان دقیقی طوسی، به انضمام فرهنگ بسامدی اشعار دقیقی**
تألیف دکتر محمدجواد شریعت / وزیری ۵۳۶ صفحه / چاپ دوم ۱۳۷۳ گالینگور

▣ **سخنی چند دربارهٔ شاهنامه**
تألیف عبدالحسین نوشین/ رقعی ۱۳۶ صفحه / چاپ دوم ۱۳۷۳

▣ **پژوهشی نو پیرامون شاهنامه و فردوسی**
تألیف دکتر رکن‌الدین همایون فرخ/ وزیری ۱۸۴۰ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۷/ دوره ۲ جلدی گالینگور

▣ **برگزیده اشعار مسعود سعد و ناصرخسرو**
گزینش و نگارش دکتر رضا اشرف‌زاده / وزیری ۲۵۶ صفحه / چاپ اول ۱۳۸۲

▣ **گزیده هفده قصیدهٔ ناصرخسرو قُبادیانی**
تألیف دکتر علی‌اصغر حلبی / وزیری ۲۰۰ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۳

▣ **رباعیات خیام: دارای سه بخش خیام شناخت، رباعیات و شرح مختصر رباعیات**
تصحیح و تحشیهٔ محمدعلی فروغی و دکتر قاسم غنی / به اهتمام عبدالکریم جربزه‌دار / رقعی ۱۶۰ صفحه / چاپ جدید ۱۳۷۹ /گالینگور

▣ **دمی با خیام**

تألیف علی دشتی/ رقعی ۳۸۴ صفحه / چاپ دوم ۱۳۷۷/گالینگور

▣ **شرح مخزن‌الاسرار نظامی گنجوی**

تألیف دکتر مهدی ماحوزی/ وزیری ۳۶۰ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۴ / نایاب

▣ **دیوان سید حسن غزنوی**

تصحیح و تحشیهٔ استاد سیدمحمدتقی مدرس رضوی / وزیری ۴۶۸ صفحه / چاپ اول اساطیر ۱۳۶۲

▣ **گزیدهٔ حدیقة‌الحقیقه**

گزینش و توضیح دکتر علی اصغر حلبی / وزیری ۲۵۶ صفحه / چاپ سوم ۱۳۸۲

■ **تذکرة‌الاولیاء**

نک: اسلام / عرفان و تصوف

▣ **منطق‌الطیر**

سرودهٔ فریدالدین عطار نیشابوری / تصحیح و تحشیهٔ دکتر احمد رنجبر/ وزیری ۳۰۴ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۵ /گالینگور

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

▣ **گزیده منطق‌الطیر**

شرح و توضیح دکتر رضا اشرف‌زاده / وزیری ۲۶۴ صفحه / چاپ چهارم ۱۳۸۲

■ **حکایت رابعه: شرح احوال و اشعار و قصهٔ عشق او با بکتاش از الهی‌نامهٔ عطار**

تألیف دکتر رضا اشرف‌زاده / رقعی ۱۱۲ صفحه / چاپ اول ۱۳۸۳ /گالینگور

▣ **حکایت شیخ صنعان**

سرودهٔ فریدالدین عطار نیشابوری / شرح و توضیح دکتر رضا اشرف‌زاده / رقعی ۱۲۸ صفحه / چاپ دوم ۱۳۸۰

▣ **برگزیده رباعیات عطار نیشابوری**

گزینش و گزارش دکتر رضا اشرف‌زاده/ رقعی ۲۰۸ صفحه / چاپ اول ۱۳۷۷